

*Azərbaycan xalqının sevimli yazıçısı,
görkəmli pedaqoq, Əməkdar Elm Xadimi
Mir Cälal Paşayev
aziz xatirəsinə həsr olunur.*

Mir Cəlal

HƏYATI, MÜHİTİ,
ƏDƏBİ, ELMİ və
PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİ

I

NURLAR
BAKİ-2014

Müəllif, tərtib edib nəşrə hazırlayan:
Teymur ƏHMƏDOV
filologiya elmləri doktoru, professor

Redaktor:
Ədibə xanım Paşayeva

Naşir:
Hacı İsmail Allahverdi

T.Əhmədov. "Mir Cəlal: Həyatı, mühiti, ədəbi, elmi və pədaqoji faaliyyəti".
İki cildə (I cild).
Bakı, "NURLAR" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2014, 348 səh.

Kitab Azərbaycan xalqının sevimli yazıçısı, görkəmli pədaqoq, ədəbiyyatşünas alim və publisist Mir Cəlal Paşayevin aziz xatirəsinə həsr edilib. Orijinal tərtibatlı kitab iki cildən ibarətdir. Birinci cildə Mir Cəlal haqqında müasirlərinin ədəbi-nəzəri düşüncələri və xatirələri, Mir Cəlala həsr olunmuş poetik nümunələr yer almışdır.

Oxuculara təqdim olunan kitab Mir Cəlalin həyatı, yaradıcılığı və şəxsiyyəti ilə maraqlanan ədəbiyyatsevərlər, tədqiqatçılar, müəllim və tələbələr üçün qiymətli mənbədir.

ISBN: 978 – 9952 – 490 – 18 – 3 (dəst)
ISBN: 978 – 9952 – 490 – 20 – 6 (I cild)

© T.Əhmədov, 2014
© NURLAR, 2014

I
FƏSİL

Ədəbi-nəzəri düşüncələr

YAZIÇI VƏ ALİM

Mir Cəlal gənclik dövründən yazıb-yaratdı: XX əsrin 20-30-cu illərindən şeir, oçerk, məqalə və hekayələri mətbuatda dərc olundu. Zaman keçdikcə hekayənəvis kimi bənzsərsiz hekayələri ilə tanındı. İrihəcmli epik əsərlərində ("Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Yaşadılarım", "Təzə şəhər", "Yolumuz hayandır?") həyatın ibrətamiz lövhələrini yaratdı.

Mətbuatda dərc etdirdiyi ədəbi-tənqidi, nəzəri və elmi məqalələri ilə özünü ədəbiyyatşünas alim kimi təsdiq etdi. "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" (1940), "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" (1947) əsərləri ilə Azərbaycan milli ədəbiyyatşünaslığının xəzinəsinə ölməz töhfələr bəxş etdi.

Mir Cəlalin çoxcəhətli yaradıcılığı, təxminən yarım əsr ərzində ədəbi-tənqidi fikrin nəzər-diqqətində oldu, külli miqdarda məqalə və kitablar yazıldı.

Bu fəsilə mütəfəkkir yazıçı, tənqidçi və ədəbiyyatşünas alim Mir Cəlal Paşayevin bədii, elmi əsərləri haqqında tənqidçi və filoloq alimlərin elmi-nəzəri düşüncələrindən nümunələr oxuculara təqdim edilir.

Teymur Əhmədov

Mir Cəlal Azərbaycan sovet nəsrinin ilk nümayəndələrindəndir. Ömrünün 30 ilini o, sovet ədəbiyyatının inkişafına həsr etmişdir. Mir Cəlal Süleyman Rəhimov, H.Mehdi, M.İbrahimov, Ə.Əbülhəsən kimi nasirlərlə bir zamanda ədəbiyyata gəlmiş, öz hekayə və romanları ilə sovet nəsrinin xəzinəsini zənginləşdirmişdir.

Mir Cəlal bir çox oçerk, hekayə, povest və romanların müəllifidir; onun "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Yaşadılarım", "Təzə şəhər", "Yolumuz hayandır?" kimi böyük əsərləri həvəslə oxunur.

Azərbaycan nəsrində Mir Cəlalin özünəməxsus mövqeyi vardır. Bu mövqeyi o, öz parlaq yaradıcılıq siması ilə özünəməxsus üslub və sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə tutmuşdur. Onun əsərlərini başqa bir yazıçının əsərləri ilə qarşıdırmaq olmaz. Mir Cəlal öz yazı tarzi, təbii dili, bədii ifadə vasitələri, üslubu ilə fərqlənir və diqqəti cəlb edir. Onun sadə, aydın və şirin bir dili vardır; eyni zamanda, bu dil çox əlvan və mənalıdır. Dialoglardakı təbii və canlılıq ədibin əsərlərinə xüsusi bir gözəllik verir, onların bədii təsir qüvvəsini artırır.

Bir yazıçı kimi Mir Cəlal hər şeydən əvvəl Azərbaycan nəsrinin ən gözəl ənənələrinə əsaslanır. Nahaq deyil ki, C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyev onun ən çox sevdiyi yazıçılardır. Bu ədiblərin çox dəqiq və həssas realizmi, xalq həyatı ilə sıx əlaqəsi, yüksək demokratiizmi, sadə dili, incə yumoru və eyni zamanda

sərt satirası Mir Cəlali bir nasir kimi dərindən maraqlandırır. Azərbaycan nəsrinin bu mahir ustalarından Mir Cəlal bacarıqla istifadə edir. Biz Mir Cəlal əsərlərində milli nəsrimizin ən yaxşı nailiyyətlərini hiss edirik.

Mir Cəlalin yaradıcılığında çox qüvvətli bir şəkildə nəzərə çarpan cəhət müasirlik, həyatilik və ictimailikdir. Yazıçının əsas mövzusu – bütün rəngarəngliyi və mürəkkəbliyi ilə meydana çıxan, inqilabi hərəkətin, yeni meyillərin, sosializm quruculuğunun təsiri altında gündən-günə dəyişən, irəliləyən xalq həyatıdır; şüurca inkişaf edən, yeni və yüksək keyfiyyətlərlə zənginləşən, xaraktercə möhkəmlənən sovet adamlarıdır, onların yeni məişəti, əməyi və mübarizəsidir.

Yazıçının əsərlərində oxucu Oktyabr sosialist inqilabının səfəqləri ilə işıqlanmış Azərbaycanın şəhərlərində, kəndlərində, ailələrində əmələ gələn böyük dəyişikliyi, köhnə həyat tərzinin, köhnə dünyagörüşünün, zövq və münasibətlərin qüvvətli bir əl ilə alt-üst edildiyini, yeniliyin hər yerdə inadkarlıqla qələbə çaldığını, fikirlərə aydınlıq, hissələrə coşğunluq gətirdiyini görür.

"Nənənin hünəri", "Həkim hekayələri", "Gözün aydın", "Mənim parlamentim" və "Tamaşa" kimi hekayələrində Mir Cəlal yeniliyin insan şüuruna təsirini, insanların dünyaya yeni bir gözələ baxmağa başlamasını əks etdirmişdir.

Yeni meyillərin tərəqqisini yazıçı dərindən bir məhəbbətlə və lirik planda təsvir edir. Yeniliyi

alqışlayan ədib öz fərəhini səmimi olaraq ifadə edir, bu səmimiyyət onun əsərlərinə lirik bir hərarət verir.

Böyük Vətən müharibəsi illərində yazdığı hekayələrdə ("Anaların üsyanı", "Mərcan nənə", "Qardaş qanı", "Şərbət" və s.) Mir Cəlal adamlarımızın böyük insani hisslərindən, yüksək vətənpərvərliyindən bəhs etmişdir. İnsanpərvərlik duyğusu ilə dolu olan bu hekayələrdə lirik cəhət daha qiymətlidir.

Lirika ilə bərabər, Mir Cəlalın əsərlərində incə bir yumor da vardır. Ədib gülür və oxucuları da güldürür; yazıçı o adamlara gülür ki, onlar, əsasən, yavaş və namuslu adamlar olsalar da, hələ köhnəlikdən xilas ola bilməmişlər, yeniləri dərk edə bilmirlər və buna görə də bəzən güllüncə vəziyyətə düşürlər. Yazıçı belə adamlara nifrət etmir, əksinə, onların ayılmalarına, həqiqəti başa düşməsinə və köhnə fikirlərdən tez xilas olmasına kömək edir.

Lakin ədibin tənqidi həmişə belə yumşaq və mülayim deyildir. Onun nifrətə, qəzabla dolu olan tənqidi də vardır ki, bu tənqid sovet adamlarının düşmənlərinə qarşı çevrilmişdir. İşimizə mane olan adamlar ədib mülayim yumorla deyil, kəskin satira silahı ilə tənqid edir, cəmiyyətimizdəki mənfəi halları amansız satira atəsinə tutub işə edir. Yazıçının "Mərkəz adamı", "Kəmtərovlar ailəsi", "Təzə toyun nəzakət qaydaları" və "Bostan oğrusu" kimi hekayələrində meşşanlıq, süründürməçilik, xüsusiyətçilik, paxıllıq, köhnəpərəstlik və sair mənfəi sifətlər ciddi tənqid olunmuşdur.

Mir Cəlal məhir bir hekayə ustasıdır; onun hekayələri əksəriyyətlə yığcam və ibrətlidir. Yazıçı hər hekayəsində müəyyən ibrətli bir hadisədən bəhs edir və tərbiyəvi nəticə çıxarmağı oxucunun öz öhdəsinə buraxır.

Mir Cəlalın böyük əsərləri – roman və povestləri də xalqımızın həyatından alınmış mühüm hadisələrə həsr edilmişdir. "Dirilən adam"

və "Bir gəncin manifesti" əsərləri Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti uğrunda gedən mübarizədən bəhs edir. İstismar dünyasına qarşı mübarizədə şüurlənən, möhkəmlənən və qələbə çalan xalq kütlələrini, bu kütlələrin içərisindən çıxan ayrı-ayrı qəhrəmanları: Qədirli, Qiyasları və Mərdanları yazıçı özünəməxsus romantik bir coşğunluqla təsvir etmişdir. Sovet ədəbiyyatının yaratdığı müsbət qəhrəmanlar arasında Mir Cəlalın gənc qəhrəmanları da görkəmli yer tutmaqdadır.

"Yaşadılarım" və "Təzə şəhər" romanlarında müəllif müharibədən sonrakı dövrdə adamlarımızın sənaye və tikinti sahəsindəki əmək qəhrəmanlığını, yaradıcılıq hünərini təsvir etmişdir. Ədibin bir az əvvəl faşizmə qarşı vuruşan qəhrəmanlarını biz indi yeni evlər, yeni zavodlar tikən, yeni şəhərlər salan görürük.

Mir Cəlalın son böyük əsəri "Yolumuz hyanadır?" romanıdır. Bu roman 1905-ci il inqilabından sonra Azərbaycanda baş verən ictimai hadisələrdən, inqilabçı-demokrat ziyalının tarixi rolundan, inkişafımızın gələcək yolunu düzgün təyin etməsindən danışır.

Bir yazıçı kimi şöhrət qazanan Mir Cəlal eyni zamanda müəllim və alimdir. 30 illik pedaqoji fəaliyyəti zamanı o, yüzlərlə gəncə tərbiyə vermiş, elmi-tədqiqat sahəsindəki ardıcıl fəaliyyəti illərində bir sıra monoqrafik əsərlər yaratmış, bir çox elmi qiymətlər yetişdirmişdir. "Füzulinin poetik görüşləri", "İyirminci əsrdə ədəbi məktəblər" adlı tədqiqat əsərləri, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, A.Səhhət, M.Hadi, Ə.Haqverdiyev, S.Vurğun və başqa yazıçılar haqqında və həmçinin sovet ədəbiyyatının mühüm məsələlərinə aid dəyərli məqalələri Mir Cəlalı xalqımıza görkəmli bir ədəbiyyatşünas kimi, ədəbiyyat tariximizin öyrənilməsinə və inkişafına kömək edən bir nəzəriyyəçi kimi tanıtmışdır.

İSTEDADLI NASİR

İlk Azərbaycan nəsrini yaranarlardan biri olan Mir Cəlal bütün qəlbilə xalqa bağlı yazıçıdır. Onun əsərlərində xalqımızın nəəc ruhu duyulmaqdadır. Öz gözəl və səmərəli yaradıcılığında başladığı lap ilk gündən Azərbaycan xalqının azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda apardığı mübarizə, onun əsas mövzusu olmuşdur. O, hələ ilk hekayə və oçerklərindən başlayaraq müasir insanların real, təbii surətlərini yaratmışdır.

Mir Cəlalın qəhrəmanları həyatın müxtəlif sahələrindən alınmış sadə adamların sevincini, kədərini, arzu və xəyallarını həmişə həssas bir sənətkar ürayilə duyub əks etdirir. Sadə bir evdar qadın olan Badam xala yeni həyatın güclü axını içində irəliləyərək istədiyi, arzu etdiyi adamı xalq deputatlığına namizəd göstərib deyir: "...Yusif oğlan bizim evləmə işi də çəkdi, su da... O, bir plan töküüb ki, küçə başdan-başa açılıb, bir abad şəhərə dönür. Mən görürəm, bizim işimizə elə can yandırın lazımdır. Əgər yaşa düşürsə, bir də soruşaçaq, əgər razıdırsa, mən deyirəm onu seçək".

Bu, öz ölkəsinin, öz torpağının sahibi olması, öz hüququnu başa düşmüş yeni adamın əhvali-ruhiyyəsi idi. Müəllif aydın, bədii boyalarla göstərirdi ki, minlərlə Badam xalalar dar məişət çərçivəsindən çıxaraq qurulmaqda olan cəmiyyətin faal üzvlərinə çevrilməkdədirlər. Ədib yaranan yeni psixologiyaları tam bir ardıcılıqla əks etdirirdi. Badam xaladan sonra biz başqa bir adi evdar qadının arzusu ilə tanış oluruq. "Nənənin hünəri" hekayəsindəki

Nənə Konstitusiyaları oxumaq, deputat seçkilərində fəal iştirak etmək, "yanında mirzə gəzdirməmək" üçün oğlundan savad öyrətmə.

"Nənə xala olinin qələminə, oğlunun üzünə, səss verdiyi namizədə baxacaq, doduqlarında açılan təbəssümlə bütün otağa işıq salacaq, yüksək vətəndaşlıq vəzifəsini bitirdikdən sonra otaqdan çıxacaq, qapıda onu gözləyən aziz oğlunu bağrına basıb öpəcək, öpəcəkdir..."

Göründüyü kimi, təbii bir dil ilə yazılmış bu sətirlərdə sovet quruluşunun adı bir vətəndaşda yaratdığı əhvali-ruhiyyəylə təsvir olunur.

Mir Cəlal ilk nəzərdə kiçik və çox adı gürünən bir hadisədən böyük ictimai nəticələr çıxarmağı bacaran sənətkarlardandır. O, həyatın dərin qatlarına nüfuz edə bilmək iqtidarına malikdir. O, heç bir zaman gurultu, tantəna uydurmur. Günün sadə məsələlərindən yazır. Lakin bu yazılarda dövrün mühüm ictimai fikirləri əks olunur.

Aydın, sadə və təbii yazmaq onun əsas yaradıcılıq prinsiplərindəndir. Bu bərdə o, Cəlil Məmmədquluzadənin, Haqverdiyevin ənənələrini müvəffəqiyyətlə davam etdirir. O, otuz illik ədəbi fəaliyyətində roman və povestlərindən başqa, yüzlərlə gözəl hekayə və oçerklər yazmışdır. Bu hekayələri oxuduqca adı sovet adamının həyat yolu gözələrimiz qarşısında canlanır və biz onun mənaəvi aləmindəki inkişaf prosesini duyuruq. O, heç bir zaman oxucunu "heyratə" salan "mürəkkəb" süljetlər qurmağa cəhd etmir, "fövqəladə" əhvalatlar

quraşdırır. Həyatımızın müəyyən bir parçasını qələmə alaraq şirin, canlı və aydın bir dil ilə təsvir edir. İnsanların əhvali-ruhiyyəsi haqqında cansız, uzun mühakimələr yürütmür. Onların psixoloji aləmini daima hərəkətdə, fəaliyyətdə açmağa çalışır. Onun zəif əsərlərində belə sünilik yoxdur. O, bütün yazılarında səmimidir, təbiidir!

Onun əsərlərində şəffaf bir lirizm, xoş bir yumor vardır ki, bu da hər yazıçıya nəsis olan səadət deyildir. Bu, istedadın bariz bir əlamətidir. "Bir gəncin manifesti"ndəki lirik səhnələr, təsvirlər heç yadımızdan çıxmır. Mərdanın, Baharın, ananın iztirabları indi də üroyimizə yandırır. Çünki yazıçı bu iztirabları hiss edərək, yaşayaraq təsvir etmişdir, uydurmamışdır. Çünki yazıçının öz qəlbi bu iztirabların ağrısını duymuşdur. İnsanın kədərini, sevincini yalnız həqiqi istedad sahibi olan yazıçı düzgün duyub təsvir edə bilər.

Mir Cəlalın dili Azərbaycan ədəbi dilimizin gözəl nümunələrindəndir. O yazarkən çətinlik çəkmir. Danışqıda, dialoqda sərətərin xarakterini açmağı, onun daxili aləmini oxucuya hiss etdirməyi bacarır. Söz artıqlığına, uzunçuluğa yol vermir. Lüzumsuz təfərrütdən qaçır, həmişə vığcam yazır.

Onun hekayə və romanlarındakı ilıq yumor oxucunu daima gülümsəməyə, oxuduğu əhvalatı başqasına naql etməyə vadar edir.

Mir Cəlal keçmiş və yeni kəndimizin unudulmaz təsvirini vermişdir. Onun əsərlərində kənd həyatının təsviri daha canlı və daha təbii çıxmışdır. Yazıçının uşaqlığı, gəncliyi kənddə keçdiyindən, o bu həyatı daha dərinəndən du-

yur. Mir Cəlalın yaratdığı xarakterlər müxtəlif və rəngarəngdir. Yazıçı müsbət sovet adamlarını sevə-sevə təsvir etdiyi kimi, geridə qalanan, söz pəhləvanlarını da sətirə atəşinə tutur. Adamları layəqətlə yaşamağa çağırır. Onun "Kəmtərovlar ailəsi" adlı hekayəsi belə bir dialoqla başlayır:

"- Ya Allah, ya Allah! Haradasan? Keyfin necədir?

- Sən nə təhərsən?

- Göz dəyməsin, qıvrıqlaşmısan, rəngin açılıb.

- Bir qıvrıqlığım yoxdur. İşdən baş açıram ki...

- Neyləyək ki, bir görüşək?

- Bu vıxodnoy zanitəm, gələm vıxodnoy, bəlkə...

- Sən evdə olacaqsan?

- Söz versən, gözlərəm.

- Gözlə, birtəhər ələyib gələrəm".

Məlum olur ki, "bir-birinin əlini hərərlə sızan, əhvalaşan bu əziz dostlar" bir damın altında yaşayan ər-arvaddırlar.

Mir Cəlal öz səmərəli yaradıcılığı müddətində sosializm realizminin prinsiplərinə həmişə sadıq qalmışdır. Həyatımızın işıqlı cəhətləri həmişə onun əsas mövzusu olmuşdur. O, sözün əsl mənasında realist yazıçıdır. Buna görə həmişə əsərlərinin inandırıcı olmasına, həqiqəti təhrif etməməyə çalışır. Bu istedadlı yazıçı dostumuz otuz illik şərəfli bir yaradıcılıq yolu keçmişdir. Biz ona bundan sonra da cəsarətli və daha səmərəli yaradıcılıq fəaliyyəti arzu edirik.

YAZIÇI VƏ ZAMAN

XX əsr uzaq qədimlərdən başlayan ümumazərbaycan tarixinin və mədəniyyətinin məhz Azərbaycan mahiyyətini müəyyənləşdirən çox mühüm və

möhtəşəm bir dövrdür. Tarixən humanist ideallarla zəngin olan Azərbaycan ədəbiyyatı XX əsrin əvvəllərindən yeni təkamül mərhələsinə qədəm qoydu. 1900-1920-ci illər Azərbaycan xalqının həyatında sözün əsl mənasında milli intibah dövrü kimi səciyyələndirilir. Elə bu zaman böyük milli idealların bədi təcəssümünə və ümumən mədəniyyətin vüsətli inkişafına münbit zəmin yarandı. Ədəbiyyat, musiqi, teatr, publisistika, nəşirlik, cəmi 15-20 il ərzində zənginlik baxımından bir əsrə bərabər inkişaf yolunu keçdi. Bu inkişaf ictimai-tarixi, siyasi, psixoloji, sosial-mədəni təzadlar və dəyişikliklər üzərində yarandı. Avropadan və Rusiyadan gələn, sənətə və ədəbiyyata təkəverici qüvvə kimi müəyyənləşən mədəni yeniliklər, maarifçilik ideyaları, həmçinin neft sənayesinin uğurları ilə bağlı olan iqtisadi dirçəliş də XX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin bütün sahələrində böyük sıçırışa, inkişafa şərait yaratdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti dünya ədəbiyyatı və mədəniyyəti sırasında layiqli yerini tapmağa tam qadır idi. Lakin məlum səbəblərdən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdi. Yeni sosial-iqtisadi quruluş, yeni ictimai münasibətlər formalaş-

dı və sosializm diktaturası "mədəni inqilab" proqramı elan etdi. Məhz bu dövrdə sonralar Azərbaycan sovet ədəbiyyatının baniləri sayılan cavan yazıçılar və şairlər nəslə yetişirdi. Bu böyük nəslə mənsub olanlardan biri də Mir Cəlal Əli oğlu Paşayev idi.

M. Paşayev 1908-ci ildə Cənubi Azərbaycanda doğulmuşdu. O, Əndəbil kəndinin ən möhtərəm və hörmətli sakini olan Mir Paşa bəyin nəvəsi idi. Atası Mir Əli Mir Əsrafı - çoxlu mülkiyyət sahibi olduğundan böyük oğullarına, Mir Cəlalın özündən böyük dörd qardaşına Əndəbil kəndinin işlərini idarə etməyi tapşırırdı. O, ən kiçik, beşinci oğlu - Mir Cəlalı isə bu işlərdən uzaqlaşdırıb təhsil dalınca Şimali Azərbaycana, Gəncəyə götürür. Burada acı tale kiçik yaşlı Mir Cəlalı erkən atasız qoyur. Vəfat etməmişdən bir qədər əvvəl Mir Əli böyük oğullarına kiçik Mir Cəlalı tapşıraraq deyir: "Bu uşağı oxudun, onun mükkəmməl təhsili olsun". Beləliklə, Mir Cəlal Gəncə şəhərində qalıb təhsilini davam etdirir, uşaqlıq və gənclik illərini burada keçirir.

Çoxəsrlik ədəbi ənənələri olan Gəncədə o zaman beynəlmilal tərkibli seminariya, şəhər teatrı, sənət texnikumu, sanballı kitabxana, gözəl mətbəə, "Qızıl qələmlər" cəmiyyətinin Gəncə filialı fəaliyyət göstərir, "Qızıl Gəncə" jurnalı çap olunurdu. S. Vurğun, H. Araslı, N. Rəfiyyəli, Əli Razi, Əli Məhzun, Mikayıl Rzaqluzadə kimi gələcəyin görkəmli şəxsiyyətləri orada keçirilən ədəbiyyat tədbirlərinin təşkilatçıları və fəal iştə-

rakçılar idilər. Uşaqlıq və gənclik illərini belə bir mühitdə keçirən Mir Cəlalın yazıçı taleyi onu lazımı vaxtda lazımı yera gətirmişdi. Görünür, Mir Əlinin öz oğlunu məhz Gəncə şəhərinə gətirməyi təsadüfi deyildi. Aydındır ki, İranda mülkiyyət sahibi olan Mir Əli Paşayev o taydan bu tayə qazanc və çörək dalınca yox, Mir Cəlalə doğma dilində təhsil vermək arzusu ilə gəlmişdir. O bildirdi ki, oğlu – balaca Mir Cəlal onun bu son arzusunu, istəyini həyata keçirməklə kifayətlənməyəcək, artıq dərəcədə ümidləri doğruldaraq, mənsub olduğu xalqın mənavi dəyərlərinin daşıyıcısına və qoruyucusuna çevriləcək, böyük yazıçı, alim və böyük insan adını qazanacaqdır. Gəncə mühiti həm də müəllimli peşəsinin müstəsna rolunu Mir Cəlalın gələcək həyatında və yaradıcılığında bu zamandan etibarən sona qədər müəyyən etdi. Beləliklə, bu mərhələdə zaman və məkan amilləri öz işini görmüş oldu.

Bədii sənətin inkişafında zaman faktoru və mövcud mühit qor mühüm rol oynayır. Sovet hökuməti qurulduqdan sonra "fəhlə-kəndlilərə" birliyi o dövr ədəbiyyatının başlıca mövzularından birinə çevrilir. Azərbaycan yazıçıları da ideoloji sifariş olan bu mövzuları bu və ya digər dərəcədə öz yaradıcılıqlarında əks etdirməli idilər. Bunun nəticəsi olaraq bədii əsərlərdə mövzunun aktuallığı birinci dərəcəli, məzmun rəngarəngliyi, sənətkarlıq, bədillik kimi mühüm estetik meyarlar isə bir növ ikinci dərəcəli məsələlər sayılır, insan şəxsiyyətinin əsl mahiyyəti və onun bədii ifadəsi çox vaxt arxa planda qalırdı. Professor Mir Cəlal hələ o zaman diqqəti bu məsələyə cəlb edərək yazırdı: "Bir çox əsərlərimizdə təsvir olunan adamlar real, təbii çıxmır. Nə üçün? Ona görə ki, yazıçı onları maraqlı, mürəkkəb həyatı olan canlı adamlar kimi yox, ancaq bir peşə sahibi kimi, sədr, katib, traktorçu, buruq ustası, müəllim və sair kimi təsvir edir. Meşin pəncəyi aynından çıxaran raykom katibi öz obrazını itirmiş olur".

Bu dövrdə içində anlamaq dərdi yaşayan S.Vurğun, Mir Cəlal, S.Rüstəm, Mehdi

Hüseyn, Süleyman Rəhimov, Rəsul Rza kimi sənətkarlar kor-korana ideoloji təbəçiliyi insan təbiətinə, azad və həqiqi sənət qanunlarına tamamilə zidd olan qaçılmaz ağır zərurət kimi qiymətləndirirdilər. Nə yaxşı ki, bu təbəçiliklə yanaşı onlar həm də öz dünya duyumuna, təxəyyülünə, istedadına, vətəndaş möhümleyinə, fikirlərinə və qənaətlərinin bilavasitəliyinə tabe idilər. Çünki onlar əsl sənət adamları idi. Sosializm realizmi metodunun banisi sayılan Maksim Qorki yüksək sənəti, hətta despotik rejimdə belə, istedadın gücü ilə yaranan gözəllik adlandırdı. Qorkinin bu fikri ən azından ədəbi-estetik düşüncənin, mövcud ideologiyanın nəsihət və dərslərindən boyun qaçırmaq cəhdlərindən xəbər verirdi. Lakin dözmək və susmaq görək idi. Ötən əsrin 30-cu illərinin repressiyaları, o amansız və dəhşətli illər ədəbi və çox vaxt insani prinsiplərin ancaq insan həyatı bahasına mümkünlüyünü həmişəlik o nəslin hafizəsinə və beyninə həkk etmişdi. Belə ki, Mir Cəlal hekayələrinin birində yazır: "Qışqırma ki, xəyal uzaqlaşsın, unudum, bəlkə, necəmə gəlim."

Heyhat! Unutmaq nə böyük nemət, nə yüksək istedad imiş. Tale məni bundan məhrum etmişdir".

"Kölgədə bitən ağacın kölgəsi olmaz" fikrini sənət devizi seçən Mir Cəlal böyük fikirlərin lakonik bədii təcəssümünə meydan açan hekayə janrına xüsusi maraq göstərirdi. Bu hekayələrdə ədibin şəxsi müşahidələri, tükənməz vətənsəvarlik, psixoloji hal-vəziyyətlər, dərin lirizm çox qabarlıq şəkildə nəzərə çarpır. "Kölgəsiz ağac" dedikdə isə bu hekayələrdə qələmə aldığı bir çox yazıq, həm də çox hiyləgər və riyakar təbiətli insan obrazlarını nəzərdə tuturdu.

Məlumdur ki, Mir Cəlal böyük gülüş ustaları C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyevin layihəli davamçısı olaraq Azərbaycan ədəbiyyatında satirik nəsrin görkəmli nümayəndələrindən biri kimi böyük şöhrət qazanmışdır. Lakin Mir Cəlalın, necə deyirlər, öz gülüşü var-

dır. Bu gülüş ilk növbədə Mir Cəlalın bənərsiz fərdi təbiəti, şəxsi xarakteri ilə əlaqədardır, onun təzahürüdür. Bu gülüşdə Mir Cəlalın ədəbliyi də, alimliyi də, müəllimliyi də "iştirak edir". Yəni o, bəzən bir yazıçı kimi oxucularını həyatın qüsurlarından, eybəcərliklərindən uzaq olmağa çağırır, bəzən əl müdrikliyi ilə həyatın həqiqət yolunu nişan verir, bəzən də müəllim təkmini ilə nəsihətlərini çatdırmış olur. Təsədüfi deyildir ki, Mir Cəlal yaradıcılığında son dərəcə səmimi, müdrik yumor apandır, əsasdır. Yumorlu kinayələrinin isə misli yoxdur! Əsərlərdəki ideyanın, əsas mətləbin məgzi, mahiyyəti çox vaxt əl bu kinayələrdə açılır, aşkar olur. 1964-cü ildə qələmə aldığı "Hərənin öz işi var" hekayəsindən bir parçaya diqqət edək: "Günah bizim rayon ispolkomunda oldu. Elə ki Əhmədovun hər yerdə adı hörmətlə çəkildi, ispolkom da hər işi onunla, ancaq onunla məsləhətləşməyə başladı..."

...Şair Füzuliyə rayon mərkəzində heykəl qoyuldu. Bizim rayonda bu layihənin müzakirəsi keçəndə ispolkom birinci Mədəd Əhmədovu çağırdı:

– Yoldaş Mədəd, nə deyirsən, Füzulinin başında papaq olsa yaxşıdır, ya olmasa? Heykəltəraşlara göstərin, qoy işləsinlər...

Mədəd Əhmədov da oyana-buyana baxıb dedi:

– İstidir, papaqsız yaxşı olar..."

Başqa bir hekayəsində ədib yazıçılığı asan bilib özünə mütləq peşə kimi seçən istedadsız müəllifdən və o dövr ədəbi tənqidinin gülüş doğuran xüsusiyətlərindən danışır. "Keçiyev dramanı çətin, təndin xatalı, şairləri çox görüb nəsrə keçdi. İlk hekayəsini gəlib-gedənə oxudu. Eşidənlər yorusa da, o yorulmadı... Birinci yazısı əspəzdan şikayət oldu. Görünür, əspəz onun iştahasının tələblərini ödəyə bilmir, yaradıcılığına mane olurdu. Bu gənc nəsrin şikayətini nəzərə alıb əspəzin məsələsinə baxanda, yazıçının özünün əspəzliq işindəki məharəti meydana çıxdı... O gündən bəri sa-

natoriyanın xeyrəkləri Həpirin zövqündən, Həpirin hekayələri də mətbəx salıqından kamilləşirdi.

Bütün bunların nəticəsində mətbəx işləri ilə ədəbiyyat işlərinin vəhdəti möhkəmləndi. Həpirin təcrübəsindən bəziləri istifadə etməyə, ədəbiyyatı zənginləşdirməyə başladılar".

Lakin onu da qeyd etməliyə ki, Mir Cəlal lirik-romantik, lirik-psixoloji, lirik-dramatik hekayənin də böyük ustası idi. Buna misal olaraq "Niyyə ovdan ayaq çəkdim", "Radio qabağında", "Baldan əvvəl", "Ata", "Gülbəsləyən qız", "Çıraqlar yandı", "Titrək bir səs" və başqa hekayələrin adını çəkmə bilərik.

40-cı illər nəsrində başlıca mövzular Böyük Vətən müharibəsi ilə əlaqədər idi. Mir Cəlalın 1942-ci ildə yazdığı "Odlu mahnılar" hekayəsi Azərbaycan ədəbiyyatında müharibənin dəhşətlərini əks etdirən ən dəyərli əsərlərdən biri kimi qiymətləndirilə bilər.

Yazıçı bütün yaradıcılığı boyu 300-ə yaxın hekayə qələmə almışdır. Bu hekayələrdə o, 20-ci illərin axırlarında rayondan köçüb Bakıya, Kiçik Qala küçəsi, 16 nömrəli evdə yaşadığı vaxtdan ömrünün sonuna qədər həyatının müxtəlif mərhələlərində rast gəldiyi insan xarakterlərinin, üzləşdiyi həyat hadisələrinin, təzadlı və mürəkkəb gerçəkliyin dolğun bədii təsvirini vermişdir.

Bu əsərlərdə zaman və məkan obrazı aydın nəzərə çarpır. Bakı şəhəri və onun sakinləri, şəhər ab-havası, insani münasibətlər, bu münasibətlərdə zamanın tələbindən, obyektiv şəraitdən gələn həm mənfə, həm müsbət olan çalılar, dünəni bu günə bağlayan həyat sürəti, siyasi-ictimai quruluşun olduğundan daha gözəl və üstün görünmək təşnəsi və cəhdləri özünəməxsus, maraqlı detalları ilə Mir Cəlal nəsrində yüksək bədilliklə ifadə olunmuşdur. Bu isə bir epoxanın, bir dövrün bədii portreti idi.

Bədii ədəbiyyatın ən mükəmməl və mürəkkəb janrlarından olan roman janrında da Mir Cəlal böyük uğurlar qazanmışdır. Mir

Cəlal altı romanın müəllifidir. Bunlar "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Yaşdılar", "Təzə səhər", "Yolumuz həyanadır?" əsərləridir. Gənc ikon qələmə aldığı ilk "Dirilən adam" romanı yazıcının təkcə hekayələr deyil, həmçinin roman yaratmaq qabiliyyətini və məharətini də sübut etdi. Dediyimiz kimi, sənətin inkişafında zaman faktoru mühüm rol oynayır. Lakin sənətin özünün də tarixin hər hansı bir məqamında zamanla nə dərəcədə səsleşib-səsleşməyəcəyi zərurəti var. "Dirilən adam"ın yazıldığı dövr ədəbiyyatı üçün (unutmayaq ki, söhbət 30-cu illərdən gedir) tənqidolunmaz, toxunulmaz mövzular, obrazlar və bunun əksi olaraq mütləq təbliğ və təsdiq edilən mövzular və obrazlar sistemi mövcud idi. Sovet ədəbiyyatının bir çox dövrləri üçün klişə olaraq şablon vahid qəhrəman tipi müəyyən edilmişdi. Bu sosializmin təntənəsini ifadə edən müsbət qəhrəman obrazı idi. Ümumittifaq sosialist ruhlu, partiyalı ədəbiyyata qovuşmaq Azərbaycan yazıçılarının mənavi və professional borcu kimi təqdim olunurdu. Azərbaycan ədəbiyyatı da SSRİ civarlarında baş verən "gözəl və müasir" həyatı tərənnüm etməli, müasir mövzuları əsas götürməli idi. Lakin o dövr sovet ədəbiyyatını və həmçinin Azərbaycan ədəbiyyatını bütövlükdə ancaq bu tipli ədəbiyyatdan ibarət hesab etmək heç də düzgün olmazdı. Çünki o vaxt əsl ədəbiyyatı və sənəti yaratmaq və yaratmaq istedadına malik olan yazıçılar, şairlər Azərbaycan ədəbiyyat tarixini zənginləşdirən bədii əsərlər yaradırdılar. Mir Cəlalin də elə ilk romanında seçdiyi mövzu, toxunduğu problem, ifadə etdiyi bədii-estetik fikir və qənaətləri konyunkturaya yox, əsl ədəbiyyata köklənmişdi. İndiki zaman prizmasından adi və təbii görünən bu mövqə o dövr ədəbiyyatı üçün heç də adi və ən başlıcası isə təqdir olunan hal deyildi. Mir Cəlal yazdığı bütün romanlarda bu prinsipə sadıq qalmışdır.

Sovet dövrü ədəbiyyatımızın bir çox əsərlərində zaman və məkan konteksti müxtəlif

taleli xoşbəxt və bədbəxt insanların qüdrətli, canlı, cazibədar obrazlarını yaratmaq üçün, onların psixoloji təbəddülatlarını, saadət və faciə yaşantılarını təhlil etmək üçün əslində bir növ bədii zəmin, şərti fon, vasitə mövqeyində görüna bilər. Dünya klassikasının ən məşhur bədii qəhrəmanları göstərdiyi ictimai mühitin, tarixin, hətta zamanələrinin ən güclü ideologiyalarını belə adlayaraq ümumbəşəri, ümumtarixi "status" qazanmışlar. Bu əsərləri yaşadan nə oradakı həmin vaxtların "qabaqcıl" ideologiyasıdır, nə mühitin diqtə etdiyi metod və metodologiyadır, nə də etnoqrafik təfərrüatlarıdır. Onları yaşadan və yaşadacaq əsas amil oradakı əsl sənət qüdrətli canlılandırılmış insan xarakterləri və taleləridir! Bu gün Mir Cəlal əsərlərinin müasir oxucular üçün müasir edən də elə budur.

Tək ədəbiyyatın deyil, elmin də elə sahələri var ki, orada ictimai məzmun və bu məzmunun bilavasitə zamanla bağlılığı çox aşkar və inkaredilməz olur. Mir Cəlalin sözləri ilə desək, "zamana boyun əymək" meylli ədəbiyyatşünaslığın əlminə də yad olmamış və sovet ədəbiyyatşünaslığının bütövlükdə götürsək, bu cəhətin mənfəi təsirini etiraf etmək məcburiyyətindəyik. Lakin elə elmi əsərlər də yaranmışdır ki, onların uğurlu taleyi ilk gündən müəyyənlanmışdır. Buna ən başlıca səbəb o idi ki, dövründən və zamanından asılı olmayaraq müəllif sözü, fikri, nəzəri qənaətləri, elmi nəticələri yarandığı vaxtdan bu günə kimi orijinallığını, elmi dürüstlüyünü və dəyərini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Mir Cəlalin yüksək professionalığa malik alim qələminin məhsulu olan "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" monoqrafiyası XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, mədəniyyəti, elmi, ictimai həyat haqqında ən sanballı elmi əsərdir. Bu kitab o dövrün ədəbiyyatının tək faktoloji icmalı yox, həm də bədii-estetik, ideya-estetik ictimai prinsiplərinin və ideallarının sistemli şəkildə elmi-nəzəri təhlili kimi çox qiymətlidir.

Mir Cəlal Firudin bəy Köçəridən sonra Azərbaycan ədəbiyyat tarixini yazarlardan biri, professional Azərbaycan ədəbiyyat nəzəriyyəsinin ilk yaradıcısıdır. O, ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsaslarının və mühüm mərhələlərinin elmi izahını və təsnifatını verən ilk ədəbiyyatşünas alimdir. Mir Cəlalin elmi əsərləri təsviri məzmun daşıyır. Onlar dərin, mükəmməl, nəzəri təhlil xarakterlidir, həm də lakonik, aydın və sadə üslubda yazılmışdır. Qəliz izahlar, ağır, pafoslu cümlələr, dolaşmış mülahizələr Mir Cəlal elminə yaddır. Bu isə gözəl bir ədəbi nümunə, sadəlik və müdriqliyin vəhdəti demək idi. Fikrimizcə, bugünkü ədəbiyyatşünaslıq üçün bu cəhət də bir örnək ola bilər.

Altı elmi monoqrafiyanın müəllifi olan Mir Cəlalin alim kimi əvəzsiz xidmətlərindən bəhs etdikdə iki əsas məqamı qeyd etməliyik. Məhz Mir Cəlal 1940-cı ildə füzulşünaslığın təməlini qoydu, ilk dəfə Füzuli yaradıcılığının elmi-nəzəri şərhini verdi. Bu əsəri ədib böyük ustada – Hüseyn Cavidə olan ithafı da adlandıran qəliz əsərdir. Maraqlıdır ki, Mir Cəlalin ilk elmi yazısı da məhz romantizmə bəhs edir. İkinci məqam Mirzə Cəlil yaradıcılığı ilə bağlıdır. "Sizi deyib gəlmişəm, ey müsəlman qardaşlarım" çağıran Mirzə Cəlili Yaxın Şərqa tanıtdığı Mir Cəlal özünə borc bildirdi. Mirzə Cəlil yaradıcılığından bəhrələnmək isə onda daxil bir tələb idi. O, ömrünün son günlərinə qədər, ümumiyyətlə, ədəbiyyatdan söz düşəndə qarşısında ancaq bir sual verirdi: Mirzə Cəlili oxumusan, ya yox?

Məlumdur ki, böyük və qızıl dövrləri bir hadisə və yaxud bir insan deyil, məhz kompleks şəkildə yaranan mədəni hadisələr və böyük şəxsiyyətlər toplusu meydana gətirir. Mir Cəlal Paşayev də XX əsr Azərbaycan tarixinin böyük və zirvə şəxsiyyətlərindən biridir.

100 il bundan əvvəl dünyaya göz açmış Mir Cəlalin bütün ömrü boyu gizlətməyə məcbur olduğu əsl onun nəcabatından görünürdü. Bu gün yazıçı, alim, müəllim, böyük insan qarşısında mənavi borc kimi etiraf edə bilərik ki, Mir Cəlal müəllim sağlığındə heç haqqını almamış, bir çox məqamlarda və şəraitlərdə öz prinsipləliyi və dönməz əqidəsi bahasına tam layiq olduğu adlardan, titullardan qəsdən məhrum edilmişdir. Amma o dövrdə buna edənərin, Mir Cəlali kiçiltmək istəyənlərin və ömürlərində rəsmi partiya sənədlərindən savayı bir şey oxumayan yüksək rütbəli məmurların heç xəbəri belə yox idi ki, Mir Cəlal əsərlərinin birinə belə bir epigraf yazmışdı: "Bəzi ulduzlar kiçik olduqları üçün yox, yüksəkəddə olduqları üçün görünmürlər".

Mir Cəlal heç vaxt olduğu yüksəklikdən enib, haqqı da olsa, heç kəsdən, heç nəyi tələb etmədi. Çünki o yaxşı bilirdi ki, əsl yüksəklik kağızların, sənədlərin, möhürlərin, qərarların, iclasların hökmü ilə deyil, ləyaqətli insan ömrü və bu ömrün zamandan-zamana təsdiqi və təntənəsi ilə ölçülür. O da sirr deyil ki, daxilində bir ilahi qiğılcım yaşayan hər bir yazıçı, alim, ümumiyyətlə, hər bir istedad zaman çərçivəsini yarıaraq ədəbiyyata qovuşur. Beləliklə, yazıçı və zaman qarşılıqlıdır. Həmişə olduğu kimi, bu dəfə də yazıçı qəlibiyyəti ilə nəticələnir. Bu qəlibiyyətin mənavi tutumu bu gün 100 illiyini qeyd etdiyimiz Mir Cəlalin həyatı və yaradıcılığı, fiziki inikası isə onun qohumları, tələbələri, saysız-hesabsız oxucuları və nəvələrindən ən gözəli, ən yaraşlıqlısı olan Mir Cəlal Aqılı oğlu Paşayevdir.

Anar

BÖYÜK ÖMÜR YOLU VƏ KİÇİK BİR HEKAYƏ HAQQINDA QEYDLƏR

örkəmli yazıçı, alim, pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin ədəbiyyat, elm, tədris tarixində öz yeri var. O, eyni zamanda, mənən bolunmuş Vətənimizin siyasi qismətlə ayrılmış iki parçasının – Günevin və Quzeyin – birliyinin, vəhdətinin rəmzi olan ziyalılarımızdandır. Mir Cəlal müəllimin taleyi Azərbaycanın iki qədim şəhəri ilə bağlıdır – Gəncə və Bakı ilə... O, Şah İsmayıl Xətəmin şəhəri Ordubəlin kiçik bir kəndində dünyaya gəlmiş, altı yaşında Nizaminin, Cavad sən'in vətəni Gəncəyə köçmüşdür. Gəncə onun uşaqlığının, gəncliyinin şəhəridir. Təhsil aldığı, sonralar özü də təhsil sahəsində çalışdığı, müəllimlik etdiyi, ilk ədəbi əsərlərini yazdığı, elmi fəaliyyətə başladığı şəhərdir.

Sonralar Mir Cəlal Bakıya köçür. Nasir kimi, alim kimi, müəllim kimi bu şəhərdə şöhrət tapır, ata, baba olur və əbədiyyət mənzilinə Bakı torpağında qovuşur. Minillik poeziyamıza nisbətən nəsr ədəbiyyatımızın daha cavan sahəsidir. Doğrudur, “Kitabi-Dədə Qorqud”dan üzü bəri dastanlarımızda, nəğmələrimizdə, Molla Nəsrəddin latifələrində, rəvayətlərdə, ifsanələrdə nəsr elementləri var, böyük Füzulinin “Şikayətnamə”si nəsrə yazılıb. Ancaq yalnız XIX əsrdə İsmayıl bəy Qutqaşının, Abbasqulu ağa Bakıxanovun hekayələri ilə və xüsusilə də Mirzə Fətəli Axundzadənin “Aldanmış kəvakib” əsəri ilə yeni Azərbaycan nəsrinin tarixi başlanır. XIX əsrdə ayrı-ayrı hekayələrin

çərçivəsindən çıxmayan nəsrimiz yalnız XX əsrin birinci onilliklərində daha iri formalara müraciət edir və yalnız ötən əsrin 20-30-cu illərindən başlayaraq, Azərbaycan nəsrində roman janrı təşəkkül tapır. Bu anlamda ilk romancılarımızdan biri də Mir Cəlaldır. “Bir gəncin manifesti”, “Dirilən adam” romanları yazıldığı dövrün özəlliklərini əks etdirməklə bərabər roman janrını ədəbiyyatımızda təsdiq edən və doğrulaşdırən əsərlər kimi orta və ali məktəb dərslərimizə daxil oldu.

Mir Cəlalin ədəbi fəaliyyətində onun bədii nəsrilə qoşa elmi tədqiqatları, ədəbiyyatşünaslıq çalışmaları mühüm yer tutur. Füzuli haqqında, Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə haqqında araşdırmaları, ədəbiyyat nəzəriyyəsi dərsləri – onun yaradıcı irsinin önəmli tərkib hissəsidir.

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə sənətinə məhəbbət Mir Cəlalin ardıcıl çalışdığı iki sahəni – bədii nəsr və elmi tədqiqatı bir-birinə üzvi şəkildə bağlayır. Alim kimi Mir Cəlal Mirzə Cəlil irsinin sirlərini açmağa çalışırsa, yazıçı kimi onun bədii əsərlərini davam etdirməyə səy göstərirdi. Bu cəhətdən onun Mirzə Cəlil üslubunda yazdığı hekayələri xüsusi dəyəərə malikdir. İndiki zamanlarda Lenini xatırlamaq dəb olmasa da, yadına düşür ki, Vladimir İliç Mayakovskinin yalnız bir şeirini – “İclasbazlar” şeirini yüksək qiymətləndirmişdi. Mir Cəlalin “İclas qurusu” hekayəsi də Mayakovskinin bu şeiri kimi sovet həyat tərzinin səciyyəvi siması olan “İclas azarına” qarşı

yazılmış, bu gün də aktual səslənən əsərdir. “İclas qurusu”na çevrilmiş bir insanın simasında müəllif canlı fərdi qaxaca, robota döndərən rəsmiyyətçiliyi, bürokratiya, hətta ailə-məişət aləminə də əl uzadan iclasbazlığı kəskin satirik üslubla ifşa etmişdir. “İclas qurusu”nun öz doğma qızının adını Məruzə qoyması yazıçının uğurlu tapıntısıdır. Hekayə bu günümüz üçün ona görə səciyyəvidir ki, uzun-uzadı, boş, mənasız iclas həvəskarları hələ də “həvəsədən düşməyiblər”.

Mir Cəlalin satirik üslubda yazdığı hekayələrindən biri də “Təzə toyun nəzakət qaydaları” adlı hekayədir. Bu klassik adlana biləcək hekayəni yenidən mütləq edərək ona təəccüb qaldım ki, bizim rejissorlarımız həmin əsəri indiyə qədər səhnələşdirməyiblər, televiziya ekranlarına çıxarmayıblar. Hekayə bugünkü bəzi bayağı toy məclislərimizin həm gülməli, həm təəssüf doğuran mənzərəsini o qədər ayəni, görümlü detallarla əks etdirir ki, sanki bütün bu səhnələr canlı aktyorların ifasında tamaşa edərsən.

İclasbazlar kimi, təbir caizsə, “toybazlar” zümrəsinin çoxbilmiş nümayəndəsi Bibi məğmun qardaşoğluna toyda özünü necə aparmaq haqqında “təzə toyun nəzakət qaydaları” haqqında belə təlimat verir: “Birinci – əsnəmək, hıçqırmaq, öskürmək, asqırmaq, gəməşmək qadağandır, ikinci – ədəbli otur, çay içəndə marçıldatma, xörəyin yağlı dodağında işlədama, gül, amma qaçıldama, yumşaqca irişdin, bəsdir, danış, amma qışqırma, dodaqaltı mızıldandı, kifayətdir, elə danış ki, hamıya, hər şeyə, hər vaxta aid olsun, üçüncü – hamı ilə görüş, tarıx ol, öpüsmək də olar, o da üzəndən yox, dodaqdan, dördüncü – stəkanı nəlbəkiyə yavaş qoy, rımkanı iki barmağınla tut, qaşığı ehməllə tərət, beşinci – qabını siyrmə, süfrəni batırma, stulu cırdatma, burnuna əl vurma, qaşınma, qurcuxma, altncı – yaxunu bağla, başını aç”.

Yazıçı toyun ayrı-ayrı iştirakçılarını, səhnələrini təsvir etmək üçün maraqlı və dəqiq detallar, təşəbbülər tapıb. Çalğılar belə təqdim olunur:

“Hazırlanan yerdə çalğılar oturdular, dəm tutdular, nə tutdular! San, Buxara papaqlı birisi tan bağına basıb özündən getdi. Qaval yox idi. Baş açıq, boynu sallı, pəncəyi çox gödək, qulaqları dik bir oğlan şaxsəy-vaxsəy dəfni dizləri arasında alıb mal döyəcləyən kimi döyürdü. Otağın havasını sorub kləmətə doldurmaq istəyən adam da rəngbərəng insanların alvan paltarına bəstələnmiş havalan səpirdi. Onun nəfəs almadan iki saat kləmet üfürməsinə hamı mal qalmışdı”.

Eyni detal dəqiqliyi, ayrıntı sərəstliyi rəqs edənlərin təsvirində də görünür: “Yuxarı başda müştüklə papiros çəkən və yaxalığı yanakı ayılmış bir kişi irəli çıxdı. Qaraqaş kimi qanad gərib arvadına kölgə salmağa, dolanbacı getməyə başladı. Qadın irişdiyindən dodağı sallanmışdı. Ər fırlanırdı, qadın durduğu yerdə qarmon kimi büzüblü açılırdı”.

Bu da iştirakçıların təsviri:

“Allı-güllü zərif paltar geymiş qadınların qulaqlarında sırgalar, boyunlarında muncuqlar, barmaqlarında üzüklər par-par parıldayırdı. Sanki onlar satılmaq üçün düzülüşdü. Kişilərin burnu, qadınların barmaqları işıldayırdı, qadınların üzü, kişilərin dişləri ağarırdı, qadınların dodağı, kişilərin boynu qızarırdı... Atlas paltar, qırmızı çəkmə geymiş ariq qızın qaşları mətərizə, burnu sual işarəsinə oxşayırdı. Sanki quruya düşmüş balıq kimi özünü yerdən-yerə çirpirdi. Bir az çabaladıqdan sonra stuluna yapışdı qaldı”.

Təsvirin, təhkiyənin özündə, təşəbbülərin, bənzətmələrin seçilməsində bir ikrah hissi, yazıçının bu bayağı görməmişlik məclisinə münasibəti aşkar duyulur. Amma müəllif bu münasibəti birbaşa hökm şəklinə deyil, sənət diliylə, bədii ifadə vasitələriylə bəyan edir.

Bir məqam da diqqəti çəkir. Hekayə yazılan dövrdə sovet ədəbiyyatında Allaha isnad etmək, Allaha and içmək, hətta Allahın adını belə çəkmək yasaq idi. Bunu nəzərə alan Mir Cəlal maraqlı və sırf bədii çıxış yolu tapır: personajların diliylə hər yerdə “Allah” deyiləsi yerdə “Təbiət”, “Təbiətin gizli qüv-

valəri" məfhumlarını işlədir. Bu həm senzura müdaxiləsindən yaxa qurtarmaq vasitəsi, həm də personajın səciyyəlandırən daha bir bədii boya idi.

Məsələn, "Allah mübarək eləsin" yerinə "Tabiatın gizli qüvvələri mübarək eləsin" sözləri komik effekti artırır. Yaxud eyni qəbildən olan: "Tabiatın gizli qüvvələri sizə də qismət etsin" deyimində "Allah" adını yasaq etmiş senzuraya, daha geniş anlamda sovet ideologiyasının özünə belə bir istehza çaları var...

Personajları öz dilləriylə, danışq tərzləriylə xarakterizə etmək yazıçı məharətidir. Məsələn, toyun təzə bəyi belə bir dillə danışır: "Deməsinlər ki, Bəhluldur, onverset qurtarmasam da... elə bir şeyəm. O daxil ki var ha... o daxil elə şeydir ki, onverset ondan baş açam-ız. İçək bunu daxilin sağlığına".

Başqa bir personajın – Xanqışının danışığı isə hazırkı dövrdə ara-sıra televiziya ekranlarında gördüyümüz bəzi məmurların danışq üslubunu, cümlə quruluşunu və "məntiqini" xatırladır: "Yoldaşlar, xahiş ələyirəm ki, biz xoşbəxt olmuşuq. Bəy yoldaş, yəni Bəhlul, bizim 21 nömrənin işçilərindən olmağına görə bu bəkalı içək, yoldaş necə ki, mən xahiş ələyirdim, içilsin!"

Hekayə boyu təzə toyun "nəzakət qaydaları" açıdıqca açılır. Kimsə: – Mənim qaramı (aşın qarasını) sən yeməsin, oğurlamasın, – deyə vay-şivən qoparı, kimsə bəyin gəlinin əvəzi

nə qayınanını öpməsini təklif edir, başqa birisi dolu stəkanı kimsə uzadaraq: – Kim içməyə, yaxasına tökəcəm, – deyir. Və bu "nəzakət qaydalarının" zirvəsi olaraq sonda təzə bəy hədiyyələri bir-bir saf-çürük edib qiymət verir. Bəyənmədiyi hədiyyə haqqında bu sayaq deyir: – Çox qələt ələyib gətirib. Sən də çox qələt ələyib almısan. Məni ələ salıb, ya özünü, qızı küçükləyəndə mən onu adam bilib, subaylığım ilə qırx manat xərcə düşdüm. İndi mənim əziz günümə kimə doqquzluq qoyur? Dur apar, at üstünə, gəl. İt uşağı! Corab! Özü də corab!

Hekayənin sonuna isə belə nöqtə qoyulur. Bütün bu həngəmələrdən sonra biçərə qardaş-oğlu bibisindən üzr istəyir:

– Bağışla, bir dəfə əsnədiyim üçün üzr istəyirəm. Təzə toyun nəzakət qaydalarını pozdum.

Mir Cəlalın başqa hekayələri, romanları haqqında çox yazılıb. Mən bir hekayəsinin üstündə belə ətraflı dayanmaqla yazıçının kiçik janrdə böyük ustalığını, satirik qələminin gücünü, yığcam bir mətnin içində çeşidli xarakterlər, yaddaqalan səhnələr yaratmaq bacarığını, bu günümüz üçün də aktual qalan mətləblərə toxunduğunu göstərməyə çalışdım.

Mir Cəlal müəllim əsərləriylə də, elmi tədqiqatlarıyla da, müəllimlik fəaliyyətiylə də minlərlə oxucusunun, tələbəsinin xatirələrində yaşayır.

"BİR GƏNCİN MANİFESTİ"

"Bir gəncin manifesti"ndə inqilabi həyat və haqiqətdən danışılır. Bu manifest tək bir fərdin (Mərdanın) inqilabi mübarizə yollarındakı fəaliyyətinin təsviri deyil, bu manifest Baharlının, Sonalının, Yəhya və Bağırının, Yaqub və Mövlamların, onlar və yüzlərlə Azərbaycan gənclərinin inqilabi mübarizəsinin, zülmə, ədalətsizliyə qarşı vəziyyətini əks etdirir. Bu manifestdə dağılmış yurdunun, talan edilmiş kəndinin, təhqir və işgəncələrə məruz qalmış anasının, ömrünün bahar çağında söhlənərkən ictimai quruluşun dəhşətli qasırgılarında sənən qardaşının xatirəsi uğrunda mübarizəyə qalxmış yeni fikirli, igid və qorxmaz Mərdanın atəşin sözləri ilə bərabər əməkçi kütlələrin də dözülməz ağır vəziyyəti, ictimai haqsızlığa qarşı ciddi etirazları, inqilabi fəaliyyəti də yazılmışdır.

"Bir gəncin manifesti" yazıldığı zaman əsərdəki inqilabi hadisələrin baş verdiyi dövrdən 19 il keçmişdirsə də, müəllif həmin hadisələri tamamilə canlı bir təəssüratla qələmə almışdır.

Povestdə təsvir edilən hadisələr Azərbaycandakı inqilabi mübarizə illərinə təsadüf edir. Bu, həmin o illərdir ki, Azərbaycanda sosialist inqilabının günəşi istismar dünyasının qatı və dəhşətli zülmətini yenəcə yarmışdı. Lakin qara qüvvələr, əsasən, dağılmışdısa da, onların tör-töküntüləri hələ də qalırdı. Bu son qalıqların da cəmiyyətdən silinməsi üçün güclü bir inqilabi hərəkət lazım idi.

Müəllif Gəncə mahalının Güney kəndi simasında bu inqilabi hərəkətin qabaqcıl dəstələri olan Azərbaycan kəndlilərinin səciyyəvi cəhətlərini ümumiləşdirmişdir.

Güney zülmət səltənəti içərisində cəhəlat və avamliğin, haqsızlıq və istismarın zəncirində inləyən patriarxal bir Azərbaycan kəndidir. Haqsızlıq kəşif bir duman kimi Güney kəndini bürümüşdür. Bu duman pərdəsi xalqa düşmən qütbədə mərkəzləşmiş olan Hacı İbrahimxəlillər, Yassar Lətiflər, İlyas bəylər, vəznəli kişilər və onların məmurları tərəfindən çəkilmişdir. Zahirən Güney kəndinin bu acınacaqlı vəziyyətdən qurtaracağına, tutqun simasının açılacağına ümid yoxdur. Lakin bu qaranlıqlar içərisində tək-tək parlayan şüalar, zülmət səltənətini yarmaq üzərdir.

Bu şüalar ehtiyac içərisində olan Sonalının, Mövlam kimi müdrik Azərbaycan kəndlilərinin evindən çıxmışdır. Bu şüalardan ən qüvvətli əsərin baş qəhrmanı olan Mərdandır. Doğrudur, Mərdan mübarizənin ictimai mənasını və inkişaf yolunu hələ aydın dərk etməmişdir, o, şəxsi ailəvi məhrumiyyətlərə əsaslanaraq çıxış edir. Lakin o, sövq-təbi ilə də istismar və istibdadın mənasından xəbərdardır.

Mərdan kasıb bir ailədənir. Bu ailənin üzvləri olan Sona, Mərdan və Bahar istismar altında əzilən insanlardır.

Böyük qardaş Mərdan başısağqı, ağır və təmkinli, dözümlü və mülayim bir gəncdir. O,

təsərrüfat işləri ilə məşğuldur. Şəhər tezdən "bağlamasına çörək qoyub ot biçinə gedir", axsamsa yorğun və əzgin halda evlərinə qayıdıb sadə və fərəhsiz bir həyat keçirir. Evin kiçik oğlu Bahar isə İlyas bəyin quzusunun otarır. Onlar yalnız bir qarn çörək qazanmaq üçün çalışan əməkçilərdir.

Cəmiyyətin sürətli inkişafı Mərdanın həyat mübarizəsindəki fəaliyyətinə güclü bir təkan verir. O, artıq mənliliyini, hüquq və ləyaqətini müdafiəyə başlayır. "...Ana! Baharın böyük təqsiri var, onun təqsiri kasıblıqdır. Bu zamanda kasıblıqdan böyük günah nadir? Canın çıxsın kasıb olma, yox ol, kasıb olma" – deyə mövcud ədalətsiz quruluşa qarşı etiraz səsini yüksəldir.

Bu fikirlər hələ məhdud idi və hər şeydən əvvəl subyektiv bir duyğuya əsaslanırdı. Lakin getdikcə artan sinfi ziddiyyət və toqquşmalar, Baharın Hacı oğlu Ağa Rəşid tərəfindən döyülməsi, özünənsə Hacı tərəfindən təhqir edilməsi Mərdanın siyasi şüurunu oyadır, onu mübarizə meydanına aparıb çıxarır.

Qıçılmdan əlavə doğduğu kimi, zahirən şəxsi görünən bu kiçik hadisələr ən adi savadsız və işgüzar bir azərbaycanlı gənci çox fəal bir inqilabçıya, əvlür bir nöqtəyə, bacarıqlı bir təşkilatçıya çevirir.

Azərbaycan kəndlisinin bir çox gözəl sifətlərini kəsb etmiş saf mənaviyyətli, açıq fikirli Mərdan xoş və təmiz qəlbi ilə şəhər həyatının pozucu, ziddiyyətli və zəhərli mühitinə düşür. Kustarçılıq və ticarət mərkəzlərindən olan bu şəhərdə Mərdan durmadan dəyişir və yeni mənəvi keyfiyyətlər əldə edir. Kənd həyatından, ağır maddi vəziyyət və məhrumiyətlər içərisindən çıxış Mərdan şəhər mühitində istismar üsulunun köklərini, hüquq və şəxsiyyət əzadlığı əldə etməyin inqilabi yollarını öyrənir.

Bu mənəvi dəyişmə prosesi onda üç təsir nəticəsində meydana çıxır: birincisi, şəhər həyatı və mülkədar-burjuə üsuli-idarəsinin onun dünyagörüşündə yaratdığı dəyişiklik, ikincisi, üzv olduğu gizli komsomol təşkilatı rəhbəri

bolşevik Yəhyanın nəzəri və əməli təsirləri; üçüncüsü isə Mərdanın ictimai həyatda, sinfi mübarizələrlə şəxsən üz-üzə gəlməsi.

Hələ əvvəllər kənddə ikan Mərdanın görüşlərində müəyyən dərəcədə mübarizlik var idi. Lakin bu mübarizlik, fəaliyyətsizlik, terrorçuluq fikirlərinə yaxın idi. İnqilabi təşkilat işlərində isə o, ictimai mübarizədə xalq kütlələrinin rolunu dərk etməyə başlayır və bu da onu peşəkar bir inqilabçı, fədakar bir komsomolcu olmağa, mühüm işlər görməyə istiqamətləndirir.

Əsərin 4, 5 və 6-cı fəsilərində Mərdan şəhərdə təşkilatı işdə çalışan, mübarizələrdə boy atan görürüksə, 2-ci fəsildən etibarən onu artıq bacarıqlı bir inqilabçı gənc kimi öz kəndlərinə qayıdan görürük. Beləliklə, çox da uzun olmayan, lakin gərgin və maraqlı bir inqilabi mübarizə yolu keçmiş bu gəncin inkişaf və dəyişmə prosesi, əsasən, şəhər mühitində baş verir.

Əsərin sonuna yaxın Azərbaycan kəndində sovet idarə üsulunun yaranması sahəsində çalışan Mərdan, sovet quruluşunun əsaslarını, bu cəmiyyətin xalqa vermiş olduğu hüquq və nemətləri öz həmyerlilərinə başa salır: "– Camaata, əhaliyə, hər kəsə başa salır ki, Sovet hökuməti fəhlənin, kəndlinin hökumətidir, kasıbın, məzlumun hökumətidir".

Beləliklə, Mərdan inqilabi gəncliyimizin bir çox gözəl səciyyəvi sifətlərini ümumləşdirə bilmişdir.

Mərdanın anası Sonanın simasında da Azərbaycan qadınlarının mərdliyini, dərin vətənpərvərliyini, ana məhəbbətinin necə nəvəzlişlərini görürük. Sonanın mənəvi keyfiyyəti yalnız onun öz uşaqlarına qayğıkeş məhəbbətindən ibarət olmayıb, müsbət ictimai sifətlərlə də zəngindir.

Öz vətəninin bir ovuc müftəxorlar və zəlimlər əlində oynuncaq olduğunu Sona yaxşı duyur. Oğlu Baharın döyülməsini eşitdikdə də, Mərdanı şəhərə yola saldıqda da o, azadlıq yolunda aparılan mübarizənin mənasını aydın dərk etdiyini bürüzə verir. Kasıb olma-

sına baxmaraq Sona qürurlu, qorxmaz və səmimi bir qadındır.

Əsərin bir yerində oxucu Sonadan bu sözləri eşidir: "– İlahi, ümidim, varım-yoxum olan bir cüt balam səndən istəyirəm. Analann duası tez müstəcab olar, uzun saçın ahı yerdə qalmaz, səni and verirəm bu ağaran saçlarım, uşaqlarımı yerin-göyün bəlalərindən saxla! Mənim səndən savayı kimim var?"

İctimai mühitin məngənəsində sıxılan Sona bu sözlərlə öz acizliyini, kimsəsizliyini nümayiş etdirir.

Müəllif Sonanı da müəyyən ictimai şəraitdə keçirərək dəyişdirir. Əvvəllər ona edilən haqsızlığa və cəfaya qarşı heç bir etiraz etməyə cəsarəti və düşüncəsi çatmayan Sona, əsərin axırlarına doğru "tufəngi qundaq kimi döşünə basıb" qəhrəman sələfi Həcər kimi mübarizə meydanına gədir.

Həyat Sonanı çətinliklərlə saldıqca, cəmiyyətin sürətli inkişafı ona təsir etdikcə o da əsrlik yuxudan ayılır. "Xanların hirs'i'nin, "bəylərin qəzəbi'nin, "həmpalarnın tors şilləsi'nin, "müsavət" "paşa və zabıtlərinin gülləsi'nin, "mollaların ölüm fitvaları'nın, "tacirlərin insafsız"lığının, "ancaq yoxsullar üçün, Bahar kimilər üçün" olduğunu, o zaman dünyanın ağasının güc, gücün isə iki şeylə – pul və mənsəblə əmələ gəldiyini dərk edir.

Müəllif Sona surətində bir də çox gözəl bir xüsusiyyəti, xalqımıza məxsus vətənpərvərlik və qürur sifətlərini də əks etdirmişdir. Sona arzu-kamla toxuduğu "Yusif-Züleyxa" xalçasını öz oğlunu həbsdən qurtarmaq üçün satmağa aparır. Lakin o, bazarda öz əllə toxuduğu xalçanı kimə satdığını, nə üçün satdığını dərk edir və bu dəyişiklik bir anda onun düşüncələrində çevriliş yaradır: "Nədən doğma oğlumun ovladığı ceyran biza yaraşmadı, nədən öz əllərimlə toxuduğum xalça bizə yaraşmadı? Kimdir bunlar, bu kalla-paça kimi ütülmişlər? Qzıllı törənməmiş çapıncılar kimdir? Haradan basabasa buraya gəliblər? Nə üçün qəşəng şeylər onları olsun? Nə üçün? Nə üçün?"

Nə üçün?

Bu sual "vəznəli'nin əmrilə döyülən Məvlam kişini də, Yassar Lətifini öldürüb qaçan Yaqubu da, öz ailəsindən didərgin düşmüş, doğma qardaşından çox istədiyi Mərdanın yanına gələrkən tanımasınlar deyər saçını qayçıladan igid Surenini də, yazıq və yetim Baharı da, yoldaş Yəhyanı da, inqilab və azadlıq yolunda ölümə gedərkən son nəfəsində, dar ağacı altında "Lenin!" deyərək ölənlər qəhrəman Bağrı da düşündürür.

Şəhərin ortasında, "müsavət"çi canilərin yuva saldığı bir yerdə odlu üsyankar şeirlər oxuyan şairi də düşündürən budur:

Nədəndir əkən biz, biçib yağın biz
Bişirən, aşırən, kef çəkən xanlar.

Bu sual xalqın ictimai şüurunun oyanmasını göstərən səciyyəvi əlamətlərdən biridir.

Artıq xalq öz hüququnu, azadlığını, ona edilən zülm və haqsızlığı yaxşı bilir. "Boz ingilis" Sonanın xalçasını almaq istərkən mərd qadın öz namus və heysiyyətini də, qabiliyyət və istedadını da, özünün və xalqının mənəvi və maddi varlığını da satdığını güman edir. Çünki bu sənət əsəri: tək Sonanın deyil, bəlkə öz şərafətini və istiqaliyyətini hər şeydən ucatan bir xalqdır. Xalq isə heç bir vaxt öz maddi və mənəvi nemətlərini qansoran yadelli qasbkarlara verməz.

Azərbaycanda inqilabi hadisələrin səmərəli təsirinin nəticəsi olaraq köhnəmiş Şərq zehniyyətindən ayrılan Sona çox canlı və bitkin bir surətdir.

Lakin Sonanın taleyi, özünü dediyi kimi, qaradır. Onun ana ürəyi dözlümləz bir ağrıya, çətin unudulan bir dərddə məruzədir. O, dünyalar qədər sevdiyi körpə balasını ömründə bir gün belə şad görə bilmir. Ananın da, balanın da həyatı sıxıntı və məhrumiyət içində keçir. Baharın həyatı doğrudan da faciədir. Onun adı Bahardırsa, həyatı tutqun və saxtalı bir qişədir. Bu adla onun həyatı arasında çox böyük bir təzad var.

Bahar dünyaya göz açdığı gündən nə görürsünüz? İki şey – ehtiyac və əzab.

Bahar həyata son dəfə göz yumarkən nə görür? Ehtiyac və əzab.

Povestin maraqlı və təsirli yerlərindən olan. Baharın həyatını təsvir edən bu fəsiləri yazıçı odlu bir qələmlə, coşqun bir qələb çirpintisi ilə, dərin bir həyəcanla yazmışdır.

Baharın uşaq təbiəti zəngin, xəyalpərvər və məsəmdir. O, ruhən azad bir uşaqdır; mülayim, ürək və inadlıdır. Onun ən böyük arzusu ehtiyacdən qurtarmaq, öz ana və qardaşı ilə bir yerdə yaşamaqdan ibarətdir.

Bahar hiss edir ki, qardaşı ona baxarkən xəcalət çəkir, anası köksünü ötürür. Bahar zamanın istibdad və ehtiyac içərisində inlədiyini duyur. qüssə ilə xəyalə dalır: "Yağış ucbatından xırdan olmayan günlər Bahar mal otarmağa gedirdi. Gündüz dağın başında, hündür bir daşın üstündə çörək dəsmalını dizləri üstündə açib lavaş ovuntularını ovucuya yeyirdi, həsrətlə kəndə baxırdı. Yenicə yuxudan ayılan kənddə Baharın gözüne ləzzətli şeylər görünürdü. Dama-divara qanad çalan, üzünü günəşə tutub bənlayan qırmızı xoruzlar, doqquzda eşələnən al-olvan fərələr, qırt-qırt edən anaların yanında xırdca göbələk kimi görünən, civildəşən san cücələr nə qədər xoşbəxtdir. Onlara çörəyi cira ilə vermirlər. Analarından ayırırlar, isti yataqdan qovmurlar. xış dərinə batanda onlar yıxılırlar, ayaqlarını zəncir kəsmir, gözlərinə qılıç dolmur. Gün bir az qalxan zaman bağbağçada oynayan, talvarlarda söykəyib kitaba baxan bəy balaları, kərə yaxmacı yeyən hampa uşaqları nə qədər xoşbəxtdir. Hər başıpaçaqlıdan gizlənən yeniyetmə nişanlı qızlar nə qədər xoşbəxtdir".

Bahar görür ki, dünyada xoşbəxt adamlar da vardır. Lakin o və onun kimi çoxları ehtiyacın qurbanıdır.

Ehtiyac və işsizlik, təhqir oynaq ruhlu, xoş təbiətli Baharın şəhər həyatının zəhərli, qorxunc mühitinə atır. Tutduğu "xınalı kəklik" kimi azad qələbi, saxladığı ceyran kimi dalğın

və ürək kənd uşağı olan Bahar qəfəsə salınmış kimi şəhərin çirkin, üfunətli və pozucu şəraitində boğulur. O, tanımadığı bu qərib yerdə kimsəsiz, sərgərdan dolanmağa başlayır. Bu hadisələri təsvir edən fəsildə, müəllif, Sabirdən "Ey dərbədar gəzib ürəyi qan olan çocuc" şeirini də əpiqraf gətirir.

Kənddən gələrkən Baharın qəlbində bir arzu var idi. Onun arzusu qardaşı Mərdan tapmaq idi. Bu zaman o, Mərdanla Surenin qardaşlıq kağızını sol cibində, ürəyinin üstündə gəzdirdirdi. Bu, əlbəttə, bir rəmzdirdi. Qış günündə, ayaqyalın və cındır paltarlı Bahar yalnız o tarixi, ənənəvi qardaşlıq kağızının hərəkəti və ondan duyduğu ümid qığılcımları isidirdi.

Lakin tutqun, əzab dolu ticarət şəhəri Bahara bu həyatı çox görür. Bu "qəribə" yerdə pul hərisləri, vicdani, ləyaqəti qara pula satan insan cildinə girmiş vəhşilər, zülmkar ağalar məsum və günahsız Baharı ən ağır əzablı bir şərait içərisində öldürürlər.

Körpəlik çağından qara gün, yumruq, təhqir, ehtiyac və göz yaşından başqa heç bir nemət və təskinlik görməyən Bahar, ağaların pul ehtirası, qara və bad aməlləri cəngində boğulur. O, son nəfəsə də ikən müdhiş bir boranın sarsıdıcı uğultularını içərisində ancaq: "Ana, ay ana!" deyə bilir. Odlu həsrətlə deyilən bu sözlər də kürkü-əbəli ağaların buz bağlamış qəlbinə təsir etmir.

Bu fəsil povestin ən təsirli fəsidir. Doğrudan da bu "göz yaş romanı"dır. Bu körpə məxluqun qədir-qiymətinə bilməyən insanlara, bir ıçaldan ötrü, bir manatlıq xeyirdən ötrü onu boranlı və saxtalı bir gündə küçyə atan insanlara qarşı, onu hamamın küncündə belə daldalanmağa qoymayan daşıraklı adəmətlərə qarşı bizim qəlbimizdə dərin bir nifrət hissi baş qaldırır və istər-istəməz öz-özümüzədən soruşuruq: "Bəs Baharın və Bahar kimi yüzrlərlə günahsız körpələrin ölümünə səbəb olan kimlərdir?"

Onlar Azərbaycan xalqının qəddar düşmənləri olan Hacı İbrahim Xəlillər, Məşədi

Abbaslar, vəznəliyə, Yassar Lətiflər, İlyasbəylərdir. Onlar Azərbaycanı xəyanətlə yadelli işğalçılara satan, milli qürur hissindən tamamilə məhrum olan bir dəstə nacins, quldur, bışərəf adamlardır. Onlar milliyətlərini itirdikləri kimi insanlıq sifətlərindən də məhrumdurlar. Onların vəzifəsi orta bir mövqə tutmaqdır. Özlərindən vəzifəcə böyük adam qarşısında onlar başlan ayaqlarının ucuna dəyincəyə qədər əməllərini ümumiləşdirə bilməmişlər.

Müəllif Hacı İbrahim Xəlil kimi bitkin, orijinal bir surətdə bu şəxslərin çirkin və bad əməllərini ümumiləşdirə bilməmişdir.

Hacı İbrahim Xəlil Azərbaycan xalqının və xüsusən Azərbaycan kəndlərinin qəddar düşmənidir. Lakin o hiyləgər, fırıldaqçı və həysiyyətsiz bir düşməndir.

Povestdə Hacı İbrahim Xəlil cürbəcür donanıran, kiminlə necə və harada danışmaq lazım olduğunu bilən bir insan kimi təsvir edilmişdir. Əgər Yassar Lətif və vəznəli kişi açıqdən-açığa öz yırtıcı mənaviyyətini bürüzə verirsə, Hacı İbrahim Xəlil bütün vəhşi simasını pərdələməyi bacarır. O, riyakar, rəzil və satqın bir şəxsiyyətdir. O, vətəninə, Azərbaycan torpağını öz xeyrinə görə bir göz qırpmında satmağa razı olar. "Hacı İbrahim Xəlil osmanlı zabitanın qabağında əl-əl üstə qoyub gəzir, döşənməmiş evlərini göstərir, min bir dil eləyirdi: "Əfəndim Həzrətləri buyuracaqlar, qulluğu şərifinizdə kəmərbəstə hazırıq. Nökəriniz Hacı İbrahim Xəlil... Bəndəniz varıq". Hacı hər şeyi bu osmanlı soyğunçu və dallına satmağa hazırdı: doğma dilini də, evini də, namusunu da, vicdanını da... Bu şərtlə ki, Hacı hörmətə minsin, mənəsb sahibi olsun.

Bu xalq xaini "boz ingilislər" qarşısında da quyruq bulayır. Təki Londonda onun adı çəkilsin.

Hacı özü də qart bir köpək kimi xalqın malını yeyir. O, istədiyi vaxt və istədiyi yerdə kimi istəşə, döydürə bilir, hətta öldürdürgə də bilir. Çünki o əməndir ki, "sabah parlamanın

özü bərkə düşəndə beş şahı pul üçün yeno onun qapısına gələcəkdir", digər tərəfdən Hacı uzaqgörəndir. Güney kəndinin inqilabçılar tərəfindən alındığını gördükdə o artıq "zamanınin dəyişdiyini", cəmiyyət və həyatın yeni bir mərhələyə qədəm basdığını duyur. O bilir ki, belə bir zamanda "təvərişlik" ələmək lazımdır. O, "təvərişlik" də edir; ancaq öz xeyri üçün. O, ölən bir sinfin nümayəndəsidir, ölərkən də canını asan yerə təslim etmək istəmir. Son nəfəsində də cəmiyyəti bir ziyan vuraraq ölmək istəyir. Hacı İbrahim Xəlilin bu alçaq sifətləri ailəsinə də təsir etmişdir. Çürük mənaviyyətlə, yalnız öz qarnını düşünən Qarıncə xanının iyranca adətləri, Ağə Rəşidin caniliyyə, qoçuluğa olan qüvvətli ehtirası Hacı'nın öz ailəsinə sirayət etdiyi ictimai xəstəliklərdir.

Hacı İbrahim Xəlillər tək deyillər. Şəhərdə də onların çoxlu sinfi və cəbhə yoldaşları vardır. Şəhərdəki Məşədi Abbas da həyvani ehtirasla yaşayan bir adamdır. Əgər Hacı'nı mənəsb, şöhrət əsir etmişsə, onun gözlərini cəhəlat və avamlıq qapamışsa, Məşədi Abbasın gözləri açıqdır və o, Hacı'dan da sərt bir adamdır. Pul ehtirası Məşədinin bütün insanı duyğularına, qəlbinə, vicdanına, ağılına, bütün mənaviyyətinə sirayət edərək, onu insanı sifətlərdən məhrum etmişdir.

Ticarət kapitalının səciyyəvi nümayəndəsi olan bu adamda bütün qeyri-insani sifətləri, zülmkarlığı, əxlaqsızlığı, mədoniyyətsizliyi, amansızlığı görmək mümkündür. Məşədi Abbas "dimdikli" tarazisinin bir gözündə göz yaş, cinayət və istismar sayəsində yığıldığı maddi nemətləri, digər gözündə isə dini, imanını, vicdanını, namusunu satır. Pul, Məşədinin canıdır. "Bahar bunu söyləyəndə Məşədi Abbasın gülməyi tutdu:

– Dünən yumurtadan çıxmış cücənin mən yekəlikdə kişiyə kələk gəlməyənə bir bax. Qarnı iki ayaqlı it yeyib, bunu mən yaxşı bilirəm. O, əlini Baharın ciblərinə salıb axtardı, sonra qoltuğuna baxdı.

– Neyləmişən? – dedi. – Bir manatın yerini de, nəyə verib yemisen, düzünü de. – Xozeyin uşağın ağzını iyilədi və bərk qışqırdı.

– Qamı kimə vermisen, ay it küçüyü! – Uşağın dil-dodağı tutuldu. Altdan yuxarı baxan mayus gözləri böyüdü. And-aman elədi ki, it aparıb. Qəssab onun qolundan tutub eşiyə itələdi:

– Get, bir manatı götür, sonra gəl.

– Qardaşım canı...

Maşədi qəzəblə qapını onun üzünə çırpdı. Pul ehtirası Maşədinin qanını, iliyini və hətta ürəyini belə dondurur. Maşədi bir manatdan ötrü kimsəsiz və günahsız bir məxluqu məhv edir.

Azərbaycan kəndlilərini, onların yoxsul və ac uşaqlarını şəfərsizcəsinə tələf edən Hacı İbrahim Xəlillər və Maşədi Abbaslar qüvvətli satirik bir qələmə təsvir edildiyindən biz onlara dərinədən nifrət edirik.

"Bir gəncin manifesti" əsərində inqilabi təşkilat işlərində geniş fəaliyyət göstərən fotoqraf Bağır və yoldaş Yəhya surətləri də canlı səciyyəyə malikdir. Fotoqraf Bağırın fəaliyyəti əsərdə bir o qədər də diqqəti cəlb etmir. Lakin onun ölüm səhnəsi sənətkarlıqla təsvir edilmiş bir səhnədir. Azərbaycan komsomolunun igid oğluna ancaq belə bir ölüm yaraşır. O ölümə gedərkən də yaşayır. Bu cür qəhrəmanlar ölməzdirlər. Onları asanlar isə canlı ölümlərdir. Tarix bu caniləri öz səhifələrindən silmiş və siləcəkdir. Qəhrəman Bağırın xatirəsi isə oxucunun qəlbində əbədi olaraq yaşayacaqdır.

Yoldaş Yəhya haqqında əsərdə az danışılmış və bəzi yerlərdə onun ancaq adı çəkilmişdir. Arzu olunardı ki, müəllif bu surətin əməli fəaliyyətini geniş və bədii lövhələrlə təsvir etsin. Halbuki onun inqilabi fəaliyyətindən cəmisə iki yerdə və qısa bir surətdə danışılmışdır.

Əsərin bədii təsvirləri həyatı olduğundan və bunlar canlı, şirin və yığcam bir dil ilə yazıldığından povest maraqla oxunur.

Povestin VI fəslində Baharın işsizlik üzündən və qardaşını axtarmaq arzusu ilə anasın-

dan xəbərsiz şəhərə gəldiyi, X fəslində Mərdanın öz kəndlərinə gələrkən anası ilə qarşılaşdığı və onların biri-birilərini tanımadıqları təsvir edilir. Bu təsadüfi hadisələr əsərdə əsas konfliktlər kimi verilmişdirsə də, bircə bu hadisələrin hər ikisi sünidir, artıqdır. Əvvəla, üzüyola, fağır bir kənd uşağı olan Bahar, şəhərə anasından icazəsiz gedə bilməzdi və getsə də, anasına deyərdi. Müəllif məhz Baharın faciəli həyatını qüvvətli vermək üçün hadisələri qəsdən qeyri-təbii bir yolla inkişaf etdirmişdir.

Əsərdə Baharın ölümündən sonra Mərdanın anası ilə görüşüdüğü və uzun zaman qardaşından bixəbər olduğu təsvir edilir. Halbuki Mərdanın Baharın ölümündən xəbəri var idi. Lakin müəllif yenə həyatı olmayan bir yolla Mərdanın uzun sürən bir sükuatla qardaşından xəbərsiz olduğunu təsvir etmişdir. Əsərin IX fəslində faciəli bir surətdə ölən oğlunun harada olduğundan bixəbər olan anaya və onun da "səbrinə" oxucu təəcüb edir.

"Bir gəncin manifesti"ndə müsbət bir səciyyə kimi təqdim olunan demiryol idarəsi naçalnikü bədii əsası olmadığından və uzun zaman yaşaya bilmədiyindən bircə, təsadüfi bir şəkildə meydana çıxmışdır. Halbuki müəllif bu surəti inkişaf etdirərək əsərin ümumi istiqaməti ilə uzlaşdırıla bilərdi. Belə bir imkan yazıçının əlində ola-ola o bu surətin səciyyəsinə mükəmməlləşdirmək əvəzinə, vəziyyəti gərginləşdirməyə çalışmışdır. Halbuki səciyyə surətin canıdır.

Povestdə yazıçı bəzi mənfəi surətlərin (Nəşət çavuş, və ingilis zabiti) yalnız zahiri cəhətlərini təsvir etməklə oxucuda həmin insanlara qarşı tənqidi münasibət bəsləməyə çalışmışdır. Halbuki onların törətdikləri cinayətlər təsvir edilsəydi, daha qüvvətli və real olardı. Müəllif məhz belə bir yolla getmədiyi üçün bir sıra mənfəi surətlər karikaturaya çevrilmişdir. Mənfəi xüsusiyyətlər, kiçik hissələr yalnız o sifətləri təmsil edən adamların ayırburun, yekəbaş, arıq və qıyıqgöz olmalarında, onların çox "zəhmli", "yoğun" adam olmalarında deyil, bəd və qara əməllərinin eybəcərliyində,

rəzil və alçaq işlərində təzahür edir. Müəllif də məhz həmin surətlərin bu cəhətlərini təsvir etməli idi. Çünki "Əsərin əxlaqi əhəmiyyəti onda özünü göstərməlidir ki, müəllif hər hansı bir əxlaqi və qeyri-əxlaqi məqsəd güdmək fikrinə düşməsin. Dəlillər sözlərdən də güclü səslənir. Əxlaqi eybəcərliyi düzgün təsvir etmək, həmin eybəcərliyin əleyhinə edilən çıxışların ən qüvvətlişidir" (Belinski).

Kitabda mənası anlaşılmayan ifadə və sözlər də vardır. "Sanki Hacı'nın başına qızıl-gümüş nisar edirdilər", "onun dalısınca iki həris canavar gözü baxıb yanayırdı". Bu nöqsanlar şübhəsiz ki, redaktorun məsuliyyətsizliyi üzündən baş vermişdir. Əgər redaktor işə ciddi yanaşsaydı, bu kiçik və sadə nöqsanlar baş verməzdi. Kitabın bədii tərtibatına gəldikdə isə demək lazımdır ki, əsər yenə nəqşə bir şəkildədir. Qabaqkı nəşrdə kitabın üst qabığında çəkilən atlımın üzü bu tərəfə idi, indi isə o tərəfədir. Kitabdakı "əhəmiyyətli dəyişiklik" yalnız bundan ibarətdir. Buna görə də xəcalətdən rəssamın adı kitaba salınmamışdır.

"Bir gəncin manifesti" Mir Cəlalin yaradıcılığında mühüm bir mövqə tutan, ciddi və ilhamla yazılmış bir əsərdir.

Əsərin əhatə etdiyi həyatı materiallar, canlı və orijinal insan səciyyələri, tipik şəraitdə tipik hadisələrin bədii ümumiləşdirmələrlə təsviri povestin ikinci nəşrə möhtac olduğunu bildirdiyi üçün "Bir gəncin manifesti" Uşaq-gəncnəşr tərəfindən yenidən çap edilmişdir. Əsərin ikinci dəfə nəşr edilməsinə baxmayaraq povest haqqında az yazılmış və bəlkə də, yazılmamışdır.

Bədii nəsrimizi zənginləşdirən gözəl nəsr əsərlərimiz çoxdur. Həmin əsərlər ədəbiyyatımızın taleyini, onun ümid və sevinclərini, ədəbi həyatımızın mənasını, ürək çırpıntılarını təmsil etdikləri üçün qiymətliyərlər. Biz həmin əsərləri oxuyarkən yaş və şüurumuzun, mənaəviyyət və həyatımızın hansı dövrü olub-olsun eyni təəssüratı həmin əsərlərdən alır, eyni hiss ilə həmin əsərlərlə yaşayırıq. Öz məfkurəvi və bədii dəyəri etibarilə nəsrimizin mühüm nailiyyətlərindən olan "Bir gəncin manifesti" də məhz belə əsərlərdəndir.

Əhad Hüseynov

SADƏLİK VƏ SƏMİMİLİK

Azərbaycan nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən olan Mir Cəlal ədəbiyətə 30 il əvvəl gəlmişdir. Onun ilk qərklər kitabı "Sağlam yollarda" adlanır. Bu ad yazıçının ideya istiqamətini müəyyənləşdirmək üçün çox xarakterikdir. Əvvəlcə XX illərin Gəncə mühiti, daha sonralar Bakıdakı ədəbiyyat ələmi gənc yazıçının ədəbi təcrübəsinin təkmilləşməsinə və zənginləşməsinə əlverişli şərait yaratmışdır.

1930-cu illərdə hələ gənc olan, lakin yeniliyi cəsarətlə təbliğ edən Azərbaycan sovet nəsrinin mühüm bir qismi inqilabdan əvvəlki kəndi daha aydın müşahidə etmiş, 1920-ci illərdəki sınıf təbəqələşməni görmüş, yeni yaranan ailə, məişət və mədəni münasibətlərin canlı şahidi olmuşlar. Ə.Əbülbəsinin "Tanışlar", Mehdi Hüseynin "Xavar", Seyid Hüseynin "İki həyat arasında", Əli Vəliyevin "Qarlı dağlar" kitabları, Mirzə İbrahimovun, T.Simurqun, Y.Cəmənözəminlinin, H.Nazərlinin bir sıra hekayələri belə bir müşahidənin məhsulu idi. Məhz adını çəkdiyimiz yazıçının əsərlərində inqilab sayəsində öz insani hüquqlarını dərk edən, işığa, azadlığa can atan zəhmətkeş insanların həyatı, arzuları, yeni əxlaqi keyfiyyətləri təsvir olunur.

Künlükdən, maddi və mənəvi əsarət buxovlarından xilas olmuş yeni insanlar – Nənələr, Badamlar, Ehtiyat xalalar, fəhlə Əkbər, mühəndis Barxudar, kolxozçu Hətəm dayı, kəndli Mehbali Mir Cəlalin hekayələrində öz qanuni yerlərini tutdular.

Sadə zəhmət adamı nəsrimizdə sevlməyə və təqdir olunmağa layiq bir obraz kimi işıqlandırıldı. Bu əsas mövzu ilə yanaşı olaraq cəhəllət, fanatizmi, köhnəliyi saxlamağa çalışan köhnə dünyanın tör-töküntüləri, yeni həyatın insanlara verdiyi hüquq və imtiyazlara açıq müqavimət göstərənələr, məhvə doğru üz qoyduğunu dərk edib uyğunlaşmağa, müxtəlif cildə girməyə çalışanlar əməlsiz satıra atəşinə hədəf oldular. Belələri Mir Cəlalin "Kağızlar ələmi", "Göz", "Möhlatovun tərcümeyi-halı", "Hacın xəyali", "Kartoşka məsələsi", "Həkim Cinayətov", "Sara" və s. hekayələrində rüsvay edildilər.

Hər iki həyatı və insani münasibətləri təsvir edərkən Mir Cəlal sadə, zəhmətkeş insanın nəci keyfiyyətlərini diqqət mərkəzində saxlayır. Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin ilk illərinə həsr olunmuş "Qaymaq" hekayəsini xatırlamaq kifayətdir. Bu hekayədə sadələşmə, yoxsul Mehbalinin bəzəzə Məşədi Müsümlə sövdəsindən danışılır, Mehbali məşədinin dükanından aldığı xırda ehtiyacı ödəyən şeylər müqabilində ona hər gün bir kasa qaymaq aparır. Mehbali kişi bunu özünə borc hesab edir. Məşədinin zahiri təmkinliyi, "ağzi du-əli" olması avam kəndlinin gözündən pərdə əsmişdir. Lakin bir gün bu sakit, hər gün davam edən davranışlara təsadüfən son qoyulur. Qaymağı Məşədinin dükanına oğlu gətirməli olur. Qaymağın üstündən götürüldüyünü hiss edən Məşədi kəsəni rədd edir. Ata oğlundan haqq-hesab istəyir və qaymağın öz sahibinə çatmadığına təəssüf edir.

Mir Cəlalin bu maraqlı hekayəsində ən xarakter cəhət odur ki, avam kəndlinin sadələşməliyü uydurulmamış, heç bir müdaxiləyə, əlavəyə ehtiyac olmadan sona qədər təbii şəkildə davam etdirilmişdir. Kəndlinin sadələşmə oğlu Nadir də bu əhvalata ancaq təəccüb etməklə kifayətlənir. "Belə ləzzətli şeyi anam mənə nə üçün vermirdi? Bəs atam nə üçün bunu özü yemirdi, yavan çörəyi dişinə çəkirdi?"

Buna bənzər bir çox cavabsız suallar sadələşmə Nadirin uşaq xeyallarını məşğul edir.

Hekayənin sonunda dükanı hökumət tərəfindən möhürlənən Məşədinin vəziyyəti Mehbali düşündürür. O, heyrt içində öz sadələşməliyünü başa düşür.

"Qaymaq" hekayəsində Mir Cəlal o zaman hələ də bir çox kəndlilərin dindarlara kor-koranə etiqad bəslədiyini, bu etiqadın acı nəticələrini bundan əvvəl fəhlə-kəndli hökumətinin Mehbali kimi kəndlilər üçün nə qədər doğma, nə qədər qayğıkeş və əziz olduğunu da göstərmişdir. Oxucu kəndlinin sadələşməliyünə güllür. Lakin bu güllüdə dərin bir hüsn-rəğbət hissi vardır.

1930-cu illərdə Mir Cəlal gənc nəslin boy atmasını, inkişafını diqqətlə müşahidə etmişdir. Ramazan ("Həkim Cinayətov"), Səmayə ("Möhlatovun tərcümeyi-halı"), Məcid ("Kağızlar ələmi"), Hikmət ("Hikmətdən xəbər") və başqa gəncləri sevä-sevä təsvir etmişdir. Doğrudur, onların bir çoxu hələ həyat təcrübəsinə malik deyillər, düşməni ifşa etməkdə kifayət qədər sayıqlıq göstərə bilmirlər, ehtiyat və təmkin lazım olan yerdə coşğunluq və səbirsizlik göstərirlər. Bütün bunlara baxmayaraq, gənclik yeniliyi, xoşbəxtliyi, baharı, inkişaf və yüksəlişi təmsil edir. Mir Cəlalin seçkilərə həsr etdiyi hekayələrin ("Nənənin hüsnəri", "Hikmətdən xəbər") qəhrəmanları, sənaye şəhərində yetişən fəhlələrin nümayəndəsi Əkbər ("Heyrət") belə gənclərdəndir. Onlar xoşbəxt yaşayırlar, "Gözün aydın" hekayəsində təsvir olunan gənc ziyalı da xoşbəxt yaşayır, "Bənövşə" kolxozunun üzvü Hətəm kişi də

öz taleyindən razıdır, qoca bağban Nəsinin də ("Qonaqparast") rahat həyat üçün hər cür imkanı vardır. Sovet adamları Kommunist Partiyasının və Sovet hökumətinin qayğısı ilə əhatə olunmuşdur. Bizim vətənimizdə insanın mənəvi inkişafı, istedadların yüksəlməsi üçün hər cür imkan vardır. Bunu sübut üçün "Susuzluq" hekayəsini nəzərdən keçirmək kifayətdir. Rossam Şahnəzər və şagirdi xalqa xidmət üçün sənətin – xalqın mənəvi gözəlliyini təbliğ edən haqiqi sənətin müqəddəsliyindən danışırlar. Səharin yaqut rəngi, buludların məhəbbət, onun geyməsi, təbiətin oyanması onları düşündürür. Şahnəzər böyük təəssüflə deyir: "Kitabdan başım çıxaydı, o qara sətirli mənimlə danışaydı. Allahın qabağına çıxıb yeni və daha gözəl bir ələm qursaydım, adımı dəyişərdim..."

Mir Cəlalin həm ciddi səpkidə yazılmış hekayələrində, həm də satirik və yumoristik əsərlərində insana dərin məhəbbət, onun şəxsiyyətini, lyaqətini yüksək qiymətləndirmək əsas keyfiyyətdir. Lakin müxtəlif insan təbiətinin zahirən xoşagəlmən cəhətlərinə bağlanıb qalmır, onun sadəlinə, mahiyyətinə diqqət yetirir. İnsan təbiətindəki hər bir qüsurun yanından saymazvana keçmir, ona etimadsızlıq göstərmir, güzəştə getmir. Məsələn üçün, yazıçının "Qonaqparast" hekayəsini nəzərdən keçirək.

Bağban Nəsinin qızı xəstələnmişdir. Həkim qızın sağalması üçün dərman yazır, məsləhət verir. İki il yarımından sonra onun yolu yenə Nəsinin evinə düşür. Bu dəfə körpə qızın həmin çarpanısında onun kiçik oğlu yatır. Həkim vaxtilə müalicəsi ilə məşğul olduğu qızın vəziyyətini soruşarkən Nəsin kişi mayus halda cavab verir: "Ömrünü sizə bağışladı". Gənc həkim vicdanı qarşısında özünü günahkar hesab edir: "Məni daha artıq incidən o balaca qız açıldandan solan qönçə idi. O, nə üçün ölsün. O, yaşamalı idi. Yaşasaydı, bu ailənin şənliyi pozulmazdı. Gələcəkdə xalqımıza xeyir verən bir adam olardı, bəlkə də, yeni və qanacaqlı bir ana, nümunəvi bir tərbiyəçi olar-

di". Nəsinib: "Ömrünü sizə bağışladı" sözləri ona bir istehza kimi görünür: "Bununla Nəsinib kişi, dəyəsən, mənə, mənim müalicəmə gülür". Həkimin yolu üçüncü dəfə yenə də Nəsinibin evinə düşür. Bu dəfə də onun revmatizmdən yatan böyük oğlu İmranı müalicə etmək lazımdır. İndi gənc həkim müalicədən daha çox xəstələrin ailə şəraiti – bu vaxtsız ölümlərin əsl səbəbləri maraqlandırır. Məlum olur ki, uşaqların ölümünə əsl səbəb – bağban Nəsinibin qonaqparostliyidir.

Burada Mir Cəlal əsl milli adət olan qonaqparostliklə saxta qonaqparostliyin fərqi ni aşkara çıxarmağa çalışır.

Nəsinib nəzərdə qonağa ehtiram hər şeydən vacibdir. Ailə üzvləri də, xəstələr də birtəhər – yeməksiz, baxımsız keçinə bilərlər, "çünki böyüyün böyük yeri var, kiçiyin kiçik", "qonağın qonaq yeri var, qaranın qara". Nəsinib kişi üstəlik, evin salıqşısında, zahiri qonaqparostlik, öz tay-tuşlarından geri qalmamaq mərazinə də tutulmuşdur; çünki "dost var, düşmən var. Salıq-sahman yaxşı şeydir..." Bu dost-düşmən tənəsi onun ailəsini amansız bir fəlakət qarşısında qoymuşdu. Bu fəlakətə başlıca səbəb Nəsinibin avamlıqıdır: "mat-məəttəl qalmışam ki, bu na bələdir, nəzərdir, gözdür, afətdir. vurğundu, qarğışdı, qərşidü, olndü bilmirəm".

Bu əhvalatdan çox məyus olan həkim işıqlı, geniş, solıqalı otaqlardan birisinin qapısını açıb soruşur ki, bu otaq kimindir. O, belə bir cavab eşidir:

– Kimin olacaq, ay doktor. Şükür Allah, özümüzün. Qonaq otağımızdır da, bilmirsinizmi?

– Oyankı, o çarpayı qoyulan otaq kimindir?

İmranın anası dilləndi:

– Eh, – dedi, – ay doktor, fəlayin üzü qara olsun. arzu-kamımız var axı bizim. Oranı İmranın toyuna, gələnə saxlamışq.

Burada gənc həkim qəzəblənərək deyir:

– Sənin övladlarını bir-bir əlindən alan həmin bu niyyətdir, sənin özünsən. Ölən

uşaqlar dirilib qəbirdən qalxsalar, səndəki qonaqparostliyə lənət oxuyarlar...

Mir Cəlalın fikrincə, qonaqparostlikdə də bir ölçü olmalıdır. Belə alicənablıq, kor-korənə səxavət ailəni xoşbəxtlikdən, adi yaşayış imkanlarından məhrum etməməlidir.

Yazıçı sovet tibb elminin inkişafına mane olan köhnə qonaqları tənqid etməyi qarşısına məqsəd qoymuş və buna müvəffəq olmuşdur.

Bu səpkidə yazılmış hekayələrdə Mir Cəlalın müvəffəqiyyəti bir də orasındadır ki, təsvir etdiyi əhvalatın gedişinə müdaxilə etmir, nəsihət vermir, nəticə çıxarmır. Yazıçının məqsəd və niyyəti əhvalatın mahiyyətindən, xarakterlərin davranışından və hərəkətindən doğur. Sovet ailələrindəki qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hissi, vətəndaşlıq borcu məsələsi, əsasən, kiçik hekayələr müəllifi olan Mir Cəlalı həmişə düşündürmüşdü. "Vidən əzəbi", "Şəxsi məsələ", "Kamtarovlar ailəsi", "Tamaşa" və s. hekayələrdə ailənin sağlam əsaslar üzrə qurulması məsələsini müəllif dənə-dənə təbliğ etmişdir.

Mir Cəlalın "Dirilən adam" romanı Azərbaycan zəhmətkeşlərinin sovet hakimiyyəti uğrunda qəhrəman mübarizəsinə həsr olunmuşdur.

Yoxsul kəndli Qədirin şəxsi həyatı və ailəsinin taleyi əsərdə görkəmli yer tutur. Onun ictimai haqsızlığı tədricən dərk etməsi, şəhərdə mənəvi cəhətdən yetkinləşməsi, daha sonra "kəndin harayına" gəlməsi – belə bir həyat və mübarizə yolu təsvir olunmuşdur. Bir parça çörək üçün öz evindən, ailəsindən didərgin düşən Qədirin faciəsini göstərmək üçün yazıçı kənd yüzbaşısı Bəbir bəylə üz-üzə gətirir, şəhər həyatı içərisində, zülmədən, əsarətdən cana doymuş yoxsullar arasında təsvir edir, bununla da müsavət özbaşınalığı dövründə kəndlinin narazılığını, məhrumiyyətini, qüdsə və peşmançılığını, arzu və xəyallerini göstərməyə çalışır. Bəbirbəy Qumruya təsəlli

verərək Qədirin qətlini "millət yolunda ölənlər şəhid" kimi qələmə verir, möhtəkir Hacı Hüseyin evi müzayidəyə qoyulan Qumruya verdiyi neçə günlük möhləti özünün "millətə olan ehtiramı" adlandırır. Avazlı Qəmbər kişi evdən didərgin düşən arvadını vəhşicəsinə öldürən "müsləman qardaşına" razılığını bildirir, onun hərəkətini "millətin namusunu qorumaq" kimi qiymətləndirir. Əslində xalqın, millətin həyatı, ehtiyacları ilə heç bir əlaqəsi olmayan bu sözlər ancaq gözlərdən pərdə asmaq, istismarçılıq qara niyyətlərini pərdələmək üçün idi.

Dünyada həqiqət axtaran Qədirin mənəvi dəyişməsinə təsvir edərkən müəllif Azərbaycan kəndlisinin oyanmasına diqqət yetirmişdir. Xoşbəxtliyi ancaq xeyirxahlıqda, sədaqətlə qulluq etməkdə görən Qədir həyatdakı ictimai bərabərsizliyin mahiyyətini anlamır, özünün insanlıq hüququnu, bir ailənin qanuni yiyəsi olduğunu sübut edə bilmir. Qədir özünün cisman ölmədiyini də, yaşamağa haqlı olduğunu da isbat edə bilmir. Lakin o, tədricən anlayır ki, "zəhərdən şəfa, ağadan vəfa" ummaq olmaz.

Qədirin "dirilməsi" həm müstəqim mənada, həm də ictimai mənada təsvir olunmuşdur. Bu, təkmilləşən, öz hüquqlarını başa düşən, vaxtilə əzilmiş, alçaldılmış və təhqir olunmuş insanın əvvəlcə şübhə və tərəddüdlə, sonra qəti inamla, əzmlə işığa, səadətə doğru addımlaması, mübarizə meydanına atılması deməkdir.

Yazıçı yoxsul kəndlilərin nəcib keyfiyyətlərini – işgüzarlıq, məhəbbətlə təsvir etmişdir. Qumru özünün gəzalliyi, isməti, ailəsinə sədaqəti ilə namuslu analarımızın ən gözəl keyfiyyətlərini təmsil edir. Romanda Qədirin ailəsi ilə, bu ailəyə qovuşmaq həsrəti ilə bağlı olan səhifələrdə daxili bir hərəkət, lirik bir ahəng vardır. "Kənd, bahar səhəri, qığıldayaraq oynayan Faxira, ona layla deyən Qumru, xallı pişik" haqqında düşüncən, ailəsinə heç olmasa bir əmək şirin armud aparmaq arzusunda olan Qədirin hissləri təbii və təsirlidir. Lakin

eyni hərəkət və səmimiyyət şəhər həyatının təsvirində görünür. "Quduz şəhər" fəslində bir-birini qovan, bir-birindən qorub və dəhşətli əhvalatlar ötürən və rəbatsız şəkildə təsvir olunur, sakit və arzularda dolu kənd həyatı unudulur, onun yerini anlaşılmaz bir hərəmçilik tutur. Burada Mir Cəlalın sakit təhkiyəsi üçün xarakter olan üroyayətə səmimiyyət öz yerini davalı çəkişmələrə verir. Bu əhvalatçılıq inqilabçıların dərin obrazını yaratmaq meyllərindən yazıçının nəzərini yayındırır. Mir Cəlal inqilabi mübarizə səhnələrini təsvir edərkən ürək titrədən lirik ahəngi və məhrəban yazıçı müdaxiləsini təmkinlə davam etdirə bilmir.

"Dirilən adam" romanından fərqli olaraq "Bir gəncin manifesti" romanında kənddəki və şəhərdəki inqilabi mübarizənin dairəsi nisbətən geniş ölçüdə təsvir olunmuşdur. 1918-20-ci illərdə Azərbaycanda müsavət ağalığının və xarici müdaxiləçilərin zəhmətkeş kütlələrin həyatına necə bir fəlakət gətirməsi, əks-inqilabi cəbhənin qəddarlığı, rozalətli və xalqın inqilabi şüurunun oyanması göstərilir. Əsərdə zülm və istismar əlindən tənqə gələn kəndlilərin narazılığını təmsil edən zəhmətkeş Mərdandır. Doğrudur, onun kənd varlısı Hacı İbrahimxəlili döyməsi zahirən şəxsi qisasa bənzəyir, şəxsi narazılığın ifadəsi kimi görünür. Lakin əslində bu, kəndlilərin uzun zaman ürəkdə qövr edən və coşqun şəkildə aşkara çıxan narazılıq hissi idi.

Yazıçı geniş xalq kütlələrinin mübarizə əhvali-ruhiyyəsini dürüst göstərmişdir. Mərdan hələ inqilabın əsl məqsəd və vəzifələrini dərk etmir, ayrı-ayrı dövlətləri "plana salmaq", məhv etmək qonağındadır. Doğrudur, o şəhərdə imkan kənddə qoyub gəldiyi anasını, körpə qardaşı Baharı xatırlayır. "Burada dünyanı düzəlməyi ilə məşğul olursan, öz doğma ana və qardaşının halından xəbər tutmursan" – deyər özünü məzəmmət edir. Lakin məslək dostu Bağır onu başa salır ki: "Bəzzaz dükən-

lan parça ilə dolub, kasib uşağı şaxtada lüt-dür... Arzumanovun dayırmalı un ilə dolu, yoxsul acından küçələrdə mılçək kimi qırlır: zülm arşə dayanıb". Bu ictimai bərabərsizliyi görsə də, hələ Mərdan insanların azadlığı yolunda – məslək yolunda fədakarlığın mahiyyətini anlamır. "Lenin, Lenin, Lenin" sözlərini cəsarətlə deyərək dar ağacı yanında dayanmış kommunistin görkəmi onda qəribə təsəvvür oyadır: "məhkum dara çəkiləndə varlığı töküləcək, bu saat bütün dünyə tərpənəcək, günəş sənəcək, kainat tünd və cəhənnəmi bir qaranlıqda gurultu ilə uçurumlara yuvarlanacaq, batıb gedəcəkdir..." Lakin o, düşmənin öz hökmlərini çox amansız, soyuqcanlı, əlləri titrəmədən həyata keçirdiyini görür, öz sadələşməyə daxilən gülür, burada da həyata, insanlara açıq gözə, sayıq nəzərlə baxır, sanki bir boy ulduz.

Mir Cəlal Mərdanın, Sonanın və Baharın köndəki həyatını təsvir edərkən daha səmimidir. Bu həyat tərzii ilə bağlı olan lirik ricasələrdə və haşiyələrdə bir tərəvət, epigraf və müraciətlərdə qəhrəmanlarına lirik sənətkar mehribanlıq, müdaxilələrdə bir ürək yanğısı hiss olunur. Müəllif özünü sevimli qəhrəmanlarından kənardə duran adı müşahidəçi, seyrçi rolunda göstərmir, bəlkə, onların sevincinə, kədərinə şrik olur.

Dünyaya gəldiyi gündən ehtiyac və məşəqqətin sirt üzünü görən, "nəvazişi kötək, duyduğuş əzab, son qismətii faciəli ölüm" olan körpə Baharın taleyi nə qədər kədərlidir. Doğrudur, Mir Cəlal onun sevinclərini, bir qədər zahirən qayğısız, ayləncəli görünən məşğuliyətini də tofərruati ilə təsvir edir. Lakin onun sevinclərinin öteri olduğu, bunun ailə asudəliyindən doğmadığı dərhal hiss olunur.

Mir Cəlalın "manifest" də məhəbbətlə təsvir etdiyi qəhrəmanlar içərisində Sona xüsusilə seçilir. Sona həm qayğıkeş bir ana, həm də öz qürurunu, izzət-nəfsini, insani ləyaqətini yüksək qiymətləndirən vətəndaş kimi nəzəri cəlb edir.

Onun ehtiyac içərisində qalması, "Yusif-Züleyxa" xalqasını satması ilk baxışda adı bir vəziyyəti kimi görünür. Əslində isə ölünün toy günü üçün qiymətli bir hədiyyə kimi saxlanan bu xalça "əbədi və təmiz bir məhəbbətin" timsalidir. Belə bir hədiyyəni satmaq onun qüruruna toxunur. Ana ingilisin saydığı "sarı və buz kimi soyuq qızların bir-bir əlinə toxunduğunu" hiss edərkən adı bir fəhlənin sözü onu sanki yuxudan ayıldır: "Verin, verin, apar-sın fahişələrə fərs eləsin. Qoy onu toxuyanlar quru yerdə qalsın. Ay bədbəxt, qafil mü səlman". Bu işarədən sonra Sonanın keçirdiyi həyəcanlar ani görünsə də, onun daxili monoloqundakı fikir və hisslərin dərin həyatı əsası olduğu aşkar nəzərə çarpır: "Nədən doğma oğlumun dağdan ovladığı ceyran biza yaraşmadı, nədən öz əllərimlə toxuduğum xalça mənə yaraşmadı?.. Kimdir bunlar?! Bu kəlləpaça kimi ütölmüşlər, qızılı törəmiş çap-qıncılar kimdir?! Haradan basa-basa çapovulla gəliblər, nə üçün? Nə üçün çəngəş şeylər onların olsun?.. Nə üçün? Nə üçün?"

Hələlik qəzəbi bildirən, lakin hələ qəti bir qərarı ifadə etməyən bu sözlərdə bir ana qüruru hiss olunur. Görünür, müəllif burada daxili monoloqu kafi hesab etməmiş, Sonanın xəyalından keçənləri göstərməyi daha münasib bilməmişdir. Anaya elə gəlir ki, ingilis öz evində, rahat və fərvan zamanında adı xalça ya deyil, Sonanın barmaqalarına baxır. Təbii olaraq Sonanın gözü qarşısında əvvəlcə öz oğlu Mərdanın məzəmmət dolu baxışı gəlib durur. Daha sonra xalça onun nəzərində bir ev əşyasından daha çox, vətənin ən gözəl nemətlərinin məcmusu kimi görünür. Burada lövhə də, daxili monoloq da, xəyal da, təbiət də – hər şey ananın vətənpərvərlik hissini aşkara çıxarmağa kömək edir.

"Bir gəncin manifesti"ndə inqilabçı gənclərin obrazı hərtərəfli işlənməmişdir. Onların səsi romanda təsvir olunan şəhər gurultuların, qarışıqlığı içərisində güclə eşidilir. Müəllif bəzən hüsnrəğət doğuran ayrı-ayrı adamların

rın (Turab, Qeybali, stansiya naçalniki) adını çəkməklə, bir hərəkətin öteri xatırlatmaqla kifayətlənir. "Dirilən adam" romanında olduğu kimi, burada da şəhər həyatının təsvirindəki lirizm, rəngarənglik, tərəvət xeyli azalmışdır.

Bu qüsurlara baxmayaraq, "Bir gəncin manifesti" romanını Azərbaycan sovet ədəbiyyatında təqdirəlayiq ədəbi bir hadisə kimi qiymətləndirmək olar.

Həm şüurlarda köhnəliyə, durğunluğa qarşı mübarizəni, həm də sovet gənclərinin yenilik uğrunda mübarizəsini Mir Cəlalın "Açıq kitab" romanında aydın görürük. "Açıq kitab" həyatımızda hələ də yeniliyə, yüksəlişə mane olan əngəllər haqqında açıq həqiqəti danışan kitabdır. Əsərdə hadisələr gah ali məktəb içərisində, gah da ailə daxilində inkişaf etdirilir.

"Açıq kitab"da diqqətlə müşahidə etdiyimiz Gəldiyev obrazı biza Mir Cəlalın həkayələrindəki mənfi gənclərin xarakterini əhatə edən, onları küll halında cəmləşdirən, tamamlayan surət kimi görünür.

Hər bir köhnəlik özünün yaşamaq qüdrətini, cəmiyyətdə mövqə və nüfuz qazanmağa layiq olduğunu göstərmək üçün zahirən qabanq görünən, guya cəmiyyətə xidmət edən iddialarla, fikir və qənaətlərlə silahlanır. O özünü səfərbər vəziyyətdə göstərir, fikir və hisslərə istiqamət verməyə, hərəkət və rəftarı ilə gəncliyi heyratə salmağa çalışır. Gəldiyev surətini təbiətdə olan belə bir keyfiyyət onu yeniliyin müqavimətindən, hücum ehtimalından, zərbəsindən qoruyur. Onun müxtəlif insani münasibətlər haqqında özünə görə qənaətləri vardır. O, əsl dostu belə təsəvvür edir: "Dost adama xeyir verməlidir. Ya pullu və ağılsız olub yedirtməlidir, ya qulluq sahibi olub himayə kölgəsi salmalıdır, ya avara olub ələ su tökməli, başmaq cütləməlidir, ya da müxtəlif səbəblərə görə adama lazım olmalıdır". Buna görə də o, Verdiyev kimi liberallarla, Qurdoğlu kimi dələduzlarla daha çox ümumi dil tapa bilir, onlara güvənir. Vahid kimi istedadlı mühəndisləri gözümçəxdiyə

salıb sirdən çıxarmaq istərkən, Muxtar kimi mübariz komsomollarla üz-üzə gələrkən, kollektiv etimadını qazanmaq istərkən həm öz təcrübəsinə, həm də adını çəkdiyimiz dostlarının köməyinə arxalanır. Belə adamları, doğrudan da, "yeni xoşbəxt həyatı öz dar şəxsi mənafelel xatirinə içəridən zəhərləyənələr" adlandırmək olar. Gəldiyev öz hiylələri; yağlı dili ilə qadınları aldadır, o, məsum qız Zoyanı gözüyaşlı qoymuş, yüngül təbiətli Ağcanı yoldan çıxarmış, sadətil Rübəbani aldatmaq niyyətdədir. Özünün məişət pozğunluğuna bəraət qazandırmaq üçün "həyat şən, insan azad" sözlərini tez-tez təkrar edir, öz hərəkətlərindəki sərbəstliyi pis mənada həyatdakı sərbəstliklə əlaqələndirməyə çalışır.

Gəldiyev və onun məfkurə dostları hədələmək, dilə tutmaq, kələk gəlmək, saxtakarlıq etməklə özlərini saxlaya bilirlər. Belələri həqiqətdən danışanları liberal adlandırmək, səhlənkarlıqda, sayğısızlıqda təqsirləndirməyi çox sevirlər. Sas-küy salmaq, çığıranlıq onların sınaqdan çıxması üsullarındandır.

Yazıçı Gəldiyevlə zahiri təmkinli ilə daxili narahatlığı, zahiri işgüzarlığı ilə daxili istedadsızlığı, zahirən yenilik tərəfdarı olması ilə daxilən köhnəliyi arasında ziddiyyət müvəffəqiyyətlə vərə bilməmişdir. Gəldiyev cəmiyyət üçün, sağlam ailə münasibətləri üçün zərərli, təhlükəli bir adamdır. Məhz buna görə də "Açıq kitab"ın sonunda onun tənhalığa məhkum edilməsi oxucunun ürayində morhəmət, rəğbət hissi doğurmur. Əksinə, aşağıdakı münasibətə şrik olur: "Baxışlar tənəlidir, istehza edirlər. Hamı ağız-ağıza verib ucadan və hiddətlə deyir: "Sən artıqşan, sən noy ə lazımsan?"

Sadə, zəhmətkeş, işgüzar adamların dərin məhəbbəti romanın içərisində qızıl bir xətt kimi keçir. Xalçə xanəndəsi Səttar, zəhmətkeş Sadıq kişi, həqiqəti sevmən, istedadları qiymətləndirən professor Vəzirbəyli, tələbələrə Vahid, Muxtar, Rübəbə və başqalarının işi, arzuları məhəbbətlə təsvir olunmuş

dur. Onların rəftarı sərbəst və təbiidir, "ürək-ləri, süfrələri, qapıları açıqdır. Səmimiyyətləri, savadlıları, qonaqpərvərlikləri, dostluqları qəribədir". Böyüklərə hörmət, mehribanlıq, xeyirxahlıq, dərdə düşənlərə kömək əli uzatmaq belə sadə adamların ən gözəl sifətləridir.

"Açıq kitab" yeniliyin qələbəsi ilə bitir. Lakin təəssüf doğuran bir cəhət vardır. Sənki müəllif öz müsbət qəhrəmanlarının daxili aləminə enməkdən, bu aləmi araşdırmaqdan çəkinir. Halbuki dərin məhəbbətə layiq olan Səttarzadəni, professor Vəzirbəyliyi geniş planda təsvir etmək üçün onun kifayət qədər imkanı var idi. Xalqın sevimlisi Səttarzadənin konserti təsvir olunan yerdə müəllif əsl xalq sənəti ilə xalq sevincinin, xalq nikbinliyinin əlaqəsini açmaq əvəzinə ədəbiyyat və incəsənət haqqında bayağı təsəvvürü olan zövqsüz adamların mübahisəsinə geniş yer verir. Nəticədə Səttarzadə xətti zəifləyir, ikinci plana keçir, itir. Yaxud gəncliyində bir çox səhvlər etmiş, sonra peşman olan Ağcanın təlaşını təsvir edən müəllif boyalarını əsirgəmir. Ürəkdə mərhəmət, rəğbət hissi oyadana qədər təhkiyənin təbiiyyətini saxlaya bilir. "Hər köynəyə baxdıqca yaxasını açan əlləri, hər üzüyü gördükə əlini öpən soyuq dodaqları, hər sırğa parıldadıqca hiyləli sözləri, hər saat əlinə gəldikcə keçirdiyi dəqiqələri, hər çəkmə gözüna dəydikcə xalvət gəzdirdiyi yerləri xatırladı". Bax, belə bir psixoloji səhnə nümunələrinə, həyəcanla, daxili bir horarətə deyilmiş sözlərə müsbət qəhrəmanların həyatında az rast gəlik. Müsbət qəhrəmanların Gəldiyevə qarşı mübarizəsi zəifdir. Rübəbənin, Vahidin məhəbbət xətti səmimiyyətlə işlənsə də, bu xətt arasıra görünsə də, Gəldiyevin dələduzluğuna həsr olunan səhifələrə daha artıq yer verilmişdir.

Mir Cəlalın Vətən müharibəsinə həsr olunmuş ilk hekayələrində səfərbəredici çağırış əhvali-ruhiyyəsi hakimdir. Bu hekayələrdə ("Yollar", "Ananın üsyanı", "Axsam səfəri")

döyüşçünün keçirdiyi dərin psixoloji vəziyyətlər, düşmənin qəddarlığına aid həyat faktlarını dərinlən əsaslandırılmamışdır. Bəzi qəhrəmanlar öz qüvvəsindən kənar rəşadət göstərir ("Atlı"), sadələşmiş düşməni aldadırlar. Lakin belə hekayələrdə də Mir Cəlal döyüşçünün düşmənlə onun sonsuz qəzəbini, intiqam hissələrini göstərməyə müvəffəq olmuşdur.

Yazıçı vətəna xidməti öz həyatının mənası hesab edən döyüşçülərin vətənpərvərliyini ürək çırpıntıları ilə təsvir edir. Mir Cəlal əsgərin hamı üçün doğma, əziz olduğunu belə göstərir: "Bu yolun yolçusu hamı üçün – böyük üçün, kiçik üçün, qadın-kişi, qonum-qonuşu, şəhərli-kəndli üçün, kolxozçu, fəhlə, əkinçi, ziyalı üçün, hər bir kəs üçün əziz və yaxındır". "Qardaş qanı" hekayəsində əsgərlərin cəbhə dostluğu həlak olmuş döyüşçüdə yadigar qalan bir tufəngin təmsilində göstərilmişdir. Onların üzündəki qüssə və qəzəb ifadəsi, mərmilərdən parça-parça olmuş torpağın yanığı bağı, təbiətin kədərləi görkəmi oxucuda düşmənxə qarşı nifrət hissini daha da coşdurur.

Yazıçının Böyük Vətən müharibəsi dövründə yazdığı hekayələr ədəbiyyatımızın tarixində "qəzəbli hekayələr" kimi qiymətləndirilmişdir. Bu əsərlərdə sovet xalqının, Sovet Ordusunun qələbəsinə inam həmişə əsas və həlledici bir keyfiyyət kimi qalmışdır.

Mir Cəlalın müharibənin dəhşətlərini adi bir müşahidəçi, seyrançı kimi qələmə almır. Bu müşahidə və təəssüratı tipikləşdirməyə, fəlsəfi cəhətdən mənalandırməyə çalışır. Yetim uşaq Mustafinin faşistlər tərəfindən günahsız ölümü ("Odlu məhəllələr") düşmənin qarlı cinayətləri üçün ən böyük ittihamnamədir. Öldürülmüş uşağa xalqın dərin ehtiramını ağac gövdəsinə yazılmış xatirədən öyrənmək mümkündür. "Burada od qalanmasın, məclis qurulmasın, şənlük edilib səs salınmasın. Burada Məryamin səkkiz yaşlı oğlu Mustafin yatır". Mir Cəlalın başqa hekayələrində olduğu kimi, burada da təbiət insanın həyatı ilə bağlıdır, onun kədərləi taleyini başa düşməyə kömək edir.

Mir Cəlal arxa cəbhə ilə ön atəş xəttinin möhkəm əlaqəsini təsvir edir. O göstərir ki, gətirdikə döyüşçülərdə xalqın yenilməz gücünə inam daha da artır. Onlar sovet xalqlarının sarsılmaz mənavi-siyasi birliliyinin bu sınaq günlərində yeni, gözəl bir keyfiyyətlə aşkara çıxdığını görürlər. Onlar görürlər ki, bisavad Salman kişi ("Ata") oğlu İsfəndiyarın igidliyi ilə öyünmür, həm də öz iş sahəsində sədaqətə çalışır. Onlar görürlər ki, ilk günlər öz doğma balalarına – sovet döyüşçülərinə cansağlığı arzu edən, faşistlərə qarşı Mərcan nəvə yalvarış və xeyir-duanın köməyinə etiqadını itirmişdir ("Mərcan nəvə"), indi yanğından mühafizə dastasına kömək edir, indi qəzəbindən onun göz yaşını da qurumuşdur. Onlar görürlər ki, zəhmətkeş Ostepenko ("Şərbət") düşməndən amansız intiqam alır, çağırılmamış qonaqlara şərbət əvəzinə zahər içirir. Ostepenko zəhmətinin səmərəsilə sevinən, torpağa bağlı olan bir insandır. O, baslədiyi an pətəklərinə də bir əmlak kimi baxmır. Bəlkə onları "öz ömründən, ailəsindən, əziz oğluna və qızına olan məhəbbətdən, keçirdiyi uzun, dinc gənclik həyatından qoparı qılgıncılar kimi, yaxşı güzərdənə qalan şirin xəyallar, xoşbəxt bir xanımın bağında bitən əlvən çiçəklər kimi" qiymətləndirir.

Mir Cəlalın müharibə dövründə yazdığı hekayələr mövzu etibarilə rəngarəngdir. Əgər yazıçı "Həvali adam" hekayəsində müharibə dövründəki inqilabi sayıqlığı sosialist dövlətinin müdafiəsi üçün zəruri şərtlərdən biri kimi təsvir edirsə, "Çəkmə" hekayəsində almanların şərq cəbhəsində düşdüylü gülcük vəziyyəti işfə edir. Əgər "Titraq bir səs" hekayəsində müharibə zamanı yetim qalmış bir qayğı və nəvəşidən danışılırsa, "Göylər adamı" hekayəsində oğlu Əşrəfin təyyarə sürməyindən narahat olan sadələşmiş Mehri xalqın həyəcanları təsvir olunur. Mövzunun rəngarəngliyinə baxmayaraq, hər zaman Mir Cəlal vətənə sonsuz məhəbbəti sovet adamlarının ən gözəl, başlıca keyfiyyəti kimi tərənnüm edir.

Böyük Vətən müharibəsinin qələbəsinəndən sonra yazdığı əsərlərdə də Mir Cəlal yenə bir tərəfdən xalqımızın gündən-günə gözəlləşən maddi həyatını məhəbbətlə təsvir etmiş, maddəni yüksəlişə, tərəqqiyə mane olan köhnəliyə qarşı mübarizəni davam etdirmiş, bəzən kiçik hekayədə həm satirik, həm də lirik ünsürləri ustalıqla birləşdirə bilmişdir. Yazıçı "Əsgər oğlu", "Ulduz", "Oğul" kimi hekayələrində gənc nəslin inkişafı, hərtərəfli təhsili üçün partiya və dövlətin gündəlik qayğısından bəhs edir. Öz sevimli nəvəsini boya-başa çətdirən, vaxtilə onun əsgər atası ilə, indi də onun özü ilə faxr edən sadə, xeyirxah bir qadın təsəvvürü edir. Nəvəsini ali təhsillə görmək onun böyük arzusuudur. Lakin müsəbiqə zamanı ali məktəbə qəbul olunmamağa ehtimalı onu narahat edir: "Yox, Hafizin dərsi kimsədən əskikdir. Bünyad müəllim hər yerdə tərifləmişim? Naxış kimi xətti var, özü əsgər balası, özü təyyarə modeli düzəldən, özü komsomol... Onun daşdan qəcan attestatı var. Yox, kim nə deyə bilər. Bərkə qalanda lap nazirin yanına da gedərəm. Bir oğlum var, ona da yer tapılmayacaqmı?" Bünyad müəllimin Hafizi tərifləməsi də, onun xəttinin gözəlliyi də, hətta əsgər balası olması da adi vəziyyətdə qəbul imtahanlarının müvəffəqiyyəti üçün əsas ola bilməz. Lakin sadəlik Ehtiyat xala üçün bu əsaslar kifayət görünür. Buna görə də onun gətirdiyi dalillər təbəssüm doğurur və ciddi planda yazılmış hekayəyə səmimiyyət əhəngi verir. Mir Cəlalın "Səfər", "Gözün aydın" hekayələrində də vaxtilə ciddi təhkiyə ilə mehriban yazıçı təbəssümünün vəhdətini görmüşük.

İstehsalat mövzusu, Azərbaycan fəhlə sinfinin həyatı, yeni sənəyə şəhərdən gedən qurculuq işləri Mir Cəlalın "Təzə şəhər" romanında təsvir olunmuşdur. Yazıçının belə zəruri, aktual mövzuya müraciət etməsi, əlbəttə, əl-qışlanmalı bir təşəbbüs idi. Romanda inşaat

trestinin baş mühəndisi Yunus Əhmədov işgüzarlığı, çətinlikləri aradan qaldırmaq bacarığı ilə seçilir. O, əsl vətənpərvərdir. Yeni sənaye ocağı yaratmaq kimi böyük məqsədə xidmət edən bu adam inşaatçıları səfərbərliyə almağı bacır. Gənc quraşdırıcı Davud özünün cürütilə, cəsaratilə başqalarından seçilir. Onun küllüki bir gündə sex korpusunun binası üstündə təbiətin kortəbii qüvvəsinə üstün gəlməsi səhnəsi romanın maraqla, intizarla oxunan səhifələrindədir. Sosialist mülkiyyətinə əsl vətəndaş münasibəti, xalqa sadiqət, ictimai ideal daşyan Səfəri, qocaman usta Hüseynqulunu, inşaatın ən yaxşı şoferi Ağabalı birləşdirən ümumi cəhətlərdir. Usta Hüseynqulun uzun illik mexaniklik təcrübəsini gənc fəhlələrə öyrətməsi, onlara qayğı və məhəbbətlə yanaşması, komsomola keçmək üçün günləri sayan gənc fəhlənin intizarı diqqətəlayiq keyfiyyətlərdir.

Lakin romandakı həyat materialları bədii yüksəkliyə qaldırılmamışdır. Yeni insanların hansı yollarla novatorluğa, yeni istehsalat nailiyyətlərə gəlib çıxdığına təfərrüatı ilə göstərilməmişdir. Yazıcı tələsdiyi üçün kompozisiya dağınıqlığına, süjet pərkəndəliyinə yol vermiş, bir obrazı bədii cəhətdən təkmilləşdirmədən o birinə keçmişdir.

Mövzusu və həyat materialı etibarilə çox əhəmiyyətli və zəruri bir məsələyə toxunan "Təzə şəhər" romanını tamamlamaq üçün yazıcı öz imkan və bacarığundan istifadə etməmişdir.

Mir Cəlal bəzən köhnədən qalmış olan gerilik nişanəsini öləri bir atmaca və yaxud o qədər də gözə çarpmayan bir detalla ümumiləşdirə bilir. Tədrisən bu gerilik əlamətinin zərərli cəhəti meydana çıxır, yeniliyə, yeni insani münasibətlərə mane olduğu görünür. "Elçilər qayıtdı" hekayəsində təsvir olunan Şəhrəbanı nənə nəvəsi Nəcəbə üçün gələn elçilərin hamısını sonalayır. Belə güman olu-

nur ki, oğlanı əsil-nəcəbatlı, dövlətli, qohum-əqrəbəli görmək istədiyini bəhanə gətirərək, qızı verməkdən imtina edir. Başqa sözlə, onun qəti qərara gəlməsinə mane olan köhnəlik bir cəhətlərdir. Ancaq təbiətin xeyirxah olan nəvəni evlənmək istəyən oğlanın dissertasiya müdafiə edib-ətməsinə maraqlandıran. O, elmi dərcə almamış olan hər hansı bir ixtisas sahibinin cəmiyyətdə mövqə, ehtiram, maddi imkan qazanacağını təsəvvür etmir. Hekayədə Rəhman, İlyas müəllim, Nazim qabaqçı nəslin nümayəndəsi kimi təsvir olunmuşdur. Lakin istedadsız, başqasının kölgəsində dolanan, fəndgirliklə cəmiyyətdə mövqə qazanmağa cəhd edən adamlara qarşı yazıcı çox amansızdır. Vaxtilə belələri Mir Cəlal "Mərkəz adamı", "Letun", "Göz" kimi hekayələrində, "Açıq kitab" romanında rüsvay etmişdi.

"Plovdan sonra" hekayəsində təsvir olunan Ramiz də istedadsız gənclərdəndir. Anası Ərkinazın onu erköyün böyütməsi, hər bir şiltəliyinə danışıqsız əməl etməsi Ramizin xarakterində başqasının kölgəsinə sığınmaq, dikbaşlıq, eyş-ışratə uymaq kimi yaramaz keyfiyyətlər tərbiyə etmişdir.

Nə üçün Ərkinaz kimi anaların nəvəsi göstərməsi, övladının oxuması üçün çəkdiyi zəhmət hüsnəgəb doğurur. Nə üçün ananın öz bədbəxtliyini etiraf etməsinə soyuq-qanlı baxınq? Nə üçün onun zahiran yaraşığılı, nəzakətli oğluna oxucunun ürəyi qızır. Çünki belələri zəhmətlə və böyük əzmlə çalışan istedadlı sovet gəncləri üçün yad və biganədirlər. Oğluna reaktiv tayyara da isti plov göndərmək niyyətində olan ananın hərəkətləri güllüce görünür. Hekayədə ailə tərbiyəsindəki qüsuru tənqid etmək yazıcının başlıca məqsədi olduğundan başqa qabiliyyətli gənclərin fəaliyyətini ikinci plana keçirmişdir. Tamiz ürəkli, son dərəcə mədəni olan professor İvanov obrazı hekayədə məhəbbətlə təsvir olunmuşdur.

Sovet ailəsinin xoşbəxtliyi məsələsi Mir Cəlalı bütün yaradıcılığı boyu düşündürmüş, onun elə bir əsərini təsəvvür etmək

olmaz ki, bu məsələyə o, ya bilavasitə, ya dolay yolla toxunmamış olsun. Yazıcının "Həkim hekayələri", "Kəmtərovlar ailəsi", "Şəxsi məsələ", "Ulduz" və s. hekayələri bu cəhətdən ən gözəl nümunələrdir. Yazıcının fikrincə, sovet ailəsinin xoşbəxtliyini göstərən əlamətlərdən biri də gəlbəzlik, sağlamlıq, istedadlı nəsil tərbiyə etməkdir. "Dünya beş gündür, beşi də qara", "subaylıq sultanlıqdır" qənaətilə "ömrünün baharını" mənasız əyləncələrlə keçirən, gəldi-gədar adamların hərəkət və rəftarı cəmiyyətimizə yabançıdır. Mir Cəlalın "Subaylıq fəlsəfəsi" hekayəsində tənqidə hədəf olan Mirzə Cavad belə ziyalılardandır. Onun "badəndə tərəvat itəndən, cürbəcür ağrılar tapılandan, göz qaralandan, baş ağarıandan, dərd çoxalandan, taqət azalandan sonra" məqsədsiz, mənasız keçən gəncliyini ürək ağrısı ilə xatırlaması, vaxtilə ətrafında dolaşan, indi isə üz döndərmiş dost-aşınanın, nəzərinlərin vəfasızlığını görərək "sinasından soyuq ahlər" çıxması, həyatdakı bu tək adamı "subaylıq sonsuzluqdur" kimi acı həqiqətə gətirib çıxaran ruhi vəziyyətlər yazıcı tərəfindən diqqətlə müşahidə olunmuşdur. Hekayədə xoşbəxt ailə qurmaq ideali təbliğ olunmuşdur.

Mir Cəlalın beynəlxalq mövzuda yazdığı hekayələri də vardır: "Çin qızı", "Məşriq", "Badam ağacları".

Özünün siyasi kəsəri, bədii dolğunluğundan "Badam ağacları" hekayəsi xüsusilə fərqlənir. "Marşall planı"nın Cənubi Azərbaycan səhmatkeşlərini açlığa, səfalətə, dilənçiliyə sürüklədiyi, Amerika imperialistlərinin kommunistlərdən müdafiə bəhanəsi ilə İran torpağında tayyara meydanı düzəltməsi, bununla da xalqların həyatını fəlakət qarşısında qoyması Mir Cəlal tərəfindən qəzəblə təsvir olunmuşdur. İran kəndlisinin etiraf etdiyi kimi, "heç bir zəlzələ, sel, heç bir səumun yeli kəndliləri "marşallaşma" qədər yaman günə qoymamışdır". Kəndliyə təəccüblü görünür ki: "Əvvəllər İrana vəba gəlirdi, taun, çeyirtkə

gəlirdi. İndi üstəlik "marşallaşma" gəlir, Amerika soldatı gəlir".

Mir Cəlal yoxsul kəndli Ağarzanın ailəsinin təmsalində "marşallaşma"nın ailələri necə dağıtdığını, insanları doğma yurtdan didərgin saldıığını ürək yanğısı ilə təsvir etmişdir. Ağarza nə üçün "canamaz boyda" badamlığın çağırılmamış qonaqlara lazım olduğunu əvvəlcə dərk edə bilmir, onların "yeddi iqlim, yeddi dərya basa-basa buraya" gəlmələri ona təəccüblü görünür.

Yazıcının bu hekayədə müvəffəqiyyəti orasındadır ki, müşavirlərə, gəlmə zabıtlərə,ərbaba qarşı kəndlinin şüurunda doğan narazılıq, etiraz və nifrətin tədrisən yarıdığını canlı həyatı detallarla göstərə bilmişdir.

"Əlində ərizə, ürəyində ümid" divan qapısına,ərbabın dərgahına gedib-gələn Ağarzanın məşəqqətlərini təsvir edərkən müəllif soyuq-qanlı müşahidəçi kimi görünə bilmir. İstər-istəməz əhvalatə müdaxilə edir. Hekayənin əvvəlində verilən əpiqraf buna parlaq misaldır: "Ədalət! Yaşadılarla gəlin-gəlin oynamaq vaxtında səni bu hala salanlar, vətəniyi. xanimanını, şərəfini tapdayanları tanıyırsanmı, qızım?" Bu əpiqraf əsərdə təsvir olunan əhvalatə uyğun olaraq kənar mənbələrdən gətirilməmiş, "Bir gəncin manifesti"ndə olduğu kimi, oxucunun yaddaşında hadisəni canlandırmaq məqsədi daşımır. Bəlkə də kəndli Ağarzanın deyilməmiş, lakin deyə biləcəyi sözləri müərrəci şəkildə oxucuya çatdırmağı öz öhdəsinə götürmüşdür. Hekayənin sonunda qızının olından tutaraq Ağarzanın şimal ulduzuna doğru "yol alması" diqqətəlayiqdir. Bu detal nıcat, sadiqət məskəni olan vətənimizə panah gətirən, ya bu arzunı ürəyində baslayan cənub kəndlisinin əhvali-ruhiyyəsini öyrənmək üçün çox xarakterikdir.

Mir Cəlal 1957-ci ildə nəşr olunan "Yolumuz hayandır" romanında böyük şairimiz M.Ə.Sabirin 1909-1911-ci illərdəki həyat və

fəaliyyətini təsvir etmişdir. Müəllif Sabiri həm inqilabi şeirləri ilə şöhrət qazanmış bir şair, həm də müəllimliki fəaliyyətilə xalqın mədəni tərəqqisinə, mədəni oyanışına, mütləqiyyətə qarşı mübarizəsinə kömək edən bir vətəndaş kimi təsvir etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Müəllif Sabiri zahirən sakit, təmkinli, davıyan fikirli, qayğılı bir vəziyyətdə təsvir edir. O, vaxtilə səadətli qürbətdə, dilsiz məbədlərdə axtardığını dərin peşmanlıq, təəssüflü xatırlayır. Sabirin əsl xoşbəxtliyi xalq kütlələri içərisində axtarmaq haqqındakı arzuları, xüsusən Ağsu daşqınından hər il əziyyət çəkən yoxsulları kəndlilərin taleyi haqqında ürək yanğısı ilə danışması, kəndli hüququnun müdafiəsi kimi çıxış etməsi, istedadlı kəndli qızı Əntiqənin həyatı, gələcəyi haqqında qayğıkeşlik göstərməsi təbii verilmişdir. Təbri fədailərinə kömək əli uzatmaq haqqında onun cəmiyyəti xeyriyyədə çıxış etməsi, axund Mir Məhəmməd Kərimağa və başqa fanatiklərlə üz-üzə gəlməsi səhnəsi oxucuya yaxşı təsir bağışlayır.

Əsərdə "iki müsafir" fəslə, bütövlükdə Əntiqə xətti, zəhmətkeş fəhlə məşədi Hüseynin işgüzarlığına, Məsmə arvadın timsalında Azərbaycan qadınlarının inqilabdan əvvəlki hüquqsuz vəziyyətinə, sadə, nəcib təbiətinə həsr olunmuş səhifələr təsirlidir, dərin hüsn-rəğbət doğurur. "Yolumuz hayanadır?" romanında Əntiqənin istedadlı olduğu halda oxumaq, savadlanmaq və xalqına xidmət etmək imkanının olmadığını müəllif ürək ağrısı ilə qeyd edir, onu Sabirin "Məktəbi-ümid" adlı məktəbində oxuyan uşaqların arzuları ilə bağlı şəkildə verir. Əntiqə xətti Sabirin maarif, mədəniyyət uğrunda cəhəlatə, köhnəliyə qarşı apardığı mübarizə ilə bağlanmışdır. Bu xətt yazıçının həyəcanla, daxili bir hərəkət, lirik, ahəngdar, maraqlı səhnələrlə doludur.

Başqa nəsr əsərlərində, xüsusən hekayələrində olduğu kimi, burada da yazıçının dili sadə, axıcıdır, təhkiyələri səmimidir, bəzən bir fəslə əhatə edən, zəruri olaraq bir-birini

tamamlayan dialoqlar əsərdə təbiiyi, səmimiyyəti artırmışdır. Əsərdə hər bir obrazın dilinin fərdiləşdirildiyini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Əlbəttə, bu əsərin "oçerkvari bir üslubda" yazılmasını iddia edənlər yanılırlar.

Lakin Sabirin molla-nəsrəddinçilərə əlaqə və münasibəti birtərəfli işlənməmişdir. Biz roman boyu Sabiri ictimai yerlərdə, yığıncaq və izdihamlarda görürük. Lakin onun şəxsi həyatı kölgədə qalmışdır. Dostlarına, ailə üzvlərinə münasibəti necədir? Bir ailə başçısı kimi Sabirin təqdirəlayiq keyfiyyətləri əsərdə görünür. Bəzən müəllif Sabirin məslək dostlarına münasibətini göstərmək imkanı olan yerlərdə əsl mətləbdən uzaqlaşır. Onun Səhhətlə görüşü belə təsir bağışlayır ki, Səhhət ancaq səbirli, ehtiyatlı olmağı tövsiyə edən bir adamdır. Halbuki Səhhət son dərəcə mədəni, məlumətli, açıq fikirli, qabaqçılı bir şair idi. Əsərdə onun Sabirlə dostluğu, onların qarşılıqlı mədəni təsiri haqqında təsvir almaq olmur.

Romanın sonuna yaxın Sabirin Bəndalını qaçırması səhnəsi də öləri, tələsik işlənməmişdir. Bəndalının uzun sürən ayrılıqdan sonra anası ilə görüşməsi səhnəsi xoş bir təsir bağışlayır. Oxucu sanki ananın titrək əllərindəki hərəkəti də, səsindeki məlahəti də, ananın məsum baxışını da görür, hiss edir. Xüsusən dünyadakı bütün nemətləri yaradan zəhmətkeş insan əlləri haqqındakı ricət yüksək sənətkarlıqla işlənməmişdir.

Böyük şairimiz Sabirin həyatının son günlərini ürək yanğısı ilə təsvir etmək, onun şəxsiyyətinə, poeziyasına olan ümumxalq məhəbbətini, ölümünə xalqın dərin təəssüfünü göstərmək əvəzinə, yazıçı Sabirə ianə verən adamların siyahısını tutmaqla kifayətlənmişdir. Romanın sonu təsirsiz yazılmışdır. Halbuki Mir Cəlalə məxsus hərəkətli, emosional bir dillə, lirik ahənglə bu təsirli həyatı faktı təsvir etmək mümkün olardı.

Mir Cəlal Sabirin şəxsi həyatına, onu əhatə edən məslək dostlarının fəaliyyətinə aid olan yeni fəsilərlə yazmaqda həm Sabir obrazını ta-

mamlayar, həm də romanın bədii təsir gücünü qat-qat artırmaqla... Bunun üçün Mir Cəlalın hər cür imkanı vardır.

Mir Cəlalın nəsr dili sadə və axıcıdır. Son dərəcə qısalıq, lakin ifadəlilik, düürlüklük və sərtliyi bu dilin başlıca keyfiyyətləridir. Onun təhkiyəsində, haşiyələrində oxucu ilə həsb-hal, müsahibə tərzində diqqət cəlb edir. Mir Cəlal bəzən bir xarakterik ruhi vəziyyəti açmaq üçün adi bir əşyanı bədii vasitəyə çevirib mənalandıra bilir. Əgər bir kasa qaymaq halda öz hüququnu lazımi qədər dərk etməmiş olan ("Qaymaq") kondlinin xarakterini açırsa, badam ağacının kəsilməsi İranda "marşallaşma"nın zəhmətkeşlərə fəlakət gətirməyi haqqında aydın təsvir oyağırsa ("Badam ağacları"), bir çürük nar parçası zərərli qonaqpərvərliyi aşkara çıxarsa, bunlar adi detallarda yazıçının bir həyat tərzini, ya bir ictimai hadisəni görmək istedadını göstərir. Həm dostanə təbəssüm, həm amansız satıra atışı Mir Cəlal üslubunun diqqətəlayiq xüsusiyyətidir.

Dialoq – Mir Cəlalın bədii nəsrində hər hansı bir qəhrəmanın cəmiyyətdə mövqeyini, ağılı və zövq dərəcəsini, fikri istiqamətini müəyyənləşdirən tutarlı, müvəffəqiyyətli təsvir və ifadə vasitələrindəndir. Bu dialoqlar qarşı-qarşıya duran qəhrəmanların mübahisəsinin bir-birindən doğan və bir-birini tamamlayan məntiqi nəticəsi kimi görünür.

Bunu təsvir etmək üçün "Bir gəncin manifesti" romanından Mərdanla Hacı İb-

rahimxəlil arasındakı mübahisəni xatirimizə gətirə bilərik.

Bu dialoqda ilk nəzərə çarpan Mərdanın təmkinli danışığıdır. O, Hacı'nın sözlərini müqabilində "ağsaqqalsınız", "böyüksünüz", "Məkkəyə getmişiniz" sözlərini işlədir. Zahirən belə görünür ki, Mərdan da başqaları kimi Hacı'nın böyüklüyünə, "müminliyinə" inanır, bunları bir ehtiram əlaməti kimi işlədir və Hacıdan az-çox mülayim rəftar görsə, ona güzəştə gedə bilər, öz kamfirsatlığının xəcalətini çəkməz. Lakin diqqət yetirdikdə bu sözlərin istehza ilə deyildiyi dərhal hiss olunur. Görünür ki, Mərdan mənliliyi təhqir olunmuş bir adam kimi danışsa da, təmkinini mühafizə etməyi də bacarır.

Mir Cəlalın dialoqlarına məxsus qısalıq, sözə qənaət, obrazın daxili aləmini açmağa xidmət edən ən zəruri sözləri seçmək keyfiyyəti başqa əsərlərində, xüsusən kiçik həcmli hekayələrində özünü göstərir.

Mir Cəlalın təhkiyəsindəki adi təsvirlə yanaşı, həm də canlı ləvhə çəkmək, onu çox aydın hiss olunacaq şəkildə göstərmək xüsusiyyəti də vardır. Məsələn, müəllif Baharın təkcə yetim olmasını xatırlatmaqla kifayətlənmir, həm də ölənin atasının baxışlarındakı iztirab və həsrəti də göstərir.

Yazıçının belə gözəl keyfiyyətləri gələcəkdə də davam etdirəcəyinə, sovet adamlarının həyatına, əmələ və arzularına aid yeni, yüksəkkeyfiyyətli əsərlərlə bədii nasrimini daha da zənginləşdirəcəyinə ürkədən inanırıq.

İsa Hüseynov

SİZİ NƏ ÜÇÜN SEVİRLƏR?

Birisi bənövşəni ətrinə görə sevir. İkincisi rənginə, üçüncüsü boynunun büküklüklünə – bu görkəmin oyatdığı assosiasiyaya görə. Bir başqası isə bu çiçəyi, sadəcə, Vətən torpağının neməti olduğuna görə sevir. Demək istəyirəm ki, məhəbbət subyektiv məfhumdur. Sənətkara məhəbbət isə subyektivdən də subyektiv.

Biz iki dost Saatlı rayonunda bir evdə qonaq olduq. Ev sahibi son dərəcə nəzakətli, səmimi rəftarla bizə qulluq etdi. Axsam biz yola hazırlaşanda isə o, "Buraxmaram!.. İnciyərəm!.." deyib təkid etdi ki, gecəni də qalaq. Bir-birimizə baxdıq: "Səhər işdə olmalıyıq, necə qalaq? Həm də bu qədər əziyyət vermək yaxşı deyil". Ancaq hiss etdik ki, F. kişi – ev sahibi doğrudan da inciyəcək. Xülasə, qaldıq. Bir daha yemək- içmək, hörmət-izzət.

Gecəyarıda gəzintiyə çıxanda dostum V. qoluma toxundu: "Ora bax!". Baxdım və ürəyim ağrıdı: zirzəminin açıq qapısı arxasında, torpaq döşəməyə salınmış boz kilim üstündə, biri-birindən balaca, biri-birindən arıq oğlan və qız uşaqları yatmışdılar. F. kişi yəqin ki, bizim baxışımızı duydu, saymazyanə yeriyib zirzəminin qapısını örtüdü. O gecə, necə deyərlik, "ilan vuran yatdı", biz yata bilmədik. Geniş, havalı "qonaq otağında", rahat çarparıyılarda, ipək üzlü yorğanların altında yox, elə bil həməm alçaqtavanlı, бүркүlü zirzəmidə, həməm boz kilimin üstündə uzanmışdıq. F. kişi eşitməsin deyə pıçılı ilə söhbət edirdik.

Siz, şübhəsiz, artıq duymusunuz, görürəm, sakit-sakit gülümsəyirsiniz: "Hə, "Qonaqpərarət" hekayəsini xatırlamırsınız". Sizin görə ki, təxminən otuz il bundan əvvəl yazdığımız o hekayənin qəhrəmanı Nəsim kişinin əsla dəyişmədən bu gün də yaşadığına qoy heç kəs təəccüb etməsin. Fərqi birca adındadır: Nəsim deyil, F-dir. Sizin otuz il bundan əvvəl yazdığınız sözlər bu gün, bəlkə də, daha gərəklidir: "Ay müsəlman oğlu, sənin övladlarını bir-bir əlindən alan həmin bu qonaqlardır. Sən özün-sən... Ölən uşaqlar dirilib qəbirdən qalxsalar, sizdəki qonaqpərarətliyə lənət oxuyurlar. Narın yaxşısını qonağa, çürüyünü qızına verəndə, qonağı işıqlı otaqda, uşağını qaranlıq daxmada saxlayanda, qonağı ipəkdə, oğlunu çul-palazda yatırandə bilmirsənmi ki, belə olar?.." O gecə biz Mirzə Cəlil ənənələrinin ölməzliyindən, sizin müşahidələrinizin sərəstəhğindən, realizminizin qüdrətindən danışdıq. Ən qədimlərdən başlayaraq bu yalançı qonaqpərarətliyin xalqımıza nə qədər zərərər vurduğundan danışdıq. Bizim müasir nəsrə tənqidi münasibət başlayan, bir qədər nihilist əhvali-ruhiyyəli dostum V. hətta öz "sarsılmaz mövqeyindən" enib çıxdı: – Sevdim Mir Cəlilin realizmini, qardaşım!

"Mir Cəlil sənətkardır, yaradıcıdır. Onun romanının hər bir sözü öz tərcümeyi-halının bir hissəsi kimi görünür. Canlı və səmimi həyəcanı dərhal oxucuya təsir edir. Kitabı oxuyub ördükdən sonra adama elə gəlir ki, özünün dü-

nəki həyatını, həyəcan və sevinclərini sənə nəgildən bir adamla bir neçə saat maraqlı söhbət etməsən". Bu sətirdir. Sizin yaradıcılığınızda dərin səmimiyyətdən bəhs edən onlarla tənqidçi və ədəbiyyatşünasdan tək birinin qeydi.

"Mir Cəlilin əsərlərində əvvəldən axıra qədər kəndə bağlı olan ağsaçlı ata-anaların, xala və dayıların surətləri əsas yer tutur. Yazıçı öz taleyini onların taleyindən ayırmır, öz qəlbində onların ürəyinin, onların ürəyində öz ürəyinin döyüntüsünü hiss edir".

Bu isə sizin xalqa bağlılığınızdan danışan qələm yoldaşlarınızdan birinin sətirləridir.

Biz, iki dost, axşamlar sahilə çıxırıq. Ruzigar xoş olanda, səhbatimiz şirin keçəndə bəzən gecəyədək qalırıq. Bulvardan əl-ayaq tamam yığışanda, gözlənilmədən buraya təzə-təzə adamlar gəlir. Hamısı yorğun, öykəşik, üz-gözlərindən zəhər damır. Biz bunların əksəriyyəti ilə tanış.

– Salam, iclas qurulan!

Həç biri soruşmaz ki, bu "iclas qurulan" nə ifadədir biz deyirik. Eşidib gülümsəyirlər, dərin təəssüf hissi ilə başlarını tərpedirlər. Mən şübhə etmirəm ki, bu vaxt onlar sizin məşhur mükəlləməni xatırlayırlar ("Oğlum, atan harda işləyir?" "İclasda"), sizin incə yumorunuz onları düşünməyə məcbur edir.

Qırxıncı illərin dövrü mətbuatını vərəqləyənlər sizin yaradıcılığınızdan bəhs edən məqalələrdə və ya başqa şəkildə təkrar olunan bir cümləyə təsadüf edirlər. "Gəldiyev bizim həyatımız üçün nə dərəcədə tipikdir?" Tanış kəlamdır. "Konfliktsizlik nəzəriyyəsinin" bayraqdarları sizin "Açıq kitab"ı örtməyə, otuzuncu illərin axırında xalqımızda həyatında baş vermiş hadisələri yetisməkdə olan yeni nəsildən gizlətməyə çalışdılar. Zaman keçdi, "Açıq kitab" yenidən açılıb xalqın malı oldu.

Öz şəxsi firavanlığını başqalarının bədbəxtliyi üzərində quran, namuslu vətəndaşlarımızı ləkələmək yolu ilə pilla-pilla qalxmağa, ictimai mövqə tutub möhkəmlənməyə çalışan Gəldiyevlər "Açıq kitab"ın səhifələrində öz mənfur sifətlərini gördülər. Yenidən çap olunub yayılmış bu roman sizin yaradıcılığınızda vətəndaşlıq pafosunun ifadəsidir.

Azərbaycanın əzəli ərazisində Dərəçiçək deyilən qədim bir kənd vardı. Orada Alı adında bir aşıq yaşayırdı. Mənim 1934-cü ildə səksən yaşında vəfat etmiş babamın toyunu eləmişdi. Sonra atamın toyunu eləmişdi. Günların birində aşıq Alı Qazaxa gəlib çıxdı və ...mənim də toyumda çalib-çağırıldı. Yaşı məlum olmayan, bir əsrdən çox ömür sürmüş bu adamın səsi, sazı, sözü yəndə də öz dinləyicilərini heyran qoyurdu. Bunun sirri nə idi? Kimi deyirdi: "Dərəçiçəyin havasındadır". Kimi də deyirdi: "Dərəçiçəyin suyundadır". Həç kəsin ağına gəlmirdi desin ki, sirr aşığın ürəyinin, ruhunun gözəlliyindədir.

Sizinlə görüşəndə mən aşıq Alını xatırlayıram.

Bakıda, Hüsü Hacıyev və Həzi Aslanov küçələrinin tinində, mənim balkonumun qonşusunda bir tut ağacı var. Qoca ağacdır, yaşını heç kəs bilmir. Qışda onun şiddətli külləklərdən əyilmiş budaqlarına baxanda hərdən mənə elə gəlir ki, daha qurumaq üzrədir. Amma yazda yenə yaşlla bürünür. Qonşu məhəllələrin balaca uşaqları onun budaqlarına barama qurdu kimi dərəşirlər. Onlara baxıram, sizin körpə Baharı görürəm. "Bahar! Hardasan, mələr quzum?.." – deyə təlaşla qışqıran Sona anamızı görürəm. Sonra sizi, bu sadə, bədbəxt adamlara böyük məhəbbət başlayan ədəbimizin nurlu sifətini görürəm.

Sonaları, Baharları sevnələr sizi də sevirlər.

Yəhya Seyidov

MİR CƏLAL

Artıq qırx ildir ki, Azərbaycan sovet ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınmış Mir Cəlalın (Mir Cəlal Əli oğlu Paşayev) əsərlərini oxucular sevä-sevä oxuyurlar. Bu, sənətkarın xoşbəxtliyidir.

Xalqımız Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qələbəsini sevinclə alqışlayanda Mir Cəlalın on iki yaşı vardı. O, 1908-ci ildə Cənubi Azərbaycanın Əndəbil kəndində doğulmuşdur. Ədibin uşaqlıq və gənclik illəri Gəncədə keçmiş, 1928-ci ildə pedaqoji texnikumu da burada bitirmişdir.

Həmin dövrdə bu qədim şəhərdə baş verən hadisələr, yeniliklə köhnəliyin toqquşmasının parlaq təzahürləri, gündən-günə genişlənən quruculuq işləri, xalqın hor addımında özünü göstərən ruh yüksəkliyi və inamı onun qəlbində silinməz izlər buraxmışdı. O zaman Gəncədə ədəbi jurnal nəşr olunur, müzakirələr keçirilirdi.

Xalq şairi Səməd Vurğun, Əhməd Cəmil, Cəfər Xəndan, Həmid Araslı, Mikayıl Rzaquluzadə kimi tanınmış sənətkar və alimlər bu şəhərdə fəaliyyətə başlamışlar. Mir Cəlal da bu istedadlı cavanlardan biri idi. Ədəbiyyata həvəsinin güclənib müəyyən istiqamət kəsb etməsində bu mühit əhəmiyyətli rol oynamışdır.

20-ci illərin sonunda – qızğın ədəbi mübarizə və axtarışlar dövründə bədii yaradıcılıq aləminə qədəm basmış Mir Cəlal şeir yazmış,

tərcümələr etmişsə də, az sonra orijinal bir nəsir kimi tanınmışdır.

Ədibin ümud əsərləri rus dili vasitəsilə təkə ittifaqımızda deyil, xalq demokratiyası ölkələrində də yayılmış, "Bir gəncin manifesti" romanı, bir çox hekayələri Çexoslovakiya, Rumıniya, Bolqarıstanda və başqa ölkələrdə çap olunmuşdur.

Mir Cəlal həyata bağlı yazıçıdır. Pedaqoji texnikumu bitirəndən bu günə kimi ictimai-pedaqoji işdən ayrılmamış, yeni həyatın faal qurucularından, gənc nəslin tərbiyəçilərindən biri kimi xalq həyatını, adamların məişət və psixologiyasında əmələ gəlmiş dəyişiklikləri yaxından müşahidə etmişdir. Uzun müddət qəzet redaksiyalarında çalışması, işlə əlaqədar respublikanın bir çox rayonlarında müxtəlif şəxslərlə görüşməsi, onların tale və əməlləri ilə yaxından maraqlanması, bir ədib kimi müşahidə dairəsinə genişləndirmiş və dərinləşdirmişdir.

30-cu illərdə tez-tez oçerklərlə çıxış edən yazıçı bir neçə səhifəlik yığcam yazılarında vətənimizin yüksəliş pafosunu, əməyin yaradıcı və dəyişdirici gücünü tərənnüm etmiş, əmək cəbhəsi qabaqcıllarının – zərbəçilərin portretlərini yaratmışdır. Azərbaycan sovet oçerkinin təşəkkül və inkişafında ədibin əsərləri ciddi əhəmiyyətə malik olmuşdur. Məhz bu cür həyata yaxından bağlılıq onun əsərlərinin müasirlik ruhunu gücləndirmişdir.

Mir Cəlal mövzusunu bilavasitə bizim günlərimizdən, şahidi olduğu hadisələrdən

aldığı hekayələrində olduğu kimi, xalqımızın inqilabi keçmişindən bəhs edən romanlarda da müasir oxucunu düşündürən mühüm suallara cavab axtarmış, məlum tarixi dövr və hadisələri də müasirlik ruhu ilə işıqlandırmışdır.

Mir Cəlal hər şeydən əvvəl hekayəçi və romançıdır. O, sovet ədəbiyyatında hekayənin mahir ustalarından biridir. Mir Cəlal Azərbaycan hekayəsinin Cəlil Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, S.S.Axundov kimi sənətkarların adı ilə bağlı ənənələri zəminində yetişən, onu davam və inkişaf etdirən ədiblərdəndir.

O, milli ədəbi təcrübə ilə yanaşı dünya və rus ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən, birinci növbədə M.Qorki və A.Cexov kimi sənətkarların əsərlərində yaradıcılıqla öyrənmişdir.

Mir Cəlal heç kəsi təkrar etməyən orijinal bir sənətkardır. F.Dostoyevsinin məşhur kəlamını "biz hamımız Mirzə Cəlilin "Poçt qutusu"ndan çıxışıq", – şəklində işlədən Mir Cəlalın əsərlərindən hazırda ciddi yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri qazanmış müasir gənc nəsilrimiz də çox şey öyrənmiş və öyrənirlər.

Ədibin mövzu dairəsi genişdir. O, müasirlərinin həyatını hərtərəfli əks etdirən hekayələrində sovet adamlarının vətəne məhəbbətindən, əmək cəbhəsindəki rəşadətindən, yeni ailə və yeni əxlaq normalarının qələbə-sindən, adamlarımızın Böyük Vətən müharibəsində qəhrəmanlığından, sülh uğrunda mübarizədən yazır.

Xalqlar dostluğu, sovet gənclərinin həyatının parlaq səhifələri, humanizm və insani keyfiyyətlərin rəngarəng təzahürləri onun palitrasındaki əlvan boyalarla əks olunmuşdur.

Böyük Vətən müharibəsi illərində hekayəçi Mir Cəlalın fəaliyyəti daha da gücləndi. O, sovet adamının vətəne məhəbbət və igidliyini, sədaqət və qələbəyə inamını əks etdirən gözəl əsərlər yazdı.

Operativlik tələb edən bu illərdə də Mir Cəlal söz üzərində söylə işləyir, sənətkarlıq tələblərinə xüsusi diqqət verirdi. Məhz buna

görə də həmin əsərlər bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmiş, oxuculara estetik zövq verməkdə davam edir.

Realist ədib adı görünən hadisələri qələmə alanda da ümumiləşdirici, mənalı, zəruri təfərrüatları yerində işlətməklə təsvir obyektinin xarakterik cəhətlərini verməyə, surətlərin ictimai münasibətlərini və intim hissələrini inandırıcı açmağa nail olur.

"İftixar" hekayəsində qoca müəllim iyirmi il əvvəl əlifba öyrətdiyi şagirdlərinin cəmiyyətdə qazandıqları müvəffəqiyyətləri, şəxsi xoşbəxtliklərini görüb deyir: "Mən inanıram ki, sizin ictimai xidmətiniz məndən çox-çox olacaqdır. Bizdə həmişə belə olur, tələbə müəllimi, şagird ustasını, övlad atasını ötürür". Ədib müxtəlif təzahürlərini bir sıra başqa hekayələrində izlədiyi bu inkişafı sosializmin qanunauyğunluğu kimi göstərüb əsaslandırır.

Mir Cəlalın hekayələri həyatiliyi, ictimai məzmununun dərinliyi, sənətkarlıq səviyyəsinin yüksəkliyi ilə diqqəti cəlb edir. Ədib ölkəmizdə, adamların yaşayışında baş vermiş dəyişiklik və yeniliyin tərənnümçüsü, ehtiram müdafiəçisidir. Qəhrəmanlarının daxili aləmini bir psixoloq kimi açan yazıçı oxucunu mənəvi paklığa, yaradıcı əməyə çağırır.

Ədibin "Subaylıq fəlsəfəsi" və "İnsanlıq fəlsəfəsi" adlı iki hekayəsi vardır. Birincisi, "Subaylıq sultanlığıdır", – deyə özündən başqa kimsə haqqında fikirləşməyən, ictimai həyatdan, vətəndaşlıq borcunun icrasından geri çəkilən, ömrün mənasını hərcəyi kəfdə görənlərin "fəlsəfələrini" qəzəblə rədd edən müəllif ikinci əsər zəhmətinin mənasını şairənə boyalarla həkk etmişdir.

Bəna Baxış vaxtsız öləndən sonra iş yoldaşları ailəsini yaddan çıxarmır, bu namuslu əmək adamını – dostlarını kollektivin daimi üzvü bilir, oğlu Nadiri atasına ovaz hazırlama-yınca, şəklini şərəf lövhəsindən götürürlər. Yazıçı "tikənlər, quranlar nəslini" təmsil edənlər arasında insani münasibətləri alqışlayır, yeni sosialist əxlaq normalarını təsbit edir.

Mir Cəlal

Mir Cəlal "Təsədüf ya zərurət" hekayəsində xalqlar dostluğunu tərənnüm edir, "insanlıq fəlsəfəsinin" hökm sürdüyü cəmiyyətdə inkişafı sovet həyatının qanunu, pozulmaz bir zərurət kimi mənalandırmışdır.

Partiyanın XX qurultayından sonra Mir Cəlalın güclü satirik qələmi sovet cəmiyyətinin irəliləməsinə maneçilik törədənləri əmsiz bir qəzəblə dəmğalamışdır. O özünün bir neçə yazısını "Məzəli hekayələr" adı altında birləşdirib, bununla da qələmə adlıqlarına aydın münasibətini özdürücü bir kinaya ilə bildirmişdir.

Zahirən XX əsrin mədəni adamı kimi geyinən, ancaq qəhmunun məsul vəzifədə olmasından istifadə edərək "vəhşi heyvan etinasızlığı ilə hərəkət edən" hərnlərin, sözdə komsomol yürüşü təşəbbüslərini alqışlayan, amma Bakıda qalmağa, işin asanından, vəzifənin böyüyündən yapışmaq üçün çirkin vəsi-tələrdən belə çəkinməyənlərin, gənclik qüruru tapdayan obivatellərin, şəxsi mənfəəti olmayan yerdə salam verməyən yaltaqların, mədəniyyətdən kənar savadsızların, özündən bacarıqlı, hörmətli iş yoldaşının "dərisini soya bilmədiyi" üçün təəssüf edən vicdansız qadınların hərəkətində məzəli olan nədir?!

Mir Cəlal belələrinin işləklərinə qəzəblə güllər, iflaslarının labüdlüyünü inandırıcı verir. Onun "Gənc şairin arızəsi", "Səyyah xanım", "Xarici naxoşluq", "Qəbul imtahanı", "Mənəm səmimi dostum", "Rola girib", "İki qız, bir oğlan" kimi hekayələri mühüm ictimai-oxlaq məsələlərə həsr olunmuşdur.

Ə.Əbülhəsən, M.S.Ordubadı, Mehdi Hüseyn, S.Rəhimov, Ə.L Vəliyevə yanaşı Mir Cəlalın da ədəbi axtarış və təcrübəsi 30-cu illərdə Azərbaycan romanının yaranmasında mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Ədib özünün orijinal əsərləri ilə ədəbiyyatımızı daha da zənginləşdirmişdir.

Ədəbiyyatımızda inqilabi-tarixi mövzuya həsr olunmuş əsərlər arasında "Dirilən adam" və "Bir gəncin manifesti" romanlarının xüsusi

yeri vardır. Yazıçı "Dirilən adam"da xalqı inqilaba, istismarçılara qarşı mübarizəyə gətirmiş səbəbləri qabanq şəkildə ifadəyə nail olmuşdur. Həyata bağlılıq yazıcının ilk irihəcmli əsərinin müvəffəqiyyətini təmin edən başlıca şərt olmuşdur. Akademik Məmməd Arif yazır:

Mir Cəlal "Dirilən adam"la diqqətli realist bir yazıçı olduğunu açıq-aydın göstərmişdir. Diqqətli ona görə deyirəm ki, o, insanlarla, məişəti, təbiəti çox diqqətlə öyrənmişdir, yaxşı bilir. Bunu əsərin hər səhifəsində hiss etmək olar...

"Dirilən adam"ın süjeti ilk baxışda çox sadədir. Ancaq materialı yaxşı bilən yazıçı kiçik bir ailənin taleyini canlandırmaqda sosialist inqilabı ərəfəsində Azərbaycan kəndində hökm sürən özbaşınalığı təbii, real epizodlar vasitəsilə oxucuya çatdırıb qanunsuzluğun köklərini, ictimai səbəblərini açmışdır.

Müsavətlərin və etdikləri azadlığı şəxsən özünün məhdud edilməyən özbaşınalığı kimi başa düşmüş yüzbaşı Bəbir bəy yoxsul Qədiri "millətin düşmənlərinə qarşı" davaya gəndərərək sonra haqqında ölüm xəbəri çıxartdırır. Çünki onun arvadı Qumruya gözü düşmüşdür. Bəbir bəy gənc və gözəl qadını zorla arvad etmək üçün vəzifəsinin verdiyi ixtiyaratdan istifadə edir.

Amma Bəbir bəy arzusunun və səyinin xilafına Qədir sağ qalır. Ancaq qudurmuş yüzbaşı onu "xortdamış" elan edərək "dirildiyinə" sübut tələb edir. Özünün və ailəsinin başına gətirilən müsibətlərə son qoymaq üçün Qədir şikayətə gedir, idarələrin, din xadimlərinin qapısını açır. Amma heç yerdə onu dinləmir, dərdinə qalmırlar. Axund təmkinini pozmadan deyir:

– Eşitmişəm, bala, eşitmişəm... Ancaq sənin rüçinə, dirilməyinə mən çaşıram. Özüm də mat-məbhut oluram... Sənin ölməyin məsləhət imiş... Lakin Qədir "ölməyə", "yox olmağa", arvadından əl çəkərək başqa bir vilayətə qaçmağa razı olmur. İdarələri gəzdikcə, müxtəlif adamlara dərdini söyləyir, bir-birindən fərqli münasibətləri görəncə, "diriliyini" sübut edə

bilməsə də, "dirilir"... Yavaş-yavaş siyasi süuru oyanır, həbsxanada bolşevik Qiyasla görüşü gözlərini daha da açır...

Nəhayət, Qədir başa düşür ki, "diriliyini" göstərmək, ailəsinin namusunu qorumaq üçün Bəbir bəy kimilərinə qarşı mübarizə aparmaqdan başqa yol yoxdur. Yoxsul kəndli Qədirin fikri inkişafını inandırıcı əsaslandırması müəllifin ciddi müvəffəqiyyətlərindən biri idi. "Dirilən adam"da köhnəlik tərəfdarları güclüdürlər.

Yazıçı onların zəhmətkeşlərin başına açdıqların müsibəti canlandırmaqda belələrinə ixtiyarət verməmişdir. İctimai quruluşun vəşamaq hüququna malik olmadığı fikrini tələqin edirdi, amma hələ ictimai ədalətsizliyə qarşı çıxan mərd mübarizlərin surətini yarıda bilməmişdir.

Ədibin ikinci romanı Mehdi Hüseynin "otuzuncu illərdə yaranan Azərbaycan romanının ən yüksək mərhələsi" adlandırdığı "Bir gəncin manifesti" xarakterlərinin reallığı və canlılığı, hərəkət və düşüncə tərzlərinin, arzu və əməllərinin ictimai-psixoloji cəhətdən əsaslandırılması nöqtəyi-nəzərindən daha mü-kəmməl sənət əsəri idi.

Mir Cəlal sanki "Dirilən adam"dakı mənzərəni tamamlayaraq ictimai ədalətsizliyə, zülm və istismara qarşı çıxanların, zəhmətkeşlərin mübarizə əhvali-ruhiyyəsini ilk plan çəkərək bu gün belə xatirdən silinməyən bir sıra müsbat tiplər yaratmışdır. İncidilmiş, təhqir edilmiş Qədir şəhərə şikayət üçün gəlirsə, Mərdan mübarizəni davam etdirmək üçün gəlir. O öz taleyini açıqdan-açığa inqilabçılarla, inqilabi təşkilatlarla bağlayır.

Müəllif həyatı bütün mürəkkəbliyi ilə göstərir. İstismarçılar cəmiyyətinin antihumanist mahiyyəti, Baharın faciəsində öz ifadəsini tapmışsa, xalqımıza xas olan milli ictimai və vətənpərvərlik Sona arvadın şəxsində canlandırılmışdır.

Mir Cəlal Mərdan, Bahar, Sona, Movlam kişi, Rəhim, Yəhya kimi surətlərin taleyində

inqilabi ideyaların gücünü əks etdirmiş, onların zəngin mədəni aləmini açmaq üçün rəngbərəng boyalarını əsirgəməmişdir. Məsələn, müsavətlər tərəfindən dar ağacından asılan gənc komsomolçunun surəti heç vaxt yaddan çıxmır. Edam qabağında, "üzünü qibləyə çevir", – deyənlərə cavab olaraq şimala üz tutub, "Lenin! Lenin!" – deyə ölümü mərdliklə qəbul edən gəncin hərəkəti Azərbaycan xalqının böyük rəhbəri məhəbbətinin, inqilabi ideyalara inamının ifadəsi kimi səslənir.

Mir Cəlalın humanizmi, təsvir etdiklərinə aydın münasibəti oxucuda qoluzorlulara niyyət, zəhmətkeşlərə məhəbbət hissi oyadır, onu daha da qüvvətləndirir. Bizzə, "Bir gəncin manifesti"nin böyük müvəffəqiyyətini təmin etmiş səbəblərin ümumi ədəbi təqdimatından düzgün göstərilmişdir.

İbsen yazmışdır: "İncəsənətdə irəliləmək üçün təbii istedadın sayı başqa bir şey və daha böyük bir şey – həyatı dolduran və ona mənə verən coşğun duyğu, iztirab lazımdır. Yoxsa yaratmaq deyil, ancaq kitab yazmaq olar". Mir Cəlal sənətkardır, yarıdıcıdır. Onun romanının hər bir sözü öz avtobiografiyasının bir hissəsi kimi görünür, canlı və səmimi həyəcanı dərhal oxucuya təsir edir...

Mir Cəlalın satirik istedadı "Açıq kitab" romanında parlaq təzahürünü tapmışdır. O, şəxsi mənfəətinin hər şeydən üstün tutan, xalq malını dağıdan, ancaq özünün məntur əməllərini pərdələmək üçün namuslu adamlara böhtan atan, əlindən iş gəlmədiyi halda, sol cümlə və ibarələrlə danışmağı "vətənpərvərlik" kimi qələmə verən bir tipi – Gəldiyevi cəmiyyətin havasını ləkələyən boşboğaz və nadanın surətini romanın mərkəzinə qoymuş, onun təsvirində qara boyalarını əsirgəməmişdir.

Roman ədibin ciddi məsələləri vətəndaşlıq cəsarəti və qüruru ilə qaldırıldığını göstərir. M.C.Cəfərov haqlı olaraq bu əsəri "haqiqətin üzünə dik baxan qiymətli romanlardan biri" adlandırmışdır. Mir Cəlal gəldiyevçiliyin xalqa, sosializmə işinə vurduğu böyük ziyanı,

maddi itki və mənəvi sarsıntı qabarıqlaşdırılmışdır. Ancaq həyat, onun kölgəli tərəflərini də partiyalıq mövqeyindən tədqiq edib işıqlandıran ədəb inandırır ki, Gəldiyev hər addımda partiya və hökumət adından danışsa, ehtikar etsə də, cəmiyyətimizə yad bir ünsürdür, ona ləkədir. Müəllif Gəldiyevin məğlubiyyətinin, ifasının ləbüdlüyünü realist sənətə vas inandırıcı vasitələrlə göstərməyə müvəffəq olmuşdur.

Mir Cəlalın "Yaşdırlarım" romanı Azərbaycan nəsrində Böyük Vətən müharibəsinə həsr edilmiş ilk irihəcmli əsərlərdən biri idi.

"Yaşdırlarım" da müəllim müharibə dövrünün real mənzərəsini yarıda bilməmiş, müharibə ərafəsində ölkəni bürümüş qaynar quruculuq işi kimi düşmənin hücumu ilə yaranan yeni vəziyyəti, davanın gətirdiyi məhrumiyyətləri də qabarıq təsvir etmişdir. Müəllif maraqlandıran məsələlər çox olsa da, diqqəti, əsasən, Kərimzadənin ailəsi üzərində mərkəzləşdirmişdir.

Azərbaycan ziyalılarının xalqa xidməti, həyatın mənasını bilən böyük əksəriyyəti Sovet hakimiyyətini sevincə qarşılayıb, yeni həyatın fəal qurucusu oludular. Bu ziyalıların tipik nümayəndəsi kimi verilən Kərimzadə nəsrində yeni surət idi. O, altmış illik ömründə çox şey görmüşdür. Bu zəhmətkeş ziyalı çar və müsavət polisi tərəfindən təqib olunmuş, ancaq Sovet hakimiyyəti sayəsində arzularına çatmışdır.

İnqilabın ilk illərində respublikanın ən ucqar rayonlarında məktəblər açan, maarif və mədəniyyət əsgəri Kərimzadə artıq tanınmış ədəbdir. Kərimzadə heç vaxt yazı məsələsinə bəlişib qalmamış, təkcə böyük sənətkar kimi yox, eyni zamanda fəal bir vətəndaş kimi yeni həyat quruculuğunda yaxından iştirak etmişdir.

Xalqa xidmət arzusu ilə yaşayan qoca yorulmadan işlədiyi kimi, başqalarını, xüsusilə oğlu bildiyi nəvəsi Nərimanı da bu ruhda böyütmüşdür. Müəllif baba ilə nəvənin surətində Sovet hakimiyyəti uğrunda vuruşmuş, fəda-

karlıq və mərdlikləri ilə onu bərqərar etmiş nasilla yeni şəraitdə yetişmiş gəncliyin dostluğu, ideya birliyi əks etdirmişdir.

Mir Cəlal müharibəni ciddi bir imtahan kimi qələmə almış, onu müxtəlif cəhətlərdən işıqlandırmış, canlı tiplər yaratmağa nail olmuşdur.

Ədibin, əsasən, Sumqayıtın gənc inşaatçılarına həsr edilmiş "Təzə səhər" romanı mövzusunun yeniliyi ilə diqqəti cəlb edirdi. Ancaq demək lazımdır ki, nə "Yaşdırlarım", nə də "Təzə səhər" "Bir gəncin manifesti" səviyyəsinə qalxaraq ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil ola bilmədi. Birinci romanın bədii səviyyəsinə aşağı salan başlıca nöqsan hadisəçilik idi.

Müəllif yetim uşaqların Bakıya gətirilməsini, qadınların ərlərini əvəz etməsini, Cənubi Azərbaycan zəhmətkeşlərinin ağır vəziyyətini, həmçinin hamın illər üçün cəmiyyəti olan bir sıra başqa hadisələri də əhatə etməyə çalışmışdır. Bu, hər şeyi göstərmək cəhdi yazıçının xarakterləri dərinləşdirmək yolundan uzaqlaşdırmış, romana müəllifin realist üslubunda zidd macərəçilik ünsürləri gətirmişdir. İkinci roman isə ədibin bir neçə oçerkinin məhsulu kimi formalaşdırıldığından bədii ümumiləşdirmə zəifdir.

Mir Cəlal öz qələmini tarixi roman sahəsində də sınamışdır. Yaxın keçmişin səhifələrinə həsr olunmuş əsərlər arasında onun "Yolumuz hayanadır?" kitabının özünəməxsus yeri vardır.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və ictimai fikrinin böyük nümayəndəsi M.Ə.Sabir təkcə istedadlı şair deyil, həm də mətin, mübariz vətəndaş olmuşdur. Ona görə də təbiidir ki, özü haqqında: "Bənzərəm bir qocaman dağa ki, dəryada durar..." sözlərini deyən böyük satirikin şəxsiyyəti bir çox sənətkarların diqqətini cəlb etmişdir.

Mir Cəlal şairin bilicilərindən biridir, onu tanıyır və sevir. Əsər üzərində məhəbbətlə işləyən ədəb Sabiri böyük sənətkar, qabaqcıl vətəndaş, gözəl insan kimi göstərməyə

müvəffəq olmuşdur. Romanda Sabir mühüm yer tutur, hətta bilavasitə iştirak etmədiyi fəsilərdə onun adı ilə bağlıdır.

Romanda Sabiri öz mühitində verən ədəb, əsasən, ziyalıların təmsalında xalqın ən yaxşı oğullarının bolşeviklər partiyasının xalq azadlığı cəbhəsində durduqlarını inandırıcı göstərmişdir. "Yolumuz hayanadır?" əsəri çap ediləndən sonra müəyyən mübahisələr doğurmuşdur. Haqlı olaraq göstəriləyimi kimi, Sabirin arzu və əməllərinin, çıxışlarının həddindən artıq dərəcədə müasirləşdirilməsi onun başlıca nöqsanıdır.

Mir Cəlal dilinin sadəliyi və aydınlığı, yığcamlığı və axıcılığı, dəqiqliyi və ahangdarlığı ilə tanınan yazıçısıdır. Ədib həyatı, qələmə aldığı materialı yaxşı bildikdə təfəkkürü də aydın olur. Buradan da dilin və formanın aydınlığı doğur.

Mir Cəlalın əsərlərinin, xüsusilə kiçik hekayələrinin böyük müvəffəqiyyətinin sirri də bundadır. A.S.Puşkin yazırdı ki, dəqiqlik və qısalıq nəsrin ümdə layəqətidir, nəsr fikir və yenə də fikir tələb edir, bunsuz gözəl ifadə heç nəyə dəyməz.

Mir Cəlal üslubunun orijinallığı onun ümumi xalq dili xəzinəsinə bələddiyi, ondan özünəməxsus yolla bəhrələnməsi nəticəsində yaranır. O, dilin sadəliyi, xəlqiliyi, dəqiqliyi uğrunda ardıcıl mübarizə aparan ədiblərdəndir. Zahirə təmtəraq, pafos, "gözəl yazmaq" cəhdi ona yaddır. Mir Cəlal məhəlləçiliyə meyil göstərmir, surətləri səciyələndirmək, ya da kolorit yaratmaq məqsədi ilə də belə sözlərdən istifadə etmir.

Yığcamlıq Mir Cəlalın başlıca üslub xüsusiyyətlərindən biridir. Bu cəhət özünü süjetin inkişafında, surətlərin səciyələndirilməsində, təbiət təsvirlərinin verilməsində də göstərir. Yazıçının təkcə hekayələrində deyil, romanlarında da geniş, hərtərəfli psixoloji təhlilə, təfəssili daxili monoqlara, demək olar ki, rast gəlinir.

Ədib məhz dildən bacarıqla, düşünülmüş istifadə ilə surətlərin psixologiyasını açır, onları bu və ya digər hərəkətə sövq edən daxili səbəbləri əsaslandırır, bu çətin sənətkarlıq vəziyyəsinin öhdəsindən məharətlə gəlir.

Mir Cəlal Paşayev filoloji elmlər doktoru, professorudur. O, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, Cəlil Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov, Ə.Haqqverdiyev, A.Səhhat kimi görkəmli sənətkarların yaradıcılığına aid tədqiqatların müəllifidir. Böyük Vətən müharibəsi dövründə ikicildlik, son dövrdə isə üçcildlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yaradılmasında müəllif və redaktor kimi çalışmışdır. Mir Cəlal Paşayev sovet dövründə Füzuli yaradıcılığının ilk tədqiqatçılarından biri olmuş, onun yaradıcılığının ideya və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində, dahi şairin təbliğində ciddi iş görmüşdür.

Mir Cəlal Paşayev otuzuncu illərdə N.Vəzirov, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov kimi sənətkarların ilk külliyyatlarını çapa hazırlamışdır.

Uzun illərdən bəridir ki, Mir Cəlal Paşayev S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinin professorudur, son illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasına rəhbərlik edir.

GÖRKƏMLİ SƏNƏTKAR

Mir Cəlalin ədəbi və ictimai fəaliyyəti əvvəldən üç istiqamətdə inkişaf etmişdir: yazıçılıq, pedaqoji və elmi! O, istedadlı nasir, gözəl pedaqoq və dərin məlumətli alim kimi bu sahələrin üçünü də birləşdirmiş və paralel inkişaf etdirmişdir. Maraqlı və əhəmiyyətli budur ki, o, bu sahələrin hamısında orijinal və yaradıcı olmuşdur. Pedaqoji fəaliyyətdə ətalət bəsmiş və kif-iyi verən "müəllimlik üsulu" ona yad olduğu kimi, bədii yaradıcılıqda da novatorudur, təzə nəfəslidir, öz yolu, öz dəst-xətti vardır. Elmi fəaliyyətində də ciddidir, sənət əsərini incəliklərinə və dərinliklərinə qədər duyandır, qiymətləndirəndir. Lakin onun bədii yaradıcılığı bu sahələrin üçünə də rəvnəq, gözəllik, ahəngdarlıq verir. Bu fəaliyyət sahələrinin hamısında Mir Cəlal sadədir, mənalıdır, koloritlidir, epik-lirik təmkinə, şirin-acı və poetik üsluba, xəfif-duzlu yumora malikdir.

Onun bu sahələrdəki fəaliyyəti ayrı-ayrılıqda ciddi elmi tədqiqə, ağıllı və prinsipi-əl təhlilə layiqdir. Lakin biz bu yazımızda ədibin yalnız bədii yaradıcılığı, daha doğrusu, onun bir nasir kimi özünəməxsus bir sıra məziyyətlərindən danışacağıq.

Müasir oxucu Azərbaycan ədəbiyyatında nadir istedadlı malik bir neçə görkəmli hekayə-nəvis tanıyır: Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəminli... Tərəddüdsüz və şübhəsiz, bu klassik sənətkarların sırasında Mir Cəlal da

layiqli yerlərdən birini tutur. Tam halda onun hekayələri inqilabdan sonrakı həyatımızın canlı bir parçası – lövhəsidir. Məişətimizin, həyatımızın və dövrün müxtəlif, ziddiyyətli və rəngarəng sahələrindən bəhs edən bu əsərlərdə incə və hassas yazıçı müşahidəsi, sadə, yığcam və koloritli dil, maraqlı və gözlənilməz süjet xətləri, mənalı yumor, rəvan təhkiyə əsas yer tutur. Həzrin və incə lirika onun bütün bədii yaradıcılığını daim müşayiət edən etibarlı yol yoldaşdır.

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatında C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyev ənənəsinin ən layiqli xələfi və davamətiricisidir. O, elə bil ki, Ə.Haqverdiyevin lirik, şairənə təhkiyəsini, C.Məmmədquluzadənin dərin və koloritli realizmini, kinayə və yumorunu, sadə və duzlu yazı tərzini əxz eləyib götürmüş, öz yaradıcı təfəkkürünün, qəlbinin, müşahidəsinin ətrində çimzirdirmişdir. Mir Cəlalin qələmindən bədii cəhətdən zəif və təsirsiz əsərlər də çıxmışdır, lakin o, bədii yaradıcılıqda, demək olar ki, həmişə öz təbii-lyini, səmimiyyətini, orijinallığını saxlamışdır. Adam onun hekayələrini oxuyanda hər şeyi unudur, sanki ədib qarşında dayanıb sənətlə sadə və şirin bir dildə söhbət edir, maraqlı bir əhvalat danışır. Bu mənada ədibin yaradıcılığı xalq ədəbiyyatının nağıl qolundan çox səmərəli surətdə bəhrələnilir. Elə bir nağıllarımızdakı macərə, maraqlı əhvalatlar-rəvayətlər, cazibədar süjet, şirin və sadə təhkiyə üsu-

lu Mir Cəlal tərəfindən torpaqla, canlı insan fəaliyyətlə sıx bağlanıb daha da reallaşdırılmış, "müasirləşdirilmiş", məişətimizin və həyatımızın gündəlik məsələlərinin təsvirində bədii vasitələrdən birinə çevrilmişdir. Bu cəhət onun hekayələrinə qüvvətli xalq ruhu, kolorit, sadəlik və təbiiilik aşılayır. Deməli, ədibin əsərlərində klassik ədəbiyyatımızın mütərəqqi ənənələrlə yanaşı xalq yaradıcılığının bir sıra işıqlı ünsürləri birləşir, qaynayıb-qovuşur, qucaqlaşır və yeni keyfiyyət kəsb edir. Bu cəhətlərin səmərəli inkişafı, həyat həqiqətinə sadıqlıq Mir Cəlala müasir insanın psixologiyasını, mənəvi aləmini, onun fikir və arzularını bədii inikasında geniş imkanlar verir.

Mir Cəlal həyatı, insanları tam və bütöv halda alır, buna görə də onun hekayələrində müsbət və mənfə qüvvələr tünd və kəskin bo-yalarla bir-birindən fərqlənir, seçilir. Lakin onun hansı əsərini alırıqsa-alaq, müsbət işıqlı cəhət aparıcıdır, əsasdır. Bu müsbət qüvvələrdən bəziləri öz hüququnu, qanuni və obyektiv qiymətini almaq üçün bəzən xeyli əziyyət çəksələr də, nəticədə qalib gəlir, təmiz, namuslu adamlar, bütün ictimai quruluşumuz onların tərəfində dururlar. Ədibin müharibə dövründə yazdığı və xalqımızın pafosunu, düşməne qarşı qəzəb və nifrətini əks etdirən hekayələrində də, yaradıcılığının ilk günlərindən indiyə qədər yazdığı onlarla gözəl əsərlərində də ("Sara", "Təzə toyun nəzakət qaydaları", "Badamın ləzzəti", "Badam ağacları", "Əsgər oğlu...") müasir həyatımızın aparıcı qüvvələrini həmişə əsas almışdır. Bayağı, vulqar, "tozanaqlı süpürəlmə" səhnələri onun əsərlərinə yaddır.

Lakin Mir Cəlal həyatın yalnız işıqlı tərəflərini alıb əks etdirsəydi, inkişafımıza mane olan, insan ləyaqətlərini ləkələyən mənfəliklərə fikir verməyəydi, onda onun əsərləri öz estetik qəyəsini birtərəfli yerinə yetirmiş olardı. Buna görə də ədib indinin özündə belə hələ də orada-burada fürsət düşəndə fəlakətlər törədən, ara vuran, evlər yıxan, mərdimazarlıq edən,

xalq, millət adından ehtikarlıq edən, tüfeyli həyat sürən, süründürməçilik edənləri, bürokrat, rüşvətxor və dələduzları da yaddan çıxartmır və V.Mayakovski demişkən, nə qədər ki, bu alçaqlar həyatda mövcuddur onlara bədii əsərdə amnistiya vermək fikrində deyildir. Mir Cəlal mənfəlikləri tənqid edəndə sovet ədəbiyyatının böyük idealları mövqeyindən, bir yazıçı, vətəndaş kimi partiyalı cəbhədən yanaşır, qəzəb və nifrət dolu süngüsünü onların ciyərlərinə tuşlayır. Bu cəhətin də çox böyük ideya və tərbivəvi əhəmiyyəti vardır.

Mir Cəlal yaxşı bildirdi ki, yeni dövrün fırladaçları, rüşvətxorları, bürokratları inqilabdan əvvəlki müzür ünsürlər kimi imam əhsanı vermirlər, məcəddə getmirlər, oruc tutmurlar, namaz qılmırlar, keçmiş tacirlər kimi şişpapaq qoymurlar, hacılar kimi qurşuqla bağlamırlar, molla kimi əmmamə geyməzlər, qumar oynamırlar, elmin, mədəniyyətin, texnikanın əleyhinə çıxmırlar. it boğuşdur-mur, xoruz döyüşdürmürdülər, ancaq onlardan daha incə, daha hiyləgər, daha amansız, daha qəddar hərəkət edirlər. Onlar böyük şair V.Mayakovski demişkən. Marksı da, Lenini də oxuyub portretlərini başları üstündən asır, üzlərini təmiz qırırdılar, yağı saçlarını qəşəng darayır, "qədim stajlı partiyələrinin ucunu ciblərindən" çıxarıb, bununla bərabər "öz kirvələrini, qudalarını, qardaşlarını, xirdə-xuruş qohumlarını yağı yerlərə düzəldib" yaxşı məaşlı "vücdalar" dəstəsi yetişdirib kolxozçunun əməyini, fəhlənin pulunu hamının gözü qarşısında oğurlayır, addımbaşı inqilabdan, təmizlikdən, vətəndən, namus-qeyrətdən dəm vurur, amma rüşvəti lum-lum ötürürdülər. Mayakovski belələri barəsində demişdir ki, hətta təsadüfən xəta etmiş qatili də bağışlaya bilərəm, amma əlim fəhlənin bir mənatını oğurlamış adamın əlinə toxunsa, murdarlanmış dərimi kəsib ataram. Şair bu cür adamları yolumuza tor qurmuş hər bir yağıdan, düşməndən daha qorxulu sayır-dı.

Yazıçı gördü ki, həyat inkişaf etdikcə, mənfə qüvvələr də buqələmun kimi müxtəlif sifətlərə düşür və onlara qarşı kəskin və amansız mübarizə aparmadan təslim olmaq fikrində deyillər.

Burada dahi Balzakin "Başarı komediya"-nın girişində dediyi qiymətli bir fikri də xatırlamaq yerində olardı. O, cəmiyyət və onun ayrı-ayrı üzvləri üzərində dərin və uzun müşahidə aparıb belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, canavar, şir, uzunqulaq, qarğa, köpəkbalığı, qoyun, suiti təbiətdə bir-birindən necə fərqlənirsə, cəmiyyətdə də əsgər, fəhlə, çinovnik, vəkil, işsiz, alim, dövlət xadimi, satıcı, dənizçi, şair, yoxsul, keşiş bir-birindən daha çox fərqlənir. Təbiət vəhşiləri arasında kəskin fərq qoyub, insanlar arasında isə yox! Dişi şiri təsvir etmək üçün bir neçə ifadə kifayətdir, ancaq qadın üçün yox! Satıcı qadın başqa şəraitdə şahzadə arvadı ola bilər, şahzadə arvadı isə ədib arvadına da layiq ola bilməz. Nəhayət, vəhşilər arasında daxili mübarizə getmir, onların arasında qanışıqlıq, dolayışlıq yoxdur, onlar yalnız bir-birini izləyirlər, – vəssalam! Cəmiyyət hadisələrinin təsviri isə daha çətinidir. Adamlar da bir-birini izləyirlər, lakin ağılin inkişafı nəticəsində daha mürəkkəb mübarizələr yaranır. Heyvanlar çox vaxt ədözlərində qalır və çox az dəyişirlər. Adamlar (bankir, keşiş, alim, kasıb və s.) isə mədəniyyətin təsiri nəticəsində həm forma, geyimcə, həm də məzmunca hər cür dəyişir. İşi bu da çətinləşdirir.

Vahid quruluşlu, vahid amallı, lakin müxtəlif xarakterli adamların arasında bu mənfəlikləri ifşa etmək, onu xalqa, oxucuya tanımaq daha mürəkkəb bir şəkil almışdır. Mir Cəlal mədəni və savadlı bir yazıçı kimi bu çətinliyi yaxşı hiss edir və yaradıcılığının lap ilk illərindən başlayaraq mənfəliklərə prinsipiəl mövqedən atəş açır. Onun bu sahədə yaratdığı tiplər müxtəlif və rəngarəngdir. Burada əyyaş da var, xəyanətkar da, rüşvətخور da var, bürokrat da, tələbə də var, müəllim də, alim də var, nazir də, oğru da var, yaltaq da, satqın

da var, zırrama da... Ədibə görə əgər bürokrat kütlük, avamlıq, nadanlıq doğurur, işıqlı qüvvələri boğur, insanın ehtirasını, həvəsini, marağını, yaradıcı fəaliyyətini süstləşdirir, öldürürsə, rüşvətخور namuslu və təmiz insanlar müxtəlif alçaq və əyri vasitələrə əl atmağa məcbur edir, onun mənaiviyyətini təhqir edir, insana inamı azaldır, böyük və müqəddəs quruluşumuzun adına ləkə vurur.

V.I.Lenin hələ 1918-ci ildə sovet idarələrində soxulmuş və kökü indi də kəsilməyən, ancaq təpədən-dırnağa qədər yandırılıb külə döndürülməsi hava və su kimi zəruri olan rüşvətخورları amansızcasına cəzalandırmaq üçün yazırdı: "Dərhal nümayişkarana bir sürütlə qanun layihəsi vermək lazımdır ki, rüşvət (pul qoparmaq, pulu ələ almaq, rüşvət almağa vasitəçi olmaq və i. və s.) verilən cəza görək: Ən azı on il həbsdən və əlavə olaraq on il icbari işdən ibarət olsun" (V.I. Lenin. Əsərləri, 35-ci cild, səh.317).

Bu və ya başqa şəkildə, başqa şəraitdə özünü göstərən bu kimi qüsurlara atəş açarkən ədib mövzunun və vəzifinin köklük-kikçikliyindən asılı olmayaraq hər yerdə insan ləyaqətini, vətəndaşlıq qeyrətini qorumağı ön plana çəkir. Təxminən 30 il bundan əvvəl yazılmış "Anket Anketov" hekayəsi yaqin ki, oxucuların yadındadır. Hamamlar trestinə rəis təyin olunan Anketov işə qəbul etdiyi adamların başına min bir oyun açır. Mürsəl Hədiyevdən 30 il bundan əvvəl ölmüş və süməyü də çürümüş nalbənd atası barədə "yoxlama" tələb edir ki, "görək sənin atan qaniçən, istismarçı hampaların heyvanını nallayıb, yoxsa füğərayi-kasibətin..."

Hədiyevi gülmək tutdu:

– Hər kas pul veribsə, onun heyvanını nallayıb.

– Şübhəsiz ki, burjuaziya dövründə, hansı ki, sənin atanın həyat-fəaliyyəti təsadüf edir, hampanın pulu çox idi, nəinki cəmiyyət füğərayi-kasibə.

Bu kimi sətirləri, faktları oxuyanda, görəndə istər-istəməz Rəsul Həmətəvovun "Mənim

Dağıstanım" ("Noviy mir" jurnalı, N 11, 1967) adlı qiymətli əsərində bir əhvalatı xatırlamaq olmur. Müəllif göstərir ki, Maxaqqalada müxtəlif millətlərin qəbiristanlığı var. Qabaqcılların müşavirəsində ideyalı bir yoldaş çıxış edib deyir ki, biz xalqlar arasında daim dostluq möhkəmləndirən təbliğat aparırıq, ancaq bizdə nə qədər müxtəlif qəbiristanlıqlar var. Vahid və ümumi bir qəbiristanlıq yaratmağın vaxtı çatmamışdır?! Hətta bu qəbiristanlığın adı barədə düşünmək lazım gəlir. Məsələn, buna "Bir ailənin uşaqları" adını vermək olar. Mənim ata-anam Allaha inanırdı və ona dua eləyirdilər. Bəs mən necə, 1937-ci ildən partiyanın üzvü, onlarla bir qəbiristanlıqda yata bilərəm? Xeyr, bizim şəhərdə daha yüksək ideya səviyyəsində yeni qəbiristanlıq yaratmağın vaxtı çatmamışdır?!

Bu avam, cahil təklifi nazir ürəkədən bəyəndi.

Mir Cəlalin anketovları da yeni cəmiyyətin bu cür yaramaz tiplərindən idi. Zahirən "hamam məsələsi" bir qədər "xırda" məsələ kimi görünür. Ancaq yazıçı "fikri şəxsi işlər, anketlər, tərçümeyi-hallar, xarakteristikalar, yoxlamalar, şəhadətnamələr, izahatlar, ərizələrlə məşğul" olan Anketov kimilərinin irəliyə doğru inkişafımıza ciddi mane olan qüvvə kimi ifşa edir. Həm də maraqlıdır ki, yazıçı bu cür tipləri bir an belə gözdən qoymur, hər yerdə, hər şəraitdə onları izləyir, sərrast qələmlə açıb göstərir. Məsələn, adi əmzik çoxlarına çox əhəmiyyətsiz bir məsələ kimi görünlə bilər. Ancaq, Mir Cəlal bunu "Əmzik" hekayəsində haqlı olaraq mühüm və vacib bir problem kimi həll edir, şəhərdə, mağazalarda əmzik tapılmasından İslam İslamovun şikayətini "şəxsi məsələ" kimi qiymətləndirən sədri öz sözləri ilə belə ifşa edir:

– Yoldaşlar, biz şüurlu və mədəni adamlarıq. Hər şeydən əvvəl sovet adamlarıyıq. Bizə yaraşmaz ki, xırda bir məsələ üçün idarələri töhmətləndirək. Sovet hökuməti bizə savad öyrədir, ona görə öyrətməyib ki, həmin savad

ilə qayıdaq onun təşkilatlarının əleyhinə qələm çalmaq. Bu çox nalayiq hərəkətdir ki, İslam eləyib! Bilmirəm yoldaşlar buna nə cür mənə verəcəklər. Ona görə də müzakirəyə qoymuşuq ki, həmkarlar komitəsi həmin adam haqqında qəti fikrini desin. Bir razı ola bilmərik ki, türkün məsələsi də birtəhər gəlir. Yoldaşlar, axı, söganın adı birdir. İslam demirlər, bizim idarənin işçisi deyirlər. Görürsünüz, necə hörmətli yoldaşları bu hərəkətlə narahət edir?! Belə olmaz, yoldaşlar! Xalq istehsal planı doldurur, əməkdə rəşadət göstərir. Bizim bəzi üzvlərimiz də belə işlərlə məşğul olurlar. Haqiqəti, dövlətin planını, xalqın ehtiyacını, partiyanın adamları qayğı göstərməsinə bu cür başa düşən "vəzifələrdən" hər cür rəzilik, alçaqlıq gözləmək olar. O hətta "işini-gücünü buraxıb xırda məsələlərlə böyük idarələrə ehtiyacın alan" İslama təpşirir verdirir, çox da ki, bir şəhərdə "ildə iki minə yaxın uşağ doğulsun, doğulan uşağın hamısının da ağzı var". İclasdakılardan biri haqlı olaraq deyir ki, xalqın adi ehtiyaclarına belə laqeyd yanaşan "nazirlərin özünə əmzik vermək lazımdır".

Bu və buna bənzər hekayələrində ədib müasir dövr üçün mühüm bir məsələni də ciddi qoyur. Bu da dəymə mənə, dəymə-yim sənə fəlsəfəsi ilə yaşayanların tənqididir. Belə hallarda Mir Cəlal haqiqi vətəndaşlıq məsələsini ön plana çəkir və onu yüksək qiymətləndirir. Onun bir sıra hekayələrindən alınan estetik qayə bundan ibarətdir ki, haqiqəti bilən, lakin mənafevi olmayanda ağzına su alıb susan, dinməyən, qorxaqlıq edən və beləliklə də, hər gün haqsızlığın, yalanın, rıyanın, saxtaçılığın yayılmasına şərait yaradan belə adamlar istər-istəməz zaman keçdikcə ən küt, qabiliyyətsiz, fərasətsiz adamların nüfuzlaşmasına, dahiləşməsinə, əkləşməsinə imkan verir və nəticədə haqqı, ədaləti tapdalamaq kimi misilsiz bir cinayətə qədəm qoyurlar. Yazıçı bu cür adamları namussuz, şəfəfsiz adlandırır və göstərir ki, belələrinin vətəndaş kimi yüksək bir adı daşımağa hüquqları yox-

dur. Halbuki insana inam həqiqətə inam deməkdir və canlı insan hər cür sənəddən, arxiv materiallarından qiymətlidir, etibarlıdır. Bu cəhətdən ədibin "Yamanlığa yaxşılıq" hekayəsi çox ibrətlidir. Doğrudur, hekayənin adından və bəzi nöqtələrindən o qədər də dəqiq olmanın təsvirində belə çıxır ki, Şəkibəyli Tibb İstituatında rəhbər işdə işləyərək "bəzi mütəxəssislər ilə ixtilafı olmuş, mübahisəsi düşmüş", "öz əleyhdarlarından birini – professor Xudakovu işdən uzaqlaşdırmışdı. Mətbuatda da məqalə yazıb bərk təhqid etmişdi". Bu cəhət Şəkibəylinin gözəl bir alim kimi keçmiş fəaliyyətində axıra qədər tam obyektiv olmasına bir qədər şübhə oyadır. Lakin bizə görə, hekayənin əxlaqi nəticəsi daha ciddi və əhəmiyyətlidir. Burada insana inam ən yüksək bir ideya kimi təqdir edilir. Həqiqətən, vaxt var idi ki, "həyatda, aşkarda yaxşı tanıdığın, hörmət qoyduğundan adına bərk məlumatından sonra münasibətini dəyişməli olurdun. Sənəd, vəsiqə fetişizmi o yera çatmışdı ki, canlı adamın sözü, işi, hərəkəti yox, yazıları əsas götürülürdü... Buna görə də bəzi idarələrdə, dəmir sandıqların, açar-qıfıllı, qaşqabaqlı dəftərdərlərin, karguzarların, katiblərin, xüsusi şöbə işçilərinin sayı və hörməti gün-gündən artırdı". Belə bir şəraitdə ali məktəbdə dərs deyən professor Şəkibəylinin şəxsi işinə baxanda partkom katibi Alişanı heyrət götürür: "Bəs bu kişinin sənədləri hanı? Burada quru törcümevi-haldan, bir də təyinat əmrindən başqa heç nə yoxdur!"

Diplomu, xasiyyətnaməsi, staj kağızı olmadığına görə "ərzaq limitlərinə layəqətli adamların siyahısını tərtib" edəndə professor Şəkibəyli kənarında qalmalı olur. Rektor təkid edir ki, mən onu yaxşı tanıyıram, çox namuslu və layəqətli adamdır, "şəxsən tanıdığımız adama görə əmək saxlayaq!". Partkom iş partiyası biletini itirməkdən qorxur və göstərir ki, "görməli ona deyirlər ki, əlində, ya cibində daşdan keçən kağız olsun". "...quruca tanışlığa indi bir qəpik verməzlər! Sənəd olmayandan son-

ra lap hamı tanışın, kim gəlib şahid duracaq? Mən bu tanışları ki, işə tikməyəcəyəm... Bizə sənəd lazımdır. Möhürlü sənəd! Vəsiqə! Bunlar olmayandan sonra professorun bir qəpik qiyməti yoxdur!" "Rektor vicdanlı və namuslu bir adam kimi bu qocaman alimin yağırsına qalır, onun taleyini düşündə dəhşətə gəlir: "necə ola bilər ki, həqiqi alimlər üçün hökumətin verdiyi imtiyazı ona-buna paylayasan, böyük bir mütəxəssisi kənarında qoyasan!"

Rektor öyrənir ki, prof. Şəkibəyli Vətən müharibəsinin ağır ilində "Voronejdən qaçırdanda yalnız kitablarını götürmüş, sənəd dalınca düşməmişdir. Yeganə ümid yeri ali məktəb nazirliyinə qalır. Nazir işə vaxt ilə özünün əleyhdarı kimi pislik etdiyi prof. Xudakovdur. Belə bir çətin və həlledici anda nazir qocaman prof. Şəkibəylinin dadına çatır, hər şey xeyirxahlıqla həll olunur.

Bu faktların özü də göstərir ki, Mir Cəlalın hekayələrinin mərkəzində həmişə canlı insan taleyi, konkret bir problem qoyulur və ustalıqla həll edilir.

Ədibin bütün hekayələrini vahid xətdə birləşdirən ümumi məziyyətlərdən biri də yazıcının epik-lirik üslubu, kəskin-mülayim ironiyası, satirası və yumurdur. O, "qrip" sözünü yazanda ağzına dəsmal tutan, işə gedəndə də qoltuğunda qrelka gəzdirən, vasvası, sarsaq Mirzə Əsgərləri ("Özündən naxoş"), özünü qupquru qurudub insanlıq simasını itirən, həttə qızını belə ərə verəndə, "Elçini neyləyirəm? Qız istəyən adam şəxsi işini, şəklini göndərsin, tanış olum, sonra müzakirə edib baxarıq" – deyən adamları ("İclas qurusu") ifşə edəndə də, Qaragözov kimi qabiliyyətsiz, fərasətsiz və nadan həkimləri ("Dissertasiya"), qızı Səltənəti orta məktəbi qurtaran kimi ərə vermək istəyən Qələndər kimi avam ataları ("Mən də bir elçi kimi"), "ispaqlıq" "AMI"-də oxuyan qızına müştəri çıxıb atasının var-dövlətini ələ keçirmək və yüksək vəzifəyə qalxmaq eşqi ilə yaşayan biqeyrət və fırıldaqçı Talib Fətiroğlu kimiilərini ("Gör fələk nə sayır") lağa qoyub

güləndə də, törətdiyi cinayətlərin izini itirmək üçün nazirliyin müfəttişliyindən pillə-pillə enib inspektor, rayon univermində şöbə müdiri, döngə mağazasında müdir, "oradan raymağa, oradan kioska, oradan qalanterniyə, oradan da su butkasına" işə girən daladüz Qürbətovların ("Pillələr") törətdiyi razalətlərdən danışanda da zahirən sakit, laqeyd görünür, lakin bütün məhəbbətini də, qəzabını də sətirələrin arasına, hekayənin bütün ruhuna süzdürür. Həm də onun təsvir etdiyi adamlar, qələmə aldığı fakt və hadisələr bir sahə ilə məhdudlaşmış qalmır, yazıçı həyatımızın bütün səhələrinə iti və çevik bir nəzər salır. Bunun da nəticəsində ədib öz sənətinə ümumxalq bir mənə və genişlik, xalq həyatı ilə yaxınlıq və bağlılıq aşılayır.

Onun hekayələrində lirika da var, romantika da, mübaliğə də var, şişirtmə də, xəyal da var, rəvayət də, poetik rəcələr də var, nağılvari təsvirlər də... lakin bütün bu ünsürlərin hamısını müasir həyatımızın realist həqiqətləri və hid ansamblda birləşdirir və Mir Cəlalı usta və gözəl bir hekayənavis kimi nəzərimizdə cəmləndirir.

Mir Cəlalın hekayələrinə məxsus bir sıra məziyyətləri onun romanlarında da görmək olar. Doğrudur, o, çox romanlar yazmamışdır və onun irihəcmli əsərlərinin, demək olar ki, hamısı barədə az və ya çox dərəcədə fikir deyilmişdir. Lakin bu romanlarda bir sıra elə xüsusiyyətlər var ki, bu barədə bir qədər geniş dayanmaq müasirlik baxımında çox əhəmiyyətlidir.

İnqilabi keçmişimiz, Azərbaycan xalqının yeni həyat uğrunda mübarizəsi, dahi Sabirin həyat və fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra hadisələr, ailə, məktəb həyatı ilə əlaqədar problemlər və s. onun romanlarının əsasında qoyulmuşdur. Ədib bütün romanlarında həyatın bir-birinə zidd iki qütbünü qarşılaşdırır: bir tərəfdə Qədir və Qəmərlər ("Dirilən adam"), Mərdan və Sonalar ("Yolumuz hayandır?"), Vahid və Rübəbələr ("Açıq kitab"), Nəriman və Səlimlər ("Yaşdırlar"), digər qütbə isə

min bir fəlakətlər törədən yüzbaşı Bəbir bəy və Hacı Hüseynlər, Hacı İbrahim Xəlil və qəssab Məşədi Abbaslar, Əhməd Kamal və Hacı Rəsullar, yeni dövrün firadəçilərindən olan Kərim Gəldiyev və siyasi cəhətdən küt, məğmun Verdiyevlər, eşqinə dönmək çıxan kiçik xanumlar... dayanırlar. Yazıçı bu qüvvələr arasında müdət olunan mübarizə və ixtilafı həyatın təbii bir qanunu, dövrün müəyyən xarakterik xüsusiyyətləri kimi əks etdirir. Onun məhəbbət və qəzəb dolu qələmi, kədər və satıra ilə çulğalanmış təhkiyəsi şəraitdən asılı olaraq müxtəlif əsərlərində müxtəlif mənalar kəsb edir.

Əgər diqqət etsək, görərik ki, bu əsərlərin çoxunda təsvir olunan Qədir, Qəmər, Sonar, Bahar, Sabir, Məsmə, Əntiqə, Bəndali və bu kimi surətlərin həyat yolu başdan-başa faciə və müsibətlərlə doludur.

İnqilabi mövzuda yazılmış "Şamə", "Səhər", "Turaçığa gedən yol", "Buludlar dağılır", "Zəngəzur", "Nina" və s. romanlarımızda məxsus elə bir xüsusiyyət var idi ki, Mir Cəlal da realist və həssas bir sənətkar kimi bu faciəvililiyi dövrün, zamanın mahiyyətindən gələn bir əlamət kimi surətlərinin həyatına hopdurmuşdur. Həqiqətən də, bu qəhrəmanların həyat və fəaliyyəti elə bir dövrə təsadüf edir ki, əsrin ziddiyyətləri, milyonlarla insanların ehtiyac içərisində yaşaması, aclıq və hüquqsuzluq, sinfi çarpışmalar, müharibələr, töküülən qanlar, ictimai haqsızlıqlar və i. və s. bir növ dodaqlardakı gülüşü qurutmuşdu. Ədalətsiz və amansız ictimai quruluşda faciəvililiyi roman janrının bir ünsürü kimi, fəqir, kasıb, köməksiz insanların qəlb aləminin bir əlaməti kimi bədii əsərə götürmək böyük humanizm və həyata sadıqlıq idi. Bu faciəvilik inqilabdan əvvəl yazıb-yaratmış bir sıra yazıçılarımızın, – Z.Marağalının "İbrahim bəyin səyahətnaməsi", N.Nərimanovun "Bahadır və Sonar", C.Məmmədquluzadənin "Danabaş kəndinin əhvalatları", S.M. Qonizadənin iki hissədən ibarət "Şeyda bəy Şirvaninin məktubları", M.S. Or-

dubadinin "Bədbəxt milyonçu", A.Şaiqin "Əsrimizin qəhrəmanları" romanları üçün də doğma və xarakterik idi. Lakin tragik yumor ən çox C.Məmmədquluzadənin əsərinə xas idi ki, bu da yeni şərəitdə Mir Cəlalin "Yolumuz həyanadır?!", "Dirilən adam" və "Bir gəncin manifesti" kimi romanlarında özünü göstərirdi. "Millət və xalq yolunda" güdəza verilən, diri ikən ölüyə məhkum edilən Qədirin həyatı tragik yumorla yoxrulmamışdır? Budur, yazıq Qədir öz "diriləni" sübut etmək istərkən. Axund ona deyir: – Yox, oğul, məsələ sənin məsələ deyil! Sən öldün-ölmədin ələmi-ruzigara bir fərq, bir təvafüt yoxdur. Bir məqam ki, üç nəfər adil şahiddüləmə, ağsaqqallar qol qoyub, hökm veriblər, buna nə söz? Sən bir adamsan, hökm on adamındır. Sən Qədirən, onlar Bəbir bəydir, Məşədi Cahangirdir, Mir Qənbərdir və sair əyani-əşxasdır. İndi şəriət sahibi bir adamdan ötrü beş adamı qurban verməz, öldürməz, mötəbər əşxası yalançı da eləməz. Sənin ölməyin məsləhət imiş. Çitayda, indiki ki, ölməmişən, nə çoxdur vilayət! Heç eyb eləməz, bəş götür, get birində gününü keçir. Beş günlük ömrün qalib fani dünyada, nə istəyirsən bu camaatdan?.. Çıx qoy get, məsləhətdi!

Bu faciə zalım və yırtıcı Xudayar bəyin yazıq Məhəmmədhasən əmilərin, Zeynəblərin başına gətirdiyi müsibətlərin başqa şərəitdə Mir Cəlal tərəfindən realist təsviri deyildirmi?

Bəlkə, indiki də "nəvazişi kötək, duyduğu əzab, son qisməti faciəli ölüm" olan balaca və körpə Baharın həyatından bir parçaya nəzər salaq: "Məşədinin xırda dükən işini Bahar görürdü. Xəzeyinin işi külləti, dostları, yaxın müştəriləri, hər yetən ona buyruq verirdi. Onu göz açmadı, nəfəs almağa qoymazdılar. Keyiyənəncə işlədirdilər. Yaz günlərində uşağı ayaq üstə, yeriyə-yeriyə yuxu tutardı. Bahar tez-tez arxa qaçib üzünə su vurur, yuxusunu qaçırardı. Böyük bir həsrətlə gecəni gözlərdi. Gözlərdi ki, ona buyruq verənlər yatandan sonra imkan tapıb yatsın... Məşədi axşam-

dan qalan və köhnələni içaləti səbətə doldurub Bahara verərdi... Bahar ayaqyalın, küçələrin soyuq palçığını ayaqlaya-ayaqlaya, sürişə-sürüşə özündən böyük, ağır içalət səbətini bu qolundan-o qoluna keçərək hıqqana-hıqqana küçə qapılarını gəzib həzin, saf uşaq səsi ilə çığırardı:

– Ciyər alan, ay ciyər alan!

Bu faciə zalım Xudayar bəyin Məhəmmədhasən əminin və köməksiz Zeynəbin balalarını başına gətirdiyi müsibəti xatırlatmırmı?

Müqayisə yolu ilə belə misallardan çox gətirmək olardı. Lakin bu faktların özü də göstərir ki, Mir Cəlal humanist bir sənətkar kimi tragik yumoru, faciə və kədərini poeziyasını dövrün və həyatın bir əlaməti kimi təsvir etməklə romanlarının ideya-estetik qayəsini çox qüvvətləndirmişdir. Belinski tragik yumoru Qoqol yaradıcılığının haqqı pafosu sayır. Çünki Qoqol həyatın eybəcərliklərini və ictimai haqsızlıqları tragik-komik planda çox ustalıqla verir. Eyni xüsusiyyət Ə.Səbir və C.Məmmədquluzadə yaradıcılığında da vardır.

Deməli, tragik, epik-likir ünsürlərin vəhdəti dünya romanına və klassik romanlarımıza xas bir cəhət idi ki, Mir Cəlalin əsərlərində yeni şərəitdə bir məziyyət kimi təzahür edirdi.

Diqqət edilsə, dünya romanına xas olan bir xüsusiyyəti Mir Cəlalin da bir sıra əsərlərində görmək olar. Bu da həmin romanlarda lirik poeziyanın qüvvətli olmasıdır. Turgenev, Qoqol, L.Tolstoy, Çexov, Dostoyevski kimi yazıçıların əsərlərində Ə.Haqverdiyev, Y.Vəzir, C.Məmmədquluzadə kimi sənətkarların hekayə və povestlərində elə lirik lövhələr, rəcətlər vardır ki, öz ahəngi, axıcılığı və bədii təsiri etibarən ilə hər hansı lirik şeirlə rəqabətə girə bilər. Bu lirik təsvir romanda epik təhkiyə ilə elə qaynayıb-qarışır ki, bunlardan birinin haradan başlayıb o birinin harada qurtarmasını qəti müəyyən etmək çətindir. N.Nərimanovun, S.M.Qənizadə və C.Məmmədquluzadənin, A.Şaiq və A.Divanbəyoglundun təsvirlərində çox mənalı lirik bir ahəng vardır. Onların

qəhrəmanları bəzən çox sərt, bəzən isə qəmli-kədərli həqiqətlərə qarşılaşmalı olurlar. Bu yazıçılar bədii surətdə sübut edirdilər ki, qorxulu, yırtıcı adamların mühitində yaşayan xırda, arxasız, köməksiz, əzilmiş, kasib insanlardan da göstərmək olar və bunlar humanizməndən əlavə, həm də çox böyük prozaik həqiqətlərdir. Bu prozaik həyat materialını sənətkar süzgəcindən keçirib surətin mənavi dünyası və təleyi ilə bağlamaq böyük ustalıq tələb edirdi.

Bu kimi məziyyətləri Mir Cəlalin da romanlarında, xüsusilə "Bir gəncin manifesti" kimi poetik bir dildə yazılmış əsərində daha qabarlıq görmək mümkündür.

Əgər inqilabi mövzuda yazılmış bütün romanlarımızı ("Şamo", "Araz", "Gizli Bakı", "Dünya qopur" və s.) zəngin mənalı, rəngarəng lövhəli qalın bir epopeyaya bənzətsək, inamla demək olar ki, "Bir gəncin manifesti" həmin epopeyanın ən poetik, axıcı, məzmunlu səhifələrindən birini təşkil edir. Bizim bu mövzuda yazılmış heç bir romanımızda hadisələr, inqilabın pafosu, surətlərin fikrə və düşüncələrini bu əsərdəki qədər rəvan və poetik təsvir olunmamışdır. Mir Cəlal elə bil ki, bütün romanı Sona və Baharın ən zərif, incə, emosional hissələrində, duyğularında, Mərdanın inqilabi mübarizəsində çimzirdirmişdir. Bununla bərabər ədib, fəhlə sinfinin təbiətindən irəli gələn inqilabi döyüşkənlik, məğrurluq, mübarizlik, gümrəhlik, mətinlik, prinsipiallıq, həyat eşqi kimi keyfiyyətləri də romanın ümumi ruhuna aşılamışdır. Burada Mir Cəlal çox incə və mənalı bir epizod təsvir etmişdir. Belə ki, Sona öz qabarlı əllərlə toxuduğu "Yusif-Züleyxa" xalçasını ehtiyac üzündən satmaq istərkən cavan fəhlənin dediyi: "Verin, verin aparsın, fahişələrə fərs eləsin! Qoy onu toxuyanları quru yerdə qalsın! Ay bədbəxt, qafil məsəlman!" – sözləri ananı elə bil yaxasından tutub silkələyir, yuxudan ayıldır. "Cavan fəhlənin sözləri Sonanın qulaqlarında bir çağırış kimi səsləndi. Onun zehində nəgəhəni,

qəribə bir şəm yandı. Bu şəmin alovu yarpaq kimi əsib sonra qalxdı, böyüdü, qadının bütün xəyallarına işıq verib aydınladı. Qadın birdən-birə ürəyində özü ilə, öz daxili ələmi ilə danışmağa başladı: "Nədən doğma oğlunun dağdan ovladığı ceyran bizə yaramadı, nədən öz əllərimlə toxuduğum xalça mənə yaramadı?.. Kimdir bizim?! Bu kəlləpəçə kimi ütölmüşlər, qızılı törəmiş çapıncıqları kimdir?! Haradan basa-basa çapovula gəliblər, nə üçün? Nə üçün qəşəng şeylər onların olsun?.. Nə üçün? Nə üçün?"

Ananın qulaqlarında "nə kimi səslənən" bu suallar onu xarici işğalçılara qılıncaqdan da kəskin bir cavab vermək əqidəsinə gətirib çıxardı: – "İtə atəmə, yada satmaram!"

Bizə elə gəlir ki, ayılmış, zəhmətini dərk etmiş və bir qəhrəman kimi özünü aparən ananın bu mərdanə cavabı ədəbiyyatımızda vətəndaşlıq və vətənpərvərlik motivlərinin daha da qüvvətlənməsinə güclü təkan vermişdir.

Bir çox başqa yazıçılarımız kimi Mir Cəlal da əsrlərdən bəri insan sayılmayan, lağa qoyulan, layəqətləri təhqir edilən bir sıra sadə, təmiz insanların könlü dünyasını inqilabın köməyi ilə kəşf etmiş, onların xarakter və psixologiyasında mövcud olan qəhrəmanlıq, sadəqət, məğrurluq, vətənpərvərlik kimi nəcib sifətləri üzə çıxarmışdır. Onun Sonasının ingilis qəsbkarlarına verdiyi sərrast və tutarlı cavab bir daha belə bir həqiqəti göstərir ki, xalqın qəlbinin zənginliyi və vətənpərvərliyi heç də onun təhsili və savadı ilə müəyyən olunmur.

Mir Cəlalin bütün yaradıcılığına xas olan gülüş bu kimi romanlarında da vardır. Lakin onun Qəmar və Sonası, Məsmə və Bəndəli, Əntiqə və Baharı gülmürlər, ona görə yox ki, onlara təbiət belə bir nemət – keyfiyyət bəxş etməmişdir, ona görə ki, onlar haqsızlığın, zülmün, ədalətsizliyin qarşısında gücsüzdür, zəif və "xırdadır". Bu halda onlar yalnız nifrət edirlər, susanda da, danışanda da, ba-

xanda da, qomlənənda da, hətta dodaqlarında gülüşə bənzər xəff və qorxaq-ürkək yumor görünəndə də nifrət edirlər. Lakin bu gülüşdə bir inamsızlıq, davamsızlıq, qətiyyətsizlik də vardır. Hadisələr dəyişdikcə, ədalətsiz qanunlar sarsıldıqca, gücdən, təpərdən düşdükcə onun dünyanın məzlum və yazıq görünən Qədir, Qiyas, Mərdan, Sure... kimi surətləri də dəyişir, özlərinə, öz qüvvələrinə inamı artır, gülüşlərinin də səsi, cingiltisi gümrəhləşir, bərkəyir, sarsıdıcı və yandırıcı olur, oxvara verilmiş qılınc kimi itiləşir və mübarizləşir. Bu artıq ayılmış, hüququnu dərk etmiş, düşməni sarsıdan adamın, yeni cəmiyyətin, quruluşun gültüsüdür.

Ancaq Mir Cəlal yeni cəmiyyət qurulan dan sonra da satira və işfa silahını qınına qoymadı, köhnə dünyanın tör-töküntülərini ürəyinə doğru təsladı. Ədibini əsərlərindəki gülüşün belə dinamik, dialektik və dərin mənə kəsb etməsi onun həyat hadisələrini yaxından izləməsindən, varlığın bir sıra obyektiv həqiqətlərinə sadiq qalmasından irəli gəlirdi. Bunun ən yaxşı nümunəsi "Açıq kitab" romanında görmək olar. "Açıq kitab" elə romanlardır ki, onun barəsində dərhal və dərindən düşünmədən, faktları ətrafı götür-qoy etmədən obyektiv fikir söyləmək çətindir. Görünür təkcə Mir Cəlalın yaradıcılığında deyil, ümumən azəri romanında layiqli yerlərdən birini tutan bu əsərin hələ indiyə qədər də həyat həqiqəti və sənətkarlıq baxımından ətraflı təhlil-tədqiq olunmaması da bununla bağlıdır. Əslində isə bu romanda Mir Cəlalın bir sənətkar – vətəndaş yazıçı kimi yaradıcılığının bir sıra yeni və orijinal xüsusiyyətləri özünü daha qabarıq göstərmişdir. Bu fikri inamla demək olar ki, ədib bu romanında həyata və həqiqətə sadiq yazıçı, insan psixologiyasını dərinləndirən və onu səbir və təmkinlə əks etdirən, müasir varlığı dərin məhəbbətlə sevən sənətkar kimi çıxış etmişdir. Ali məktəb kimi mürəkkəb bir müəssisəyə təzəcə qədəm qoymuş, ideya və məfkurə cəhətdən hələ o qədər

də formalaşmamış, bərkiməmiş təcrübəsiz tələbə kollektivində fəaliyyət göstərən, bir sıra ütlülərdən ütlülüb çıxmış, dişləri qana batmış, hiyləgər, təcrübəli, peşəkar bir cəminin iç üzünü realist lövhələrdə tam dolğunluğu ilə açmaq, ona qarşı dərin nifrət oymatmaq çox çətindir və ustalıq tələb edir. "Açıq kitab" oxuyanda və Kərim Gəldiyev kimilərinin fəaliyyəti ilə tanış olanda azəri romanının gözəl nümunələrindən sayılan "Saçlı" və oradakı Sübhanverdidə də yəsad düşür. Düşməni ünsürlərin hələ kökü kəsilmədiyi, sovet idarələrinin yeni-yeni möhkəmləndiyi bir dövrdə, 30-cu illərin ilk illərində fəaliyyət göstərən Kərim Gəldiyev ən çox Sübhanverdidə ilə müqayisə edilə bilər. Doğrudur, Sübhanverdidə elə mürəkkəb və ustalıqla ümumiləşdirilmiş bədi tipdir ki, bundan sonra yaranan o məsləki və əqidəli surətlərin hər birinin xarakterində, xasiyyətində onun müəyyən əlamətləri özünü göstərir. Mərhum yazıçımız M.Hüseyn hələ 1940-cı ildə "Saçlı" romanı barədə yazdığı qiymətli məqaləsində deyirdi ki, Sübhanverdidə yazıçı tərəfindən daxilən məğlub ediləndə, onun daha müqavimət göstərməyəcəyini, zəhərlədiyi, ləkələyib sıradan çıxardığı adamların, "təbiiyə edib öz yerinə hazırladığı balaca Sübhanverdidələrin" artıq yetişməyəcəyini demək olmaz. "Sübhanverdidə ölsə də, onun sovet torpağında səpələdiyi zəhər hələ də öz gücünü itirməmişdir".

Bu mənada Gəldiyev və Sübhanverdidə "məktəbinin" təbiiyə edib yetişdirdiyi və hazırladığı "balaca Sübhanverdidələrdən" biridivə və tamam orijinal xarakterə, iş üsuluna, biciliyə-hiyləyə malik qüvvətli xarakterdir. Gəldiyev kimdir?

Vartaşen rayonunda taxıl tədərükü müvəkkili işləyən Kərim Gəldiyev ələyri, fırıldaqçı, dələduz "dayıların" köməyi və himayəsi ilə bir çox cinayətlər törədər, çayxana xidmətçisi Zoyanı və ondan qeyri-qanuni olan balaca İsanı başsız qoyub, dostlarının vasitəsilə "aradan çıxır", oxumaq adı ilə "qanşıq və

mürəkkəb", nəzərə çarpmayan bir yera, şəhərə, Bakıda təhsil almaq üçün inşaat institutuna göndərilir. Gəldiyev əslində burada oxumur, bir sıra adamların, eləcə də məktəbin direktoru Verdüyev kimi məğmun, siyasi cəhətdən küt və fərasətsiz, liberal qabiliyyətsizlərin "qılığına və gözüne" girib ictimai işlərdə fəal çalışan, prinsipial, ayıq-sayıq "partkom nümayəndəsi" kimi tanınır, hiylə və fırıldaq silahını da itiləyib təmiz və namuslu adamları ləkələməyə, sıradan çıxarmağa başlayır. Müxtəlif surətlər müxtəlif vəziyyətlərdə onu "demaqqoq, satqın, aclaf, oğraş, böhtançı, pozğun, əxlaqsız, canavardan da qorxulu və s." kimi ifadələrlə xarakterizə edirlər. Bu sifətlərin hər birinin altında Gəldiyevin bir neçə cinayəti ehtiva olunur. Həqiqətən də, Sadiq kişi və Fatma arvadın inşaat institutunda təhsil alan, təbiiyəli, təmiz, istedadlı oğlu Vahidi "atan arı saxlayır, kolxoza yanaşmır" – adı ilə şəərə salıb qovdu-ran, onun sevgilisi Rübəbanə ilə gətirmək üçün müxtəlif tələlər quran, yüngülbeyin və yüngüləxlaq Ağca xanımı aldadan, onun oğlu İzzətin ölümünə bais olan, xalq xanəndəsi Səttar, professor Vəzirbəyli kimi namuslu və sədaqətli adamlara qara yaxan Gəldiyev elə "aclaf köpək oğludur" ki, bütün institutu bir-birinə vurur, onun sağlam və təmiz havasını üfunətli əməllərlə zəhərləyir. O, xoşu gəlməyən adamların arxasınca "nümayəndə" salıb "partiya və təşkilat adından" izləyir, başqalarının anketini "roman kimi maraqla oxuyur", tələbə Vahidin ictimai işdə çalışmamasını riyakarcasına qiymətləndirib deyir ki, "atası anların şirəsini sorub yaşadığı kimi, bu da bir proletariati istismar ilə baslmaq, oxumaq istəyir... indiyə qədər kor olmuşuq, küt olmuşuq, belələrinə xərc tökmüşük".

Gəldiyev ədibin "Yolumuz hayandır", "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti" romanlarında sərrast qələmlə işfa etdiyi Hacı Rasulların, yüzbaşı Bəbir bəylərin, Hacı İbrahim Xəlil və qəssab Məşədi Abbasların yeni dövrdə törəmiş, hiyləgər olmuş,

"mədəniləşmiş", "incələmiş", partiya və dövlət idarələrinə soxulmuş "oğludur, nəvəsidir". Buna görə də düşməni ünsürləri prinsipial və sağlam bir mövqedən dabanqırma izləyən yazıçı indi də məhvedici satira qələmini Gəldiyevin ürəyinin lap başına tuşlamış və onun cinayət və nifrətdən yoğrulmuş mükəmməl surətini yaratmışdır. "Dağıq Abbasın" oğlu bu adam öz alçaq niyyətlərini zahiri çəviklik və işgüzarlıqla, siyasi sayıqlıq və partiyalıqla ört-basdır edir, başqalarının pislik və paxillik etməkdən, tor qurmaqdan zövq alır, partiyanın və dövlətin böyük, müqəddəs qanunlarını pozub, əzizi öləndə ağlayanları, qəbir üstə gedənləri böhtançı, siyasi istilahlarla ləkələyib deyir: "Biz göz yaşları olan dünyanı çoxdan yıxıb dağıtmışdıq. Komsomol gərəklə ağlamaya, gülüb! Gərəklə ağır vəziyyətdə də sən gülüb, komsozol olmağın düşməna sübut edəsən!" Bu kömfürsət, ürəksiz-qansız, hətta Rübəbanənin anası olan günü onu məcbur edir ki, "gərəklə iclasa gələsən".

Bu gün adam dövrün namord adamlarının əks-sədası kimi səslənən bu və buna bənzər lövhələri oxuyanda indiki gözəl günlərimizə min alqış deyir və yazıçını Gəldiyev kimilərinin iç üzünü açıb fəa etdiyinə görə bir daha təqdir edirsən, ailədə-əxlaqda pozğun və yalançı, dostluqda sədaqətsiz, riyakar, işdə demaqoq və fırıldaqçı adamların indi də tək-tək vəzifələrə soxulmasını görüb təəssüflənirsən, belələrinin şirin dilinə, yaltaqlığına, riyakarcılığına, dələduzluğuna indinin özündə belə, sadələşməsinə inanənlərin halına-əməlinə acıyırsan... Mir Cəlal Gəldiyevin yenidən cüəcər boy atması üçün bütün qüvvəsini toplayıb bizim sağlam cəmiyyətimizdə fərasətsiz və küt "vəzifələrin" zəifliyi sayəsində cinayət törədənlərə dərin ümumxalq nifrəti, qəzəbi oymatmışdır ki, bu onun böyük bədi nailiyyətidir. Lakin ədib hər yandan qovulan, "rayonu pay-püllüşləyib dağıtdı" "dayıların" silinib-süpürüleb atılmasından sarsıntı keçirən, rəzil bir vəziyyətdə düşən Gəldiyevin

öz dili ilə romanın lap sonunda belə bir xəbərdarlıq da edir:

– Bir də göyərsəydiniz!!!

Bu çox mənalı sonluqdur və xəbərdarlıqdır!

Sənətkarlıq və bədii baxımından ədibin başqa romanlarında olduğu kimi, "Açıq kitab" əsəri də bir sıra qüsurlardan xali deyildir. Məsələn, burada müsbət surətlərin bir qədər fəaliyyətsiz və sxematik verilməsini, Ağca xanımın əxlaq pozğunluğunun yalnız Məşədi Axundla bağlı olmasını, bir sıra səhifələrdə artıq və uzun yerlərin nəzərə çarpmasını müəllif irad tutmaq olar. Lakin biz əvvəlcədən dediyimiz: "Bu yazımızda bir nəsir kimi onun özünəməxsus məziyyətlərindən danışacağıq" – vədimizə sadıq qalıb, sevimli vaxtımızın bahar fəslində anadan olmasının 60 illiyini sevinc və məhəbbətlə bayram etdiyini

mizi nəzərə alıb "qan qaraldan" tənqidlərdən imtina etdik.

Yuxarıda dediklərimizi nəticə olaraq bir neçə cümlə ilə yekunlaşdırmaq istərdik: Mir Cəlal qüvvətli təbii istedadı, koloritli, duzlu bədii dilə, orijinal, tərəvətli yaradıcılığa və obrazlı təfəkkürə malik bir sənətkardır. Onun həyat yolu çətin və şərəfli yol keçmiş gözəl yazıcının, müəllimin, alimin yoludur. Bu yolda müəyyən bürəmlər, təhriflər olsa da, tam və bütöv halda onun yaradıcılığı müasir varlığımıza, sadə, namuslu, zəhmətkeş insanlara, ləyaqətli vətəndaşlara dərin məhəbbət və rəğbət hissi ilə doludur. Hazırda o, aqlının, təfəkkürünün və yaradıcılığının ən müdrik dövrünü yaşayır. Şübhə ola bilməz ki, ədib minlərlə oxucunun qəlbində qazandığı dərin məhəbbəti öz bədii və ictimai fəaliyyəti – yaradıcılığı ilə daha da artıracaq, qüvvətləndirəcəkdir!

MİR CƏLAL VƏ UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Xəsr Azərbaycan ədəbiyyatında qüdrətli nəsir, ədəbiyyatşünas, maarif xadimi kimi tanınan Mir Cəlal Paşayev 1908-ci ildə Güney Azərbaycanın Əndəbil qəsəbəsində anadan olmuşdur. Uşaqlıq illərində ailəsi Gəncəyə köçmüş, Gəncə Darülmüəllimində təhsil almışdır. Təhsilini tamamladıqdan sonra Gədəbəy kənd məktəbində və Gəncə şəhər məktəbində direktor vəzifələrində işləmişdir. 1930-1932-ci illərdə təhsilini Kazan Pedaqoji İnstitutunun dil-ədəbiyyat fakültəsində davam etdirmişdir.

Mir Cəlal 1932-ci ildən Bakıda həm dövrü mətbuatda, həm də Elmi-Tədqiqat İnstitutunda fəaliyyət göstərməklə yanaşı ədəbi-bədii yaradıcılığa başlamışdır. Elə həmin ildə hekayə və очерklərdən ibarət "Sağlam yollarda" adlı ilk kitabı çapdan çıxmışdır.

Gənc Mir Cəlal əsərlərində Füzuli sənətkarlığını tədqiq etməklə yanaşı Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda və Azərbaycan Dövlət Universitetində də müəllimlik etmişdir. O, 1940-cı ildə "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" mövzusunda namizədlik və 1947-ci ildə "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edərək filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almışdır.

Sonrakı illərdə həyatını, elmi və pedaqoji fəaliyyətini Bakı Dövlət Universiteti ilə bağlayan Mir Cəlal Paşayev 1961-ci ildən ömrünün sonuna – 1978-ci ilə qədər Bakı Dövlət

Universitetində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri vəzifəsində işləmişdir.

Ədib 50 illik elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı ardıcıl olaraq yüzlərlə həyat hekayələri, povest və romanlar, ali məktəblər üçün "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" (F.Hüseynova), "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" (P.Xəlilova) fundamental dərslik yazmışdır.

Mir Cəlal müəllimin bədii yaradıcılığının başlıca qayəsi əslində yeniyetmə və gənclərin həyatı mükəmməl dərk etməsi, bir vətəndaş və vətənpərvər kimi böyüməsi, insanlığa xidmət etməsi olmuşdur.

Başlangıçdan orta məktəbdə, sonralar isə ali məktəblərdə dərs deməsi gənclərin mədəni dünyası ilə dərindən tanış olması ədibə zəngin mövzular vermişdir. Eyni zamanda, Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sindən mövzular seçərək uşaqlar üçün hekayələr yazmışdır. "Fitna", "Kərpickəsən", "Xeyir və Şər", həmçinin "Yuxu və külək", "Gülbəsləyən qız", "İlyas", "İsrafil", "Vətən", "İki rəssam" və b. ədibin uşaqlara ilkin töhfəsi olmuşdur.

Mir Cəlal Nizami mövzularını təsadüfən seçməmişdir. 1930-cu illərdən başlayaraq dahi Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illiyinə keçmiş Sovet İttifaqında böyük hazırlıq gedirdi. Bu ərsədə şairin "Xəmsə"si ana dilimizə tərcümə edilir, nəsihatəməz – didaktik nümunələri çap edilib məktəblilərə tövsiyə olunurdu. Mir Cəlal da bu məqsədlə "Fitna", "Kərpickəsən", "Xeyir və Şər" hekayələrini seçib uşaqlar üçün işləmişdir.

"Fitnə" hekayəsində vərdişlə qəhrəmanlıq qarşı-qarşıya qoyulur. Fitnə təkə vərdişlə yox, həm də şahın cəzasından xilas olmaq üçün bəslədiyi cəngəni maharətə almış pilləkən qaldıraraq Şaha sübut edir ki, ovculuqda Şahın ceyranı ayağı ilə qulağını qaşayan anda oxla vurub onun ayağını qulağına qatmasını hüner hesab edərsə, deməli, altı yaşlı öküzü də almış pilləkən qaldırmaq da hünərdir. Fitnənin bu ibrətamiz hünəri həm özünü xilas edir, həm də Şahı fikrindən döndərir. Şah verdiyi ölümlük hükmündən peşman olur. Bu ibrətamiz hekayədə ağıllı tədbir öz işini görür, qəzəbli Şah yumşalır.

Mir Cəlalın Nizami "Xəmsə"sindən götürüb nəsrə işlədiyi hekayələrin hər birində ibrətamiz, nəsihətamiz mətləblər durur. Kərpic-kəsan qoca kərpic kəsdiyi məqamda bir cavan ona yaxınlaşır: "Qoca vaxtı sənin samanla, palçıqla çalışmağının mənası varmı? Qocasan, qocalara kərpic kosmək yaraşmaz". Qoca isə nədən cavana əlimi bu işə öyrətdim ki, mən sənin kimi nədanlara ol açmayım, halal çörəyimlə yaşayım. Eləcə də, "Xeyir və Şər"də Xeyirin xeyir əməlləri təqdir, Şərin şər işi tənqid olunur.

Mir Cəlalın böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik orijinal həyat hekayələrinin bir qismi yeniyetmələrin və gəncliyin bədii-estetik tərbiyəsinə həsr olunmuşdur. Məktəbli Gülgəz ("Gülgəz hekayəsi") badam çubuğunun puçurlarını kəsib məktəbə aparmaq istəyir. Babası soruşanda ki, "o çubuğu müəllim neydir, indi də köhnə zamanə deyil ki, uşaq döyə". Uşaq deyəndə ki, botanika müəllimi dərs öyrədəcək, calaq ələmək üçün aparır. Onda baba nəvəsinə bağbanlıq və peyvənd haqqında bilgilər verir, "Xirdə ağacı görürsən, badam ağacıdır. Qıraqdən kola oxşayır. Altıca yaş var. Yaz açıldandan payız qovuşana qədər həmişə bar verir. Çəğalasını yemədən, yetişəndə özü qabıqdan çıxır, ağacı silkələyən kimi badam tökülür. Qabığı da kərsiz deyil, yaxşı qov hazırlamaq olar. İçindəki badam başdan-ayağa yağıdır. Sındır iç ələyirsən, qabığını da soba-

da yandırarsan, daş kömür kimi közü düşür. Badam yarpağı qoyun, quzu üçün yağ-piydır. Ətirli çiçəyindən anlar bal əmir, çubuğu zoğaldan möhkəm olur, gövdəsi yapışqan verir ki, idarələrə lazım olur. Kölgəsi də sıx, bulaq başı kimi sərin".

Göründüyü kimi, uşağın təsəvvüründə savadsız olan baba badam haqqında müəllimin verdiyi bilgidən, bəlkə də, daha çox uşağa bilgi verir. Öz adını güclə yazan savadsız baba Gülgəzin gözündə böyüyüb başqa bir adam oldu. Bu balacaboy ağsaqqal kişiyə baxanda Gülgəzin yadına müəllim, məktəb, botanika dərsi düşür.

Müəllif babanı Gülgəzin gözündə belə səciyyələndirir: "Onun ağacları göstərən şəhadət barmağı, bel, qayçı, mişar tutan bərk əlləri, gəlin kimi bəzənmiş həyat-bağçası babanı müəllimə, kitabə yanaşdırırdı..."

Alı baba əlində bel arxın qırağında dayananda Gülgəzin gözünə qədim, qalın və qiymətli bir kitab görünürdü. Deməli, məktəbli Gülgəz məktəbdə bilik öyrənmə, bəbasından isə əyani olaraq botanikaya dair əsl təcrübə keçirdi.

Mir Cəlalın uşaqlara məxsus hekayələri daha çox böyüklərlə kiçiklər arasında, baba ilə nəvə, müəllimlə şagird arasında dialoq şəklində baş verir. Savadsız baba nəvəsinin ("Aqıl") "müctəzələrinə" əvvəlcə inanmır, uşağın inadkarlığı və baba üçün möcüzə kimi görünən – Günəşin tutulmasına hisli şüşə ilə baxdıqca həm heyrtlənir, həm də nəvəsinin gözüaçıqlığı, diribaşlığı onu sevindirir. Ədib Aqılın babası Murad kişini belə səciyyələndirir: "Qocanın simasını bulud kimi örtən təcürüb birdən-birə dağıldı, sifəti yaz səması kimi açıldı. Murad nəvəsinin uzun qolları arasına alıb gücünü sinadı, uşağı göyə qaldırdı, parıldayan ümidinə bütün diqqət və məhəbbəti ilə baxdı. Onun mehriban səsi eşidildi:

– A qırışmal, belə işlərin də varmış! "Gülgəz" hekayəsində baba nəvəsinə bar verən ağaclar haqqında əyani bilgi verdiyi halda,

"Aqıl" hekayəsində nəvə babasına Günəşin tutulması haqqında bilgi verir.

Mir Cəlalın hekayələri həcmə qıyıcım, həm də, özü qeyd etdiyi kimi, mətləb hekayələridir. "Gül bəsləyən qız" hekayəsində də ədibin maraqlı bir mətləbi vardır. Məktəbli qız istirahət evinin bağ-bağçasında çox havəsəllə gülləri sulayır, hətta hər gülün yanında dayanıb təmiz-təmiz yuyub təmizləyir. İstirahətə gəlmiş bir ziyalı (çox güman ki, ədib özü) hər səhər gül dərməyi gələnlərə baxır, suyun da şirətsizindən zövq alır. Ancaq onu ən çox maraqlandıran qollarını dirsəyə qədər, ətəyini də dizinə qədər çırmayıb gülləri bəsləyən qızıdır. Bu mənzərələri seyr edən ziyalı səhər tezdən gül ləklərinin arasına girib hərəsindən birini seçib bir dəstə bağlayır və gülləri sulayan qıza yaxınlaşır və gülləri ona təqdim edir: "– Bu dəstəni sizin üçün hazırlamışam, qız!

– Nə deyirsiniz, mən buna layiq deyiləm?

– Qızım, bu güllərin əsl sizə, sizin də bu güllərə ləyaqətiniz var. Torpağın dərin qatından bəslənən çəkilərin pərvəriş tapıb çıxması ancaq sizin o gənc və qüdrətli əlləriniz sayəsindədir. Mən neçə gündür buradayam, sizin güllərə çəkdiyiniz zəhmətin və qayğının şahidiyəm. Mən görürəm ki, siz böyük səylə güllərə qulluq edirsiniz. Vətənimizin hər şübhəsiz belə lələzərə çevirmək üçün əməyini, istirahətini, gəncliyini əsirgəməyən qızlara bir ata, bir vətəndaş minnətdarlığını bildirmək istəyirəm. Bu səmimi ifadəyə sizin öz əllərinizlə bəslədiyiniz əlvan və ətirli güllərdən əziz və layiqli hədiyyə tapmamışam. Qızım, al bu dəstəni, mənim əlimdən al!"

İstirahət zamanı güllərə qulluq edən qızın əməyini onun öz əlləri ilə bəslədiyi güllərdən dəstə bağlayıb ona bağışlayan şəxsin belə hərəkatında da bir mehribanlıq, ləyaqət və mərifət duyulur. Onun bu gözəllənməz hərəkatı gülbəsləyən qızı həyəcanlandırır, rıqqətə gətirir, utana-utana güllü qəbul edir.

Mir Cəlalın bəzi hekayələrində söhbət uşaqların arasında getsə də, onlar əslində balaların və ya nəvələrinin haqqında danışılır.

Şəfiqə xanım və Şirin xanım qonşuluq və dostluq edir, həmişə də bağçaya gedən yaşıl qızlarından söhbət açırlar. Qızlar da bir yerdə oynayırlar. Şəfiqənin qızı Ziyafət atası aldığı oyuncaqları bir-bir Şirin qızı Məryəmə göstərir, ancaq əl vurmağa qoymur, atam alıb – deyir çantasına yığır. Belə dostluğa döza bilməyən Məryəmə küsüb ağlaya-ağlaya evlərinə gedir. Anası əhvalatı eşidir, o da qızına qoşulub ağlayır. Çünki əri Ənvər müharibədən qayıtmayıb. Ziyafətin isə atası hər dəfə Moskvaya gedəndə qızına oyuncaqlar alıb gətirir ("Sözün yeri var" hekayəsi). Uşaqlar adətən məğrur, əyilməz olurlar, özlərini sındırmırlar. Ziyafətin "Atam Moskvadan alıb, toxunma, dəymə" sözləri atasız Məryəmə sındırır.

Hekayənin fəslini maraqlandır. Qızının hərəkatından təəsəblənən Şəfiqə xanım ağıllı tədbir görür... Ertəsi gün bağçada uşaqlar Ziyafətin oyuncaqlarını oynadırlar. Məryəmə bu oyuncaqları tanıyır. Deməli, Ziyafət oyuncaqları bağçaya vermişdir. Bu da estetik təbiiyənin gözəl nümunəsidir.

Bəzən elə uşaqlar olur ki, ananın ağzından çıxan sözü tutuqcu kimi yerli-yersiz kimə gəldi danışılır. Ədibin "Dil və əməl" hekayəsində Hərza xanımın qızı Fizzə belə bir obrazdır. Qonşu Məsmə Fizzənin kefini soruşur, anasının nə danışdığını xəbər alır. Fizzə isə cavabında anasının Məsmə haqqında eşitdiklərini sadalayır: "Nəli Məsmədir, ya da ballı Məsmədir, ağzı da cırıqdır". Beləcə, uşaq başa düşmədən anasından eşitdikləri xoşagəlməz sözləri evlərinə gələnlərə danışır. Hətta qonşu ot məşini istəyir. Hərza xanım vermək istəmir, məşin təmirdədir – deyir. Ancaq Fizzə "məşin odur, evdədir" deyib ananın yalanını tutur, qonşunun yanında onu pis vəziyyətə salır. Burada ədib uşağın düzgün təbiiyə olunmadığını, günahın ailənin – valideynin özündə olduğunu görür. Hərza xanım qonşu haqqında nələyi sözlər danışır, uşaq da həmin sözləri qonşuya danışır.

Şübhəsiz, tərbiyədə birinci şərt ailədir, ikinci tərbiyə ocağı məktəbdir.

Uşaq aləmindən bəhs edən hekayələrdən biri də "Qocaların uşaq söhbəti" əsəridir. Vahid müəllimlə Zahid kişi böyük sevincle dünyaya gələn nəvələrini qarşılamağa gedirlər. İndiyə qədər cürbəcür söhbətlərlə günlərini keçirən bu təqaüdcü qudalar indi ancaq nəvədən danışirlər. Tibb bacısının işıq adı qoyduğu bu nəvə babaların həyatına elə bil yeni bir işıq gətirir. Qocalar nəvədən başqa söhbət dillərinə gətirmirlər. Söhbət, əsasən, nəvənin gələcəkdə hansı sənət dalınca gedəcəyindən bəhs olunur. Bir dəfə də babası uşağı dəniz sahilindən evə gətirəndə uşaq bağçasının yanında bağça uşaqlarını görən İşıq: – Bağçaya – deyib uşaqlara qoşulur. Sonrakı günlərdə də "bağça" deyib – bağçaya getməsinə tələb eləyir. Bununla da babaların mübahisəsinə son qoyulur. Deməli, balaca uşaq öz tələbi ilə gələcək yolunu müəyyənləşdirdi. Uşaqlar təbiətə yeniliyə can atırlar. Xüsusən ilk dəfə 1-ci sinif getməyə hazırlaşan uşaqlar çox həyəcanlı və dözümsüz olurlar. "Kimya tələsir" hekayəsinin balaca qəhrəmanı Kim-

ya da bu gün birinci sinif gedəcək. Ona görə də çox tezədən qalxıb iki saat qabaq məktəbə getmək istəyir, anasını tələsdirir. Dərs başlayanda müəllim 1-ci sinif şagirdlərini təbrik eləyəndə Kimya qabağa gəlib müəllimin ətəyindən tutub deyir: – Salamaleyküm, müəllim.

Əlbəttə, 1-ci sinif şagirdinin bu hərəkətinə müəllim təbii sayır. Müəllim uşaqlara sual verəndə ki, kim ev əşyalarını saya bilər? Uşaqlar evdə olan əşyaları sayırlar. Axırda Kimya qalxıb deyir: "Ev əşyaları – kitab müəllim, dəftər müəllim, radio müəllim".

Kimyanın saydıqları bu əşyalar cəmiyyətə və ailəyə daxil olan yeni mədəniyyətin əlamətləri idi. Bunları balaca Kimya qalxıb cəsarətlə sayır. "Kimya tələsir" hekayəsinin yeniliyi də elə bundadır.

Həqiqətən də, ömrü boyu müəllim işləyən Mir Cəlal gənc nəslin estetik tərbiyəsini hekayələrinin məğzina gətirirdi. Onun romanlarında, xüsusən "Bir gəncin manifesti" əsərində bu arzular öz ifadəsinə tapırdı. Baharın timsalında isə XX yüzilin ilkin çağlarındakı tarixi realiaqlar təfərrüatı ilə əks olunmuşdu.

MİR CƏLAL: SÖZ SƏNƏTİNİN ZƏRURİ ŞƏRTİ

Berdinand de Sössür yazırdı: "...Biz nitq fəaliyyətindən ibarət ümumi hadisə daxilində hər şeydən əvvəl onu təşkil edən iki hissəni (facteur) ayırdıq: dil və nitq. Dil bizim üçün – dil fəaliyyəti çığaq nitqdir. O, dil vərdişlərinin elə yekunudur ki, bir insanın başqasını anlamasına və onun tərəfindən anlaşılmasına imkan verir". Bu mənada Azərbaycan dili anlamaq və anlaşılmaq imkanına qadir olan dildir. Azərbaycan dili bu dildə danışmaq, yazmaq istəyənlər üçün bir kəmərdir. Danışan və yazan kollektivin tələbatını ödəyən Azərbaycan dili yaşamağa qadirdir. Onun potensialı, enerjisi, gücü və müqaviməti, sosial təbiəti – bütün bunların hamısı daxili xüsusiyyətlərindən ibarətdir, əsaslıdır.

Azərbaycan dili zaman və məkan daxilində mövcud olan, zaman və məkanın iradəsinə, təsirinə öz mövqeyini nümayiş etdirən dildir. Dilimizi zaman və məkan ölçüsündə götürüb təhlil etsək görərik ki, zamanın və məkanın sosial qüvvələrinin təsirinə qədər gerçəkdirsə, Azərbaycan dilinin ona müqaviməti də bir o qədər realdır. Daxili xüsusiyyətləri zəngin olan dil heç zaman öz azadlığını itirmir, zamanın və məkanın sosial qüvvələrinə imkan vermir ki, onun azadlığını əlindən alsın. Nəticədə zaman da, məkan da imkan verir ki, danışq dilindən də, şifahi ədəbi dildən də, yazılı ədəbi dildən də istifadə olunsun. Belə olduqda dilin daxili xüsusiyyətlərinə stimül verən kəslərdən biri də ziyalı adlı təbəqə – alim,

şair, yazıçı... olur. Bu mənada dilimizin daxili xüsusiyyətlərini zənginləşdirən görkəmli ziyalılarınmızdan biri də Mir Cəlal Paşayevdir. Mir Cəlal Paşayev dilimizin fəlsəfəsini, qüdrətini, ruhunu, gözəlliyini, müasir dilimizin, dastanlarımızın, nağıllarımızın – folklorumuzun, klassik ədəbiyyatımızın xalqımızın yaratdığı xalq dilinə əsaslandığını həm ədəbiyyatşünas kimi, həm də yazıçı-pedaqoq kimi məharətlə hərəkətə gətirməyi bacarmış, hikmət xəzinəsi kimi yaşatmışdır.

Mir Cəlal Paşayev dil məsələsinə alim mövqeyini klassikləri tədqiq etməklə başladı. Füzulinin yaradıcılığını əsas götürdü. Və onu da qeyd etmək lazımdır ki, Füzuli yaradıcılığını obyekt kimi seçmək və onun həm də dil xüsusiyyətlərini tədqiq etmək təsadüfi bir münasibət sayıla bilməz. Bunu Mir Cəlal Paşayevin M.Füzuli sənəti barəsində söylədiyi fikir və mülahizələr də təsdiq edir. O yazır: "Belinski sənətkarların yaradıcılıq ilhamını təbiət hadisələri ilə müqayisə edərək bəzisini şampanski kimi köpüklənən qazlı suya, bəzisini yaşıl kənarlı arxılardan gülərlə axan duru suya, bəzisini isə kükrək dalğaları ilə aşib-daşan Niaqara şəlaləsinə, bir qismini də sahilləri və dibi görünməyən, yeri-göyü əks etdirən mühit dənizlərinə bənzədir...".

Füzulinin sənəti şübhəsiz ki, axırıncılardandır. Bu böyük şeir dühasının əsərlərlə dərinədən tanış olanda heyrat bizi götürür. Biz bu nadir və qadir şeir ustasının, qəlblər

mühəndisinin, "könül mülkünün sultanının", hətta ayrı-ayrı lirik əsərlərinə səcdə etməkdən özümüzlü salması bilmirik".

Mir Cəlal Paşayev Füzuli haqqında indiyə qədər yazılanları, hətta öz yazdığını da mü-kəmməl bir əsər saymaq fikrindən çox-çox uzaq olmuşdur. Ona görə Füzuli sənətinin qüdrətini, məziyyətlərini, dilini, fəlsəfəsini təhlil etmək ədəbiyyat, sənət, dil, fəlsəfə elmlərinin qarşısında durmaqda və həllini gözləməkdədir. Odu ki, Mir Cəlal Füzuliyə, məhz Füzuli sənətinin qüdrətinə, bədii dil xüsusiyyətlərinə xüsusi diqqət yetirmiş və 1958-ci ildə "Füzuli sənətkarlığı" adlı fundamental bir kitab yazmışdır. Mir Cəlal "Füzuli sənətkarlığı" kitabında qeyd edir: "Füzulinin "töküllüm" etdiyi yerdə nainki daş-divar, şəkillər, surətlər dilə gəlir, əksinə, ən mahir və qadir natiqlər də susmalı olur. Başar tarixi insan məniyyətinin, qəlbini mürəkkəb, zəngin, əngin və rəngin həyatının bu dərəcə əyani, dürüst, zərif və tam bir şəkildə ifadəsini verən tək-tək sənətkarlar tanyır ki, "Füzuli bunların birincilərindəndir".

Mir Cəlalın sözləri ilə desək, "Füzuli yalnız Azərbaycan xalqının, yalnız öz əsrinin deyil, bütün bəşəriyyətin, renessans dövrünün, böyük sənətin böyük oğludur".

Mir Cəlal Füzulinin bədii dilini həm də ona görə təhlil edirdi ki, onun yaradıcılığına yaxşı bələd idi. Həm də Füzuli özündən əvvəlki ədəbi irsi – Xaqaninin, Nizaminin, Nəsiminin, Xatibinin, Həbibinin yaradıcılığını dərindən mənimsəmiş və yüksək qiymətləndirmişdir. Lirik şeirimizin atası sayılan Füzuli sözlərə, ifadələrə tamamilə yeni məzmun və xarakter vermiş, ədəbiyyat tariximizdə yeni məktəb yaratmış, ana dilimizin imkanlarını nümayiş etdirə bilmişdir. Mir Cəlal Paşayevin Füzuli sənətkarlığına təhlil etmək qabiliyyəti cəsarətli və olduqca orijinal bir fikri söyləməyə gətirib çıxarmışdır. Həmin fikir belədir: "Füzulinin böyüklüyü bir də orasındadır ki, o öz şeirlərində XVI əsərə qədər ana dilimizdə yazan şairlərin bütün yaxşı təcrübələrini hesaba salmış, onu

böyük cürət və məharətlə inkişaf etdirmişdir. Lirikanın ən qiymətli nümunələrini verməklə ədəbiyyat tariximizdə yeni, çox böyük və gözəl bir məktəb açmışdır. ...Bu məktəb şeirimizin bədii keyfiyyətini son dərəcə yüksək bir pilləyə qaldırmaqla qalmamışdır. Bu məktəb ana dilinin bütün gözəlliklərini, imkan və qüdrətini parlaq surətdə nümayiş etdirmişdir".

Füzuli dövrünün alimi, şairi kimi həm də Azərbaycan dilinə borcludur, ona görə ki, o, dilimizin imkanlarından, müxtəlif kombinasiyalarından, daxili təbiətindən, yaddaş kodundan mütləq və mütləq istifadə etmişdir. Onun istifadə etdiyi söz də, fikirlərini söylədiyi cümlə də işarədir. Bu işarələr içərisində – sözün, fikrin, cümlənin içərisində Füzulinin özü yaşayır, onun insan "mən"i nəfəs alır. Elmsiz şeirə "əsas yox divar kimi" baxan, şairlik iddiasında olan hər bir kəsdən bilik, dərin savad tələb edən, bədii əsərdəki sözdə mənə gözəlliyi, təsir qüdrəti axtaran, oxunması və yazılması asan olan əsərləri bəyənməyən Füzulinin dilində onun istəyi, arzusu, duyğu və düşüncəsi simvollaşır. Yenə də deyirəm ki, bunun hamısı dilin təsiri altında müxtəlif simvollarla çevrilir: bilik, məlumat, incəlik, zəriflik, xəlqilik, sadəlik, hiss-həyəcan, məzmun və forma vəhdəti və s. simvollar Füzulinin bədii dilinin fəlsəfi ruhu simvollarla bağlı olmaqla hər hansı bir ideyanın daşıyıcısıdır. İdeyanın da, onu simvollaşdıran fəlsəfi ruhun da arxasında Füzuli dühası – onun dilinin səhri dayanır. Bax budur M.Füzulinin bədii dilinin Mir Cəlal tərəfindən tədqiqat obyektinə çevrilməsinin sirri.

Amerika dilçisi U.Uitni yazır ki, dil həqiqi mənada işarələr yığıdır. Bu işarələrin köməyi ilə insanlar şüurlu şəkildə öz fikirlərini başqaları üçün ifadə edir: bu ifadə etmə fikri başqalarına ötürmək üçündür.

Mir Cəlal yazır: "Şairin hər sözü qəlblər fəth edən bir pəhləvandır. Elə bir pəhləvan ki, heç kəsə azar-əziyyət dəyməz. Nə vergi, nə məvacib istər. Sənət sözünün həyat və

qüvvətinə nə tufan, nə sel, nə ruzigar təsir edir. Dünya durduqca bu qiymətli sözlər yaşayacaq, yeni əsrləri, yeni cəmiyyətləri, yeni insanların qəlbini fəth edəcəkdir". Yenə də Füzulinin özü, sözü, bədii dili işarədir. Həmin işarənin öz indeksi vardır. Bu indeks elə Füzulinin özüdür. Burada hər şey canlı, qabarıq, inandırıcıdır.

Füzuli bədii dilin imkanlarından istifadə etməklə bir çox mətləbləri aşkarlayır, həyat hadisələrini, faktları, tarixi gerçəklikləri və həqiqəti məhz öz nəfəsi ilə qızdırır, bununla da dil və stil pərgarlığını işə salmaqla yüksək sənət əsəri yaradır. Füzuli yaradıcılığının texnikası və texnologiyası, onun biliyi, istedadı, zəhməti, hiss-həyəcanı, oxucunu fəth etmək qabiliyyəti – bütün bunların hamısı bədii bir üsul olaraq bədii dilin ifadə imkanlarına borcludur.

Mir Cəlal Məhəmməd Füzulini Azərbaycan ədəbiyyatında lirikanın, doğma ana dilində yaratmış əsl lirik şeirin böyük banisi və ölməz dahisi sayır. O yazır: "Azərbaycan dili anlaşılan elə bir ölkə yoxdur ki, orada Füzuli qəzəlləri bu saat da sevilməsin, oxunmasın, bu saat da dinlənməsin. Hətta savadsız kəndlilər, biçin biçib yorulanda əlini qucağına qoyub həsrətlə "şəbü hicran" oxuyur, ürəklərinə sərən su səpilməmiş kimi yorğunluğa unudurlar". Mir Cəlal "Füzuli çətin dildə yazmışdır" fikrini söyləyənlərə qarşı məntiqli və tutarlı cavab verir, o dövrün di və ədəbi ənənələrinə, Füzulinin özünün alim, şair səviyyəsinə, onun şeirlərində xalqın ruhunun yaşamasına dəlillər və sübutlar gətirməklə təhlil verir. Onun fikrincə, "şairin (Füzulinin – B.X.) dil və üslub xüsusiyyətlərinə diqqət yetirdikdə bu iddianın (Füzuli çətin dildə yazmışdır – B.X.) əsassızlığı aydın olur.

Füzuli dövründə Azərbaycan dilində şeir yazmaq olduqca çətin sayılırdı: a) ərəb və fars dillərində minlərlə şeir yazıldığı halda, Azərbaycan dilində şeir nümunələri az idi, b) ərəb və fars dillərində şeir yazmaq o vaxt

asan olmuşdur, ona görə də bu dillərdə qəlib halında ifadələr, ibarələr işi daha da asanlaşdırmışdır. Ancaq bunlara baxmayaraq, Füzuli həm Azərbaycan dilində, həm də ərəb, fars dillərində əsərlər yaratmışdır. O öz məqsədinə nail olmaq üçün onun yaşadığı dövrə qədər məvduq olmuş hazır qəlibləri, ölçüləri dağıtmiş, yeni qəliblər, ölçülər yaratmışdır. M.Füzuli bu işdə ana dilində sözlərin, ifadələrin qəlibçisi, qəlibtökəni rolunda çıxış etmiş, qəlibləşmiş qəliblərdən uzaqlaşmışdır. Ana dilimizin təbiətinə uyğun qəliblər yaratmaqla özündən sonra gələn şairlərin söykənəcəyi, istinad yeri, ilk qəlibçisi – tökməçisi nüfuzunda olmuşdur. O, bunu Azərbaycan dilinə olan məhəbbətinin, istəyinin sayəsində həll edə bilmişdir. Füzuliyə qədər ana dilində ara-sıra yazılmış şeirlər ilk qaranquşlar olsa da, taməli məhkəm deyildi, ona görə də rəsmi dairələrin təcavüzü altında əziyyət çəkirdi. Füzuli ana dilimizin yaxasını bu təzyiqlərdən qurtardı. İstedadı və doğma ana dilinə olan məhəbbəti onu Nəzami, Nəsimi, Həbib və digər istedadlırdan fərqləndirdi. Və o yazdı:

Ol səbəbdən farsı ləfz ilə çoxdur nəzm kim,
Nəzmi-naziktərkəfləziylə ikən dışvar olur.
Ləhcəyi-türki qəbuli-nəzm tərkib eyləşə,
Əksərən əlfazi namərbutü nahəmvar olur.
Məndə tovfıq olsa, bu dışvari asan eylərəm.
Novbahar olğac dikəndən bərkə – gül izhar olur.

Mir Cəlal Paşayev dilimizin ruhuna və təbiətinə dərin bələd olan bir alim olmaqla Füzulinin bədii dilində bir sıra xüsusiyyətləri qəlibi, yüksək bir formada tapır, qəliboxşayan izahını verir: "Füzuli şeirində ərəb və fars kəlmələrinin bolluğuna baxmayaraq dil öz quruluşu, sistemi və bədiiyyəti, solisliyi etibarilə anlaşıqlı və sadədir. Dilin təbiəti hər yerdə qorunur. Hətta elə sadə yerlər var ki, Azərbaycan dilini bilən hər kəs tamamilə başa düşər". Mir Cəlal burada ərəb və fars kəlmələrinin mətnədə asan, aydın işlənməsini, öz yerini düz

tapmasını, Füzuli şeirində xalq ruhuna yaxınlığı, daha çox xalq dilinə əsaslanmağı, atalar sözlərindən, xalq məsəllərindən istifadəni, xalqın həyat və məişətinə aid olan sözlərdən ədəbi dildə ilk dəfə istifadə olunmasını konkret misallarla izah edərkən dilçilər qarşısında hələ də öyrənilməmiş məsələlərin öyrənilməsinə mühüm vəzifə kimi qaldırır. Bizcə, 1996-cı ildə "Maarif" nəşriyyatında çapdan çıxmış Musa Adilovun "Məhəmməd Füzulinin üslubu və poetik dili" adlı fundamental monoqrafiyası həmin vəzifənin tələbi əsasında obyektiv olaraq meydana çıxmışdır. Bu kitabda tədqiq olunan məsələlər vaxtilə Mir Cəlal müəllimin Füzulinin bədii dil xüsusiyyətlərinin hansı məqamlarına diqqət yetirməyin vacib olduğunu bir daha təsdiq edir. "Məhəmməd Füzulinin üslubu və poetik dili" adlı kitabda Füzuli üslubunu sosiyoələndirən başlıca xüsusiyyətlər, ustad sənətkarın poeziyasının dil baxımından sirləri, Füzuli irsinin fonetik, morfoloji, sintaktik, semantik, leksikoloji, poetik keyfiyyətləri tədqiq olunur ki, məhz bunları öyrənmək, araşdırmaq Mir Cəlal müəllimin dilçilərə verdiyi əsas istiqamətlərdən sayılmalıdır. Mir Cəlalin vaxtilə söylədiyi "...Füzulinin şeir dilinin ilk ehtiyatı mənbəyi canlı xalq dilidir. ...Ədəbiyyatımızda Füzuli qədər zəngin söz ehtiyatına malik ikinci bir şairin adı m çəkmək çətindir" (2-50) fikri sonralar Musa Adilovun araşdırmalarının nəticəsində də başqa bir formada deyilir: "Bir Amerika psixoloqunun mülahizəsinə, hər kəs müəyyən cəhətdən bütün başqa adamlar kimidir, bəzi başqa adamlar kimidir, heç kəs kimi deyil, yalnız özü kimidir. Bu mülahizəni dəyişdirib belə demək olar: Füzuli dili bütünlükdə Azərbaycan dilidir, bu dil klassik poeziya dilidir və heç kimin deyil, yalnız Füzulinin fərdi dilidir (üslubudur). Mir Cəlal Füzulinin dil və üslub xüsusiyyətlərini araşdırmaqda sözlərin, ifadələrin izahına aydınlıq gətirməklə, bədii sifətlərin – epitetlərin şairin bədii təfəkkür qüdrətini üzə çıxarmasında oynadığı rol

konkret misallarla izah etməklə, mükəmməl təşbihlər sistemini bədii zərurət kimi təqdim etməklə, silsilə və təzadlı təşbihlərə misal gətirməklə, məcazlar sisteminin misraların ovqatına gətirdiyi əhvali-ruhiyyəni göstərməklə, ağıla sığmayan mübaliğələrin bədii təsir gücünü açmaqda, hikmətli sözlərin – aforizmlərin zəngin olması səbəbinin ancaq və ancaq Füzuli dühası ilə bağlılığını göstərməklə bir daha dil, üslub və poetika məsələlərinə əhəmiyyət verməyin rolunu dilçilərin diqqətinə yönəlmişdir. Füzuli şeirlərinin simasında Azərbaycan dilinin qüdrətli, ahəngdar, monalı, varlı dil olduğunu nəzərə alaraq dilçilərimizin tədqiqat işləri aparmalarını onların nəzarinə çatdırmışdır. Mir Cəlal M.Füzuliyə qədər poetik düşüncəmizə Şərq poetikasının, sonrakı dövrlərdə və hazırda isə Avropa poetikasının hakim kəsilməsinin səbəblərini həm də dildə, üslubda axtarıq, məhz poetik dilin texnikası və texnologiyası ilə bədii düşüncəmizin yaddaş kodlarına körpü sahrıdır. Təsədüfi deyildir ki, düz 38 il sonra Mir Cəlalin Füzuli üslubu ilə bağlı dediklərini başqa bir formada, əslində mahiyyət və məzmunu qorumaq şərtinə (lakin Füzuli üslubunun şəhidlərini geniş və əhatəli tədqiq edən) Musa Adilov yazırdı: "...Bu vaxta qədər, məsələn, Məhəmməd Füzulinin (digər görkəmli klassiklərimizin) dil və üslub xüsusiyyətlərini araşdırılmamasına səbəb XVI əsrdə Şərq, hazırda isə Avropa poetikasının (anlayışlarının, terminlərinin, görüşlərinin) təfəkkürümüzdə hakim olmasıdır.

...Onun (Füzulinin – B.X.) üslubi-poetik xüsusiyyətləri bir vəhdət təşkil edir və vəhdətdə də araşdırılmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, klassik türk şeirinin poetikası yazılmamışdır. Ərəb və fars şeirinə məxsus terminlər və terminoloji sistemlərlə də kəfiyyətlənmək mümkün deyildir". Əslində Mir Cəlalin M.Füzulinin dil və üslub xüsusiyyətlərini öyrənilməsi kontekstində tələbi həm də Azərbaycan dilinin üslubi-poetik xüsusiyyətlərini, bu dilin poetikasını yazmağın

vacibliyini dilçilik görüşləri kimi təqdim edir. Məhz Mir Cəlalin M.Füzulinin yaradıcılığı əsasında bədii dil xüsusiyyətlərini tədqiq etməsi onun dilçilik görüşünün mühüm mərhələsi kimi xarakterizə oluna bilər".

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbi məktəblərinin (1905-1917) ideya-estetik platformasını, ədəbi metod və üslub özünəməxsusluğunu təhlil edərkən həm də M.Ə.Sabir satirasının yüz minlərlə oxucu kütləsini dalınca aparmasının səbəbini hamıya aydın olan söz və ifadələri işlətməsi, onları şeir dilinə gətirməsi ilə bağlamışdır. Sabirin danışdığı dilini şeir dilinə gətirməsini ədəbiyyatda böyük bir kəşf hesab etmişdir. Bununla da M.Ə.Sabir yüz minlərlə insanla, geniş xalq kütləsi ilə danışmaq imkanını əldə etmişdir. Mir Cəlal müəllim M.Ə.Sabirin qəliz ifadələrdən uzaqlaşmasını əsas götürərək yazırdı: "Sabir şeirindəki dil sadəliyi, ifadə təbiiyyəti heç vaxt məzmun dayazlığından irəli gəlmir. Əksinə, ideyanın ümumxalq ideyası olmasından, fikrin yüz minlərlə camaata doğma olmasından irəli gəlir. Sabir bədii dil sadəliyini ayrı-ayrı sözlərlə vermir. Onun ifadə xüsusiyyəti, üslubu, şeir dili belədir:

Nə soxulmusan araya, a başı bələli fəhlə?
Nə xəyal ilə olubsan belə iddialı, fəhlə!?

Buradakı söz, ifadə və tərkiblərin hamısı canlı xalq dilindən alınmışdır".

Mir Cəlala görə, M.Ə.Sabir şeirimizdə olduğu kimi, bədii dilimizdə də inqilab yaratmışdır. O, el dilini, canlı danışığı dilini gözəl bildiyinə, klassik ədəbiyyata və ərəb, fars dillərinə mükəmməl bələd olduğunu görə zəngin söz ehtiyatına malik olmuşdur.

Mir Cəlal Sabir şeirlərinin cazibədarlığını, canlı və şirin olmasını, oxucuya doğmalığını onun dilinin təbiəti ilə əlaqələndirir. Onun dilinin təbiətinin canlı danışığı ifadələrindən ruh aldığı say-seçmə misallarla təsdiq olunur: Söylə görüm, evlənim evlənməyim?; Köhnə müsəlmanəm, a şirvanlılar!; Daşqalbi insanla-

rı neylərdin, ilahi!; Harda müsəlman görürəm, qorxuram; Fəhlə, özünü sən də bir insanımı sanırsan? və s.

Bu işıqlı insanın, görkəmli alimin dilçilik görüşlərinin xarakterik mərhələsi 1963-cü ildə hom müəlliflərlə birgə universitetin və pedaqoji institutların tələbələri üçün yazdığı "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" dərsləri ilə başlayır. O, burada bədii dil məsələsinə elmi izah verir. Bədii dila xas olan xüsusiyyətləri, spesifik cəhətləri göstərir. Bədii dil ilə ümumxalq, eləcə də, canlı və ədəbi dil (mətbuat dili) arasındakı fərqi dürüst dərk etmək üçün ciddi prinsiplər irəli sürür. Beləliklə, Mir Cəlal artıq bir ədəbi simanın dilini, üslubunu deyil, konkret bir ədəbi dilin – Azərbaycan ədəbi dilinin əlamət və xüsusiyyətlərinə əhəmiyyət verir. Bədii dil barəsində yazır: "Bədii dil bədii əsərlərin dilidir. Həyatı, varlığı şairinə, bədii bir şəkildə, ləvhələr vasitəsilə əks etdirən sənət əsərlərinin dili bədii dildir. Bu dil əlbət ki, ümumxalq dilindən kənar, əlahiddə bir dil deyildir. Canlı danışığı dili, ədəbi dil, bədii dil – hamısı ümumxalq dilinin ayrı-ayrı şaxələri, məcraları, mənbələridir" Mir Cəlalin fikrinə. Nizaminin:

"Sözün də su kimi lətafəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar".

Füzulinin:

"Artıran söz qədrini sidiqlə qədrin artırar.
Kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdar söz.
Gər çox istərsən, Füzuli, izzətin, az et sözü
Kim, çox olmaqdan qılıbdır çox əzizi xar söz"

misralarında deyilənləri gözəlməyən bir əsərin dilinə bədii dil demək çətindir.

Mir Cəlal bədii dila verilən tələbləri ələmək prinsipi ilə yerinə yetirir, bədii əsərin dili ilə bağlı aşağıdakı xarakterik cəhətlərə, xüsusiyyətlərə əhəmiyyət verir:

a) bədii dildə sözlər iki mənada işlənir: müstəqim (əsl) və məcazi (köçürmə). Sözlərin müstəqim işlənməsində onun mənə və məz-

mununa, musiqisinə, ahəngdarlığına, tələffüz gözəlliyinə, yıqcamlığına, bitkinliyinə, fikir dolğunluğuna diqqət yetirmək lazım gəlir;

b) alınma sözlərin dildə işlədilməsi müəyyən qayda-qanunla bağlı olur və burada ana dilində olmayan sözləri başqa dillərdən alıb işlətmək məqbuldur;

c) elmin, texnikanın inkişafı ilə bağlı gələn yeni sözləri, şair və yazıçılardan icad etdikləri, yaratdıqları kəlmələri bədii əsərlərdə işlətmək məqbuldur;

ç) arxaikləşmiş sözləri bədii dilə gətirmək olmaz, ancaq müəyyən tiplərin, qəhrəmanların, eləcə də, qədimdən yazılan əsərlərin dilində məhdud şəkildə işlətmək olar;

d) vqlarizmləri, jarqonizmləri sistem halında bədii əsərə gətirmək səhv olar;

e) provinsializm (məhəlləçilik), dialektizm (ləhcəçilik) ayrı-ayrı personajların dilində istifadə edilməsi mümkün olsa da, şairin və ədibin öz dilində işlətməsi qüsurludur;

ə) metaforanın (istiarənin), simvolun, alleqoriyanın (taşvisin), kinayənin, mübaliğənin, litətanın, metonimiyənin, sineqdoxanın – bütün bunların hansının bədii əsərdə güclü və təsirli rol oynaması barədə qəti hökm vermək çətindir. Burada yaradıcı şəxsin öz biliyi, təsvir etdiyi hadisə barəsində zəngin məlumatı, sənətkarlığı, təcrübəsi böyük rol oynayır.

Beləliklə, Mir Cəlal bədii dilə verilən tələbləri və prinsipləri dəqiq qəstərir, şairləri, yazıçıları bədii dilin qayda-qanunlarına əməl etmələrinə səfərbər edir, bu işin nə qədər məsuliyyətli olduğunu onlara anlatmağa və tələq etməyə çalışır. Bunu o kəslər edə bilər ki, onlar təkcə ədəbiyyat nəzəriyyəsini, ədəbiyyat tarixini, ədəbi tənqidi bilməklə kifayətlənməsin, həm də dili – doğma ana dilini, onun ruhunu, təbiətini dərinləndirsin, böyük pedaqoji təcrübəyə, zəngin elmi-pedaqoji həyat yoluna, nəcib keyfiyyətlərə qadir olsun. Bunların hər biri Mir Cəlalin atributları olmaqla onun müasirlərinin və xələflərinin qəlbina öz möhürünü vurmuşdur.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, vaxtilə Cəlil Məmmədquluzadənin publisistik üslubunda yazdığı: "Bəzi vaxt otururam və papağımı qabağıma qoyub fikrə gedirəm, xəyalə cumuram, özümdən soruşuram ki, mənim anam kimdir? ...öz-özümə cavab verirəm ki, mənim anam rəhmətlik Zəhrəbanu bacı idi. Dilim nə dilidir! Azərbaycan dilidir. Yəni vətənim haradır? Azərbaycan vilayətidir" fikri Mir Cəlalin elmi-bədii üslubunun tələblərinə cavab verən prinsiplərdir, ölcüdür, ən başlıcası publisistik düşüncənin alim təkəkkürü ilə elmi düşüncəyə çevrilməsidir.

Mir Cəlal müəllimin dilçilik görüşlərinin 1973-cü ildə yazdığı "Klassiklər və müasirlər" kitabı ilə özünün yüksək zirvəsinə çatır. Bu kitabda Mir Cəlal müəllim klassiklərdən müasirlərə və müasirlərdən klassiklərə gedən yolun ədəbi yollarına – ədəbiyyat korifeylərinə istiqamət almaqla yenə də ədəbi dil, bədii dil məsələlərini unutmamışdır. Ədəbiyyat nəzəriyyəsini, ədəbiyyat tarixini, ədəbi tənqidi, ümumiyyətlə ədəbiyyatşünaslığı dilçilik görüşləri ilə vəhdət halına salmışdır.

Mir Cəlal dilçilik görüşlərinin üçüncü mərhələsində klassiklərlə müasirləri qarşılaşdırmaq yolu ilə bədii dilimizin ayrı-ayrı tarixi dövrlərindəki inkişaf xüsusiyyətlərinə, quruluşuna, sağlam ənənələrinə, orijinal ədəllərinə, eyni zamanda qeyri-təbii ifadə formalarına, dili və cümlələri dolaşqı olan sənətkarların sadə, aydın dildə yazmalarına xüsusi yer ayırır, tələbkarlıqla onlardan tələb edir. Bu tələbkarlığın içərisində bədii dilimizdən düzgün istifadə edənlərin təbliği ilə yanaşı, onun imkanlarından yetərincə faydalanmayanların (söhbət yazıçı və şairlərdən gedir) tənqidi də özünə yer tapır. Bununla da Mir Cəlal dilçilik görüşlərinin nüvəsini ədəbi-bədii dilin təbliğindən və ondan düzgün istifadə etməyənlərin tənqidindən ibarət sintez üzərində qurulan notlara bərkidir. "Bədii dilimiz haqqında" məqaləsində yazır: "Biz Molla Nəsrəddin stilinin – sadə, aydın, yıqcam, bədii nəsr

dilinin inkişafında hələ çox az iş görmüşük. Pis mənada tərcümə təsirləri, süni ibarələr bir sıra yazıçılarımızın dilində hələ də vardır". "Mən qol çəkmişəm" demək əvəzinə, "mənim tərəfimdən imzalanmışdır" demək kimi qeyri-təbii ifadə formaları, təəssüf ki, bəzən bədii əsərlərdə də özünə yer tapır". Mir Cəlal Ə.Haqverdiyev "Şeyx Şəban" əsərindən bir parça nümunə gətirərək qeyd edir ki, burada (nümunə gətirilən parçada) cümlələr sadə və aydındır, yeknəsəqlik, yoruculuq, quruluq yoxdur, ifadələr su kimi axır, əsər şirin oxunur və s. Bununla bərabər, Mir Cəlal oxunuşu çətin olan bədii nümunələri də diqqətdən qaçırmır, süni, köntöy, dumanlı cümlələri Əbülhəsənin "Dünya qopur" əsərindən misal gətirərək "... bu şəkli düşən dil məzmunu açmağa yox, örtüb dumanlatmağa xidmət edir" fikrini söyləyir. Mir Cəlal klassiklərimizin maraqlı dialoqları bir vasitə kimi istifadə edərək dil sənətkarlığının zəruri şərtinə çevirməsinə də əhəmiyyət verməyin vacibliyini Ə.Haqverdiyev "Mirzə Səfər" hekayəsindən gətirdiyi aşağıdakı parça ilə təsdiq edir:

– Mirzə, mənim kağızımı yaz, aparım.

– Dayan, bu saat yazaram.

– Bilirsiniz, mən Həsən ağanın qohumuyam.

– Doğrudan Həsən ağanın qohumusan?
– Doğrudan!
– Sən Həzrət Abbas, Həsən ağanın qohumusan?

– Həzrət Abbas haqqı, Həsən ağanın qohumuyam.

– Deynən, sən öl!

– Sən öl, Həsən ağanın adamıyam...

– Elə isə gəl mən mənim boynuma. Neyləyim, Həsən ağanın qohumusan!"

Burada Mir Cəlalin tapıntısı təkcə dialoq, yaxud sənətkarın oxucunu güldürməyi deyil, həm də sadə və aydın bir dillə daxili, psixoloji gərginliyin yerində, məqamında oxucuya çatdırılması üslubunu üzə çıxarmasıdır. Bu üslub da yenə, təbii olaraq dillə bağlı bir məsələdir. Mir Cəlal bu işdə də yaxşı nə varsa, onu öyrənməyi vacib bilirdi. Ona görə də çox ustalıqla yazırdı: "Sənətkarlığın başqa məsələlərində olduğu kimi, bu məsələdə də biz klassiklərimizdən öyrənməliyik və özü də dərinləndirən öyrənməliyik".

Mir Cəlalin dilçilik görüşləri klassikləri tədqiq etməklə başladı və müasirlərə doğru zəngin bir yaradıcılıq yolu keçdi. Nəticədə özü də klassikləşdi, həm də müasirlərinin əvəzolunmaz müasiri oldu.

Yaqub İsmayilov

MİR CƏLALIN MÜHARİBƏ DÖVRÜ HEKAYƏLƏRİ

Böyük Vətən müharibəsi sovet xalqının həyatında yeni bir səhifə açdı. Bütün xalq vətənimizə qəflətən basqın etmiş alman-faşist işğalçılara qarşı ölüm-dinim mübarizəsinə qalxdı. "Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün!" şüarı ədəbiyyatın da istiqamətini, yaradıcılıq pafosunu və inkişaf yolunu müəyyənləşdirən xarakterik əlamət oldu.

Spesifik xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən yeni tarixi dövr sənətin, sənətkarın qarşısında yeni, böyük vəzifələr qoyur, həmin vəzifələrin xüsusi fəallıq, operativlik və çevikliklə yerinə yetirilməsini, zamanın tələbinə uyğun dəyərli əsərlər yaradılmasını irəli sürürdü. Həyatda sürətlə baş verən mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrdən vəxtənda düzgün nəticələr çıxarmağı bacarmaq, müharibənin insan psixologiyasında yaratdığı dəyişikliklərin mahiyyətini həssaslıqla duyub qavtarmaq, azadlıq mübarizəsinin müqavimətlərini qırıb qalib gələcəyinə inam hissini qüvvətləndirmək, humanizm, vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq ideyalarını təsirli bədii vasitələrlə əks etdirmək lazım idi. Ədəbiyyat xalqın həyatı və mübarizəsi ilə möhkəm, qırlmaz mənəvi tellərə bağlanaraq inkişaf edir, daha da zənginləşirdi. Müharibə dövrünün hadisələrini, insan psixologiyasında əmələ gələn dəyişiklikləri, çəxmillətlə sovet xalqının siyasi, mənəvi və maddi qüdrətini, ölkəmizin sarsılmaz gücünü əks etdirən bir yaradıcılıq sahəsi kimi ədəbiyyat olduqca səmərəli fəaliyyət göstərdi. Sovet xalqlarının vətənpərvərlik ideyaları ilə dolğunlaşan

ədəbiyyatın məskurə – mübarizə silahı kimi tutduğu düzgün mövqeyi getdikcə möhkəmlənirdi, düşmənin məhv edilməsi və qələbə qazanılması sahəsində öhdəsinə düşən mühüm ideya-bədii vəzifəni şəərəflə yerinə yetirdi.

Müxtəlif ədəbi janrlarda, xatirə, qeyd, gündəlik, çərk, hekayə, povest kimi nəsr formalarında meydana çıxan dəyərli nümunələri birləşdirən, səciyyələndirən ümumi cəhət, hər şeydən əvvəl, vətənpərvərlik hissələrinin coşğunluğu, zənginliyi, tarixi-ictimai şəraitdən asılı olaraq aldığı mənəvi id. Dövrün azəri sovet nəsrində, onun Ə.Əbülhəsən, M.Hüseyn, Mir Cəlal, S.Rəhimov, Ə.Məmmədخانlı, İ.Əfəndiyev, S.Rəhman, Y.Əzimzadə kimi nümayəndələrinin yaradıcılığında həmin cəhət özünü qabarıq, qüvvətli şəkildə göstərirdi. Ə.Məmmədخانlı "milyon işlə məşğul olan milyon əl indi bir iş görmək üçün bir şeyə uzandı: – silah!" – deyə Vətənin "təhlükə siqnalı"na səs verən, ölkəni müdafiəyə qalxan sovet adamlarının əhvali-ruhiyyəsini, nəcib duyğu və təşəbbüslərini məharətlə ümumiləşdirən "Analar yolları çaxırdılar" (1941) hekayəsini yazdı. Mir Cəlal "Yollar" (1941) hekayəsində ana torpağı düşmən tapdağından qorumağa gedən Vətən övladlarından, bə övladların qabaqlı bir nümayəndəsi kimi Ədhəmdən söz açıb, onun öz borcunu ödəmək əzmini, yaşadığı hissələrin müqəddəs və böyükliyünü qələmə aldı. Ədhəmin danışığını, hərəkətini, oğlu Sabahı Vətənin sabahına layiq görmək arzusununu

xəsis boyalarla olsa da, mənəvi və təsirli şəkildə canlandırdı. Bədii ümumiləşdirmə yazıçıya imkan verdi ki, o, konkret fərdin, vətənpərvər Ədhəmin hissələrini, hərəkət və sözlərini bütün sovet adamlarının ümumi əhvali-ruhiyyəsi, hərəkət və sözləri ilə birləşdirib vəhdət halına salsın, geniş ictimai-siyasi mənəvi səviyyəsinə qaldırsın: "Ədhəm böyük və müqəddəs bir səfərə çıxırdı. O, addımlarını milyonlarca vətənpərvərlərin yürüş ahənginə qatıb yollanaçaqdı. O, dayanmadan cəbhəyə, azğın düşmənin cinayətlərinə son qoymağa gedirdi. Bu yolun yolçusu hamı üçün – böyük üçün, kiçik üçün, qadın, kişi, qonum-qonşu, şəhərli, kəndli üçün, kolxozçu, fəhlə, əkinçi, ziyalı üçün, hər bir kəs üçün əziz və yaxındır".

Böyük tarixi hadisəyə düzgün münasibət, doğma vətənə tükənməz məhəbbət hekayədə sosializmin mühüm nailiyyətlərindən birini – adamlarımızın mənəvi inkişaf və ictimai şüur səviyyəsini göstərən amil kimi verilmişdir.

Mir Cəlal geniş təsvirsiz də az sözlə dolğun lövhə yaratmağı, qələbə hakimi kəsilib duyğu və fikirləri düzgün istiqamətə yönəltməyi, düşməne qarşı oxucuda dərin qəzəb və intiqam hissi doğurmağı bacaran sənətkardır. Onun kiçik həcmli "Anaların üsyanı" (1941) hekayəsi ona görə güclü intibah oyadı ki, burada həmişə həyat hadisəsi, həm də bədii təcəssüm çox təsirli və realdır. Sinaşına övlad dağı çəkilmiş Mariyanın daxili həyəcanları, ürək çırpıntıları, qisas duyğuların mənəvi boyalarla ifadə olunmuşdur. Konkret hadisənin təsvirindən geniş bədii ümumiləşdirməyə keçilmişdir. Sanki Mariyanın ürəkdən qopub gələn "intiqaq" sözünün qüdrəti yeri-göyü hərəkətə gətirmiş, sanki onun həzin, haqlı ana fəryadı ildırım sürəti ilə bütün arzə yayılmışdır. "Dünyanın bütün qadınları, bəşəriyyəti baslayıb böyüdənələr, insanlığın dayaları, dahıları, alimləri, filosofları, şairləri, anaları, köksü saf, təmiz hissələr yatağı olan qadınlar böyükdən-küçiyə, şərqdən-qərbə, cənubdan-şimala hamısı ayağa qalxmışdı. Dünyada birinci və axırncı dəfə

olaraq anaların müqəddəs üsyanı başlanırdı... kəndli qadın olımda alakeş, kürək, toxa gəlirdi. Fəhlə qadın yumruğunu düymümləyərək bayraq kimi qaldırırdı. Müəllimə kitabını silahla dayışır, yazanlar qələmini süngüyə çevirirdi. Dəniz kimi dalğalanan, vulkan kimi coşan bu hərəkət getdikcə böyüyür, böyüdükcə sürətlə yeriyirdi. Əliyalınlar yerdən daş götürür, ağac alır, ümumi düşməne, insanlığın düşməninə, faşist colladlarına qarşı yüyürürdü..."

Hekayədəki dərin emosional ruh, yüksək ictimai pafos və qüvvətli bədii ümumiləşdirmə onun xalq qəzəbinin böyük gücünü əks etdirən bənzər bir əsər səviyyəsinə qaldırılmışdır.

Mir Cəlalın "Yollar", "Anaların üsyanı", Ə.Məmmədخانlının "Analar yolları çaxırdılar" hekayələrində, habelə bir çox başqa bədii nümunələrdə əsas məqsəd sovet adamlarının düşməne qəzəb hissini, səfərbərlik əhvali-ruhiyyəsini, Vətən çağırışına qoşulmaq əzmini, cəbhəyə yola düşmək təşəbbüsünü və sair zəruri cəhətləri əks etdirməkdən ibarət idi. Həmin əsərlərdə mürəkkəb cəbhə həyatı, gərğin döyüş səhnəsi, mübarizə məqamında göstərilən böyük hünər və qəhrəmanlıq təsviri olunmurdu. Belə bir tələbi o əsərlərin qarşısına qoymağa lüzum da yox idi. Çünki həmin əsərlərin ideya-bədii funksiyası, izlədiyi qayə başqa idi. Lakin az sonra, dərin həyatı əsasları, tükənməz qida mənbələri olan, yeni şərait daxilində təzahür tapıb zənginləşən sovet vətənpərvərliyi ideyasını müxtəlif cəhətdən işıqlandıran yeni-yeni əsərlər yarandı. Vətən müharibəsinin gedişi prosesində hər kəs öz mövqeyini müəyyənləşdirdikdən, hər bir sovet adamı müvafiq əsgəri vəzifəsini tutduqdan sonra bədii əsərlərin mövzusu xeyli konkretləşdi, sənətin yaradıcılıq üfəqləri xeyli genişləndi.

Sovet əsgərini inandırıcı tarixi şəraitdə mənəvi əzəməti, qəhrəmanlıq fəaliyyəti ilə təsvir etmək, onun psixologiyasını, daxili aləmini açmaq, onu mübarizəyə ruhlandıran, yüksək vətənpərvərlik hissi ilə coşdurən həyatı

amilləri göstərmək, həqiqi döyüşçü surəti yaratmaq ədəbiyyatın ən mühüm və şərfli vəziyyətlərindən idi. Çünki qəhrəman döyüşçü simasında mənəvi-axlaqi gözəllik, əzəmət, sovet adamına məxsus bir çox yeni, tipik, səciyyəvi keyfiyyətlər öz ifadəsini tapır. Buna görə də döyüşçü surəti yaratmaq məsələsi, ədəbiyyatımızın əsas məsələsi olan müasir mövzu və müsbət qəhrəman məsələsinin mühüm bir hissəsidir".

Bədii surət kimi müsbət qəhrəmanın qüdrəti, hər şeydən əvvəl, onun nə dərəcədə düzgün və dərin göstərilməsindədir. Sovet əsgərini süni şəkildə şişirtməyə, bayağılaşdırmağa, real həyatı əsasdan və canlı insani keyfiyyətdən məhrum etməyə yol vermək olmaz. Sosialist realizmi sənətinin təbiəti, estetik mahiyyəti və qanunu həqiqətə daimi sədaqət qalması, həyatı qabaqcıl ideya mövqeyindən doğru-düzgün göstərməyi tələb edir. Əks təqdirdə, güdrətli sovet adamı inandırıcı görünməz, canlı insandan çox, sxema, plakata çevrilir. Yazıçı müsbət qəhrəmanı ancaq əlvan boyalarla bəzəməməli, onu bütün mürəkkəbliyi, daxili ziddiyyətləri, müxtəlif çətinlikləri, böyük qələbələri, mənəvi həyəcanları, təbii duyğu və düşüncələri ilə hərtərəfli verməyi bacarmalıdır. Sovet əsgəri son dərəcə böyük məqsəd, yüksək başəri ideal uğrunda, ən gözəl, ülvə nemət olan azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda mübarizə aparır. Bu mübarizədə əsgərin fiziki qəhrəmanlığını real fakt kimi təsvir etmək işin ancaq bir cəhətidir. Daha mühüm və əsas məsələ qəhrəmanın daxili aləmini, mübarizəsinin dərin həyatı mənasını, onu bu mübarizəyə həzrləyən və sövq edən ictimai, tarixi, mənəvi amilləri bədii inandırıcılıqla qələmə almaqdır. Bunsuz təsvir edilən qəhrəman dövrün yüksək mədəniyyətli, qabaqcıl, nümunəvi adamı kimi dolğun bədii ümumiləşdirmə səviyyəsinə qalxmaz, başqalarının dərin rəğbət və məhəbbətini qazanmaz.

Vaxtı ilə vətəndaş müharibəsi cəbhələrində iştirak edən, nə üçün çarpışdığı şüurlu şəkildə başa düşən azəri əsgərinin surətini bədii nəsrə

gətirməyə təşəbbüs ədəbiyyatımızın yenidən təşəkkül tapmağa başladığı 20-ci illərdə edilmişdi. Lakin H.Nəzarli kimi bir yazıçının bu təşəbbüsü ilk təcrübə idi. Onun ideya-mövzu cəhətdən əhəmiyyətli, aktual olan "Qışladan kəndə", "Qəhrəmanın romanı" kimi hekayələrində hələ sənətkarlıqla yaradılmış dolğun qızıl əsgər surəti yox idi. Ümumiyyətlə, dinc quruculuq dövrünün azəri ədəbiyyatında döyüşçü haqqında daha çox ümumi şəkildə söhbət gedirdi; onun əldə silah Vətən keşiyində sayıq dayanması, hərbi olarsa, düşməne qarşı igidliklə vuruşacağı, siyasi və texniki hazırlığı kimi məsələlərə daha çox toxunulurdu. Çətin və mürəkkəb mübarizə meydanının əsl qəhrəmanı kimi sovet döyüşçüsünün konkret, canlı bədii surəti yaranmışdı. Bu mühüm, şərfli vəzifəni Böyük Vətən müharibəsi yazıçılarımızın qarşısına qoydu.

Xalq şairi S.Vurğun "azadlıq və istiqlaliyyət nemətinin mənasını daha artıq dərk etmiş, daha zəngin mənəvi bir dünya ilə silahlanmış bir əsgəri" – sovet əsgərini indiki müharibə meydanlarında ən güdrətli əsgər sayırdı. İstedadlı yazıçı M.Ənvər həqiqi döyüşçü surəti yaratmağın böyük əhəmiyyət və məsuliyyətindən danışarkən obrazlı şəkildə deyirdi: "Döyüşdə keçən bir həyatın hər dəqiqəsində başqa şəraitdə yaşayan bir adamın bir həftədə duyduqlarının, yaşadıqlarının şiddəti vardır. Biz bu şiddətli həyatı öz dinamikasında verməliyik. Çox zaman bütün əvvəlki ömrü boyu gizli qalmış bir keyfiyyət müharibə şəraitində birdən-birə gur bir alov kimi alışıb yanır. İnsanın əvvəlki həyatının gözəlliyi parlaq bir alov kimi onun yüksək qəhrəmanlığında təzahür edir. Gözəllik burada hərəkətdə yaranır. Sənət bu gözəlliyi əks etdirməlidir".

Ə.Əbülhəsən, S.Rəhimov, M.Hüseyn, Mir Cəlal kimi sənətkarlar sovet döyüşçüsünün necə mürəkkəb və çətin şəraitdə fəaliyyət göstərənliyini, onun hünərini və igidliyini dərinləndirərək üçün müharibə dövrünün sətir həqiqətlərini, cəbhə həyatının real mənzərəsini canlandırmağa çalışırdılar. Məsələn üçün,

Mir Cəlal "Qardaş qanı" (1941) hekayəsində müharibə şəraitinin xüsusiyyətini, dəhşətini bir neçə səciyyəvi cizgi ilə inandırıcı təsvir edir: "Toplar nərildəyir, pulemyotlar tələsir, təkər səsləri dəmirçi bazarını xatırladır. Göy-yer bir-birinə qarışmışdır. Üfüqləri kəşif və bulanıq bir hava örtmüşdür. Adam çox eşidir, az görür. Güman edirsən ki, sənin sağında, solunda, arxanda, qarşında, başın üstündə və ayağın altında, hətta qəlbində, beynində alovlanan çarpışmaları, bütün bu gurultu və dəhşətləri müəyyən bir pərdə örtmüşdür".

Bu lövhə konkret müşahidə məhsulu olmasa da, qəhrəmanın mübarizə şəraitini, cəbhə həyatının mürəkkəbliyini düzgün, obrazlı bir dillə əks etdirmək nöqtəyi-nəzərindən çox səciyyəvi, mənalıdır. Hekayədə təsir gücünü artıran başqa təfərrüat isə düşməne qarşı igidliklə vuruşarkən yaranan atəş xəttindən həkim məntəqəsinə gətirilmiş əsgərin qanlı silahına diqqətin yönəldilməsidir. Qundağı qan ləkəli bu silah hekayədə sədaqət təmsali, mübarizəyə və intiqamə çağırış rəmzi kimi mənalandırılmışdır. Dostunun tüfəngi ilə döyüşə gedən əsgər həmin həqiqəti belə etiraf edir: "Mən səngərlərdə silahı bağırma basanda qardaşımdan əziz olan Bəhrəmı yanında hiss edirdim. Silah səslənəndə, Bəhrəmin dindiyini duyurdum. Silaha qulluq edəndə, Bəhrəmə qulluq etmiş kimi həzz alırdım. Ancaq tüfəngin qundağında möhür kimi qalan bir damla qanı sıldırışmışım və siltməyəcək idim. Bu, qardaş qanının əlaməti idi. Bu, Bəhrəmin sanki sənə qoyub getdiyi bir yaddaş idi. Mən düşməndən intiqam almalı idim".

Mir Cəlalın təsvir edib surətini yaratdığı əsgər, bir çox başqa əsərlərdəki əsgər surətlərindən fərqli olaraq, burada döyüş meydanında, vuruş məqamında göstərilir. Bədii inikas obyektə olaraq insan qəlbə ən böyük vuruş meydanı, ən dərin hiss və fikirlər yatağı kimi alınır. Ağır yaralanmış əsgərin mənəvi-psixoloji həyatı əsas diqqət mərkəzinə çəkilir. Əsgərin varlığına hakim kəsilmiş sə-

mimi duyğular, qəlbinə yol tapmış qanadlı düşüncə-əxşallər onun həyatının ictimai mənəvi və məqsədini də aydınlaşdırır. Burada Mir Cəlal həyat fəlsəfəsinə aid konkret bir məsələnin həllini verir. Yazıçı bir müfəkkir kimi, müxtəssər də olsa, dünyanın sirlərini, insan ömrünün mənasını araşdırır; ehtiraslı və məntiqli mühakimələr yürüdür. O, bu qənaətə gəlir ki, həyat şirindir. Ömür əzizdir! Bu misilsiz nemətlərin qədri bilmək, onları əldə saxlamaq və qorumaq üçün hər cür əziyyətlərə qatılmaq lazımdır".

Əsgərdə həyatda qayıtmaq arzusu yüngül, öləri bir hissədən, "azgın bir marağdan", "dolu süfrələr başında oturmaq yeməyə, qədəh sındırmağa, tərif deyib, tərif eşitməyə" olan həvəsdən doğmur. Onun odlu-hərərətli qəlbə ictimai ideal və yüksək məqsədlə döyünür. Vətən yollarını sağaltmaq, düşməndən qisas almaq xalqa və cəmiyyətə təyid vermək üçün o, həyata qayıtmaq istəyir. "Qəhrəmanın yaralarını Vətənin köksünə vurulmuş ağır yaraları kimi təsvir edən Mir Cəlalın hekayəsindəki ümumiləşdirmə müvafiqiyyəti və təsiridir".

Yazıçı həm yarah əsgərin, həm də onu görməyə gələn dostların həyat eşqini, vətən sevgisini təbii cizgilər vasitəsilə əks etdirir. Onların cəbhədə möhkəmlənmiş dostluğundan qüdrəti, "on illərə bərabər olan bir neçə aylıq cəbhə həyatından aldığı duyğu və təəvvürləri" öz yaxın adamlarına çatdırmaq arzularını, habelə xeyriyə hissələri zəngin ana qəlbinin böyüklüyü haqqında da söz aqır. Bəzən adı bir fakt realist bir təsvirin gücü ilə dərin bədii mənəvi və gözəllik kəsb edir. Ananın hər dəfə işə gedərkən evin açarını özü ilə aparmayıb həyatda müəyyən yerə qoyması (halbuki o, tok idi) bir təfərrüat kimi əsərə təsadüfi salınmamışdır. Bağlı qapıya düşən adı metal açar insan qəlbini açan, övladının qayda-cəfətinə ananın bəslədiyi etiqad və inamı göstərən maraqlı bədii detalə çevrilmişdir. Tamamı sağalmamış, möhkəmlənməmiş məqsədlərə arxaya gəndərilmiş oğul evlərinin açarını həmin yerdən tapır. Ananın əməli, niyyəti, sözü onun sonsuz fərəh

və iftixarına səbəb olur. Bu adi hadisə təbii olaraq əsgərdə belə bir tərəfli, yüksək, humanist qonaq doğurur: "Bəşəriyyəti hamısı analar qəlbi ilə yaşasaydı, dünya başdan-başa cənnət olardı. Bunların duyğusu, arzusu, bunların xeyirxahlıq və mərhəmət dolu ürəkləri həmişə bizimlə, cəbhəçilərlədir. Bu müvəqqətdə qəlb sahiblərinin keşiyində durana zavallı yoxdur". Şübhəsiz, yüksək duyğu və məslək. Vətən eşqi və xalq məhəbbəti vəziyyəti getdikcə yaxşılaşan əsgərin cəbhəyə qayıtmaq arzusunun gündən-günə qüvvələndirir. Yazıçı bu cəhəti də hekayədə xüsusi həssaslıqla nəzərə çarpdırmışdır.

Hadisədə mahiyyəti görüb göstərməyi, insan qəlbinə və ruhuna işiq salmağı mühüm yaradıcılıq prinsipi kimi qəbul etdiyi üçün Mir Cəlal çıxışlarının birində haqlı olaraq deyirdi ki, döyüş, gurultu, top səsi və sairənin təsvirinə çox fikir vermək əksər halda qəhrəman haqqında təsəvvürün birtərəfliyi ilə əlaqədardır. Bu, istər-istəməz bizi adamların daxili-mənəvi qüdrətini, bu qüdrətin tükənməz mənbələrini lazımcına hesaba almaqdan yayındırır.

"Adamların daxili, mənəvi qüdrəti, bu qüdrətin tükənməz mənbələri" Mir Cəlalin bir sıra əsərlərində, o cümlədən "Vətən yarıları", "Silah qardaşları" kimi qiymətli bədii nümunələrdə mərkəzi problem, əsas ictimai-bədii inikas obyektidir. "Silah qardaşları"nda (1945) yalnız azəri Nəcəfə rus Aleksandrın möhkəm cəbhə dostluğundan danışılır. Eyni zamanda qadın-ana qəlbinin incəlikləri, həyəcanları, qüdsiyyət və gözəlliyi göstərilir. Əvvəlcə hekayədə oğul intizarı çəkən həssas, mehriban, xeyirxah, mərd və çalışqan bir ana göz önünə gətirilir. Səltənətin nəcib simasında müəyyən qisim azəri qadınının psixoloji, arzusu, inamı, etiqad və əməli təbii boyalarla verilir. Ananın öz yuxusunu axar suya söyləyib ruhi sakitlik və təskinlik tapması da xalqdan, xalq yaradıcılığından gələn bir cəhətdir ki, hekayədə maraqlı bədii təfərrüat kimi mənalandırılmışdır. Yaralandığı üçün müvəqqəti arxaya göndərilmiş Aleksandrın xəstəxanadan çıxarkən dostu Nəcəf

çəfgilin evini axtarıb tapması, anaya öz sevimli oğlundan xoş xəbər çatdırması, xeyli müddət orada qalıb ilişməsi də süjet xətti ilə bağlanaraq ideyanın aydın və təsirli bədii ifadəsinə kömək etmişdir.

"Vətən yarıları"nda olduğu kimi, "Silah qardaşları"nda da yaranmış əsgər eyni zamanda arxada göstərilir. Lakin burada Aleksandr yad bir qadından, dostu Nəcəfin anasından böyük qaşığı və hörmət görür. Bu prosədə o, müəyyən həqiqətlərin mənasını yenidən düşünərək ətrafı və dərinə dərk edir. Hər şeydən əvvəl, zahirən adi, bəlkə, yoxsul görünən Səltənət kimi qadınlar öz zəngin mənaəviyyətləri, yüksək qaşığı və həssaslıqları ilə Aleksandra böyük təsir bağışlayır. Ona aydın olur ki, "yad bir adamı, xəstəxanalarından gələn bir yarıları oğul məhəbbəti ilə əzizləyən, istehsalatda fəal çalışan, ailədə müharibənin törətdiyi məhrumiyətləri həzm edən, ağır oğul intizarına dözən dul bir qadın cəbhə adamlarından, əsgərdən az iş görmür. Arxada belə adamlar qoyub gedən əsgər, əlbət ki, basılmalıya qadır..."

Bu fikir inkişaf etdirilərək, mənacə dərinləşdirilərək sovet əsgərinin yüksək ideali ilə, onun mərdliyinin, igidlik və qorxmazlığının real mənbələri, konkret səbəbləri ilə əlaqələndirilir. Böyük bir həyat həqiqətinin mahiyyətini duyub qavramış Aleksandr indi daha yaxşı bilir ki, "...buralara, cəbhələrə axan milyonlarla əsgərlik kimi, nəyi müdafiə etməyə gəlmişdir. O indi düşünür ki, Vətən deyilən şey yalnız torpaq, tikinti, yalnız ağac kölgəsi, axar su, məhsullu bağ, geniş tarla, əngin üfüq deyildir. Vətən əslində adamlardır, əsl vətən adamlarıdır".

Yüksək fikirlərlə yaşadığı, ədalətli mübarizə apardığı üçündür ki, sovet əsgəri odun-aloğun içərisinə atılmaqdan, lazım gələrsə, canından keçməkdən qorxmur. Əlbəttə, bu həqiqət hekayədə ümumi söz, şüar şəklində verilmir, konkret həyat materialı ilə əyanlaşdırilərək təcəssüm tapır. Müəllif Aleksandrı yenidən

ön cəbhəyə, atəş xəttinə qayıtarıb dostu Nəcəfə görüşdürür. Bu prosədə qədər Nəcəf haqqında dolaylı yolla verilən məlumat indi həm də müstəqim mahiyyət alır. Tələbkar, mehriban, qorxmaz, ağıllı komandır kimi səciyyələndirilən Nəcəf əzadlıq və istiqlalıyyəti uğrunda gedən döyüşlərdə igidliklə həlak olur. "Qəhrəmanlara ölüm yaraşmır!" fikri bədii şəkildə yaxşı mənalandırılır. Əsgəri hissənin kədəri, qəzəbi bu itkidən təsirlənmiş Aleksandrın həyəcanları, düşüncələri təbii boyalarla qələmə alınır. Aleksandr bütün varlığı ilə Nəcəfə bağlanmış, onu gözəl insan, layəqətli komandır olduğu üçün ürəkdən sevir. Aleksandr öz cəsur və mərd dostunun ölümünə inanmaq istəmir. Başqaları kimi o da Nəcəfin sanki zəruri bir tapşırıq vermək, mühüm bir əməliyyəti başa çatdırmaq üçün daha irəli gətirdiyi güman edir, xəyalə gətirir. Aleksandra elə gəlir ki, o hər zaman iki sas eşidir. "Bu səslərin biri qabaqdan, lap qələbə mövqeyindən gələn Nəcəfin səsidir. Nəcəf həmişəki döyüşçülərini, Alyoşanın irəli çağırır. Arxadan gələn səs isə ananın, gözü yollarında qalan Səltənətin səsidir. O da Aleksandrı çağırır soruşur: "Nə oldu? Bəs Nəcəf haçan gələcək? Mən oğlum səndən istədim axı?" Aleksandrın daim irəliyə, əziz komandirini "axtarmağa" can atması hekayədə intiqama, mübarizə və qələbəyə güclü bədii çağırış kimi ümumiləşir, dərin ictimai mənə kəsb edir.

Biz Mir Cəlalin hekayələrindəki bir sıra qiymətli cəhətləri, ideya-bədii məziyyətləri, bəzi nöqsan və qüsurları göstərdikdən sonra, tənqidçi-ədəbiyyatşünas Məsud Vəliyevin belə bir ümumiləşdirici yanlış fikri üzərində dayanacağı lazım bilirik. Məsud Vəliyev deyir: "Yazıçının müharibə mövzusunda yazdığı hekayələri göstərir ki, o bu həyatı yaxşı bilir. Bu hekayələrdən alınan təəssürat belədir ki, guya müharibə çox asan bir şeydir. Böyük Vətən müharibəsi dövründə bilavasitə cəbhələrdə baş verən hadisələrdən xəbərsiz olmaq özünü bir də onda göstərir ki, yazıçı

həmin mövzuda yazdığı hekayələrində təsvir etdiyi hadisələri arxa cəbhəyə keçirir və bütün məsələləri müharibənin fonunda həll edir. Oxucular müharibədən bahs edən bu əsərlərdə müharibənin özünü görmürlər, yalnız onun haqqında danışır, söhbət və təəssürat eşidirlər".

Əlbəttə, Mir Cəlalin bəzi hekayələrində az inandırıcı olan cəhətlərə, müharibə haqqında ümumi söhbətlərə, realizmi zəiflədən təsvirlərə və s. rast gəlirik. Lakin bir neçə konkret əsərdə nəzərə çarpan bu cür qüsurları ümumiləşdirib onun müharibə mövzusunda bütün hekayələrinə aid etmək doğru deyil, obyektivlik və haqiqətdən uzaqdır. Bunu konkret olaraq yazıçının öz zəngin bədii yaradıcılığı, mətbuatın, tənqidin sənətkar verdiyi yüksək qiymət açıq-aşkar göstərir. Belə bir faktı xatırlatmaq çox yerinə düşür. 1944-cü ildə Mir Cəlalin yaradıcılıq hesabati zamanı M. Arif öz çıxışında sanki bu cür yanlış fikirlərə cavab olaraq demişdir: "Maraqlı burasıdır ki, Mir Cəlal döyüşçü surəti, vuruş meydanı, ümumiyyətlə, cəbhə həyatını təsvir edərkən onun əsərlərində daha artıq haqiqətlik, inandırıcı təsvirlər özünü göstərir. Bu, yəni o deməkdir ki, müəllif yaradarkən yalnız yaradıcı hadisə ilə yaşayır və müvəffəq olur".

Böyük Vətən müharibəsi ümumxalq müharibəsi idi. Bütün ölkə, bütün xalq vahid bir məqsəd uğrunda mübarizəyə qalxmışdı. Cəbhə ilə arxa arasında möhkəm vəhdət, canlı və qırılmaz əlaqə vardı. Yüksək mənəvi, tarixi, ictimai-siyasi əsaslarla malik olan həmin birlik çətin sınaq illərində özünü bütün əzəməti ilə göstərdi, müharibənin taleyində həlledici qüdrətli amil oldu. Sosializm cəmiyyətinin qabaqcıl sənətkarı da bu birliyin əzəmətindən ilham alıb həyatın irəli sürdüyü mühüm vəzifələrə, dövrün qarşıya qoyduğu aktual məsələlərə düzgün yanaşır, yüksək ideal, haqiqi vətənpərvərlik və kommunist partiyalıqlı mövqeyindən çıxış edirdi.

qayğısı savadsız və qoca məktəb xidmətçisi Salman əmidə də ("Ata", 1943) güclüdür, onun xəritəyə dərin marağını, ata-vətəndəş xarakterini müəyyənləşdirən başlıca səbəbdir.

Mir Cəlal zəngin həyatımızın ayrı-ayrı sahələrinə müraciət edir, maraqlı, əhəmiyyətli mövzular tapır, müxtəlif yaş, vəzifə, peşə sahibi olan adamların surətini yaratmağa, nəcib məqsədlərini, təşəbbüslərini, arzu-əməllərini göstərməyə çalışır. Sovet adamlarının sevinci ilə bərabər, kədərini də səmimiyyət və həssaslıqla qələmə alır. Bu müqəddəs kədərini əsl səciyyəsinə müəyyənləşdirən, yaranma səbəbləri üzərində dayanır. Həmin kədərini fəxsi və ümumi məqsəd birliyindən yaranmış mahiyyətini, real ictimai məzmununu, adamda bədbinlik deyil, mübarizə ruhu, düşməne qarşı qəzəb duyğusu yaratmaq xüsusiyyətini əks etdirir. Ədəb yaradıcılıq qayasına uyğun olaraq hekayələrində konkret lövhə də çəkir, ümumi təsvirə də keçir, kəskin – odlu publisistikaya, incə və həzin lirikaya da müraciət edir; həyatda ölümün tozadından doğan təsirli və mənalı səhnələr yaradır. Məsələn üçün, "Anaların üsyanı"nda coşqun publisistika ilə təsirli lirizm uyushub birləşsə, "Xəbər-ətərsiz"də həm konkret hissi, həm də ümumi publisist təsvir əsaslırsa, "Odlu mahnılar" lirik-romantik süjeti, həzin əhəngi, incə ruhu ilə səciyyəvidir. Sonuncu hekayədə yuvasına ənənə günəşin hiddətdən pul kimi qızarması, üfükün dərdlilər tək boğulub doluxunması, buludlara qan çilənməsi qobiləndən olan zəngin və zəruri təbiət təsviri ilə insan taleyi arasında möhkəm daxili əlaqə vardır. Bu kiçik hekayədəki kədərli əhvalat, balaca Mustafanın günahsız ölümü düşməne qarşı qəzəb və hiddətimizi artırır. Ümumiyyətlə, qəzəb hissi Mir Cəlalın bu dövr yaradıcılığında güvvətlə əsələnmiş, müxtəlif surətlərin, konkret hadisə və vəziyyətlərin təsviri ilə gətirdikə dərinləşmişdir. Hərərətli, ehtiraslı, mənalı təsvir dilinə, habelə digər ideya-bədii məziyyətlərinə görə onun bir çox əsərlərini həyəcənsiz oxumaq, orada göstərilən

hadisə və insanlara laqəyd qalmaq qeyri-mümkündür. Təsədüfi deyil ki, M.Ərif Mir Cəlalın Böyük Vətən müharibəsi dövründə yazdığı bir sıra hekayələrini "qəzəbli hekayələr" adlandırmış, qəzəb hissini onların əsas ruhunu, əsas pafosunu təşkil edən yeni xüsusiyyət kimi yüksək qiymətləndirmişdir.

Bu illərin ədəbiyyatında satirik əsərlərə də böyük ehtiyac vardı. Müharibə dövrünün kəskin satirası uğrunda mübarizə aparmaq, gülüşün ideya-bədii qüdrətindən məharətlə istifadə etmək, qabaqçıl ənəllərdən bəhrələnmək və yeni yaradıcılıq axtarıqlarını genişləndirməklə sovet ədəbiyyatını zənginləşdirmək lazım idi. Bu, mühüm ədəbi-tarixi vəzifə kimi qarşıda dururdu. Mətbuat satira yaradıcılığı sahəsindəki bir çox nöqsanları aydınlaşdırır, gülüşün zəif və birtərəfli olduğunu göstərərək yazırdı: "...böyük tarixi mübarizə günlərində qəhrəman sovet əsgərinin bədii gülüşün yenilməz qüdrəti ilə silahlandırmaq, gülüşlə azğın düşmənin çirkin və murdar simasını bütün çıpaqlığı ilə ortaya çıxartmaq üçün satira daha da kəskinləşdirilməli", inkişaf etdirilməlidir.

Azərbaycan sovet nasirləri bu dövrdə bir sıra satirik əsərlər yazdılar. S.Rəhmanın "Saçların mənası", Mir Cəlalın "Çüpcük", "Ər və arvad", "Çəkmə", Ə.Sadıqın "Baş tutmayan ticarət", "Qaniçənin qanını içərlər", "Mussolininin ad günü", "Tələ", S.Abbasovun "Lap az qalıb", "Qayğılı furer", "İtlərin protesti" və başqa hekayələri dövrün maraqlı və əhəmiyyətli satirik əsərləri sayıla bilər. Bu əsərlərdə düşmənin mənəvi-əxlaqi siması ifşa olunur, vəhşi təbiəti, acgözlüyü, lovğalığı, qorxunc niyyəti, qanlı və çirkin əməlləri açılb göstərilirdi.

Satirik əsərdə gülüş əsas mübarizə silahıdır. Gülüş mənalı olduqda, ictimai məzmun daşıdıqda, vəziyyət və təbiətlərin mahiyyətindən doğduqda güclü təsir-təbiiyə vasitəsinə çevrilir, əsərin ideya-bədii ləyaqətini artırıb yüksəldir. Bu xüsusiyyət Mir Cəlalın

hekayələri üçün də xarakterikdir. O, "Çüpcük" (1942) əsərində satirik süjet üzrə canlandırdığı hadisə – gəzməyə çıxması "alman səyyahı"nın başına gələn "qəribə" əhvalat vasitəsilə "yük-sək" cəmiyyətin mənəvi eybəcərliyini, yaltaxlıq, qorxaqlıq və qulluqbazlıq kimi çirkin sifətlərini aşkara çıxarıb kəskin şəkildə ifşa etmişdir. "Ər və arvad" (1943) hekayəsində də müəllif fikrinin və hadisəyə münasibətini əsas ifadə vasitəsi olan gülüş güvvətlidir. Mir Cəlal orijinal bədii formada Hitler əsgərlərinin talançı və qarətçi təbiətini göstərmiş, Vaqnerin simasında onları ictimai gülüş və satira obyektinə çevirə bildirmişdir. Faşist jandarm dəstəsində "adam döymək vəzifəsi" aparan Vaqner özünə "bir gün ağlamaq", arvadı Mariyanın tapşırıqlarını həyata keçirmək, cəhədən ona çoxlu paltar, bəzək şeyləri göndərmək, soyğunçuluq edib varlanmaq məqsədilə Rusiyaya can atır. Burada gülüşün mənbəyini surətin xəyalları ilə vəziyyəti, təşəbbüsü ilə qiyməti arasında ki dərin ziddiyyət təşkil edir. Müəllif həm Vaqnerin, həm də Mariyanın taleyini, hər birinin ayrı-ayrılıqda düşdü-yü vəziyyəti, başına gələn qəziyyəni məharətləki təzadı bədii şəkildə ümumiləşdirən satirik bir sonluqla hekayəsinə yekun vurur: "Mariya Vaqnerə çəkmə gətirmişdi. Halbuki Vaqner özünə qıç axtarırdı. Vaqner arvadına sırğa gətirmişdi; arvadı isə qulaq hayında".

İctimai məzmun və bədii ümumiləşdirmə "Çəkmə" (1942) hekayəsində daha güvvətlidir. Düzdür, hekayədə "birovuz çəkmə" bir təbəriat kimi o qədər də müvəffəqiyyətli, daha doğrusu, təsvir edilən şəraitə və vəziyyətə görə andırıncı deyil. Bu cəhətdən müəllifə irad tutmaq mümkündür. Lakin yazıçının məqsədi, əsərin ideyası və pafosu tamamilə başqadır, çox böyük mətləblərlə əlaqədardır. Əsas məsələ budur ki, Mir Cəlal canlı işfa obyektlərini düzgün müəyyənləşdirmiş, həm də bununla kifayətlənməyərək sərrast atəş açıb düz hədəfə vurmuşdur. Hər şeydən əvvəl o, inqilabın ilk illərində, Azərbaycan sovet hakimiyyəti qu-

rudduqdan sonra Almaniyaya qaçmış mülkədar mühacirlərin müharibə dövrü miskin vəziyyətini, "Vətəna" can atmaq niyyət və təşəbbüsünü əks etdirməklə İsraili bay və Mirzə Xəyal kimi tipik düşmən surətləri yaratmışdır. Hər iki surətin fikrinə, alman qoşunları tezliklə bütün sovet torpağını tutacaq, gözəl Qafqazı ala keçirəcək, onlar da Bakıda qoyub gəldikləri mülk və dövlətlərinə yenidən sahib olacaqlar. Bu əsərdə niyyət ilə qismət, arzu ilə vəziyyət arasında ki təzad gülüşün mahiyyətini müəyyənləşdirən başlıca amillərdəndir. İsraili bəylə Mirzə Xəyalın "müəzzəf" alman qoşunlarına kömək göstərmək, türk şairlərinin içərisində təbliğat aparmaq məqsədilə Sovet ölkəsinə doğru yola düşmələri, duyğu-düşüncələri, cəbhə həyatları və qismətləri bədii vasitələrlə əks etdirilmişdir. Cəbhə şəraitinin real mənzərəsini, cəbhə xəbərlərinin həqiqi mahiyyətini göstərməklə yazıçı ictimai-siyasi əhəmiyyətə malik çox böyük bir məsələyə toxunmuşdur. O da budur ki, faşist hücumlarının qarşısı gətirdikə kəsilir, onlar məğlubiyyətə uğrayaraq geri çəkilir. sovet qoşunları düşmənin müqavimətini müvəffəqiyyətli irəliləyir və tarixi qələbə qazanır.

Ədəbi tənqid müharibənin qızgın gətirdiyi 1944-cü ildə bu əsərə çox yüksək qiymət verərək yazırdı ki, faşist işğalçıların doğma Qafqazı, xüsusilə Azərbaycanı və Bakını işğal etmək planlarının puça çıxdığını və onların ümidisiz halda geri qaçdıqlarını "Çəkmə" hekayəsindəki kimi müvəffəqiyyətli göstərən bir əsər hələ Azərbaycan sovet nəsərində yaradılmamışdır.

Mir Cəlal bədii nəsrin müxtəlif formalərində yazıb-yaradan, güvvətlü qələmə, orijinal üsluba, təsirli və canlı dilə malik olan bir sənətkardır. O, müharibə illərində çox məhsuldar işləmiş, dövrün ruhu ilə yaşamış, həyatın tələbi ilə yazıb-yaratmış, ədəbiyyatı yenilik və müasirlik duyğusu, mübarizə və qələbə pafosu, nikbinlik və vətənpərvərlik hissi ilə zənginləşdirməyə, ideya-bədii cəhətdən inkişaf etdirib dolğunlaşdırmağa çalışmışdır.

Cəlal Abdullayev

ƏDİBİN MƏNƏVİ DÜNYASI

Sevimli ədəbimiz Mir Cəlal ədəbiyyatımızda həm də satirik-yumoristik əsərlər müəllifi, mahir gülüş ustasıdır. Bədii gülüş onun üslubunu şərtləndirən əsas keyfiyyətdir, bədii əsərlərində başlıca bir ünsür, tərkib, sintez kimi, sementlayıcı bir maddə kimi iştirak edir; onun əsərlərinə oynaq, həyatı ruh, dinamizm, ideala hörmət və dəyişməz, sabit sədaqət, sabaha, daha xoş gələcəyə xəyali bir uçuş, öz gücünə, qüvvəsinə inam hissi gətirir. Məlum olduğu kimi, böyük mənəvi nemət, həyat və gümrahlıq mənbəyi olan "gülüş insana xasdır". Gülüş heç də fəvqəlbəşəri, qeyri-adi hadisə deyil, o, insanın gündəlik həyatını mütəmadi müşayiət edən mənəvi bir ehtiyacdır. Gülüş sənətin bütün sahələrində olduğu kimi, ədəbiyyatda da təbii, idraki və estetik qüvvədir. Bədii gülüş yaradıcılığının əsas istiqamətindən, mövzu və problematikasından, əsərlərinin məzmun və mahiyyətindən, üslub və janr xüsusiyyətlərindən, ciddiyyət və qeyri-ədiliyindən asılı olmayaraq bütün sənətkarlar üçün arzu olunaq bir məziyyətdir. Dahi Nizamidən, fəraq şairi Füzulidən başlamış həyatın azab və məşəqqətlərini "toy-bayram" kimi qarşılayan Vaqifə qədər, böyük gülüş ustaları Mirzə Cəlil və Səbiddən ta Sovet dövrü yazıqlarımıza qədər ədəbiyyatımız heç vaxt mənalı-düşündürücü gülüşə biganə olmamışdır. Müasir dövrdə hekayə-nəvislik sahəsində Mirzə Cəlil və Ə.Haqqverdiyev yolunu, onların məzəli üslubunu Mir Cəlal yeni bir ruhda,

onları yamsılamadan, yaradıcı şəkildə davam etdirərək oxucuların sevimliliyinə çevrilmişdir. Mir Cəlal çoxsahəli istedadla malik şəxsiyyətdir. Belə ki, qarşımızda insan faaliyyətinin üç əsas və yaradıcı sahəsini, istedadın üç aparıcı komponentinin özünəməxsus qəribə bir ahəngdarlıqla birləşdirən, son dərəcə zəngin mənəviyyətli, orijinal xarakterli, lirik-satirik üslubu ilə seçilən, lakonizm və yıqcamlılığı özünün yaradıcılıq kredoşuna çevirmiş bir sənətkar şəxsiyyəti durur. Bu xoşbəxt ömürlü, gülgün talei insan, sevimli ədəb, sevimli alim və sevimli müəllimdir.

Mir Cəlalın xoşbəxtliyi bir də ondadır ki, o, heç vaxt orta, babat, miyanə yazıcı, alim və lektor olmamışdır. Əksinə, bunların hər birində tamamilə müvəffəq olmuş və üçünü də paralel şəkildə bütün həyatı boyu ustallıqla qoruyub saxlamış və gəncliyə məxsus bir temperament, gümrahlıq, həvəs və enerji ilə davam və inkişaf etdirmişdir.

Mir Cəlal yaradıcılığa müəyyən daxili tələbat ucubətindən gəlmiş, öz sözləriylə desək, "kağız kəlləmiş", ilk mətbu əsərlərindən etibarən istedadlı bir sənətkar kimi ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir. Onun xoşbəxtliyi bir də ondadır ki, əlinə qələm alarkən ölkəmizdə artıq "ağalar-qullar dünyası" yıxılmış, yeni, azad bir dövrün təməl daşları qoyulmuşdu. Mir Cəlal məhz bu keçid dövrünün, yeni dünya quruluşunun sənətkarı kimi özünün və ölkəmizin keçmiş acınacaqlı həyatını ürəkəğrısı ilə xatırlayaraq

balaca Baharın ("Bir gəncin manifesti") taleyini öz faciəsi kimi yaşamış və onun simasında, demək olar ki, bədii nəsrimizdə tamamilə yeni və orijinal bir surat yaratmışdır. Ədibin əsərlərində qarənliq keçmişin mənzərələri ağlayır, bugünkü həyat tabloları günəşin zərli saçaqları altında sanki qəhqəhə ilə güldür.

Ona görə də ədibin bədii əsərləri bütövlükdə tariximizin, müasir həyatımızın salnaməsindən səhifələr kimi son dərəcə mənalıdır. Orada ölkəmizin həm yüksəlişi, adamlarımızın şanlı mübarizəsi, həm də inkişafımıza mane olan müəyyən qüsur və nöqsanlar, meşşənliq, xudbinlik, modabazlıq, tənbəllik, tüfeylilik kimi mənfə hallar müvafiq boyalarla əks etdirilmişdir.

Mir Cəlalın ədəbiyyata gəlişi çox maraqlı olmuşdur. Yazıcının özü bu barədə biza maraqlı bir əhvalat danışmışdır: "Gədəbəydə müəllim işləyirdim. Yazı-pozuya xüsusi həvəsim vardı. Kiçik hekayələr yazıb respublika mətbuatına, xüsusilə "Kommunist" qəzetinə göndərirdim. Redaksiyadan həmişə eyni cavab alırdım: "Sizdə istedad var, lakin hekayəniz bədii cəhətdən zəif olduğuna görə istifadə edə bilmədik. Klassikləri oxuyun". Bütün bunlara baxmayaraq mən yazmağında davam etdim. Qorki demişkən: yazmaya bilmirdim. Günlərin birində "Kommunist" qəzetində ən yaxşı hekayələr üçün elan olunan müsabiqə haqqında yazı diqqətimi cəlb etdi. Heç yerdə çap etdirə bilmədiyim "bədii cəhətdən zəif" hekayələrdən birini müsabiqəyə göndərdim. Nəxşim tutdu: hekayəm birincilik mükafatı almışdı və onu bütövlükdə qəzetdə dərc etmişdilər. Eh... ilk mətbu əsərin doğurduğu sevinc necə də uzunömürlü olmuş. O günü indi də həyəcənsiz xatırlaya bilmirəm. Bir neçə gün sonra məni "Kommunist" qəzeti redaksiyasına dəvət edərək yaxşıca təriflədilər və özümlü də məktublar şöbəsinə müdir qoydular. O gündən hekayələrimi bir-bir xırd etməyə başladım. Mənim qızğın hekayəçilik faaliyyətimi diqqətlə izləyən və təqdir edən redaktor məni bir gün yanına çağıraraq dedi: "Sən əməlli-

başlı yazıçısanmış. Əsərlərin həm aktual, müasir, həm də bədii. Onlar mənim çox xoşuma gəlirlər. Ancaq bir şeyi bilmək istərdim. Bu əsərləri necə çətdirirsən?

- Yoldaş redaktor - dedim. - Əksinə sizin redaksiyaya işə girəni heç nə yazmamışam.

O, heyrətlə: bəs bu günəşni çap olunan hekayələri nə vaxt yazmısən? Mən bir qədər təbəssümlə dedim: "Bu hekayələrin hamısı kənddə müəllimlik etdiyim zamanlar yazıb Sizin qəzetinizə göndərdiyim yazılardır. İndi əlimə yaxşı fürsət düşüb, onları redaksiyanın portfelindən tapıb, necə deyərlər, bir-bir işiq üzünə çıxarıram. Bunların hamısı "bədii cəhətdən zəif əsərlər" silsiləsindəndir. Redaktor uğunub getdi. Elə həmin günün səbahısı o, məni redaksiyada daha yaxşı vəzifəyə keçirdi. Beləliklə, mən yazıçılığa başladım".

İndi o vaxtdan çox keçir. Zaman işə bədii əsər üçün ən yaxşı münsifdir. O, hər cür subyektivliyin, tərəfgirliyin və üzgərənliyin bərişməz düşmənidir. Zaman hökm verməkdə, son sözünü deməkdə tələsmir; hər şeyi saf-qürük edir; dəfələrlə yoxlayır, ölçüb-biçir və sonra qəti qərarını söyləyir. Sənətin bu qərəzsiz tənqidçisinin nüfuzu ilə hesablaşmayan, ötürü tərif və alqışların məstedici təsiri altında xumarlanan yazıçıların aqibəti yaxşı olmamışdır. Onlar adətən ədəbiyyat meydanına gurultu ilə gəlmiş, lakin səssiz-səmərsiz getmişlər.

Mir Cəlal yetmiş illik mənalı ömrünün tam yarım əsrini bədii, elmi və pedaqoji yaradıcılığa həsr etmişdir. Ədibin öz ideasına sədaqətindən yoxlanmış nə qədər mənalı əsərləri vardır: portret sosiyaleti, cəmiyyətimizin, adamlarımızın inkişafını mərhələ-mərhələ əks etdirən, bəzən güldürən, bəzən düşündürən onlarca hekayə və novellalar... artıq ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olmuş roman və povestlər... ciddi elmi-monoqrafik tədqiqatlar, qlobal problemlərin həllinə həsr olunmuş konseptual məqalələr, oçerk və publisist əsərlər, tələbə, aspirant və müəllimlərin etibarlı mənbə kimi faydalandıqları ali məktəb dərslilkləri və s. və i.ə.

Mir Cəlal hər şeydən əvvəl hekayə ustasıdır. Azərbaycan Sovet ədəbiyyatında kiçik hekayə janrının inkişafında onun böyük xidmətləri olmuşdur. Ədibin "Bostan oğrusu", "Həkim Cinayətov", "İstifadə", "Elçilər qayıtdı", "Özündən naxoş", "Plovdan sonra", "İclas qurusu", "Anket Anketov", "Xarici naxoşluq", "Mirza Səfi", "Möhlətövün tərcümeyi-halı", "Dostumun qonaqlığı" və s. əsərləri özlərinin satirik-yumoristik üslubu ilə seçilir. Bu hekayələrin hər birində bütöv bir povest üçün bəzə ediləcək qədər həyat materialı vardır. Lakin yazıçı bu materialı kiçik bir hekayə çərçivəsinə sığdıraraq tənqid hədəfini daha sərrast nişan alır. "Həkim Cinayətov" hekayəsində təsvir olunur ki, xəstə atasına baxmaq üçün təcili həkim çağıran Ramazan həkimin pintliliyinə, ətalətinə, xüsusilə insan taleyinə onun son dərəcə laqeyd və biganə olmasına heyrət edir, dəhşətə gəlir. Hekayənin özünə müraciət edək: "Ramazan bitmək bilməyən cəxşicə sualların hamısına cavab verdi. Həkim bu işi bitirdikdən sonra kamali-səliqə ilə suçəkəni aldı, yazdığı sual vərəqini qurtdu, ağır bir işdən qurtarmış kimi geniş bir nəfəs aldı, stula söykəndi, qollarını boynuna çataraq, bərk gərnəşdi. Stulun cırlıtmasına qadınlar da gülüşdülər. O, saxta bir ciddiyət göstərərək yumruğunu stola vurdu. Onlara acıqlandı, təkrar gülüşməyə başladılar". Bu kiçik parça ədibin portret hekayələrində tip yaratmaq üsulu və tipik şəraitin təsviri haqqında müəyyən təəvvür doğura bilər. Bu konkret təsvir vasitəsilə ədib həkim Cinayətov kimi mənasız həyat keçirən, iş vaxtı boş laqırtılarla məşğul olan bürokratları bizə yaxından tanıtdırır.

Ramazanın çox təkid və yalvarışlardan sonra nəhayət, Cinayətov tənbəl-tənbəl yerindən qalxaraq xəstəni yoxlamağa gedirsə də, birdən ciblərini yoxladığı zaman məlum olur ki, fonendoskopu və başqa cihazları yaddan çıxarıb özü ilə götürməmişdir:

"Vay səni... deyə təəssüfləndi. Öz hafizəsizliyini söydü. Unutduğu şeyləri götürmək

üçün təkrar ağır addımlarla müalicəxanaya tərəf hərəkət etdi".

Mir Cəlalın hekayələrində həyat rəngarəng və müxtəlif cəhətlərdən təsvir olunur. Tematikasına görə çox zəngin olan bu hekayələrdə köhnəliklə yeniliyin mübarizəsi, inkişafımıza mane olanların tənqidi, təmiz insani hisslər – vətənpərvərlik, övlad məhəbbəti, ata və analıq məhri-ülfəti kimi mötəbbət ön plana çəkilir. Ədibin elə hekayələri də vardır ki, burada satirik, yaxud yumoristik gülüş, şəh qəhqəhə yandırıcı göz yaşu ilə, komik, məzəli vəziyyət və sosiyyalərag tragik əhvalat və obrazlarla avəz olunur. "Badam ağacları", "Subaylıq fəlsəfəsi", "Vətən yaraları", "İki ananın bir oğlu", "Muştuluq", "Göylər adamı", "Ailə", "Ayaz", "İnsanlıq fəlsəfəsi" və s. hekayələr bu qəbil əsərlərdəndir. Ədibin hekayələrində diqqətli cəlb edən cəhətlərdən biri də komik situasiyalərag bəzən güürlü surətdə daha qabarıq, ilk baxışda az inandırıcı görünlə şəkilə verilmişdir. Bunu ədibin bir çox əsərlərində, xüsusilə "Anket Anketov", "Kəmtərovlar ailəsində" və "Xarici naxoşluq" da daha aydın görmək olar. Biz belə hallarda daha ürəkədən gülürük və eyni zamanda dərindən düşüürük. Məsələn, "Xarici naxoşluq" hekayəsində oxuyuruq ki, fiqurasının pozulacağından qorxan bir qız günlərlə ac-susuz qalaraq, özünü üzür və nəticədə bərk xəstələnir. Xələsi həkimdən soruşanda ki, bizim qızın xəstəliyi nədir, həkim mənalı tərzdə başını tərpəderək deyir: "Xarici naxoşluq!"

Mir Cəlal romanlar da yazmışdır: "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Yaşdırlar", "Təzə şəhər", "Yolumuz hayandır?". Ədibin bu romanları səciyyələndirən, onları oxuculara sevdiren əsas məziyyətlərdən biri Mir Cəlalın mətləbi konkret, yığcam və bədii formada, dinamik süjet daxilində ifadə edə bilmək məharətidir. Lakonizm bu əsərlərin müvəffəqiyyətini təmin edən başlıca keyfiyyətdir. Ədib çox haqlı olaraq süjetin inkişafını ləngidən lüzumsuz təfərrüatdan qa-

çaraq, hadisə və əhvalatın məğzini, cəvhar və özəyini təşkil edən mətləb və məzmunu ön plana çəkir, fikrini, ideyasını müxtəsər, yığcam fabula əsasında şirin, axıcı, bəzən ciddi, bəzən isə yumoristik tərzdə oxucularına çatdırır. Mir Cəlalın ayrı-ayrı romanlarında obrazların sayı elə də çox deyildir. Ədib hər bir əsərdə bir neçə surətin taleyini izləyir, onların hər birinin fərdi psixologiyasını açıq, mənaəvi aləmini yadda qalan, tutarlı ştrixlərlə göstərməyə nail olur.

"Dirilən adam" da Bəbir bəy, Qadir, Qumru; "Bir gəncin manifesti" ndə Mərdan, Bahar, Sona xala, Hacı İbrahim Xəlil; "Açıq kitab" da Vahid, Sadiq kişi, Kərim Gəldiyev, Rübaba; "Yaşdırlar" da Kərimzadə, Səlim, Nəriman; "Təzə şəhər" da Yunis və başqaları; "Yolumuz hayandır?" da Sabir, Əntiqə, Bəndah və qeyriləri məhz bu yolla yaradılmış surətlərdir.

Yazıçı adətən özünə doğma və yaxın olan bir sahədən mövzu seçir, uzun müddət dərindən müşahidə etdiyi, təsirləndiyi hadisələri qələmə alaraq bədii ümumiləşdirmələr yolu ilə sənət dilinə çevirir.

Həyatı dərindən bilmək, qüvvətli müşahidə qabiliyyəti, başlıca və aparıcı amilləri seçib fərqləndirmək Mir Cəlal realizmini şərtləndirən cəhətlərdəndir. Ədib süni emosiyaya yaratmaq, mətləbi dolayısı ilə demək yolu ilə getmir; həyat həqiqətlərini tam açıqlığı ilə, real şəkildə təsvir edib, müstəqim mənada oxucusuna çatdırır. Onun bədii təfəkküründəki aydınlıq da buradan irəliləyir. Köhnə dünyanın törətdiyi faciələr, bədbəxtliklər, kirpiyi ilə od götürən babalarınəkin acınacaqlı taleyi, xalqımızın keçmişdəki məşəqqətli həyatından bütöv bədii lövhələr Mir Cəlalın usta sənətkar qələmi ilə canlandırılmışdır. Biz bugünkü xoşbəxt uşaqları gördükə "Bir gəncin manifesti" romanından tanıdığımız balaca Baharı xatirəmizə gətiririk, onun arzularını gözüə qoyan keçmiş mühitə nifrət edirik. Oğlunun toyu üçün toxuduğu və ehtiramla saxladığı yeganə xalçasını satmaq məcburiyyəti qarşısında qalan erkək tinətli Sona xala kimi anaları-

mızın geniş qəlbini görür, fəxr edirik. "Dirilən adam" da öz diriliyini sübut edə bilməyən, köhnə qanunların, dərəbəylik adətlərinin şikəst hala saldığı, dirigözlü öldürdüyü Qədirin taleyini açıyıraq, ürəkədən yazırıq. Mir Cəlal yaradıcılığının əsas məziyyətlərindən olan müasirlik bu əsərlərində də başlıca keyfiyyət kimi özünü göstərir. Çünki yazıçı sovet ədəbiyyatına partiya və hökumətimizin əsas məfkərə silahı kimi qiymətləndirilərək öz yaradıcılığını məhz bu istiqamət üzrə inkişaf etdirir, tarixi, olub-keçəni bugünkü idəllərimizə xidmət etməyə doğru yönəldə bilər. O, eyni zamanda əsl sovet ədibi kimi müasir aləmdə baş verən hadisələri diqqətlə izləyir və onları təxirə salmadan bədii şəkildə əks etdirməyə çalışır.

Mir Cəlal romanları içərisində nisbətən az öyrəniləni, az tənqid və təhlil ediləni "Açıq kitab"dır. Satirik üslubda yazılan bu romanda ədib keçmişdən miras qalan fərdiyyətçiliyi, xudbinliyi, öz xoşbəxtliyini başqalarının bədbəxtliyi üzərində qurmaq ehtirasını romanın əsas mənfə qəhrəmanı olan Kərim Gəldiyevin simasında çox sərrastlıqla tənqid və nifrət hədəfinə çevirə bilməmişdir. Zənnimizə, Kərim Gəldiyev təkcə Mir Cəlalın yaradıcılığında deyil, ümumiyyətlə, Azərbaycan sovet bədii irsində yaranan orijinal mənfə tiplərdəndir. Müəllif mövzusunun 30-cu illərdən götürdüyü hadisələri həssaslıqla qələmə alması, o dövr üçün xarakter məsələlər qaldıraraq, onları həqiqi sovet yazıçısının partiyalı mövqeyindən həll etmişdir.

Mir Cəlal bütün əsərlərində olduğu kimi, "Açıq kitab" romanında da öz tendensiyasını oxucudan gizlətmir, kölgəli, neqativ cəhətləri, ümumi işə əngəl törədən hərəkət və meyilləri inkişafımız səviyyəsindən kəskin satira atəşinə tutur. Kərim Gəldiyevin fəlsəfəsi belədir: özünə rahat güzəran yaratmaq üçün heç nədən çəkinməmək; aldatmaq, yalan danışmaq, qara yaxmaq, böhtan atmaq, xəbərçilik, satqınlıq etmək, anonim yazmaq, bir sözlə, qatığın qara-

həqiqi sübuta yetirmək və i.a... Yazıçı bu mənfii qəhrəmanın "fəaliyyətinin" qol-budaq atdığı mühiti də, həmin mühitin adamlarını da real və düzgün təsvir etmişdir. Bunlardan bəziləri; açıq-açıqına. Gəldiyivə bir yuvanın quşudurlarsa, digərləri də yaltaqların, demaqoqların dediklərinə inanan, boş tərifdən xoşlanan, prinsipsiz, səbatsız, maymaq adamlardır. Beləliklə də, gəldiyevçilik üçün münbit zəmin yaranmış olur. Gəldiyev öz fəaliyyətinə daha geniş meydan verərək institutu bir-birinə vurur. saxta materiallar düzəldib, əlaçı, namuslu, çalışqan və istedadlı bir tələbə olan Vahidi institutundan çıxartdırmağa müvəffəq olur, onun sevgilisi Rübəbəni ələ keçirməyə çalışır. Lakin həqiqət incələr, üzülməz, – demişlər. Gəldiyev çox keçmədən işə olunur, onun firdaqlarının üstü açılır. Məlum olur ki, onun institutdakı əməlləri yeni deyildir, neçə il bundan qabaq kənddə başladığı "əməliyyatların" davamıdır. Yazıçının "Açıq kitab" romanından çıxardığımız nəticə ondan ibarətdir ki, cəmiyyətimizin inkişafının müxtəlif mərhələlərində Gəldiyevlər və gəldiyevçilik ara-sıra bir qədər faallaşsa da, nəticə etibarilə ölümə məhkumdur, çünki belələri güclü bir axının qarşısında duruş götürməyə qadir deyillər. Cəmiyyətimizin qüdrətli zəfər yürüşü Gəldiyev kimilərini hökmən kənara atacaqdır. Vurğun yaxşı demişdir:

Həyat dəniz kimi tomizlik sevar,
Sahilə çıxaraq zir-zibilləri.

Mən ədibin əsərləri barədə mühakimə yürüdərkən onun şəxsiyyəti ilə bu əsərlər arasında bir doğmaliq, yaxınlıq da duyuram. Doğrusu, mənə elə gəlir ki, onun üzündə həmişə xoş bir təbəssüm, nə isə qeyri-adi bir nur, heç vaxt həmin xeyrixah və nurani simanı tərk etməyən bir ziya və şəfqət örtüyü vardır. Bu xüsusiyyəti mən hələ o zamanlar – yəni 27-28 il bundan əvvəl – universitetin geniş və saqraq auditoriyalarında onun mühazirələrini dinlədiyim ilk günlərdən müşahidə etmişdim. Gözəl, duz-

lu, şirin və mənalı, sağlam bir gülüşlə, günəş hərarəti ilə dolu əsərlərini sevä-sevä oxuduğum, özümün uşaq təsəvvürümdə istədiyim şəkildə canlandırdığım sevimli ədibin indi üzünü görür, səsini eşidirdim. Sıralar arasında yavaş-yavaş yeriyərək, hərdən bir dayana-dayana dedi: "Ədəbiyyat ədib sözündəndir", – kəlamını heç-guşla dinləyir, təzadlı hissələr və duyğular keçirər və düşündür: "Bostan oğrusu", "Nənənin hünəri", "Badamın ləzzəti", "Mərkəz adamı", "Anket Anketov", "Kağızlar aləmi", "Müalicə" və onlarca bir-birindən gözəl, həyatın özü qədər təbii və mənalı hekayələrin, "Dirilən adam" və "Bir gəncin manifesti" kimi dərin məzmunlu, yığcam romanların müəllifi şəxsiyyətcə necə də sadə, səmimi və yapışlıq bir insan imiş. Belə hallarda mən dərhəl məşhur bir kəlamı dönə-dönə xatırlayırdım: "Yazıçının şəxsiyyəti, mənavi dünyası, məxfi həyatı, arzu və düşüncələri, ideal və niyyətləri ilə əsərləri arasında hökmən üzvi bir rabitə, yaxınlıq, doğmaliq olmalıdır". Ədibin sinəsindən bəyaz vərəqlər üzərinə tökülən sözlər ürəyin odlu kürəsində uzun müddət közərmiş, müəyyən şəkə düşmüş, əlvan, rəngarəng qövsi-qüzəhlər təki məharətli sənətkar qələminin qüdrətli möcüzəsi kimi yan-yanə düzülür ki, bunlardan da bədi ədəbiyyat adlanan bir sehr yaranır. Elə bir sehr ki, ilk baxışda adama çox asan görünür və elə güman edirsən ki, bu işi hamı bacarır. Əslində isə yazıçılıq insan fəaliyyətinin (zehni və fiziki) ən çətin, ən ağır, ən məşəqqətli bir sahəsidir.

Yadımdadır, bir dəfə universitetdə "Azərbaycan romanının yaradıcılıq problemləri" mövzusunda keçirdiyimiz müzakirədə gənclərdən biri hissə qapılaraq ötkəmcəsinə kənd mövzusunda yazılmış bütün romanların üstündən asanlıqla xətt çəkdi. O zaman müzakirəyə yekun vuran Mir Cəlal bir xalq məsələni həmin gənçə lap yerində xatırlatdı: "Mənbərə bir qəpik xərci çıxmayan elə zənn edər ki, göbələkdir, yerdən baş qaldırır". Mənə elə gəlir ki, Mir Cəlal müəllim bu xalq

kəlamını yazıçı əməyinə də şamil etməkdə tamamilə haqlı idi.

Mir Cəlal həmişə müstəsnaılıqdan, təmtəraq və uydurmadan çəkinərək mümkün olduqca təbii, adi hadisələri qələmə alır ki, bu da onun əsərlərinin həyatla yaxından səsleşməsinə təmin edən bir amil kimi üzə çıxır. Ədib özü bir dəfə bizə belə bir maraqlı əhvalat danışdı: "Müharibənin ağır günlərində respublikamızın kəndlərindən bir nəfər qoca kişi yanıma gələrək mənə dedi ki, sən mənim oğlumu yaxşı tanıyırsan, çox təvəqqe edirəm onun indi harada olduğunu, nə ediyini öz dilinlə mənə danışsan. Mən çox and-aman elədim ki, əmi, sizin oğlunuza mən haradan tanıya bilərəm, mən birdən-ikidən sizi, yalxud oğlunuzu görmüşəmmi? Onda qoca qoltuq cibindən qat kəmiş, oxunmaqdan sürtülmüş, bəzi yerlərinin yazısı gəmiş bir qəzet çıxararaq dedi: Budur, burada yazıbsan ki! Mən işin nə yerdə olduğunu anlayaraq, qocaya ürək-dirək verib yola saldım. Doğrudan da, həmin qəzetdə mənim cəbhə həyatından bəhs edən bir hekayəm dərc olunmuşdu. Orada təsvir olunan gənc döyüşçünü qoca öz oğlu bilmişdi".

Mir Cəlal bir alim, tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi də həmişə heç kəsə bənzəməyən elmi üslubu ilə ədəbi ictimaiyyətin ən qabaqcıl nümayəndələri sırasında durmuşdur. Onun adı ilə bizim ədəbiyyatşünaslığımızda və ədəbi tənqidimizdə, demək olar ki, müəyyən bir tənqid-təhlil üsulu, metodu mövcud olmuşdur. O, ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq sahəsinə gəldiyi zamandan bəri hamıdan fərqli olaraq sənət və ədəbiyyatın ən çox nəzəri problemləri ilə məşğul olmuş, adi məqalə və resenziyalarında belə, konseptual problemlər qaldıraraq onu elmi ümumiləşdirmələr əsasında həll etməyə səy göstərmişdir.

Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, Mir Cəlal 30-cu illərdən başlamış müharibədən sonrakı dövrə qədər bizim bədi ədəbiyyatımızda özünə çox dərin kök salan ritorikadan, ədəbi-bədi tənqid və ümumən ədəbiyyatşünas-

lıqda geniş yayılmış quru, cansız sosioloji təhlildən spesifikliyi heç zaman unutmamış və bu sahədə uğurla qələm işlətməmişdir. O, elmi-nəzəri əsərlərini elə mühüm şəxsiyyət və problemlərə həsr edir ki, onlar lokal sociyvo dəşməsinə, əksinə, monoqrafik xarakter kəsb etmiş olsun.

Mir Cəlal bədi ədəbiyyatın, bədi yaradıcılığın nəzəri, aktual problemlərini – sənətkarlıq məsələləri, gülüş ustalığı, metod və üslub, forma axtarıları kimi məsələləri tənqid edir və bütün hallarda da öz istəyinə nail ola bilir. 1940-cı ildə namizədlik dissertasiyası kimi müdafiə etdiyi "Füzuli şeirinin poetik xüsusiyyətləri" adlı əsərini sonralar alim dönə-dönə işləyib təkmilləşdirmiş, geniş əhatəli monoqrafiyə səviyyəsinə qaldırmışdır. Artıq bu əsər "Füzuli sənətkarlığı" adlı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının qızıl fonduna daxil olmuşdur. Mir Cəlal 1947-ci ildə doktorluq dissertasiyasına mövzu olaraq yenə də çətin bir sahəyə müraciət edir və "Ədəbi məktəblər" (XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında) adlı nəzəri əsərini yazır ki, bu da tamamilə yeni və lazımlı tənqidat idi.

Vaxtilə bizim bir sıra ədiə, şair və dramaturqlarımız Mir Cəlalin qələmi sayısında daha da populyarlaşmış. hətta bəzi başbələ tənqidçilərdən müdafiə olunmuşlar. Onlar bu xeyrixah, obyektiv tənqid üçün, əsərlərinin sərraf gözü ilə təhlil üçün ondan həmişə razı qalmışlar. S.Vurğun haqqında: "Özünü yenidənqurma yollarında", "Yeni şeirin manifesti", "M.S.Ordubadinin "Dumanlı Təbriz" romanı barədə "Böyük problemlər romanı"; Mirzə Cəlil, Ə.Haqverdiyev, S.Rüstəm, Ə.Məmmədyanlı, Ə.Cəmil və başqaları haqqında yazdığı onlarca digər məqalə və uqerklərində həmişə yeni söz deməyə çalışmış və çox vaxt da buna nail olmuşdur.

Mir Cəlalin bir sıra kəlamları ədəbi ictimaiyyət arasında bir zərb-məsəl kimi işlənir, aforizm kimi yayılır. Məsələn, Dostoyevskinin "Biz hamımız Qoqolun "Şinel"indən çıxmışıq"

aforizminin müqabilində onun bizim müasir nasirlərimiz haqqında əsl həqiqəti ifadə edən "Biz hamımız Mirza Cəlilin "Poçt qutusu"ndan çıxmış"q" sözlərini ədəbi məclislərdə tez-tez eşitmək olar. Mirzə Cəlili özünün ustadı hesab edən adib onun yaradıcılığını çox gözəl duyur, tədqiq edir, sevir və yüksək qiymətləndirir.

Mir Cəlal müəllimin özünün dediyinə görə, hazırda o, Mirzə Cəlil haqqında elmi-populyar bir əsər üzərində işləməkdədir.

Mir Cəlal bəzən adi, kiçik replika və yazılarında, tutarlı bir müqayisəsində, obrazlı deyilmiş bir cümləsində tədqiqat obyektinin müəyyən bir cəhətini çox sərrast ifadə edə bilir: Filan yazıçı həyatdan, filan isə kitabdan gəlmişdir: Əhməd Cəmil az yazır, fəqət saz yazır. Səməd Vurğun bir çoxları kimi yaradıcılığının ilk illərində kağız korlamışdır. Ə.Məmmədخانlı özünün məharətli qələmi ilə bəzən az ağılabatan vəqialərə belə oxucunu inandırma bilir və s. O da hamımızın xatirindədir ki, Ə.Kərimin "Qaytar ana borcunu" adlı məşhur şeiri Mir Cəlalin təhlilindən sonra ayaq tutub yeridi.

Mir Cəlal elmi-tədqiqat işində də təvazökarlığı yüksək qiymətləndirir, elmi etikani gözləməyi tələbalarına təkrar-təkrar tövsiyə edir. Elə ki, aspirantların ya əsərlərində, ya da danışıqlarında bu prinsiplərdən azca uzaqlaşmaq, qeyri-təvazö notlar duydu mu, dərhal oradaca deyir: "Bəzi cavanlar bir əsər yazmağa, bir tədqiqat aparmağa başlayan kimi sinəsini irəli verərək deyir: "Bu elm sahəsi məndən başlanır, onun təməlini mən qoyuram". Bu, çox pis xasiyyətdir. Qardaş, birdəfəlik bilin ki, heç nə sizdən, nə də məndən başlanır. Ədəbiyyatşünaslığın hansı sahəsini götürsəniz görərsiniz ki, bizdən əvvəl yaşamış kişilər hər şey demişlər, tədqiq etmişlər, bizimki olsa-olsa, ümmana bir damla əlavədir. Məsələn, elə

Aristoteli xatırlayın. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi sahəsində onun dediklərinə (kardinal-problemlər üzrə) bu neçə əsrlər ərzində başəriyyat çox mu əlavə etmişdir?! Əlbəttə, yox!".

Mir Cəlalin istər bədii, istərsə də elmi-publisistik əsərlərinin dili təqdirəlayiqdir. Bu dil canlı xalq dilinin qaynar çeşməsindən, folklor abidələrindən, Mirzə Cəlil nəsrinin zəngin dil təcrübəsindən qidalanır. Sözü qənaət, fikri yıqcam, lakonik, lakin təsirli, bədii şəkildə, təbii tərzdə ifadə onun dil haqqında əsas məramnaməsidir. Ona görə də ədibin əsərlərinin dili məzmun və mətləbə müvafiq olaraq gah sərt, kəskin, ifşaedici, gah şən, yumşaq və zərif, gah da bir qədər kövrək, romantik, lirik ruhda çırpınır. O, ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə mühazirələrində həmişə deyir ki, dil sadəlik sevir, dili qəlizləşdirmək, cümlələri dolaşmaq qurmaq heç də o adamın filosofluğuna dəlalət ələmir. Bir var deyəsən: bu kağıza mənim tərəfimdən imza atılmışdır. Bir də var ki, belə deyəsən: bu kağıza mən qol çəkmişəm. Hansı yaxşıdır? Mir Cəlal elmi dildə də süni qəlizliyin, əlləmaliyin düşmənidir. Aydın dildə yazılmayan əsərlər haqqında həmişə belə deyər: bir onun adam dilinə çevirən görək nə demək istəyir.

Mir Cəlal eyni zamanda gözəl bir lektor, müəllim, pedaqoqdur. İndi respublikamızın hansı obasına, hansı oymağına getsəniz, onun onlarca tələbəsinə rast gələrsiniz. O, bir professor, elmi-pedaqoji kadrlar yetişdirən bir mütəxəssis kimi nə qədər xeyirxah işlər görmüşdür. Bir ziyafətdə Mir Cəlal müəllimin sağlığına bədə qaldıraraq kimsə dedi ki, onun bu məclisdə iştirak edən tələbələri ayağa qalxsınlar. Hamı ayağa durdu. Məlum oldu ki, buradakıların əksəriyyəti Mir Cəlal müəllimin tələbələri imiş, hamısı da elmlər doktoru, elmlər namizədi...

GÖRKƏMLİ ƏDƏBİYYAT NƏZƏRİYYƏÇİSİ

XX əsrin sonunda dünya humanitar fikri nəzəri-metodoloji baxımından böhran keçirməyə başladı. Avropa humanitar təfəkküründə poststrukturalizmin böhranı, postsovet məkanında marksist-leninçi metodologiyanın mexaniki inkarı və tənəzzülü çıxış yolu kimi nayi qarşıya qoydu? XX əsr ədəbi-nəzəri fikrinin yekunlarına, inkişaf mərhələlərinə hasr edilmiş sənballı tədqiqatlarda belə bir rəy yekdilliyi ortaya çıxır ki, başəriyyətin yaratdığı mədəni sərvətlərin tarixi təşəkkülü və inkişafını dövrələndirmək və yenidən dəyərləndirmək baxımından iki amili birləşdirən səmərəli yol belədir: ən müasir humanitar nəzəriyyələrlə, o cümlədən sivilizasiyalar nəzəriyyəsi, müasir epoxanın paradigması və s. amillərlə müxtəlif regionların və milli nəzəri məktəblərin əldə etdiyi tarixi təcrübəni öyrənmək və yaşarlığını ehtiva edən dəyərlərini cari elmi dövrüyyəyə gətirmək. Mövcud nəzəri konsepsiyalarla milli ədəbi-elmi təcrübənin yekunlarının vəhdətdə götürülməsi müasir nəzəri-metodoloji böhrandan çıxmağın səmərəli, düzgün yoludur.

XX əsr Azərbaycan estetik fikrinin inkişaf mərhələlərini müəyyən edən, çağdaş humanitar fikrin inkişafına təməl olan nəzəri-metodoloji məktəb yaratmış klassik filoloq alimlərimizdən biri kimi Mir Cəlal müəllimin ədəbi-tənqidi irsinin tarixi və müasir elmi tutumu hansı kateqoriyalan əhatə edir?

XX əsr ədəbiyyatşünaslıq məktəbində onun kateqorial aparatının və metodoloji inkişafının tarixi mərhələlərini şərtləndirən Hənəfi Zeynəlli, Səməd Vurğun, Mir Cəlal, Məmməd Cəfər və Yaşar Qarayevin əsərlərinin tarixi missiyası və müasir mənası bu gün daha aydın seçilir. Ədəbiyyat tariximizin sistemləşdirilməsi, tekstoloji tədqiqi və nəşri sahəsində, cari ədəbi prosesi öyrənmək baxımından böyük xidmətləri olmuş digər alimlərimizin vətəndaşlıq işini qeyd etməklə yanaşı, adlarını qeyd etdiyimiz müəlliflər XX əsr ədəbiyyatşünaslığının nəzəri-metodoloji baxımdan inkişaf mərhələlərini müəyyən etmişlər. Səməd Vurğun və Mir Cəlalin fəaliyyətini isə yaradıcılıq psixologiyası baxımından başqa bir cəhət, eimi təfəkkürlə bədii düşüncənin bu iki sənətkarda əhəngdar birləşməsi, bir-birini tamamılamasıdır.

Mir Cəlal müəllimi bir ədəbiyyat nəzəriyyəçisi və estetik kimi öz həmkarlarından nə fərqləndirirdi? İlk növbədə böyük zövq sahibi, ədəbiyyat adamı olması, öz bədii təfəkkür tipindən elmi ümumiləşdirmələrə keçmək istedadı. O, təhlil obyektlərinə, xüsusən Nizami, Füzuli, Mirzə Cəlil və Səməd Vurğun kimi böyük ədəbi şəxsiyyətlərin ədəbi-bədii, fəlsəfi-sosial təməlinə və məkanına tərəf-müqabil ola bilirdi. Məhz buna görə onun araşdırdığı, üzə çıxardığı bədii dəyərlər və onlara əsaslanan nəzəri ümumiləşdirmələr diri və mənalıdır.

Mir Cəlal müəllimin nəzəri-estetik görüşləri aşağıdakı problemləri əhatə edir:

1) klassik irsin nəzəri problemləri: klassik irsin təhlil və qiymətləndirilməsi məsələləri; klassik ədəbi irsin poetikası, yaradıcılıq metodu və onun Azərbaycan ədəbiyyatında tipologiyası problemi;

2) ədəbi irsin dövrləşdirilməsi və təsnifi; XX əsr ədəbiyyatı tarixi bir mərhələ kimi, bir mərhələni təyin edən ədəbi-estetik şərtlər;

3) Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslığın form kimi sistemləşdirilməsi, onun kateqoriyalarını haqqında qənaətlərin milli bədii dəyər və təcrübəyə əsaslanması.

Mir Cəlal müəllimin ədəbiyyat nəzəriyyəsi ilə bağlı tədqiqlərinin bu gün yaşaması onun ədəbiyyat tarixini dərinlən bilməsi və onun daxili inkişaf qanunauyğunluğunu üzə çıxarmasıdır.

Klassik ədəbi irsin tədqiqində onun poetikaya xüsusi yer verməsi, daha doğrusu, tədqiqatların başlıca istiqamətini bu sahəyə yönəltməsi onun araşdırmalarının yaşarlığını ehtiva etməklə ədəbi-nəzəri fikrin sosioloji təhlil üsullarından uzaqlaşmasında böyük tarixi bir missiyanı yerinə yetirmişdir. Nəzərə alsaq ki, 30-50-ci illərdə ədəbiyyatşünaslıq və tənqidə vultqar sosioloji təhlil üsulu baş alıb gedir, sənətin bədii dəyəri arxa xəttə keçir, bədii sözün dəyəri müasir siyasi meyarlar müstəvisində qiymətləndirilirdi, onda 30-cu illərdə yazılmış "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" əsərinin böyük tarixi mənası bir daha aşkarlanır.

Mir Cəlal müəllimin bu monoqrafiyası ədəbiyyatşünaslığımızda ilk əsər idi ki, poetik kateqoriyaların təkamül prosesi sistemli, müqayisəli təhlil üsulu ilə öyrənilirdi. Füzulinin bəşər bədii təfəkkürünün inkişafında müstəsna rolunu milli, regional poetik dəyərlərin müstəvisində üzə çıxarırdı. Xaqani, Nizami, Nəsimi, Xətai və Həbibinin sənətkarlığı ənənələri fonunda müqayisəli təhlillər şairin poetikasındakı heyratməli yeniliyi göstərməyə imkan verir.

Mir Cəlal müəllim bizim ədəbiyyatşünaslıqda ən orijinal təhlil üsulu olan müəlliflərdən biridir. Fitri müşahidə qabiliyyəti, incə bədii-estetik zövqdən yaranan mətn seçmə məharəti, ədəbi inkişafın istiqamətlərini intuitiv duyma keyfiyyəti onun elmi təfəkkürünün spesifik cəhətləri idi.

Mir Cəlal müəllimin 30-cu illərdə yazdığı digər əsərlərdə, o cümlədən "Bədii dil haqqında", "Nəsrimiz baniləri", "Klassik nəsrimiz haqqında", "Nizaminin müsbət surətləri haqqında" məqalələrində, "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" monoqrafiyasındakı təhlil üsulu ədəbi irsimizin digər şəxsiyyət və abidələrinə müncər edilir. Bu gün milli ədəbi fikrin estetik məzmununu, onun tarixi təkamülünü üzə çıxarmaqda tarixi poetika səpkinsində araşdırmaların perspektivi sanballı tədqiqatlarda öz təsdiqini tapmaqdadır. Mir Cəlal müəllimin adıçəkilən əsərlərində ədəbi fikrin immanent-daxili inkişaf qanunauyğunluğunun tədqiqi ayrıca bir sciyya daşıyır. O, bədii dili estetik tutumlu hadisə hesab edir, bədii nəsrin tarixini üslubların tarixi kimi izləyir və əsasən, realist üslubun bədii imkanlarını üstün hesab edir. Epiqon ədəbiyyatın, nəzm vərdişinin Ə. Haqverdiyev və Mirzə Cəlil nəsrinin canlı təhkiyəsi ilə əvəz edilməsini Mir Cəlal ədəbiyyatın həyata yeni münasibəti ilə bağlı izah edirdi.

Mir Cəlal müəllim klassik nəsrin tarixi inkişafını poetik sistem təkamülünə paralel tədqiq edir. Xüsusən nəsrin poetikasının formalaşmasında folklor ənənələrinin, folklor qaynaqlarının rolunu konkret təhlillərlə üzə çıxarır. Füzuli nəsrinin poetikasından bəhs edərək yazır: "Nəsr içində verilən bu şeirlər iki cəhətdən tədqiqə layiqdir: əvvəla, bizim bütün el dastanlarında söyləmə, nağil üsulu ilə yanaşı tərənnüm, oxuma üsulu, yəni adi danışıq içində (yeri gəldikcə) şeirlərin verilməsi bir adətdir. Görünür ki, bu yalnız şifahi nəsrimiz üçün yox, qədim yazılı nəsrimiz üçün də xarakterik cəhət olmuşdur".

"Klassik nəsrimiz haqqında" əsəri əslində bu nəsrin janrdaxili inkişaf səciyyəsinə üzə çıxardır. Nəsrin Şərq bədii dünyagörüşü müstəvisindən Avropa poetik məzminə keçidini İ. Qutqaşının "Rəşid bəy və Səadət xanım" hekayəsində izləyən müəllif yazır: "Bu hekayədə diqqəti cəlb edən cəhət Avropa romantik stili ilə Şərq nağıl və əfsanələrinə məxsus olan bəkirliyi, spesifiklik, nəzakət qaydaları təsvirinin qəribə birliyidir".

Mir Cəlal müəllim nəsrin təkamülündəki sıçrayış və geriləmələri poetik kateqoriyaların müasir estetik tutumu ilə bağlı izah edirdi. "Rəşid bəy və Səadət xanım" (İ. Qutqaşın), "Kitabi-Əsgəriyyə" (A. Bakıxanov) hekayələrini Füzuli meyarları əsasında təhlil edərkən yazırdı: "Rəşid bəy və Səadət xanım" hekayəsi yeni, Avropa təsiri ilə yüksək stildə yazılmışsa, "Kitabi-Əsgəriyyə" köhnə, hətta o zaman mövqeyini itirməkdə olan Şərq dini əfsanəvi nəsr stilində yazılmışdır. Buna görə də nə qəhrəmanların xarakterləri, nə hadisənin cərəyan etdiyi məkan və zaman, nə də ailə və məişət həyatı əsərdə mükəmməl təsvirini tapa bilməmişdir"...

M.F. Axundovun "Aldanmış kəvakib" əsəri realist nəsr poetikası kimi təhlil edilir. "Bu əsər, hətmcə kiçikliyinə baxmayaraq, böyük bir epoxanı verən, bir xalqın, bir dövlətin taleyinə həsr olunmuş bir əsərdir". Axundovun nəsr sənətkarlığının inceliklərinə ənənə tədqiqatçı qeyd edir ki: "Bəzən bir replikada mükəmməl bir portret çəkməyə müvəffəq olmuşdur".

M. Cəlalın poetika hüduqlarında araşdırmaları, sözsüz ki, Füzuli irsi üzərində qurulmuşdur. 50-ci illərdə Füzüliyə dair tədqiqatlarını davam etdirərək onları "Füzuli sənətkarlığı" adı altında nəşr etdirdi.

30-40-cı illərdə klassik romantik irsin təfətti və inkarı mühtində Füzuli şeirinin sənətkarlığının tədqiqi yanlış təsəvvürlərə ən tutarlı cavab idi. "Füzuli nəsrində şeir təsirini bir də detalların təsvirində görürük. Burada nəsr sənətinə xas olan təfəssilatçılıq, kəmkəci faktlar

və materialların ümumi, əsas əhəng ilə uyşdurulması vardır".

Bu əsər füzulişünaslıqda yeni və uzun illərin təhlil prinsiplərini, tədqiqat istiqamətlərini müəyyən etdi. 60-80-ci illərdə sənətin bədii çalarlarını öyrənən tədqiqatlar, əsasən, bu əsərin təcrübəsindən qidalanırdı.

"Füzuli sənətkarlığı"nın nəzəri-metodoloji tutumunu yaşarlığı milli, regional və ümumdünya ədəbiyyatı poetikasını yaratmaq ideyasının ortaya gəldiyi bir vaxtda bir daha döviyyəyə gəldi. Mir Cəlal müəllim farsca bilan, qədim Şərq ədəbi kanonlarına balad olan, fərdi, regional və milli üslubların təkamülünü bədii materialda müşahidə edən, eyni zamanda ədəbiyyatın daxili gözəlliyini dərinlən duyan sənət bilicisi idi. O, qafiyə, epitet, təşbeh, lirika, üslub kimi poetik kateqoriyaların bədii fikir tarixində hərəkətini, gəzişmələrini böyük ustalılıqla, tarixilik prinsipi ilə izah edirdi. Onun Füzuli poeziyasının konkret detallarının təhlilindən doğan fəlsəfi-estetik məzmunlu ümumiləşdirmələri sənət haqqında ədəbiyaşar aforizmlərə çevrilmişdir, "Füzuli ədəbiyyat tariximizdə qəlb ələminə vaqif olan və bu ələmin həyatını hərtərəfli, xüsusi bacarıqla, gözəl və şirin bir formada ifadə edən dahi şairdir". "Füzuli ədəbi məktəbi özünün mənə, məzmun zənginliyi, bədii yüksəkliyi ilə insan hiss və fikirlərinin bədii ensiklopediyasını təşkil edir".

Bu ümumiləşdirmələr professional bir ədəbiyyatşünas və estetikin elmi təfəkküründə cillənmiş, uzun illər məkan yaşanmış sənət haqqında qənaətlərin yəqinudur.

"Füzuli sənətkarlığı" əsərinin hər bölməsi füzulişünaslıqda yeni bir istiqamətin əsasını qoydu. Azadə Rüstəmovanın, Vəcihə Feyzullayevanın, Ayaz Vəfalının, Sabir Əliyevin, Tofiq Hacıyevin Füzulinin ədəbi-nəzəri görüşlərinə, Füzuli şeirinin folklor qaynaqlarına, Füzulinin poetik dil sənətkarlığına həsr edilmiş sanballı tədqiqat işləri Mir Cəlal ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin dəyərli davamıdır.

Mir Cəlal müəllimin Füzuli, eləcə də digər klassiklərin poetikasına həsr etdiyi tədqiqatlar ədəbiyyatşünaslığın sosioloji təhlil üsuluna alternativ idi, sənətin estetik gözəlliyinin mahiyyətinə əsaslanırdı. Füzulinin estetik görüşləri, onun poeziya barədə sənət kredosu Mir Cəlal müəllim tərəfindən böyük ustalıqla ümumiləşdirilmişdir: 1) "sənətdə yaradıcının bədii niyyəti, uydurması, icadını mühüm məsələ hesab edir"; 2) tarixi süjet və əhvalat sənətkarın əlində hüner göstərmək üçün bir vasitə, "bohana olmalıdır"; 3) "şairin sənətə verdiyi tələbin formaya, söz, ifadə, stil şərtlərindən çox məzmunna, əsərin aşılamaq istədiyi güclü hiss və fikirlərə aid olduğu da müəyyəndir".

Mir Cəlal müəllimin Füzuli və Səməd Vurğun poeziyasına həsr etdiyi tədqiqatlarda böyük sənət yanğısı fəlsəfi-estetik tutumla həm-a-həngdir. Bu səhifələri oxuyarkən Belinskiyin Puşkin haqqında məşhur məqalələri göz önünə gəlir. Predmetə dərinləndirən bələdlik, şairin poetik dünyasına məhrəmlik, təhlil obyektinin tarixi-mədəni kontekstini duymaq, sənətlə gerçəklik arasındakı əlaqənin mahiyyətini duymaq istedadı Mir Cəlalin nəzəri tədqiqatlarına poetik ovqat açılan cəhətdir. O, Füzuli şeirinin səhrini fikir daşıyıcısına çevrilən poetik kateqoriyaların təhlili ilə üzə çıxarır.

Bu gün Füzuliyə sufi deyib ifrata varanlara Mir Cəlal müəllimi yenidən oxumağı məsləhət bilirdik. İctimai fikirdə baş verən hər ovqatla klassik irsə yanaşmaq olmaz. Füzuli nə sufidir, nə ateistdir. Füzuli Orta əsrlər Şərqində mövcud olan romantik ədəbiyyatın böyük humanist nümayəndəsidir.

Mir Cəlal Füzuli eşqinin romantik məzmununu və onun bədii ifadə fərdliliyini sadə, heç kimə bənzəməyən bir məntiqlə izah edir: "Bu eşqi ifadə üçün şairin istifadə etdiyi surətlər, bədii vasitələr tamam real, maddi həyat hadisələridir. Təbiət, tarix, insan qəlbi, insanın mənəvi həyatı, şairin lirikasını ifadə üçün

əsas vasitə və mənbədir. Füzulinin məftun olduğu gözəl haqiqi, real, canlı insandır. Şairin məhəbbəti, məftunluğu da canlı bir insanın vurğunluğudur. Lakin şairin hiss və həyəcanları o qədər dərin və incedir ki, onun qəlbə vaqifliyi o qədər heyrətləndiricidir ki, insan oxuduqda başqa və yüksək bir aləmə çıxdiğini güman edir. Füzuli eşqini real zəmindən ayıraraq sırf "ilahi" adlandırılanları çaşıdır, yanıldan da bu cəhətdir".

Müəllif fikrini poetik formanın detallarında real həyatı məzmunla izah edir. Füzuli sənətinin bədii məntiq, şeir mədəniyyəti, peyzaj, lirika kimi kateqoriyaların fonunda təhlili tədqiqatının geniş erudisiyaya malik olduğu təsdiq edir.

Nizami poeziyasının milli müəyyənliyini tədqiq etməyə cəhd göstərən bəzi tədqiqatçıların sənətin bədii təkamül mahiyyətinə varmadan formal amillərə əsasən rəy demələri yəşarlı olmur. Bu baxımdan Mir Cəlal müəllimin "Nizami və Füzuli" əsərində bu gün öyrənməli və əsaslanmalı cəhətlər çoxdur. Ədəbi inkişafın mahiyyətini, poeziyanın məzmun və estetik tutumunun təkamülünü mətnin ən dərin qatlarında gizlənməmiş bədii sirləri zəminində öyrənən, ədəbiyyatşünaslıq, nəzəri təhlil səpkisində yazılmış nadir əsərlərdən biri "Nizami və Füzuli"dir. Mir Cəlal müəllimin mətnlə işləmək məharəti, klassik poeziyanın ən incə mətləblərini duymaq istedadı bu əsərdə hey-rətəməz şəkildə üzə çıxır. Nizami sənətinin milli tutumunu, Azərbaycan poeziyasında, tarixi ədəbi prosesində onun iştirakını belə ayıni göstərən tədqiqatlar barmaqla sayılır. Nizami ənənələri Füzuli poeziyasında forma-məsnəvi, bəhr, bədii məntiq, bədii paralelizm, didaktika, bədii dil müstəvisində təhlil edilir.

XX əsr Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində Mir Cəlalin digər böyük xidməti Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yaradıcılıq metodu və onun tipologiyası probleminin ilk nəzəri əsaslarını yaratmasıdır. Yaradıcılıq problemi dünya ədəbi fikrində incə və mürəkkəb problemdir,

xüsusən romantizm, həm də estetik düşüncənin həssaslığının, onun ədəbi prosesin müxtəlifliyini və təkrarsızlığını duymaq göstəricisidir.

Nəzəri fikir tariximizdə bədii metod konsepsiyasının təşəkkülü baxımından 40-cı illərə qədərki məqalələrin, nəzəri müşahidələrin müstəsna əhəmiyyətini göstərməklə yanaşı, onu da etiraf etmək lazımdır ki, onlarda realizm və romantizm bir metod, cərəyan kimi özünün əsaslı nəzəri-metodoloji prinsiplərə əsaslanan konseptual qoyuluşunu və həllini tapa bilmir.

Mir Cəlal müəllimin "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" doktorluq dissertasiyasında XX əsr realizm və romantizmi ilk dəfə ayrıca tarixi-estetik kateqoriya, ədəbi məktəb şəklində dəyərləndirilir. Ədəbiyyatşünaslığımızda romantizm haqqında əvvəlki mülahizələrdən fərqli olaraq, bu əsərdə realizmlə yanaşı romantizm müstəqil yaradıcılıq üsulu kimi götürülür, milli ədəbiyyatşünaslıqda yaradıcılıq metodlarının bütöv, sistemli nəzəri şərh üçün metodoloji əsas hazırlayır. XX əsr realistlərinin və romantiklərinin əsas nümayəndələrinin yaradıcılığını orijinal təhlili ilə yanaşı, onun daxili tipologiyası, rus, türk, Avropa sənəti ilə əlaqələri, həmçinin təhlil olunan faktları müəyyən bir cərəyan kimi birləşdirən, bir sıra estetik prinsiplərin ilk şərhinə burada təsadüf olunur. Bu əsərin yazıldığı vaxtdan 60-cı illərə qədər romantik ədəbiyyata həsr olunmuş əsərlər özünün milli ədəbiyyatşünaslıqda nəzəri-metodoloji əsasını burada tapır.

Mir Cəlal müəllimin ədəbi-nəzəri fikir tariximizdə digər böyük xidməti onun ədəbiyyat tarixçiliyi, klassik irsi dövrləşdirmədə orijinal prinsipləridir. Qədim və orta əsrlər ədəbiyyatının bir kurs və fənn kimi sistemləşdirilməsi Həmid Araslıya, yeni dövr – XIX əsr ədəbiyyatı Feyzulla Qasımzadəyə məxsusdursa, XX əsrin əvvəlləri tarixi mərhələsinin yaradılması Mir Cəlal müəllimin adı ilə bağlıdır.

Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində ədəbiyyatşünaslığın əsasları və ədəbiyyat nəzəriyyəsi fənləri üzrə ən mötəbər dərslək kimi M.Cəlal müəllimin adı ilə bağlı tədqiqatlar və "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" öz missiyasını bu gün də yerinə yetirir. Çünki Mir Cəlal müəllimin ədəbiyyat nəzəriyyəsi ilə bağlı qənaətləri qədimdən mövcud olan nəzəri təlimlərin icmalı deyil və yazıldığı dövrün siyasi kontekstindən də mümkün olan qədər uzaqdır. Digər tərəfdən Mir Cəlal müəllimin mövcud nəzəri kateqoriyaların şərhində istinad etdiyi əsas elmi qənaətlər Şərq, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin tarixi təcərrübəsinə əsaslanır. Son onilliklərdə sanballı bir ədəbiyyat nəzəriyyəsi ortaya çıxmır. Yazılanlar da ədəbi-nəzəri prosesdə bərqərar ola bilmir. Və yaxın illərdə də mükməll ədəbiyyat nəzəriyyəsinin ortaya çıxacağını nişan verən ünvan görünür. Çünki Şərq və klassik Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf qanunauyğunluqları ilə dünyada mövcud olan nəzəri-estetik təlimlərin qovuşuğu, sintezi səpkisində ciddi tədqiqatlar əzdir. Ədəbiyyatşünaslıq bir elm kimi bəşəri səciyyə daşıdığı kimi milli məzmun kəsb edir. Bu baxımdan Mir Cəlal müəllimin nəzəri tədqiqatlarında seçdiyi təhlil üsulu klassik örnək kimi yaşamaqdadır.

Mir Cəlal müəllimin sənət, sənətkar haqqında qənaətləri, yəhək fikri elmi aforizmlərə çevrilmişdir. Bu mühkəml ədəbiyyat, müdrik tutumu olan bu mülahizələrin arxasında uzun illərin müşahidələri, seçimləri dayanır. "Füzuli, hər şeydən əvvəl, qəlb şairidir". "Təsədüflər qəhrəmanlara vox, qəhrəmanlar təsədüflərə təbə haldır", "Sənətdə bədii ümumləşdirmə ən böyük hüner. Həm də ən mühüm şərtidir". "Yaxşı ifadə olunmuş fikir, qızıl külqədən istehsal olunan kimi, təmizlənməklə alınır"; "Yazıçının oxucudan fərqi bir də onda olmalıdır ki, o hadisələrin bir tərəfini, yalnız zahirini vox, həm də xüsusi daxilini, mahiyyətini, çoxlarının görə bilmədiyini görsün. Görməklə qalmasını, bədii lövhədə göstərsin. Bununla qal-

masın, mənalandırsın, fikirləri, hissləri təşkil üçün müəyyən məqsədə istiqamətləndirsin"; "Bazıları nadir süjeti, bazıları isə adi hadisəni, daha bir başqası maraqlı şəxsiyyəti hekayənin mərkəz obyektı alır. Nəyi alırsan al, sözü deməyi və mətləbi mənalandırmadı, sənətkarlığı mühim şərt al"; "Səməd Vurğun bir çoxları kimi kağız korlamamışdır"; "Sabirdən sonra Səməd Vurğun qədər ürəkləri fəth edən ikinci bir şair görmək çətindir"; "Vurğun müfəkkir şairdir. O, yalnız qəlbın müğənnisi deyil, həm də böyük fikirlər, idealların qarçısıdır"; "Səməd Vurğun hər bir ailəyə atadan, anadan əziz bir sima kimi sevilən xoşbəxt sənətkardır."

Bu deyimlərin hər biri ədəbi inkişafımız, onun nümayəndələri haqqında dərin ümumiləşdirmələrdən xəbər verən, ədəbi-estetik kriteriyaya çevrilən nəzəri yekundur. S.Vurğun haqqında aforizmə çevrilmiş deyimləri tarixin sınağından çıxmış böyük ürək sahibinin, ədəbiyyat salahiyətçisinin vətəndaşlıq yanğısından xəbər verir və bu dəhi şairimizin qadağan olunmuş şəxsiyyətlərinin ədəbi irsinin təhlili göstərir ki, Mir Cəlal müəllimin böyük müdrikliklə əsaslandığı bu fikir dərin elmi zəminə söykənir və heç zaman da dəyişməyəcəkdir: "Azərbaycanı şeirə gətirən Səməd Vurğun oldu" mülahizəsi böyük bir tədqiqatın yekunudur. Təkcə "Azərbaycan" şeirinin xalqın milli şüurunun, azərbaycançılığın formalaşmasında xidmətinə dərk etməyənlər bilsinlər ki, Səməd Vurğun elə nadir şəxsiyyətlərdəndir ki, qazandığı böyük xalq məhəbbəti və dünyəvi şöhrəti əvəzlənmiş yarımlı əsrin heç bir dönəmində əzəlməmişdir. Səməd Vurğunun milli-ideoloji baxımdan ən böyük xidməti 30-cu illər kimi mürəkkəb, tələpəli bir zaman kəsiyində azərbaycançılığın poetik bir məkan tutumunda milli-ictimai, ədəbi-bədii şüura çevrilməsidir.

Mir Cəlal müəllimin ədəbi-tənqidi görüşlərindən danışarkən "Füzuli sənətkarlığı" səviyyəsində yazılmış "Yeni şeirin manifesti" tədqiqatını ayrıca dəyərləndirmək gərəkdir. Bu əsər S.Vurğun poeziyası haqqında ədəbi-fəlsəfi məhəbbət dastanıdır. Əsl poeziyaya, sənətə yüksək peşəkarlıq səviyyəsində verilmiş qiymətdir. Bu əsər janr etibarı ilə ən çox bədii-fəlsəfi esseyə bənzəyir. "Komsomol poeması"nda bədii həqiqətin ictimai-sosial konteksti, ədəbi qəhrəmanların təbiiliyini, həyatiliyini ehtiva edən bədii ümumiləşdirmə qüdrəti, poemanın bir janr kimi poetikası Mir Cəlal tərəfindən bənzərsiz elmi təhkiyə və intonasiasına əsaslanır. Bu əsər vurğunsünaşlıqda öz müasir əhəmiyyətini saxlayır və tarixi missiyasını böyük ləyaqətlə yerinə yetirmiş nadir ədəbi tənqid nümunəsidir.

Mir Cəlal müəllimin hər bir klassik haqqında dediyi elmi aforizmin müasir mənası haqqında tədqiqatlar yazmaq olar və yazılacaq da.

Mir Cəlal müəllim Azərbaycan ədəbiyyat adamlarının bir neçə nəslinin müəllimi olmuşdur. Filologiya fakültəsində təhsil almış hər bir tələbə öz ailəsinə, işlədiyi kollektivə, dərslər dediyi sinif otağına Mir Cəlal müəllimin sadəlik, paklıq işığından pay aparmışlar. 1970-ci ildə BDU-nun filologiya fakültəsinə daxil olmuş Teymur Kərimli, Vilayət Quliyev, Qərib Qaranni, Aqil Abbas, Durna Mehdiyeva, Nəzakət İmamverdiyeva, Səvda Aslanova, bu sətirlərin müəllifi və ədəbiyyatımızın təbliği, tədrisi ilə məşğul olan Mir Cəlal müəllimin onlara tələbəsi onun parlaq xatirəsini əziz tuturlar.

"Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" fərnində bizə mühazirə oxuyur və bizim qrupda seminar məşğələlərini özü aparırdı. Yazdığımız kurs işlərinin müzakirələri zamanı mənim fəallığım onun diqqətini cəlb etdi və oxuduğum beş ildə həmişə onun diqqətində oldum.

Mir Cəlal müəllim heç kimin könlünə dəyməzdi. Tələbə yoldaşımız Həlīmə Rzaquluzadə onun "Qəbul imtahanı" hekayəsi haq-

qında kurs işi yazmışdı. Xasiyyətcə çılğın bir qız kimi tanışdığımız Həlīmə bu hekayənin formal təriflərindən yazıçıya özünü özlüyündə kəskin tənqid edir və bundan zövq almırmış kimi tez-tez intonasiasını dəyişirdi. Mir Cəlal müəllimin çöhrəsindəki təbəssümü dəyişmədi, aksinə, tələbəsinin yersiz cəsarətinə müdaxilə etmədən onu axıra qədər dinlədi, sözünü bir dəfə də olsun kəsmədi. Üzünü auditoriyaya tutub dedi:

– Ə, Şirindil, gəl fikrini de!

Bu kurs işlərinin müzakirələrində Mir Cəlal müəllim sanki məni daimi opponent təyin etmişdi. Mir Cəlal müəllimin məna olan rəğbətini hamı bilirdi. Və necə danışacağımı gözləyirdilər. Bədii ədəbiyyatın mahiyyəti haqqında Mir Cəlal müəllimdən eşitdiklərim əsasında giriş sözlümü qurtarıb dedim ki, Mir Cəlal müəllim, Həlīmə ədəbiyyatın mahiyyətini bilmir, nə daxli var ki, Maştağadan şəhərə necə dəqiqəyə gəlsən, hekayədə əsas yazıçının fikridir.

Mir Cəlal müəllim qolumdan tutub çox təmkinlə dedi:

– Ə, Mehdi Hüseyn də belə deyirdi!

Mən də çox məmnun halda və bu məqamda müəllimin etimadını doğrultmuş bir tələbə ədəbi ilə gəlib Həlīmənin yanında oturdum.

I kursda "Əliağa Kürçaylının son şeirləri" mövzusunda yazdığım kurs işini müzakirə edirdik. "Orta nəsil poeziyasının görkəmli nümayəndəsi" ifadəsini eşidən Mir Cəlal müəllim məni saxlayıb soruşdu:

– Orta nəsil deyəndə kimləri və nəyi nəzərdə tutursan?

20-30-cu illər şeirindən adda-budda dediyim sözləri dinləyib məni saxladı və təmkinlə, sadə, anlaşılıqlı şəkildə XX əsr (sovet dövrü) şeirinin yaşlı, orta və 60-cı illər nəslinin nümayəndələri, bu nəsilləri bir-birindən ayıran

və bir-birinə bağlayan ideya-bədii keyfiyyətlər haqqında şərh verdi və XX əsr şeirinin ideya-bədii təkamülü haqqında aydın təsəvvür yaratdı. Bir neçə il öncə "Orta nəsil şeirinin poetikası" mövzusunda Elmi Şurada etiraz edən Mir Cəlal müəllimin arqumentləri ilə cavab verdim və opponentlərim 38 il öncə inandığım kimi, razılaşmalı oldular. Mir Cəlal müəllimin bu konsepsiyası ona görə yaşayır ki, o, professional ədəbiyyatçı müşahidələrinə əsaslanırdı.

Mir Cəlal müəllim öz kafedrasının xətti ilə bizim qrupun bütün imtahanlarına gəlir və məndən imtahanı özü götürürdü. Hələ cavab verməmişdən fənn müəlliminə deyirdi: – Ə, bu, əlaqıdır! Sonra isə deyirdi ki, "danış, öz ləyaqətini də qor, mənimkini də".

II kursda qırsı səsiyyəti qədim və orta əsrlər ədəbiyyatı fənni üzrə imtahanı çıxıb dəhlizdə dayanmışdım. Mir Cəlal müəllim məni yanına çağırdı, üzündəki təbəssümü ciddi, narahatlıq dolu bir ifadəyə çevirdi:

– Hüseyn necədir?

Mir Cəlal müəllimin səsinəki doğmalığı, məhrəmlik, nigarançılıq çaları ədəbi yaddaşıma köçdü. Qardaşım şair Hüseyn Kürdoğlu həkimlərin səhvi notçasında infarkt diaqnozu ilə xəstəxanada yatırdı və Mir Cəlal müəllimin bu diqqəti kövrəlmiş bir ailə üçün əvəzsiz mənavi dayaq idi.

Xəstəxanaya gəlib Mir Cəlal müəllimin salamlarını Hüseynə çatdırdım. Bir az kövrəldi və dedi ki, mənim ədəbi tələpəmdə Mir Cəlal müəllimin həlledici rolu olub. 1958-ci ildə universiteti bitirərkən Mir Cəlal müəllim Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyindən məktub alıb mənə azad təyinat verirdi.

Bu gün Mir Cəlal müəllimin ədəbi-nəzəri konsepsiyası nurlu bir şəxsiyyətin biza yadigar qoyduğu mötəbər elmi mənbədir.

Xeyrulla Məmmədov

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ ABİDƏSİ

Ösuxularımıza təqdim etdiyimiz bu məqalə görkəmli ədəbiyyatşünas, filologiya elmləri doktoru, professor Xeyrulla Məmmədovun son yazısıdır. O, böyük ədib, alim və pedaqoq, neçə zilyahı nəslinin müəllimi olmuş Mir Cəlal Paşayevin ədəbi-elmi irsini dərin məhəbbətlə oxuyar, yüksək tədqiqatçı istedadı və sənəti ilə araşdırır, özünəməxsus temperamental təhlil edərdir.

Mir Cəlal müəllimin "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kitabı nəşr olunan ilk günlərdə Dövlət Televiziyasının hazırladığı geniş və maraqlı verilişdə Xeyrulla Məmmədov da ustada layiq bir tələbə müsaliyyətilə çıxış etmiş, öz ürək sözlərini demişdi. Həmin vaxtlar o, bu mövzuda "Ədəbiyyat qəzeti"nə məqalə yazmaq arzusunun da bildirmişdi. Xeyrulları yarıdan tanıyanlar yaxşı bilirlər ki, onun özü də bütöv idi, sözü də. Dedi və ... yazdı.

Ədəbiyyatşünaslığın "Ədəbi tənqid" adlanan müstəqil, kütləvi və çevik bir sahəsi var. Bunu yaradanlar filologiya elminin nəzəri əsaslarını işləyib hazırlayan alimlər və təcrübəli yazıçılar olurlar. Onları bir-birindən fərqləndirmək üçün "professional tənqid" və "yazıçı tənqidi" terminlərindən istifadə edilir. Estetikaya dair elmi araşdırmalarda və incəsənətə dair dərsliklərdə ədəbi tənqidi bu iki növündən başqa rus dilində "promejutoçnaya kritika" (Azərbaycan dilində "aralıq tənqid") adlanan üçüncü bir tənqiddən də danışılır. Ədəbi tənqidi bu tipinin nümayəndələri qey-

ri-adi istedad sahibləri, "xüsusi materialdan biçilmiş" insanlar olurlar. Adı alim və yazıçı tənqidçilərdən fərqli olaraq bələri məşhur rus fizioloqu İ.P.Pavlovun isbat etdiyi kimi ali sinir sisteminin fəaliyyətindən asılı olaraq şəxsiyyətlərində məntiqi – idraki və bədii obrazlı təfəkkürə məxsus ümdə keyfiyyətləri və əlamətləri üzvi surətdə birləşdirir və hər ikisindən bərabər səviyyədə istifadə etməyi bacarırlar. Bələri təbiət və cəmiyyətdə nadir hallarda zübur edirlər. Ədəbiyyatşünaslığın tarixində bu tip tənqidçilər az məlumdur. Almaniyada T.E.Lessinq (XVIII əsr), Rusiyada N.Q.Çerişevski (XIX əsr), Azərbaycanda M.F.Axundov (XIX əsr) bu qəbil tənqidçilərdəndir.

Mir Cəlal Paşayevin (1908-1978) XX əsrin 30-70-ci illərində paralel surətdə həm bədii, həm elmi yaradıcılıq sahəsində bərabər çəkiddə, müntəzəm surətdə fəaliyyət göstərdiyini, bir tərəfdən realist hekayənin klassik nümunələrini ("Bostan oğrusu", "Toy", "Gözün aydın", "Şəfəqdən qalxanlar" və s. toptular), "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Təzə şəhər", "Yolumuz hayandır?" roman və povestlərini, "Mirzə Xəyal" komediyasını, digər tərəfdən "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri", "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı", "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" (1905-1917), "Cəlil Məmmədquluzadə realizmi haqqında" monoqrafiyalarını, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" (professor F.Hüseynovla birlikdə),

"Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" (professor P.Xəlilovla birlikdə) dərslikləri və ədəbiyyat tarixi və cari ədəbi proses, ayrı-ayrı yazıçılar və konkret əsərlərə məqalələr, portret oçerklər (bunların bir qismi "Klassiklərdən və müasirlər" kitabında toplanmışdır) yazdığını nəzərə alsaq, onu tərəddüd etmədən Mikayıl Rəfli, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, Elçin Əfəndiyevlə bərabər təfəkküründə məntiqi-idraki və bədii obrazlı keyfiyyətlərini birləşdirən "promejutoçnaya kritika" – aralıq tənqid tipinə aid etmək olar.

Mir Cəlal Paşayev yaradıcılıq dünyasına ötən yüzilliyin 20-ci illərinin sonunda – 1929-cu ildə V.V.Mayakovskinin "Zərbəçi marşı" şeirinin tərcüməsini mətbuatda dərc etməklə gəlmişdi. Əsrin 30-cu illərində klassik və müasir ədəbiyyata dair bir sıra məqalə və reseziya istisna edilərsə, o, demək olar ki, əsasən, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Ədəbin yaradıcılığında elmi araşdırmaların intensiv və müasir inkişaf mərhələsi 40-ci illərdən başlanmışdır. O, 1941-ci ildə "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" adlı əsərini dissertasiya kimi müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi, 6 ildən sonra – 1947-ci ildə "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" mövzusunda monoqrafiyasını yazıb filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsinə almışdır. Bunlardan birincisi dissertasiya kimi müdafiə ediləndən 58 il sonra – 2004-cü ildə kitab halında nəşr olunmuşdur. Mən burada bilərəkdən, xüsusi məqsədlə Mir Cəlal müəllimin namizədlük və doktorluq dissertasiyalarının yazılma tarixini qabardıb ön plana çəkdim. Çünki yazıçı-ədəbiyyatşünasın alimlik qüdrəti, hazırlıq səviyyəsi, erudisiyası, sanbalı bu məqamlarda açıq şəkildə ifadə olunmuşdur. Bu iki müxtəlif mövzu – orta əsrlərin poetikasına ilə yeni dövr, XX əsrin ədəbi məktəbləri problemi arasında dörd yüzillik vaxt məsafəsi vardır. Eyni ölkə və xalqa məxsus mədəni həyat məsələsi faktı olması istisna edilərsə, demək olar, bu iki müxtəlif zamanın ədəbi problemləri arasında ideya-es-

etik baxımından əlaqə çox azdır. Elmi araşdırmalar əlamində sabitləşmiş, artıq normaya çevrilmiş bir qayda var. Hər alimin özünəməxsus tədqiqat mərhələsi, konkret mövzusu və problemləri olur. Onlar nadir hallarda, xüsusi zərurət yarananda araşdırıqları dövrün və mövzunun hüdudlarından kənara çıxıb başqa mövzularda əsərlər yazırlar. Bu isə alimdən özünü geniş miqyasda təkmilləşdirmək və yenidənqurma prosesi tələb edir. Lakin bu vəziyyət həmişə uğurlu nəticələr vermir.

Mir Cəlal müəllim 30-cu illərin gərgin və tələbkar ədəbi mühitində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda əsrin nadir ədəbiyyatşünası Əli Nazimin müdiri olduğu kafedrada aspirantura bitirmişdi. O, ədəbiyyatın nəzəriyyəsinə və tarixinə dair çəşidli materialları dərinləndirən mənimsəmişdi. Bu fənlərdən ali məktəb auditoriyalarında müəhazirələr oxumuşdu. Yüksək intellekt və zəngin təcrübə onda qüvvətli tənqidçi fəhmi və durumu formalaşdırmışdı. Buradan irəli gələrək o, müxtəlif dövrlərin və əlyan filoloji faktların məğzini aşkarlayıb üzə çıxarmağı, mənalandırmayı, haqqında dəqiq qənaət yaratmağı məharətlə bacarırdı. Bu kimi keyfiyyətlərdən irəli gələrək o, bir-biri ilə zəif bağları olan bir mövzudan digərinə, Nizami və Füzulinin təmsil etdiyi ədəbi mühitdən Cəlil Məmmədquluzadə və Mirzə Ələkbər Sabir dövrünə keçmək üçün təkmilləşmək və yenidən qurulmağa ciddi ehtiyac duymamışdı. Çoxsahəli erudisiya işığında faktları mənalandırmaya bacarığı ona dövründən, janrıdan asılı olmayaraq, mürciat etdiyi sahələrin hamısında həm orta əsrlər, həm yeni dövr, həm də çağdaş ədəbi proses haqqında orijinal əsərlər yaratmağa imkan vermişdi.

Mir Cəlal müəllimin yaradıcılığında sət döndüş yaradıb dördyüzlük vaxt uçurumunun üzərindən ötürüb Füzuli poetikasının tədqiqindən XX əsrə istiqamət götürməsinə. ədəbi məktəblər mövzusunun araşdırılmağa başlamasını hər hansı marağın bir ictimai si-

Mir Cəlal

farişin nəticəsi kimi dəyərləndirmək olmaz. O, 1905-1917-ci illərdə ədəbi məktəblərin yarandığı və formalaşdığı mühtə bələd idi. Yazıçı-alim ömrünün on iki ili bu ədəbiyyatın yarandığı, iyirmi iki ili isə onun görkəmli yaratıcıları olan Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Əli Nəzmi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Seyid Hüseyn və b. ilə bir mühtə ədəbi təşkilatlarda, yazıçılar ittifaqlarında, digər mədəni qurumlarda keçmişdi. Bundan əlavə o, birinci rus inqilabından sonra dirçələn ədəbi hərəkatın tədqiqi ilə məşğul olmuşdu. Onun əsrin 30-cu illərində Azərbaycan romanizmi haqqında "Dağistan fəqərəsi" jurnalında məqaləsi dərc olunmuşdu. Abbas Səhət və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin "Seçilmiş əsərləri" onun müqəddiməsi ilə nəşr olunmuşdu. Böyük Vətən müharibəsi illərində Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu tərəfindən hazırlanmış iki cildlik "Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı" fəslinin müəllifi idi. Abdulla Şaiqin "1905-ci il inqilabından sonra yetişmiş ədəbiyyatımıza səthi bir nəzər" ("Maarif işçisi" jurnalı, 1927, N-2-4), Əziz Şərifin "Oktyabr inqilabı və mədəni müvəffəqiyyətlərimiz" ("Dan ulduzu" jurnalı, 1927, N-11), Hənəfi Zeynalının "XX əsr Azərbaycan türk ədəbiyyatı" ("Azərbaycanı öyrənmə yolu" jurnalı, 1930, N-3) məqalələri, Cəfər Xəndanın XX əsrin əvvəllərinin 7 yazıçısı haqqında portret çərçəki birləşdirən "Azərbaycan ədəbiyyatı" ("XX əsr", Bakı, 1939) dərs vəsaiti və s. fərdi məsələlərə həsr olunan, eskizi xatırladan yazılar nəzərə alınmazsa, demək olar, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kursunun elmi-nəzəri konsepsiyasını ilk dəfə Mir Cəlal yaratmışdır. Əlli ildən artıqdır XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və tədrisi Mir Cəlalin araşdırmalarının zəminində və elmi təlimi əsasında aparılır. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası da başlanğıcını buradan, "Müxtəsər ədəbiyyat tarixi"nin haqqında danışıqlıq bölməsindən götürür.

"Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası siyasi-ictimai cəhətdən, ağır iqtisadi baxımdan böhranlı bir şəraitdə, obrazlı desək, iki od arasında, repressiya və müharibə ab-havasında yaranmışdır. Stalinin sosializmin qələbəsi ilə ölkədə sinfi mübarizənin kəskinləşməsi haqqında nəzəriyyəsi sosial həyatın bütün qütblərində olduğu kimi, ədəbiyyat cəhəsinə də ağır nəticələrə səbəb olmuşdu. Onlarla sənətkar proletariatin sinfi mübarizəsinə bigənəlikdə, sosializm ideyalarına və quruculuq işlərinə "xəyanətdə" ittiham edilmiş, adlarına "panislamist", "pantürkiist", "dindar klerikal", "xalq düşməni" kimi yarlıqlar həkk olunmuş Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, N.Nərimanov, H.Cavid, S.M.Qənizadə, Seyid Hüseyn, Y.Vəzirov, Ə.Cavad, T.Şahbazi, B.Talıblı kimi əsrin görkəmli yazıçılarının fəaliyyəti qadağan zonasına çevrilmiş, elmi araşdırmaların hüddudlarından kənara saxlanmışlar. Qadağalar tədqiqatçının imkanlarını məhdudlaşdırmış, ədəbi mühitin görüş dairəsini yaratmışdı. 37-ci ilin insan doğrayan məşını korlanıb sürətini dayandırmışdı. Lakin onun doğurduğu xof ürəklərdə yaşayır, vahiməsi vətəndaşları hər yerdə təqib edirdi. Qoyulmuş siyasi tabuların dairəsindən kənara çıxmaq, real faktların məntiqindən çıxış edib sərbəst mühakimə yürütmək arzuolunmaz hala çevrilmişdi. Ölkədə müharibə gedirdi. Onun doğurduğu müxtəlif tipli, o cümlədən, iqtisadi çətinlikləri şərh etməyə ehtiyac yoxdur. Uşaqlıq illəri Böyük Vətən müharibəsi dövrünə düşən bu günün yaşlı nəslə onun doğurduğu əzabları yaxşı xatırlayır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Əziz Mirrəhmədovun yazdığı kimi "xalq ağır günlər keçirirdi". Mir Cəlal da daxil olmaqla Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun nəhəri bəzən pirojki və kisəldən ibarət olan 20-21 nəfər əməkdaşı "vətən naminə mənəvi, maddi və iqtisadi məhrumiyyətlərə tab gətirib yorulmaq bil-mədən gecə-gündüz gərgin vəziyyətdə çalış-

sır, milli folklor və ədəbiyyat nümunələrini toplayır", çoxəsrlik ədəbi yolu işıqlandıran əsərlər yazırdılar. Bununla yanaşı, Mir Cəlal ali məktəblərdə mühazirələr oxuyur, cəbhə bölgələrinə gedib əsgərlərlə görüşür, alman faşizminin əleyhinə qəzəbli hekayələr, məqalələr yazıb nəşr etdirirdi. Bu mürəkkəb şəraitin ağırlığını və gərginliyini nəzərə alsaq, demək olar, "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" əsəri ürək qanı ilə yuxusuz gecələrin hesabına yazılırdı.

Tədqiqatı ciddi maneələrə qarşılaşan və alimin işini çətinləşdirən digər amillər də var idi. Bunların arasında bədiə nümunələrin böyük bir kütləsinin toplanıb nəşr olunmamasını, yazıçılara məxsus müxtəlif tipli sənədlərin pərəkəndə halda, şəxsi kolleksiyaya halında ayr-ayrı əllərdə qalması, ədəbi məhsulun dövrü mətbuat səhifələrindən toplanmamasını da xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Mir Cəlal Paşayev bu haqda yazırdı: "Bu əsərin yazılması rast gəldiyimiz mühüm çətinliklərdən biri mənbələrin, bir çox yazıçı arxivlərinin əldə olmaması idi. Məlumdur ki, bu dövr bədiə sənədlərinin çoxu, xüsusilə ikinci, üçüncü dərəcəli yazıçıların əsərləri toplanmamış, yoxlanmamış, nəşr olunmamışdır..."

Bu əsərin əsas hissəsi Böyük Vətən müharibəsi illərində yazılmışdır. O zaman yazılmışdır ki, Akademiyanın əlyazmaları fondu faşizm təəcüvündən, bomba və yangından müdafiə üçün dəmir qutulara yığılır, bağlanır, əmrə müntəzir saxlanırdı. O, tədqiqatın uğurunu təmin etmək üçün indikindən tamamilə fərqli olaraq müxtəlif ünvannlara, adamlara, elmi idarələrə müraciət etməli olurdu. Əsər yazılıb başa çatdıqdan sonra müəllif ağır şəraitdə heç bir çətinliyi və qadağaları nəzərə almayıb ona kömək edənlərə təşəkkür etməyi özünə borc hesab etmişdi: "Bu çətinliyi dəf etmək üçün müəllifə kömək edən arxiv işçilərinə, yazıçı ailələrinə və bir sıra ədəbi hadisələrə şəxsən şəhadət verən adamlar – o zamanın məktəb, mətbuat işçiləri, xüsusilə, qocaman Novruz

əmi heç bir xahişdən boyun qaçırır, cari elmi işə kömək üçün alından gələnə edir, bütün qutuları axtarmaqla tədqiqatçıların istədiyini tapıb veririrdi". Şübhəsiz, bu deyənlərin yerinə yetirilməsi dildə ifadə olunduğu qədər də asan deyildi. Bundan ötrü iqtisadi sıxıntıların, müharibənin doğurduğu əzab və itizrabların manganəsində vaxt, əsəb itirmək və dözümlü nümayiş etdirmək lazım gəlirdi.

Azərbaycan ədəbiyyatının XX əsr mərhələsi onun inkişafı tarixində tamamilə yeni və cavan mərhələ idi.

Mir Cəlal Paşayev XX əsrin əvvəlində yaranmış ədəbiyyata dair vətənlər sosiologiyasının təsiri altında icra edilən araşdırmaların istiqamətini dəyişdi. Onu tarixi-filoloji faktlara söykənən xronoloji prinsipin dairəsindən dünyagörüş və yaradıcılıq metodu məsələlərinin müstəvisinə keçirdi.

Mir Cəlal Araşdırmalarının nəticələri ilk dəfə Böyük Vətən müharibəsi illərində Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun hazırlayıb nəşr etdiyi ikicildlik "Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin "XX əsr ədəbiyyatı" təslində ifadəsini tapdı. O, salaf-lərindən fərqli olaraq yeni əsrin başlanğıcında ədəbi hərəkat haqqında yeni konsepsiyaya yaratdı, təzə yanaşma və istiqamətin əsasını qoydu. Onun əsasında elmi araşdırmaların sistemi, orta və ali məktəblərin proqramı, və dərslikləri tərtib olundu. Mir Cəlal uğurla başa çatmış və elmi ictimaiyyət tərəfindən öirəməli şəkildə qəbul olunmuş elmi konsepsiyasını yeni faktlar, təzə mülahizələr əsasında işləyib daha da dərinləşdirdi, beləliklə, "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" adlı fundamental əsəri meydana çıxdı. O, yarandığı gündən xalqların elmi araşdırmaları üçün tükənməz mənbəyə çevrildi. XX əsrin əvvəlində ədəbi hərəkatın inkişaf istiqamətlərini və yaradıcılıq problemlərini araşdıran elə bir alim yoxdur ki, Mir Cəlal Paşayevin "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyasından bəhrələnməsin. Məmməd Cəfər Cəfərov,

Əziz Mirəhmədov, Kamal Talibzadə kimi XX əsrin nüfuzlu tədqiqatçılarından Mir Cəlalın götürülmüş sitalar bunu aydın surətdə nümayiş etdirir. Buna görə də o zaman Mir Cəlalın "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" əsərindən hər kas bir qaşığı götürüb" deyəni geniş yayılmışdır.

"Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası "Müqəddimə"dən, "Siyasi-ictimai həyat", "Realizm ədəbi məktəbi", "Romantizm ədəbi məktəbi", "Maarifçi-didaktik yazıçılar", "Xırdə məişət dramları" adlı beş fəsildən və istifadə olunmuş "Ədəbiyyat"ın siyahısından ibarətdir. Fəsilərin bu səpkidə müəyyənləşdirilməsi və düzülüşü XX əsrin əvvəlində ədəbi hərəkatın mürəkkəb mənzərəsini real şəkildə əks etməklə onun inkişaf istiqamətləri haqqında da təsvir verir.

Mən yuxarıda XX əsr ədəbiyyatını xronoloji prinsip əsasında tədqiq edən sələf və müasirlərindən fərqli olaraq Mir Cəlalın ədəbi təhlilləri, dünyagörüş və yaradıcılıq metodunu estetik kateqoriyaların müstəvisinə keçirdiyini qeyd etdim. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, Mir Cəlal ədəbi hadisələrin xronoloji müstəvidə təhlilini gərəksiz hadisə saymış və ondan imtina etmişdir. Əksinə, digər həmkarları kimi, o da elmi araşdırmalarda xronoloji prinsiplərin əhəmiyyətini yaxşı başa düşmüş, əsərlərinin əsas ruhunu və cəhətlərini təşkil edən realizm və romantizmin təşəkkülünü və səciyyəsinə aydınlaşdırmaq üçün zəruri hesab etmişdir. Müəllif özü də bu məsələyə diqqət yetirərək yazırdı: "Azərbaycanda ədəbi məktəblərin tədqiqinə həsr olunan bu əsərdə müəllifin qarşısına qoyduğu vəzifə yalnız əsas üslubların yaranması, inkişaf və xasiyyətnaməsini vermək deyildir. Vəzifə həm də Azərbaycan ədəbiyyatında əməl gələn tarixi dönüşün, köhnə sxolastik ədəbiyyat ilə yeni ədəbiyyatın fərqi bu spesifikasiyə sahəsində necə əks olunduğunu göstərməkdən ibarətdir". Bu baxımdan

monoqrafiyanın "Müqəddimə"si və "İctimai-siyasi həyat" fəslə diqqətəlayiqdir. "Müqəddimə"də müəllifin məqsədi Azərbaycan ədəbiyyatının ümumi tarixi inkişafı fonunda XX əsrin əvvəlində yaranan ədəbiyyatın yerini və ümumi təsir dairəsini göstərməkdən ibarətdir. "Mirzə Fətəli Axundova qədər, müəyyən dərəcədə hətta ondan da sonra Azərbaycan klassik şeirinin "aşiq-məşuq" duyğularını, "gül-bülbül, mey-məzə, hicran-vüsal" motivlərini tərənnüm, "saray zadəganları və ruhanilərin təsiri altında" bu məzmunu da dəyişib "aşağı təbəqələrin ictimai arzularına dini rəng və mənə vermək"lə "ağlamağı acizlik və yazıqlıq kimi yox", "möminlik", "hünər" və "savab əməl" kimi təbliğ etmələrinə diqqət cəlb edən alim XX əsrin əvvəlində Cəlil Məmmədquluzadənin geniş yaradıcılıq aləminə gəlişi, "Molla Nəsrəddin dövrü"nü başlanğıca ilə sənətdə yeni dövrün doğulduğunu təsdiq edir. C.Məmmədquluzadəni ictimai amala xidmət göstərən realist sənətin "simvolu" adlandıran Mir Cəlal ədibin adı ilə bağlı olan ədəbiyyatın mahiyyətini izah edərək yazırdı: "Bu ad çəkildimi, ədəbiyyatda siyasi ideyaların qarışması dövrü, müasir, mübariz, həqiqi həyat ədəbiyyatının güclü və cəsarətli bir axınla hücumə keçməsi dövrü təsvirdə canlanmış olur". Bu ədəbiyyatın mahiyyəti nədən ibarətdir? Alim bu suala "Müqəddimə"nin ikinci bölümündə C.Məmmədquluzadə realizminin əsas komponentlərini təhlil etməklə onun döyüşkən təbiətini aydınlaşdırır. Bu yolla XX əsr Azərbaycan bədii sənətinin qüdrəti və sanbalı haqda obyektiv qənaət yaratmağa nail olur. Monoqrafiyanın "İctimai-siyasi həyat" adlanan birinci fəslə, adından görüldüyü kimi, əsrin realist və romantik ədəbiyyatın təşəkkülü və inkişafını şərtləndirən tarixi şəraitin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Lakin müəllif təfsilatə vənb çoxsaylı tarixi faktları təhlilə cəlb etməklə hadisələrin tarixi fonunu yaratmır. O, faktların ən səciyyəvirlərini seçir. Ədəbi hərəkatın dirçəlişinə impuls

verən, yüksəlişinə təsir göstərən mədəni faktorların çözülməsi üzərində cəmləşdirir. Onun əsas qütbləri "Mətbuat", "Maarif", "Teatr-musiqa", "Rəssamlıq və memarlıq" bölümlərində XX əsrin əvvəlində milli həyatın müxtəlif sahələrində gedən oyanışın gərgin mənzərəsi nəqş olunur, bunların birbaşa, ya dolaylı yolla ədəbi hərəkatla əlaqəsi və təsiri müəyyənləşdirilir. Müəllifin mətbuat və nəfis sənətlərin inkişafı haqqında məlumatı təkcə ədəbi hərəkatı öyrənmək baxımından yox, həm də Azərbaycan mədəni hərəkatının vəziyyətini və səviyyəsini öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Çünki bu məsələlər ilk dəfə ümumiləşdirilib ədəbiyyatşünaslığa dair tədqiqlərə cəlb olunmuşdur. Mir Cəlal nəfis sənədlərlə bir müstəvidə tədqiqatə "Ədəbi mübarizələr" adlı bir müstəqil bölmə əlavə edir. XX əsr "Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir intibah dövrünün başlanğıcı" kimi səciyləndirən müəllif onun başlıca xüsusiyyətlərini fikirlərin müxtəlifliyi ilə izah edir. Osmanlıçılıq, farsçılıq, avropapərəstlik, "firəngiləqəbliq" meyilləri təmsil edən ziyalı qruplaşmalarının siyasi görüşləri çoxsaylı bədii faktlar əsasında təhlil olunur. Bu fonda ədəbi hərəkatda fikir plüralizmi, ideya itilafı, məslək mübarizələrinin gərgin mənzərəsi əks olunur. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyasının əsas məzmunu birbaşa ədəbi prosesin, bədii materialın təhlilinə həsr olunmuş növbəti dörd fəsildə ifadə olunmuşdur. Fəsilərdən hər birində birinci rus inqilabının cəmiyyətdə doğurduğu fikir əlvanlığının əmələ gətirdiyi dörd ədəbi məktəbin, müxtəlif yaradıcılıq metodlarının tərkibində birləşən şairlərin, ədiblərin yaradıcılıq fəaliyyəti müstəqil təhlil predmetinə çevrilmiş, monoqrafiyada irili-xırdalı iyirmi dörd yazıçı haqqında portret çərk verilmişdir. Monoqrafiyada realizmin spesifikasiyası C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsər, M.Ə.Möcüz, romantizmin xüsusiyyətləri M.Hadi,

A.Səhhət, Ə.Cənnəti, A.Divanbəyovlu, S.Mənsur, maarifçi didaktik ədəbiyyat. müasir terminologiyaya ilə desək, maarifçi realizm S.S.Axundov, A.Şaiq, L.Musabəyov, M.Qarayev, naturalizm, xırdə məişət dramları yazan M.M.Axundov, Rəşid bəy Əfəndiyev, M.M.Kazımovski, Ə.T.Malikov yaradıcılığı fonunda təhlil edilmişdir.

XX əsrin əvvəli Azərbaycan ədəbiyyatının məktəbləri, başqa sözlə, yaradıcılıq metodu üzrə təlimi və təfsiri yeni idi. Onu ilk dəfə Mir Cəlal düşüncəni kəşf etmiş, ədəbi təhlili təcrübəsinə təbii etmişdir.

Mir Cəlalın realizm, romantizm və s. cərəyanlara aid etdiyi "Məktəb" termini mahiyyəti etibarilə yayğındır.

Müəllif əsərini birmənalı şəkildə "Ədəbi məktəb" adlandırsa da, professor Təhsin Mütəllibovun doğru olaraq qeyd etdiyi kimi: "O, ədəbi məktəb anlayışını bəzən müxtəlif modifikasiyalarda, fərqli şəkildə, "modellərdə" işlətməmişdir. Lakin "Ədəbi məktəb" termini "yaradıcılıq metodu" mənasında daha qabarıq surətdə nazərə çarpır".

Monoqrafiyanın bütün məzmunu bu mülahizəni açıq surətdə təsdiq edir. Müxtəlif ədəbi məktəblərdən danışarkən onun tərkibində birləşən sənətkarların dünyagörüşlərində, həyatı görmə və əks etmə prinsiplərində eyniliyin üzə çıxarılması və bədii məhsulun konkret yaradıcılıq komponentlərinin işığında təhlili bunu açıq surətdə nümayiş etdirir. Bunu nazərə alaraq "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyasını ədəbi cərəyanlar və yaradıcılıq metodları haqqında tədqiqat adlandırmaq olar.

Yaradıcılıq metodu məsələləri 30-cu illərdə sovet ədəbi tənqidinin diqqət yetirdiyi məsələlərdən idi. Lakin realizm, romantizm, naturalizm və s. konkret ədəbi mərhələnin kontekstində, bir yazıçının yaradıcılıq təcrübəsi fonunda müstəqil təhlil obyektinə çevrilməli idi. Onlar ancaq termin olaraq bu və ya digər sənətkara yarıq kimi yazılmışdı. Konkret

ədəbi mərhələnin fonunda realizm və romantizm yaradıcılıq metodlarının tipoloji xüsusiyyətləri və komponentləri ilk dəfə Mir Cəlal tərəfindən tədqiqatə cəlb olundu. XX əsr realizminin tənqidi səciyyədə olduğunu qeyd edən alim onu "müəyyən ictimai münasibətin, ictimai inkişafda müəyyən bir mərhələnin məhsulu" kimi dəyərləndirir. Onun əsas mahiyyəti və ictimai funksiyası haqqında yazır: "Tənqidi realizm ictimai münasibətdə şüura sığmaz uyğunsuzluqları açan, insanın və cəmiyyətin düşdüüy böhranı göstərən, feodal və kapital dünyasına qarşı oxucuda ayıq tənqidi fikri qüvvətləndirən bir metod idi". Onun səciyyəvi xüsusiyyətlərini "obyektiv təsvirin" üstünlüyündən, müəllifin bitərəf mövqeyində görünməməsindən, təhkiyənin "canlılığından və qəbərçiliyindən" ibarət hesab edir.

C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, M.Ə.Sabir, M.Ə.Möcüz yaradıcılığı bu mövqedən təhlil olunur.

Azərbaycan romantizmini ədəbi prosesdə üstünlük təşkil edən güclü məktəb hesab edən Mir Cəlal onu XX əsrin əvvəlində ölkədə yaranmış islahatların və onların doğurduğu narazılıq əhvali-ruhiyyəsinin ifadəsi kimi dəyərləndirir. O yazır: "Müasir dövr, yəni ölkənin o zamankı vəziyyəti heç kəsi təmin etmirdi. Feodalizm quruluşu və o zamankı ənənələr küçükdən laxlamışdı, ancaq yulınmışdı. Buna görə də cəmiyyətdə bir təbəddülət, bir inqilab vahiməsinin əndişəsi yaşanırdı. Nicat yolu, xoşbəxt gələcək arzusu ədəbiyyatda da çox ziddiyyətli şəkildə təzahürünü tapırdı. Bəziləri üzlərini keçmişə tutub islam xülfələrini, türk sultanlarını hökumətə zamanlarını arzulayırdılar. Ona görə də keçmiş, tarixə, xilafət zamanına qayıdaraq şərqilər, xitabnamələr, dramlar, faciələr yazırdılar. Başqa, daha qüvvətli, get-gedə daha da qanadlanan bir sağlam xəyal da var idi. Bu yaqin ki, yerdə olan, qidasını xalq hərəkatından alan, gələcək arzuların yaratmaq hově və ehtirasından doğan bir xəyal idi.

Parlayan bir ümid, işıqlı gələcək etiqađı XX əsr tərəqqipərvər romantiklərinin əsərlərində başlıca səciyyəvi cəhətdir.

Onun konkret komponentlərini isə müəllif belə ümumiləşdirir: "Azərbaycan romantiklərində... təbiətə meyil, gələcəyə ümid, kollektivdən çox fərdin qüdrətini tərənnüm, dil, üslub təntənəsi, müəyyən dərəcədə mücərəmlək üsyankar xitab və suallardan həzz əlamətlə xüsusiyyətləri vardır".

Mir Cəlal romantiklərin mənsub olduqları metodun və ya digər cəhətinə üstünlük verdiklərini və buna görə də fərdi yaradıcılıq keyfiyyətləri ilə bir-birindən seçildiyini xüsusi vurğu altında qeyd edir. Ona görə də Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhat, Əbdülxəliq Cənnəti, Səməd Mənsur, Abdulla Divanbəyoglundun fərdi yaradıcılıq üslubunu, ideyalar aləmini, ifadə tərzini üzə çıxarmağa say göstərir. Mir Cəlal tənqidi realistlər və romantiklərlə yanaşı monoqrafiyanın "Maarifçi-didaktik yazıqlar" fəslində "maarifçi realistlər" terminini işlədir. Bu qrupa "məktəb ətrafında toplanmış, maarif, təlim-tərbiyə mövzuları üzrə, uşaq ədəbiyyatı sahəsində" çalışan yazıqlar daxil idi. Onların ictimai funksiyası haqqında Mir Cəlal yazır: "Bunlar müəllim yazıqlar idilər. Onların bütün yaradıcılıq fəaliyyəti məktəb, maarif tələblərinə uyğunlaşdırılmış, bu yazıqlar qələmləri ilə məktəbdəki əməli fəaliyyətlərini tamamlayırdılar". Yaradıcılıq metodlarına gəldikdə, alim onların tənqidi realistlərdən və romantiklərdən fərqəndiyini, özlərinə məxsus həyatı görmə və əks etmə üsuluna malik olduqlarını nəzərə çarpdıraraq yazır: "Maarifçi ədiblərin yaradıcılığı bu iki ədəbi məktəblərin hər biri ilə müəyyən dərəcədə əslənsə də, bunların ikisindən ayrılırdı. Maarifçi realistlər nə keçmişin tənqidinə o qədər əludə, nə də gələcəyin xəyallarına o qədər məftun idilər. Onlar ən çox adi həyat-məişət qayğılarını qələmə alırdılar, gələcəyi yaratmaq üçün hər kəsdən, hər şeydən əvvəl məktəbə müraciət edirdilər. Məktəbi

nəinki mədəniyyət, intibah üçün, hətta ictimai quruluşu düzəltmək üçün də vasitə sayırdılar. Məktəbin əhəmiyyətini həddindən artıq böyüdü və qurtuluş yolunu burada görürdülər".

Ötən əsrin əvvəlində ədəbi prosesdə qüvvətli mövqe tutan "maarifçi-didaktik" yazıqlar monoqrafiyada S.S.Axundov, A.Şaiq, İ.Musabəyov və M.Qarayev yaradıcılığı ilə təmsil olunur. Monoqrafiyanın sonuncu – beşinci – "Xırda məişət dramları" fəslində mədəni hərəkatın, xüsusilə teatrın inkişafı ilə müxtəlif mövzuda və janrda dram əsərləri yazmağa meyil göstərən M.M.Axundov, R.Əfəndiyev, M.M.Kazımovski və Ə.Q.Məlikov kimi bir qrup yazıq əhatə olunur. Müəllif bunları "naturalizm" cərəyanına "yaqın" yazıqlar hesab edir. Lakin o, bu termini də onların yaradıcılığına "ehtiyatla" tətbiq etməyi məsləhət görürdü. Çünki onların əsərlərində, məsələn, naturalizmin görkəmli nümayəndəsi fransız E.Zolyanın yaradıcılığına məxsus keyfiyyətlər yox idi. O, belə bir qənaətə gəlirdi ki, bunlar "naturalizm"ə doğru istiqamətlənmiş, lakin "sənət səviyyəsinə qalxa bilən" əsərlər yarada bilməmişlər. Buna görə də müəllif onların yaradıcılığını "həyatı kor-koranə təqlid ilə yazan, cəlbədicilə olmaq üçün həm musiqidən, həm gülüşdən, həm göz yaşından eyni dərəcədə faydalanan "gənclik məktəbi" adlandırdı.

Tənqidi realizm, maarifçi realizm və romantizmdən fərqli olaraq Mir Cəlal Paşayevin xırda məişət dramlarının müəllifləri haqqında fikirləri mübahisəlidir. Lakin müəllifin naturalizm problemi ədəbiyyatşünaslıq araşdırmalarının dairəsinə daxil etməsi, onun nəzəri köklərini açıqlaması yeni və yerində idi. Çünki bu cərəyanın XX əsrin əvvəlində ədəbiyyatında nümunələri mövcud idi. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Əziz Mirhəmədov 1958-ci

ildə nəşr etdiyi "Sabir" monoqrafiyasında Haşım bəy yaradıcılığında naturalizmdən söhbət açmışdı. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası qırmızı terror və repressiyadan kənarə qalan 24 yazıq haqqında portret çəkəri əhatə edir. Əsrin 30-cu illərinin sonunda ali məktəb tələbələri üçün nəzərdə tutulmuş dars vəsaitində cəmi 7 yazıq haqqında oçerç verildiyini nəzərə alsaq, demək olar, Mir Cəlal böyük şücaət nümayiş etmişdir. Doğrudur, portret-oçerklər eyni səviyyədə yazılmamışdır. Sənətkarların ədəbi hərəkatda tutduqları mövqedən, yaradıcılıqlarının ideya-estetik dəyərlərdən asılı olaraq onlara həsr olunmuş oçerklər də həcmi və elmi təhlilin dərinliyi baxımından bir-birindən seçilir. Məsələn, ədəbi hərəkatın baş qəhrəmanları C.Məmmədquluzadəyə 50, M.Ə.Sabirə 40 səhifə yer ayrıldıqlı halda, Əli Nəzmiyə 10, Ə.Qəmkişarə 8, R.Əfəndiyevə 4, İ.Musabəyovə 6 səhifə yer verilmişdir. Şübhəsiz, bu tamamilə təbi hal idi. Lakin böyüklüyündən, kiçikliyindən, əsərlərinin sayının çoxluğundan və azlığından, ideya-estetik dəyərlərdən asılı olmayaraq Mir Cəlal bütün yazıqların həyat və yaradıcılığı ətrafında eyni səviyyədə xüsusi axtarış aparmış, hər birinin biqrafiyasına dair faktları aşkara çıxararaq həyat yolunu işıqlandırmış, yaradıcılığının konkret spesifik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən mövzu, problem, ideya və üslubunu təhlil etmişdir. Bu cür yanaşma, başqa sözlə, tədqiqat metodu sayəsində həm birinci, həm də ikincidərəcəli yazıqlar eyni dərəcədə fərdi keyfiyyətləri ilə diqqətə çatdırılır. Ona görə də oçerklərin hər biri bitkin əsar təsiri bağışlayır.

Mir Cəlal Paşayevin "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası aydın və dəqiq plan əsasında yazılmışdır.

Cahangir Məmmədov

SEVDİYİMİZ, TANIDIĞIMIZ MİR CƏLAL

oxlarının bədii dünyasında silinməz bir iz qoyub getmiş bu yazıçının auditoriya boyu sakit, ahəstə yeriyi yaduma düşüb. Hamısını muncuq kimi dəftərimizə düzdüyümüz mühazirələrini xatırlamışam...

Onda mən hələ nə bir alim görmüşdüm, nə də yazıçı ilə rastlaşmışdım. Onda mən hələ bu səli-küylü Bakıya tramvaylı-trolleybuslu bu böyük şəhərə təzəcə gəlmişdim və bu böyük şəhərlə təkcə görüşdə bir kimsəsiniz də bəxti gətirmişdi: mən universitetə qəbul olunmuşdum. Həmin o xoşbəxt sentyabrın ilk səhərində dünyanın əli çanta tutan bütün uşaqları kimi mənim də günəşdən, səhərdən, yerdən, göydən bir sevinc payım vardı. O günəşli, o sevincli sentyabr səhərində hələ heç birini tanımadığım, üz-gözlərinə öyrəşmədiyim, adına ilk dəfə tələbə deyilən cavanlar arasında həzin bir uğultu qopdu:

– Mir Cəlal müəllim gəlir.

Bu uğultuda bir az sevinc vardı, bir az həyəcan vardı və bir az da təəccüb vardı. Elə bildirdim ən çox təəccüb edən yaqın ki, mən idim. Çünki ömrümdə ilk dəfəydi ki, yazıçı görürdüm, həm də xeyli əsərini oxuduğum, adına-sanına çoxdan bələd olduğum bir yazıçıyı görürdüm.

Bəs bu cavanlar hardan tanıyırdılar onu? Bildirdim. Sonralar məlum oldu ki, bizim o uşaqların içərisində yazıçı, şair övladları da varmış, neçə dəfə universitetə imtahan verib bəxti gətirməyənlər varmış... Onun adını

əşidən kimi "Bir gəncin manifesti"ni xatırladım. Bu romanın hər səhifəsinə bələd idim. Kəndimizin qoyunlu-quzulu dərələrində neçə dəfə Baharın yerində görmüşdüm özümü, bəxti, taleyi gətirməyən o balaca obraza qısınub isinmişdim, təsəlli tapmışdım, öz dərdimi, öz kədərimi, müharibədən yetim qalan yaşıdların qəm-kədərini o balaca, səhsiz Baharla bölüşmüşdüm. Gecələr, xüsusən ayılı-ışığıl qış gecələrində kəhriz üstündə, tonqal başında, çərşənbələrdə kim hardan danışsa axırı gəlib Baharın taleyində dayanırdı. Baharın nağılını söyləyirdi. Sinfimizdə hamının oxuduğu o romanın müəllifi indi qarşımdaydı və mən buna o gün çox çətinliklə inandım. Üzündə qəribə bir nur sezilirdi. Deyərdin, bəs bu adam heç vaxt hirsənə bilməz, hətta özü istəsə də. Elə bil çoxumuzda ömrümüzün mənası olan universitet arzusunu bir az da unaltmaq üçün kimsə qəsdən ilk dəfə auditoriyaya onu göndərmişdi.

Bir-bir tanış oldu bizimlə. Kiminsə kənddən gəldiyini biləndə, dərhal harda qaldığını, yataqxanada yer ala bilib-bilmədiyini soruşurdu. Sonralar mən bu yazıçının kəndə marağının, kəndə bir az artıq qayğısının səbəbini anladım: onun əsərlərinin əksəriyyəti kəndin – əsrlərlə qayğılarda, çətinliklərdə ömür sürən Azərbaycan kəndinin inkişaf yollarına həsr olunub. Sonralar belə bir keyfiyyətin şahidi oldum ki, Mir Cəlal kəndin sosial qayğılarını, azadlıq yollarını, mədəniyyət problemlərini təkcə nəsrində ifadə ilə kifayətlənən yazıçı-

lardan deyil, o özünün bütün fikir və düşüncələrini, həm də bir ziyalı kimi, Azərbaycan kəndinin inkişafına yönəltmişdi.

– Yaddaşım zəifləyib – dedi, – hamınınız adını hafizəmdə saxlaya bilməyəcəm, amma bir dəfə gördüyüm adamın üzünü heç vaxt unutmuram. Məni də özünüdə yoldaş bilin, bir-birimizdən öyrənəcəyik. Əgər yalnız mən öyrənə olsam, vay halımıza. Gərək elə tərpənəsiniz ki, yeri gələndə mən də sizdən bir şey öyrənəm. Bu elm deyilən dərya o qədər böyükdür ki, insan ömrü boyu tələbə olmasa, bir şey öyrənə bilməz...

Onun sözlərində bir doğmalığ, məhrəmlik vardı. Əsərlərində yaratdığı yaxşı adamlar, xeyrixah insanlar durdu gözümün qabağında və elə həmin gündən bu qənaətə gəldim ki, xalqa yanan, el-obanın qayğıları ilə yaşayan adamların yaddaşlara çökən obrazlarını yaratmaq üçün sənətkar özü də elə adamlar kimi tərtəmiş olsun gərək, həmin obrazları sevdirmək üçün də onların səviyyəsində dayanmalınsən gərək.

Mir Cəlal müəllim bəziləri kimi – auditoriyada bir cür, kənarında başqa cür olmadı. O bizim ömrümüzdə, taleyimizdə həmişə müəllim kimi yaşadı, müəllim kimi də yaşayır. Onda da fəxr edirdik, indi də fəxr edirik ki, bu yazıçı, bu sənətkarla uzun müddət ünsiyyətdə olmuşuq, ədəbiyyat nəzəriyyəsində onun aydın, yaddaşlıq mühazirələrinə qulaq asmışıq.

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatının ən çox oxunan, təsir edən, təbiiy edən bütöv bir qolunun sahibidir. Əli qələm tutan lap ilk çağlardan, o, müasirlərinin həyatı ilə, arzu və düşüncələri ilə yaşayıb. Onun qələmə aldığı mövzular çox genişdir. Ancaq bir yazıçı kimi nədən yazır-yazsın Mir Cəlalı həmişə gənclik, onun həyatı, taleyi məşğul etmişdir. Yazıçı Azərbaycan gəncinin həyatını yaxşı bilir və bu həyatın xüsusilə inqilabi pəfosunu axıra qədər öz əsərlərində izləyir. Azərbaycan xalqının mübarizələrlə dolu bütöv bir tarixi dövrü Mir Cəlalin altı romanın-

da öz əksini tapmışdır. Bu romanların hər biri həm öz sənətkarlıq keyfiyyətlərinə görə, həm də xalqın tarixi təkamül prosesini izləməsi etibarilə nəsrimizin uğurlarından sayılır. Fikrin roman tutumu baxımından bu altı romanın hamısı eyni səviyyədə, eyni poetikada, eyni sənətkarlıq mövqeyində dayanmasa da, Azərbaycan nəsrinin inkişafında onların hər birinin özünəməxsus yeri var.

Auditoriyada mühazirə deyə-deyə gəzişəndə arada dayanardı, əlini hansımızına çiyinə qoyub fikrini davam etdirərdi. Onda Mir Cəlal müəllim bir az da doğmalaşardı.

– Roman çətin janrdır – deyirdi, – ona xırda mövzular yararım. Roman üçün sənətkara xeyli təcrübə, hərtərəfli kamillik lazımdır.

Sonra bizim tələbə olduğumuz o illərdə təzə yazılmış romanların qiymətinə keçirdi, cavan yazıçıların yaradıcılığında çox həvəslə söhbət açardı. Biz də onun öz romanlarını oxuyurduq və lap cəsarətlənəndə həmin əsərlər ətrafında müəlliflə mübahisələr edirdik. Elə bil dünyanı verirdik ona. Mübahisədən qorxmayan cəsarətli tələbələri tərifləyirdi, çox bəyəndirdi, onların gələcəyinə daha çox bel bağladığını hiss etdirirdi. Bəzi müəllimlərin isə belə şeylərdən xoşlan gəlməzdi. Dərslərdəki mübahisələrdən ən cəsarətliyə Mir Cəlal müəllim imtihadından azad edirdi, – sənin söhbətlərin yadımdadır – deyirdi – elə o prinsiplərlə yaşasan, çox qazana bilərsən.

Mir Cəlal iki əsas janrı özü üçün yaradıcılıq yolu, fikir demək vasitəsi seçib.

Xronoloji cəhətdən "Dirilən adam" romanı elə çap olunduğu vaxtdan ədəbi hadisə səviyyəsinə yüksəlmiş "Bir gəncin manifesti" romanından əvvəl qələmə alınıb. Romanın hər ikisi eyni tarixi dövrdə xalqın inqilabi mübarizə meydanına gəlişini, bu inqilabın el-obaya gətirdiyi azad nəfəsin təsvirini verir. Ancaq hər sənətkarın fəhntündən, istedad gücündən başqa həm də romanı janr kimi eksperimentdən keçirdiyi məqam da olur. "Dirilən adam"ın kəskin süjetini, dramatik

Mir Cəlal

kolliziyalarını, müəllif idealının bitkin təsvirini nəzərə alsaq da, bu əsəri Mir Cəlal nəsrinin romana gedən yolunda sınaq adlandırmaqdan da çəkinmirəm. Lakin bu sınaq o qədər uğurlu oldu ki, "Dirilən adam"ın özü yaddaşlarda qaldı. Bu roman inqilabdan əvvəlki Azərbaycan kəndinin faciəli güzəranını lirik psixoloji planda, xalqın mübarizəyə aparan yollarının inkişaf qanunauyğunluğunu inandırıcı sözün gücü ilə oxucuya çatdırır.

Vaxtilə M.Ərif bu əsəri haqsız tənqidlərdən qoruyaraq romanın sənətkarlıq və ideya keyfiyyətlərini yüksək qiymətləndirmiş, onun "bir sıra maraqlı, təbii, realist sürətlərinin" elmi təhlilini vermişdir: "Mir Cəlal "Dirilən adam"da diqqətli realist bir yazıçı olduğunu açıq-aydın göstərmişdir. Diqqətli ona görə deyirəm ki, o, insanları, moqəti, təbiəti çox diqqətlə öyrənmişdir, yaxşı bilir. Bunu əsərin hər səhifəsində hiss etmək olur".

Bütün bunlar belədir ki, ancaq o fakt-dan da yan keçmək olmaz ki, yazıçı "Dirilən adam"dan lap azca sonra xalqın eyni tarixi mübarizə dövrünə, kəndin təxminən eyni faciəli məqamlarına "Bir gəncin manifesti" romanında yenidən qayıtmışdır. Yenidən qayıtmışdır ona görə ki, Mir Cəlalin arxada roman təcrübəsi vardı, xalq həyatına bələdliyi bir az da artmışdı. Dərindən düşüncəli, tarixi faktların bədii materiala çevrilməsi üçün yeni bədii imkanlar qazanmışdı.

"Bir gəncin manifesti" həmcə o qədər də böyük əsər deyil. Amma monumental romandır.

- Klassika nədir, Mir Cəlal müəllim? - bu sualı o zaman hələ beşillik kursun lap əvvəlində tələbələrimdən hansısa vermişdi Mir Cəlal müəllimə. Mir Cəlal müəllim nəse fikirləşmişdi və indi də, bugünkü kimi, yadımda qalan belə bir cavab vermişdi:

- Klassika odur ki, oğul, əsər zaman tanıdır. Onun mövzusu da əbədidir, qoyduğu problemi də əbədidir, bu problemlərin bədii həlli də əbədidir, bu problemlərin bədii həlli də özünəməxsusdur. Füzulinin məhəbbəti

elə məhəbbətin özü qədər əbədidir. Füzuli məhəbbəti elə bir bədii zirvəyə qaldırıb ki, dünyada durduqca bəşər övladı o məhəbbətin böyüklüyünə heyran qalacaq. Şekspirin "Hamlet"ini yada salın. İnsanın daxili psixoloji gərginliyi, insan münasibətlərindəki gizli sirlərin heyratamiz açılması hansısa dramaturq tərəfindən bir də məhz bu cür üzə çıxarıla bilər? Ola bilsin Şekspirdən də böyük sənətkarlar yetişsin, ancaq heç kim heç vaxt Şekspir olmayacaq. Dostoyevskini, Tolstoyu, Mirzə Cəlili, Sabiri oxuyun, onda özünüz biləcəksiniz klassika nədir. Arxasında belə klassiklər dayanan ədəbiyyatın məsuliyyəti də böyükdür - axırncı cümləni Mir Cəlal müəllim xüsusi vurğu ilə dedi, bizim üçün dedi, yadda saxlamaq üçün dedi.

Mən o uzaq uşaqlıq illərimdə bəzi səhifələrini kövrələ-kövrələ oxuduğum "Bir gəncin manifesti"nə yenidən, ağılın, şüurumun sənət əsərinə soyuqqanlılaşdığı indiki vaxtında, rasional ölçü ilə, sənəti görmək istəyilə bir də baxıram və o zaman Mir Cəlal müəllimin klassikaya verdiyi qiymətin aydınlığı, şəffaflığı yadıma düşür. Belə bir fikrə gəlirəm ki, bu romanın müəllifi klassikani məhz o cür izah etmişdir.

"Bir gəncin manifesti" romanını oxuduqca hiss edirsiniz ki, onun müəllifi ancaq duyduğu, yaşadığı mövzunu qələmə alıb. Çünki romanın hər səhifəsində yazıcının yaxşı mənada özü görünür, onun publisistika ilə yoxrulmuş bədii sözü bizi dərindən düşündürməyə, obrazlarla üzbaşlı dialoqa girməyə çağırır, onların taleyinə sənətkarın yanğısı ilə yanmağa səsləyir.

"Bir gəncin manifesti" bir xalqın azadlığı uğrunda mübarizəsinin iki ciddi qütübünü bədii sözə gətirib. Birincisi budur ki, xalq onu sayı salmayan, şəxsi mənafeyi üçün hər cür "misterlərə", "cənaqlara" Vətəni bir qəpiyə satan, varlanmaq və piylənməkdən başqa bir ideali olmayan "özünükülərə" qarşı ayağa qalxıb; ikinci odur ki, xalq onun mədəniyyət nişanələrindən tutmuş çöllərindəki ceyran-

larnadək hamısına sahib çıxmaq istəyən yadellilərə, ögeylərə qarşı vuruşur. Bu vuruşda müəllifin inandığı bir qüvvə var - xalq iradəsi, xalq səfərbərliyi. Mir Cəlal göstərir ki, tarixin bəzi dönüş nöqtələrində xalqın onu sayı salmayan, öz mənafeyi üçün, öz toxluğu üçün ayağının altındakı torpağı da qurban verməyə hazır olan "özünükülərə" qarşı vuruş böyük qurbanlar tələb edir, məhrumiyyətlər gözləyir. Bu Vətənin, bu yurdun birca pənahı, birca ümid yeri var: sadə xalq, həmişəsadıq xalq.

"Bir gəncin manifesti" romanının hər yarımsərəlvəhi altında bitkin bir hekayə yatır. Bu hekayələrin hamısı bütöv süjet ətrafında birləşərək epoxanın bədii ifadə faktına dönür. Hər şeyin alınb satıldığı bu dünyada ingilisin Azərbaycan xalqasına həris marağına münasibəti ilə yazıçı yerli yaltaq yasovulların, yadellilərə quyruq bulayanların münasibətini parəlləşdirir, varlanmaq yolunda öz xalqını, onun qeyrətini hərraca qoyanlara əbədi bir nifrət hissi yaradır. Bu adamlar, bu biqeyrətlər xalqın bütün inkişaf tarixində ancaq maneə, əngəl rolunu oynayırlar. Həmin fikrə yazıçı bir az sonra yazdığı "Açıq kitab" romanında yenidən qayıdır. "Bir gəncin manifesti"ndə ədalət dünyasını quranlar "Açıq kitab"da bu adamlara maskalanmış şəkildə rast gəlirlər. Ona görə də təsadüfi deyil ki, bu romanda müəllif Vahidin, Rübəbənin uğurlu həyatından çox Gəldiyevin, Ağcanın uğursuz həyatını ön plana çəkir. İnqilabdan əvvəlki illərin pul hərisləri, istismar həvəskarları, vətəni bu yolda nəyə desən satmağa hazır olanların bozları inqilabdan sonra ciblərinə partiya bileti də qoya bildilər və qoyun cildinə girmiş qurd rolunda öz xeyirlərinə işə başladılar. Təzəcə fəaliyyət göstərən sovet tədris müəssisələrində namuslu adamları ləkələməyə, sosializmin dayaqlarını sarsıtmağa cəlamətə, sosializmləri, Verdiyevləri "Açıq kitab"da müəllif ustalıqla işfə edir, həm də onların tarixən ölmə məhkumluğunu əsaslandırır. Bu romanda

Vahidin, onun tərəfdarlarının qələbəsi "Bir gəncin manifesti"ndəki Mordanın inqilabi qələbəsinin davamı kimi, həm də qanunauyğun davamı kimi səslənir, xalqın qələbəsinə, yeni ictimai quruluşun qələbəsinə inam artırır.

"Açıq kitab" Mir Cəlalin öz ömrünü həsr etdiyi tələbə həyatından bəhs edir. Romanın bədii keyfiyyətini təmin edən cəhətlərdən birini də elə bunda axtarmaq lazımdır.

Altı یری roman müəllifi Mir Cəlal ömrünün heç bir çağında həkayədən, özünün çox sevdiyi bu çevik janrdan ayrılmamışdır. Yazıcının hekayələrini oxuduqca hiss edirsiniz ki, sənətkar onu narahət edən, cəmiyyətdə ziyan vuran tipik halları qələmə alır.

Bu gün biz həkim kadrların ölkə üzrə zəif hazırlığından, bəzən lap saxta hazırlığından çox gileylənirik, bu vəziyyəti düzəltmək üçün yollar arayıq. Lakin həmin həyəcən təbii Mir Cəlal silsilə hekayələrində hələ 30-cu, 50-ci illərdə çalmaqda başlamışdır. Yazıçı "Həkim Cinayət" hekayəsində sənətinə etinasız, Hippokrat andını qoruyan həkimlərin tipik obrazını yaradır. Bu cür hekayələr güclü publisist keyfiyyəti ilə də diqqəti cəlb edir. Özü də ağər yazıçı "Həkim Cinayət"da sənətə, insana etinasızlığına qrotesk üslubu ilə ifişasını verirə, "Vicdanın əzabı" hekayəsində özünü səhvən bu sənətə - həkimliyə həsr etmək niyyətində olan insanın peşmanlığını lirik-psixoloji planda qələmə alır və bizi belə bir inama yönəldir ki, istedadın olmadıqı yerdə sənətə zorla yiyələnmək hərisliyi ancaq peşmanlıq gətirir.

Mir Cəlal hekayələrində bu yığcam həyat hadisələrinin ifadəsində daha müasirdir. Onun bütün nosrində və eləcə də hekayələrində köhnəliklə yeniliyin daimi bir mübarizəsi var. Sənətkar özü nikbindir və bu nikbinlik onun əsərlərində özünü həmişə bürüzə verir.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, bizim bugünkü bir çox problemlərimiz Mir Cəlalin uzun illər bundan əvvəlki hekayələrinin əsas mövzularıdır. Məsələn, biz artıq iclasların, ar-

tiq protokolların, artıq rəsmiyyətçiliyin əleyhinə yalnız son vaxtlar mübarizəyə başlamışdıq. Bunun necə bəla olduğunu, vaxtımızı necə bada verdiyini gec başa düşmüşük. Lakin nasir Mir Cəlal hələ çox-çox illər əvvəl "İclas qurusu" hekayəsində bu bəlanın yamanlığını barədə ürəkəğrısı ilə səs salırdı. Öz işini, gücünü, fəaliyyətini yalnız iclas keçirmək, boş-boş məruzələrlə etmək, saxta əl çalıb adam tərifi etməkdə görünən bu kəsi müəllif haqlı olaraq xarakterindən gələn keyfiyyətlə adlandırdı: "İclas qurusu" – Quru. Hekayədə həmin Qurunun dilində əzbər olan "təklif var ki" sözlərinin mənasına bu günümüzün işığında nəzər salıram və bir az bundan əvvəlki dərəcəyə gələn illərdə "təklif var ki"lərin bizə, cəmiyyətimizə, demokratik əsaslanımıza vurduğu mənəvi ziyanın nəticələri gəlir gözümün qabağına. Və düşünürəm ki, axı bu "təklif var ki"lərə qarşı elə çoxdan, lap Mir Cəlal nəsrini haray salandan da mübarizəyə başlamış olardı. Görəsən, niyə bu qədər gözləmişik, ixtiyarımızı, imtiyazımızı başqasına verib, özümüzü bəzən robotlar, avtomat icraçılar rolunu oynamışdıq?

Bədii ədəbiyyatda obrazları onların davranışına, hərəkətlərinə uyğun adlandırmaq, bəlkə də, lap çoxdan işlənən üslubdur. Ancaq Mir Cəlalda bu forma, bu üslub klassik zirvəyə yüksəlir, heç də hər sənətkarda özünü doğrultmayan bu keyfiyyət Mir Cəlalda xüsusi bədii boya qiymətinə minir.

Mir Cəlal bir sənətkar kimi öz mayasını xalqdan, xalq yaradıcılığından alıb. Bizim au-

ditoriyada mühazirə oxuduğu yerdə gördüyün hardansa bir bayatı düşdü yadına:

Əzizim bəxtiyarım,
Bəxtimin taxtı yarım,
Üzündə göz izi var
Sənə kim baxdı, yarım?

Bunu bir dəfə poeziyada sənətkarlıqdan danışanda dedi və yenə xeyli fikrə getdi. Handan-hana bu qərribə bayatının sehrindən qurtardı və yavaşca:

– Bunu xalqdan başqa heç kim belə deyə bilməz – dedi – bu sətirlərdə qısqançlığın yüz illər boyu cılalanan poetik ifadəsi var.

Sonralar "Bir gəncin manifesti"ni oxuyanda mən onun müəllifinin heyranlıqla izah etdiyi bayatların, atalar sözlərinin bir çoxunu orada gördüm. Romanın bütün ovqatı, mayası bu bayatların sətirlərində köklənib. Bir az keçəcək, yazıcılarımız çox qayıdacaqlar xalq yaradıcılığına. Xalq sənəti dəbə düşəcək, ancaq bundan çox-çox əvvəl xalqın ən gözəl duyğularına söykənmiş özümüzünküləri, o cümlədən Mir Cəlal fenomenini nədənsə görməzliyə vurmaq meylli də narahat edəcək bizi...

Bu dünyada bir müəllim vardı, bir yazıçı vardı. Sözü gənclərəydi, əsərləri gənclərdən idi, gənclərə yönəlmişdi. Oxumuşuq, öyrənmişik, dərslər almışıq. Oxuyacaqlar, öyrənəcəklər, dərslər alacaqlar. Nə qədər ki, o altı roman yaşayır, nə qədər ki, neçə-neçə duzlu hekayələri yaşayır – o qədər Mir Cəlal müəllim var, o qədər sevdiyimiz, tapındığımız bir yazıçı bizimlədir.

MİR CƏLAL VƏ TEATR

Mir Cəlalin həyat və yaradıcılığına, onun sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə, roman, povest və hekayə janrlarına gətirdiyi özəlliklərə ayrıca monoqrafiyalar həsr olunub, olunur və olunaçaq da. Eləcə də filologiya elmimiz Mir Cəlal yaradıcılığının estetik prinsiplərini, dil-ifadə seçkiyələrini, forma-məzmun prinsiplərini, mövzu-problematika əhatəsini araşdırıb, araşdırır və araşdıracaq da. Lakin "Mir Cəlal və teatr" mövzusunda, demək olar, toxunulmayıb. Halbuki milli səhnəmizdə bir sıra problemlərin qabarıq verilməsi digər qüdrətli qələm ustalarımızla yanaşı, Mir Cəlalin adı, Mir Cəlalin yaradıcılığı ilə də bağlıdır.

Belorus dramaturqu Kondrat Krapivanın "Son gülən" dramı Mir Cəlalin təbdilində Akademik Milli Dram Teatrında 27 mart 1941-ci ildə tamaşaya qoyulub. Üç pərdədən və dörd şəkildən ibarət tamaşanın quruluşçu rejissoru Ələsgər Şərifov, rejissoru Səftər Turabov idi.

Mir Cəlalin "Mirzə Xəyal" pyesinin ilk tamaşası 1943-cü il iyul ayının 6-da Akademik Milli Dram Teatrında göstərilib. Dörd pərdə, altışəkili komediyanın quruluşçu rejissoru Səftər Turabov, bədii tərtibatın və geyim eskizlərinin müəllifi rəssam Əsgər Abbasov və bəstəkar Qara Qarayev idi.

"Bir gəncin manifesti" romanı ədəbin səhnələşdirilən ilk bədii əsəridir. Tamaşanın premyerası 2 may 1951-ci ildə Gənc Tamaşaçıları Teatrında oynanıldı. Əsəri rejissor Ağəli Dadaşov səhnələşdirmişdi. O, həm də

səhnə əsərinin quruluşçu rejissoru idi. Rejissor assistenti Rauf Kazimovski və rəssamı Sadiq Şərifzadə olan tamaşa qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik ruhlu əsər təsiri bağışlayırdı. Quruluşçu rejissor maraqlı aktyor ansamblı seçmişdi.

1953-cü ilin əvvəllərində Gəncə Dövlət Dram Teatrı yeni sənət sözü demək üçün məhz Mir Cəlalin "Bir gəncin manifesti" əsərini seçdi.

"Bir gəncin manifesti" əsərinin səhnə uğuru Naxçıvan teatrının da diqqətini cəlb edib. Kollektiv bu pyesi 1950-ci il repertuarına daxil edib. Tamaşanın premyerası 6 noyabrda göstərilib.

Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı 2006-cı ildə Mir Cəlalin yaradıcılığına yenidən müraciət etdi. Aprel ayının 8-də ədəbin "Dirilən adam" əsərinin tamaşası oynandı. Quruluşçu rejissor Kamran Quliyev, rəssam Əbülfəz Axundov, bəstəkar Kamal Əhmədov, rejissor assistentləri Bəhrüz Haqverdiyev və İlqar Bəbəyev idi.

"Bir gəncin manifesti" 1960-cı illərin sonunda və 1970-ci illərin əvvəllərində yenidən populyarlıq qazanmışdı. Bir sıra xalq teatrları öz repertuarlarında bu əsərə xüsusi yer verirdilər. 1972-ci il aprel ayının 27-də bu əsərin tamaşası Azərbaycan Dövlət Televiziyasının efrində göstərilib. Tamaşanın quruluşçu rejissoru Lütfi Məmmədbəyov, televiziya rejissoru Ramiz Həsənoğlu (Mirzəyev) idi. Əsas rollarda Lütfi Məmmədbəyov (Mərdan), Ətəyə Əliyeva (Sona ana), Sabir (Bahar), Əliabbas Qədirov

(Volodya), Hamlet Xanizada (Şeşəbiğ), Əliəğa Əliyev (Hacı İbrahim), Fuad Poladov (Ağabəy), Kamal Xudaverdiyev (İsrafil bəy), Muxtar Avşarov (Mövlam kişi) çıxış edirdilər.

Məilə Muradxanlı bu əsərin səhnə variantını işləyib. Nəcəf bəy Vəzirov adına Lənkəran Dövlət Dram Teatrı bu variantı 30 iyun 1984-cü ildə tamaşaya göstərib. Quruluşçu rejissor Kamil Zöhrabov, rəssam Məmmədyar Cəfərov və rejissor Azad Şükürov idi.

Akademik Milli Dram Teatrı 62 ildən sonra yenidən Mir Cəlilin yaradıcılığına müraciət etdi. Bu dəfə yazıcının məşhur romanlarından biri olan "Dirilən adam"ın səhnələşdirilmiş variantı tamaşaya hazırlandı. Əsər istedadlı rejissor Oruc İzzatoglundun səhnə işləməsində və monumental quruluşunda teatrın repertuarına daxil edildi. Premyera 27 may 2005-ci ildə göstərildi. Quruluşçu rejissoru Oruc İzzatoglu, rəssam Nazim Bəykişiyev, bastokarı Aqşin Əlizadə, səhnə plastikasını quran Elşən Şahinoğlu, məsləhətçi filologiya elmləri doktoru Yasif Nəsirli idi.

Tamaşanın rol bölgüsü belə idi: Qədir – Samir Qulamov, Qumru – Şahla Əliyev və Aytən Aydınqızı. Bəbir bəy – Nurəddin Mehdixanlı, Məşədi İslam – Bürcəli Əsgərov və Hacı İsmayilov, Ələs bəy – Rəmil Novruzov, Sarıqlı Molla – Əli Nur, Bekar Ağabala – Tofiq Hüseynov, Çəpəl Suralı – Səidə Quliyeva, Miri bəy – Elşən Şahinoğlu, Həbib bəy – Mətləb Abdullayev, Hacı Hüseyn – Firuz Xudaverdiyev, Məşədi Cahangir – Məzahir Cəlilov, Soltanəli – Kazım Abdullayev, Qiyas – Elxan Ağahüseynoğlu, Gədək – Aslan Şirin, İsmayıl – Əlvida Cəfərov, Bağır – İlyas Əhmədov, Qissa xanım – Hicran Nəsirova, Madam-Madmazel – Mətanət Atakişiyeva, Telli – Sevil Xəlilova, Şirin – Dilərə Nəzərova, Fizzə – Almaz Amanova, Baş qorodovoy – Nəcəf Həsənzadə, Qorodovoy – Elnur Qədirov, Baş qarovul və Qarovul – Sərdar Rüstəmov, Birinci yasavul – Rəşad Bəxtiyarov, İkinci yasavul – Elşən İsmayilov, Dustaq – Nemətəğa Əliyev.

"Dirilən adam" tamaşasının uğurları göstərdi ki, Akademik Milli Dram Teatrı müəyyən klassik əsərlərin səhnə təsvirində epik teatrın poetika prinsiplərindən cəsarətlə və yaradıcı müasirliklə istifadə edə bilər. Yaradıcı istifadə teatrın romantik ruhuna yeni əzəmət, monumental xarakterinə təzə çalarları aşılayar. Digər tərəfdən romantik-epik teatrın ifadə vasitələri zəminində xarakterlər daha möhtəşəm, daha əzəmətli alınır, mübarizə toqquşmaları daha bəşəri səslənir.

Mir Cəlilin dramatik vəziyyətlərdə mürəkkəb xarakterləri qarşılaşdırması teatr üçün geniş yaradıcılıq imkanları açır.

Ədibin mürəkkəb psixoloji obrazları aktörülər üçün zəngin yaradıcılıq uğurları qazanmağa zəmin yaradır.

Mir Cəlilin əsərlərində zaman-məkan xronotopunun bitkinliyi səhnədə hadisələrin ardıcıl və dinamik inkişafını təminatlandırır.

Nasir-dramaturq ictimai-sosial mahiyyətli konfliktə üstünlük verir. Bu yaradıcılıq üslubu teatr rejissorunun zəngin təxəyyülünə, mürəkkəb tamaşa kompozisiyası qurmasına meydan açır.

Buna görə də teatrlarımız Mir Cəlilin digər nəsr əsərlərini də səhnə üçün işləməyə cəhd göstərsə, nəticəsi yaradıcı uğuru ola bilər.

BADAM ÇİÇƏKLƏRİ

Və yaxud ömür kitabından naxışlar

İl mülayim gələndə Bakıda badam ağacları lap yanvar ayında da çiçək açır.

Məncə badam çiçəkləri qışın oğlan çağında şaxta fəslinə meydan oxuyan yeganə çiçəklərdir.

Badam çiçəkləri bəzən bəmbəyazlıqda qarlı bəhsə də girir. Bəlkə də, badam çiçəyi yeganə çiçəkdir ki, qar lopalarnın onun ləçəklərinə qonmasından qorxmur. Yəqin elə bunun müqabilində də qar lopaları çiçəklərin ləçəklərində əriməklə onlara can verir.

Mən Tanrı dərğahına ucalmış şairlərin və nasirlərin, rəssamların və bəstəkarların fəhmini, ruhunu, istedad təşənsini badam çiçəklərinə bənzədirəm. Çünki sənət qüdsiyyətindən çələng hərənlər də zamanı, dövrü, müasirlərini qabaqlamaq qüdrətinə malikdirlər.

Nizami Gəncəvinin 800 il əvvəl yaratdığı "Xəmsə"si bu gün də dövlət siyasətçiliyinin, aqil hökmdar anlayışının, bəşəri insan anlamında mənəvi ləyaqətin, dini və sosial əxlaqın meyarlar ölçüsü kimi dəyərlidir, insan və cəmiyyət kodeksi əzəmətindədir.

İmadəddin Nəsiminin 600 il əvvəl söylədiyi "Ənəl-həqq" insanların idrakın gücü, əməllərin paklığı, zəkənin işığı ilə Tanrı haqiqətini dərk etməsi, haqqa qovuşmasının müqəddəs yoludur. Sufilərin fəlsəfi anlamında şəriət elmdir, təriqət yoldur, haqiqət isə Allaha çatmaqdır. Budur Nəsiminin çağdaş zamanımızda da əbədi görünən fəlsəfəsi: "Özündə ol ki, Allahda var olasan"...

Məhəmməd Füzuli dörd əsr əvvəl sözün əzəməti və idrakın qüdrəti ilə dünya poeziyası kəhəkşanında "Leyli və Məcnun" kimi sönməz ulduz yaradıb. Rəvayətlə bədii gerçəkliyin əbədi nümunəsi kimi ucalığını həmişə saxlayan "Leyli və Məcnun" məhəbbət poeması bu gün də sevgi qüdsiyyətinin, aşiq ucalığının, eşq bəkirəliyinin, sədaqət ülvyyətinin poetik-fəlsəfi rəmzi kimi möhtəşəm ədəbi abidə zirvəsindədir...

Səttar Bəhlulzadə yarım əsr əvvəl əfsanəvi gözəlliyə malik Göygölün rəsmi fırçaya alıb. Ahb və möcüzəli tablosuna "Kəpəzin göz yaşları" adını verib. Görənlər yaxşı bilirlər ki, real haqiqətdə Kəpəz Göygöldən bir qədər soldadır. Lakin dahi rəssam fəhmnən, vətənin məhəbbətinin işığından, hissələrinin çilgünlüyünə tabloda ki kompozisiyada Kəpəzi bir qədər sağda verib. Beləliklə, "Kəpəzin göz yaşları" daha məhzun, daha nağılvani, daha dalğın, daha sirli, daha poetik duyğulardan don geyinib. Həmin tabloda sanki bu gün düşmənlə tapdağında inləyən Kəlbəcərin Murovun sinəsindən

süzülən və Kəpəzin bağından keçən naləli, fəryadlı göz yaşlarıdır...

"Qarabağ şikəstəsi"nin ecazkar musiqi təranələrini xalq yaradıb. Adını da xalq qoyub. "Şikəstə" sözü bu musiqi abidasına möhtəşəm duyğular vüsəti verib, kədərin mənəvi harayına qanad taxıb. İndi gəl, fəhmə inanma. "Qarabağ şikəstəsi" əzəmətli, möhtəşəm kədər harayı ilə bizi qeyrətə, torpaqların xilasına səsləyir...

Cəlil Məmmədquluzadənin "Sizi deyib gəlmişəm, ey mənəm müsəlman qardaşlarım..." harayı ilə yaratdığı söz icmaları, acı haqiqətlərə ayna tutmaq qüdrəti vətəni və vətənsəverliyi, milləti və millətseverliyi dərk etməkdə bu gün də əxlaq kodeksimizdir...

Soltan Hacıbəyovun "Karvan" simfonik əsəri mədəniyyətimizin min illər boyu yol gələn əzəmətli, ləngərli musiqi qatarıdır. Dünniməz bugününümüza mənəvi körpüdür. Bu musiqinin "karvan zınqırovları" duyğularımızı soykökümüza ehtiram notlarında kökləyir, sabaha inama çağırır...

Bakıda doğulub YUNESKO-dan dünyaya boy atan "Qarabağ xanəndələri" əsəri Azərbaycan millətinin mənəvi sərvətlərinin sönməz ulduzu kimi bərq vurur. Həmin bərqin işığına dünya xalqları Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi haqiqətlərini anlamaq, dərk etmək, dəyərləndirmək və sevmək məcburiyyətində qalırlar. Bax, budur millətseverlik, xalqseverlik. Vətənin övladlıq borcu...

İyirmi birinci əsrin əvvəllərində, təzə ərənin başlanğıcında millətimiz də, məmləkətimiz də, ayrı-ayrı fərdlərimiz də çox-çox, dürlü-dürlü, qalız-qalız problemlərlə üzlaşsınlar. Nəyəyə çarə axtarıq, nəyinsə müsibətinə inanmağa başlayırıq, nəyinsə hələ də tərəddüdünlü keçiririk, nəyinsə haqiqətə çevriləcəyinə inamımız artır...

Mənəviyyətimizin, əxlaqımızın, düşüncəmizin bu gün daha müasir görünən problemləri barədə yazıcılarımız yetmiş il, altmış il, əlli il əvvəl də əsərlər yazıblar. Fəhmnən yazıblar, daxili duyğuların yazıblar.

Həmin müdrik yazıçılar zamanın siyasi burulğanlarından qeyrətə, cəsarətə "yan keçmək" üçün fikirlərinin zahiri tərəflərinə min bir "bəzak" vurublar. Lakin məram və məqsədlərinin tərəvətini və ləfəfətini qar altındaki bənövşə kimi təza-tor saxlayıblar. Cəsarətə, qeyrətə, namusla həsləyiblər!

Zahirən sakit həyat torzi sürən, daxilən burulğanlar fırtınalarından keçən bəlo sənətkarlardan biri də Mir Cəlaldir.

Azərbaycan gəncliyinin mübarizlik ruhunun formalaşmasını, azadlıq uğrunda çarpışmalarını xalqın idraki təkamülü kimi səciyyələndirən ilk nasirlərimizdən biri də Mir Cəlaldir.

Müsavat hakimiyyətinin başlıca prinsiplərini və ilk müstəqil cümhuriyyətimizi namərdəsinə folakətə aparan yolun qat-qat qırışlanmış çığırlarını döyənəkdən təmizləyən qeyrətli qələm sahiblərimizdən biri də Mir Cəlaldir.

Kommünizmin dünyanın başının üstünü qara kabus kimi aldığı bir vaxtda "bu it uşağı bolşeviklər" ifadəsini işlətməkdə özündə cəsarət və qeyrət tapmış, səvi barmaqla hesablanan yazıçılardan biri də Mir Cəlaldir.

Biri də... biri də... biri də... Mir Cəlaldir...

Bəli, hələ çox-çox incə mətləblərə, məsələlərə, hadisələrə, konfliktlərə, mübarizə qarşıdurmalarına... toxunmaq olar ki, onları milli ədəbiyyatımıza ilk dəfə Mir Cəlal gətirib.

Bunlar barəsində ədəbiyyatşünaslıq tariximizdə müxtəlif xarakterli araşdırmalar aparılıb, müxtəlif bədii səpkilərdə yazılıb, yazılır və yazılacaq da.

Bu baxımdan, həтта deyərdim ki, o, bir yazıçı olaraq badam ağacı kimi zamanın qış çağında "çiçək açmaqdan" çəkinməyib. Həqiqətə işiq salmaq cəsarətinin və xalqa məhəbbətinin fırtınalı harayını qələmə aldığı mövzunun canına-qanına hopdurmağı, ideyanı qabarıq verməklə incə mətləbləri həssaslıqla sətirəlti mənalarda canlandırmağı bacarıb. Həmin

əsərlər günü bu gün də mənəviyyatımızda atır saçan çiçək zərifiyyindədir.

Mən də istəyirəm ki, bu çiçəyin hər bir ləçəyindən ayrılıqda söz açım. Ona görə də Mir Cəlalın müxtəlif teatrlarda hazırlanmış hər bir əsərinin tamaşasına ayrıca bölmə həsr etməmişəm...

Mən yarım fəslə niyə məhz "Ömür kitabından naxışlar" (başqa sözlə, "Ömür ağacından yarpaqlar") adlandırmışam?

Açıqlayırım.

İlk növbədə, ona görə ki, dünyaya gələn, Allah verən təleyi yaşayan və əbadiyyətə qovuşan hər bir insanın öz ömür ağacı var. Təbii ki, hər ağacın da öz meyvaları olur.

İkincisi, Mir Cəlalın ömür ağacı çoxşaxəlidir: adı və soyadı böyük hərflərlə yazılan insan Mir Cəlal; nasir Mir Cəlal; publisist Mir Cəlal; dramaturq Mir Cəlal; ədəbiyyatşünas alim Mir Cəlal; nəhayət, pedaqoq Mir Cəlal.

Mir Cəlal milli mədəniyyətimizə yazıçı və ədəbiyyatşünas alim kimi daxil olub. Filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar elm xadimi idi.

1961-ci ildən ömrünün sonuna qədər Azərbaycan Dövlət Universitetinin (bugünkü Bakı Dövlət Universiteti) Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri işləyib. 1940-1970-ci illərdə filologiya elminə gəlmiş şöhrətli alimlərin böyük əksəriyyəti (məsələn, Firidun Hüseynov, Təhsin Mütəllibov, Cəlal Abdullayev, Xəlil Əlimirzayev, İnyat Bekdaşi...) Mir Cəlal alimlik məktəbinin yetimləridir.

Ədəbiyyat və elm sahəsində "Mir Cəlal" kimi tanınıb. Elmdə qayğıkeşliyin, prinsipiallığın və müdrikliyin təmsali kimi tanınıb, şöhrətlənib və sevilib.

Mir Cəlal – bu iki kəlmə görkəmli bir insanın əzəmətli obrazı kimi simvollaşıb.

Mir Cəlalın yaradıcılığının əsas estetik səciyyələri:

dil-ifadə vasitələri çox şirəli, təbii və monaca tutumludur;

zəngin müşahidə qabiliyyəti və onu bədii əsərdə məharətlə ümumiləşdirmək sənəti vardı; əsərlərinin kompozisiyaları sadə və əlvanlıdır. Roman və povestlərində bu əlvanlığa monumental əzəmət hakimdir;

həcmindən asılı olmayaraq əsərlərində qurduğu konflikt ictimai-sosial məzmununa görə tutumlu, psixoloji cəhətdən estetik məntiqlidir. Bu konfliktlərin dərinliyində fəlsəfi zənginlik var və həmin zənginlik çoxqatlıdır; silsilə obrazlar toplusunda hər personaj öz tipik xarakter səciyyəsinə malikdir. Ona görə də Mir Cəlalın xarakterlər qalereyası son dərəcə zəngin və əlvandır, parlaq və canlıdır;

yazıçının əsərlərindəki vətənpərvərlik ideyaları ideoloji cəhətdən dürüst olmaqla yanaşı, güclü emosional-psixoloji və bədii-fəlsəfi duyğularla süslənib;

dövrün vacib ictimai-siyasi, mənəvi-əxlaqi problemlərinə toxunan müəllifin fikirləri başəri duyğularla zənginliyi, ülvyyəti və qüdsiyyəti ilə həmişə çağdaş səslənir;

tarixi mövzulardan bəhs edən əsərlərində real və sərt, mürəkkəb və təzadlı görünən həqiqətləri bədii həqiqətdə ustalıqla təcəssüm etdirib. Onun tarixi romanları bəhs etdiyi dövrə apaydın ayna tutan bədii salnamə yüksəkliyindədir;

Mir Cəlalın ayrı-ayrı əsərlərindəki bədii qənaətləri həmişə sərt realıqdan, müdrik yazıçı təxəyyülünün qənaədi zənginliyindən şirələnib;

Mir Cəlal insanların fərdi psixoloji münasibətlərinin pəncərəsindən başəri problemlərə ıraq tuta bilib. Hər fərdin mənəvi-əxlaqi, sosial-ictimai problemi bədii dəyərlərinə görə xalqın problemi səviyyəsinə qaldırılıb;

Mir Cəlal milli ədəbiyyatımızda "kiçik adam" problemini öz əsərlərində Cəlal

Məmmədquluzadə və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev ənənələrinə sədaqətə və tamamilə yeni baxım bucağından daha da canlandırıb;

Mir Cəlal vətən həsrəti, vətən nisgili problemini milli ədəbiyyatımızda yeni kontekstdə və təza ictimai-sosial baxım bucağından işləyib.

Mir Cəlalın elmi fəaliyyətinin başlıca nəzəri-estetik səciyyələri:

milli irsin klassik nümunələrinə dərinlən bələdliyi vardı və onlara ülv məhəbbətə, yeni və orijinal baxım bucağından yanaşdı;

tədqiqat zamanı gəldiyi elmi qənaətlərini bütün parametrlərdən sübuta yetirməkdə israrlı və müdrik görünür;

elmdə "Mir Cəlal məktəbi" yaradıb və onun sanballı elmi-nəzəri prinsiplərini, poetika səciyyələrini formalaşdırıb;

"Mir Cəlal məktəbi"nin üç əsas şərti bu gün də özünün elmi dəyərini, estetik mahiyyətini və nəzəri gücünü itirməyib:

a) elmi prinsipiallıq;

b) apponentlə mübahisə mədəniyyəti;

c) qənaətlərinin təsdiqlənməkdə idraki əzəmət. Mir Cəlalın əsas insani keyfiyyətləri:

daxilən kübar, nurlu, çöhrəcə işıqlı idi; cəmiyyətdəki davranışlarında, insanlara münasibətlərində möhtəşəm bir bəyzadəlik vardı;

həssas olduğu qədər də səmimi və mehriban idi;

lap gənc yaşlarından ağsaqqal müdrikliyi ilə istedadlı tələblərinə dayağ durub; cəmiyyətin bütün təbəqələrində müdrik davranış tərzi ilə ucalıqda dururdu;

hələ sağlığında öz təmsalında, həyat əməlinə aşağıdakı fenomenlərini yaradıb:

"Mir Cəlal kişiliyi!"
"Mir Cəlal mərdliyi!"
"Mir Cəlal insanlığı!"

"HEYRƏT EY BÜT, SURƏTİN GÖRDÜKDƏ LAL EYLƏR MƏNİ..."

Füzuli yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün yeni mövzu deyildir. Sözlü, sənətin dəyərindən, sənətkarlıq məharətindən, böyük eşqin vəsfi qüdrətindən danışanda daim Füzuli xatırlanmış, onun "zülmətdə nur" dünyasının şəfoqları insanların gözüne işıq, könlünə təsəlli vermiş, sabaha, gələcəyə, Allahın dargahına uzanan yolunu şaşıqlandırmışdır. Bilənlər, tanıyanlar, oxuyanlar içərisində Füzulinin şeir gülistanı daim uca tutulmuş, onun ətri, rayihəsi neçə yüzilliklər ərzində bu gülistanın şaysız-hesabsız pərvanələrini öz sevdasına çulğayıb cənnətməkan etmişdir. XX yüzillikdə Füzuli sözünü layiqincə dəyərləndirən, tədqiq edənlərdən biri də böyük ədib və pedaqoq, ustad ədəbiyyatşünas Mir Cəlal müəllim idi. Bütün həyatı boyu Füzuli ənənələri ilə bağlı olan, böyük sənətkarın yaxşı, xeyirxahlıq, kövrəklik və vətəndaşlıq dəyərlərinin daşıyıcısı kimi tanıyan, gözəlliyi, insanlara qayğı və məhəbbəti yüksək əxlaqi dəyər hesab edən Mir Cəlal müəllim Füzuli yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlarına əllinci illərin əvvəllərində başlamışdı. Bu elə bir dövr idi ki, klassik irsimizi, orta əsrlər ədəbiyyatını öyrənmək tədqiqatçıdan böyük hünər və cəsarət istəyirdi. Ona görə hünər istəyirdi ki, həmin dövrdə Füzuli hələ əslində öyrənilməmiş bir kitab idi. Əsərləri geniş və tam halda çap edilməmişdi. Haqqında aparılan tədqiqatlarda böyük sənətkara birmənalı münasibət meydana deyildi.

Ona görə cəsarət istəyirdi ki, Füzuli gülzarnı girmək, onun bir-birindən ətirli, asrarəngiz söz çalənglərini sıralamaq, Füzuli yaradıcılığının sənətkarlıq qüdrətini onun özünə layiq şəkildə ortaya çıxarmaq, doğrudan da, o qədər asan görülməyəcək bir iş deyildi. Amma bu çətinliklərin heç biri görkəmli söz nəzəriyyəçisi Mir Cəlal müəllimin əlini işdən soyutmadı. Qarşılaşacağı çətinlikləri yaxşı görən füzulişünas hələ işə başlamazdan əvvəl yazırdı: "Bu böyük şeir dühasının əsərləri ilə dərinədən tanış olanda heyrət bizi götürür. Biz bu nadir və qadir şeir ustadının, qəlblər mühəndisinin, "kənül mülkünün sultanının" hətta ayrı-ayrı lirik əsərlərinə səcdə etməkdən özümüzü saxlaya bilmirik. Bəlkə, buna görədir ki, vətənimizdə və onun xaricində Füzuli haqqında yazanlar, danışanlar, tədqiq edənlər, mülahizə yürüdənlər çox olsa da, onun dühasını ləyaqətlə təhlil, təyin edən mühüm bir elmi əsər yaradılmamışdır". Bu sözlərdə Füzuli yaradıcılığına böyük məhəbbətlə yanaşı, eyni zamanda ötən əsrin əllinci illərində Füzuli irsini dərinədən və müəllifin dili ilə desək, "ləyaqətlə" öyrənməyə güclü bir çağırış var idi. Bu çağırışa ilk səs verənlərdən biri, bəlkə də, elə birincisi Mir Cəlal müəllim özü oldu. 1958-ci ildə onun "Füzuli sənətkarlığı" monoqrafiyası nəşr edildi. Həmin nəşrə yazdığı "Başlanğıc" adlı ön sözdə Füzuli irsinin dəyərindən, onun öyrənilməsinin əhəmiyyətindən, bu irsin özümdən sonrakı ədəbi irsə təsirindən bəhs

edərək onu yüksək dəyərləndirən müəllif yazırdı: "Füzulinin böyüklüyü bir də orasındadır ki, o öz şeirlərində XVI əsrə qədər ana dilimizdə yazan şairlərin bütün yaxşı təcrübələrini hesaba almış, onu cürət və məharətlə inkişaf etdirmişdir. Lirikanın ən qiymətli nümunələrini verməklə ədəbiyyat tariximizdə yeni, çox böyük və gözəl bir məktəb yaratmışdır". Monoqrafiyasının bütün sonrakı bölmələrində ədəbi məktəb banisi kimi götürdüyü Füzulinin yaradıcılıq üslubunu, sənətkarlıq məsələlərini məharətlə açıqlayan müəllif füzulüşünəşq sahəsində görülən və görülməkdə olan işləri təqdir edərək böyük təvəzökarlıqla yazırdı: "Son dövrlərdə dahi şairin yaradıcılığını tədqiq, təbliğ etmək, Füzuli şeir incilərini, bu xəzinənin əsl sahibi, varisi olan xalqa çatdırmaq sahəsində mühüm işlər görülmüş və indi də görülməkdədir".

Yazılmasından əlli ildən artıq bir müddət keçməsinə baxmayaraq, füzulüşünəşqdə görülən belə mühüm işlərdən biri də öz elmi tərəvətinə saxlamaqda, Füzuli şeirinin sənətkarlığını öyrənməkdə gözəl nümunə olan "Füzuli sənətkarlığı" əsəridir. Mir Cəlal müəllimin bu əsəri ədəbiyyatşünasların yaşlı nəslinə yaxşı məlumdur. 1958-ci ildə Füzulinin yubileyi ərəfəsində yazılmış monoqrafiya elə həmin il Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universitetinin) nəşriyyatı tərəfindən nəşr olunmuşdur. O vaxtlar kitabın poliqrəfik səviyyəsi Mir Cəlal müəllimi qane etməmişdi. Sonralar, bircə işlədiyimiz illərdə nadir nüsxəyə çevrilən bu nəşrdən söz düşəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi ki, bu əsəri Füzulinin adına layiq yüksək tərtibatda, gözəl kağızda çap etdirilmək niyyətindədir. 1994-cü ildə "Maarif" nəşriyyatı tərəfindən təkrar nəşr olunan ikinci basını da öz tərtibi və poliqrəfik incəsənətinə görə birincindən o qədər də fərqlənmirdi. Bu yaxınlarda isə Mahmud Kaşğari fondunun təşəbbüsü ilə "Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri" seriyasından Mir Cəlal müəllimin "Füzuli sənətkarlığı" monoqrafiyasının üçüncü nəşri nəfis

şəkildə, yüksək tərtibatda "Nurlan" nəşriyyatı tərəfindən oxuculara təqdim edilmişdir (Mir Cəlal. Füzuli sənətkarlığı, Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2007, 350 s.).

Yeni nəşrin əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl böyük məhəbbət nəğməkarı Füzulinin yaradıcılığı barədə bu irsin klassik tədqiqatçısı Mir Cəlal müəllimin dəyərli araşdırmasının gənc nəsə çatdırılmasıdır. Bu gün biz Füzulinin əvvəllərdə olduğundan daha geniş, daha dərinədən öyrənilməyən dünyaya təqdim etməliyik. Bunun üçün ilk növbədə özümüz Füzulinin yaxşı mənimsəməli, onu sadə, anlaşıqlı dildə şərh edib gənc oxuculara çatdırmalıyıq. Məhz bu sahədə yeni nəsill füzulüşünəşqçilərin əlindən tutub irəliyə apara biləcəklər tədqiqatçıdan biri, bəlkə də, birincisi "Füzuli sənətkarlığı" əsəridir. Aydın və sadə bir dildə yazılmış monoqrafiya Füzuli dünyasını bütün füzulüşünəşqçilərlə oxucuya çatdırmaqdadır. Əsərin quruluşuna diqqət yetirdikdə aydın görmək olur ki, Mir Cəlal müəllim Füzuli yaradıcılığını bütün məzmun və sənətkarlıq gözəlliyi ilə oxucusuna çatdırma bilməmişdir. Bu baxımdan kitabın "Füzuli şeiri haqqında" adlı ilk bölməsi müəyyən özünəməxsusluqlarla fərqlənir. Burada ilk öncə müəllif oxucusunu böyük şairin sənətkar qüdrəti ilə tanış etməyi vacib bilir. "Füzuli dövrünün ən böyük şairi olduğum kimi, həm də ən böyük əlimi idi" deyərək, Füzuli dühasının əzəmətini bir-birinin ardınca yaradıcılığından gətirdiyi nümunələr əsasında təhlil edir. O, haqlı olaraq göstərir ki, Füzuliyə görə "şeir biliyi, məlumatı, varlığı oxucuya qüvvətli lövhlər, bədii vasitələr, məcazlar dili ilə verir". Burada müəllif klassik poeziyaya, o cümlədən Füzuli şeirinə eyni zamanda elmi baxışların dəyərli mənbəyi kimi yanaşmağın vacibliyini, şairin elm və mərifət adamı olma zərurətini açıqladığı kimi, eyni zamanda, şeirin də ən inco, lirik hiss və duyğularla yanaşı, dünyəvi dəyərləri yüksək elmi baxımdan özündə ehtiva etmə xüsusiyyətlərinə malik olduğunu göstərir.

Şeirin bədii tələbina Mir Cəlal müəllimin açıqlaması çox orijinal və düşündürücüdür: "Şeirnin gözəlliyi – bədii sözün gözəlliyidir". Şeirdə forma ilə məzmun vahdətini əsas götürən ədəbiyyatşünas Füzuli şeiri əsasında özünün daha yeni bir açıqlamasını verir: "Füzulinin sənət duyğuları təmiz və səmimi olduqca, fikirləri də dərin və doğru idi". Bu tələblərin gözləndiyi Füzuli şeirini yüksək qiymətləndirən müəllif onun gözəlliklərini bir-bir ayıraraq əslində poeziya, sənətkar qarşısında duran məsuliyyəti diqqət önünə çəkir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün mühüm və vacib problemləri Füzuli şeirinin təhlili əsasında açıqlayır. Elə bu qısa bölmədə klassik şeiri dəyərləndirmək, onun əsl məzmun dəyərini açıqlamağın vacib xüsusiyyətlərinin müxtəlif mənzərəsinə yaradılır.

Monoqrafiyada Füzuli qəzalına münasibət sadə və aydındır, bütün təmtəraqlı tərəflərdən, şişirtmə və bənzətmələrdən uzaqdır. Müəllif böyük sənətkarın qəzalından, onun ideya və məzmun xüsusiyyətindən bəhs edəndə Füzulinin öz lirikasına istinad edir. "Füzuli qəlb şairidir" deyərək, onun yaratdığı poetik dəyərlərin şairin "qəlb xəzinəsinin gövhəri" olma qənaətini təsdiqləyir. Füzulinin öz dili ilə dilləndirən "məndən tərif, dünyanın mədhini yox, məhəbbət şeiri istəyin" deyərək, şairin qəzal yaradıcılığının ana xəttini ustalıqla Füzuli qəzalından çıxış edərək açıqlayır:

Məndən, Füzuli, istəmə aşəri-mədhü-zəmm,
Mən aşiqəm, həmişə sözüm aşiqənədir.

Aydın, səliss yazmağı, faktın, hadisənin, məqamın sadə şərhini verməkdə öz üslubuna daim sadıq qalan müəllif klassik poeziya qaynaqlarına enəndə də yazı üslubunu qoruyub saxlayır. Füzuli qəzalına aydın düşüncə qəlibində yanaşır, sənətkarın böyüklüyü, ifadənin konkretliyi və obrazlılığı onun sadə açımına müəllifin yanaşmasını çətinləşdirmir. Çox qısa, lakonik şəkildə Füzuli qəzalının başlıca

məzmun mahiyyətini oxucusuna çatdırır bilir. Füzuli qəzalındakı eşq, onun mahiyyəti ilə bağlı müəllifin ədəbiyyatşünaslarla diskussiyası öz dövründə Füzuli qəzalını öyrənmək, onun əsl mahiyyətini oxucuya çatdırmaq, füzulüşünaslıq ədəbi məktəbinin yaradılması sahəsində uğurlu başlanğıcı idi. Çünki Füzuli elə qüdrətli məhəbbət nəğməkarı idi ki, onu müxtəlif görüşlər, ictimai-fəlsəfi baxışlar və elmi-nəzəri istiqamətlər əsasında araşdırmalara cəlb etməmək vacib idi. Bu, dənən ədəbiyyatşünaslıq üçün nə qədər mühüm və zəruri idisə, günümüz üçün bir o qədər əhəmiyyətli və aktualdır. Mir Cəlal müəllim çox haqlı olaraq Füzuli qəzalında ən mühüm fakt və obyekt kimi ülvə məhəbbətin mövcudluğunu önə çəkir: "Füzuli lirikasında yüksək bir şəxsiyyətin dərin bir məhəbbətdə sanki "əridiyini" görürük. Bu məhəbbət həyatın özüdür. Bu məhəbbət duyan, düşünən, həssas, müdrik bir insanın həyata münasibəti, əlaqəsidir. Onun həyatının mənası, məzmunudur:

...Könlüm açılır, zülfü-pərişanımı görcək
Nitiqim tutulur, qönçeyi-xəndanımı görcək...

"Burada şair, yaxud aşiq həyatının tamamilə gözəllə bağlandığını görürük. Gözəl, şair (aşiq) üçün, qəlbə yüksək duyğularla dolu bir şəxsiyyət üçün bir obyektidir. Bu gözəl, həyatdır. Təməz və məsum insandır. Bu, Füzulinin arzuladığı, həsrətində "şam kimi yarıb əridiyi" həyatdır. Başərin həqiqi gözəllikləri ilə zəngin həyatdır".

Füzuli eşqinə, lirik məniyə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bunlar Füzulinin öyrənmək, araşdırarkən üzə çıxmışdır. Hər biri də özünəməxsus yanaşma üslubu ilə seçilir və bir-birindən fərqlənir. Ancaq bütün bunların içərisində Mir Cəlal müəllimin şərh, izahı, yanaşması hələ də şairin eşq dünyasını, fərh və "qəm karvanı"nın başlıca dəyərlərini çəkmə qüdrətinin gözəlliyini özündə qoruyub saxlamaqdadır.

Mir Cəlal müəllim dilşünas-alim deyildir. Ancaq monoqrafiyada şairin bədii dilinə həsr edilmiş bölmədən aydın görünür ki, o, bu sahədə ən uğurlu mülahizələrin müəllifi olaraq qalmaqdadır. Müəllif bu məsələdən bəhs edərkən yazır: "Belə bir fikir var ki, Füzuli çətin dildə yazmışdır. Şairin dil və üslub xüsusiyyətlərinə diqqət yetirdikdə bu iddianın əsassızlığı aydın olur". Müəllif Füzuli dilinin üzərində geniş dayanır. Böyük şairin "Azərbaycan dilində şeir yazmağın hünər istədiyini" xatırlatmaqla Füzuli hünərinin qüdrətini çox məharətlə açır. Haqlı olaraq bu qənaətə gəlir ki, "Füzuli dilinin qəliz, və çətin olmağı haqqında nəticəni onun şeir dili ilə indiki danışq dilimizi müqayisədən çıxarmaq düz olmaz. Füzulinin əsərlərində ifadə olunan dərin fəlsəfi fikirlər, yüksək və mürəkkəb ictimai məsələlərin, elm və sənət hadisələrinin ifadəsi və buna müvafiq surət və epitetləri yaratmaq üçün o zamanın canlı danışq dili kifayət etməzdi. Buna görədir ki, böyük şairin şeirində başqa dillərdən alınmış kəlmələrə, tərkiblərə çox rast gəlirik. Bu fakt bir də şairin bədii dilinin zənginliyini göstərir... Füzuli şeirində ərab və fars kəlmələrinin bolluğuna baxmayaraq, dil öz quruluşu, sistemi, bədiiyi, səliyyəliyi etibarilə anlaşıqlı və sadədir".

Bu mülahizələr Füzuli yaradıcılığında götürülmüş seçmələr əsasında təsdiqlənir. Şairin bədii dil xüsusiyyətlərini geniş panoramada təhlilə cəlb edən tədqiqatçı dilçilərimizin Füzuli dilinin söz ehtiyatlarının hələ kifayət qədər öyrənilmədiyini qeyd etməklə "bu zəngin xəzinənin qapısını hələ indi-indi" döyüldüyünü xatırladır. Füzuli dilindən verilmiş seçmələr şairin dilini öyrənmək üçün dəyərli ilkin məxələrdən biri kimi diqqəti cəlb edir.

Monoqrafiyada Füzuli yaradıcılığında peyzajlar, bədii məntiq, lirika və şeir mədəniyyəti texnikası kimi nəzəri məsələlər füzulüşünaslıqda ilk dəfə yüksək elmi-nəzəri səpkidə tədqiqata cəlb olunur. Müəllifə görə Füzulinin araşdırmaq, öyrənmək üçün ilk növbədə onun

sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə bələd olmaq, şeir texnikasını öyrənmək, əruzun imkanlarından şairin istifadə formalarını müəyyənləşdirmək gərəkdir.

Füzuli qəzalında mənzərələrin – peyzajların sənətkarlıq xüsusiyyətlərini açan müəllif Füzuliyə qədərki poeziyada rast gəlmədiyimiz təbiət lövhələrinin rəngarəngliyindən, füsunkarlığından, təbiətlə insan qəlb arasındakı vahdətə söz açır. Müəllifə görə Ay, mehtab, səhər, səbnəm, lələ, dağ, gülüzər, bağ, çay və s. kimi həyatı hadisələr başqa şairlərdən yox, Füzulinin özünün həyata fəal, nüfuzədiçi münasibətindən, ədəbi-bədii zövqündən gəlmişdir.

"Ta ki, taqi-zərnigarın çarx vıran eyləmiş" misrası ilə başlayan qəzalını payızın təsvirinə həsr etmiş şairin burada təbiətlə insan ünsiyyətini önə çəkəməsi müəllif yüksək dəyərləndirir. Göstərir ki, Füzuli payızı baharla, kədərli şənliklə mübarizə səhnəsində, həyatı qarışmada verir. Payız təbiətdə hər şeyi dəyişmişdir. Müəllif haqlı olaraq göstərir ki, bələ canlı peyzajlara Şerq poeziyasında az rast gəlmək mümkündür.

Füzuli şeirinin bədii məntiqi məsələsinə Mir Cəlal müəllim xüsusi diqqət yetirir. Bədii əsər, poeziya üçün çox mühüm olan bu amil sənətkarlıq məsələlərinin mühüm aparıcı xətti hesab edir. İstər klassik poeziyada, istərsə də sonrakı dövrlərdə yaranan ədəbi düşüncədə onu sənətkarın yaradıcılığını dəyərləndirməyin, əsas amillərdən biri kimi öyrənməyin vacibliyini irəli sürür. Əslində bu mülahizə milli ədəbi-nəzəri fikirdə yeni baxış, ədəbi simaların yaradıcılığının ən mühüm dəyərləndirmə tələblərindən idi.

Monoqrafiyanın "Şeir mədəniyyəti – texnika" bölməsində Füzuli poeziyasının ölçü və qəliblərindən, əruzun bəhlərindən istifadə imkanlarından, şeir texnikası qaydalarının gözlənilmə formalarından bəhs edilir. Öz dövrü üçün bu da Füzuli şeirinə yanaşma formalarından biri olub bədii sənətkarlıq məsələləri

çevrəsinin əsas problemlərindən idi. Həmdə Mir Cəlal müəllimin ilk dəfə daha sistemli şəkildə nəzəri fikrə gətirdiyi tədqiqat istiqamətiydi. Müəllif Füzuli şeirinin texniki göstəricilərini ayrı-ayrı bəhrlərdə yazılmış qəzəllər əsasında elə səbir, tokmün və dəqiqliklə şərh edir ki, müəllifin tədqiqat üslubunun gözəlliyinə vələh olmaya bilmirsən. Füzuli şeirindəki seçmə təkrarlar, rədlilər, məcazlar və bir çox başqa təsvir vasitələri tədqiqat işində təkcə Füzuli şeirinin poetik gözəlliyini yox, eyni zamanda klassik Azərbaycan şeirinin nəzəri problemlərini öyrənməyə istiqamət verir...

Tədqiqat işində lirika problemi ayrıca bölmə altında araşdırılır. Mir Cəlal müəllim Füzuli şeiri kontekstində məsələyə öz mövqeyindən yanaşır. Lirika ilə bağlı bir sıra nəzəri baxışları xatırlatmaqla Füzuli lirikasının xüsusiyyətləri üzərində dayanır. Bu gün də elmi-nəzəri fikrimiz üçün öz əhəmiyyətini saxlayan maraqlı diskussiyalar aparır. Şairin lirikasına baxışlarını əks etdirir. Bununla belə, Füzuli lirikasının elə incə mətləblərinə enir, onların sənətkarlıq xüsusiyyətlərini açıqlayır ki, bunlar Füzuli lirikasını dərk etmək, anlamaq üçün oxucuya kifayət qədər məlumat verir. Burada müxtəlif məzmunlu elə qəzəllər təhlilə cəlb edilir ki, onların hər biri Füzuli lirikasının müəyyən cəhətlərini, xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Füzuli nəsrini məsələləri də monoqrafiyada ayrıca bölmədə təhlil olunur. Bu bölmədə ilk öncə diqqəti çəkən müəllifin XVI əsrə qədər Azərbaycan ədəbiyyatında "bədii və ədəbi cəhətdən formalaşmış, orijinal stil qəbul etmiş bədii nəsr" əsərlərinin mövcud olması ilə bağlı mülahizəsidir.

Daha sonra isə Füzulinin "Hədiqə-tüs-südə" əsəri geniş təhlil edilir. Xüsusilə əsərin bədii xüsusiyyətləri, janr özünəməxsusluğu və s. barədə verilən mülahizələr nəzəri fikrimizdə öz solmaz təravətini qoruyub saxlamaqdadır. "Şikayətmə", "Rind və Zahid" əsərlərinin bədii xüsusiyyətləri də monoqrafiyada öz dolğun nəzəri şərhini tapır.

Mir Cəlal müəllim "Leyli və Məcnun"un sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən söz açmadan əvvəl Nizami poetik ənənələrinin Füzuli tərəfindən mənimsənilməsi və inkişaf etdirilməsinin mühüm cəhətləri üzərində dayanır. Bu iki qüdrətli sənətkarı təkcə poetik yaradıcılıq imkanlarına intəhasızlığı baxımından deyil, həm də mövzu, məzmun, ənənə bütövlüyü və ardıcılığı istiqamətində müqayisəli araşdırmaya cəlb edir. Onlar arasında maraqlı paralellik axtarır, Füzuli dühasının Nizami qaynaqlarına enir. Şairin Nizami sənətindən aldığı təsirləri "Leyli və Məcnun" süjeti əsasında tədqiqata cəlb edir. Bu bölmə müəllifin klassik poeziyamıza özünün yüksək nəzəri yanaşmasının kamil yekunudur. Klassik poeziyamıza bu məntiqli yanaşmadan sonra araşdırıcı "Leyli və Məcnun"un təhlilinə keçir, bu böyük məhəbbət dastanının mövzu, məzmun və sənətkarlıq xüsusiyyətləri barədə səviyyəli bir tədqiqat başlayır. Mir Cəlal müəllim haqlı olaraq göstərir ki, "Leyli və Məcnun" poema janrının ən gözəl nümunəsi olmaq cəhətdən də çox əhəmiyyətlidir. Bundan sonra isə əsərin poetik dəyərləri üzərində dayanır. Füzulinin poetik məna yaradıcılığı ustalığından, təkrar yaratmaq məharətindən və s. bəhs edib "Leyli və Məcnun"u bir qiraət kitabı kimi oxucusu qarşısında vərəqləyir.

Monoqrafiyada Füzuli alleqoriyasının bədii xüsusiyyətləri də müxtəsər və məzmunlu təhlilə cəlb olunur. Burada "Bəngü-Bədə"nin alleqorik məzmununun cəmiyyətin əkslikləri kontekstində təhlili oxucunu razı salır, onu dünyanın bir sıra mətləblərindən hali edir.

Bütövlükdə "Füzuli sənətkarlığı" böyük şairin zəngin irsinin sənətkarlıq məsələlərini açıqlayan bir tədqiqat kimi yox, eyni zamanda klassik poeziyamızın bir çox məsələlərinə yüksək elmi-nəzəri baxış formalaşdıran nümunə kimi nəzəri cəlb edir.

Əsər "Böyük mənəvi müasirimiz" yekunu ilə sonlanır. Burada müəllif Füzulinin qitə, qəsidə və rübailərinin üzərində dayanır, onla-

rın forma, məzmun və bəhr müxtəlifliyindən bəhs edir. Qitə və rübailərin müqayisəsini aparır, şairin yaratdığı bu nadir formaların poetik strukturu üzərində dayanır. Füzulinin əxlaqi və didaktik görüşlərinin müxtəlif fəlsəfi cərəyanlar, məktəblər "izmlər" də axtarıldığını xatırlatmaqla Füzuli sənətinə özünəməxsus şəkildə qiymət verərək onu böyük mənəvi müasirimiz kimi dəyərləndirir: "...Şairin istər böyük, istər kiçik əsərlərində, istər gənclik, istər qocalıq dövründə yaratdığı əsərlərdə ən güclü və hakim fəlsəfə birdir. Bütün məşrut və məhdud cəhətlərinə, ziddiyyətlərinə, əlvanlıqna baxmayaraq nəticə etibarilə insanlıq fəlsəfəsidir, insanlıq ədəb və əxlaqın üstünlüyü, saflığı, təmizliyidir".

Göründüyü kimi, Mir Cəlal müəllimin "Füzuli sənətkarlığı" əsəri bu gün də öz müasirliyini, böyük sənətkarın ədəbi irsini öyrənməyə istiqamət verən dəyərlərini qoruyub saxlamaqdadır. Əsəri oxuyub başa çıxdıqdan sonra Füzulinin "eşq gülzarına", bu gülzarın fədakar aşiqinin – qüdrətli tədqiqatçısının kamalına heyratlanmaya bilmirsən. Özündən asılı olmayaraq yenidən Füzuli dünyasına qayıdır, şairin məşhur bir qəzəlini dönə-dönə təkrarlamalı olursan:

Heyrət ey büt, surətün gördükdə lal eylər mənə,
Suroti-halim görən surət xəyal eylər mənə.

Təyyar Salamoğlu (Cavadov)

MİR CƏLALIN BƏDİİ NƏSRİNDƏ ZAMANIN OBRAZI VƏ SƏNƏTKARIN HUMANİST İDEALI

Azərbaycan xalqının yaddaşında Mir Cəlal görkəmli nasir, ədəbiyyatşünas alim, pedaqoq-müəllim, əvəzənməz şəxsiyyət kimi yaşayır.

Azərbaycanlılar üçün Mir Cəlal öncə düzlu-məzali, satirik-yumoristik və eyni zamanda həyatın ən müxtəlif problemlərinə ciddi münasibət bəsləyən hekayələr ustasıdır. Sonra Azərbaycan vətəndaşının təsəvvüründə oxunaqlı, şirin bir təhkiyyəyə malik romanlar müəllifidir.

Humanitar sahəni özünə peşə seçənlərin təsəvvüründə görkəmli alim Mir Cəlal obrazı məşhur yazıçı Mir Cəlal obrazının yanında özünə bərabər hüquqlu yer alır.

Ali məktəblərdə oxuyan zaman taleyinə Mir Cəlalin tələbəsi olmaq, onun mühazirələrini dinləmək nəsibi düşən insanların təsəvvüründə həqiqi müəllimin obrazı haqqında çox aydın qənaətlər hasil olur. Belə insanlar üçün artıq "həqiqi müəllim necə olmalıdır?" sualına cavab axtarmaq lazım gəlir.

Tələbəsi, aspirantı, iş yoldaşı – həmkarı olub onunla six ünsiyyətdə olan adamlar isə şəxsiyyət bütövlüyünün, ən yüksək insani keyfiyyətlərin simvolu olan Mir Cəlalin obrazını da yaddaşlarına həkk etmişlər. Bu mənada Mir Cəlal Tanrısından güc alan, mənəvi təmkini uca tutan şəxsiyyət idi.

O, Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif tarixi dövrlərinin gözəl bilicisi olmuş, bu sahədə ardıcıl tədqiqatlar aparmışdır.

Mir Cəlal bu günə qədər tələbələrin stolüstü kitabı olmuş "Ədəbiyyatşünaslığa giriş" (P.Xəlilovla birlikdə) və "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" (F.Hüseynovla birlikdə) dərsliklərinin müəllifidir.

Alimin doktorluq dissertasiyası Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ən mürəkkəb dövrlərindən birinin – XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif yaradıcılıq istiqamətlərinin öyrənilməsi sahəsində ilk ən fundamental tədqiqat olmuş, dövrün ədəbiyyatını araşdıran tədqiqatçılar üçün mayak rolu oynamış, onlara düzgün nəzəri və metodoloji istiqamət vermişdir. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" tədqiqatı bu günlərdə monoqrafiya şəklində çap olunmuşdur. Əsər müasirliyini və aktuallığını bu gün də saxlayır.

Məşhur Azərbaycan ziyalısı, görkəmli cərrah, "Varlıq" jurnalının nəşiri doktor Cavad Heyət yazırdı ki, mənim peşəm cərrahlıqdır, eşqim ədəbiyyat. Bütün yaradıcı fəaliyyəti, həyat salnaməsi göstərir ki, Mir Cəlalin sənəti də, eşqi də ədəbiyyat olmuşdur. O, şərəfli alim, müəllim ömrü ilə bərabər, bir də şərəfli yazıçı ömrü yaşamışdır.

Mir Cəlalin ən məşhur əsəri "Bir gəncin manifesti" romanıdır desək, yəqin ki, səhv etmərik. Sovet dövründə bu əsər təkə tənqid və ədəbiyyatşünaslığın təqdir etdiyi roman yox, həm də sözün həqiqi mənasında oxucuların stolüstü kitabı olmuşdur. Romana bu sevginin həqiqi və ən əsas səbəbi nədir? Fikrimizə, bu səbəbi görkəmli tənqidçi M.Arif çox dürüst müəyyənləşdirmişdir. 1957-ci ildə qələmə aldığı "Azərbaycan sovet romanı" məqaləsində tənqidçi yazırdı: "Bir gəncin manifesti" vətənpərvərlik ehtirası ilə yazılmışdır".

Mir Cəlalin bir-birinin ardınca yazdığı – "Dirilən adam" (1934-1935), "Bir gəncin manifesti" (1939), "Açıq kitab" (1941), "Yaşdırlarım" (1946-1952), "Təzə şəhər" (1948-1950), "Yolumuz hayandır?" (1952-1957) əsərləri onu istedadlı roman ustası kimi tanıtmışdır.

Bir yazıçı kimi Mir Cəlal həmişə ədəbi tənqidin diqqətini tez cəlb etmişdir. Onun əsərləri birmənalı qarşılanmasa da, nasir və romançı kimi həqiqi istedad sahibi olduğu etiraf edilmişdir. Bir çox hallarda Mir Cəlalin romanları nüfuzlu tənqidçilərin polemika obyektinə olmuşdur.

Yazıldıqdan dərhal sonra M.Arif, M.C. Cəfərov kimi nüfuzlu tənqidçilərin Mir Cəlalin əsərlərinə məqalələr nəşir etməsi yazıçının ədəbi mühitdəki mövqeyinin göstəricisidir. Xüsusən M.Arif yazıçının fərdi yazı mənasını təqdir etmişdir.

Nisbətən sonrakı dövrün tənqidçi və ədəbiyyatşünasları da yazıçının yaradıcılığına yüksək qiymət vermiş, ayrı-ayrı əsərlərindən, yaradıcılıq yolundan bəhs edən məqalə və monoqrafiyalar yazmışlar.

Ədəbiyyat tariximizdə, müasir Azərbaycan ədəbiyyatına aid dərsliklərdə Mir Cəlal həmişə öz layiqli yerini tutmuşdur.

M.Arifin fikrinə, bu vətənpərvərlik ehtirası romanda dolğun əks olunmuşdur. Bu "dolğun"luğun birinci və əsas şərtini tənqidçi romanın "eposa meyilliliyi"ndə görmüşdür. Onun "Bir gəncin manifesti"ni S.Rəhimovun

Mir Cəlal

"Şamo"su ilə müqayisə etməsi çox ciddi mətləblərdən xəbər verir. M.Arif müqayisəni yalnız ona görə aparmır ki, "Şamo" romanının mövzusu "Bir gəncin manifesti" romanının mövzusunun çox da fərqli deyildir. O, bu qənaətdədir ki, "S.Rəhimov "Bir gəncin manifesti" romanındakı materialı mətləp epik planda işlədi". Bu mülahizə əsasında "Bir gəncin manifesti"nin epopeya materialı əsasında yazıldığını təsdiq etmək deməkdir. Tənqidçi romanda "xalq kütlələrinin süurlanması və xalqın inqilabi qüvvəsinin üstünlüyü"nin əks etdirilməsini önə çəkməklə və əsərdə "heç şübhəsiz xalq ruhu da müəyyən dərəcədə öz ifadəsini tapmışdır" deməklə "Bir gəncin manifesti"nin epopeyaya çəkan xarakterini açıq. Bu zaman görkəmli tənqidçi romanda inikasın lirik səciyyəsində belə xalq həyatı haqqında dolğun təsəvvür yaradılmasını yazıçının sənətkarlığı hesab edir: "Buna görə də materialın eposa meyil etsə də, Mir Cəlal o materialı öz üslubuna müvafiq olaraq lirik planda vermişdir və müvafəq də olmuşdur".

M.Arif 1958-ci ildə Mir Cəlal haqqında yazdığı "Yazıçı və alim" adlı başqa bir məqaləsində göstərirdi ki, "Mir Cəlalin yaradıcılığında çox qüvvətli bir şəkildə nəzərə çarpan cəhət müasirlik, həyatilik və ictimailikdir".

Mir Cəlal çətin bir dövrdə yaradıcılığa başlayıb. Onun yaradıcılığının böyük bir hissəsi diktatura rejimi dövrünə – repressiya illərinə düşür. Bu illərdə məişət planında yazdığı əsərlərdə o, sözünü müstəqim şəkildə, "tam açıqlığı ilə" deyə bilirdi və deyirdi də. Ancaq ciddi ictimai-siyasi mövzularda yazdığı əsərlərdə bu üsul kifayət etməzdi və etmirdi də. "Bir gəncin manifesti"ndə və eləcə də digər romanlarında dolayı təsvirlər, alt qat, "gizli mətləb"lər çoxdur.

1938-ci ildə yazılmış bu romanda ADR-in çökdürülməsi və Azərbaycanda sovet hökumətinin qurulması dövrünün (bəlkə də, illərinin demək daha doğru olar) hadisələri əks etdirilir. Həmin "əks"in Azərbaycan sovet

münasibəti isə vətəndaşlıq ləyaqətinin bədii təəcəssümü kimi mənalanır.

Ümumiyyətlə, romanın ideya polifonizmində Sona obrazının estetik "yük"ü xüsusən ahamiyyət daşıyır. Sona əsərdə vətəndaşlıq ləyaqətinin təəcəssüm etdirən obraz olmaqdan başqa, həm də güclü qadın xarakterini əks etdirir. Ana surəti olaraq Azərbaycan realist nəsləri tarixində Sonanın yeri birincidir. Sona romanında ana istəyinin, iztirablarının, fədakarlığının simvolu kimi ümumiləşdirilmişdir. Həm də ümumiləşdirilmiş obraz olduca canlı, təbii və həyatidir. Müəllif təhkiyasında oxuyuruq: "Anası Baharı çox sevirdi. Bunu yazmamaq da olardı; çünki hər bir ana övladını sevir və sevməlidir. Lakin Sona arvadın analıq sevgisində çoxlarına xas olmayan ayrı bir əlamət, ayrı bir xüsusiyyət vardı".

Müəllif Sonanın övladlarına sevgisini təhkiyə etmir, bu sevginin bütün yaşantılarını, anaya gətirdiyi sevincli və iztirablı məqamları ustad sənətkar qələmi ilə təsvir edir, həqiqi yaşantılar kimi oxucuya təqdim edir.

Ç. Aytmatovun "Gün və əsrə bərabər" romanında Ana-Beyit qəbiristanlığının tarixi ilə bağlı bir əfsanədə söhbət gədir. "Manqurt əfsanəsi" adı ilə məşhurlaşan bu əfsanədə göstərilir ki, naymanların torpaqlarını zəbt edən "juan-juanlar" asir tutduqları düşmənlər ösərləri ilə çox amansız rəftar edər, xüsusən cavanların başına dəvə dərisi keçirib qızmar səhra günəşi altında saxlayarmışlar. Dəhşətli işgəncədən ölənlər ölür, tək-tək qalanlar isə yaddaşlarını itirib manqurta çevrilmiş. Naymanlar belə tale yaşayan adamlardan tamamilə əl üzürmüşlər. Düşünürmüşlər ki, onu xilas eləsələr belə, "bu, adamın özünü yox, müqəvvanı qaytarmaq demək idi". Əfsanə təhkiyə olunarkən göstərilir ki, "Nayman-Ana kimi tanınan birçə nayman qadını öz oğlunun bu bədbəxtliyi ilə barışa bilməyib". Günların birində, manqurt olsa belə, oğlunu tapmaq məqsədilə ucsuz-bucaqsız Sarı-Özək çöllərində axtarıb çıxıb. Sonsuz

məhrumiyyətlərdən, təsəvvür edilməyəcək dərəcədə çətinliklərə dözərək, dəfələrlə ölümlə üzbəüz qalaraq axır ki, oğlunu tapır və sonda Nayman-Ana manqurt edilmiş oğlunun ona tuşlayaraq atdığı oxdan ölür.

Əfsanədə ananın övlad həsrəti, onu axtarıb tapmaq, ona qovuşmaq istəyi, ana ürəyinin böyüklüyü olduca çox təsviri dillə təsvir olunur. Sonanın taleyi ilə Nayman-Ananın taleyi arasında çox böyük oxşarlıq var. Ancaq bu, təkcə tale oxşarlığı deyil. Məsələ təkcə o deyil ki, Sona da iki balasından ayrı düşüb. Məsələ ondadır ki, Mir Cəlalin da qəhrəmanının ürəyi övladlarına nəhayətsiz sevgi ilə doludur. Elə bu sevgi də Sonanı Nayman-Ananın gətirdiyi yola salır. Ana, nağıl dili ilə desək, ayağına dəmir çarıq geyib, əlinə dəmir əsa alıb, oğlanlarını şəhərdə axtarmağa gədir. Sarı Özək çöllərində oğlunu şüursuz, yaddaşsız, anasını belə tanımayan manqurta çevrilmiş görəndə Nayman-Ana necə dərin iztirablar keçirsə, oğlunu təsadüfən "Qərblər" xəstəxanasında ölümcül vəziyyətdə cərpayıda uzanmış görəndə ananın – Sonanın iztirabları – yaşantıları da eyni dərəcədə dəhşətlidir:

– Can balam! Bu na gündür, anan öləydi, səni belə görməyəydi, Mərdan!

Sona özünü yarıq oğlunun yastığına yıxdı. Qorxusundanmi, sevincəndmi, ya dəhşətdənmi elə bir haray çəkdi ki, xəstəxanada ayaq tutan adamların hamısı bura axıxdı.

Nayman-Ana ilə Sonanın faciəsini bir-birindən hesabagəlməz zaman fərqi ayırır. Lakin yaşantılar eynidir, demək olar ki, tam üst-üstə düşür. Bunun səbəbi nədir? Birincisi, ana bütün zamanlarda anadır. Analıq hissi milli, sinfi keyfiyyət deyil. İnsanın təbii varlığından gələn bəşəri duyğudur. Etnik-mifoloji yaddaşın ifadəsi kimi yaranan əfsanədə də, romanda da bu haqiqət əks olunmuşdur. Mir Cəlalin sənətkarlığı etnik-mifoloji yaddaşdan gələn bu keyfiyyəti çağdas insanın varlığında bütün incəliklərinə qədər müşahidə və əks etdirə bilməsindədir.

Fikrimizcə, "Bir gəncin manifesti" əsəri "göz yaş romanı" kimi də maraqla oxunur. Bu mənada Baharın taleyi romanın başqa bir süjet xəttini yaradır və müəllifin humanist idealinin bədii əksində böyük dəyər qazanır.

Baharın acınacaqlı həyat yolunun müəllif təsvirlərində hadisələrə sinfi-ideoloji mövqedən verilən şərhlər nəzərə çarpsa da, balaca qəhrəmanın yaşantıları əsərdə çox təbii əks olunmuşdur. Baharın faciəli taleyinin bütün detallarında insana humanist münasibət konteksti aparıcıdır. Baharla bağlı təsvirlərin gerçəkləşməsində sənətkarın insana, xüsusən azyaşlı uşağın taleyinə mərhəmət fəlsəfəsi nöqtəyi-nəzərindən yanaşmaq meylli də nəzərə çarpir. İnsan insanı başa düşməsi, eyni bir torpağın övladları olan insanların bir-birinə məhəbbət bəsləməsi, qayğı göstərməsinin zəruriliyi müəllifin İnsan konsepsiyasında əhəmiyyətli yer alır.

Soyuq qış günlərində nökrəçilikdən qovulan və qışın qılınc kimi kəsən soyuğu, şaxtası ilə üzbəüz qalan uşağın taleyinin heç kimi maraqlandırmaması, əksinə, bu hala çoxlarının laqeyd və düşüncəsiz münasibəti müəllifi narahət edir. Satmaq üçün əlində gəzdirdiyi iqləti it qapandan sonra xozeynin Baharı amansızcasına qovub küçəyə salmasını, bütöv bir kütlənin soyuqdan tir-tir əsən uşağa tam laqeyd münasibətini və nəhayət, küçədə qalıb soyuqdan donaraq ölmasını təsvir edən epizodlar əsərin ən ürək parçalayan səhnələridir. İnsanların Bahara münasibətində müəllif sinfi yanaşmanı önə çəksə də, iti realist qələm burada da öz "söz"ünü deyir. Baharın ölümündə, faciəli taleyində sinfi zümərəvi kontekst yox, insana qeyri-humanist münasibət tənqid pafosunun əsasında dayanır. Müəllifin qeyri-insani hərəkətlərə sənətkar qəzəbi məsum uşağın ölümündən duyduğu ürək parçalayan təsvirdə də əks olunur: "Yalnız o balaca və adamsız uşaq yox idi. Yenicə çıxıqlan Bahar, qışın cəngəlində məhv olmuş Bahar daha yox idi. Ondən acı bir xəyal qalmışdı. Baharın ci-

nəq köhnə papağı yolda, qar üstündə qalardı. O da sahibi kimi kimsəyə lazım deyildi..."

Mir Cəlalin realizmi onun ilk romanı olan "Dirilən adam"da bütün ciddiliyi ilə özünü göstərmişdi. Yazıcının ilk romanı epizmə meylli idi. "Dirilən adam"la "Bir gəncin manifesti" romanı eyni tarixi dövrün hadisələrini əks etdirir. Romanların mövzu və problematikalarında yaxınlıq olsa da, "Dirilən adam"da Azərbaycan kəndinin mənzərəsi daha əhatəli planda əks etdirilmişdir. Hər iki roman "inqilab" ideyasına köklənsə də, realizmin həyat haqiqətinə sədaqət prinsipi və yazıcının böyük istedadı və dərin müşahidə qabiliyyəti reallığın acı mənzərələrini əks etdirməyə imkan vermişdir.

Tədqiqatlarda Mir Cəlalin realizmində C.Məmmədquluzadə sənətinin ən yaxşı nümunələrinin yaşadığı döndə-döndə qeyd olunmuşdur. "Dirilən adam"la "Danabax kəndinin əhvalatları" əsəri arasında analogi cəhətlər çoxdur. Hər iki əsərdə bədii məkan eynidir: Azərbaycan kəndi. Lakin bu kəndlər və bu kəndlərin bədii təqdim eyni deyildir. Çünki C.Məmmədquluzadənin təsvir etdiyi kənd XIX əsr Azərbaycan kəndidir. Mir Cəlalin Azərbaycan kəndini XX əsrin əvvəllərinin ən təlatümlü vaxtında – taleyüklü zamanında təsvir edir. C.Məmmədquluzadənin təsvir etdiyi kənddən fərqli olaraq bu kənddə ictimai-siyasi hadisələr daha sürətli bir-birini əvəz edir.

"Bir gəncin manifesti"ndən fərqli olaraq "Dirilən adam"ın aparıcı qəhrəmanları bu ictimai-siyasi hadisələrin içində deyil. Hərgah ki, sosialist realizminin: ideoloji prinsiplərindən irəli gələrək onların da yolu "inqilaba doğru"dur. "Bir gəncin manifesti"ndə olduğu kimi, bu əsərin də sonunda inqilab öz "mübarək və qırmızı" qəmədlərini Azərbaycan torpağına basır, patetik "yoldaşlar" ifadəsi "yeni dünya"va çağırış kimi səslənir. Lakin fikrimizcə, romanın gücü, bədii şübləti bu çağırışa deyil, sosial ədalətsizliyə, insana antiinsani münasibətə etiraz ruhundadır, bu etiraz ruhunun güclü rea-

list ifadəsindədir. Hansı zamanda və şəraitdə yaşamasından asılı olmayaraq ölməmiş insanın ölü elan edilməsinin, ölməmiş insanın öz sağlığını sübut edə bilməməsinin təsviri insana humanist münasibət kontekstinə önə çıxarır. Qədirin təlesizliyi və bu təlesizlikdən doğan həyat "roman"ı ideoloji təfsirin geyindiriyi "sınıf don"ə heç cür sığışmır, milli gerçəkliyin sosial bələsi kimi dərin başəri məzmun, mənə daşıyır.

Qədir-Qumru xətti insani sevgini, məhəbbət kontekstinə, insanın təbii varlığının mürəkkəbliyini, gücünün bitib-tükənməzliyini, hələ qatı açılmamış sirlərlə dolu olduğunu önə çıxarmaqla məhdudlaşmış, böyük sevgi ilə yaşayan insanların yaşamaq haqqını təsdiq edir. Bu təsdiq pafosu romanın tənqid pafosu ilə dolu olan süjetində reallaşır. "Danabaş kəndinin əhvalatları"nda Xudayar bəy Zeynəbin həyatını faciəyə döndərir. Eyni faciəni Bəbir bəy Qumruya yaşadır. Lakin fərqli üsul və vasitələrlə gerçəkləşdirilən də, yaşamaq haqqını C.Məmmədquluzadə Zeynəbə, Mir Cəlal Qumruya verir. Mir Cəlalın təsvir obyektinə çevirdiyi situasiya "Danabaş kəndinin əhvalatları"ndan sırtıdır. Xudayar bəy heç olmasa əri ölmüş qadını özünə arvad etmək istəyirdisə, Bəbir bəy Qumrunu onı diri ikon ölmüş elan etməklə niyyətinə çatmaq istəyir. "Dirilən adam"da faciəvi situasiyanın kökü daha dərinlərə işləyir, sosial mühit və insan kontekstində bədii mənalandırma daha sırt həqiqətlərin açılmasına tokən verir. Qumrunu heç cür ələ götürə bilməyən və nadan adamların təşviqi ilə qadının məhəbbətinin uşağda toplanmasını həzm edə bilməyən Bəbir bəy onun sudaşar üzünə başlara çırpıb öldürür. Bu təsvir romanın ən təsirli səhnələrindəndir. "Bəbir bir də bərk tovladı. Uşağ qorxusundan hiçqırmıdı. Ona nə ediləcəyini bilmirdi. Bəy uşağı var qıvvəsi ilə qaldırdı, daşa çırpdı. Uşağın başı əzildi. Nar kimi xışıldadı. Yazıq bir səs eşidildi. Uşağın burmunda, ağzından, qulaqlarından gələn qan bitkiləri, cücüləri, heyvanlar sulamaq üçün axan suyu boyadı".

Bu təsvirdə əsas olan oxucunu təsirləndirən və düşündürən insan təbiətinin mürəkkəbliyidir, ziddiyyətləridir. İnsanın təbiətində özünə yer alan bu vəhşiliyin, yırtıcılığın kökünün haradan qaynaqlanması haqqında düşüncələrdir. Bu düşüncələr romanın başəri məzmununu gücləndirməklə bərabər, fəlsəfəsini də açır.

Bu yazıda sənətkarın bütün yaradıcılıq yolundan yox, bu "yol"un bir səhifəsindən – "Açıq kitab" romanından söz açmaq fikrindəyik.

Mir Cəlalın bədii nəsrində "Açıq kitab" romanının müstəsna mövqeyi vardır. "Açıq kitab" az tədqiq olunmuş, sənətkarın və Azərbaycan romanının, eləcə də ədəbiyyatının tarixində layıq olduğu qiyməti almamışdır. Əsər haqqında ilk obyektiv mülahizələrdən biri görkəmli tənqidçi M.C.Cəfərova məxsusdur. O yazırdı: "Nəsrimiz həqiqətin özünə dik baxan bir neçə qiymətli roman, povest və hekayələrə malikdir. Onlardan biri Mir Cəlalın "Açıq kitab" romanıdır". Bununla belə, "Açıq kitab" əla münasibət birmənalı olmamışdır. Yazıçının bədii irsinin ardıcıl tədqiqatçılarından biri Y.İsmayılova sözləri ilə desək, "...bəziləri də "Açıq kitab"ə başqa cür yanaşır, müəllifi həyat həqiqətini təhrif etməkdə, varlığını birtərəfli qələmə almaqda, mütərəqqi realist ənənələrdən uzaqlaşmaqda... günahlandırır".

"Açıq kitab"ın həm "həqiqətin özünə dik baxan", həm də "həyat həqiqətini təhrif edən" əsər kimi qiymətləndirilməsi təsadüfi deyil. 1941-ci ildə qələmə alınmış bu kitab "zamanın ruhuna uyğun" yazılmışdı. "Açıq kitab"da həyat hadisələrinə münasibət və yazıçı ideali siyasi rejimin, ideologiyanın diqtələrindən güc almayıb. "Açıq kitab" bu gün də müasirdir. Romanın müasirliyini şərtləndirən digər iki amili də önə çəkmək lazım gəlir. Əsərdə təsvir predmetinə çevrilən zamanın hadisələrinə obyektiv münasibət var.

"Açıq kitab"da sovet hökumətinin ilk onilliklərindəki Azərbaycan həyatı, ictimai-siyasi və mədəni-əxlaqi mühitinin təsviri ön planda

dır. Əsərdə kollektivləşmə uğrunda mübarizə zamanının hadisələri əks olunur. "Açıq kitab" epik planda yazılmamışdır. Tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, hadisələri epik təfsillərlə ilə bədii əsərin predmetinə çevirmək M.Cəlalın üslubu üçün xarakterik deyil. O, daha çox hadisələri lirik planda verməyi xoşlayır. Hadisələrin təsvirini yox, hadisələrin obrazın düşüncəsindəki əksini inikasin mərkəzinə gətirir. Qeyd edək ki, 30-cu illərin ictimai-siyasi hadisələri bir çox romanların – o cümlədən Ə.Ələkbərzadə, S.Rəhimov, M.Hüseyn, Ə.Vəliyev və b. əsərlərinin bədii təhlil predmeti olub. Bədii təhlil predmeti olan zaman baxımından "Açıq kitab" "Yoxuşlar", "Dünya qopur", "Saçlı", "Tərən", "Qəhrəman" romanları ilə birləşir. Lakin zamanın hadisələrinə yazıçı məqsədini müəyyənləşdirirsə, "Açıq kitab"da tamam fərqlidir. "Açıq kitab"da bədii inikasin xarakterindəki bu fərqli cəhət Azərbaycan ədəbiyyatının və nəsrinin həmin mərhələsi üçün olduqca ağırlı bir problemdir. Məlumdur ki, sonralar tənqid və ədəbiyyatşünaslıq bədii yaradıcılıqda insan münasibətlərinin ön plana çəkilməsinin zəruriliyini və ədəbiyyatın özünəməxsusluğunu, yaşarlığını da məhz bu cəhətin müəyyənləşdiriyini döndərməyə qeyd etdi. Hətta 50-ci illərin sonu, 60-cu illərin əvvəlləri ədəbiyyatımızda şəxsiyyət amilinin qüvvətlənməsi və insana humanist münasibətin əksi baxımından yeni mərhələnin başlanğıcı kimi götürüldü. Bədii nəsrimizdə "Yanar ürək", "Böyük dayaq" və "Yeraltı çaylar dənizə axır" kimi romanlar insana humanist münasibət kontekstinin qabarıqlığı ilə fərqlənən romanlar kimi xüsusi dəyər qazandılar. Lakin bu o zaman etiraf edildi ki, siyasi rejim yumşalmağa doğru gedirdi. Məsələ burasındadır ki, təsvir predmetinə çevirdiyi həyat hadisələrinin obyektiv inikası və insan tələlərinin önə çəkilməsi, başqa sözlə, humanist pafosu və ideali ilə "Açıq kitab" onunla eyni dövrdə yazılan romanlarla yox, ondan xeyli sonra yazılmış "Yanar ürək", "Yeraltı

çaylar dənizə axır" və b. tipli digər əsərlərlə birləşir. Bu mənada "Açıq kitab" zamanı qabaqlayan bir romandır.

"Açıq kitab"da zamanın hadisələrinə illuziyalı, təhrif edilmiş, ideologiyaya tabe tutulmuş münasibət yoxdur. İdeolojiddən gələn təsvirlər burada epizodlar şəklindədir, çox vaxt yazıçının ifadə etdiyi "həqiqətləri" pərdələmək funksiyası daşıyır. Bu mənada, hələ 1945-ci ildə yazdığı "Açıq kitab" adlı məqaləsində M.C.Cəfərovanın romanı "həqiqətin özünə dik baxan" əsərlər sırasında görməsi və bunu xüsusilə ahangə qeyd etməsi, görkəmli tənqidçinin zamanına görə tam açıqlaya bilmədiyini çox mətləblərdən xəbər verir.

"Açıq kitab" tədqiqatlarda birmənalı olaraq satirik roman kimi qiymətləndirilir. Gəldiyevdən isə satirik romanın satirik qəhrəmanı, tipi kimi danışılır, sənətkarın ifşa hədəfi kimi təqdim olunur. Tənqidin gəldiyi qənaətlərdən biri belədir ki, "Açıq kitab" "xalqımızın öz doğma milli mədəniyyətini sürətlə inkişaf etdirməyə başladığı bir zaman onun xoşbəxt həyatını öz dar, şəxsi mənfəətləri xatirinə içəridən zəhərləməyə çalışan adamların iç üzünü bütün çılpıqlığı ilə açıb meydana qovur. Müəllif belə adamları Gəldiyevlər adlandırır". Göründüyü kimi, bu mülahizədə "xalqımızın öz doğma milli mədəniyyətini sürətlə inkişaf etdirməyə başladığı bir zaman"la şəxsi xislətin təcəssümü olan obraz arasındakı ziddiyyət qabardılır və əsərin bədii konfliktinin mahiyyəti kimi təqdim edilir. Fikrimizcə, "Açıq kitab"da bədii təhlil obyektini kimi seçilən Zamana tənqidçinin mülahizəsində özünə yer alan keyfiyyətlər müstəvisində yanaşılmalıdır. Məlum olduğu kimi, 30-cu illərin əvvəlləri ictimai-siyasi cəhətdən çox ağır bir dövr idi. 37-ci illər repressiyasının ərafəsi idi. Yeni bərqərar olan siyasi rejim milli varlığa, milli həyat tərzinə ciddi müdaxilələr edir, sinfi mənsubiyyəti önə çəkməklə milli birliyə ağır zərbə vururdu. "Açıq kitab" romanının satirik qəhrəmanı bu mühitdən güc alan və onun

xarakterini ifadə edən bir obraz kimi yaradılmışdır. Mir Cəlal bədii təsvirin, analitik bədii təhlilin mərkəzinə gətirdiyi Zamanın ruhunu sətirik qəhrəmanın – Gəldiyevin simasında ümumiləşdirir.

Kərim Gəldiyev şəxsiyyət etibarını ilə zəif bir insandır, lakin xarakter etibarını ilə şərə meyllidir. Zaman Gəldiyevin xarakterindəki bu şər xislətinə geniş meydan verir. O, əvvəlcə kənddə, sonra da şəhərdə gördüyü hər yerdə və hər məqamda adamlara pislik edir, qara yaxır. Onları qorxu-vahimə içində saxlamağa çalışır. Zaman keçdikcə o daha çox güc yığır, fəaliyyət meydanını genişləndirir. Partiya təşkilatının katibi olduğu institutun ictimai əb-havasını öz gəlişi və fəaliyyəti ilə dözülməz bir dərəcəyə çatdırır. İnstitut mikromühitdir. Buradakı həyat cəmiyyət həyatını simvolizə edir. Institutun rektoru Verdiyev də ona qoşulur. Bu qoşulmada xarakter meylliliyi də var. Ancaq Verdiyevin Gəldiyevə güzəştləri və onunla eyni havanı "çalması" onun "dostu"nun xarakterində Zamanın ruhunu görməsi, ictimai sistemin Gəldiyevə arxa durmasını başa düşməsi ilə bağlıdır. İnstitutun komsomol komitəsi də, ayıq və düşüncəli vətəndaş mövqeli sədr Muxtar da Kərim Gəldiyevə təsir edə bilmir. "Bir nəfər Gəldiyevin xəyanətləri, az qala böyük bir şəhəri iztirablandırmağa başlayır". Kərim Gəldiyev bu "güc"ü hardan alır? Mir Cəlal Kərim Gəldiyevi fərdi xarakterin ümumiləşdirilmiş obrazı kimi yaratmayıb. Onun simasında siyasi rejimin "mənəvi dünyası"ni əks etdirib. Kərim Gəldiyev şərti – metafərik obrazdır. Zamanın xisləti Kərim Gəldiyevin üzərinə köçürülüb.

Zaman insanlara sinfi-zümrəvi münasibət tələb edir və Kərim Gəldiyev təktəsərrüfatçıya düşmən kimi baxır, onu "müzür ünsür" hesab edir.

Zaman "Allahsızlar cəmiyyəti"nin tüğyan etdiyi zamandır. Kərim Gəldiyev ölünün üstündə "Quran" oxumağın, qəbiristanlığa getməyin əleyhinə çıxır. Zaman milli yaddaş-

sızlığa köklənib. Kərim Gəldiyev etnik yaddaşdan, milli tarixi varlıqdan, ənənədən gələn bütün insani keyfiyyətlərə "müharibə" elan edir.

Zaman yalan və saxtakarlıq üzərində qurulub. Kərim Gəldiyev boğazdan yuxarı söylədiyi parıltılı, cəzbedici və həm də vahiməli sözləri başının üstündə bayraq edib, murdar əməllərinin sipərinə çevirib.

Zaman əməlsizliyə əməl, məsləksizliyə məslək, şərə xeyir donu geyindirir, Kərim Gəldiyev həmin dəqiqə cildini dəyişir, zamanın boynuna biçdiyi "don"u havasla geyir, başqalarını da bu "don"da görmək istəyir.

Zaman onun biçdiyi və tikdiyi "don"u geyməyənlərə, geymək istəməyənlərə qucaq açmır. Kərim Gəldiyev heç bir vicdan əzabı çəkmədən belələrinin ayağının altına qazmağa, onu qırx arşın quyunun dibinə salmağa hazırdır.

Zaman Müşfiqləri, Cavidləri, Cavadları repressiya məngənəsinə salıb əzir. Kərim Gəldiyev də Vahidin, Rübabənin "açıq kitabı"nu bağlamağa çalışır.

Romanın konfliktli Vahid-Rübabə cütlüyü ilə Kərim Gəldiyevin arasındakı ziddiyyətlər əsasında inkişaf edir. Vahid-Rübabə cütlüyündə milli xarakterdən gələn bəzi səciyyəvi cizgilər əks etdirilmişdir. Onların təmiz sevgiləri də, xarakterlərindəki bütövlük də, milli ənənələrə böyük hörmətlə yanaşmaları da, insanlara saf, təmənənəsiz münasibətləri də bu ənənədən güc alır. Tənqidə belə bir fikir səslənib ki, "...lakin Rübabə ilə Vahid surətləri son dərəcə zəif, sönlük çıxmışdır". Nə Rübabə, nə də Vahid "zəif, sönlük xarakterlər" deyil, gücsüzdürlər. Bu obrazların yaradılmasında da yazıcının həyat həqiqətinə sədəqəti bütün çıpaqlığı ilə görünür. Müəllif onları "şişirdilmiş müsbət qəhrəman"lar kimi təqdim etmək fikrindən uzaqdır. Zamanın günü-gündən dəyişən xarakteri Vahidin və Rübabənin xeyrinə deyil. Milli-tarixi varlıqdan gələn və Vahidin və Rübabənin xarakterində cəmləşən

keyfiyyətlər onların yaşadıkları zamanda təqdir olunmur. Buna görə də onlar getdikcə daha artıq gücsüzləşir və tragik bir həyat yaşamağa məhkum olunurlar. Rübabə ağır xəstə yatan anasına qulluq etmək istəyir və buna görə bir gün dərəsdən qalır; dünyasını dəyişən anasının yasını saxlayır, onun ölümünü faciə kimi qəbul edir və bu tamamilə təbii olmaqla bərabər, insanın insanlığını şərtləndirən bir cəhətdir. Lakin Kərim Gəldiyev bu məqamlarda iki ayağını bir başmağa dirəyir, onu nə olur-olsun dərəcə gəlməyə, iclasa gəlməyə təhrik edir. Anasının ölümünə ağrımasını Rübabənin siyasi korluğu kimi qiymətləndirir, onu cəzalandırmağa çalışır. Rübabə də, Vahid də Kərim Gəldiyevin və ona dəstək verənlərin əli ilə əzablı, ağırlı bir həyata düşər olurlar, böyük məhrumiyyətlərlə qarşılaşırlar. Rübabənin və Vahidin taleyi 30-cu illərdə faciəli tale yaşayan insanın aqibətini simvolizə edir. Rübabənin və Vahidin obrazında və

faciəsində müəllif Zamana kəskin tənqidi, insana isə humanist münasibətini gerçəkləşdirir. Romanın sonunda Kərim Gəldiyev ifşa olunur, Rübabə və Vahid öz "haqları"ni alırlar. Bu, sovet ədəbiyyatşünaslığında ənənəvi olaraq qiymətləndirildiyi kimi, ancaq "humanizmin təntənəsi"nin ifadəsinə xidmət etmir. Daha çox öz məzmununda yazıcının siyasi senzurdan yayınmaq məqsədini gizlədir. Bununla belə, həm də sənətkar romanda Zamana haqqında demək istədiyi bir çox həqiqətlərə simvolik don geyindirir. Romanın sonunda mənəvi cəhətdən müflis olmuş Gəldiyev özünü meşəyə verir, nəfəsini dərir və "kəsilmiş qaracağın quru köüyü üstündə" oturur və bu zaman onun içindən "bir səs", duyğu keçir: "Bir də göyörsəydim!..." Bu ifadədə 37-ci illərin hadisələrini – repressiya illərindəki faciələrə, daha ağır, müdhiş bir tale yaşamaqla olacaq insanlığa ağırlı və humanist bir münasibət var.

Himalay Qasımov

USTAD SƏNƏTKAR, QÜDRƏTLİ ƏDƏBİYYATŞÜNAS, BÖYÜK PEDAQQOQ

Azərbaycan nəsrini yeni bədii düşüncə axarında inkişaf etdirərək, ona yaşarlılıq və başarlılıq keyfiyyətləri aşılaraq, elmi ədəbiyyatşünaslığa bir məktəb olaraq reallaşdırıb ucaldan professor Mir Cəlal Paşayev xaraktercə bütöv, müstəqil düşüncənin kamil bir şəxsiyyət idi. Çox böyük yaradıcı insan olduğuna görə daim vicdanın sadasını dinləmiş, qəlbinin istəyinə əməl etmiş, varlanan dünyanın ahənginə uyumamış, onun təzələnməsinə heç vaxt əldənmemişdir.

Yazıçı-vətəndaş Mir Cəlal Tanrısından güc alan, mənəvi təkmini uca tutan batin sima, XX əsr ictimai-tarixi gerçəklər dönməndə ilkinliyində və özəlliyini qoruyub saxlayan fəvq-qəlinən idi. Mir Cəlalin keçdiyi tale yolu, yazdığı ömür kitabı bir daha təsdiq etdi ki, "Qadir Tanrı verməyincə kişi varılmaz". Mir Cəlal qədir Allahın varlandırdığı və barlandırdığı or kişilərdən idi. Mir Cəlal sənəti və şəxsiyyəti bir daha isbat etdi ki, "Hər xilqətə gərçi bir səbəb var", "Bihudə deyil bu karixanə" və istedad sahibi könlü istəyən yazıb-yaratmaqda sərbəst olmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycan xalqının milli mənəviyyət, təfəkkür və intellekt ənənəsinin öz əksini XX əsrin təkrarsız bədii-elmi fenomeni olan Mir Cəlal yaradıcılığında tapması təbii və qanunauyğundur. Bunu belə yorumlamaq olar ki, düha və istedad təbiət tərəfindən verilir, işıq və hərəkət odun xassələri olduğu kimi, düha və istedad da insan təbiətinin öz xassəsidir. Bu həqiqət

oxucunu Mir Cəlalin yaradıcılıq bioqrafiyasının hansı amillərdən qaynaqlanıb güc aldığı, nə kimi ilkinlikdən təkanlanıb yaşarlılıq kəsb etməsi barədə konkret düşüncə axarı ilə irəliləməyə səsləyir.

Mir Cəlalin böyük maraq kəsb edən, milli-mənəvi dəyərlərdən qaynaqlanan və bir örnək olaraq daim anılan, qədirlənən xalqı tərəfindən öziz tutularaq həyat yolu Cənubi Azərbaycanın Əndəbil kəndindən başlaşa da. Tanrının istəyi və tələyin hökümü ilə Mir Cəlal Məhsətinin, Nizaminin, millət fədaisi Cavad xanın uyuduğu çox qədim və yaşarlı ədəbi-mədəni tarixi və zəngin milli ənənəsi olan Gəncə şəhərində məskən salmışdır.

Mir Cəlal ilk təhsilini bu şəhərdə almış, uşaqlıq və gənclik illərini burada keçirmişdir. 30-cu illərin əvvəllərindən Bakının qaynar ədəbi və elmi mühitinə qovuşan, az zaman kəsiyində bu gerçəklikdə söz sahibinə çevrilən Mir Cəlalin dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli, böyük Mirzə Cəlil və Sabirlə düha qəvəmlüğünü fundamental elmi və son dərəcə orijinal təhlil üslubu əsasında gerçəkləşən elmi və bədii örnəkləri ilə isbat etdi. Mir Cəlal 1940-cı ildə yazdığı "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" monoqrafiyasına görə filologiya elmləri namizədi, 1947-ci ildə tamamlayıb ortaya qoyduğu "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" adlı dərin elmi-nəzəri və ədəbi-tarixi düşüncəni qlobal çevrədə sərgiləyən araşdırmasına görə isə filologiya elmləri

Mir Cəlal

doktoru adına layiq görülmüşdür. Məlum olduğu kimi, "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" əsəri və onun bir qədər də zənginləşdirilərək 1958-ci ildə "Füzuli sənətkarlığı" adı altında nəşr olunan hal-hazırkı mətni bu gün də və əminlik ki, gələcəkdə də böyük poeziya dahisi haqqında ən dəyərli elmi-nəzəri tədqiqat əsəri kimi istinad obyektinə olacaqdır. Füzulinin bədii söz sənəti tarixinə gətirdiyi yenilikləri poetikasının inkişafı ilə bir araya gətirən Mir Cəlal araşdırmasının misilsiz tədqiqat əsəri olaraq füzuliyənəşliyi daim rəvənləndirəcəyi şübhəsizdir. Çünki burada Füzuli şeiri özündən əvvəlki ədəbi-tarixi proseslə, məxsusi olaraq Nizami poetik ənənələri ilə ilgili tədqiq olunur. Nizami və Füzuli "Leyli və Məcnun"unun müqayisəli təhlilini tipoloji düşüncə müstəvisində incələyən Mir Cəlal bununla Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına yeni elmi düşüncə axarı gətirmiş oldu. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyası ilə isbat olundu ki, Mir Cəlal araşdırma üsulunun elmi ədəbiyyatşünaslıqda yeni, orijinal və təkrarsız tədqiqat üsulu olaraq yorulmamış təbədidir. C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev kimi böyük sənətkarların əsərlərindəki bədii gerçəkliyi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf kontekstində araşdırmaq Mir Cəlalin tədqiqatlarında daim məhz keçilməmiş yollardan keçərək irəlilədiyindən soraq verir. O, istər "Klassiklər və müasirlər", "Gülüş bədii silah kimi", "C.Məmmədquluzadə realizmi haqqında" əsərlərində, istərsə də professor P.Xəlilovla birgə yazdığı "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", prof. F.Hüseynovla yazdığı "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" dərsliklərində yaradıcılıq kredo-suna sadiq qaldığını nümayiş etdirmişdir.

Mir Cəlalin "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" monoqrafiyasına "Ustad yadigarı" başlıqlı ön söz yazan prof. Təhsin Mütəllibov ədibin yaradıcılıq arsenalı əsasında gerçəkləşən çeşidli incə məqamları bir araya gətirərək və həm də çox doğru olaraq

belə bir qənaətə gəlir ki, "Bədii təfəkkürlü elmi təfəkkürün sintezi, qovuşuğu Mir Cəlal müəllimin həm yazıçılıq, həm də alimlik fəaliyyətinə xüsusi, təkrarolunmaz bir vüsət və qüdrət vermiş, onun hər iki sahədəki böyük uğurlarının məhvəri əsası olmuşdur. Eyni zamanda həmin cəhətlər Mir Cəlalin son dərəcə səmərəli pedaqoji fəaliyyəti üçün də tükənməz bir potensial, gözəl təcrübə və nəzəriyyə mənbələrini təşkil etmişdir. Lakin yazıçılığında da, alimliyində də, pedaqoqçuluğunda da ən aparıcı, istiqamətverici amil, heç şübhəsiz ki, məhz Mir Cəlal şəxsiyyəti olmuşdur!"

Mir Cəlal bütöv xarakterli, müstəqil düşüncəli, son dərəcə səmimi, qayğıkeç və humanist bir şəxsiyyət olduğuna görə tələbələrini, həmkarlarını, yetirmələrinin və ümumən, Azərbaycan xalqının sevilməli insanına çevrilmişdir. Əslində Aləmlərin Rəbbinin qəlbində qərar tutan Mir Cəlalin millətinin könlü evində sakin olması təbii idi. Mir Cəlal şəxsiyyətinin mənəvi aurası mühiti paklaşdırır, insan özüni bu çevrədə rahat və inamlı hiss etdiyinə görə iman sahibi olur. Belə ki, alim Mir Cəlalin yetirmələri xalq tərəfindən təqdir edilən, elmi ictimaiyyət arasında böyük nüfuz sahibi kimi sayılıb-seçilən, ad-san qazanan simalara çevrilsələr də, ustadlarını bir an belə unutmur, güvəndiklərinə daim yaxın olmağa, ona sığınmağa çalışır, səsinə dinləməkdən zövq alır, ilhamlanırdılar. 1973-cü ildə dissertasiya işimin müdafiəsilə əlaqədar mən Bakı Dövlət Universitetində professor Mir Cəlal Paşayevın rəhbərlik etdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kafedrasına gəlir, orada rəsmi opponen-tim prof. Fəridun Hüseynovla görüşürdüm. Həmişə də kafedra əməkdaşlarının Mir Cəlal müəllimin çevrəsində cəm olub məsləhət və tövsiyələrini nəfəs dərmədən dinlədiklərini gö-rüb fərəhlanırdım. Bu qədrşünaslıq mühitinin möhtərəm professorun müdrik şəxsiyyətindən qaynaqlandığını duyur və sevincdən vəcdə gəlirdim.

Yeri gəlmişkən, onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu satirlərin müəllifinin Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin "Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı tarixi" kafedrasının dosenti Nəcəf Nəcəfovla birgə yazdığı "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı məsələləri" (2007) monoqrafiyasının 59-cu səhifəsində yer alan bir fotosəkkildə də ölkənin məşhur alimlərindən A.Qasımzadə, C.Xəndan, M.Cəfər, Əli Sultanlı, C.Cəfərov, Məmmədhusəyn Təhməsin və Hidayət Əfəndiyevin professor Mir Cəlal Paşayevin sağında və solunda yer almaları məmləkətin adlı-sanlı qələm sahiblərinin Mir Cəlal şəxsiyyətinə darin hörmət və ehtiram bəslədiklərinə ayarı sübütüdür.

Bədii yaradıcılığa 1928-ci ildə şeirlə başlayan Mir Cəlal ilk hekayə və oçerklərini 1930-cu ildə çap etdirmişdir. 1932-ci ildə "Sağlam yollarda" adlı altıncı oçerklər kitabını nəşr etdirən Mir Cəlalin yaradıcılığında bədii nəsrin hekayə və roman kimi janrları önəm kəsb etmişdir. Hekayənin mahir ustası olan ədib Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrın inkişafına mühüm töhfələr vermişdir. "Həkim Cinayətov", "Mərkəz adamı", "Təzə toyun nəzakət qaydaları", "Bostan oğrusu", "Kəmtarovlar ailəsi", "Mirzə", "Anket Anketov" hekayələrlə Mir Cəlal 30-cu illərdə tənqid oxunu çəkinmədən, son dərəcə cəsarətlə hədəfə qarşı yönəldə bilmişdir. Bu hekayələrdə yer alan bədii güllüslə ədib insanda sağlam duyğular oyadır, gerçəkliyə baxışda ayıqlıq hissi aşılayır. haqsızlığa, mənfiliyə qarşı dözümsüzlük oçqat təlqin edirdi. Bu hekayələrdə savadsız nüzərlər, cinayətkar hakimlər, "mərkəz adamı" Öntəzadələr, arvad alıb boşamaqla varlanan Balaxanlar, monoviyyətə çilzəliş düşkünləşən Səadət xanımlar, "nəzakət" pərdəsi altında çirkin simalarını gizlətməyə çalışanlar ədibin özünəməxsus realist qələminə tuş gəlirlər. Məsələn, "Anket Anketov" hekayəsində bürokratik iş üsulu və düşüncə tərzini tənqid-ifsah obyektinə çevrilmişdir. Anket Anketov rəisi olduğu trestdə adamları şəxsi ləyaqətinə, bacarığına, xarakterinə, işgüzarlığına görə deyil, "liç-

ni delosu"na görə dəyərləndirir. Canlı insanlara "iş qovluqlarının sayyar kölgələri" kimi baxan, hər kəsin tərcümeyi-halında "amma" tapıb onu özündən asılı etmək istəyən Anket Anketov ədibin qüdrətli satirik qələmi ilə canlı bürokrat tipi kimi ümumiləşdirilmişdir.

Mir Cəlal cəmi yeddi səhifədən ibarət olan "Anket Anketov" hekayəsi ilə 30-cu illərin Azərbaycan cəmiyyətində gerçək hal alan və insanlara hədsiz sınıtı gətirən ictimai-siyasi prosesləri, inzibati-bürokratik idarəçilik üsulunu kəskin tənqid edir. Mir Cəlalin qənaətinə görə ideoloji basqılara, bölücülük siyasətinə rəvac verən bir cəmiyyətin Anket Anketov kimi rəislərin meydan sulayaraq zamanın istəyinə uyğun kadr siyasəti həyata keçirməsi heç də təəccüblü deyil. Hekayədə dövrün tarixi reallığı, başqa sözlə, 30-cu illər Azərbaycanının kadr siyasətinin vulqar-sosioloji düşüncə və göstərişlər əsasında formalistcəsinə həyata keçirildiyi sargılanır. Anket Anketovun nitqində yer alan bir məqamə diqqət yetirək: "Nə olar, etiraz eləsinlər. Bəyəm etiraz eləyənlər kimlərdir? Aydındır ki, kapitalizmin tör-töküntüləri... Onlar artıq özlərinin ölümə məhkum olduqlarını hiss etmişlər. Mənuş işlərini indi də bu yanda görmək istəyirlər. Onların öhdəsindən gəlmək mənim boynuma".

Vəzifə başına keçən kimi hamam müdirlərini yanına çağırır. Hamısından "liçni delo" tələb etdi. Hekayənin daxili süjetlə oxucunun düşüncəsinə belə bir fikir təlqin edilir ki, məhz bürokratik bir cəmiyyət Anket Anketovun bürokrat kimi yetişməsinə və hamam işçiləri arasında düşmən ünsürləri, "kapitalizmin tör-töküntüləri aramasına münbit zəmin yarada bilərdi. Bununla da "Anket Anketov" hekayəsi 30-cu illər Azərbaycan cəmiyyətinin iç üzünü, mənavi simasının nədən ibarət olduğunu aydın göstərən bir güzgü olaraq, vətənimizi gələcəkdə gözləyən fəlakətlər, bəlalər və kəlakizmlərdən xəbərdar edirdi.

Bir ölkənin ki, məsul vəzifə tutan adamı Anket Anketov kadr siyasətinə həyata keçir-

rəkən işçisinin atasının nalbənd olub hansı zümranın atını nallamasını siyasi məsələ hesab edib bunun üzərində xüsusi dayanırsa, iki rəqəmi cəmləyə bilməyən Nisə Qənbər qızını hesabdar, Nuru Nuruşadə adlı komsomolçunu qadın hamamına kisəci təyin edirsə, deməli, artıq bu təkcə Anket Anketovun beyninin problemi deyil, məhz bu kimi "siyasi cəhətdən sayıç" tipləri yetirən cəmiyyətin problemidir.

Mir Cəlal bu hekayəsi ilə bürokratiizmin kökünə balta çalmış, o çağın siyasi gerçəkliyinin Anket Anketov xislətlilərə meydan verməsinin gələcək fəsadları barədə cəmiyyətə mesaj göndərmişdir. Bu baxımdan "Anket Anketov" hekayəsi tariximizə və taleyimizə təəsübkeşlik göstərən bir yazıçı-vətəndaşın könül vaxğısı, harayı və əlamən səsidir. Anket Anketov bir satirik tip olaraq bütün qaballığı ilə 30-cu illər Azərbaycan cəmiyyətində üfürülüb şişirdilən "kim-kimi" ovqatına rəvac verənlərin təmsilçisidir.

C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyev hekayə yaradıcılığı ilə formalaşan poetik ənənələri yeni şəraitdə davam və inkişaf etdirən ən böyük ustad sənətkar, əlbəttə ki, Mir Cəlaldır. Sovet gerçəkliyinin ideoloji başlıqlara rəvac verib sənəti siyasət atının yedayına aldığı şəraitdə hekayə kimi çevik bir janrı çağın ədəbi prosesinin aparıcı forması olaraq gündəmdə saxlamaqla kifayət qədər müşkül məsələ olsa da, məhz mütəfəkkir yazıçı Mir Cəlalin sənətkar cəsarəti, əzmi və iradəsi sayəsində o, mövzu dairəsinə genişləndirdi, poetik-struktur imkanlarını qədərincə artırdı. Hekayələrində zahiri effektə deyil, daxili monaya, səciyyəvi əlamətlərin bədii inkişafına önəm verildiyindəndir ki, "Qonaqpərvər", "Dost görüşü", "Vəcdən əzabı", "Müalicə" kimi "Həkim hekayələri" (1938-1939) silsiləsinə daxil olan satirik əsərlərdə lirik-yumoristik məqamlar məxsusi yer alaraq janrdə subyektiv başlanğıcın fəallığına zəmin yaradır. Müəllif lirik ifadələri ilə ustalıqla işlədər ki, oxucuda tənqid obyektinə qarşı qəzəb və nifrət hissi

daha da artır. Bu zaman lirik fonda canlandırılan məni tip daha şiddətli gülüş doğurur və lirik leksikanın ironik ağırlığına davam gətirmək iqtidarında olmayan tiplər sıxılıb əzilir. Yazıçı tipləri xarakter, düşüncə tərzini və ictimai-sosial məişət ədalət baxımından fərqləndirir, müxtəlif nəsə, ayrı-ayrı zümərə və təbəqələrə mənsub olanları eyni tənqid müstəvisi üzərində ustalıqla bir araya gətirir. Mir Cəlalin satirik hekayə ustalığının mühüm dəyəri hamı da ondadır ki, o, lakonik təsvirlər vasitəsilə gülüş hədəflərinin daxili aləmi, psixoloji-mənavi durumu, ictimai-sosial mövqeyi, iç dünyasında cərəyan edən mürtəcə proseslər barədə bitkin və dolğun informasiya verə bilir. Bu kimi məziyyətlər Mir Cəlal satirik hekayə yaradıcılığının əsas məğzini, başlıca məzmununu təşkil edir.

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatında miniatür romanlar müəllifi kimi də şöhrət qazanmışdır. "Dirilən adamı" (1934-35), "Bir gəncin manifesti" (1939), "Açıq kitab" (1941), "Yaşdılarım" (1946-1952), "Təzə şəhər" (1948-1959), "Yolumuz həyanadır?" (1952-1957) əsərləri isbat etdi ki, roman kimi epik vəsətli bir janrdə də sənətkar sözlərin meydanını daraltmaqla bədii fikrin təsir imkanlarını hədsiz dərəcədə artırmaqla bilər. Mir Cəlal sözügedən əsərlərin süjetini lirik-psixoloji axara salmaqla ümumən roman janrına daxil nəfəs genişliyi gətirmiş oldu.

"Dirilən adamı" romanının aparıcı qəhrəmanı Qədir gəzəranın ağırlığından daxilində bir əndişə duysa da, sevib-seçdiyi gözəl-göyçək arvadı Qumru ilə ömrü payını dindlik və əmin-amanlıq şəraitində başa vurmaq istəyir. Lakin bu sağıqlıbli zəhmətkeş insan hardan və nədən bilsin ki, yaşadığı zalım zamanədə qadının gözəl olması onun özünə və ailəyə müsibət və bəlalər, fəsadlar və mənavi sarsıntılar gətirə bilər.

Gerçəkliyi ehtiva edən süjet konsepsiyası ilə Qədir və onun ailəsinin acınacaqlı taleyinin bədii tarixi və cəmiyyətin mənavi dirilmənin qarşısını nə kimi amansız vasitələrlə aldığı barədə konkret fikir formalaşdırılır.

Romanın "Dostlar" proloqunda Qadirin həbsxana voldaşları onun başına gələn əhvalatların çözülməsini istəyirlər. "Yerində bitməyən gül" adlı birinci fəsildə Qadir taleyinə yazılanları nəql edir. Məlum olur ki, bütün sıxıntılar gəcənin qaranlığında dəhlizdə yeddilik lampa işığında marmor vücudlu Qumrunun təknədə yuyunmasına at belində pəncərədən tamaşa edən Bəbir bəyin "ox ilanı"na dönərək "yerində bitməyən gül" hesab etdiyinin belinə sürünüb dolaşmaq istəyi ilə başlayır ki, məhz bu məqam Qadir ailəsinin gələcək faciəsinin zəminini olur. Sözügedən görünüşü bir təsadüf olsa da, bir tərəfdən Bəbir bəyi yetirən cəmiyyətin sadə, zəhmətkeş insanlar üçün nə kimi bələlər doğurduğu və ona qarşı mücadilə edənlərin haqlı olduğunu müstəviyə çıxarır, digər tərəfdən insanın öz xislətindən uzaqlaşaraq ibrənləşməsinin nə kimi fəsadlar doğurduğunun sərgilənməsinə təkan verir.

Romanın süjeti çözüldükcə məlum olur ki, mövcud ictimai cəmiyyətdə Qadirin mənavi dirilik qazanması, vətəndaş olaraq mücadilə yolu ilə özünü təsdiq etməsi məşəqqətsiz, itkisiz başa gələn deyil.

Bircəmiyyətdəki, vətəndaşcismani diriliyini isbat edə bilmərsə, müraciət etdiyi "mötəbər" şəxslərə ona dirilməyəyi məsləhət bilirlərsə, deməli, onda nicət yalnız özünüdərkədə, mənavi dirilmə uğrunda mücadilənin siyasi-hüquqi müstəvidə və mümkün olan vasitələrlə aparılmasına qalır. Son dərəcə humanist-yazıçı və insan dərdlərini dərin vətəndaş yangısı ilə yaşayan Mir Cəlal ürək ağrısı ilə olsa da, Qumrunun tale yolunun son dərəcə acı və sarsıntılı məqamını, insanlığı sinirləndirə biləcək bir ağrını müstəviyə çıxarır:

"Bəbir bəy uşağı qamışlıqdan çıxan bəy suyun qırağına gətirdi. Qılcalardan bərk tutdu, başını tovladı. Havada tovlanıqca uşaq içini çəkir, kəsmə-kəsmə səs çıxır, 'ana!' deyirdi..."

Bəbir bəy bir də bərk tovladı. Uşaq qorxusundan hıçqırırdı. Ona nə ediləcəyini bilmirdi. Bəy uşağı var qüvvəsi ilə qaldırdı, daşa çırpdı.

Uşağın başı azıldı. Nar kimi xışıldadı. Yazıçı bir səs eşidildi. Qumrunun gözü uşağa sataşanda onu dəhşət aldı".

Mir Cəlal təbii könül ağrısı ilə çox doğru buyurur ki, "bu dəhşətli, qələm yazmaqdan, dil deməkdən acizdir, oxucum, özün təsəvvür et!". Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu son dərəcə dəhşətli olsa da, faktdır, könül bulandırsa da, xisləti ortaya qoyan reallıqdır.

Yazıçı zalım zamana qurbanına çevrilən bu günahsız körpənin anasının fəryadına səbəb olan həmin dəhşətli səhnənin qələmə və düşüncəyə nə kimi təsir etməsi barədə oxucusuna müraciətli yazır: "Kürəyini ayazlara verən, qəlbini kiçik bir məxluqun sinəsinə qoyub başlayan ananın faciəsini duy! Dahiləri qucağında böyüdən anaya ayların, canavarların etmədiyi edildi..." Məhz bu dərəcə Qumrunun harayı, ələman səsi yazıçının xüsusi vurğuladığı kimi, "anaların üsyanını çağırən vulkan kimi səsləndi". Bədii xarakterləri tarixiliklə müasirliyin sintezi əsasında yaradan qüdrətli sənətkarın qənaətinə görə dünyaya xali deyil, qisas qiyamətə qala bilməz. Belə ki, Qadirin mənavi dirilik yolunda çəkdiyi əzablara nəhayət verən azadlığın qismət payı kimi reallaşması qəmli tələlərə bir nikbinlik, yaşamaq eşqi aşılayır. Bir ailənin qəmli taleyi fonunda cəmiyyəti intibaha səsləyən, milyonları haqq səsinə qoşan "Dirilən adam" romanı tarixi və bədii həqiqət duyğusu ilə isbat etdi ki, hətta siyasi-ideoloji basqılar dönməsinin yetirməsi olan vulqar-sosioloji tənqidi istəyindən də asılı olmayaraq zamanın hər cür sınağına sinə gərüb özəl keyfiyyətlərini ortaya qoymaq zorunda olan dahiyən əsərlər yazmaq mümkündür.

Orijinal bədii struktura malik "Bir gəncin manifesti" romanının ideya-məzmunu proloq və epiloqla yanaşı, on doqquz fəsildə sərgilənmişdir.

Romanın "Proloq" hissəsində böyük alman dahisi Hötenin "Həyat və azadlıq, ancaq onlar üçün hər gün döyüşə gedən adamlara layıqdır",

"Təhqir" adlanan birinci fəsildə L.Tolstoyun "Bütün xoşbəxt ailələr bir-birinə bənzəyirlər, bədbəxt ailələrin isə hərəsi bir cür bədbəxtədir" qənaətinin epigrafla yer alması əsərin kompozisiyasında mərkəzi güc nöqtəsinin yaranmasına, assosiativ düşüncə qatının genişləndirilməsinə hesablanmışdır. Epigraflar fəsillərdə gerçəkləşən əhvalatların ahənginə sanki öz möhürünü vurur. Romanın "Məktub" adlanan on ikinci fəsildə məşhur

"Analar yanar ağlar,
Dərdini sanar ağlar,
Döner göy göyərçinə,
Yollara qonar ağlar"

valq bayatısı "bir həftə aramsız ali qoynunda yuvası dağılmış sığırçın kimi səssiz-səmirsiz dayanan" Mərdan anası Sonanın "sınıq könülünün ümid və iztirablarını "bir namə" ilə çiyərparasına bildirmək istəyinə" körpü salır və Sonanın "Ürəyimim bəndi, gözümün işığı, oğlum Mərdan! Nə tez unuttun? Bədbəxt anana əl boyda kağız qoyub getdin! Səndən sonra bizi çox incitdilər. Bahar da bilirmən haralara azıb getdi" fəryadına zəmin yaradır. Göründüyü kimi, "Bir gəncin manifesti" romanında məqamla ilgili olan bu orijinal struktur, əlbəttə ki, öncə bədii ideyanın daxili dinamikasına hesablanmışdır. Belə halda hadisə və əhvalatların lirik-psixoloji məqamlarla süjet əlaqəsi təbiidir.

"Bir gəncin manifesti"nin "Göz yaş romanı" adlanan doqquzuncu fəsildə qəmli olay zalım zamana insanları Sonanın oğlu Baharın acı taleyinə biganə münasibətləri müstəvisində sərgilənir. Ayazlı-şaxtalı bir gecədə tənhalığı, yalqızlığı köksü dolusu yaşayan Baharın " - Ay ana! Ana can!" harayı yazıçının könül ağrılarına səbəb olduğu üçündür ki, o, günahsız bir yavrunun həyatının qəsdinə yönələn sərt rüzgən ittiham edir: "Ey tufan, ey acı şaxta! Siz nəhaq yerə qiyamət qoparırsınız! Siz nəhaq yerə tündləşir, var qüvvənilə hücum edirsiz-

niz". Ona görə "nəhaq yerə" ki, sərt rüzgərdən öncə zalım zamana övladlarının rəhmsizliyi və insan dərdlərinə biganlıyi artıq öz işini görmüşdür. Bu məqamda roman müəllifi oxucularını "ey insanlar rəhmə gəlin, yoxsa dünya məhv olar" harayına qoşur.

"Yusif-Züleyxa" xalçasının ingilisa satılmaq anında Sonanın "İtə ataram, yada satmam" - deyə qəti qərar qəbul etməsi məhz vətən sevgisi ilə yaşayan müəllifin milli təəssübkeşlik duyğusundan qaynaqlanması əksizdir.

Romanın "Manifest" fəsildə Mərdanın "Bahar, mələk qızım, sən indi hardasan? Qalx, qardaşım, buzl torpaqların altında olsan da, ailəmizə bax! Məsum başına, tələsiz həyatına, günahsız ölümünə and olsun ki, sən bütün arzularına layıqdın" qənaəti haqq verir deyək ki, heç inqilab da bəzi yaraların göynərtisini aradan qaldırmır. "Manifest" də sözügedən məqam belə bir inam doğurur ki, inqilab edib hakimiyyətə gələn Mərdan Baharsız özünü, əslində, heç də xoşbəxt hesab etmir. Bu həm də o deməkdir ki, Mir Cəlal yüksək sənətkarlıqla yazılmış bu romanında mənavi-əxlaqi dəyərlərdən qaynaqlanan saadəti daha önəmli hesab etmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatına haqiqəti içüzdən göstərən əsər kimi daxil olan "Açıq kitab" romanının ziyalı mühitində, məktəb həyatının yayğılarının gerçək yer aldığı süjetində həyat gerçəyi konkret insan tələləri baxımından dəyərləndirilmişdir. Əsasən, satirik planda yazılan "Açıq kitab"da lirik və dramatik məqamlar da kifayət qədər yer almışdır. Saadət evini başqalarının müsibəti üzərində dikəltmək istəyi ilə bəd əməllər göstərən Kərim Gəldiyev romanda əxlaqi-mənavi naqisliyin daşıyıcısı kimi sociyallandırılır. Onun qara əməllərini həyata keçirmək üçün istinad etdiyi "əzməsən, əziləcəksən, ayaqlamasan, ayaqlanacaqsan..." "fəlsəfi" ən sonda iflasa uğrayır və Gəldiyev kökündən kasilən ağac kimi bir daha əkilib göyərək istəyinin mümkün-süzlüyünü acı həqiqət kimi qəbul etməli olur.

"Yolumuz hayandır?" romanında zəngin mənəvi dünyaya, möhtaşəm insani dəyərlərə, yüksək ideala malik olub, "Bənzərəm bir qocaman dağa ki, dəryada durar" – deyər haqq səsinə arşə ucaldan dahi Azərbaycan şairi Səbirin ömür kitabı səhifələrinə və o zamanlı Azərbaycan cəmiyyətinin kəşməkəşli mənzərəsi fonunda yolumuz hayandır sualına cavab axtarılır.

Mir Cəlal "Yaşdırlarım" romanında əməl və qayə sahibi olan insanların yaddaqalan mükəmməl bədii obrazlarını yaratmışdır ki, bunların sırasında Kərimzadə, Nəriman, Səlim və Hədiyyə xüsusilə fərqlənirlər. Realist yazıçı təkminə, incə və həssas sənətkar duyum imkanına malik olan Mir Cəlal "Yaşdırlarım"da da

hadisələrin mahiyyətinə dərinədən nüfuz edir, faktları seçib ümumiləşdirərək onları bədii düşüncədən keçirir, obrazının ruhi və aqli durumundan çıxış edərək daxili aləmləri barədə konkret fikir formalaşdırır. Nəriman və Kiçik xanım süjetində sərgilənən olaylar isbat edir ki, ustad yazıçı Mir Cəlal intim-fərdi duyğularla ictimai-siyasi mətləbləri qəhrəmanların tale kitabında bir araya gətirməkdə də mahir sənətkardır.

Misilsiz sənətkar, qüdrətli ədəbiyyatşünas, əvəzsiz insan, böyük pedaqoq Mir Cəlal xalqımıza çox zəngin ədəbi-mədəni, mənəvi-əxlaqi irs bəxş etdi və ən sonunda əzəli və əbədi ələmə, qəlb və könüllər dünyasına çox xoş sandığı ruhi-mənəvi məkana qovuşdu.

POEZİYADAN NƏSRƏ (MİR CƏLAL NƏSRİNİN POETİK ƏSASLARI)

İctimai-siyasi həyatda Rusiyada çarizmin süqutu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə milli dövlətçiliyin bərqərar edilməsi və onun zor gücünə devrilməsindən sonra bolşeviklərin hakimiyyəti ələ keçirmələri kimi hadisələrlə bağlı olan köklü dəyişikliklər ölkəmizdə 1920-ci illərin ədəbi prosesində yeni mövzular, ideyalar, yeni poetik üslub doğurmaya bilməzdi.

Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığında dəfələrlə belə bir fikir səsləndirilmişdi ki, 1920-ci illərin ortalarından etibarən milli ədəbiyyatda, xüsusən milli poeziyada yeni nəslin təmsilçilərinin sədəsə daha ucadan əsədilməyə başlamışdır. Bu, o zamanlı milli ədəbiyyatın bir çox təmsilçilərinin ya 1917-1920-ci illərdə baş verən hadisələr zamanı həlak olduğu (Abbas Səhhat, Fırudin bəy Köçərli, Bayraməli Abbaszadə, Mir Fəttax Müsəvi), bir qisminin ölkəni tərk etdiyi (Əhməd Cəfəroğlu, Almas İldırım, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əziz Şərif, Məhəmməd Ağaoğlu), digərlərinin isə cərəyan edən hadisələrin təsiri altında ədəbi fəaliyyətdən uzaqlaşdığı (Nağı Nağıyev, Neymət Hacıyev, Ömər Faiq Nemanzadə, Şəkili Əfəndizadə) bir dövr idi.

Azərbaycan poeziyasının adıçəkilən yeni dalğasının təmsilçilərinin əksəriyyəti hətta belə ekstremal şəraitdə də Şərq, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatı üçün ənənəvi olan mövzular, metod və üsullara sadıq qalmışdı. Bu baxımdan, gələcək xalq şairi Süleyman

Rüstəmin iki etirafı səciyyəvidir: "Ədəbiyyat cəbhəsinə 23-cü ildə atıldım. Şeirimin ilk gülüşü ağlamaq oldu. İl yarım ağladım, sızladım"; "...bizi İsmayıl Hikmətlərin, Connatilərin, Səməd Mənsurların vahiməsi basmışdı".

XX əsr Azərbaycan poeziyasının parlaq nümayəndəsi, xalq şairi Səməd Vurğunun aşağıdakı açıqlaması da S.Rüstəmin fikirlərlə səsleşir: "O zaman biz gənc şairlərdən bir çoxu xırda burjuva poeziyasının bədiblik və düşkünlük ifadə edən təsirindən hələ tamamilə yaxamızı qurtara bilmədik. Poeziyada köhnəliyə, biza yabançı olan hallara qarşı mübarizəni şiddətləndirməklə bərabər, eyni zamanda öz şüurumuzdakı köhnəlik qalıqlarını təmizləməklə, onlara üstün gəlmək lazım idi".

Bu dövrün yeni dalğa şairlərinin bir çoxu üçün yeganə etalon, təqlid obyektinə məşhur rus sovet şairi, sovet poeziyasının tanınmış lideri, inqilabın çarçısı Vladimir Mayakovskinin yaradıcılığı idi. Yaranmaqda olan Azərbaycan sovet poeziyası nümayəndələrinin onun inqilabi pafosla fərqlənən yaradıcılığını çox diqqətlə öyrəndikləri məlumdur. 1920-ci illərdə Vladimir Mayakovskinin Azərbaycanı dəbdə olmasının səbəblərindən biri də onun 1926 və 1927-ci illərdə iki dəfə Bakıya gəlməsi, Azərbaycana bir neçə şeir həsr etməsi, yazarlarımızla görüşləri və söhbətləri idi. Bu görüşləri xatırlayan Süleyman Rüstəm yazırdı: "Mayakovski poeziyası ilə 1925-ci ildən tanışam. Ədəbiyyatda ilk addımlarımdan daim onun yaradıcılığına dərin ehti-

Mir Cəlal

Aqil Hacıyev

ramını olub: o zaman rus proletar şairlərindən öyrənirdik. Sağlam, yeni ruh, onların poeziyasına xas olan yeni görüntülər şairlərimizə böyük təsir göstərirdi. O zaman Moskvadan Bakıya tez-tez şair və yazıqlar gəlir, bizə dostcasına kömək edirdilər... Nəhayət, 1927-ci ilin dekabrında Bakıya Mayakovski gəldi... Moskvada yaşamasına baxmayaraq, o, ədəbiyyatımıza və Bakıya yaxından bələd idi. Söhbət canlandı. O, yaradıcılığa yeni başlayan yazıqlarla ciddi, qayğıkeş şəkildə işləməyin mühümlüyündən, ədəbiyyatın geniş kütlələr arasında yayılması üçün fəhlə rayonlarında ədəbi axtarımlar keçirməyin zəruriliyindən danışdı".

1920-ci illərin ikinci yarısından etibarən Vladimir Mayakovskinin Azərbaycan poeziyasına faydalı təsiri barədə o dövrün məşhur Azərbaycan şairləri yuxarıda adlarını çəkdiyimiz Süleyman Rüstəm və Səməd Vurğun, eləcə də Rəsul Rza, Məmməd Rahim və Osman Sarıvalli yazmışdılar.

1920-ci illərin ikinci yarısı Azərbaycan poeziyasının bir çox nümayəndələri ədəbiyyata keçmiş mövzuların mödadhənlər kimi daxil olsalar da, yarımlarını aradan qaldırıb və V. Mayakovski poeziyasının təsiri altında yeni həyat tərənnümü etməyə başladılar. Bu gün postsovet Azərbaycanında inamla deyə bilərik ki, həmin dövr Azərbaycan poeziyası nümayəndələrinin əksəriyyətinin yaradıcılıq yolu məhz təxminən həmin şəkildə formalaşdı. Lakin istisnalar da vardı.

Bela ki, Mir Cəlal Azərbaycan poeziyası tarixinə tamamilə başqa cür qədəm qoydu. Onun haqqında çoxlu monoqrafiya, dissertasiya, ədəbi-tənqidi məqalə yazılsa da, milli ədəbiyyatımızın bu klassikinin rəngarəng yaradıcılığına həsr olunan çoxsaylı araşdırmalar sırasında onun poetik yaradıcılığını öyrənmə birçünə də olsun tədqiqatın olmaması təəccüb doğurur. Mir Cəlalin zamanın özünəməxsus rəmzinə çevrilən nəsrinin poeziyasını o dərəcədə kölgədə qoydu ki, ədəbi yaradıcılığının bu qolu, demək olar ki, tamamilə unuduldu. Məsələn, Mir Cəlalin

1998-ci ildə qeyd olunan 90 illiyi ilə əlaqədar onun haqqında xatirələr yazan Azərbaycan filoloqlarının müxtəlif nəsilələrinin yirmi təmsilçisindən yalnız biri - professor Yaqub İsmayılov Mir Cəlalin poetik yaradıcılığını ötürü qeyd etmişdi: "Mir Cəlal ədəbiyyata 1928-ci ildə şeirlə gəldi" və darhal sanki üzr istəyərək yazmışdır: "Amma bədii istedadı 1930-cu ildə yazıb-yaratdığı nəsr növündə parladı".

Bütün bunların nəticəsi kimi Bakı Dövlət Universitetində keçirilən və Mir Cəlalin 100 illiyinə həsr olunan elmi konfransda (aprel, 2008-ci il) xüsusi topluda çapdan çıxan 94 (!) məruzənin heç birində onun şeirləri barədə bir kəlmə belə deyilmədi.

Halbuki yazıqın özünün tərcümeyi-halına, ən yaxın ədəbi əhatəsinin onun yaradıcılığına həsr olunmuş əsərlərinə müraciət Mir Cəlalin poetik irsinə fərqli şəkildə nəzarət etmək imkanı verir.

Ədəbiyyata gəlişi barədə tərcümeyi-halında Mir Cəlal özü yazırdı: "1926-1927-ci illərdə pedaqoq texnikumun son sinfində oxuyanda mərkəzi qəzetləri, xüsusən "Gənc işçi"ni müntəzəm mütalə edir, özüm də ara-bir məqalələr yazırdım. "Gənc işçi"də rast gəldiyim ədəbiyyat səhifələri məni çox maraqlandırdı. Mən istəyirdim orada yazam. Bir nəçə şeir qaralayıb, poçtı ilə göndərdim, cavab çıxmıdı... Bir dəfə Mayakovskinin "Zərbəçi marşı" adlı şeiri əlimə keçdi, onu oxudum və nədənsə tərcümə etmək fikrinə düşdüm... Bir həftə sonra "Zərbəçi marşı" adlı tərcümə şeirim çıxdı. Bu mənim mərkəzi mətbuatda ilk yazım idi".

Göründüyü kimi, artıq tanınmış nəsr ustası olan Mir Cəlal heç də ilk poetik qələm təcrübələrindən üz döndərmir, rus sovet şairi V.V. Mayakovskinin "Zərbəçilər marşı" şeirinin tərcümə etməsi lə fəxr edirdi. Yeri gəlmişkən, bütün cəhdlərə baxmayaraq nə 1920-ci illərin qəzetlərində birində çap olunan həmin tərcüməni, nə də V. Mayakovskinin poeziyasının Mir Cəlala təsirini aşkarlamaq mümkün olmamışdır (yalnız bir istisna var ki, bu barədə daha irəlində danışılacaqdır).

Mir Cəlalin milli poeziyaya gəlişi barədə göstərilən xatirələrinin onun yaxın dostu, Azərbaycan (indiki Bakı) Dövlət Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında birgə işləyirdiyi həmkarı tənqidçi-ədəbiyyatşünas Cəfər Xəndan ədəbi 1958-ci ildə qeyd olunan 50 illiyinə həsr edilmiş "Mir Cəlal" monoqrafiyasında təsdiq edir: "1924-28-ci illərdə Mir Cəlalin ədəbi-ictimai fəaliyyəti başlanırdı... o, ilk şeirlərini nəşr edir".

Mir Cəlalin həmin yubileyinə həsr olunmuş səciyyəvi "Nəsir dostuma" adlı şeirində həmyaşıdı və yaxın dostu Süleyman Rüstəm onun ilk şeirləri haqqında daha ətraflı danışır. Beş bənddən ibarət olan bu şeirin ilk iki bəndində Mir Cəlalin poeziyasından, poetik istedadından söz açılır:

Gəldin şair kimi bizim bu əsrə,
Gözəllərdən dedin, eldən danışdın.
Vəfasız! Nəhayət, bənd olub nəsrə
Şair cəbhəsindən astaca qaçdın.

Bizdən qaçdınsa da, uzaq olmadın,
Hər sözü, hər cümlən bir saz kimidir.
Yenə aramızda şairdir adın,
Çünki nəsrin elə şeir kimidir.

Bizim zəmanədə əlli yaş nədir,
Açıl, gül gənəşli bir səhər kimi.
Hələ nə vaxtıdır, yaxşı düşsün bir
İndi dil açırsan körpələr kimi.

Sözlərin şipşirin, duzlu, məzali,
Ürəkdən güldürür oxuyanları.
Böyük məhəbbətlə çəkir irəli
Əmək cəbhəsində can qoyanları.

Sadə ürəklərdə yandıb çıraq,
Qazandı ellərin məhəbbətini.
Yaşa yüz il daha, unutmə ancaq
Molla Nəsrəddinin nəsiyyətinə.

Bu lakonik, lakin əhatəli misralar Mir Cəlalin erkən lirikasının mövzularını açıqlayır, onun poetik istedadı barədə maraqlı məlumatlar çatdırır.

Məlum olur ki, Mir Cəlalin lirikasında məhəbbət mövzusu ("gözəllərdən dedin") ictimai-siyasi mövzularla çulğalaşdı ("əldən danışdın"). Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Süleyman Rüstəm Mir Cəlalin nəsrinə poeziyasını çox uğurlu şəkildə qarşılaşdırır ("nəsrin elə şeir kimidir").

Mir Cəlalin sitat gətirdiyimiz tərcümeyi-hal, Cəfər Xəndanın ona həsr olunmuş monoqrafiyası və Süleyman Rüstəmin şeiri tam əsasla iddia etməyə imkan verir ki, 1920-ci illərin ikinci yarısında Mir Cəlalin şeirləri Azərbaycan ədəbi prosesində görkəmli yer tutmuşdur ki, həmin dövrdə "Azərbaycan şairlərinin əsərlərində gözəçarpan dərin nikbinliyin, mübariz-inqilabi əhvali-ruhiyyənin o zamankı rus proletar ədəbiyyatında inqilabi əhvali-ruhiyyə ilə səsleşməsi təsadüfi deyildi. Hər cür əlamətdən, kodlardan üz döndərən yeni həyatın şən və mübariz ruhi ilə yaşayış yaratmaq, salıq quruculuğa, zəhmətə və yeni ideal uğrunda mübarizəyə səsləmək o zamankı poeziyamızda çox güclü idi".

Gənc Mir Cəlalin poetik təcrübələrinin məhz belə yönümlü axarda inkişaf etdiyini deməyə də tam əsasımız var. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, gənc Mir Cəlalin qələmə aldığı şeirlərdən ancaq dördü dövrümüdə gəlib çıxmışdır. Həmin şeirlər ədəbi ən məhəbbət və geniş bibliografik, qeyd etdiyi kimi, 1920-ci ilin məşhur jurnalından olan "Qızıl Gəncə", "Məarif yolu" və "İlk addımlar" da çap edilmişdir.

Eyni vaxtda qsa bir müddət ərzində yazılmış bu dörd şeirin hərərəfli təhlili belə qanəatə gətirir ki, onların üçünü milli poeziyamızın tarixində analoqu olmayan özünəməxsus poetik silsilənin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirmək olar.

Xronoloji baxımdan bu silsilədə "Şimaldan səs" şeiri birinci çap olunmuşdur. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, bu şeir "Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasının 8-ci ildönümünə həsr edilmişdir" ("Qızıl Gəncə" jurnalı, 1928, N 2, s. 13-14).

Müəyyən qədər forması ilə V. Mayakovskinin poeziyasının təsiri altında yazılmış bu

şeyrdə Mir Cəlal 1920-ci il hadisələrinə bol-şevik baxışını açıqlamışdır. Şeyrin doqquz sətirdən ibarət ekspozisiyasında müəllif lirik qəhrəmanın həyatı təmsalında sadə insanların düşdükləri çıxılmaz durumu göstərir. Lirik qəhrəmanın məşəqqətli vəziyyətinin, əhatəsində olduğu ağılların təsviri üçün istifadə olunan söz və ifadələrin seçimi də çox səciyyəvidir: "məhbəs", "məzar", "qaranlıq", "dəmir qafəs", "dəmir divar", "daima ayıq canavar gözlü qartal", "ağır", "zəncir", "əzilmə", "səsim sönür", "varlığımın sonu".

Şeyrin qeyri-adi kulminasiyası olan iyirmi iki misralıq ikinci hissəsində geniş sadə xalq kətlələri ilə eyniləşdirilən lirik qəhrəmanın həyatında və şüurunda baş verən dəyişikliklərdən danışılır. Bu dəyişikliklər şimaldan - inqilab etmiş Rusiyadan gəlmişdir və əsərin adı da buna işarədir. Mir Cəlalın fikrinə, lirik qəhrəmanı və bütün zəhmətkeş xalqı oyadan və daha əvvəldə nəzərdən keçirilən ekspozisiyada təsvir olunan çıxılmaz durumdan xilas edən də elə məhz şimalda səslənən və Azərbaycana gəlib çıxan həmin sədadır. Müəllif əmək adamının oyanışını, əsarətdən azad olmaq uğrunda mübarizəsini məharətlə təsvir edir və dil vəsitələrindən bacarıqla, sənətkarlıqla istifadə bu işdə ona yardımçı olur ("səs ucaldı, qafəsi yarı", "qartalların üzü saraldı", "qırılan zəncirin" pası töküldü, "mə... düzəldim, durdum, yönəldim", səs "sordu adımı, sarıdı qanadımı", "məhbəsimi dibinbən qazdı").

Cəmi iyirmi üç sətirlə kulminasiyada müxtəlif semantik elementlərin qovuşması şeyrin mənasının daha da artırılmasına xidmət edir.

Şeyrin qeyri-adi epiloqunda - on iki sətirdən ibarət üçüncü hissəsində - ardıcıl şəkildə müəllifin Şimaldan gələn, sinfi düşmənlərlə ağır döyüşlərdə qarızim rəmzinin - ikibaşlı qartalın süqutuna nail olan beynəlmiləl ordunun sıralarına qoşulmasından, yeni həyat quruculuğunda iştirakından danışılır ("Şimal internasional ordusuna qovuşdum", "əl-ələ tu-

tuşdum", "daşdıq, üfuqləri aşdıq", "coşduq", "təpik vurduq", "dünyanın əsasını qurduq").

Burada işlənən şəxsi fellər lirik qəhrəmanın inqilabi mövqeyinin açıqlanması üçün xüsusi olaraq seçilmişdir.

İstifadə olunan indiki zaman felləri ("Şimal internasional ordusuna qovuşdum", "əl-ələ tutuşdum", "daşdıq, üfuqləri aşdıq", "coşduq", "təpik vurduq", "dünyanın əsasını qurduq") sanki lirik qəhrəmanın sıralarında olduğu, onun vətəninə azadlıq gətirən beynəlmiləl ordunun addımlarının əks-sədasıdır. Bütün bu hadisələr lirik qəhrəmana ilham verir, onun qəlbinə optimizm hakim kəsilir. Müəllifin məharətlə mətnə daxil etdiyi, xalqın yeni əhvali-ruhiyyəsini əks etdirən fellər şeyrdə yüksək əhvali-ruhiyyənin yaranmasına xidmət edir ("qartallar görüldü", "qat yerin dərinliyinə batdı", "burjuaziyanın həyat mexanizmi yatdı").

Müəllif bu fellərlə həmin inkişafın nəticələrini əks etdirən felləri - bitmiş zaman fellərini məharətlə uzlaşdırır. Sonuncu qrupa daxil olan fellər ("görüldü", "batdı", "yatdı") neqativ ekspressiyaya malik olmaqla həm müəllifin, həm də onun lirik qəhrəmanının onların monasından uzaq olduqlarını vurğulayır.

Gördüyümüz kimi, Mir Cəlalın bizə gəlib çatan və yaradıcılığının ilk dövrlərinə aid şeyrlərində poeziyada, adətən, olmayan, ümumiyyətlə, ona yabançı olan bəzi elementlər yer almışdır. Söhbət ilk növbədə süjet elementlərindən gedir (ekspozisiya, kulminasiya, epiloq). Fikrimizə, Mir Cəlal poeziyasının qeyri-adiliyi və özünəməxsusluğu məhz burada - nəsrə istiqamətlənməsindədir. Bu bir növ nəsrli şeyrdir. Söhbət ənənəvi mənzum şeyrindən yox (onun məhir yazanlarından XIX əsr rus ədəbiyyatında İvan Turgenevin və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında Gülhüseyn Hüseynoğlunun adlarını çəkmək olar), məhz nəsrli şeyrdən gedir.

Bu əsərlər orijinal mənzum şeyrlərdir. Mir Cəlalə Süleyman Rüstəmin yuxarıda xatrla-

nan xarakteristikasını ("nəsrin elə şeyr kimidir") bir qədər dəyişərək deyə bilərik ki, onun "Şimaldan səs" şeyri poetikləşdirilmiş nəsrdir. Bizcə, Mir Cəlal milli poeziyanın inkişaf istiqamətini məhz bunda görürdü.

Qeyd etmək vacibdir ki, ilk dəfə "Şimaldan səs" şeyrində sınaqdan çıxarılan və Azərbaycan poeziyası tarixində tamamilə yeni olan bu üsul Mir Cəlalın bizə gəlib çatan və daha əvvəldə poetik silsilənin tərkib hissəsi adlandırılmış daha iki şeyrində də yer almışdır. Belə ki, ekspozisiya, kulminasiya və epiloq Mir Cəlalın cap edilərkən Gürcüstanın Batumi şəhərində 18 iyun 1928-ci ildə yazıldığı qeyd olunan "Dənizin cinayəti" şeyrində də var. Mövzu baxımından bu şeyr "Şimaldan səs" şeyri, onun Azərbaycanın inqilabı sonrakı təleyindən danışılan epiloqu ilə səsleşir. Səciyyəvidir ki, məşhur Qara dəniz kurortu olan Batumidə iyirmi yaşlı gənc Mir Cəlalın diqqəti dənizin gözəlliyinə, məşhur gürcü liman şəhərinə, bu diyarı ekzotik təbiətinə deyil, məşhur Azərbaycan inqilabçısının şərəfinə adlandırılan və Qara dənizdə qəzaya uğrayaraq batan "Mustafa Sübhi" gəmisinə yönəlmişdir. Həqiqətən, şeyrin birinci misrasında Qara dənizi salamlamaqla kifayətlənərək ("Görməyə gəldik səni biz uzaq ölkələrdən, Aman ey Qara dəniz"),

Mir Cəlal şeyrin on səkkiz sətirdən ibarət ekspozisiyasında dənizin gözəlliyindən deyil, böyük gəmilərin və kiçik qayıqların, iri və xırda balıqların məhvinə bais olan məkrindən söz açır.

Şeyrin yəna də on səkkiz sətirlilik ikinci hissəsində - kulminasiyasında dənizin adınadək ekspressiyadan məharətlə yararlanaraq ("fəqət ey gecə kimi keçmiş qara dəniz"), "Mustafa Sübhi" gəmisinin məhvindən ürəkəğrısı ilə söz açır, füsunkar təbiətin onun diqqətini niyə cəlb etmədiyini açıqlayır ("səni görmək odur ki, narahət etdi bizi").

Müəllif əminliklə bildirir ki, belə qəzalar təkrarlanarsa, digər gəmilər üsyan edərlər ("ta yaşayan "Sübhi"lər qoparacaqdır qiyam").

Dörd misralıq lakonik epiloqda Mir Cəlal "Mustafa Sübhi" gəmisinin yəna Qara dənizin sularında üzəcəyinə əminliyini bildirir.

Qeyri-adi silsilədə üçüncü olan "Anamın vəsiyyəti" şeyri də ekspozisiya, kulminasiya və epiloqu olmaqla eyni quruluşa malikdir. On sətirdən ibarət ekspozisiyada sadə xalq üçün ağır olan dövrdən bəhs edilir. Lirik qəhrəmanın ölüm ayağında olan altmış yaşlı anası ona bir tərəfdən oxumağı, təhsil almağı ("tələbə ol, tələbə, girk məkəbə"), digər tərəfdən isə inqilabi mübarizədə həlak olan atasının işini davam etdirməyi ("şəhid babanın bir cocuğusan... baban gedən yolu, daha kayım addımla gətməlisən") vəsiyyət edir.

Şeyrin on altı sətirlilik kulminasiyasında təhsil alarkən lirik qəhrəmanın üzlaşdığı çətin anlardan, dini ehkamları və maneələri dəf edərək, ictimai elmlərin əsaslarına necə yiyələnməsindən danışılır ("səslər azaldı", "çinçirək çaldı", "girdik sinfə").

Cəmi beş sətirdən ibarət qısa epiloqda müəllif həmyaşdlarına, öz nəslinin nümayəndələrinə üz tutaraq, arzusunda olduqları ideoloji inqilabın gerçəkləşməsi üçün hər şey etmək lazım göldüyünü deyir ("həyat daimi mübarizədir").

Bizə elə gəlir ki, ekspozisiyada əks olunan bu əhvalat nümayəndə monada ədibin öz həyatından götürülmüşdür. Belə ki, 26 aprel 1908-ci ildə Təbriz yaxınlığında yerləşən Əndəbil kəndində anadan olan Mir Cəlal 1918-ci ildə atası Əli bəylə və qardaşları Mir Cəlal və Mir Xəlil ilə birgə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin o dövrdəki paytaxtı olan Gəncə şəhərinə köçmüşdür. Ölüm ayağında Əli bəy böyük övladlarına kiçik qardaşları Mir Cəlalə səviyyəli təhsil almaqda yardımçı olmağı tapşırırmışdır.

Mir Cəlalın yuxarıda araşdırılan şeyr silsiləsinə tanınmış rus təhqidçisi V.Q.Belinskinin bu səpkidən olan poetik əsərlərə verdiyi aşağıdakı xarakteristika tam uyğun gəlir: "tam təmiz, qarışdırılmamış nəsr; bu-

rada demək olar ki, şeir yoxdur, halbuki belə əsərlər şeirlə yazılmışdır... "nəsr" deyəndə biz daxili poetik məzmunun zənginliyini nəzərdə tuturuq, fikrin yetkinliyini və mərdliyini, hissiyyatın gücünü, doğru əks olunan reallığı".

Mir Cəlalin bizə gəlib çatan dördüncü şeiri - "Müxbir" - bir qədər fərqli quruluşla malikdir. Bunu iki cəhətlə izah etmək olar. Bunlardan biri ondan ibarətdir ki, şeirin çap olunduğu 1929-cu ildə sənə mübarizənin kəskinliyi yalnız yeni dövrün gündəlik həyatından söz aqır. İkinci cəhət isə güman ki, həmin dövrdə müəllifin artıq şairlərin sırasını tərk edərək nasirlərə qoşulmaqda qərarlı olması ilə bağlıdır. Fikrimizcə, şeirə onun poeziyası üçün səciyyəvi olan süjet elementlərinin daxil edilməsi ənanəsindən imtina da möhür buradan irəli gəlir. "Müxbir" şeirində öz məqalələri ilə yeni həyat quruculuğuna öz töhfəsini verməyə cəhd göstərən müəssir dildə desək, sırası qəzet müxbirinin gündəlik əmək həyatından bəhs edilir. Şeir hər biri müxbirin fəaliyyətinin bir cəhətindən bəhs edən dörd misralıq bəndlərdən ibarətdir. Belə ki, birinci bənddə müxbir "hərdən səssiz olur, deyir, düşündür, hərdən çöhrəsində bir sevinc doğar".

İkinci bənddə müxbirin çatışmazlıqlarla barışmamasından ("gədir idarələrə", "gördüyü nöqsanları yazır"), onları kəskin tənqiddə maruz qoymasından danışılır ("tənqid odu vurub, yandırır yaxar").

Üçüncü bənddə müxbirin təkcə qüsurlarını tənqid etməklə kifayətlənməyərək, həyatın müsbət cəhətlərini də qeyd etməli olduğu vurğulanır ("sosializm elinin bir gözətçisi").

Sonuncu bənd müxbirlərə - sovet hakimiyyətinin bu gənç nəzarətçilərinə mədhiyyə səciyyəsi daşıyır ("alqışlar, uğurlar sənə, nə mütlü Tarixə yaraşan adın var ki var!").

Beləliklə, Mir Cəlalin bizə məlum olan və XX əsrin 20-ci illərinin ikinci yarısında yazılan şeirlərini nəzərdən keçirdik. Süleyman Rüstəmin daha əvvəldə təqdim olunan şəhadətinə görə, Mir Cəlal yaradıcılığında yer almış məhəbbət mövzulu şeirləri dövrümüzdə qədər gəlib çat-

mamışdır. Bizə məlum olan şeirlər həm ruhanı, həm də məzmununa görə inqilabi şeirlərdir. Fikrimizcə, onlar qeyri-adi silsilə təşkil edir və bu silsilədə həmin inqilablıq ətraf həyatda artıq baş vermiş və baş verməkdə olan dəyişikliklərin pafosunu və ehtiramlı tərənnümündə öz əksini tapır. Mir Cəlalin şeirləri 1920-ci illərin sonu Azərbaycan poeziyası üçün səciyyəvi olan axtarış və çarpıntılan əks etdirmişdir. Həmin dövrdə milli poeziya sanki qəflət yuxusundan oyana-raq, keçmiş ədəbiyyatla bütün əlaqələri qıraraq, doğru böyük addımlar atmışdı. Köhnə dünyanın, köhnəliyi, taqətdən düşmüş ədəbiyyatın məddahlarının bütün söylərinə baxmayaraq, həmin dövr Azərbaycan poeziyası yetkinləşir və möhkəmlənir, təkcə yeni, inqilabi mövzular və ideyalar deyil, arasında tonik və sərbəst şeirin də yer aldığı yeni şeir formaları arayır və tapır.

Fikrimizcə, Mir Cəlalin dövrümüzdə qədər gəlib çatan şeirlərinin üçüncü yer alan və Azərbaycan poeziyasının haqqında danışılan dövrə aid digər nümunələrində rast gəlinməyən lirikanın süjetləşdirilməsi priyomu xüsusilə diqqətəlayiqdir.

Mir Cəlalin bu araşdırmada nəzərdən keçirilən dörd şeiri, şübhəsiz, indi də, yəni qələmə alınmalarından 75 il keçəndən sonra da XX əsrin 20-ci illərinin ikinci yarısı Azərbaycan poeziyasının örnəkləri qismində diqqətəlayiqdir. Onlar o dövr Azərbaycan şairlərinin ilgiləndirən problemləri qaldırmaq və onları həll etməyə cəhd göstərməklə yanaşı, haqqında danışılan dövr milli poeziyamızın mövzu və üslub axtarışlarını da əks etdirir. Bu şeirlər ilk dəfə çap olunduqdan sonra heç yerdə təkrar çap olunmadıqlarından (onlar klassikin 100 illiyi münasibətilə Azərbaycanda və rus dillərində çapdan çıxan üçcildliklərdə də yoxdur), işıq üzü gördükləri ərab və o dövrün latın əlifbalı ilə çap olunan jurnallar isə müasir oxucular üçün, bir tərəfdən, o qədər də anlaşılıqlı olmadığı, digər tərəfdən, çətin tapıldığı üçün həmin şeirlərin tam mətnini bu kitabçada yerləşdirmək qərarına gəldik.

1928-ci ildə milli ədəbiyyatımıza şair qismində qədəm qoyan Mir Cəlal artıq növbəti - 1929-cu ildə poeziyadan uzaqlaşaraq, yaradıcılıq fəaliyyətini nəsrə, epik növə həsr etdi. Lakin onun sonrakı yaradıcılığı göstərdi ki, Mir Cəlal bir daha şair qismində çıxış etməsə də, heç də poeziyadan imtina etməmişdi. Buna Mir Cəlalin məşhurlaşdığı hər üç sahə - elm, yaradıcılıq və müəllimlik fəaliyyəti də dəlalət edir.

Xatırladaq ki, alim kimi, Mir Cəlal dissertasiya mövzusu olaraq XVI əsrin dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığına müraciət etmiş və "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" mövzusunda yazdığı dissertasiyasını uğurla müdafiə edərək, artıq 1940-cı ildə filologiya elmləri namizədi olmuşdu. Bundan başqa, Mir Cəlalin müxtəlif illərdə yazdığı ədəbi-tənqidi məqalələri alimin görkəmli şairlərin poeziyasına dair önəmli və maraqlı müşahidələrini əks etdirir (Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vəqif, Abbas Səhhat, Mirzə Əkbər Sabir, Qasım bəy Zakir, İvan Krilov, Aleksandr Puşkin, Aleksandr Çavçavadze, Mixail Lermontov, Aleksey Kolsov, Nikolay Hekrasov, Vladimir Mayakovski).

Məşhur nəsr ustası olan Mir Cəlal bir sıra hekayələrinin, həmçinin romanlarının bir çox fəsillərinin epiqrafları kimi Azərbaycan şairlərinin misraları ilə yanaşı müxtəlif xalqların təmsil edən şairlərin yaradıcılığında xoşuna gələn misraları daxil etmişdir (Ovidi Nazon, Uilyam Şekspir, İoqan Volfqanq Höte, İvan Krilov, Nikolay Nekrasov, Henrix Heyne, Maksim Qorki, Nikolay Aseyev).

Bəzi keçmiş tələbələrindən dediklərinə görə, Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində "Ədəbiyyatşünaslığa giriş" fənnindən oxuduğu müəhazirələrində Mir Cəlal dünya ədəbiyyatından sevdii poetik misraları çox həvəslə söyləyirdi. Məsələn, filologiya elmləri doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin professoru Əmirxan Xəlilovun xatirələrində aşağıdakıları oxuyuruq: "Şeirdən,

sənətdən danışanda, həmişə ədəbiyyatın bəzi problemlərinə də toxunar, nəzəri məsələləri çox sadə bir tərzdə izah edirdi. Çox vaxt bizə bu fikri aşılamağa çalışırdı ki, ədəbiyyata təsadüfi gəlib çıxanlar gec-tez səhvinə anlayış uzaqlaşacaq və sevdii sənəti özü axtarıb tapacaqdır. Bu məsələni o, bəddi sənətlə daha möhkəm bağlayar və istedadı əsas şərt hesab edərək S.Vurğundan, S.Rüstəmdən, M.Müsfiqdən misallar gətirirdi. Xüsusən məlum və məşhur bu beyti özünəməxsus tərzlə aramla təkrar etməyi xoşlayardı:

"Şairəm söyləyir yerindən duran,

Adamın üzündə həyə qorakdır" (18, s. 69).

Mir Cəlalin digər bir tələbəsi - filologiya elmləri doktoru İsmayıl Vəliyev həmin müəhazirələri belə xatırlayır: "fikir döyüşünə, çilgünlığa ehtiyac qalmazdı, ona görə ki, o özü döyüşkən fikirdən, ədəbiyyatın gərkin ədəbi mübahisələrindən xarakterik nümunələr gətirirdi. Bədii mübaliğədən, müqayisədən, satirik güllüşdən, onun növlərindən ələ ustalıqla danışırdı, ələ misallar gətirirdi ki, hər şey sadəliklə yaddaşa köçürülürdi.

Döydü yağış məni, döydü qar məni.

Minsəm, bir qarışığa aparar məni.

Bədii kiçiltməni izah edərkən Osman Sarıvəllidən gətirdiyi bu misali sonra xalq ədəbiyyatının zəngin materialları əsasında izah edirdi" (18, s. 36).

Beləliklə, ədəbiyyata şair qismində qədəm qoyan və şeirlərlə milli poeziya üçün yeni bir istiqamət açan Mir Cəlal tezliklə poeziyadan uzaqlaşsa da, bütün yaradıcılıq boyu həm nəsr əsərlərində, həm elmi və pədaqoqi fəaliyyətində daim poeziyaya müraciət etmişdir.

Mir Cəlalin poetik tapıntıları müəyyən mənada katalizator rolunda çıxış edərək onun poeziyadan uzaqlaşmış nəsrə gəlməsini təmin etmişlər.

Mir Cəlalin bizə gəlib çatan poetik irsi böyük olmasa da, o qədər orijinaldır ki, onun nə sovet, nə də postsovet dövrü Azərbaycan poeziyasında analoqu yoxdur.

Əmirxan Xəlilov

SADƏ VƏ MÜDRİK İNSAN

Mir Cəlal müəllim bizə – 50-60-cı illərin tələbələrində "Ədəbiyyatşünaslığa giriş" fənnindən dərslər deyirdi. Bu, sadəcə dərslər demək deyildi, həmin fənni öz tələbələrində sevdirmək bacarığı, onların qəlbinə, hafizəsinə hakim kəsilmək və yaddaşlarına həkk olunmaq ustalığı idi. Necə, hansı yollarla? Əvvəla o, auditoriyanı yaxşı görmək və hər kəsi nəzarətdə saxlamaq üçün heç vaxt oturmaz, mühazirəni ayaq üstə oxuyardı. Astaca gəzişmələrlə həmin diqqətini özündə cəmləşdirirdi. Gülümsən, nüfuzədiçi sifəti ilə seçilər və bizim hər birimizdə istəb-istəməz maraq yaradır, kiminsə "öz işi ilə" məşğul olmasına imkan yaratmazdı. Astaca və aramla danışırdı və bu danışıq onun təbassümü, ilq rəftarı müşayiət edirdi. İkincisi, bu şəxsiyyətin dilindən acı söz çıxmaz, hər hansı tələbəni özündən narazı salmazdı. Jestləri, mimikaları çox şey deyirdi, elə buna görə də artıq sözlər yer qalmazdı. Ədəllərində, hərəkətlərində də ağıl-tarbiyə, səliqə-sahman hiss olunardı və özünəməxsus ağayanaqlıq, məmnunluq da, bircə, buradan irəli gəlirdi. Ayrı-ayrı ədəbi növlərdən, janrlardan danışanda və ya qoşma, qəzəl söyləyəndə, öz şirin, cazibədar ifadəsi ilə bizdə xüsusi təəssürat yaradardı. Elə şeir nümunələrini misal gətirərdi ki, sinifdəcə bizim yaddaşımızda qalardı. Ən çox Füzulinin qəzəllərini və bu qəzəllərdəki sirli-sehrli mənalara, hər sözün, ifadənin neçə cür poetik fikir yükünə malik olduğunu açıq-

layar və konkret tapşırıqlar verərdi ki, biz həmin şeir və qəzəlləri dəftərimizə köçürüb əzbərləyək, başlıcası isə oradakı sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə diqqət yetirək.

Şeirdən, sənətdən danışanda, həmişə ədəbiyyatın bəzi problemlərinə də toxunar, nəzəri məsələləri çox sadə bir tərzdə izah edərdi. Çox vaxt bizə bu fikri aşılamağa çalışardı ki, ədəbiyyata təsadüfi gələn çıxanlar gec-tez səhvini anlayıb uzaqlaşacaq və sevdiyi sahəni özü axtarıb tapacaqdır. Bu məsələni o, bədii sənətlə daha möhkəm bağlayar və istedadı əsas şərt hesab edərək S.Vurğundan, S.Rüstəmdən, M.Müşfiqdən misallar gətirərdi. Xüsusən məlum və məşhur bu beyti özünəməxsus tərzdə, aramla təkrar etməyi xoşlayardı.

"Şairəm söyləyir yerindən duran,
Adamın üzündə həyə gərəkdir"...

Çox sevdiyi bir söz də vardı: "Həqiqi sənətkar gərəkdir kağız korlamasın". Və izah edərdi ki, yazmaq, yaratmaq gərəkdir insanın öz canında olsun. Zərurətdən, qanunauyğunluqdan irəli gəlsin. Şəxsi maraq, şöhrət naminə sənətə qurşananlar uzun müddət davam edə bilməzlər.

Hiss edirdik ki, poeziyada Füzulini, S.Vurğunu, S.Rüstəmi, M.Müşfiqi daha çox sevir. Nəşrdə isə ən çox rəğbət bəslədiyi yazıçı C.Məmmədquluzadə idi. Çox vaxt eləcə Mirzə Cəlil deyirdi. Sonralar mətbuat səhifələrində

Mir Cəlal

də onun dediyi kimi, yazıcının adı Mirzə Cəlil yazılırdı, "Poçt qutusu"ndan yeri gəldikcə misallar gətirərdi, Novruzəlinin gülməli vəziyyətlərini sənətkarlığa nümunə kimi qiymətləndirərdi. Belə bir fikri də təlqin edərdi ki, rus yazıqları tez-tez deyirlər ki, biz hamımız Qoqolun "Şinel"indən çıxmışıq. Bizdə də belə güdrətli vətəndaş yazıçı Mirzə Cəlildir. Biz də qürurla deyə bilərik ki, hamımız Mirzə Cəlilin "Poçt qutusu"ndan çıxmışıq. "Poçt qutusu"nun sənət incisi kimi dəyəri biz elə o vaxtdan dərk etməyə başladığımız.

60-cı illərdə Mir Cəlal ADU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasına başçılıq edirdi. Ətrafına ən bacarıqlı, istedadlı elm-sənət adamlarını, habelə gənc tədqiqatçı müəllimləri cəlb eləmişdi. Onun rəhbərliyi və yaxından iştirakı ilə 1966-cı ildə ali məktəblər üçün "Azərbaycan sovet ədəbiyyatı" dərsləri nəşr olundu. "Giriş", "S.Vurğun", "M.S.Ordubadı", "S.Rüstəm" oçerklərini Mir Cəlal yazmışdı. Həmin kitab haqqında qəzetlərdə müsbət rəy çap edilmiş və təqdir olunmuşdu. Aspiranturada oxuduğumuz illər idi. Mən də həmin kitabla əlaqədar müsbət cəhətləri göstərməklə yanaşı, ciddi, prinsipli xarakterli tənqidi mülahizələr də söyləmişdim. "Məqsəd yaxşıdır, lakin..." adlı tənqidi məqaləm "Azərbaycan" jurnalında (1967, N 8) dərc olundu. Mir Cəlal müəllim istisna olmaqla həmin kafedranın müəllimləri

göstərdiyim tənqidi qeydlərə görə mənə sağlamlıq mövqədəm yavaşdır, hər rastlaşanda atmacalarla qarşılayırdılar. Amma Mir Cəlal müəllim öz kafedra üzvləri və kitabın yazılmasına cəlb etdiyi adamlarla dafələrlə görüşüb məsləhətləşir və həmin məqalənin düzgün mövqədəm yazıldığını etiraf edirdi. Xüsusən C.Cabbarlının yaradıcılığı haqqında yazılan oçerkin müəllifini daha çox tənbəh etmişdi. Çünki oçerklər başqa bir kitabdan səhifə-səhifə köçürülmüşdü. Ümumiyyətlə, Mir Cəlal obyektiv, qərəzsiz tənqiddə hücum çəkənlərdən deyildi. Haqlı tənqidi soyuqca qəbul etməyi o, ətrafındakılara da təlqin etməyi bacaran bir şəxsiyyət idi. Həmin tənqidi məqalədən az sonra mən EA-dan ADU-nun filologiya fakültəsinə sənəd verdim və müsabiqə yolu ilə müəllim vəzifəsini tutdum. Bu işdə hörmətli müəllimlər – professor M.Cəlil və A.Axundovun xeyirxahlığının canlı şahidi oldum (onların rolu bu oldu ki, fakültə elmi şurası yekdilliklə mənim lehimə səs verdi).

"Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti redaksiyasında işlədiyim günlər yada düşür. Ədəbi işçi idim. Bəzi yazıqlar zəng vurub deyirdilər ki, qəzetinizdə niyə mənim ad-familiyamı bütöv yazmamısınız. Və vaxud deyirdilər ki, bəs niyə Mir Cəlalin adını bütöv qeyd edirsiniz, bizimkini yox. Mir Cəlal müəllimin belə sirdaqlıqlara uymasının şahidi olmağışam.

KİÇİK HEKAYƏNİN BÖYÜK USTADI

Velinskiyə görə, müasir həyat olduqca mürəkkəb, müxtəlif və parakəndədir. Elə hadisə, təsadüf, ahvalat var ki, dram üçün azlıq edir, romana çevrilməlidir, ancaq mənə cəhətdən dərin, ibrətli, əhatəlidir. Bir anda əsrləri səciyəyələndirə bilir. Hekayədə həmin hadisə alınır, yığcamlıqla sənət dairəsinə, maraqlı şəkllə salınır. Belə müxtəsərlik başqa janrlarda mümkün deyildir. Bu şəkli tematik cəhətdən olduqca geniş və zəngindir. Elə ictimai hadisə düşünmək çətindir ki, hekayə mövzusu ola bilməsin. Tərbiyəvi-əxlaqi mənə daşıyan ibrətli hadisələr, qəlbin dərin sözlərini, amansız ehtirasların toqquşmasını, bir adam, bir cəmiyyət, ya quruluş üzərinə olan acı gülüş və istehzanı hekayədə vermək mümkündür.

Mənca, hekayəyə mükəmməl tərif verilib. Bu nəzəri tezislər Mir Cəlal yaradıcılığını, daha doğrusu, ədibin bədii nəsrinin ruhunu və peşəkar planını təşkil edir. Ümumiləşdirmə, tipik obrazların yaradılması öz yerində, Mir Cəlal dövrünün yazıçıları arasında ən xəlqi olan sənətkarlardan biridir. "Şifahi ədəbiyyatda nağıl nədirsə, yazılı ədəbiyyatda hekayə odur", deyən yazıçı bu tezi əsas götürərək öz təcrübəni bu gün də bir nağıl şirninliyi ilə yadadan hekayələr yaratmışdır. Xalqdan gələn, insan davranışlarında milli keyfiyyətlərin bolluğu, bal kimi şirin ləhcə, dialoqların təbiiyi, ləvhələrin inandırıcılığı, sətirler arasında saf incilər kimi parlayan məhəlli kolorit

Azərbaycan ədəbiyyatında Mir Cəlal nağılıdır. Göründüyü kimi, özünün hazırladığı nəzəri tezi öz yaradıcılığında sövq-təbii sınaqdan çıxaran yazıçı bənzərsiz milli hekayə modeli yaratmışdır.

Nağıl və hekayə müqayisəsi zamanı həcmdən, forma oxşarıqlarından söhbət gedə bilməz. Əlbəttə, zahiri paralellər axtarışında bunlar da kara gələ bilər. Fəqət, mətləb daha dərinidir. Çünki nağıl ruhu Mir Cəlal hekayələrinin məzmunundadır. Nağıl ümumən Mir Cəlal bədii sözünün yaddaşı, silinməz izidir.

Nağıl, hekayə müqayisəsinə inkişaf etdirmək istəsək, Mir Cəlalin bu yığcam əsərlərindən hansı birinə üz tutmaq olar. Götürək 1936-cı ildə qələmə aldığı "Pəşmançılıq" əsərini. 20-30-cu illərin (XX yüzillik) kəndi. Savadsızlıq, dini nihilizm hökm sürür. Əkin-biçində baş gırılən insanları çəp-çəp salmaq, sadələşmədən yararlanıb aldatmaq asandır. Belə bir mənəvi müstəvidə xəbər yayılır ki, "İmam zühur eləyib..." "Qayıdınlar deməyincə, Bitdildə zühur eləyən imam indiyə qədər gəlib getmiş imamların, hətta peyğəmbərlərin əlini taxtaya bağlayıb. Bir sözü iki deyil. Gözünün ucu ilə işarə edib: "Dağıl!"- desə, yeddini yer, yeddi göyü bir-birinin üstünə tökər, bir başa salamət qalmaz. İmam bu qüdrətini göstərmir, göstərmək də istəmir". Çünki dünya xali deyil. Hələ pinəçi Məşədiəhməd kimi gecədə 7 rükət qəza naməzi qılan, Asta xala kimi sutkada yezidə 33

təsbeh lənət oxuyan, Buxaxlı kimi tək səbir gələndə yolundan dönənlər var. Nikolay yüzüklərini Mirzəkərim kimi sandıqda saxlayıb əzizləyən, baxdıqca ah çəkən var. Yer üzündə hələ Ağaaləsgərin xam eşşəyi və özü kimi əməlisəlah məxluq var. Bu eşşək Allahın ağır məxluqu, yolda bir komsomolçu görün kimi fırxırıp üzünü yana çevirər "məlunların" üzünə baxmaqla özünü günaha batırmaq istəməzdi. Ağaaləsgər nəslində görmədiyi fəzailiyyəti eşşəyində görəndə onun qabağına keçib üzündən, gözündən öpdü və onun dərgah qapısında sallanan yekə başına and içdi ki, o özü də komsomolçuların üzünə baxmasın. O, eşşəyi ilə özü arasında qoyduğu bu şərti, əhd-peymanı təsdiqləmək üçün üzünü göylərə çevirdi və əllərini qaldırıb, "sidiq-dil" ilə Allahından istədi:

- Pərvərdigara, qiyamətin günündə mənə bu günahsız, xoşbəxt məxluqdan ayırma. Bu dünyada bu mənə xidmət edib, o dünyada da mən haqiri buna xadim ver. Bu dünyada mənim ağırlığımi bu çəki, o dünyada da bunun ağırlığını mənim belimə yüklə. Ta ki, xeyir-duasının sayəsində mən də bir parça feyz alım.

Məhz bu düşüncələrin hökəmlərini etdiyi vaxt aralığında sadə kəndli Əkbər arvadı Mayanı da qoltuğuna vurub həm özünü, həm də övrətini dərddən xilas etmək üçün imamı ziyarətə gedir.

Yazıçı bütün hekayə boyu nağıl üslubunu davam etdirir.

"Bir çalmalı seyid bunlara baxırdı..."

...Çalmalı seyid günbəzin açıq, dar, mehbəravri qapısında sürüşüb Əkbəri içəri çəkdi, dümsüklədi:

- Ərizəni ver!

Əkbər utana-utana:

- Ərizəm yoxdu, - dedi.

- Pəhə... bu olmadı! Gəlin!

Çalmalı seyid təkrar onları günbəzin üstünə çıxartdı. Əkbəri o ki var danladı:

- Rəhmətlik oğlu, bu yaşa gəlmisən bilmir-sən ziyarətin qaydası nədi?

Mir Cəlal

Cibindən bir qələmdən çıxartdı. Uzun bir kağızı əlinə alıb dizinə söykədi:

- Buyur, - dedi, - mətləbini yazım.

Əkbər gözünü göstərdi (onun bir gözü tökülmüşdü, istəyirdi ki, imam tökülən gözünü barpa eləsin - qeyd R.G.). Bir də qərnini qucaqlayıb:

- Bu zəhrimənn da, - dedi, - sancısı var, yediyimi artırır.

Çalmalı seyid Əkbərin adını, atasının adını soruşdu.

- Bəs fəmilimə? - deyər Əkbər təəcübəllə sual verdi.

- İmamə nə fəmiyə?"

Əlbəttə, çıxan göz sağalmaz, imam da mədə-bağırsağ həkimi deyil ki, sancısını kəsin və yaxud qida həzmünü yüngülləşdirsin. Kələkbaz seyid onların xeyli pulunu alır, yerdə qalan pulu da basabada Maya oğurladı və onlar kor-peşman geri dönlər.

Mir Cəlalin hekayə janrının nəzəri əsaslarını müəyyən edən elmi fikirlərinin ardınca maraqlı süjeto malik yığcam bir hekayədən böyük bir parçanı təsadüfən seçmədim. Məqsədim bu janr qarşısında qoyulan tələblərə ədibin necə əməl elədiyini göstərmək, eyni zamanda, onun əsərlərində ilkin başlanğıcdan nağıllardan gələn xalq ruhunu canlandırmaq idi. Xalq yaradıcılığına bağlılıq təkcə bu hekayəyə deyil, ümumən Mir Cəlal yaradıcılığına xas xüsusiyyətdir. Yazıçının istifadə etdiyi xalq ifadələri, bəyət, atalar sözü, ibarə, məsəl, alqış, qarğıs, aforizm və s. yığıb toplasaq, kifayət qədər həcmli bir kitab alınar. Sanki bunlar Mir Cəlalin bədii fikrini süsləyib bəzəyir, ədəbi ideyanı daha da cazibədar eləyir.

Mir Cəlal tapadən-dırmağa milli yazıçıdır və Azərbaycan milli nəsrinin inkişaf yollarını incələyən ədəbiyyatşünaslardan biridir.

Bir alim kimi epik bədii təfəkkürün daha erkən çağları haqqında söz açan Mir Cəlal haqlı olaraq Məhəmməd Füzulinin "Şikayətnamə", "Hədiqətüs-sühədə", "Rindü-Zahid" kimi ədəbiyyatımızın erkən nəsrində daha geniş dayanır.

Milli ədəbiyyatımız da epik janra yeni bir biçim verən, onu böyük bir ustalqla xəlqiləşdirən Mirzə Cəlil Mir Cəlalin Ustadıdır desək, yanlışdır. Ədib bu ölməz sənətkarın söz dünyasına əsərlər həsr etmiş. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" adlı unikal tədqiqatında Mirzə Cəlilin realizm ədəbi məktəbinin yaradıcısı mərtəbəsində qiymətləndirmişdir.

Biz tələbə olanda, eləsonralar da onun "Rus nəsrinə Qoqolun "Şinel"indən, Azərbaycan nəsrinə Cəlil Məmmədquluzadənin "Poçt qutusu"ndan çıxıb" aforizmini təkrarlamaqdan xüsusi zövq alırdıq.

Böyük sənətkarların yaradıcılığının təhlilində əsərlər, kitablar həsr edən Mir Cəlal eyni bir sədaqətlə C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, U.Hacıbəyov ənənələrini davam etdirirdi.

Bəzən ədəbi təhqiq, ədəbi nasillərin qarşılaşdığı əlaqəsi, anoninin davam etməsi probleminədən danışarkən XIX əsr və XX əsrin 20-ci illərinə qədər olan ədəbi proseslə 20-60-cı illər ədəbi prosesi arasında qırıqlıq görürlər. Burada həqiqət var. Həqiqətən də, Mirzə Fətəli Axundovla başlayan, sonralar böyük sənətkarların novator axtarıları ilə yüksələn söz sənəti M.Hadi, M.Müfqiç, Ə.Cavad, S.Mənsur, H.Cavid, C.Cabbarlı, A.İldırım, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağayev, M.Ə.Rəsulzadə və başqaları kimi ya həyatları bahasına, ya sürgün, ya mühacirət uçurumlarına sürüldükdən sonra, yaxud Mirzə Cəlil kimi dahi bir sənətkar ələ vətənin içində öz ürəyinin sözünü deyər bilmədiyi dəhşətli bir zaman bölümündə milli kökdən, demək olar ki, qoparıldı.

Mir Cəlal məhz həmin zaman kəsiyində keçmişlə gələcək, ədəbi ənənə və yeni nasillər arasında mövcud olan tək-tük etibar körpülərindən biridir. Mir Cəlal bu missiyanı planlı şəkildə həyata keçirmişdir. Atalar-oğullar əlaqəsinin belə uğurlu alınması hər şeydən öncə bununla bağlı ola bilər ki, Mir Cəlal gerçək ənənələrə söykənən, öz üzərinə düşən vəzifəni dərinədən, şüurlu şəkildə dərk edən, fətrətə istedadlı yazıçı idi.

Mir Cəlal müəllim bədii əsərlərə təhlil verərək ədəbi qayanı təbii ki, əsas götürür. Ədibə görə içi, məqsədi olmayan yazı nə qədər incə söz naxışları ilə süslənsə də nəticə alınmaz. Bununla yanaşı, o, ədəbi əsərin məziyyətləri sırasında sənətkarlığa, mövzunun bədii baxımdan ifadə imkanlarına xüsusi önəm verir və bu barədə məxsusi bir ilhamla söz açır.

Dərmanın dadını bilmək üçün onun bütün suyunu içmək mümkün deyil və buna görə də yoxdur. Bir-iki damlanın tamına baxmaq kifayət edər ki, o dərmanın yararlılığı barədə qərar qəbul edəsən. Bu meyarla Mir Cəlalin bəzi hekayələrini incələmək yerinə düşər.

Ümumən yazıcının kiçik həcmli nəsr əsərlərini birləşdirən və fərqləndirən xüsusiyyətlər vardır. Mövzu dairəsi, ifadə tərzii, lirizm, ciddilik, gülüş ünsürlərinin dərəcəsi bu hekayələri təsniflədirməyə imkan yaradır.

Hekayələri birləşdirən cəhət budur ki, bu əsərlər hər biri ilhamın diqtəsi və professional yazıcının qələmi ilə yaradılmışdır. Zəngin dil materialı, obrazların canlılığı, struktur təmliyi, artıq təfərrüatların olmaması, başqa sözlə, lakonizm başlıca keyfiyyətlər sayıla bilər.

Mir Cəlalin hekayələri səmimi və inandırıcıdır. Elə buna görə də oxunaqlıdır. Hər bir hekayənin dramatik əsərlərdə olduğu kimi, fabulası, hadisələrin inkişafı, kulminasiyası və finali vardır. Belə bir sətər yazı qaydasının gözlənilməsi ədibin bədii düşüncəsinin ardıcılığı, aydınlığı ilə bağlıdır. Hekayələr birməfəşə oxunur və ömürlük yadda qalır. Hadisələrin öz axarı daha önəmlidir. Təsvirin qəlizləşdirilməsinə, üslub mürəkkəbliyinə qətiyyənlə yol verilmir. Sadə təsvir nağıllardakı kimi dinamik və cəlbədicidir.

Onun bir çox hekayələri məlum zaman kəsiyində xalqın savad səviyyəsinə, ümumi dünyagörüşünə uyğun olaraq maarifçi xarakter daşıyır. Bu cəhət ədibin, demək olar ki, bütün yaradıcılığına xasdır.

Mir Cəlalin 1933-cü ildə yazdığı hekayələrdən biri "Qaymaq" adlanır. Məcəzi dillə de-

sək, bu əsərin özü də, həqiqətən, qaymaq kimi şirin, ləzzətlidir.

"Mehbali kişinin Məşədi Möhsünlə haqq-salamı vardı. Onu zamanənin təmiz və doğru adamlarından saydı. Mehbali kişi bir inayin məhsulunu ancaq ona satdı.

Qış gecəsinin ayazında donmuş və qalınlaşmış qaymağı mis kasaya tökər, kasanın ağzını dəsmalla örtər, ovcuna alıb vağzala – Məşədi Möhsünün dükanına yollanardı.

Hər səhər Mehbali kişinin vacib işi bu idi. Yolda birisi, şəhərdən gəlmiş bir qaymaq tamarzısı çıxıb desəydi ki:

– Ay Mehbali dayı, neçə istəyirsən al, o qaymağı məndən eləmə! – Mehbali kişi qulaq verməzdi. Kasa dolusu qızıl da versən, sözümdən dönməzdi və:

– Qaymaq Məşədi Möhsündü, – deyərdi. Mehbali kişi qaymağı neçəyə satardı? Məşədi Möhsünlə necə şortlaşib kəşişmişdi? Biz bunu bilmirik. Yəqin etmək olardı ki, bunu Mehbali kişi özü də bilmir. Onun bildiyi şey bu idi ki, Məşədi Möhsün qaymağı görün kimi gülümsəyir. İki barmağı arasında sıxdığı köhrəbə müştüyü yerə qoyub müştərisinə əl verir, əhvallaşır, kasanı tərəzinin bir gözünə qoyur, o biri gözünə çəki daşları yığır. Daşlar çatışmadıqda, kasanın ləngəri yerdən qalxanadək soğandan, sarımsaqdan, alça qurusundan, fındıqdan, qozdan... əlinə gələni tərəziyə atır, sonra qısa və ucu getmiş karandaşı ilə qaymağın çəkisini divara yazır. Qabı boşaldıb Mehbali kişiyyə qaytarır və: "Xoş gəldin!" – deyir.

Mehbali kişi nə tərəziyə, nə də haqq-hesaba baxardı, çünki bundan arxayındı. Ancaq Məşədi Möhsünün qabı nə vaxt boşaldacağına gözlərdi. Məşədi Möhsün haqq-hesabı divara qeyd eləyəndə Mehbali kişi elə zənn edərdi ki, qaymağın pulu cırıncıqarıncıqla cibinə gəlib tökülür. O zaman kənddə kooperativ də (dükan, mağaza – R.G.) yaxşı işləmirdi. Mehbali kişi hər şeyi Məşədi Möhsündən alardı. Qaymağı təhvil verər, qayıdıb getmək istəyəndə yadına düşərdi ki, evə kibrit lazımdır, arvad zəncəfil

tapşırıb... kibrit və zəncəfil alardı, utana-utana soruşardı:

– Məşədi, indi zəhmət də verirəm, hesabımız nə sayaq oldu?

Məşədi Möhsün müştüyü bir ağız sorar, qalın və mavi tüstüdən yumulan gözlərini qıyar, ayılıb divardakı siyahıya baxar, barmaqclarını oynadar, çötkəyə vurur, cavab verərdi:

– Deməli, bir kasa da qaymaq gəlsə əl-ələ, baş-başa çıxarıq. Eybi yoxdur, gətirərsən baxarıq. İndi Allaha şükür, özgəsi dövlətsən ki...

Mehbali dərhal boyun olardı:
– Bir kasa deməndən?
– Bəli, bir kasa.
– Baş üstü!"

Bu parlaq təsvir, qeyri-adi bədii məziyyətləri ilə seçilən bu nümunə bənzərsiz yazıçı Mir Cəlal qələminə məxsusdur. Mən az qalırəm hekayənin davamını da sözbəzə bura köçürərək sizi vaxtımızın keçmişindən alınmış canlı ləvhə ilə baş-başa qoyum. Burada ecazkar sənət özü danışır, onun hər hansı bir şərhə ehtiyacı yoxdur. Təsvir edin, deyildiyi kimi, bu hekayə 1933-cü ildə yazıcının 24-25 yaş olarkən qələmə alınıb. Elə bir dövrdə ki, ədəbiyyatda sovet qalibləri, dəhşətli sxematizm artıq bərqərar olmuşdu. İşliq düşüncə üzərinə totalitar hücum başlanmışdı, sosializm, kommunizm ideyaları, kolxoz, komsomolçu, kommunist, partiya, artel... cəbr aparatının ən müxtəlif adlı bütün iri və sırda, əhəmiyyətli və əhəmiyyətsiz çarxları, vintləri hərəkətə gələrkən insanların beyninə xülyadan başqa bir şey olmayan cəfəngiyyətləri parçını edirdi. Mir Cəlalin "Qaymaq" hekayəsindəki duru, xəlqi və obrazlı düşüncə havası sanki bu mühitə qarşı idi.

Hekayənin dilindəki ifadə zənginliyi, təbiilik heyrat doğurur, mənca, burada sözü də, o sözü yaradan yazıcını da unuduran peşəkarlıqdan, istedadından və sənətkarlığın qeyri-adi qüdrətindən söhbət gədə bilər. Görmək elə çətin deyil ki, zərif və həssas təsvir söz-söz, cümlə-cümlə davam etdiklə

bədii təhkiyə öz missiyasını başa vurur, artıq oxucu həmsisə bir mətni oxuduğunu unudur. O görür. Oxucu sanki bir səhnəni seyr edirmiş kimi Mehbalının qaymağı necə tədərük eləyib vəğzala aparmadığını, Məşədi Möhsünün onu qarşılamadığını, qaymağı çəkib təhvil almağını, Mehbalının utana-utana zəncəfil və kibrit istəməyini görür.

Bu hələ əzdir.

Oxucu hadisənin içinə daxil olur. O, Mehbalıyla, Məşədi Möhsünlə nəfəs-nəfəsə dayanır. Məşədi Möhsünün kəhrəba müştüyündən çıxan qalın və mavi tüstü oxucunun da gözünü acıdır.

İşlər elə belə də gedərdi. Əgər günlərin bir günü Mehbalının vacib işi çıxmasaydı və axşamdan arvadına tapşırmasaydı ki, mən suda olacağam, gədə duran kimi qaymağı ver apar-sın. Tez çatdır-sın ha, kişi gözləyəcəkdir.

Belə olur ki, qaymağı Mehbalının 8 yaşlı oğlu Nadir aparır. Yolda tamah güc gəlir, uşaq qaymağın bir layını yeyir. Məşədi Möhsün buna görə mali qəbul etmir. Evdə mərəkə qopur. Qaymağın yalnız dadını bilən, heç vaxt doyunca qaymaq yeməyən Nadir əslində bu məhsulun əsl sahiblərindən biridir. Axı, səhərdən axşamacan inəyi o otarır. Atası ot götürür, anası sağır. Nadirin balaca ağı kəsdirə bilmir ki, oziyyəti çəkən ailə, nəvə görə qaymaq Məşədi Möhsünə qismət olsun. Yalnız ona görəmi Mehbalı sadələşdirdi, böyüklər qarşısında dayananda özünü, ailəsini, bir sözlə, haqqını unudur.

Ata tərəfindən cəzalandıran "Nadir fürsət tapıb dəhlizə keçdi, küçəyə qaçdı. Küçədə heç kəs yox idi. Hava qaralıqlaşmışdı. Küçənin sonunda bir süyüd ağacı vardı. Nadir başını ağacın soyuq gövdəsinə söykəyib ağlamağa başladı.

Nadir həmin bu süyüd ağacından sarı inək üçün nə qədər sarı yarpaq tökmüşdü! Yaz günləri onu doyurubmamış, qarını şişirtməmiş evə qayıtmazdı. İnək qazan dolusu süd verərdi. Nədənsə süd qazana tökülər-tökülməz çevrilib özganın malı olurdu. Budur, həmin inəyin

qaymağı özganın malıdır. Bir barmaq yediyi üçün Nadiri döyürlər, söyürlər..."

Beləcə, hekayədə qüssəli başlanğıc, sadə insanın evindəki gərgin drammatizm, cəzalandıran uşağın sarı inək üçün yarpaq çırpdığı söyüdə baş söykəyərək ağlamasıyla mətnə daxil olan xəfif lirizm, həmsisə fırladığına görə Məşədi Möhsünün dükanının möhürlənməsi, özünün isə qapı-bacasını bağlayıb bir gecənin içində arada çıxmasından irəli gələn komizm və nəhəyat, öz məhsulunun dəyərini və dadını bilərək gözü açılan ailənin ovqatından doğan, Mir Cəlalın digər nəsr əsərlərinə xas nikbin sonluq, eləcə də həssas oxucunun fərdi qaydadə seza biləcəyi digər keyfiyyətlər "Qaymaq" əsərinə milli hekayəçilikdə ayrıca bir mövqə qazandırdı.

"Qaymaq"da Mirzə Cəlil ruhu yaşayır. Mehbalı sovet dövrünə gəlib çıxan, hələ də yaşayan Novruzaldır.

Novruzəli ağasına buğda gətirir, kənd məhsulu gətirir, poçt qutusuna atmağa məktub aparır. Mehbalı eyni yazıqlıq və mütiliklə can qoyub hasılə gətirdiyi məhsulun özünə, ailəsinə hansı zillətlə başa gəldiyinin fərqi varmıdan Məşədi Möhsünə qaymaq daşıyır.

Əgər belə bir mükəmməl nəsr əsərinin müəllifi Mir Cəlil yaşasaydı, mən ondan rica edərdim ki, hekayənin adından dərhal sonra kursiv hərflərlə belə bir cümlə yazsın "Ustadım Mirzə Cəlilə ithaf edirəm". "Poçt qutusu" ilə "Qaymaq" bir-birinə rühan yaxın bənzəri olmayan bir hekayədir.

Bir mülahizəmi də bildirib əsər haqqında düşüncələrimə nöqtə qoymaq istərdim. Əsərin sonunda Mehbalının etiraflarından bilinir ki, kəndlilin öz qaymağına sahib olmasının səbəbkarı sovet hökumətidir.

"Qaymaq" hekayəsi o qədər tam və mükəmməl qələmə alınıb ki, Mehbalının bir yerdə düşündüyü və bir yerdə də dilə gətirdiyi sovet hökuməti sözünün yadlığı, hətta mən deyərdim ki, bəlkə də, əsərin çapını mümkün edən bir vasitə olaraq mətnə salındığı dərhal bilinir.

Qəribədir ki, 1933-cü ildə qələmə alınan bu kamil sənət əsəri ilk dəfə yazıldığından 23 il sonra – 1956-cı ildə ədibin ikicilik seçilmiş əsərlərinin birinci cildində işıq üzü görmüşdür.

Tarix göstəricisinə görə yazıcının çap olunan ilk hekayəsi "Doktor Cinayətov"dur ("Ədəbiyyat cəhəsinə", 1930). Əsərin sadə, bəlkə də, ciddi nəsrin uğurları üçün bir o qədər də təminat verməyən süjet xətti var. Tələbə Ramazanın kankan atası zadə alıb yatağa düşür və həkim dalınca gedən oğlan xəstəxanada Doktor Cinayətovun adamı hövsələdən çıxaran astagəlliyi, insan intizarına, xəstə ağrılarına dahşətli bir laqeydliyi ilə qarşılaşır.

Həkim Cinayətovun daxili boşluğu, biganəliyi, Ramazanın həyəcanları ilk qələm təcrübəsinin yazıçıya verdiyi fürsət miqyasında təsirlidir.

Zaman keçəcək 1930-cu ildən 1978-ci ilə, ömrünün son günlərinə qədər Mir Cəlil yüzlərlə hekayə yazacaq, bu hekayələrin içərisində çəğdə Azərbaycan hekayəçiliyinin zirvəsinə yüksələn əsərlər də az olmayacaq. Digəl ki, "Doktor Cinayətov" Mir Cəlalın həqiqi yazır olduğuunu, istedadını, ədəbiyyata yeni bir nəfəs gəldiyini bildirən əsərlər sırasında ilkiniyi ilə seçiləcək.

Sonralar Mir Cəlil müəllim "Bir gəncin manifesti"ni yaradacaq. Olsun, amma ki, "Doktor Cinayətov" (sonrakı nəşrlərdə "Həkim Cinayətov") hekayəsi gənc bir yazıcının kiçik manifesti səlahiyyətini özündə saxlayacaq.

Ədəbiyyata gələn gənc yazıcının iddiası və imkanları nədən ibarət idi? Nəşr üzü görən ilk hekayə nələri bəyan edirdi?

Öncə diqqət çəkən budur ki, bu yazı ilə Mir Cəlil özündən əvvəlki klassik nəsr ənənələrinə qırıqlmaz tellərlə bağlı olduğunu bəllə edirdi. Şübhəsiz ki, bu ənənə M.F.Axundovla başlayan, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev nəsr ilə zirvəyə yüksələn tənqidi-realizm ədəbi məktəblərinin zəngin xəzinəsindən qaynaqlanır.

İkincisi, əsəri ilk qələm təcrübəsi adlandırmaq ən azı insafsızlıq olardı. Çünki hekayə kəlləyət qədər peşakar bir qələmə məxsusdur, mətləbdən konar lüzumsuz təsvirlərə, müəllif müdaxilələrinə yer verilməyib.

Üçüncüsü, gənc yazıçı bədii üslub, konkret hadisənin bəllə bir həyat parçasının təsvirinə əsaslanıb olmuş əhvalatı göstərməyə üstünlük verir.

Dördüncüsü, təhkiyədə pafos yoxdur, əvəzinə reallığın sadə təhkiyəsi öz yığcamlığı ilə diqqəti cəlb edir.

Beşinci cəhət məzmunun və yazıçı niyyətinin maarifçilik ruhu ilə bağlıdır. Və nəhayət, Mir Cəlil hekayələrinin böyük bir qisminə aid edilə bilən komizmi xüsusi qeyd etmək yerinə düşərdi.

Bir kiçik hekayə ətrafında düşünərkən bu və ya digər əsərin uğurunu təmin edən bu sadə sənətkarlıq məziyyətlərinin meydana çıxması sübut edir ki, Mir Cəlil yaradıcılığının bütün dövrlərində püxtə bir sənətkar olmuşdur. Ədəb ilk hekayəsində bir ədəbi manifest olaraq irəli sürdüyü nəzəri tələblərə bütün yaradıcılığı boyu əməl etmiş, axtarışlarını, ədəbi nailiyyətlərini əsərdən-əsərə, hekayədən-hekayəyə, povestdən-povestə, romandan-romana artırmış və Azərbaycan bədii nəsrində yalnız ona məxsus olan sənət zirvəsinə yüksəldə bilmişdir.

Mir Cəlil hekayələrində öyrədici qayə sərhəd tanımır. Yazıçı insanı ardıcıl bir ihlamla məhz insan kimi yaşamağa, öz haqq və hüququnu dərk edib anlamağa, zəhmətinin, torpağının, təbiətinin, öz sağlamlığının qədrini bilməyə, mənəvi cəhətdən güclü olmağa səsləyir.

Yazıcının yaradıcılığının mövzu, mündəricə və üslubi təsnifatını aparmaq ədəbi tənqidin sevdibi, tez-tez müracət elədiyi araşdırma formasıdır. Mənim kimi sırası oxucular ayrı-ayrı əsərlərin lokal təəssüratına üstünlük verirlər. Elmi nöqtəyi nəzərdən birinci yol münasibdir. İkinci yanaşma da özünü doğruldu

və daha çox kütləvi xarakter daşıyır. Balka də, iki yanaşmanın sintezi daha mükəmməl nəticələrə gətirib çıxara bilirdi. Hər halda ümumiləşdirmə dağınıqlığı aradan qaldırır, müəyyən sistem yaradır.

Mir Cəlalın hekayələrini tam təsnif etmək bir qədər çətindir.

Zənnimcə, hələlik Mir Cəlalın bir-birindən maraqlı, estetik mahiyyətinə, mövzusunə, müəllifin həyat həqiqətinə münasibətinə və digər ədəbi-bədii məziyyətlərinə görə fərqlənən kiçik həcmli əsərlərini bu sayaq qruplaşdırmaq olardı:

Lirik psixoloji hekayələr; maarifçi hekayələr; təbiət hekayələri; uşaq hekayələri (həttə!); müharibə mövzulu hekayələr; satirik, yumoristik hekayələr; comiyyatin mahiyyətini təhrif edən formalizmin ifşasına yönəlik əsərlər; Sovet ideologiyasının sifarişli ilə qələmə alınan qurama hekayələr.

Göründüyü kimi, burada məzmun, mövzu və üslub baxımından yanaşma müxtəlif olduğuna görə hər hansı bəndlər arasında kəskin fərqlər qoymaq mümkün deyil. Tutaq ki, müharibə mövzulu və yaxud maarifçi xarakterli hekayələrdə asanlıqla lirik-psixoloji çalarları izləmək olar. Bu bölgü elmi deyil, oxucu təəssüratından doğan bir təsnifatdır.

Mir Cəlal 1940-cı illərin əvvəllərindən, daha doğrusu, ikinci Dünya müharibəsi başlanandan sonra bu mövzuda çox sayda hekayələr qələmə almışdır. Ədibin "Leyla", "Şərbət", "Vətən yaraları", "Mənəm də haqqım var", "Salam", "Oğul", "Döyüşünün dedikləri", "Titrək bir səs", "Qardaş qanı", "Boz adam", "Atlı", "Şahin və Sona", "Odlu mahnılar", "Havalı adam", "Mərcan nəmə", "Göylər Adamı", "Axsam səfəri" və başqa əsərləri bu qəbildəndir.

Müharibədən öncə ədibin qələmindən çixan əsərlərdə xalq həyatının real epizodları nə qədər zəngin bir yazı üslubu və cazibədar süjet xətti ilə, Mir Cəlal qələminə məxsus zərif təsvirlərlə, dərin yumor ovqatıyla maraq do-

ğurudusa, müharibə mövzulu hekayələrdə də dəhşətli hərbin ölüm, qan saçan fonunda insanları, onların hiss və həyəcanları, humanizm çağırışları bir o qədər ustalıqla ədəbiyyata gətirilmişdir. İnsan sarsıntıları, dözümlü, inam, bitib-tükənməyən həsrət və intizar bu əsərlərin ruhudur.

Mir Cəlalın müharibə mövzulu hekayələri yazıçının bənzərsiz yazı üslubuna uyğun olaraq yığcamlığı, həyatiliyi və yaddaqalan kompozisiyası ilə seçilir. Burada arxa cəbhə də var, cəbhə xətti də.

Müharibə mövzulu hekayələrin, demək olar ki, hamısında insan mənafehiyyəti, adamların bir-birinə, vətən toprağına, uşağa, qocaya, qadına inamı, sevgisi, dostluq münasibətləri bədii vasitələrin dili ilə sanki sınağa çəkilir və hər dəfə də dostluq, qarşılıqlı etibar tələq olunur.

"Zəngin və məzmunlu yaradıcılıq yolu" məqaləsində yazır:

"Mir Cəlal, bir çox başqa yazıçılarımız kimi Böyük Vətən müharibəsi illərində daha məhsuldar işləmişdir. O, əlində silah cəbhələrdə düşmənlə qarşı vuruşmaqla bərabər, qələmini də süngüyə çevirmiş, xalqın faşizmə qarşı qəzəb və nifrətini ifadə edən, vətənin oğullarını igidliyə, şücaətə çağıran, arxa cəbhədəki adamlarımızın fədakarlığını, əzmini, mənafehiyyətini təsvir və təqdir edən bir çox qiymətli hekayələr yazmışdır... Ədibin müharibə dövründə yazdığı və faşizmin insanlığa zidd, yırtıcı təbiətini məharətlə ifadə edən satirik hekayələrində bədii güllü dəhşət də dərinləşmiş, tamamilə yeni keyfiyyətlərlə zənginləşmişdir. Dərin nifrət, qəzəb ifadə edən bu güllüşün məzmunu, mahiyyəti dərin ictimai-siyasi mənə kəsb edir, insanlığın taleyi, gələcəyi, səadəti kimi ciddi bəşəri məsələlərlə bağlanır".

Bu fikirlərə yalnız bunu əlavə etmək yetər ki, mövzusu 40-cı illərdən, müharibə olaylarından götürülən bu əsərlərdə çağdaşlıq ruhunu hişf edən sirt isə Mir Cəlalın həyat həqiqətlərini yüksək bədiiiliklə təsvir etməsi, onun sənətkarlığı ilə ilgilidir.

MİR CƏLAL DİLİNİN POETİKASI

Mir Cəlalın bədii üslubunda epik və lirik təsvirin qovuşması xüsusi haldır. Bəzi dilçilər, xüsusilə tənqidçilər bu iki məfhumu ayırır, başqa qütblərdən yanaşırlar. Bu, səhvdir, çünki xüsusilə nəsrin poetikasından danışanda yazıçı obrazın daxili aləmini, mühitin sosial psixologiyasını, habelə təbiəti təsvir edərkən dilin məzmunundakı epik-lirik ovqatı ayırmaq niyyəti güdmür. Öncə öz ana dilində yazır, öz soykökündə düşüncü və ifadə edir. Ümumiyyətlə, yazılı ədəbiyyatda, təbii ki, nəsrə dilin imkanlarının yazıçı tərəfindən verilməsinin siyasi, sosial, milli, mənafehiyyəti misilsizdir, yeri gələndə qaranlıq qalın ciddi məsələlərə məhz bədii əsərlərdə cavab tapılır. Azərbaycan yazıçıları M.F.Axundovdan başlayaraq xarici, o cümlədən ərəb, fars sözlərindən, tərkiblərindən xilas ola bilməmişlərsə, ədəbi dilimizin saflığını qorumuş, daha da inkişaf etdirmişlər. Professor, görkəmli dilçi Fəxrəddin Veysəlinin sözləri çox yerinə düşür: "Xalqın dili onun öz tarix hüdüdlərindən çox-çox əvvəl başlanan, bütün mənafehiyyəti həyat boyu heç vaxt solmayan, həmişə yenidən parçaqlanan ən yaxşı çiçəkdir. Dildə bütün xalq, onun soykökü canlanır, özünü xalqın ruhu yaradıcı qüvvə ilə fikirdə ariyir, vətənin siması olur onun havası, fiziki hadisələri, iqlimi, çölləri, dağları, dərələri, meşələri, çayları, qasırğa və tufanları şəkli və səsa çevrilir".

Bir xeyli obrazlı, poetik səslənsə də, daqiq yanaşmadır; yazıçılarımız, şairlərimiz bu predmetlərin rəngini, səsinə, mahiyyətini monim-səyir və əsərlərində təsvir edirlər. Ötən əsrin 20-30-cu illərində yaranan nəsr əsərlərində dilimizin saflığı bir də o baxımdan təmizləndi: ərəb-fars tərkibləri azaldı, amma rus dili vasitəsilə beynəlmillət sözləri işlədildi. Lakin bu günün kontekstində yanaşanda romanların, povestlərin, hekayələrin dili canlıdır, təbii, maraqlıdır. Mir Cəlalın nəsr yaradıcılığında poetikasını qaynaqlandıran bəzi amilləri görmək lazım gəlir: yaşadığı milli məkan, ailə mühiti, aldığı təhsili, savadı, ixtisası, nəhayət, istedadı. Müşahidələr göstərir ki, şəhərdə doğulan, böyüyən gələcək nasirə kənddə, el-obada dünyaya gələn, camaatla ünsiyyətə bağlayan yazıçı dili arasında ciddi fərqlər istisna olunmur. Bu, yazıçı intellektində də özünü göstərir və birinci qisim sənətkarı udur. Yüksək təhsilli yazıçının dilində yeni, orijinal sözlər, terminlər çox işlədilir, təbii ki, belələrinin qəhrəmanları savadlı, ziyalı olur. İxtisasa gəldikdə, daqiq elmlərlə məşğul yazıçılarda istər-istəməz təbii-riyazi terminlərlə daha çox qarşılaşırıq. Eləcə də hüquqşünaslar, kənd təsərrüfatı mütəxəssisləri və ilxırlar. Ailə də həmçinin. Uşaqlıqdan aranda, kənddə, dağ bölgələrində, şəhərdə və s. məskunlaşan ata-analar o koloriti saxlayırlar və nə yaxşı ki belədir. Bu isə gələcək sənət övladına, hətta oxuyana öz müsbət təsirini göstərir. Rəşid

Behbudov təkcə səsinin gücü, tembrri, aydınlığı ilə seçilmir, onun ləhcəsindəki qərb zənaməzın akkordları seçilir, dad gətirir. Eləcə də dahi Bülbül.

Nəsrimizdə şərti tipikləşdirdiyimiz bu məsələ S.Rəhimovun, M.Hüseynin, Əli Vəliyevin, M.İbrahimovun, İlyas Əfəndiyevin, İ.Sixlinin nəsr yaradıcılığında bariz şəkildə yaşamaqdadır. Mir Cəlal da bu mərhələləri yaşamışdır, üstəgəl, əzəmətli Füzuli şeiriyatından son içməliliyi, milli poeziyanın təsvir ecazkarlığı yaradıcılığına təsir etmişdir.

Mir Cəlal "Bir gəncin manifesti" romanına nöqtəni 1938-ci ildə qoymuşdur. Bəli, birincisi, 30 yaşlarında bir cavan, ikincisi, nəsrimizdə çalxalanma, mövzu mütləqliyi, siyasi ab-havanın diqtəsi və s. mühüm amilləri də yaddaşdan çıxarmamalıyıq. Lakin müəllif bu əsərlə zəngin bədii-ədəbi istedadını göstərdi. Mir Cəlal xalqın obrazlı təfəkkürünə yaxından bələd idi, özü də xalqın içərisindən çıxmışdı. Bu xüsusiyyətlər romanda bütün dolğunluğu ilə əksini tapmışdır. Belə sıralamada mən təbiət təsvirini ilkin yərə çəkərdim. Təbiət insana həm estetik hisslər aşılayır, həm də insan psixologiyasını – davranışını təbiiyə edir. İkili təmasda əsər qazanır, oxucu isə yorulmur. Obrazın daxili aləmi açıqlarsa, bunun yolları arasında ən münasibi zahiri, yaxud daxili mizanların obrazlı, niyyətli, çoxmənalı verilməsidir.

Gəlin "Proloq"un ilk cümlələrinə diqqət verək. Yazıçı oxucunun yaddaşına köçürəcəyi hadisələri, hansı ki vətənimizin bir gözəl güşəsində baş verir; bu torpağın insanların azad, xoşbəxt yaşamağa qadirdirlər. Bu adamlar eyni zamanda sağlamdırlar təbiət kimi, əməksevərdilər əcdadları qədər. Çünki təbiətdir insanı yaradan və bu zərəcəklər də təbiətə bənzəməlidir. Mən bütöv bir fantomu oxucularına təqdim edirəm: "Bağçalar dərəsinin sağ tayından cənuba uzanıb gedən və təzəcə şumlanan əkin yerləri məxmər kəmə kimi dağları qucaqda idi. Zəmilərdən qalxan nəmli torpaq qoxusu yenicə açılan

bənövşə, quzuçiçəyi ətrinə qarışaraq havaya bir təzalik, mülayimlik gətirmişdi. Səhər soyuğundan sonra yumşalan hava hələ də narahat kimi tutulub açılmaqda idi. Buludlu göy intizar çəkən bir qəlb kimi çirpıyır, bir an da eyni vəziyyətdə qalmırdı. Cida boyu qalxan günəş cənuba axan müxtəlif biçimli, müxtəlifşəkilli əlvan buludlar arasında gah çırmaq kimi yanır, gah köz kimi sönür, gah kəhraba kimi sarılır, gah səfəf kimi parıldayırdı. Karvan-karvan ötən qalın-seyrək buludlar ardınca nəsə bir aydınlıq, bir parlaq gündüz olacağı yəqin idi. Aşağılarda, dərənin qovuşan yerlərində isə baş-başa verən söyüd, qələmə, qarağac, vən, iydə, zoğal ağacları küləyin səmtinə doğru can atmaqda, sanki kökdən çıxıb haralara isə getmək arzusunda idilər..."

İlk baxışda adi səslənə bilən romandır. Təsvir ləbuddür, lakin əsəri oxuduqca hadisələr, obrazlar, situasiyaların dəyişməsi, eləcə də xarakterlərin açılması və sair sanki "Epiloq"un köynəyindən çıxmışdır, bir ahəngin ritmlərini gözəlmişdir. Və proloq qayıdacaq. Və əsərin ilk səhifəsində isə biz yenə təbiətlə üzübüzük: Tut ağacı, Bahar, Ağaməcid. Kəndə məxsus ab-hava. Kənddə meyvə ağacı olar, onlara "hücum" çəkməyə başlayır. Və belə də görürük. Lakin kövrək konflikt buradan başlayır, sonralar dərin sosial məsələyə şərait yaradır. Bir nümunəsi: Baharla Ağaməcid mübahisə edir və savaşırlar. Bu əhvalat tamam kənar bir yerdə də baş verir. İki yeniyetmə kəndin bütün "sakit" yerlərini tanıyır. Yazıçı təbiətin qanunlarından çıxma bilməmək fəhmində üstünlük qazandırır: "Baharın sözü əgizində qaldı; ayağı budaqdan üzüldü, cəld əlini ağaca atdı, budaqdan sallana-sallana qaldı. Ağaməcid bir də vurmaq istəyəndə Bahar onun ayağının, topuq bəndindən yapışdı. Budaq şaraq-qıltı ilə qırıldı, hər ikisi gurultu ilə yerə gəldi. Ağaməcid əvvəl yazıq-yazıq zandı, sonra qışqırdı. Bahar ağrıyan ayağını tutub ufuldadi. Qalxmaq istəyəndə Ağaməcid onun üstünə cumdu..." Hər iki uşaq bir-birinin zərbəsinə

məruz qalır. Taleləri əslində buradaca, təbiətin qoynunda həll olunur.

Mir Cəlalin bədii dili həm xalq danışığının koloritini saxlaması və bu zəmində ayrı-ayrı həyat lövhələrini, obrazlarını nitqini və sairə dinamik, canlı şəkildə ifadə ilə seçilir; bir sözlə, hadisənin, obrazın poetikasını əks etdirir. Bu məsələdə romanın dilindəki ənənəvilik, kövrək intonasiya, lirik rəcətlər və təsvirlər görümlü ayanlaşdırır.

Sona arvad ailə başçısıdır, ağır güzəran keçirir. Evdə isə "Yusif-Züleyxa" xalçası durur. Gəlinlik yadigar kimi Sonaya əzizdir. Bir yandan da ailənin çətin durumu. Mərdana bu çatmır ki, xalçanı satmaq niyyətini anası pis qarşılaya bilər. Ana və gənc oğul arasındakı fikir mübadiləsi, əgər belə demək mümkünsə, dərin, lazımsız konfliktə səbəb də ola bilər. Lakin yazıçı ana-bala "konfliktinə" getmir. Əksinə, gəncin işdəki yorğun əhvalı, Baharın ayın-başının yoxluğu – psixoloji ab-hava təbii şəkildə təsvir olunur və oxucuya təsirini göstərir.

"Mərdan ot biçimindən qəş qaralanda qayıtdı. Kərəntini mıxçadan asdı, quru yerdə oturmaq istəmədi. Anasının çirpib yük yerinə qoyduğu "Yusif-Züleyxa" xalçasını açdı, qabaq-qabağa gül iyləyən Yusifin və Züleyxanın üstündə sanki çoxdankı bir həsrətlə rahatca uzandı. Elə arxayın, elə şirin uzandı ki, deyirdin bütün ömrü boyu çəkdiyi əziyyətlərin hamısını bir anda canından çıxarmaq istəyir. Anası həyatın kənar tərəfini sulayıb süpürmüşdü. Köhnə bir palaz salıb balıq qoymuşdu". Bu epizodda həm əməkdan sonra bir rahatlığa can atmaq ovqatı, digər tərəfdən, evdə ən aziz bir şeyi qonağa saxlamaq səxavəti, nəhayət, yadigar nəyəsə toxunmaq adətini təsvir edilmişdir. Mərdan anasına deyir ki, bu xalçanı kima saxlayırsan, ay ana? Anası cavablandırır ki, dur, az danış, kima saxlayacağam. Mərdan bildirir ki, bu xalça anası üçün müqəddəsdir. Öz əliylə toxumuşdur və onu da kəsdirir ki, belə şeylər o qədər də vacib deyil. Ona görə də deyir: – Məsəlmanın işi belədir, xalça-palazı yük

yerində çürüdür, özünün də canı çul üstündə çixır!

Sona bu sözləri qulaqardına vurur:

– Uşaqsan hələ, – dedi, – bala. Ev yiyəsi olmamısan, dabanla qapı açmamısan, nə bilirəm səliqə-sahman nədir. İyirmi ildən çoxdur onu üfürə-üfürə saxlamışam, bir niyyətim var ki, saxlamışam da! Ücəldən aman olar, görərsən niyə saxlamışam. Yox, ölərəmsə, onda heç!

Bu dialoqda M.Cəlal məişət səviyyəindən söhbəti çıxarır, eyni zamanda azərbaycanlı ailəsində etik normaların gözənilməsinə verir.

Biz kiçik bir söhbətdə dilin passivliyini görmürük, qəfil atmacaları da həmçinin. Əksinə, ananın müdrikliyi özünü bürüvə verir: xalçanın əzizlənməsi səbəbsiz deyil.

Sübuta ehtiyac duyulmur ki, yazıçının dil poetikası onun geniş və dərin həyat müsbəhdəsindən irəli gəlir, insanları dil müsbəhdə bələdliyindən nəşət edir: epitetlər, dil vahidləri, atmacalar, məsəllər və s. nəzərdə tuturuq.

Dilin poetikasına gəldikdə, Mərdanın və Sonanın danışığına müəllifin "müdaxiləsi" yoxdur. Obrazlar öz daxili nitqlərində səsləndirir fikirlərini. Professor Ağamusa Axundov bu məsələni obyektiv qiymətləndirib yazır ki, söhbətdə (dialoqda) yazıçının heç bir müdaxiləsi olmur, belə halları realizmdə izah etmək olmaz. rəsm əsəri fotosəkildən fərqlənən kimi, surət dili də ayrı-ayrı bələdlərin danışığından gərəkləndirilməlidir!

A.Axundov öz fikrinin təsdiqinə möhür vurmaq üçün məşhur rus yazıçısı A.Fadəyevdən sitat gətirir: "Çoxları unudur ki, bədii əsərdə, hətta danışmaq dialoq frazası məişət danışığında deyilən frazalara kimi sadəcə olaraq öz-özünə adamın ağına gələn fraza deyil; bu fraza da yarıdır. Onun yaradılması prosesi mürəkkəbdir, ancaq mexaniki deyil".

Mir Cəlalin orijinallığı ondadır ki, dialoq, söhbət təsvirini fonunda verir; təbiət mikro və yaxud makro mühiti tamamlayır.

Romanda dil poetikası Bahar – kəndistan, Sonaya – mühit, Mərdan – şəhər xəttiylə cərə-

yan edir. Bu ikiliklərdə, əlbəttə, təsvirdə ritmiklik, daxili qəzəb, xarakterin açılması və sairə əyanlaşır. Mir Cəlal zəngin dil ehtiyatına arxayınlıqla nəsrin şeirliyinə imkan yaradır. Məsələn, Mərdan Mövlam kişiylə xudahafizləşib çıxır. Onun əhvali-ruhiyyəsi yerində deyil: bu isə hadisənin sosial vəziyyətindən xəbər verir: "Mərdan yorğun olsa da, gün qalxanacan özünü Yaqubun məskəninə vətirməyə çalışırdı. Ancaq bacara bilmədi. O, batman-batman batdaq götürən ayaqları ilə çimli meşəyə diklənəndə hava lap işıqlaşmışdı. Şəfəqlə dağları seçmək olurd. Ağaclardan daman yağış xəzəl də düşüb səsləyirdi. Başqa heç bir səs-somir yox idi. Yol yeriməkdən Mərdanın ayaqları lap keyimişdi, qılçaları qoltuq ağacları kimi hissiz olmuşdu..."

Mərdan mühüm tapşırığı yerinə yetirməlidir, amma fiziki yorğunluq onu xatırlatdıqımız kimi əldən salmışsa, ruhi ovqat, daxili güc qalib çıxır, yazıçı təsvirin motivlərini dəyişir: "Mərdan... ox kimi havanı yərərək, qulaqlarında səslənən soyuq külləklərdə üzərək Tattılı kövşənlərinə yaxınlaşırdı. Ceyran düzündə sanki hər şey kənara çöküb tək atlıya yol verirdi. Bu gün artıq hökumət qoşunları geri çəkilməmişdi, atışma kəsilmişdi. Ağaclar arasından qalxan rütubət qoxulu tüstü kədər kimi dağlara və meşələrə çökürdü. Kövşən dolusu mal-qaranı, üstüağac və örtülü arabaları, dalına körpəsini şəlləmiş qadınları görəndə Mərdan vəziyyəti lap aydın başa düşürdü. Bir-birinə zidd əhval-təfərrüatın lakonikliyinə canlı təsir bağışlayır.

Romanda yuxarıda vurğuladığımız motivlərə qayıdıram. Bahar ilk növbədə kənd uşağıdır, kəndin özəl koloriti: dağ-dərəsi, otu-çəmənli, quşu-heyvanı, yağışı-quraqlığı və s. onun xarakterinə də təsirlidir. Saf təbiətin qoynunda doğulub boya-başa çatan adam şəhərlidən seçilir.

Mir Cəlal xəlqi yazıçıdır, kənd havasını yaşamışdı, cavan qələm sahibidi və bu amillər əsərin poetikasının bir mühüm atributu kimi

tərənnüm-təsvirdə özünü göstərir. Kənd uşağı, adətən, quşlara həssas aparır, onları ovlamaq istəyir, lakin bu, mümkünsüzdür, yəni əlində bir vasitə yoxdur istədiyinə nail olsun. Baharda da bu həsrət vardır.

Bahar obrazı ilk səhifələrdən ona görə sevilir – kənd əxlaqının əlamətləri onda mövcuddur: davakarlıq, söz götürməmək, heyvanat aləmini sevmək, gəzib-dolanmaq və ilaxır. Yazıçı Baharı iki məqamda verir: kəklilik və ceyran tutmaqda. Sonradan ikinci əhvalat daha ictimai səciyyə daşıyır. Baharın sərbəstliyi: "Qorucu kövşəndə olanda qorxulu idi. Bahar aşıqlarını gizlədib quzunun dalınca düşdü. Ağacı çiyinə qoyub fit verə-verə yeriyir, hərdən dərəyə daş atır, kol-kosu eşləyir, quş axtarırdı. Çünki çöl-bayıra bələddi, ümidi də var ki, yanılmamışdı, otların arasında çilçil bir şey gözüne dəyir, quş qanadına oxşadı. Kəklilik, tərənmirdi. Onu tutmaq üçün kənd uşaqlarının bir üsulu daha münasibdi: "Bahar yavaş yerdi. Papağını tez yuvanın ağzına basdı. Kəklilik bərk çırpındı, qənad çaldı. Az qaldı əldən çıxsın. Bahar onun quyruğundan yapışdı. Quş dartınıb uçaq istəyirdi. Bahar onu sevincək, ikiəlli qucağına basmışdı. Kəkliliyin bala çıxardığını zənn edib yuvasına baxanda boz və balaca yumurtalar gördü. İsti göycək yumurtaları aşıq kimi ovucalayıb cibinə doldurdu. Dünyaları fəth etmiş kimi yeyin, sevincək yeridi".

Bu epizodda uşaqlıq dünyasının həm daxili, həm də fiziki ovqatı necə də canlıdır. Kəklilik quşlar sırasında sevilir, daşdan-daşa, qayadan-qayaya səkir, otların arasına sinir. Hər bir uşaqlıq bu quşu tutmaq həvəsi oyanır. Bahar papağı ilə quşu tutur. Bu məqamda onun yumurtalarını görür. Bu məqamda yazıçı isti detal yaradır və uşaqların çox sevdiyi aşıq-aşıq oyununu xatırladır. Mən bu yeri oxuyanda uşaqlığıma – allinci illərə qayıtdım. Mənə ələ gəlmiş Baharın yanındayam və o, məndən cəld tərəpəndi, kəkliliyi tutdu, ona qibtə elədim. Bəli, yumurtaların istisi isə kəkliliyin qırt yatdığına göstərir.

Baharın uşaqlığını yaşamaq iqtidarından məhrumluğu quru, soyuq sözlərlə müşayiət olunmur, təbiətlə təmasında, daxili nitqində, xəyalında əyanlaşır. O, varlı uşaqların həyat tərzinə qibtə edir, özünü o yerdə təsəvvürünə gətirir, lakin daxili sünməyə yol vermir.

Mir Cəlalda kövrək, canlı təbiət təsviri mübaliğəsiz 30-cu illər nəsrində az yazıqlarda nəzərə çarpır. "Bir gəncin manifesti" gənclik romanı olduğu qiymətində müəllif belə bir təsvir üslubunu seçmişdir! Budur, Bahar öz müşahidəsini xəyala bükür, içəridən danışır: "... Damrlarında süfrə-süfrə alma, ərək baxı sənlər, tut qurudamlar nə qədər xoşbəxt idilər! Onlar möhtac və ac deyillər. Bağların, bağçaların, dirliklərin məhsulu onlarındır. Bahar baxdıqca ağzı sulanırdı. Həyat ona həm dadlı, həm də acı gəlirdi. Kəndin ortasından axıb uzaqlara yol alan, gün altında kərənti tiyəsi kimi işıldayan Səbey çayı. Çay üstündə xəyal kimi uçan qaranquşlar, Badamlı bulduğundan buz kimi şərin suyu, söyüd kölgələri, həyatlardan göyə ətir səpən məxmər, mixək gülləri, gülüyşə nar ağacları... mələşən quzular, bal yığan, beçə verən anılar, kövşənə səs salan cədan mahnları, kəklilik ovu..."

Nəsrdə lirizm hər bir yazıcının üslubuna qismət olmur və adətən, bu, müəllifin publisistikaya meyindən irəli gəlir. M.Cəlalda qeyd etdiyimiz israrla lirik ricasət, obrazların "diri", "canlı" danışığı, xəlqilik və milli kolorit, intonasiya qüvvətlidir, fərdi yozumdur. Professor Ağamusa Axundov yazır ki, lirik ricasət nəsrimizdə o qədər də geniş yayılmamışdır. Onlara az-çox Mir Cəlalın və İ.Əfəndiyevin əsərlərində rast gəlirik.

Bahar xəttinə qayıdaq. O, kənddədir, şəhərə yol almamışdır hələlik. Belə bir niyyətdən istifadə edən yazıçı kəndi bütün detalları ilə, otu-çəmənli, ağacı-budağı, dağ-dərəsiylə, narıxı-quzusu ilə verir: "Güney kəndinin şimal tərəfi dağavar yer idi. Düzdən dikləndikcə xırda təpələr, təpələri ötdükcə tək düşmüş Gündüz dağı. Onun dalında yəna

silsilənmiş göyümsov dağlar gəlirdi. Güney kövşənini şimaldan ayıran göyümsov sıra dağların başından il uzunluq qar gətməzdi. Ətkələri yay-yaz yamyaşıl olardı. Buralar kənddən uzaq olsa da, otun çoxluğundan yerindən tez qalxan malını bura sürürdi. Uzaq kəndlərdən də naqir gəlirdi. Bahar burada mal otarardı".

Vəssalam. Lakin guşəmizin təkrarsız bir mənərəsinin təsviri. Və bir də insan!

Budur, Bahar ceyranı tutmaq istəyir; bunu yalnız uşaq sevinciylə yaşamaq mümkündür: "Bahar qolunu ceyranın boynuna salıb döşünə sıxmışdı. Bir əylə də heyvanın qabaq ayaqlarını birləşdirib bərk-bərk tutmuşdu. Ceyran mələyirdi. Hərdən çabalayıb əldən çıxmaq istəyirdi. Dağın başından, sürüdan ona səs verirdilər. Bahar ceyranın tükündən anasını onu təzəcə yaladığını bildi. Belinin tükləri hələ də yaş idi. Bahar onun gözəl başını, zərif boynunu tumarlamağa başladı. Göbəyinin maye kimi yumşaq olduğunu gördü. Ceyran lap körpə idi. Baharın ürəyi lap birtəhar oldu. Balasını çağırın ananın səsi Baharı kövrəltirdi. az qaldı ceyranı əldən buraxsın. Heyvanın üzündən öpdü, özünə toxdaqlıq verdi: Mən öldürməyə aparmıram, baslayacağam, ələ öyrədəcəyəm. Quzu kimi saxlayacağam."

Yazıçı dilinin poetikasından danışırıqsa, Baharla ceyranın taleyində bir assosiasiya vardır: hər ikisi hələ baladır, hər ikisinin anası yaşayır. Baharın fərqi ondadır ki, onun taleyində sevincə payı yoxdur və bir azdan və bir əyləndi qoşuq qaradaşının soracağı ilə şəhərə üz tutacaqdır. Onu fəlakətlər gözləyir. Ceyranın taleyi yaxşı mənada Bahardan seçilir. Baxmayaraq müstəbirləri yaranacaq, lakin onu Baharın anası Sona buraxacaq ki, gedib öz anasına qovuşsun. Bahar bir gecəlik sevincini yaşayır. Ceyran isə oksinə: "Ceyran küsmüş kimi üzünü yana çevirdi. Bahar onun başını kasaya ayıb balaca, bülöv rəngli incə do-daqları suya dayanaqca buraxmırdı. Ceyran nə yeyir, nə içirdi. İri, dalğın gözlərini pəncərədən, çölün qaranlığından ayırmırdı. O, üzünü qaranlığa doğru çevirib ələ sakit durmuşdu ki, deyər-

din anasının səsini, hənitirsini gözləyirdi..." Hər iki epizodda – mənzərənin təsvirində yazıçı dilimizin zənginliyindən, bədii ifadə vasitələrindən maharətlə yararlanmışdır. Həç bir xırda məqam, detal, əşya maddiliyini itimdir. Belə bir yanaşmada bədii dil məsələləri məşğul olan dilçi ağıllarımız, o cümlədən akademik A. Axundov, M. Hüseyn, S. Rəhimov, Əli Vəliyev səviyyəsində yazıçılarımızdan danışarkən Mir Cəlalı da bu sıradə götürmüşdür.

M. Cəlal məhz romanda təbiətlə insan arasındakı psixoloji tamamlanmaya üstünlük verir. obrazın hisslərini açır. Ceyran simvolik obrazdır – vasitədir; xüsusilə, bir sıra situasiyalara aydınlıq gətirir. Sona da, Bahar da kasib zümrənin təmsilçiləridir. Amma geniş qəlbə, isti məhəbbətə malikdilər, mərhəmətlidilər. Vətənpərvər Sona arvad ceyranı anam obyektinə çevirməkdən çox uzaqdır. Yeganə yolu seçir: ceyranı buraxmaq. Sona, hətta son məqamda ceyranla vidalaşır: "Ceyranı arabanın kənarına gətirib üzündən öpdü, ürəyində "ya mədəd" birdən yerə tulladı. Ceyran yenidən parvaz edən quş kimi göydə cəld qol-qanad açdı. Fərəhindən, heyratından, gözləmədiyi hadisədənmi yavaşca bir mələdi, özünü sükuta qorq olmuş qarənliq çölün dərinliklərinə atdı. Kolluqlar arasında bir xəyal kimi yox oldu".

Mir Cəlal Baharı dərin istəklə yaratmışdır və maraqlıdır, bu obrazı təbiət, rüzigar həmişə izləyir, gözdən qoymur. Ümumiyyətlə, yazıçının təbiət təsvirində fəlsəfi motivlər səslənir və qəhrəmanların iç dünyasını, ictimai mühitin siyasi-məişət bilməçələrini açır. Bahar şəhərə qışda, soyuqda-sazaqda üz tutur. Təbiətin bu fəslə kasib-varlı təzadlarının ən optimal meyanıdır. Baharın ehtiyacı varmı və naməlum yolu seçsin? Həqiqətdir ki, əhalinin necə yaşaması onun bazarından bəllidir. Yazıçı bu "ölçünü" götürür. Baharı buraya gətirir. Bazarın bazar xaosunun o təsvirdə poetikası: "Bazarda camaat qaynaşdı... Dükənlərin qabağında iynə salmağa yer yox idi. Qəssablar gümüş

kimi parıldayan çəngəllərdən şaqqa-şaqqa asılmış qoyun ətini kasib iti balta ilə iri kütük üstündə doğrayırdılar. Adamlar əllərində xurcun, zənbil, səbət, qəzet basabas edirdilər. Ət alan, quyuq çəkdirdi, ıçalat istəyən, dəri axtaran kim..." Və bu cür bazarın Məşədi Abbaslan Baharlan yox deyil. Birincilər harınlar, laqeydlər, soyuq ürəklilərdilər. Yazıçı Məşədi Abbasın zahiri, oturuşu-duruşunu təsvir edərkən mən bu günümüzü xatırladım və yazıçı uzaqgörənliyinə qibtə etdim ki, müstəqilliyimiz retro bazarlar və adamlar dövrünü yenidən canlandırdı: Oxuyuruq: "Məşədi taxtın üstündə çöməlmişdi, ilan kimi, uzun və qara bir şeyi ağzına alıb sorurdu. Bahar diqqət eləyəndə "ilan"ın o biri ucunun bir şüşə qaba keçirildiyini seçdi. Məşədi sorduqca şüşə qabdakı su qaynayıb quruldayırdı..."

Romanın poetikasından danışarkən, yazıçı uzaqgörənliyinə mövcud sosial-məişət kontekstində yanaşılmalıdır.

Bəs Baharın xələfləri necə? Yaşayırlarmı? Romanda həzin, sinirə təsir göstərən bir görünmə: "Bahar ayaqyalın, küçələrin soyuq palçığını ayaqlaya-ayaqlaya, sürüşə-sürüşə, özündən böyük, ağır ıçalat səbətini bu qolundan o qoluna keçirərək hıqqana-hıqqana küçə qapılarına gəzib həzin və sadə uşaq səslə çığırdı: – Ciyər alan, ay ciyər alan!

Təəssüf ki, mənfəi cavab verməyəcəyik. Bakı küçələrinin Baharlar əlinə alıb hərbəllə, maşın yumaqla, oğurluqla məşğuldurlar. Hərçənd, Məşədi Abbaslan dükanda oturmurlar, nümayəndəsini əyləşdirirlər. Bir həqiqətdir ki, Məşədi Abbasların xələfləri yəndə ağa-lıqla, eys-ışratlı günlərini keçirirlər, irimiyəli inhisarçılıqla yaşayırlar, təhsilli ziyalılar üzərində "pul" hökmranlığını edirlər. Allah ruhunu şad eləsin, Mir Cəlal müəllim, Siz necə də dahi ədəbsiniz. Sovet ideologiyasının tüğyanında aşağıdakı təsvirinizlə, anə dilimizlə XXI əsrə mesaj göndərmisiz ki, ey mənim oxucularım, bu gənclik romanımı oxuyanda bən gəncliyin gələcək taleyilə oynamayın, az hann-

laşın. Bütün işıqlı dəyərləri yalnız övdlərini-za istiqamətləndirməyin, axı, Baharlanımız da bu azad məmləkətin soydaşlarıdır. Oxuyuruq: "Aşpazxanaların (indi restoranların, barların, kafələrin – A.E.) qapısından cölə çıxan isti havadan, varlı evlərinin bacalarından qalxan tüstüdən, kükrəyərk bəyləri toy məclislərinə aparan fayton atlarının gövdəsindən qoparı buğdanmı, nədənsə küçələrdə hava bir az mülayim hiss olunurdu. Yerini donu isə açılmırdı. Bahar isə köhnə çarıqlı, yalınaq, gödək pal-tarda qəssab dükəninin qapısında əsim-əsim əsirdi. Dişi-dişini kasirdi".

Mir Cəlal Baharı belə bir mühitdə ona görə təsvir etməmişdir ki, onun taleyi bizi sızlat-sın, kövrəlsin. Yox, Baharlan bu yönə, miskin hala salan cəmiyyəti məhv etmək gərəkdir. Bədbəxtlik psixologiyası ilə bənşilməməlidir, bunun üçün hər bir insan özündə qüvvə tapmalıdır. A.S. Makarenko göstərmişdi ki, biz elə adam tərbiyə etməliyik o, xoşbəxt olmağa bərculu olsun; bədbəxtə kömək edilməlidir, bu vacibdir, lakin daha əsləsi budur ki, ondan tələb edərsən – bədbəxt olmasın. Xoşbəxt olmaq isə təsadüfi baş tutmur, xoşbəxt adam olmağı bərcəmaq gərəkdir, istismarın, birinin digərini əzməsinin aradan qaldırıldığı, insanların hamısı üçün bərabər yollar və imkanların olduğu bizim cəmiyyətimizdə bədbəxtlik olmamalıdır".

Bahar soyuq havada soyuq insanlarla qarşılaşır – bir ümidgah niyyətiylə. Yazıçı təbiətlə biganə adamlar arasında doğmalıq görür, qış sazağı xarakterləri tamamlayır. Bahar ümidini itirmir, o, ölümlə üz bəüz dayandığını duyursa da: "Son ümidlə özünü xozeynin qapısına saldı. Qorxa-qorxa döydü. Səs-səmir yox idi. Donan və qovuşan bərcəqlər ilə qapının dəmirini bir də tərptədi. Həyətdən qarı ayaqlayan addım səsi eşidiləndə uşağın sənən ümidlərinə sanki həyat eşqi saçıldı. Qapı açılarda azıb yorulmuş pişik balası kimi cəld içəri girmək istədi. Xanım əlindəki mitili – Baharın köhnə yorğanını və daşqa sürəndə gətirdiyi ağacını eşiyə atdı..."

Mir Cəlal təbiətin bu çağında – təbiətin mütləq qanunu ilə – qışdır, deməli, soyuqdur – cəmiyyətin hökm sürdüüyü qanunauyğunluqların mahiyyətini insan psixologiyası ilə ahəng yaratdığını verir. Predmet və hadisələr öz xassələrini daşıyırlar: qışdır, küçələr buz bağlamışdır, tamamilə qanunidir; insandır – mənavi keyfiyyətlərə, icimai münasibətlərə malikdir və özünün mövqeyini ifadə edir. İnsana sevinc, xoşbəxtlik, rahatlıq gətirən münasibət məhz kimsəsiz bir uşağın həyatına laqeyd qalmamalıdır. Y.N. Pavlovski demişken, təbiət onu başa düşən insanın idrakına nöinki qida, həzz verir, eyni zamanda onun bədii duyğusunun təkmilləşməsinə yardımçı olur. Lakin Baharı başa düşən tapılır. Hətta evin qadını, xanımı ana hissiyyətini itirməklə qapını bərk çırpır Baharın üzünə, hətta quldura oxşadı: "Boş və bəran uğıldayan qarənliq küçəyə sarı yönəldi. O, tufana düşən yarpaq kimi əsib yerdən-yerə dəyirdi".

Xanımla Baharın ünsiyyəti baş tutmur. eləcə də soydaşları ilə. Cəmiyyətin bədbəxtliyi təsvir etmək və əsaslandırmaq üçün Mir Cəlal geniş tətərrüatə yol vermir. yalnız sadə və adi görünən "ünsiyyətin əxlaqi mahiyyətini ön plana çəkir. Yazıçı böyük pədaqoq-etik idi və belə bir ştrixi təsadüfi seçməmişdi.

Biz bədbəxt bir cəmiyyəti görürük: psixoloqların da şəhadətinə görə, insan üçün ən böyük cəza onun başqalar: ilə ünsiyyətdən məhrumluğudur. Eləcə də cəmiyyət öz sakinlərində ünsiyyətini itirmiş olarsa, süquta layiqdir. Bahar ünsiyyət, ülfət bağlayan bir kimsəyə rast gəlmir, onu ağuşunda "qızdıran" yeganə bir buz, qar "yorğanı"dır, can-sız əşyadır. Yazıçı yazır: "Sanki Baharı iynəli yorğana bürüdülər. Elə bir yorğana ki, tikan kimi əzəblə, hamam kimi isti. Bahar get-gədə xarici ələmdən, qərdən, borandan. qorxudan. qarənliqdan aralandığını, fəlakətin dərinliyinə doğru endiyini, qaçığıdan qurtulduğunu, bu qəribə yorğanın içində kiçildikcə bir növ rahat olduğunu zənn edirdi. Gözünə qəribə bir

yuxu dolurdu. Yazdır, sel şaqılıyla gəlir, kənd uşaqları cərgə ilə tamaşaya durmuşdular. Ağaməcid onun itələyib bulanıq, daşlı sulara salır. Su topuğuna, sonra dizinə, daha sonra döşünə qədər qalxır... Baharın ayağı yerdən üzülür. Sel onu beşik kimi yırğalayır, daşdan-daşa vurur. Anası da özünü çaya atır, onlar bulanıq sulara üzülür. Ağzına su dolur. səsi çıxmır..."

Bu, mistika deyil, bir həqiqətdir. İnsan an ağır dəqiqələrində bütün yaşadığı ömrü bir anda yaşayır; xəyallarına qovuşur. Bahar isə elə bir gün görməmişdi, kəndini, baharı, çöl-bayırı və bir də ana ülfatını, hanirtisini duymuşdu. Yazıçı bu iki "qütübü" Baharın kövrək xəyalına gətirir.

Artıq real bir kabus onunla əlbəyaxadır. Bir çocuğu arzusunun ölümdən alıb aparacaqdır. Ana məhəbbətindən, qardaş həsrətindən məhrum edəcəkdir. Mir Cəlal bu dəfə də qələmini təbiətə verir; bu, amansızdır, ölüm gətirəndir; bir uşağın rahat isinmək, qarın doyunca yemək həsrətini gözündə qoyan kabusdur. "Bahar diksindi. Gözünə isti evlər, qızarmış təndirlər, alovlu buxarlar göründü. Özünü belə bir yerə salmaq meyli ilə çırpındı. Lakin qulağına dedilər: "Onların yiyəsi var". Bahar bərkimiş və ağırlaşmış kirpiklərini güclə açdı. Damların bacasından çıxan tüstünü kütlək ətrafa səpirdi. Pəncərələrdən tutqun işıq gəlirdi. Bunların hamısının "yiyəsi" vardı səhəbsiz yalnız bir məxluq idi. Yalnız boranlı küçələr səhəbsiz və müftə idi".

Bahar can üstə, o, bunu duymur, ağıl kəsmir. adam beləcə nəfəsiylə vidalaşır və yeganə imdadına çağırdığı anası olur. Onun üçün ki: "Ana, ay ana!" – Onun xəyali səsinə axşamdan yuxulayıb gecəyarısı ayılan ana uşağının arxayınlığı kimi bir zəriflik hiss olunurdu. Belə uşaq dillənəndə ürəyi bir tikə olan ana "can" deyər, cəld qalxıb onun yatağına baxar, üstünü örtər, rahatlardı. Uşaq ana məhəbbətinin istiliyində təkrar xumarlanır, ləzzətli yuxular görərdi. Baharın qisməti bu deyildi, o özünü

müdhış bir biyaban tənhalığında hiss edəndə yenə çıxırmaq istədi: "Ay ana!"

Mir Cəlal dilin poetikasına müvafiq üslubda, tərzdə səsi, intonasıyanı götürmüşdür. Bahar hələ lazımınca anlamadığı obyektiv gerçəkliyin, qəzavü-qədərin mütləqliyinə daxili münasibətini ifadə edə bilməyib anasını səsləyir. Öz həyəcanlarını söz və səslə, sarsıdıcı ahənglə, titrək tembrlə nümayiş etdirir. Bu səs tək deyil, çovğunlu boran yalnız ac qurd kimi quduzcasına səslənir, güllə kimi Baharın qəlbinə soxulur. Mir Cəlal Baharın və çovğunun səsinə qorxu, vahimə hissələrini əks etdirir, ölməkdə olan bir yeniyetmə uşağın həyata, insanlara münasibətini təsvir edir. Məşhur filosof H.Spenser yazır ki, hər bir nitq iki elementdən: sözlərin tələffüz olunduğu kəlmələr və hiss-həyəcan işarələrindən ibarətdir. Bu sistemdə müəyyən kəlmələr fikri ifadə edərsə, onlara uyğun səs ahəngləri fikir sayəsində yaranan, bu və ya digər dərəcədə xoşagələnlə və gəlməyən duyğuların ifadə edirlər.

İnsan səsinin bütün dəyişkənliyini əhatə edən və sözün adı mənasında işlətdiyimiz vurğuya, fikrin ifadəsinə ruhi həyəcanların kommentariyası kimi baxmaq olar! Romanda obrazların xarakterləri, daha doğrusu, düşüncə tərzı, yozumu dialoqlarda aydın nəzərə çarpır. Lənglik, ətalət, qondarma münasibət yoxdur. Bu dialoqlarda obrazlar öz səviyyələrində danışirlər. Və bəzən özünü hazır edəncən bir "məşq" də aparır daxilində. Məsələn, Sona xalçanı satmaq istəyəndə müdrikləşir; sanki şəxsi malını yox, "Vətəninin hana quran əli qabiliyyətli qızları, məclisləri bəzəyən məğrur oğlanları Sonaya baxır: "Sona! Sona!" səsləri qulaqlarında cingildəyir. Bu da hər şeyə nöqtə qoymur, Sona nəzərlərini təbiətə, havacatə dikir: "Sona tutqun üföqlərdə də göylərin hiddətini, kainatın incimış uşaq kimi boğuş simasını gördü. Qayıdıb ovcuna pul sayan ingilislə baxdı. O, sinəsini irəli verib məğrur dayanmışdı. Müştük kimi düz barmaqları ilə ovcu dolusu sarı qızilları sayırdı". Bu məqamda

Sonanın içində milli heysiyyət baş qaldırır və "Sən nə edərsən, qul zamanından min illər keçib, bura Misir deyil, Azərbaycanıdır. Sən Yusif deyilsən, sən Mərdanlar böyüdən Sonasan."

Daha dialoqa girməyə dəyər, özü də sərt mövqedən.

... – Satmıram!

– Necə? Necə yəni?

– Satmıram, əfəndi!

Bunu dediyilə ovcundakı qızilları yerə səpdiyi bir oldu. Camaatı marağ götürdü. Təcir irəliyə yeriyib əlini cibinə saldı.

– Azdırsa, al, on beş olsun!

– Satmıram!

– Bu da iyirmi!

– Yorğan bilib üstümə sərəcəyəm!

– Otuz qızıl, di sözü yoxdur ki!

– Paltarım yoxdur bürünəcəyəm!

– Əlli qızılını al, üstündə bir dəst də paltar".

Və sonra "itə ataram, yada satmaram" cavabı vətənpərvər bir azərbaycanlı qadının ürəyindən çıxan səsiydi.

Əsərdə dialoqlar çoxdur, yazıçı yeri gələndə kompozisiya bitkinliyinə yönəldir. Mir

Cəlalın nəsrində qəhrəmanlarının ovqatı, kövrək intonasıya, daxili nitqin məntiqi və s. süni səslənir. Söz yaradıcılığı zəngindir, bu, hər yazıçıya nəşib deyil. Həyatın dərinəndən müşahidəsi nəticəsidir ki, yeni ifadələr, sözlər işlədir, dil mühitini olvanlaşdırır. Məşhur rus dilçisi N.M.Şanski bu məsələdə yazır ki, rus dilinə daxil olan hər sözü neologizm hesab etmək olmaz. Daxil olan sözlər rus dilinin söz yaradıcılığı, semantik və qrammatik sistemlərinə uyğun kəlmələridir.

"Nəsrin poeziyası" anlayışı işlədir, mən qürurla deyirdim ki, Mir Cəlalda bu, fərdi təsvir ovqatına malikdir. təmiz havayla doludur: "Ağaclardan daman yağış xəzələ düşüb səs eləyirdi". Bu, açılmaqda olan səhərin ilk əlamətidir. Yaxud: "Ağacla arasından qalxan rütubət qoxusu, tüstü kədər kimi dağlara və meşələrə çökürdü". Bu, atışmadan sonrakı sakitliyə işarədir. "Kəbrit işığında onun sarı bıqları çöp kimi seçilirdi". Kiçik çayçı dükənində çayçı adamın ön yad-daqlan cizgisidir.

II
FƏSİL

*Müasirlərin
xatirələrində*

Bu fəsildə Mir Cəlal haqqında xatirələr toplanıb. Belə bir söz var: "Havalar soyusa da, xatirələr soyumur". Mir Cəlal söziin əsl mənasında qalın-qalın kitablara sığacaq xatirəli bir ömür yaşadı. Həmkarlarının, dostlarının, doğmalarının, qohumlarının, tələbələrinin, övladlarının, nəvə və nəticələrinin yaddaşında silinməz izlər qoyub getdi. Ən başlıcası, onu çoxminli oxucuları unutmur. Yazıçı, sənətkar üçün bundan böyük xoşbəxtlik yoxdur. Mən bu sözləri Mir Cəlalın həm övladı, həm də oxucusu kimi deyirəm. Cavan heykəltəraşlardan biri Mir Cəlalın kiçik bir büstünü işləyib. İndi həmin büst mənim evimdə, Mir Cəlal müəllimin iş otağındadır. Son dərəcə canlı alınan o büstə baxıb xəyala dalıram. Mir Cəlal günü-gündən doğurdanmı tarixə çevrilir, o, doğrudanmı bizdən uzaqlaşır? Bir həqiqət də var ki, böyük insanların yeri böyük tarixin səhifələrindədir.

Hafiz Paşayev

MÜASİRLƏRİM HAQQINDA XATİRƏ

Mən Mir Cəlal Paşayevi üç zirvənin fətehi kimi xatırlayıram: alim, pedaqoq, yazıçı. Mir Cəlal müəllim fəth etdiyi çox çətin elm zirvəsində müzəffər fəteh kimi dayandı, mütəfəkkir alim kimi tanındı. "40 hədis" kitabında oxuyuruq: "Qiyamət günündə alimlərin mürəkkəbi ilə şəhidlərin qanı çəkilir. Alimlərin mürəkkəbi şəhidlərin qanından daha ağır gəlir".

Mübaligəsiz demək olar ki, bu, Mir Cəlal müəllimin elmi əsərlərini yazarkən işlətdiyi mürəkkəbə də aiddir.

Yaxud başqa bir hədisdə: "Allahın qulları arasında alimlər yer üzünün qəndilləri (çıraqları), peyğəmbərin vəkilləri, mənim və o biri peyğəmbərlərin də elm mirasçılarıdır"... Yaxud:

"Alimlərin abidlər (ibadət edənlər) üzərindəki fəziləti sizin hər hanki biriniz üzərində mənim fəzilətim kimidir".

Mir Cəlal müəllim sözün əsl mənasında elmini alın tərilə qazanmış, həqiqətən, mütəfəkkir bir alim olduğu üçün, islam dininin alimə verdiyi bu ali sifətlər, keyfiyyətlər ona da məxsusdur.

Pedaqoji fəaliyyətində də Mir Cəlal müəllim kəşf etdiyi zirvənin müzəffər fətehi oldu.

Belə olmasaydı, alim, şair, dövlət xadimləri olan tələbələri onu hər an minnətdarlıqla, rəhmətlə yad etməzdilər.

Bəs yazıçılıq zirvəsində necə dayandı? Necə tanındı? İlk gənclik illərində, ilk qələm

təcrübəsilə oxucuların marağını, diqqətini cəlb edə bilmək hər yazıçıya nəsib olmayan səadətdir.

"Bir gəncin manifesti" əsərlə bu səadət Mir Cəlal müəllimə nəsib oldu və ömrünün son günlərinə qədər və sonra da əsərləri maraqla oxunur.

Mir Cəlal müəllim alimlik diplomu aldığı, müdafiə etmədiyi illərdə də, mütəfəkkir, alim düşüncəli gənc idi. O, "diplom alimi" deyil, bilik, təfəkkür alimi kimi tanınırdı.

Oxucunun etimadını, xalqın hörmətini qazanmaq o qədər də asan iş deyil. Xalq işində yüksək məsuliyyət hissi, düzlük, doğruluq, çörəyi halal, əməyə bağlılıq, sənətin mücahidi ola bilmək, böyüvə hörmət, kiçiyə mərhəmət, ailəyə sədaqətli olmaq kimi yüksək insani keyfiyyətlərlə zəngin olan gənc qələm sahibi Mir Cəlal illər keçdikcə sözüna, nəsihətinə ehtiyac duyulan ağısaqqala çevrildi.

Məhz bu keyfiyyətlərinə görə irsiyyət qanununun hökmüylə onun övladları da vətəndaşlıq mövqeyi qazandırlar: alim, pedaqoq, diplomat. Dövlət xadimi zirvələrinə yüksələ bildilər. Mir Cəlal müəllimin ailə ocağında vətəndaşlar yetişməsinin bir səbəbi də onların sədaqətli, fədakar, zəhmətkeş, ömrünü övladlarına, ailəsinə həsr edən atası Mir Cəlal müəllimin uşaqlarının anası, sevib-seçdiyi Püsta xanımın bağlıdır.

Ailə iki sütun – ata və ana üzərində duran saraydır.

Hər bir kişinin, xüsusilə yaradıcı kişilərin arxasında ismətli, dərin düşüncəli, dözümlü, fədakar həyat yoldaşı dayaq nöqtəsi olmasa,

mənəvi sarsıntı o yaradıcı şəxslərə yaratmaq imkanı verməz. Eşq olsun, özündən yaxşı xatirələr qoyan kamil insanlara!..

MİR CƏLALI XATIRLARKƏN...

Mən hər dəfə Mir Cəlalı yada salarkən vaxtilə "Press-Fakt" qəzeti müxbirinin məndən müsahibə alarkən verdiyi bir sualı xatırlayıram. O, soruşmuşdu: – O doğrudur ki, deyirlər Mir Cəlal və sizdən başqa sessiyada bütün müəllimlər rüşvət alırlar?"

– Bəli, belə bir hadisə olmuşdu. O zaman, yəni 1937-ci ildə Mir Cəlalın mən də Azərbaycan Qiyabi Pedaqoji İnstitutunun Şəki şəhərində keçirilmiş yay-imtahan sessiyasında dərs deyirdik. Tələbələr arasında belə bir xəbər gəzirdi ki, guya bəzi müəllimlər zaçot və imtahan zamanı tələbələrdən rüşvət alırlar. Bu sözlər bizim də qulağıma çatmışdı. Ancaq əhəmiyyət vermirdik. Fikirləşirdik ki, belə şeylər müəllimlərdən intiqam almaq üçün də yayıla bilər.

Bir gün institutun bufetində çay içərkən bizimlə yanaşı oturmuş bir tələbə yerindən qalxaraq bizə yaxınlaşdı, üzr istəyərək dedi:

– Bağışlayın, onu demək istəyirəm ki, sizin hər ikiniz bütün tələbələrin səcdəgahısınız.

Təəccübləndik. Mir Cəlal gülməyə başlayıb soruşdu:

– Nədən bu qərara gəlmisən?

– Ona görə ki, ancaq ikiniz pak və təmizsiniz. O biri müəllimlər tələbələrdən rüşvət alırlar.

Mir Cəlalın qaşları çatıldı:

– Eyib olsun sizin üçün. Sizə bilik verən müəllimlər barədə belə böhtan yaymaq tələbəyə yaraşmaz.

Mir Cəlal

Qılman İlkin

– Müəllim, vicdan haqqı böhtan deyil. Məndən və yoldaşlarımdan çoxundan alblar. Zaçot üçün bir qiymətdir, imtahan üçün başqa qiymət.

Mir Cəlal mənə tərəf qanrıldı. Mən onun baxışlarındakı qəzəb və təəccübü duyduam.

– Sən nə deyirsən, belə şey ola bilər? – deyə soruşdu.

– Mən inanmıram, – dedim.

Bu zaman tələbə stolun üstündəki çörək-dən bir tikə qoparıb dedi:

– Bu çörək mənim gözlərimi kor eləsin, əgər yalan deyirsən.

Mir Cəlal fikrə getdi. Bu zaman dahlizdə dərsin qurtardığını bildirən zəngin səsi eşidildi. Tələbələr gurultu ilə bufetə doluşdular və bizim söhbətimiz kəsildi.

O gün dərs qurtarandan sonra Mir Cəlal soruşdu:

– Sən necə baxdın o tələbənin dediklərinə. Mən fikirləşirəm ki, o tələbə yaqın ki, başqa müəllimlərə də bizim barəmizdə böhtan deyib.

– Yox, Mir Cəlal müəllim, o ki, çörəyə elə and içdi, inanmıram belə adam ikiüzlülük eləyə bilər. Onun dediklərində, bəlkə də, haqiqət vardır.

Sən fikir verirsənmi, institutun müəllim kollektivi içərisində orta məktəbdən gələn tanımadığımız müəllimlər də vardır. Ola bilsin ki, onların içərisində belə işlə məşğul olan vardır.

Bir gün günortadan sonra xəbər yayıldı ki, iki nəfər milis işçisi dərsin ortasında

sinfə girərək Azərbaycan dili müəllimi M-i həbs edib. Başa düşdük ki, o tələbənin dediyi haqiqətmis və onu tutduran da həmin tələbə olmuşdu. Demə, imtahan zamanı müəllim ondan külli miqdarda pul istəyib. Qəzəblənən tələbə də bütün yoldaşlarından pul toplayıb, aparıb verir və o biri tərəfdən milisa xəbər çatdırır. Biz yaqin elədik ki, bu, bufetdə bizimlə danışan tələbənin işidir.

Sessiya qurtarmışdı. Hamı evə qayıdırdı. Mən Mir Cəlalla bir kupeyo düşmüşdüm. Vaqonda gedənlərin oksəriyyəti tələbələr idi. Qatar yola düşəndən təxminən bir saat sonra kupemizin qapısı döyüldü. Gələn həmin tələbə idi:

– Müəllim, olarmı?

– Buyurun.

Onunla birlikdə saçları ağarmış yaşlı bir kişi də gəlmişdi. Onlara yer göstərdik. Oturdular. Tələbə sözü başladı:

– Müəllim, bilirsiniz niyə gəlmişik.

Mir Cəlal qımışdı:

– Deyərsən, bilərik.

– Müəllim, fikirləşdim ki, o müəllimin tutulmasını mənəndən biləcəksiniz. Ancaq Allaha and olsun ki, bundan mənəm heç qətiyyəən xəbərim yoxdur. Bu kişini də özümə götürmüşəm ki, şahadəət versin. Mənimlə bir kursda oxuyur.

Qoca müəllim də onun sözlərini təsdiq etdi və əlavə olaraq dedi:

– Mən qırx ildir ki, müəllim işləyirəm. İbtidai siniflər aparıram. Bu yaşında gəlmişəm ki, təhsilimi artırım və yuxarı siniflərdə də dərs apara bilim. – Sonra tələbəni göstərərək sözüünə davam etdi: – O ki qaldı Mirəlinin dediklərinə, doğru deyir, müəllimi tutduran başqa sinifdən olub. Və yaxşı elayib ki, tutdurub. Elələri müəllim adına ləkə vurur. Ya-zıq uşaqların pullarını güclə əllərindən alır və sonra qiymət verirlər. Buna nə ad vermək olar? Sizin fikriniz özünüzə getməsin. Əziz müəllimlər, mən sizdən xeyli yaşlıyam. Onu deyə bilərəm ki, belə adamların müəllim adı daşımağa haqqı yoxdur...

Qoca o qədər maraqlı danışdı ki, onun sözünü kəsmək istəmərdik.

Onlar gedəndən sonra Mir Cəlal müəllim gözələrini vaqonun pəncərəsindən eşikdə uzanıb gedən düzənlərə zilləyərək sudu. Nəhayət, dərindən nəfəs alaraq dilləndi:

– Bilirsən nə fikirləşirəm. Fikirləşirəm ki, Maarif Nazirliyi orta məktəb proqramlarına xüsusi bir insanlıq predmeti də daxil etməlidir. Qoy, uşaqlar kiçik yaşlarından insanlığın vəzifələrinə dərindən yiyələnsinlər. Bəlkə, bu yolla naqis insanlardan xilas oluq.

1936-cı ildə Mir Cəlal Lenin adına Pedaqoji İnstitutda mənə də dərs demişdi. O zaman biz institutun axırıncı kursunda oxuyuruq. Mir Cəlal da APİ-nin nəzdindəki aspiranturayı qurtarmaq üzrə idi. Eyni zamanda institutda Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə seminar məşğələləri aparırdı, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən mühazirələri isə professor Bəkirbəy Çobanzadə oxuyurdu.

Mir Cəlal yumşaq və mülayim təbiətli bir adam idi. Astadan danışdı. Biz tələbələr bir dəfə də olsun onun qəzəbləndiyini və yaxud səsinə ucaldığını nə görmüşdük, nə də eşitmişdik. O, məzə və yumoru çox sevirdi. Bu təbiəti onun əsərlərində də hiss olunurdu. O, bizə bir tələbə kimi deyil, yaxın dost, yoldaş kimi baxırdı. Buna görə də hamımız onun xatirini istərdik. Özü çox nikbindi və hər şeydə də həmişə nikbinlik axtarırdı.

Mən 1936-cı ildə institutu birinci dərəcəli diplomla qurtardığım üçün institut nəzdindəki aspiranturada saxlandım. Bu müddətdə Mir Cəlal artıq aspiranturayı bitirib, institutda mühazirələr oxuyurdu. 1937-ci ilin məşum günləri başladı. İnstitutda dərs deyən müəllimlərin sayı gündən-günə azalırdı. Kədr çatışmazlığı başladı. Maarif Nazirliyinin əmri ilə biz aspirantlar institutun hətta yuxarı kurslarında mühazirələr oxumağa başladıq. İndi müəllimim Mir Cəlalla çiyin-çiyinə mən də mühazirələr oxuyurdum. Bu illərdə Mir Cəlalla daha da yaxınlaşdım. Azərbaycan Qiyabi Pe-

daqoji İnstitutunda birlikdə işlədik. İnstitutun yay sessiyalarında da birlikdə olurduq. Yuxarıda qeyd etdiyim Şəki şəhərində baş vermiş hadisə də məhz bu illərə təsadüf edir.

İkinci Dünya müharibəsi başladı. Yollarımız ayrıldı. Mən cəbhəyə getdim. Mir Cəlal isə ali məktəblərdə müəllimliyini davam etdirirdi.

Müharibədən sonra mən pedaqoji fəaliyyətə yətimlə yanaşı, nəşriyyat sahəsində də çalışmalı oldum. Əvvəllər "Uşaqgəncnəşr"də, sonralar isə Azəməşrdə, "Azərbaycan" jurnalında

çalışdığım illərdə yenə tez-tez Mir Cəlalla rastlaşdım. Hər iki nəşriyyatda Mir Cəlalin əsərlərinin nəşr edilməsində yaxından iştirak etmişəm. 1961-ci ildə Azəməşrdə onun "İnsanlıq fəlsəfəsi" adlı kitabı çap olunmuşdu. Onu vərəqlərkən 1937-ci ildə Qiyabi İnstitutun Şəki sessiyasında dediyi sözlər yadıma düşdü: "Məktəblərdə mütləq "insanlıq" bir predmet kimi təlim olunmalıdır". İnsanlıq və insanlıq fəlsəfəsi bu yazıçıdan ötrü həyat idealına çevrilmişdi. İnsanlıq və insanlıq fəlsəfəsi onun əsərlərində həmişə qırmızı bir xətlə keçirdi.

MƏNİM MÜƏLLİMİM

1942-ci il, 1 sentyabr, səhər saat 8.30... Bakı Dövlət Universiteti filoloji fakültəsinin bir sinfində ilk mühazirəni gözəyirik. Çoxdan adını eşidib üzünü görmədiyim, əsərlərini sevə-sevə oxuduğum yazıçı Mir Cəlal ağır addımlarla auditoriyaya daxil oldu. Bəli, birinci dəfə idi ki, məşhur bir yazıçını yaxından görüb, səsinə eşidir, hərəkətlərini seyr edirdim. O zaman mən hardan biləydim ki, ömrümün 40 ildən artıq bir dövrü bu gün heyran və məhəbbətlə yad etdiyim bu adamlarla birlikdə keçəcək.

Bəş il mənim müəllimim – 3 il aspiranturada, 2 il doktoranturada elmi rəhbərim və konsultantım, 30 ildən artıq kafedra müdirim olan bu böyük alim-yazıçı ilə bu uzun müddət ərzində bir dəfə də olsun kiçik bir incikliyimiz olmadı. Əlbəttə, bu mənim deyil, məhz onun alicənablığının, xeyrixahlığının və böyüklüyünün nəticəsi idi. Ona görə ki, bu müddət ərzində mən onun təbəliyində çalışmışdım. Göstərişlərini həmişə onun istədiyi səviyyədə yerinə yetirə bilmədiyim hallarda onun mənimlə istədiyi şəkildə rəftar etmək səlahiyyəti var idi. Lakin o, bu səlahiyyətdən istifadə etməzdi.

Mir Cəlal müəllim əmək fəaliyyətinə hələ cavan yaşlarından filoloji fakültədə başlamışdı. Ömrünün sonuna qədər də həmin fakültədə çalışdı. Bu müddət ərzində yüzlərlə tələbə, onlarla elmlər namizədi və doktoru yetirdirdi. Və neçə-neçə dilçi, ədəbiyyatçı

alimlərlə, neçə-neçə yazıçı-sairlə çiyin-çiyinə çalışdı. Təkcə mən yox, bu gün onu şəxsən tanıyan adamlar içərisindən bir nəfər belə onun dilindən, yaxud əməlinədən inciyən adam tapıla bilməzi? Mən inanmıram.

Bununla bərabər onu da deyim ki, xoş rəftarı, mülayimliyi ilə yanaşı tutduğu vəzifəyə namusla xidmət edən bu adam işdə çox tələbkər və qanunpərəst idi.

Onun nəcibliyinə aid bir misal çəkmək istəyirəm: nə qədər ki, biz onun tələbəsidik, o, bizə adımızla müraciət edərdi. Onunla eyni kafedrada müəllim olandan sonra o, keçmiş tələbələrə təkcə adı ilə deyil, "filan müəllim" deyə müraciət edərdi.

Bu, onun xarakteri... Yaradıcılığına gəlincə, burada məsələ şəxslərin: elmi və bədii yaradıcılığı! O, bədii yaradıcılığında nə qədər realist və yumorist idisə, elmi yaradıcılığında bir o qədər romantikani və lirikani qiymətləndirməyi bacarırdı. Adətən, Mirzə Cəlil və Sabir vurğulan Füzuli, Cavid və Səməd Vurğun romantikasını və lirikasını lazımı səviyyədə dəyərləndirməyi bacarmırlar. Çox qəribədir ki, Mir Cəlal ədəbiyyatımızın hər iki qolunun nümayəndələri haqqında çox gözəl tədqiqat əsərlərinin müəllifidir. O, Füzuli lirikasını və romantikasını sevdiyi və qiymətləndirdiyi qədər də Sabir və Mirzə Cəlil satirasını da eyni sevgi və qayğı ilə qiymətləndirirdi. Ona görə ki, o, bir yazıçı kimi realist, satirik olduğu qədər də romantik, lirik idi. O, bir tərəfdən

"Anket Anketov", "İclas qurusu", "Ay İsmayıl, başa sal" kimi satirik, o biri tərəfdən "Söyüd kölgəsi", "Qaymaq", "Göylər adamı" kimi lirik, fəlsəfi hekayələri, "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab" kimi irihəcmli əsərləri ilə ədəbiyyatımızın iki qanadını yaradıcılığında birləşdirməyi bacarırdı.

Sovet totalitar rejiminin ən qəddar dövründə (1937-40) Mir Cəlalin yazdığı satirik hekayələr adamlara qan udduran rejimin çox böyük ustalıqla ifşasından ibarətdir. Bu gün bu hekayələri oxuduğumuz zaman bunların məhz o dövrdə yazıldığına təəccüblənməyə bilmərsən.

Mir Cəlal yaradıcılığının ən üstün cəhətlərindən biri də onun təmiz, şəraq və büllür dili idi. Onun dili xalq danışığı tərzinə uyğun, son dərəcə canlı, təbii ifadələrlə zəngin və bədii dildir. Buna görə də o, istər elmi, istərsə də bədii əsərlərə ilk növbədə dilin təmizliyi, qüsuruzluğu, ən ümdəsi isə xəlqiliyi baxımından yanaşır, bu vacib şərtləri hamıdan tələb edirdi.

1950-ci ildə "S.Vurğun lirikası" mövzusunda yazdığım namizədlik dissertasiyama tamamlayıb elmi rəhbərimə təqdim etdim. Mir Cəlal müəllim bircə kəlmə "mübarək" deyib kitabı vərəqləməyə başladı. O, oxuduca mən həyəcan keçirir, ürəyim əsir, nə deyəcəyini gözləyirdim. 10-15 dəqiqədən sonra başını qaldırıb:

– Sən işdən evə qayıdıb nahar etmək istədiyini anana necə deyirsən?

Sualı başa düşmədim. O, bir də sualını təkrar edəndə mətləbi anladım.

– Deyirəm, acam, mənə çörək ver.

Mir Cəlal müəllim:

– Ay sağ ol (bu, onun ən çox işlətdiyi söz idi). Onda yazanda da görək elə yazasan.

– Bəs mən necə yazmışam?

– Sən sağ əlini boynunun kökündən hərleyib sol qulağını qayırsın. Yəni "acam, mənə çörək ver" əvəzinə, "mənim yeməyə böyük təəşşüqüm var" deyirsən... Bu nə dildir, bala, adam dilində yazsana ("adam dili" ifadəsi də onun çox sevdiyi ifadə idi).

Part olduğumu görən Mir Cəlal müəllim mənim partiyıma məhəl qoymadan qələm götürüb cümlələrimi düzəltməyə başladı. O, qələmini kətan kimi vərəqin üstündə dolandırdıqca təzə cığırılar açılır, səhifələr qaralır, tanınmaz hala düşürdü. 2 saat ərzində o, yalnız 3 səhifədəki cümlələrimi "adam dilinə" çevirib dedi:

– Ana dilini yaxşı öyrən, bala.

Etiraf edim ki, bu söz əvvəlkilərdən daha çox mənə toxundu. Necə yəni ana dilini öyrən. Mən yəni ana dilimi bilmirəm?

Həç demə bilmirəmmiş! Kitabı qoltuğuma vurub evə gəldim. Mir Cəlal müəllimin düzəlişlərinə ağıl gözü ilə baxıb dönə-dönə təhlil etdim və mənə onun nə istədiyi aydın oldu. Burada məsələ cümlə quruluşundan çox ifadə tərzinə, lüğət tərkibinə aid idi. Dissertasiyanı yenidən işləmək üçün Mir Cəlalin özünün elmi və bədii əsərlərini təkrarən oxuyub onu tam başa düşdüm. Məsələn, onun S.Vurğuna həsr etdiyi bir məqaləsi belə başlayır: "S.Vurğun əlinə qələm alan gündən kağız-kuğuz kormamışıdır". Müəllif demək istəyir ki, S.Vurğun zorun şair deyil, təbiətən şair olmuş, anası onu şair doğmuşdur.

Mənim dissertasiyamda müəllimimin qırmızı qələmlə tutduğu iradlar, düzəlişlər qarşısında çıraq yandırdı və bu çıraq ömrüm boyu mənim yazılanma işıq tutdu. O zaman mənə toxunsada, sonralar başa düşdüm ki, müəllimim "ana dilini yaxşı öyrən" deyəndə, həqiqətən, haqlı imiş...

1968-ci ildə ədəbin 60 illik yubileyinə mənə mürəzzəq təyin etdilər. Onun yaradıcılığı yolunu yenidən izləyib mürəzzəmi hazırladım. Bu münasibətlə yazıçıya zəng edib mürəzzəmi əvvəlcədən ona oxumaq istədiyimi bildirdim. O, mənim təklifimə gülüb dedi:

– Təşəkkürümü bildirirəm. Zəhmət çəkmisən. Amma mürəzzəmi yubiley gecəsində dinləyəcəyəm.

Elə də oldu. Gecənin sonunda o, mənə razılığını bildirdi.

50 illik yubileyində biz onun şəxsi məşinada yaradıcılıq gecəsi keçirmək üçün Gəncəyə gəldik. Maşını oğlu Hafiz sürürdü. Söhbət S.Vurğundan düşdü. O, ilk gənclik illərini S.Vurğunla bərabər Gəncədə keçirdiyi və o zaman böyük şairlə çox yaxın olduqları barədə maraqlı epizodlar danışdı. Bu yerdə məşhur şairlərimizin birindən eşitdiyim bir əhvalatın doğru olub-olmadığını bilmək üçün ondan soruşdum:

- Bəs Bakıya gələndən sonra necə, S.Vurğunla yaxınlığınız, dostluğunuz davam edirdimi?

- Gəncədəki qədər yox.

Mən:

- Hətta siz də sonralar bunun səbəbini şairdən soruşmuş, o da sizə çox qəribə cavab verib, eləmi?

- Sən bunu haradan bilirsən?

Mir Cəlal təntənəli ziyafətlərə, içki məclislərinə getməz, sağlıq deməkdən xoşlanmaz və spirtli içki içməzdi. Buna görə də yazıçı uşaqlarının ad günlərinə, toy məclislərinə çox nadir halda gedər, qələm yoldaşları ilə yalnız iclaslarda, plenum və qurultaylarda görüşərdi.

Dediğim məşhur şair mənə danışmışdı ki, bir gün Mir Cəlal S.Vurğundan soruşur: "Ay Səməd, biz axı, Gəncədə çox yaxın dost olmuşduq. Bakıya gələndən sonra nə oldu, pişik asırdı, sən məndən soyudun?" Şair əlini Mir Cəlalin çiyinə qoyub deyir: "Bilirsən nə var, Mir Cəlal, sən "slişkom poryadoçnyı" adamsan, bizimki tutmaz".

Mən eşitdiyim bu əhvalatı ona danışib düz olub-olmadığını soruşdum. O gülüb dedi:

- Səməd yazılarında səmimi olduğu qədər, həyatda da səmimi olduğundan həmişə düşündüyünü deyirdi.

"İnsafın olsun" sözü Mir Cəlalin qarşısındakına etirazını bildiren ən ağır sözü, təkyə-kəlamı idi. Kafedrada bir müəllim digərinə etirazını bildirdəndə müdirimizin dilindən götürdüyümüz "İnsafın olsun" sözü-nü bir-birimizə deyirdik.

Yol boyu şirin söhbət edirdik. O, başı söhbətə qarışdığından məşinun hansı sürətlə getdiyinin fərqi nə varmırdı. Hərdən ayaqlıq spidometra baxır, sürətin saatda 80-90 km-dən artıq olduğunu görünə dərhal oğluna:

- Hafiz, insafın olsun, - deyirdi.

İndi o vaxtdan çox illər keçir. Artıq sevimli müəllimim dünyada yoxdur. Amma o, dünyamıza gözəl əsərlərini və 6 layəqətli övladını qoyub getmişdir. O övladlardan biri - Hafiz Paşayev indi ABŞ-da Azərbaycan dövlətinin səfirdir. İndi o, dünyanın ən qüdrətli bir ölkəsində Azərbaycanı, onun mədəniyyətini, diplomatiyasını, siyasətini təmsil edir.

Bu gün bu cavan oğlan da böyük yazıçı və böyük vətəndaş Mir Cəlalin yaratdığı əsərlərdən biridir.

Keçən il mən Azərbaycan nümayəndə heyəti ilə birlikdə ABŞ-da olduğum zaman Amerika konqresmenlərindən biri Hafizin sağlığına bədə qaldırın dedi:

- İngilis dilini mükəmməl bilən bu cavan oğlan, bizim dostumuz Hafiz ABŞ-a gələndə qədər Azərbaycan haqqında bizim heç bir təsəvvürümüz yox idi. Öz mədəni davranışı və mükəmməl biliyi ilə o, bizə Azərbaycanı həm tanıtdı, həm də sevdirdi.

Konqresmenin bu sözləri bizim hamımızın qəlbini fərəhlə doldurdu və biz hamımız həmin ziyafətdə Hafizə Vətənimiz üçün bu gərəklilişində uğur, atası Mir Cəlal müəllimə isə millətimize belə layəqətli oğul verdiyinə görə rəhmət dilədik.

ƏBƏDİYAŞAR ŞƏXSİYYƏT

Ölmürdən illər ötüb keçib. İndi təəssüflənirəm ki, gündəlik yazmamışam. Gündəlik ömrün salnaməsidir. Keçmiş xatırlayanda gündəlik insanın kərnə gəlir, onun köməyi ilə hər şeyi yerli-yataqlı yada salırsan. Gündəlik xatirə yazan üçün əvəzsiz mənbədir. İndi mən istəklili müəllimim Mir Cəlal haqqında xatirələr toplusu hazırladığım bir vaxtda ötən illərin kövrək xatirələri yadıma düşür, qəlbimi sevinc qarışıq kədərli duyğular bürüyür. Hadisələri təfərrüatı ilə yazma bilməyəcəyimin nigarançılığını çəkirəm. Çünki insan yaşa dolduqca istər-istəməz çox şeyləri unudur.

Mir Cəlal müəllimi mən gənclik illərində oxuduğum "Bir gəncin manifesti" romanından yazıçı kimi tanımışam. Tarixi təleyiminiz canlı lövhəsi, şirin dillə yazılmış əsər qəlbimdə vətəndaş yazıçıya böyük rəğbət oyaatmışdı. Heç ağılıma da gəlməzdi ki, illər ötcək, Azərbaycan Dövlət Universitetində Məmməd Arif, Feyzulla Qasımcı, Həmid Araslı, Mikayıl Rəfil, Əli Sultanlı, Məmmədhusəyn Təhməsi, Cəfər Xəndan və b. tanınmış ədəbiyyatşünas alimlərlə yanaşı yazıçı Mir Cəlal da mənim müəllimim olacaqdır.

İllər ötüb keçsə də, ömrü yolumuzun cırıq yaddaşımızda az-çox iz buraxır. İnsanın həyatı nə qədər kəşməkəşli keçsə də, nədənsə xatirələr şirin olur. Bəlkə, ona görə atalar deyib: "Ötən günə gün çatmaz, calasan günü günə". Mən də ötüb-keçən günlərimi xatırla-

yanda yaddaqların hadisələrin təsirinə qapılır, onu xoş duyğularla yenidən yaşayıram.

Qəribə də olsa, orta məktəbin son sinfində iken yuxuda gördüyüm, heç kəsə demədiyim bir epizodik əhvalatı xatırlayıram: günəşli bir gündə ortayaşlı, gülürüz, nurani bir kişi şagirdlərin əhatəsində mənə yaxınlaşıb parlaq bir hədiyyə verdi, dedi ki, al, bu qızıl medal sənidir. Mən də xoş əhvali-ruhiyyə oydandan yuxumu sırr kimi saxlayıb heç kəsə danışmadım. Bunun ciddi bir səbəbi vardı. O zaman orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirən şagirdlər üçün qızıl və gümüş medal təsis olunmuşdu. Mən də ictimai işlərdə fəal çalışırdım, orta məktəbin "Molla Nəsrəddin" adlı divar qəzetinin redaktoru, sonra komsomol təşkilatının katibi olmuşdum. Həm də əlaçı idim. Orta məktəbdən məni, bir də Ünbül Həsənova adlı qızı qızıl medala namizədliliyə təqdim etmişdilər. Belə bir vaxtda yuxumu danışsaydım, mənə inanmazdılar, güman edirdilər ki, könlümdən qızıl medal keçir. Amma yuxu mənə dəxli bir inan oyaatmışdı ki, məktəbi qızıl medalla bitirəcəyəm. Elə də oldu. Amma məni son dərəcə heyratlandıran o oldu ki, 1954-cü ildə universitetdə 209-cu auditoriyaya ilk dəfə daxil olan gülürüz, nurani müəllim - Mir Cəlal yuxuda gördüyüm adamın eyni idi. O vaxtdək Mir Cəlal müəllimi görməmişdim. Mən kiçik yaşlarında İrəvanda yaşayanda, eləcə də sonralar Zəngibasar orta məktəbində təhsil aldığı vaxtlar Mir Cəlal

müəllim o yerlərdə olmamışdı ki, görəydim, yuxuda da gördüyümü ona oxşadıym. Yuxu əhvalatı möcüzəyə bənzəyirdi.

Hamı, tələblər yazıçı kimi tanıdıqlar Mir Cəlal müəllimlə tez isinişdilər.

"Bir gəncin manifest" romanının, dadlı-duzlu hekayələrin müəllifinə ilk gündən böyük ehtiramla yanaşdılar. Mir Cəlal müəllim – gülləri, işıqlı, mehriban insan auditoriyada asta-asta, vargəl edə-eda, özünəməxsus tərzdə aram-aram ədəbiyyat nəzəriyyəsinə danışırdı. Bu xoş ünsiyyət yaddaşımızda həkk olunurdu.

Əmək fəaliyyətim İrəvanda "Sovet Ermənistanı" qəzeti redaksiyasında başlamışdır. Sonra Azərbaycan Elmlər Akademiyasının aspiranturasına daxil olmuşam. Bu dövrdə Mir Cəlal müəllimlə təsadüfən də olsa, tez-tez görüşürdüm. O zaman Azərbaycan Dövlət Universiteti mənim yaşadığım indiki "İstiqlaliyyət" küçəsində idi. Mir Cəlal müəllim universitetdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışırdı, funikulyorun yanındakı "Alimlər evi"ndə yaşayırdı. Mir Cəlal müəllim Nəriman Nərimanovun yaradıcılığı mövzusunda tədqiqat apardığını eşidəndə: "Yaxşı iş görübsən", – dedi.

Elmi ədəbiyyata bələd olduqca Mir Cəlal müəllimin bir alim kimi dərin zəkasına, analitik təfəkkürünə, erudisiyasına, zəhmətkeşliyinə heyran olurdu. O, təkcə istedadlı müəllim, yazıçı deyilmiş, həm də mütəfəkkir ədəbiyyatşünas-alim imiş. Bunu mən onun ədəbi məktəblər haqqında yazdığı monumental tədqiqat əsərini, Məhəmməd Füzuli irsi, Cəlil Məmmədquluzadə realizmi, Nəriman Nərimanovun bədii yaradıcılığı və s. elmi araşdırmalarını oxuduqca, sanki kəşf etdim. Bunlar məni heyrləndirir, sevindirir, həm də elmi işə daha ciddi, məsuliyyətlə yanaşmağa sövq edirdi.

Bir zaman universitetin geniş auditoriyalarında bədii ədəbiyyatın sirlərini, nəzəriyyəsinə özünəməxsus təmkinlə, səbirlə öyrədən Mir

Cəlal müəllim indi öz dərin elmi əsərləri ilə ədəbiyyatşünaslıq elminə, ədəbiyyat tarixinə milli mövqedən yanaşmağın yollarını öyrətdirdi. Bütün bunlar mənim qəlbimdə Mir Cəlal müəllimə böyük ədəbiyyatşünas-alim kimi pərəstişkarlıq yaratmışdı.

Görüşəndə bir müddət soruşardı: "Necəsən, işlərin necədir?" Mən namizədlik dissertasiyası müdafiə edəndən sonra da Nəriman Nərimanovun həyatı, ədəbi yaradıcılığı və ictimai-siyasi fəaliyyəti barədə məqalələrim dövrü mətbuatda dərc edilirdi. Mənim ağılıma gəlmirdi ki, bu yazılardan Mir Cəlal müəllimin xəbəri olar. Bir əhvalatdan sonra gördüm ki, belə deyilmiş. Günlərin bir günü "İstiqlaliyyət" küçəsində, Bakı Soveti binası yaxınlığında Mir Cəlal müəllimin tanımadığım üç nəfərlə söhbət etdiyini gördüm. Yaxınlaşdım, hal-əhval tutduq. Mir Cəlal müəllim sol əlini çiynimə qoyub həmsöhbətlərinə dedi: "Bunu tanıyırsınız?" – Mənə tərəf başı ilə işarə edib sonra cavab gözləmədən sağ əlini qaldırıb-əndimləklə qətiyyətlə fikrini tamamladı: "Azərbaycanın ən qeyrətli oğullarından, Nərimanov haqqında çox iş görüb".

Doğrusu, sıxıldım. Amma bundan sonra Mir Cəlal müəllim adamların əhatəsində olanda uzaqdan ötüb keçirdim ki, məni görməsin.

1968-ci ildən Elmlər Akademiyasında ədəbiyyatşünaslıq üzrə əlaqələndirmə şurasının ictimai əsaslarla elmi kitabı işləyirəm. Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, akademik Məmməd Arif Dadaşzadə şurasının sədri idi. Biz hər il bir neçə dəfə ali məktəblərdən və tədqiqat institutlarından ədəbiyyat kafedralarının və şöbələrini rəhbərlərini rəsmi məktubla dəvət edər, təsdiqə verilən namizədlik və doktorluq mövzularının geniş müzakirəsini təşkil edərək. Mir Cəlal müəllim bu yüngüclərə gəlməzdi, kafedradan ən etibarlı nümayəndəsi ədəbiyyatşünas-alim Firidun Hüseynovu göndərirdi.

Ancaq mənimlə görüşəndə soruşardı: orada nə var?! Mən də Mir Cəlal müəllimə

məlumat verərdim, mövzular, gənc tədqiqatçılar onu çox maraqlandırardı. Bir gənc tədqiqatçının adını çəkəndə, alını qırıqdır soruşdu: "Hansı, o sən, tütünxəşşən?" – dedi, ondan xoşu gəlmədiyini başa düşdüm. (Həm də Mir Cəlal müəllimin diqqət və müşahidəsinə təəccübləndim: Həmin gənc tədqiqatçının qalın biğinin dodaqüstü tükləri papiros çəkməkdən sapsan idi).

Günlərin bir günü Mir Cəlal müəllimin rəhbərlik etdiyi kafedrada söhbət olur ki, bir nəfər müəllimə ehtiyac var, kimi dəvət edək? Mir Cəlal müəllim deyir: "Akademiyadan Teymur Əhmədovu". Hamı bu fikri böyünir. Mir Cəlal müəllim tapşırır: "Deyin gəlsin". Kafedranın əməkdaşları bu xəbəri mənə çatdırırlar.

Mən müəllimlik etmək istəmərdim, ona görə çalışırdım ki, Mir Cəlal müəllimin gözüna görünməyim.

Bir gün mənzilin qapısı döyüldü, açdım. Universitetin mərkəzi kitabxanasının direktoru, filologiya elmləri doktoru Kərim Həsənovun gəlişinə təəccüblənmədim, düşündüm: yaqın sözü var ki, təşrif gətirib. O, içəri keçib aylaşdı, çay təklifinə görə razılıq edib dedi: Dur gedək, Mir Cəlal müəllim kafedrada səni gözləyir.

– Bilirəm nəyə görə çağırırsınız – dedim.

Kərim Həsənovdan xahiş etdim desin ki, evdə yoxam. O, təkidlə dedi:

– Məni bağışlayın, yalan deyə bilmərəm, dur gedək, ağsaqqalın sözünü yera salma.

Kafedrada hamı onlarla birgə işləməyimi istədiklərindən Kərim Həsənov da inad edib məni Mir Cəlal müəllimin yanına aparmağa çalışırdı.

Mən müəllimliyə ən müqəddəs, məsul bir vəzifə kimi baxırdım. Orta və ali məktəbdə bilikli və tələbkar müəllimlərimi yada salanda, özümü bu yüksək vəzifəyə hazır bilmirdim, daxilən narahat idim. Ali təhsil alıb 5-6 il jurnalist işləmişdim. Sonra aspiranturanı başa vurub yenidən namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdim. Birtəhər özümü toplayıb

Kərim Həsənovla universitetə getdim. Mir Cəlal müəllim məni gülləriylə qarşıladı.

– Əyləş – dedi.

Geniş masa otağında üz bəzək oturduq.

– Sabahdan gəl, dərsini de.

Mir Cəlal müəllim hökm vermiş kimi sağ əlini qaldırıb yumruğunu stolun üstünə yavaşca toxundurdu.

– Mir Cəlal müəllim, müəllimlik etməyi bacarmaram, heç vaxt dərs deməmişəm, çətin olar.

– Biz hamımız belə başlamışıq, – deyə Mir Cəlal müəllim sağ tərəfində dayanmış ucaböy, ağbəniz, qırmızı yanaqlı, gənc bir qadın sol biləyindən tutub mənə başı ilə işarə edib dedi:

– Bunu tanıyırsanmı, kafedramızın ən işgüzar laborantıdır, gələcəyin müəllimidir.

Mən güllümsəyib dedim:

– Onda icazə verin bir-iki gün fikirləşim.

– Yaxşı, get fikirləş, – deyə Mir Cəlal müəllim razılaşdı, görüşüb ayrıldıq.

Bir neçə ay gözüna görünmədim. Sonra Mir Cəlal müəllimlə yenə "İstiqlaliyyət" küçəsində görüşər, səmimi söhbət edərdik. Bir qayda olaraq mənə ilk sualı belə olardı:

– İşin nə yerdədir?

Mir Cəlal müəllimi doktorluq işimin vəziyyəti maraqlandırır. Nədənsə bu sözlərdən sıxılırdım. Amma cavabsız qoymayıb dil-lənirdim:

– Sağ olun, yaxşıdır, hələ işləyirəm.

Mir Cəlal müəllim sağ əlini qaldırıb-əndirməklə həmahəng deyirdi:

– Gətir, yeridək, – dinmədiyimi görəb əlavə edərdi: – Müdafiə prosesində kəmə-kəsiri düzələcək, darıxma.

Ürəkdan dediği qayğı dolu sözlərə görə Mir Cəlal müəllimə qəlbimdə iftixar dolu minnətdarlıq duyğusu uyanardı. O, sözlərini səz xətinə demirdi. Universitetdə onunla bir kafedrada işləyən neçə-neçə gənc müəllim doktorluq müdafiəsinə görə Mir Cəlal müəllimin "gətir, yeridək" qayğısına minnətdar idi. Mir Cəlal müəllimin sadə, səmimi davranışında bir

ciddilik vardı. Görünür, ona görə idi ki, hər dəfə görüşəndə bir uşaq mütiliyi ilə ancaq onun suallarına cavab verər, artıq-əskik danışmazdım. O da özünəməxsus tərzdə aram-aram sual verər, cavabını dinləyərdi. Özü də yavaş-yavaş Filarmoniya bağından evinə tərəf addımlayardı. Mən də istər-istəməz onunla yanaşı funikulyorun yanına, yaşadıqları evin qonşerində gedirdim. Mir Cəlal müəllim təklif edirdi ki, "buyurun, evə gedək". "Çox sağ olun" – deyər, razılıq edib ayrılıqları ayınlarda deyərdi: "Bir bəri gəl", geri çəkilib funikulyorun yuxarı tərəfində xeyli aralı uca yerdə yaşlılığa bürünmüş bir binanı göstərər deyərdi:

– Bax o binanı görürsənmi? Onun sol tərəfində dördüncü mərtəbədə mənim qızım yaşayır.

Bu əhvalat bir neçə dəfə təkrar olunsada, ata sevinci mənə xoş gələrdi, həsəd aparardım. Onda qızım Yeganənin on yaşını vardı.

Azərbaycanın ictimai fikir tarixində yazıçı, pedaqoq, ədəbiyyatşünas, tənqidçi və publisist kimi görkəmli yer tutan Mir Cəlal müəllim öz zəngin irsi və parlaq şəxsiyyəti ilə onu tanıyanların və qədirbilən oxucuların qəlbində böyük abidə ucaltmışdır. Mir Cəlal müəllim həmişə öz əsərləri ilə insanları saflığa, əqidəli və təəssübkeş olmağa, vətəna və xalqa sədəqətlə xidmət etməyə səsləyəcəkdir. İftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Mir Cəlal müəllim əbədi yaşar şəxsiyyətdir.

ATAM HAQQINDA XATİRƏLƏRİM...

Mir Cəlal müəllimin vəfatından 20 il keçmişdir. Həmin illər ərzində yazıçının əsərlərinin yeni nəşrləri hazırlanarkən dəfələrlə müqəddimə – xatirə yazmaq sifarişini mənə edilmişdir. Bir çox səbəbdən bu işdən boyun qaçırmışam, amma əsas səbəb kimi geniş oxucuya maraqlı olmayan hissiyatlara uymaq təhlükəsini göstərmək istərdim. Həssaslıq indi də mövcuddur. Ancaq Mir Cəlal şəxsiyyətinə azalmayan diqqət və marağı nəzərə alaraq, yazıçının 90 illik yubileyi münasibətilə nəşrə hazırlanan kitabı üçün xatirə yazmağa cəsarət etdim.

Övlad üçün ata xatirəsinin aziz olması təbii. İllər bizi Mir Cəlal müəllimdən cisman uzaqlaşdırsa da, onun ruhu, varlığı həmişə bizimlə olmuşdur. Zaman keçdikcə, adətən, xatirələr konkret söhbət, əhvalat, hadisə çərçivəsindən kənara çıxır, ümumiləşir, ilahiləşir. Amma Mir Cəlalın xatirəsilə bağlı xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, onun yaratdığı kiçik hekayələr həmin detalları da unutmağa qoymur. Hər dəfə hekayələrini yenidən oxuyarkən, onların haqqında söhbət apararkən həyatın özündən götürülmüş süjetlərin yaranması, yazılış prosesi yadıma düşür. Evdə, işdə, məclislərdə gördüyü əhvalata, eşitdiyi maraqlı söhbətə Mir Cəlal "hekayə materialı", ya "hazır hekayədir" sözlərlə qiymət verərdi. Şübhə etməzdim ki, o günün səhəri arəb əlifbası ilə əlyazma hazır olacaq, onu Yazıqlar İftiqasına, mehriban məkinalar Rəhimə xanım və ya Sona xanuma çatdırmağı mənə tapşırıcaq.

Mir Cəlalın yaradıcılığının şahidi, əksər əsərlərinin ilk oxucusu olmaq tələyin mənə bəxş etdiyi xoşbəxtlik idi. İndi də Bakıdan uzaqlarda olduğum zaman, hekayələrinin mütləsi məni doğma keçmişə qaytarır, qəlbimə rahatlıq gətirir, müəlliflə ünsiyyətimə dəvə etdirir.

Mir Cəlal haqqında yazılarda tamamilə haqlı olaraq qeyd edilir ki, yazıçılıq, alimliyi və müəllimliyi o, nadir bir vəhdətdə öz şəxsiyyətində cəmləşdirmişdir. Onu da deyirlər ki, əgər Mir Cəlal bu sahələrin yalnız birində əldə etdiyi nailiyyətlərə görə qiymətləndirilmiş olsaydı, yəni də Azərbaycan mədəniyyəti tarixində özünə görkəmli yer qazanacaqdı. Zahirən çox asanlıqla əldə etdiyi yaradıcılıq uğurlarının arxasında istedad, gərgin əmək, zehninin fasiləsiz fəaliyyəti dururdu.

Bədii və elmi əsərlərinin hər birisi haqqında, on illər ərzində universitetdə yetişdirdiyi tələbələr barəsində həmişə məhəbbətlə danışan Mir Cəlal müəllimdən tez-tez soruşurdular ki, fəaliyyətinin hansı tərəfini özü daha üstün tutur və ya "şah əsəri" hansıdır. İftixarla deyərdi ki, "həyatımda yaratdığım ən böyük əsər – ailəmdir". Cəmiyyətin sağlamlığını ailənin möhkəmliyində görə Mir Cəlal bunu gözəl ifadə xətrinə deyil, haqiqətən, belə düşündüyünə görə deyərdi. Bəlkə də, özü uşaqlıq çağlarından ailə məhəbbətindən uzaq düşdüyünə görə, ailə dəyərlərinə, ailə ünsiyyətinə xüsusi münasibət bəsləyirdi. "Azər-

baycanda ədəbi məktəblər" adlı məşhur elmi əsərin müəllifi, həqiqətən, xüsusi bir həyat məktəbi, ailə məktəbi də yaratmışdır. Şübhəsiz ki, bu işdə Mir Cəlalə ən böyük dayaq onun həyat yoldaşı Püstə xanım olmuşdur. "Gülbəsləyən qız" hekayəsi ədəbin incə hissələrini ifadə edən əsərdi ki, anamızın qayğıkeşliyinə həsr olunmuşdur.

Əsərlərində təbliğ etdiyi ideallara uyğun həyat sürmüş Mir Cəlal övladlarını, tələbələrini nəsihət verməklə yox, öz şəxsi nümunəsilə tərbiyə edirdi. Mir Cəlal ilə gənclik yaşlarından dostluq edən Səməd Vurğun zarafatla deyirdi: "Mir Cəlal, bilirsən, mənimki səninlə niyə tutmur? Çünki sən həddindən artıq düz adamsan".

Mir Cəlal müəllim ünsiyyət etdiyi adamları vəzifəsinə və ya lazımlığına görə deyil, məhz öz təfəkkürünə uyğun olduqlarına görə seçirdi. Təbiiilik və sadəlik Mir Cəlalın həm yaradıcılığına, həm də şəxsi həyatına məxsus keyfiyyətlər idi. Bu xüsusiyyət, zənnimcə, onun həyata və təbiətə incə zövq və vurğunluq münasibəti bəsləməsindən irəli gəlirdi. O, hətta dramatik görünən hər hansı bir hadisəni çox təmkinlə, aramla qəbul edər, içərisində təhlilini aparar, fəlsəfi baxışla öz izahını verirdi.

Mir Cəlalın söhbət mədəniyyəti onunla ünsiyyət edənlərə həmişə qəlbən rahatlıq gətirirdi. Yay mövsümünün əvvəlində o, bir anona kimi "tut kampaniyası" aparar, Bakı bağlarında ağ tut məclislərinə qohum, dost və həmkarlarını cəlb edirdi. Abşeronun nemətlərindən söz düşəndə, o deyirdi ki, Bakı şənisi və Bakı ənciri patriot meyvələrdir, çünki onları uzaq səfərə apardıqda çox tez keyfiyyətdən düşürlər.

Yaşılıq aşıqı olan ədib çinar ağacına xüsusi diqqət yetirirdi. 50-ci illərin ortalarında Bakıda çinar ağaclarının əkinini həvəslə izləyən Mir Cəlal "Mən də bakılıyam" hekayəsini yazmış, çinar ağacını Bakıya gətirən, onu bəklili edən, o zamankı şəhər sovetinin sədri Ağa Mirzə Əhmədova ithaf etmişdir.

Mülayim xarakter sahibi olan Mir Cəlal öz şəxsiyyətinə diqqətli cəlb etməkdən çəkinirdi. İstəməzdi ki, kimsəyə əziyyət versin, kimsədən asılı olsun. İşə piyada gəlib-gedən Mir Cəlalın soruşardılar ki, nə üçün şəxsi maşınının istifadə etmir. O, "Bakının bütün maşınlarının açarları cibimdədir", – deyər və 1 manat çıxarıb göstərirdi.

Orta məktəbi bitirmək üzrə idim. 1958-ci ilin yazında ali məktəb seçib, gələcəyimi müəyyənləşdirmək üçün Mir Cəlal müəllimlə tez-tez söhbət edirdim. O zaman bir çox yazıçıların övladları atalarının yolunu seçib, ədəbiyyat sahəsində müəyyən uğurlar əldə etməkdə idilər. Dəqiq elmlərə həvəsim daha çox olsa da, universitetin ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmaq və gələcəkdə yazıçılıq etmək niyyətim haqqında Mir Cəlal müəllimin fikrini soruşduqda məni çox da rühənləndirmədi. Dedi ki, 20-ci əsr elm və texnika əsridir. Dəqiq elmlərə yiyələnənlər əsrin, gələcəyin açarını əlində tutacaqlar. Yazıçılıq üçün isə xüsusi universitet keçmək lazım deyil. Əgər istedad varsa, yazıçı olarsan. Ədəbiyyat tarixində ən nümunələr göstərdi ki, ən gözəl yazıçılar heç də ədəbiyyat fakültəsini bitirməyiblər. Məsələn, Çexov həkim idi, amma ən məşhur yazıçı olmuşdur. Zəmanəmiz alimlər zəmanəsidir. Şairlər yox. İnkişaf etmiş ölkələrdə şairlərin sayı bizimkindən çox-çox azdır, deyən Mir Cəlal müəllim, qərribə bir riyazi ifadə işlətdi ki, müasir zəmanədə millətin avamlığı şairlərin sayı ilə tərs mütənəsibdir.

Mir Cəlal həyatında sovet idarələrinə müraciət etməkdən çox çəkinirdi. Çıxılmaz vəziyyətdə qaldıqda tələbələrinə müraciət edirdi ki, ona kömək olsunlar. "İclas qurusu", "Anket Anketov" hekayələrinin müəllifi. Əlbəttə ki, sovet bürokratiyasının dağıdıcı xüsusiyyətlərini hələ 30-40-cı illərdə görmüş, qələmə almışdır. Tələbələri xatırlayırlar ki, adətən, universitet həmkarları ilə gəzə-gəzə evə gedən Mir Cəlal müəllim bir gün Bakı Sovetinin binası qarşısında ayaq saxlamış və

gülümsünərək demişdir: "Allaha şükür edirəm ki, buraya işim düşmüş".

Amerikada birillik elmi ezamiyyətdən 1976-cı ildə qayıtdığım gün yaxşı yadımdadır. Mir Cəlal müəllim məni öz otağına çağırırdı, təkliddə təəssüratlarını öyrənmək istədi. Əvvəl sakitcə qulaq asdı, sonra müəyyən suallar verdi və nəticədə: "Elə mən də təxminən söylədiyini kimi təəvvür edirdim", – dedi. Onu da əlavə etdi ki, muğayət olum, hər yerdə açıq danışmayıam. Stalin-Bağirov repressiyalarını yaşamış nəsil üçün rejim vahiməsindən azad olmaq asan deyildi.

70-ci illərin əvvəllərində Sovet İttifaqının iqtisadi durumunun pisləşməsi, ideoloji bünövrənin laxlamlamasına aid cavanların müxtəlif suallarına cavab olaraq Mir Cəlal

müəllim "biz belə deməmişdik" deyər və öz növbəsində ritorik sual verirdi: "Bu ölkənin axırı nə olacaq?" Heyfslənirəm ki, bu sualın cavabı yalnız Mir Cəlal müəllimin vəfatından sonra aydınlaşdı.

Müstəqilliyimiz yolunda, dövlət quruculuğumuz sahəsində bugünkü çətinlikləri görəndə, Mir Cəlalın "Səviyyə" adlı son hekayəsi yadıma düşür. O bu hekayəni ölmündən bir neçə gün əvvəl yazmışdı. Müəllif özünəməxsus yığcam üslubda, "cəmiyyətimizdə" çatışmayan, qıtlığa düşən ən vacib şey nədir? – sualına cavab axtararaq müəyyənləşdirir ki, müxtəlif vəzifə, iş, rütbə sahiblərində məhz səviyyə çatmır. 20 il öncə yazılmış hekayə sanki indiki problemlərimizi işıqlandırır.

Ədibə xanım Paşayeva

ATAM MÜDRİK İNSAN İDİ

A tam haqqında xatirələrim o qədər zəngin və unudulmazdır ki, günlərlə danışsam, yazıya köçürsəm, bitməz... 100 illik yubileyinin qeyd olunduğu dövrdə onun milli ədəbiyyatımızın və filoloji fikrin inkişafında, gənc ədəbiyyatşünaslar və filoloqlar nəslinin yetişməsinə göstərdiyi xidmətlər və fədakarlıqlar, böyük yazıçı və şəxsiyyət, müdrik ağısaqqal kimi səciyyəvi xüsusiyyətləri, cəmiyyətdə qazandığı nüfuz, hörmət və ehtiram barədə respublikamızın tanınmış elm və ədəbiyyat xadimləri, jurnalistlər və təhlilçilər çoxsaylı məqalələr yazıb çap etdirmişlər. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyat tarixində özünəməxsus yer tutan Mir Cəlal irsinin təcəhqi, yəqin ki, bundan sonra da davam etdiriləcəkdir.

Nurlu, işıqlı xatirəsi ilə təkcə övladlarının, doğmalarının deyil, onu tanıyanların hamısının qəlbində əbədi yaşayan Mir Cəlal müəllim mənim üçün təkcə ata deyil, həm də mənəvi hamı, nadir bir insan idi.

Atam xasiyyətə mülayim adam olsa da, yeri gələndə sərtlik göstərər, öz mövqeyindən heç vaxt geri çəkilməzdi. Əslində heç kimə səsinə qaldırılmaz, kəskin söz deməz, ağır cavab verməzdi. Amma onu öz daxili inamından, öz fikrindən döndərmək də asan deyildi. İnamında, aqidosında çox möhkəm adam idi. Bununla belə, sadəlik, humanizm isə xasiyyətinin ən qəbərli cəhətlərindən idi. Hansı təbəqədən, hansı yaşda olmasına baxmayaraq hər kəslə söhbəti tuturdu. Yaxşı yadımdadır, Nardarandakı bağ-

ımızda aylaşib bağbanla saatlarla söhbətləşirdi. O bağbanın da Mir Cəlal müəllimlə ünsiyyətdə olmaqdan ötrü, necə deyərlik, ürəyi gedərdi.

Atamı yaxından tanıyanlar, yəqin ki, xatirələri, onun çox sevimli bir kəlamı vardı: "Mənim ən yaxşı əsərim ailəmdir". Tam səmimiyyətə deyilən bu sözlər onun təkcə ailəsinə, övladlarına münasibətini deyil, həm də mənəvi-əxlaqi zənginliyini çox aydın ifadə edirdi. Yaxşı yadımdadır, atamın ən yaxın dostlarından biri, görkəmli ədəbiyyatşünas alim Həmid Araslinin həyat yoldaşı Balacaxanım onun bizə necə nəvəziz, qayğı göstərdiyini görür deyərdi: "Ay Mir Cəlal, biz də uşaqlarımızı çox istəyirik, amma sən lap ağ edirsən".

Ailəsinə, övladlarına belə qeyri-adi dərəcədə bağlı olması onun, bəlkə də, ata ocağından uşaqları iraq düşməsi, ailə mühitindən kənarlaşdırılması ilə əlaqədar idi... Atam bizə – övladlarına heç vaxt acıqlanmaz, nəyisə irad tutmaz, heç vaxt bizi danlamazdı. Hətta hansımsa məktəbdən gəlib desəydik ki, müəllim məni danladı, deyərdi: "O necə müəllimdir ki, sən kimə yaxşı uşağı danlayır?.." Atam bizi tərifləyər-tərifləyər boynumuza əl böyük bir məsuliyyət qoyurdu ki, bu etimadı doğrultmağa, onun tərfinə layiq olmağa ixtiyarımız yox idi.

Ailəmizdə həmişə xoş ab-hava, səmimiyyət hökm sürürdü: heç kim heç kimi danlamazdı. heç kim heç kimə irad tutmazdı. Bununla belə, atamın sözü bizim hər birimiz üçün qanun idi. Bəlkə, "qanun" da o söz deyil... Biz hər vaxtla

çalışırdıq ki, atamızın qanı qaralmasın, o, nədənsə narazı qalmasın.

Anam və nənəm bizi uşaqlıqdan elə öyrətmişdilər ki, atam evdə istirahət edəndə, yatanda heç vaxt səs-küy salmaz, ona mane olmazdıq. Sonralar nəvələri gələndə hansısa biri nəzərimizdən yayınıb, atamın yatdığı otağa yüyürərdisə, onu oyadardıs, bizi qoymazdı o uşağa nəsə deyək. Kiçik yaşlı uşaqlara da şəxsiyyət kimi yanaşırdı və bizdən də bunu tələb edirdi. Deyərdi ki, körpə uşaq da bir şəxsiyyətdir, onu danlamaq, sındırmaq olmaz. Bu gün bizim də, övladlarımızın da həyatda tutduğumuz mövqeyə, cəmiyyətdə qazandığımız hörmət-izzət də məhz həmin tərbiyədən, atamın müdrik tövsiyələrindən qaynaqlanırdı.

Biz hamımız orta məktəbi rusca oxuyurduq və mən də dil-ədəbiyyat fənnindən həmişə fərqlənirdim. Bəziləri atama irad tuturdu ki, niyə uşaqları rus məktəbində oxutdurursan? Atam cavab verirdi ki, istəyirəm, yolları Biləcəriyə o yana olsun, təhsil almaq imkanları genişlənsin, həyatda, cəmiyyətdə öz yerlərini tuta bilsinlər. Axı, o vaxtlar rus dilini bilməyənlərin respublikadan kənarında yüksək təhsil alması, müasir ixtisaslara yiyələnməsi çox çətin məsələ idi.

Həqiqətən də, övladları atamın arzusunu, istəyini doğrultdular, qardaşlarım Moskvada oxudular, elmi işlərini orada müdafiə etdilər, yüksək səviyyəli mütəxəssislər kimi tanındılar. Məncə, indi də rus dilinə, zəngin rus mədəniyyətinə münasibət dəyişməməlidir. Axı, günü bu gün də keçmiş sovet məkanında, Şərqi Avropada bu dil çox böyük nüfuzə malikdir.

Səğlam ailə münasibətlərinin təməli, sözsüz ki, valideynlərin qarşılıqlı münasibətləri, bir-birinə olan sevgi və ehtiramı ilə möhkəmlənir, bərkiiyir.

Anam Püstə xanım Mir Cəlal müəllimlə birgə çox mənalı həyat yaşayıb. Biz, valideynlərimizin arasında həmişə qarşılıqlı səmimiyyət, məhribanlıq görmüşük. Mir Cəlal müəllimlə tanış olarkən anam o vaxtkı Azərbaycan Sənaye

İnstitutunda (indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası) təhsil alırdı. Özü də evin böyük qızı idi. Atası gedib İranda qalmış, yollar bağlandıqdan sonra qayıda bilməmişdi. Püstə xanım anası və özündən on beş yaş kiçik olan bacısı ilə burada qalmışdı. Belə bir vəziyyətdə o, təhsilini yarımçıq qoyaraq işləməyə qərar vermişdi.

Mir Cəlal müəllimlə də elə yeni iş yerində, o dövrün nüfuzlu mətbu orqanlarından olan "Gənc işçi" qəzetinin redaksiyasında rastlaşmışdılar. İlk tanışlıqdan və müəyyən müddət davam edən ünsiyyətdən sonra atam evlənməyi təklif edəndə, anam ona deyib ki, mən hələ ailə həyatı qura bilmərəm, çünki anam və kiçik bacımın birlikdə yaşamalıyam. Mir Cəlal müəllim "Anam – mənim anam, bacın – mənim bacım" – deyərək Püstə xanımı ailə qurmağa razı sala bilib.

Atam öz qayınasına həmişə çox böyük hörmət-izzət göstərirdi. Kürəkənə qayınana arasında belə nadir münasibət, bəlkə də, rast gəlinməyib. Nənəm Gözəl xanım bu izzət-hörmətə layiq bir ağbırçək idi, demək olar ki, evi o idarə edirdi, amma hər dəfə qapı açılıb atam içəri daxil olanda dərhal kələğayısını başına çəkərdi.

Atam yaradıcılıq və ya elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq tez-tez müxtəlif respublikalara səfərlərə gedərdi. Belə vaxtlarda ən yaxın sirdaşı kimi anamı da özü ilə götürüb aparardı. Dostları, həmkarları zarafalla deyərlik ki, ay Mir Cəlal müəllim, siz Püstə xanımınız səfərə çıxırsınız, hara getsəniz, onu da özünüzlə aparırsınız, amma biz belə etmirik, bu da evdə söz-söhbətə səbəb olur. Müdrik söz xiridən olan atam isə cavab verərdi ki, qardaş, siz də məndən nümunə götürün, imkan olanda, həyat yoldaşlarınızın dünyanı görüb tanınmasına çalışın. Ümumiyyətlə, atam qızların, qadınların həyatda fəal mövqeyə tutmasını, sevgi və qayğı ilə əhatə olunmasının tərəfdarı idi, həm həyatda, həm də bədii əsərlərində bu məsələni önə çəkər, özü də başqalarına nümunə olardı.

Universitetdə işlədiyi uzun illər ərzində tələbələrində, ələlxüsus da qızlara əsl atalıq qayğısı, onların təhsilinə, taleyinə bir valideyn məsuliyyəti ilə yanaşardı. Onları imtahanından kəsən müəllimlərə deyirdi ki, bu azərbaycanlı qızı kənddən çıxıb gəlib oxumağa, siz ona yol açın, yolunu bağlamayın...

Ailədə də bizə – qızlarına o cür münasibət göstərirdi, hələ on səkkiz yaşında ikən komsomol putyovkasi ilə mənə xaricə getməyə icazə verəndə anam deyirdi ki, a kişi, qız xeylənən tok hara buraxırsan? Cavab verirdi ki, mənəm qızların ağıllı-kamallıdır, onlara inanıram, etibar edirəm. Bir də hələ nə qədər mən varam, qoy qızların xoş gün görsünlər, axı, sonrakı həyatları necə olacaq, bilmirəm... Bacıma da, mənə də "bu olar, bu olmaz" deyilməyib heç vaxt, ancaq elə təbiiyə verilib ki, biz özümüz nə olar, nə olmağı yaxşı bilmirik.

Biz ailədə qarşılıqlı hörmət, səmimiyyət, sevgi və nəhəbbət mühitində böyümüşük. Ancaq bu mühitdə atamın mövqeyi, atamın fikri, rəyi, istəyi hamımız üçün əsas olub.

Atamın həmkarları, dostları haqqında evimizdə həmişə xoş söhbətlər eşitməmişik. Valideynlərimin nikah mərasimində böyük şairimiz Mikayıl Müşfiqin iştirakı yadda qalan bir hadisə kimi xatırlanırdı. Atamla anam kəbin kəsilməyə gedəndə yolda onunla rastlaşırlar və Mir Cəlal müəllimin təklifi ilə Müşfiq nikahın kəsilməsinə şahidlik edir.

Atam o dövr ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələri olan Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Həmid Arslı, Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, Sabit Rəhman, Məmməd Arif və başqaları ilə dostluq edib.

Anam xatırlayır ki, Mir Cəlal müəllimin böyük ədəbimiz Hüseyn Cavidə xüsusi hörmət və ehtiramı vardı. Cavid əfəndi atamgilin içərişəhərdə yaşadığı evə hərdən qonaq gəlmiş, axtarılan əyləşib ədəbiyyat haqqında, dövrün xüsusiyyətləri barədə söhbət-ləşmişlər. Məhz Hüseyn Cavidin tövsiyəsi ilə atam Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığını

araşdırmağa başlayıb, sanballı monoqrafiya yazıb.

Sıması kimi qəlbi də daim nurlu olan, saf niyyətli, aydın düşüncəli Mir Cəlal müəllim, sözün həqiqi mənasında işıqlı adam idi. Bədii yaradıcılığında cəhalətli, qarənəmli qətiyyətlə təhqiq atəşinə tutduğu, cəmiyyəti və insanları işıqlı yola, işıqlı əməllərə çağırdığı kimi gerçək həyatda, hətta məişətdə işığın bol, gur, parlaq olmasına xüsusi önəm verirdi. Evimiz daim işıqlı olardı, atam içəri girəndə ilk növbədə tavandakı çilçirəyə diqqət yetirirdi. Əgər lampalardan bircəciyi yanmasaydı, onu dəyişdirənə qədər süfrə arxasında əyləşməzdi. Otağın zəif işıqlandırılması ilə heç vaxt razılaşmaz, ədədli güclü lampalardan istifadə etməyi xoşlayardı. Çox maraqlıdır ki, işığa olan parəstiyə sanki onun gözünün nurunu da artırır: ömrü boyu peşəsi yazmaq-oxumaq olsa da, atam 70 yaşında belə eynəkdən istifadə etmirdi.

Atam çox ailəcanlı idi, övladlarını, nəvələrini çox istəyirdi. Bu, necə deyirlər, kortəbii valideyn sevgisi deyildi. Bu istəyin, bu sevginin məqsədi – faydalı, ləyaqətli övlad, ailəsinə, millətini, vətəninə sevon fədakar vətəndaş yetişdirmək idi.

Onu əsl pədaqoq-psixoloq kimi səciyyə-ləndirən maraqlı bir cəhəti barədə söz açmağı da vacib sayıram. Atam uşaq yaşlarından bizim hər birimizin cibinə pul qoyardı. Bu zaman anam iradını bildirir və deyirdi: "A kişi, uşaqlara pul vermə, pis öyrənərlər". Cavab verirdi ki, yox, uşaq gərək erkən yaşından pul görsün, əlində pul olsun ki, ona qeyri-adi bir şey kimi baxmasın, böyüyəndə pula aludə olmasın.

Pul ilə bağlı bir əhvalat ailəmizdə həmişə xoş bir təbəssümlə xatırlanır. Belə ki, rəhmətlik qardaşım Aqil məktəbə gedəndə atam ona yüz manat pul verir ki, acanda bufetdən nəşə alıb yesin. Tənəffüs vaxtı Aqil bufetçiyə yaxınlaşıb yüzlüyü uzadanda bufetçi deyir ki, get pulunu xırdala, sonra gəl. O da kimə müraciət edir, yüzlüyü xırdada tapılır və heç nə alıb yeyə bilmir. Bir neçə gün belə davam edir və axırda

Aqil evə qayıdanda atama deyir ki, al, bu yüz manat özünün olsun, mənə bircə manat ver, basımdır.

Atam bizim hər birimizlə çox nəzakətli davranardı. Məsələn, mənəm və ya bacımın əyində bir az yaxası açıq paltar görəndə, deyirdi, yaqın parça çatmayıb ki, belə tikiblər. Təbii ki, biz də çalışırıq, bir daha bu cür iradlarla üzləşməyək.

O vaxtlar Rusiyadan və başqa ölkələrdən də qonaqlarmız gəlirdi: yazıqlar, tərcüməçilər, alimlər, ədəbiyyatşünaslar... Evimizdə məclislər qurular, milli adət-ənənələrimizə uyğun süfrə açılardı, atam da həmişə öz yerində – başda əyləşərdi. Oradan da baxardı ki, görüm, uşaqlar da süfrə arxasında əyləşibləmi? Qonaq kim olursa-olsun, atam mütləq öz övladlarının hamısını süfrə ətrafında əyləşdirərdi. Əlbəttə, bu, sadəcə, valideyn qayğısı, diqqəti deyildi, həm də mənaəvi-əxlaqi əhəmiyyətə malik bir hərəkət idi. Atam yaxşı bilirdi ki, belə məclislərdə iştirak etmək, geniş dünyagörüşünə malik istedadlı insanlarla əyləşmək olmaq, onlardan davranış qaydalarını öyrənmək uşaqlar üçün çox vacibdir. Bu cür məclislər onlar üçün bir məktəbdir, bir mədəniyyət nümunəsidir. Biz böyüyüb yaşa dolandan sonra da nəvələrinə belə münasibət göstərirdi.

...Atam 1978-ci ildə rəhmətə getdi. Biz bu itkiyə qətiyyənlə hazır deyildik. Əmimiz yox, dayımız yox... Bizim üçün hamını əvəz edən, başımızın tacı olan atamızın vəfatı kiçik bir dünyaya bənzəyən ailəmiz üçün çox çətinliklə yaşanan, dözülməz bir dərd idi. Biz qəmsiz-kədərsiz, firavanlıq və rahatlıq dolu bir həyat yaşamışdıq, atam da, anam da uşaqlıq, gənclik illərində çəkdikləri iztirab-lardan, məhrumiyyətlərdən bizi uzaq tutmuşdular və daim xoş ab-hava hökm sürən bir ailə mühitini yaratmışdılar. Atamızın vəfatı ilə sanki həyatımızın düzəni pozulmuşdu... Buna görə də atamın itkisini çox ağır keçirdik. Hüzürdə çox adam iştirak etdi. Onun

haqqında xoş sözlər deyirdilər tanıyanlar, tanımayanlar...

1979-cu ildə Moskvada atamın rus dilində kitabı çapdan çıxdı. Onu öz əli ilə hazırlamışdı və nəşrinə də səbirsizliklə gözləyirdi. Təəssüf ki, çox böyük yaradıcılıq ilhamı ilə üzərində çalışdığı kitabı görmək atama qismət olmadı. Həmin kitabın nəşriyyətlə bağlı məsələlərini həll etmək və siqnal nüsxələrini götürmək üçün Moskvaya mən getməli oldum. İlk dəfə kitabı əlimə alanda keçirdiyim kövrək hissləri sözlə ifadə etməyə çətinlik çəkərim və indi də bu hadisə yadıma düşəndə kövrəlirəm... Bu kitab o qorib şəhərdə sanki mənə yenidən atalı dünyama qovuşdurmuşdu...

Anam 2001-ci ildə rəhmətə getdi. Anam da atam kimi müdrik, nadir bir insan idi. Uşaqlarına dərd-qəm verməzdi, nə olarsa, içəridə çəkərdi.

Həmişə deyirdilər, Mir Cəlal müəllimin yaxşı ailəsi var. Doğrudan da, biz bir-birimizə qarşı çox diqqətli, həssas, istiqanlıq və təbii ki, bu, Mir Cəlal müəllimlə birlikdə həm də Püsto xanımın xidmətidir. Bizim qarşılıqlı mehribanlığımıza, hətta boya-başa çatıb ailə qurduqdan sonra belə bir-birimizlə çox sıx ünsiyyətdə olmağımıza anam xüsusi önəm verirdi. Məsələn, mənəmə zəngləndə mütləq soruşardı ki, bu gün Elmira ilə danışmısanmı? Əgər danışmısanmısa, dərhal səbəbini soruşar və ona zəng etməyi tapşırırdı...

Hələ atamın əyləşməliyində ailəmizin bir ənənəsi vardı ki, biz bacı-qardaşlar bütün bayramları birlikdə qarşılamaq iddik. Hətta ailə qurduqdan sonra belə... Atamın vəfatından sonra bu ənənəni Püsto xanım davam etdirirdi. İndi isə, Allah canını sağ elosin, Arif bizi – uşaqdan-böyüyə hamını yığır öz ətrafına... Mir Cəlal müəllimin və Püsto xanımın dünyamızın ən gözəl, ən ümdə mənaəvi-əxlaqi dəyərlərinə söykənən sevgi və səmimiyyət dolu, sağlam, salı ailə mühitini onların övladlarının nümunəsində yaşayır və həmişə yaşayacaqdır!

Pənah Xəlilov

NƏCİB İNSAN, QAYĖİKƏŞ MÜƏLLİM, TANINMIŞ ƏDİB VƏ ALİM

Bu sahələrin hamısında eyni hörmət qazanmaq, sevilmək, nəsilərin xatirində izlər qoymaq hər kəsin qismətinə düşür.

Yaşdıları üçün Mir Cəlal, özündən kiçiklər, xüsusən tələbələr üçün Mir Cəlal müəllim, bədii ədəbiyyat ustaları və həvəskarları üçün ədib Mir Cəlal Paşayev unudulmaz bir şəxsiyyətdir. Qarabağda yəzində sadəlik, mehribanlıq, ünsiyyətə çağırış bildirən bir gülməzlik olardı, gözləri gülərdi. Sonralar gördüyüm bir qrup yazıçılar içərisində Səməd Vurğunun yanında üz-üzə gülən bir insanın siması indi də sanki gözümün qabağındadır. Mir Cəlal müəllim adadan bəsbütün uzaq idi.

Sinə girib filologiya fakültəsinin tələbələrində "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" (o vaxtlar "Ədəbiyyatşünaslığa giriş") fənnindən dərslər deyəndə cərgədən-cərgəyə keçərək əli ilə oğlanlı-qızlı bütün tələbələrini çiyinə oxşayan, sakit ahəngli, say-seçmə sözlü bu bəstəboylu şəxsiyyət bizi hər hansı qorxudan, utancaqlıqdan azad edib özü də məhrəm rəftar müccəssəsinə dönərdi. İmtahana gələndə də biz qorxusuz-hürkəsiz sinif qapısını doğma ocağımızın qapısı kimi cəsarətlə açıb, doğmamızın yanında ki qədər (bəlkə, daha artıq) ərlə danuşardıq.

Bu, təhsilimin ilk illərində yaşadığım duyğulardır. O gənc özünü xoşbəxt sayırdı ki, universiteti bitirəndə universitetlə vidalaşmayırdı, əziz müəllimlərinin qayğısından uzaq düşməyirdi. Bu xoşbəxtlik mənə də, çoxlarına

da qismət oldu. Bəzəndə bir kurs yuxarıda oxuyan Bəxtiyar Vahabzadə kimi, indiki şöhrətli şairlər, ədiblər Mir Cəlal müəllimin ədəb məktəbindən, ədəbiyyat məktəbindən çıxıblar.

Biz universiteti bitirəndə, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında müdir alimlər, müəllimlər ağısaqqalı mərhum Feyzulla Qasımlı idi, sonra müdirimiz mərhum professor Cəfər Xəndan Hacıyev oldu, daha sonra kafedraya ömrünün sonunadək Mir Cəlal müəllim rəhbərlik etdi.

O, istedadlı, zəhmətsevər gənclərin vurğunu olmuşdur və indi Bakı Dövlət Universitetinin filoloq-alimlərinin bir neçə nəslini onun yetişdirməlidir.

O, təbiəti etibarilə dünyaya müəllim biçimində gəlmişdi. Gəncliyə sevgi, kollektivə hörmət, məna və səliqə, təvəzökarlıq onun ələ bil tale yazısı olmuşdu.

Məni yazdığım ikicildlik dərsləyimlə filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün müdafiəyə gətirən və müdafiəmə atamdan artıq sevinən xeyrixahım Mir Cəlal müəllimdir. Onun sadəliyi, yetirmələrinə etibar və etimadı hər hansı kiçik minnət yükündən uzaq olan bir qayğı, vətəndaşlıq qayğısı idi. Bu sadəlik və qayğı məni Mir Cəlal müəllimin ocağına, ailəsinə aparıb çıxardı, mən o ailənin adamı sayıldım, indi də o ailə ilə qayğı və saygımız qarşılıqlı davam edir. Həyatımda bu da unudulmazdır ki, Mir Cəlal müəllim tələbələrin içərisində məni özümün "Ədəbiyyatşünaslığın

əsasları" kitabına şərik müəllif kimi qəbul etmişdir (1972). Dərsləyini ikinci nəşrini (1988) üstadımın vəfatından sonra çapa vermişəm.

Bu yazım xatirə səpkisində yazıldığı üçün Mir Cəlal müəllimin bədii əsərləri haqda özümün də məqalələrimi anmağı yerli hesab edirəm.

Araşdırma üçün İsa Hüseynovun "Yanar ürək", Mir Cəlal müəllimin "Bir gəncin manifesti" və Süleyman Rəhimovun "Mehman" povestini seçmişdim. Bu ədiblərin heç biri mənə sifariş verməmişdi. Məqaləm "Azərbaycan" jurnalında çap olunana qədər onların yazımdan xəbəri olmamışdı. Mir Cəlal müəllim o qədər təvəzökarlıq ki, məqaləmdən razı qalmağına baxmayaraq, bu haqda nə mənə bir kəlmə söz dedi, nə də mənə hörmət pərdəsini götürüb onun rəyini soruşdu. Daha başqa yazılarda, televiziya verilişlərində Mir Cəlal müəllimin hekayələrinə dair fikirlərim də öz aramızda pərdəli qalırdı. Ortaq yazdığımız dərsləyinin mənə aid hissələrinə də onun heç bir iradəni eşitmədim. Mir Cəlal müəllim yazıcının dəyərlə əsərinə hörmətlə yanaşan genişröklü şəxs idi. Yadımdadır, kafedramız mənə Y.Vəzir Cəmənzaminli haqqında monoqrafiya hazırlamağı tapşırırdı, daha doğrusu, bu mövzuda doktorluq dissertasiyası üçün mövzu təsdiq etmişdi. Bir qədər sonra Y.Vəzirdən söz düşəndə mənəndən soruşdu ki, Cəmənzaminli haqqında yazılara da toxunmaq istəyirəmmi? Bu incəliklə verilmiş sualın mənasını dərhal anladım. 1937-ci il represiyasına uğramış yazıçılara bəraət verildikdən sonra bəzi tədqiqatçılar "açıb sandığı, tökdülər pambığı" və lüzumsuzcasına olub-keçmiş mülahizələri eşələməklə suçlular problemi qaldırdılar. Mən Mir Cəlal müəllimin bu sayaq təzə ədəbi dava görmək istəmədiyini sezdim və onunla tamam razı olduğum üçün şəxsən mənəndən narahət olmamasını xahiş etdim.

Mir Cəlal Paşayev ədəbi tənqidlə az məşğul olmuşdur. Amma bu azsaylı məqalələrin özündə zamanayə xas ədəbi-tənqidi fikirlər (həm də obyektiv, adalətli fikirlər) yanaşma ədəbi prosesə bir baxış vardır.

Mir Cəlal Paşayevin M.Füzuli sənətkarlığına dair monoqrafiyası (1958) fundamental tədqiqatdır. Üstündə "Gənc ədəbiyyatşünas X.Pənah üçün!" avtoqrafı olan və mənim əziz tutduğum bu əsəri məhz Mir Cəlal kimi bir ədib yazı bilərdi. "Füzuli sənətkarlığı" monoqrafiyası həmçinin Mir Cəlal müəllimin ədəbi məktəblər haqqındakı sonrakı tədqiqatlarının başlanğıcı sayılmalıdır.

Mir Cəlal müəllimin "Ədəbi məktəblər" haqqında doktorluq dissertasiyasının müdafiəsi ələ bil indi də gözümün qabağındadır. Müzakirə Azərbaycan Dövlət Dərsləyinin böyük iclas salonunda gedişdi. Bütün müəllimlərimiz, əli şura üzvləri bayram ovqatında idilər. Rəsmi oponentlər müəllifə xüsusi sayğı göstərirdi, azacıq tənqidi qeydlərini də ehtiyatla söyləyirdilər. Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü rəhmətlik Əzəl müəllim (Dəmirçizadə) dissertasiyadan bir cümlə oxuyub yumşaqcasına dedi ki, "bu cümlədən başqa bir mənə də çıxır". Mir Cəlal müəllim özüne xas ərlə atmaca atdı ki, "Əzəl, o mənəni çıxartma, çıxmasın". Zaldan gülüş qopdu. Mir Cəlal müəllim bu yumşaq tənqidi qeydi də özünün yumoru ilə yumşaldıb muma döndərdi.

Alim Mir Cəlal Paşayevin elmi əsərlərinin dili, üslubu öz qələm yoldaşlarının heç birinin dilinə, üslubuna oxşamır. Onun əsərlərində nə publisistika var, nə də qəliblənmiş elmi terminli tədqiqat dili. O, elmi əsərlərini yazıçı Mir Cəlalın qələmindəki yıqıcmıqlıq və şirinliklə, amma dərin və axıcı elmi mühakimə tutumu olan dillə yazırdı. Bu yazı indi də təkrar edilməz örnekdir.

MİR CƏLAL HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏR

Mənim tələbəlik həyatım 50-ci illərin sonlarından, daha dəqiq desəm, 1958-ci ildən başlamışdı. Uzaq bir kənddən qaynar bir şəhərə yeniyetmə çağında düşmək, uyğunlaşdığın, alışdığın bir mühitdən ayrılmıq adama cansıncı gəlirdi. Lakin qısa bir vaxtdan sonra qovuşduğum universitet həyatı, tələbə mühiti, görkəmli şəxsiyyətlər, alimlər, yazıçılar kimi hələ orta məktəbdən qiymətli tanışdığım, adlarını dərslər kitablarımızda gördüyüm müəllimlərimlə gündəlik təmaslar, onların zəngin bilik və təcrübələrini öyrənmək həvəsim məni bu sınıftan qurtardı. Əli Sultanzadə, Həmid Araslı, Feyzulla Qasımcı, Məmməd Hüseyin Təhməsi, Məmməd Arif, Həsən Şahgəldiyev... kimi görkəmli alimlərin, müəllimlərin mühazirələri gözlərimiz qarşısında yeni bir aləm açdı.

İlk günlərdən üzünü görməyə, səsinə eşitməyə böyük marağ göstərdiyim müəllimlərdən biri də Mir Cəlal müəllim idi – Mir Cəlal Paşayev. Onun əsərlərini – bir-birindən duzlu, şirin hekayələrini, "Bir gəncin manifesti" romanını, təbii ki, hələ orta məktəb illərində oxumuşdum. Ədəbiyyata, ədəbi-bədii yaradıcılığa böyük rəğbət və səmimiyyətim, həm də həvəsim olduğundan Mir Cəlal müəllim kimi şəxsiyyətlərlə ünsiyyətdə olmaq, onları dinləmək, öyrənmək mənim üçün çox maraqlı idi. Universitet auditoriyaları isə artıq bunları mənə nəsihət etmişdi. O zaman mənim təhsil aldığı jurnalistika ixtisası, eləcə də şərqşünaslıq,

kitabxanaçılıq ixtisasları filologiya fakültəsinin şöbələri kimi fəaliyyət göstərirdi və təbii ki, bir sıra dərslərimiz böyük auditoriyalarda "potok" halında keçilirdi. Belə dərslər "nadinc" tələbələrin səs-küyündən bəzən maraqsız olurdu. Ancaq xoşbəxtlikdən yuxarıda adlarını sadələşdirmiş görkəmli alimlərin, o cümlədən Mir Cəlal müəllimin dərslərini çox vaxt seminar məşğələlərində öz qrupumuz çərçivəsində dinləməli olurduq. Onları böyük alim-müəllim kimi daha yaxından tanımaq, şəxsiyyətlərinə, nəci bə insanı keyfiyyətlərinə bələd olmaq üçün bu fürsətdən istifadə edirdik.

Mir Cəlal müəllim yüzün əsl mənasında böyük ədəbiyyatşünas alim, yazıçı, publisist olmaqla yanaşı, həm də təsvirəgəlməz dərəcədə yüksək mədəni keyfiyyətləri, zəngin dünyagörüşü, səmimiyyəti, xeyirxahlığı və başlıcası da böyük Mirzə Cəlildən, Sabirdən gələn dərvin yumor hissi ilə yaddaşında əbədi həkk olunub. Tale elə gətirib ki, mən universiteti bitirdikdən sonra indiyədək bu böyük elm və tədris mərkəzində işləmiş, "Bakı Universiteti" (əvvəlki "Lenin tarixi üzrə" qəzetinin redaktoru, universitet nəşriyyatının direktoru, hazırda isə jurnalistika fakültəsinin müəllimi kimi bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərlə, o cümlədən Mir Cəlal müəllimlə daimi ünsiyyətdə, təmasda olmuşam. Üzündən təbəssüm yağan, baxışlarından nur süzülən bu ağsaqqal alim-müəllim haqqında yaddaşında xeyli maraqlı, bəzən də zərif yumorlu xatirə yarpaqları qalmaqdadır.

TƏKRAROLUNMAZ CƏMƏRDİLİK...

Mir Cəlal müəllim sözün haqiqi mənasında xeyirxah, nəci bə insan idi. Bəlkə də, bu, onun mənsub olduğu nəsil şəcərəsindən irəli gəlirdi. Mir Cəlal müəllim həmin şəcərəyə görə, Həzrəti İmam Hüseynin (s) oğlu İmam Zeynalabdinə mənsub idi. Bulaq suyu kimi saf, nurani, insanlara yalnız yaxşılıq etmək həvəsi ilə yaşayan bir şəxsiyyət idi. Onun yetirmələri, ata kimi qayğı göstərdiyi alimlər bu gün də Mir Cəlal müəllimin xeyirxahlığını, onların görkəmli alimlər kimi yetişmələrində böyük əməyini minnətdarlıq hissi ilə xatırlayırlar. Mərhum professor Fəridun Hüseynov bu gün də Bakı Dövlət Universitetində çalışan Təhsin Mütəllibov, Xəlil Əlimirzəyev, Əlyar Səfərlilə, xalq şairi Söhrəb Tahir və onlarla başqaları onu minnətdarlıq hissi ilə xatırlayırlar. Oxuculara və tamaşaçılara xatirələrdən də yaxşı məlumdur ki, Mir Cəlal müəllim öz oğlu Arif üçün Yazıçılar İttifaqından aldığı evi kasıblıqla yaşayan, evsizlik ucbatından əvlənə bilməyən gənc şair Nəriman Həsənzadəyə vermişdi. Sonra isə özü borc-xərclə oğluna kooperativ ev tikdirmişdi.

...VƏ NƏCİBLİK

Mən onun nəci bəliyini, insan könlünü ovunulmadığını tələbəliyimin ilk günlərindən hiss etməyə başlamışdım. "Potok" halında dərslər keçdiyimiz günlərin birində Mir Cəlal müəllim ötən dərsə aid bir sual verdi və bütün auditoriyaya asta, mülayim səslə "Kim cavab verə bilər?" deyə müraciət etdi. Təbii ki, xeyli adam cavab vermək üçün əlini qaldırdı... Filologiya fakültəsində oxuyan, dünya işindən məhrum, çox səmimi bir tələbə yoldaşımız olan Maştağalı Cəbrayıl da əlini qaldırmışdı. Mir Cəlal müəllim auditoriyanı diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra gözləmədiyimiz halda xəfif və alicənab bir təbəssümlə dedi: "Dəməli, bilirsiniz! Ancaq bir baxın, Cəbrayıl əlini qaldırıb, o, cavab verəcək!"

Mir Cəlal

Cəbrayıl danışırdı... Onun necə danışdığı heç kimin əyninə deyildi. Hər kəsin baxışlarında, sifətində sanki bir işıq yarırdı. Çünki həmin dərindən hörmətlə və səmimiyyətlə yanaşdığı, ürəkdən acıdığı Cəbrayılın üzünü güldürdü.

Bu hadisə Mir Cəlal müəllimin böyük ürək sahibi kimi nəci bəliyinin bir nümunəsi kimi indi də mənim xatirəmdən çıxmır.

Tələbəlik illərində universitet qəzetində işləyirdim. Tələbə dostlarımdan, universitetdə keçirilən maraqlı tədbirlərdən yazılar yazırdım. Tələbə-şairlərə qəzet səhifələrində tez-tez yer verirdik. Mir Cəlal müəllim qəzetimizin oxucusu kimi ədəbi-bədii parçalara xüsusi diqqət verirdi. Bir dəfə mənə məsləhət gördü ki, özünün müdirlik etdiyi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının nəzdində fəaliyyət göstərən ədəbiyyat dərnəyindən bir səhifə hazırlayaq. Bəxtiyar Vahabzadənin dərnək rəhbəri kimi seçib hazırladığı şeirləri redaksiyaya götərdim. İndi şair və publisist kimi tanınan tələbə yoldaşım Abbas Abdullanın üç bəndlik şeirini səhifəyə saldım. On söhdə bələğətli, necə deyirlər, boğazdan yuxarı təriflər yazmışdım. Səhifə hazır olanda çapa getməzdən əvvəl onu Mir Cəlal müəllimə göstərdim. Baxdı, tanış oldu, bəyəndi və birdən Abbas Abdulla haqqında yazıya diqqət yetirib oxudu. Gülümsünüdü dedi:

– Bu da tələbədi?

– Bəli, – dedim.

– Bəs bu tələbə xalq şairi olanda nə yazacaq?

Mən, necə deyirlər, günahımı anladım və mətnin üzərində əl qazdırmaya başladım.

Mir Cəlal müəllim öz əsərlərində sözlə həssaslıqla yanaşdığı kimi, sözün qədrini bildiyi kimi bunu başqalarına da, xüsusən gənc qələm sahiblərinə də məsləhət görürdü. Universitet nəşriyyatının direktoru olduğum vaxt onun elmi məqalələr üzərində apardığı redaktə işinin, dil və üslub məsələlərinə necə ciddi əhəmiyyət verdiyinin şahidi olmuşam.

Kitab mağazasına çatanda dedi ki, seçilmiş əsərlərimin ikinci cildi çıxıb, gedək ondan üç-dördünü götürək.

O vaxt Mir Cəlal müəllimin dördcildliyinin ikinci cildini çıxırdı. Birinci cildini xeyli əvvəl mən də almışdım. Kitab mağazasına girib kitabdan dördünü götürüb bağlatdırdı, mənə verdi və soruşdu:

– Bu cildi albsan?

– Yox, – dedim – alacağam.

Satıcı qızdan birini də alıb mağazanın ortasında üzünə bukletlər, nəşriyyat planları düzülmiş stola yaxınlaşdı. Qoltuq cibindən qara rəngli qələmini çıxarıb kitabın titullarında avtoqraf yazmağa başladı: “Əziz tələbəm Ağamusayev...” Birdən qələm yazmadı, nə qədər elədisə, yazmadı. Mən tez öz cibimdən göy rəngli qələmimi çıxarıb ona verdim və zəriflə dedim:

– Mir Cəlal müəllim, sizin ki, bir fərqli qələminiz yox imiş, bu qalın-qalın kitabları necə yazırsınız?

Özünəməxsus zərif bir gülüslə üzümə baxıb: – Düz sözə nə deyəsən, – dedi və avtoqrafını bitirdi: “...məndən xatirə”.

İndi də ikirəngli qələm ilə yazılmış həmin o avtoqrafı kitabı əziz xatirə kimi saxlayıram.

Kitab mağazasından çıxıb Nəvəinin heykəli yanından dəniz qırağına, oradan sağ tərəfə – Mir Cəlal müəllimin evinə doğru yollandıq. “Qız qalası”na çatanda içərişəhərə tərəf boylanıb:

– Gedək, sənə cavanlıq illərində qaldığımız evi göstərim, – dedi.

Darvazadan keçib sola burulduq və bir qədər getdikdən sonra köhnə binaların birində yarıqaranlıq bir mənzi göstərib dedi:

– Bax, burada birotəqlə mənzildə yaşamışam. “Bir gəncin manifesti” romanını burada yazmışam.

Sonra yaradıcı gənclərin bəzi narazılıqlarına işarə edərək davam etdi:

– İndi cavanlar deyir ki, şəraitim yoxdur, ona görə işləyə bilmirəm. İstedad olsa, hər yerdə işləmək olar.

Həmin gün Mir Cəlal müəllimlə keçən bir saatlıq görüşümüz onun yaşadığı “Alimlər evi”nin giriş qapısında başa çatdı.

– Gedək evə bir çay içək, – dedi.

Mən təşəkkür edib onunla keçən bu saatdan çox məmnun olduğumu, onun söhbətlərindən çox şey öyrəndiyimi dedim...

...Mir Cəlal müəllim özü çoxlu qiymətli elmi və bədii əsərlərin, monoqrafiyaların, dərsliklərin müəllifi olduğu kimi, onun özü haqqında da çoxlu elmi-tədqiqat işləri, müasirlərinin xatirələrini yazılıb. İllər, zaman, bəzən amansız adlandırdığımız, bəzənsə gözəl deyərək çəkə bilmədiyimiz, doymadığımız həyat Mir Cəlal müəllimi bizdən cismən uzaqlaşdırsa da, bu böyük insan, əvəzsiz ziyalı mənən, ruhən bizə yaxınlaşır, qəlbimizdə şirin xatirələrə çevrilir.

...1978-ci ilin hüznü bir payız günü universitetə iş gedərkən acı bir xəbərə qarşılaşdım. Gözəl yazığımız, alimimiz, sevimli müəllimimiz Mir Cəlal müəllim vəfat etmişdi... Universitetin böyük akt zalında onun mənrlə tələbələrindən biri kimi tabutu yanında dayanmış, nəcib ruhu qarşısında baş əymiş və son iqamətgahına kimi addımlanmışam. Redaktoru olduğum “Bakı Universiteti” qəzetində vaxtılı 60, 70 illik yubileylərində səhifələr həsr etdiyim kimi, vəfatı ilə bağlı nekroloq dərc etmişəm.

...Bu yaxınlarda BDU-nun jurnalistika fakültəsində “Unudulmaz müəllimlərimiz” adlı bir stendin qarşısından keçəndə fakültəmizdə bir vaxtlar dərs demiş görkəmli alimlərimizin, müəllimlərimizin cərgəsində Mir Cəlal müəllimin də nurlu çöhrəsini görür və ruhu qarşısında ehtiramımızı bildiririk.

Mir Cəlal yazır:

“...Gədəbəyin təbiəti də, insanları da, bir-birinə çox oxşayır – saf, duru, əsrarəngsiz... Gədəbəy halal, mərdənə insanları ilə fəxr edib və edəcək də. Bu yerlərlə bağlı işıqlı xatirələrim ömürlük yaddaşıma yazılıb, yaddaşımda qalıb. O yerləri, ülfət bağladığım, hər addımda səmimiyyət gördüyüm o dağ vüqarlı insanları heç vaxt unutmaram...”

İŞIQLI ADAM

Oxucular Mir Cəlalı həm gözəl hekayə ustadı, sanballı romanlar, povestlər müəllifi kimi tanıyırlar, həm Azərbaycan sovet ədəbiyyatının yaradıcılarından biri, həm də gözəl ədəbiyyatşünas-alim kimi qiymətləndirirlər. Bu, doğrudan da, belədir. Mir Cəlal əli qələm tutan gündən ömrünün sonuna qədər həm bədii ədəbiyyat, həm də ədəbiyyatşünaslıq sahəsində eyni həvəs və coşğunluqla, eyni ardıcılıq və uğurla, yorğunluq bilmədən çalışmış, zəngin və məhsuldar yaradıcılıq yolu keçərək yüzdən artıq kitab çap etmişdir. Ədibin arxivində hələ nə qədər əlyazmaları, çap üzvi görməmiş əsərləri yatır...

Bu kiçik yazıda Mir Cəlalın nə ədəbi-bədii yaradıcılığın, nə də ki alimliyindən danışmaq istəyi var. Ancaq iyirmi beş illik tanışlıq, tələbəlik, aspirantlıq, müəllimlik, birgə iş və dostluq münasibətilə bağlı olan, kitab-dəftərə düşməyən maraqlı şəxsi keyfiyyətlər, elmi və ədəbi söhbətlərin, mübahisələrin bir qismini qələmə alıb yaşatmaq arzusu var.

Mir Cəlal bir insan, ədib, müəllim, alim, kafedra müdiri kimi həmişə, yaşının bütün çağlarında və hər yerdə bir cür görünən adam idi. O, sadəlik, səmimiyyət, təvazökarlıq timsalı bir adam idi. Ahılığında həтта bir uşaq məsumluğu, paklığı, kövrəkliyi duyulurdu. Əslində böyük yazıçı, böyük alim, ustad müəllim olan, onu şəxsən tanıyanların dilində “yaxşı kişi” kimi ad qazanmış Mir Cəlalın ağzından “mən yazıqyam”, “mən aliməm” sözlərini ömründə

əşidən olmadı. O, bütün hallarda asta yeriyər, yavaş danışar, səsinin tonunu qaldırmazdı. Ancaq addımını sərrast atar, sözü mənalı, təsirli olardı. Onun sadəliyi, təkmini, dözümlü, zahirən loru danışıq, fitrətən xəlqiliyi, bütün bunlarla yanaşı, dərinliyi, ciddiliyi, səmimiyyəti, suyuşirən adam olması haqqında çox şey demək olar. İncə təbəssümü, mənalı baxışları, duzlu yumuru, sümüyə işləyən kəsərli sözü, aydın məntiqi vardı. obrazlı danışar, obrazlı yazar, az sözlə dərin fikir ifadə etməyə çalışardı. Yazıçılıqdan gələn bir həssaslığı, dəqiqliyi, ən başlıcası isə incə və dərin müşahidə qabiliyyəti vardı. Müşahidəçiliyi lap heyvət doğururdu. Tanış küçələrdən keçib gedəndə ayrı-ayrı məşhur binaların divarlarında, qapılarında olan sırda detallara işarə edər, diqqəti yönəldərdi ki, adamın məti-qutu quruyardı.

Mir Cəlal üçün ədəbiyyat hava və su idi. Həmişə, hər yerdə, bütün söhbətlərində ədəbiyyatdan, sənətdən, bunların elmi təhlilindən uzağa getməzdi. Nizami, Füzuli, Mirzə Fətəli, Mirzə Cəlil, Sabir, Cavid, Səməd Vurğun kimi sənətkarlar haqqında danışmaqdan usanmaz, doymaq bilməzdi. Ədəbiyyat tarixi yazılanların tarixi deyil, oxunanların tarixidir, deyərdi. Və öz sözləri ilə desək, “kiflənməmiş ədəbiyyat” üzə çıxarıb mübaliğəli şəkildə tənqid edənləri sevməzdi. Ədəbiyyatda ən çox qiymətləndiriyi həqiqət, müasirlik, xəlqilik, sadəlik və vıçəmliq kimi məziyyətlər, aydın dil və üslub idi. Bədii əsərlərindən ən çox istədiyi övladları qədər sev-

dıyı "Bir gəncin manifesti" romanından tez-tez söhbət açsa da, bunu da yazıçılığını gözə soxmaq üçün eləmir, romanı jannında yıqıcamlığa əməl etmək baxımından nümunə göstərirdi... Bir də vaxtla "Dirilan adam" romanının haqsız tənqid olunduğunu yada salardı. Başqa heç bir əsərindən söhbət salmaz, yazıçı olduğunu, nə kimi əsərlər yazdığını dilinə belə gətirməzdi. Füzuli, Mirzə Cəlil, Sabir yaradıcılığında bəhs edən elmi əsərləri üzərində cilalama işini ardıcıl davam etdirirdi. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" adlı doktorluq işini kitab halında görmək ən böyük arzularından idi.

Qısa və mənalı yazmaqda Füzulini, Mirzə Cəlili, Sabirini, həmişə həmiyə örnək hesab edər, nümunə göstərirdi. Füzuli poeziyası və poetikasının inceliklərini ümumiləşdirən tədqiqat əsəri ilə ədəb özüni böyük qəlb sairinin incə bilicisi kimi tanıtmışdı. Sənət və sənətkarlıqdan söhbət düşəndə Füzulidən və Sabirdən yadında saxladığı misra və beytləri astaca əzbərdən söylərdi. Füzulini:

Mühərriqlər yazanda hər nəşə ələmdə bir ruzi.

Mənə hər gün dili-sədpərədən bir parə yazmışlar, –

beytini tez-tez yada salar, yüksək sənət nümunəsi kimi təqdir edər. Bir ayrılıq, haqsızlıq, qeyri-obyektivlik görəndə Ağaməsih Şirvaninin iki misrası ilə ürəyini boşaldır, hissinə soyudurdu:

Nə vəfa dustda, nə şəfa dərmənda qalmışdır...

Nədəndi doğrular ayrı qılınc tək yanda qalmışdır?

Sabirdən daha çox misallar çəkər, xüsusilə "Fəhlə" şeirindən misralar deməyi xoşlardı.

Açıq hiss edirdin ki, bədii əsərlərindən ən çox seçdiyi "Bir gəncin manifesti" idisə, elmi tədqiqatlarından "Füzuli poetikası" və bir də "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" kitabı idi (bəlkə də, bu kitab onun "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" adlı doktorluq işi ilə bağlı idi, ona görə). İyirminci əsrdə ən böyük

şəxsiyyətlərimiz kimdir? – deyə sual edər və özü də heç kimin cavabını gözləmədən xüsusi ixtisarla beş adamın adını çəkərdi: Mirzə Cəlil, Sabir, Üzeyir bəy, Hüseyn Cavid, Firudin bəy Köçəri. Klassik və müasir poeziyamızın bir-biri ilə bağlı və ayrılan, seçilən cəhətlərini daim araşdırar, onların sıx yaxınlığını göstərməklə yanaşı, fərqləri də obrazlı bir dillə açmağa, ağırtmağa çalışırdı. Füzuli şeirini gözəllik, döyüşkənlik timsalı kimi qiymətləndirirdi.

Nizamədən tutmuş bugünkü şair və ədəblərimizə qədər Azərbaycan ədəbiyyatının əla klassiki yoxdur ki, Mir Cəlal onun ədəbi irsi haqqında yazmasın, həm də yaxşı yazmasın. Yazdıqları məşhur və həmiyə bəllidir. Yuxarıda deyildiyi kimi, burada ancaq onun yaza bildiklərindən, dediklərindən söhbət gedir. Hüseyn Cavid və Əbdürrəhman bəy Haqverdiyev, Nəriman Nərimanov, Məmməd Səid Ordubadi, Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Rəza Rəhman, Süleyman Rəhimov, Rəsul Rza və başqalarının şəxsiyyəti, yaradıcılığı, hikmətli sözləri, hazırcavablığı haqqında maraqlı fikirlər Mir Cəlalin söhbətlərini daha da şirinləşdirər, yapışıqlı edər.

Ədib həmişə öz müəllimi saydığı böyük şair və dramaturq Hüseyn Cavidlə yaxınlığını, görüş və söhbətlərini vaxtaşırı yada salar və belə deyər: "Cavid peyğəmbər kimi adam idi". Sonra sözü-nə davam edər: "İçərişəhərdə, mənim mənzilimə tez-tez gələrdi. Bir dəfə gəlib mənim yazı-pozu ilə məşğul olduğumu görüb soruşdu:

– Komsomol, nə yazırsan?

– Dissertasiya.

– Nədən?

– Azərbaycan qadın şairlərinin yaradıcılığından.

– Komsomol, heç çəmil-kağıza heyfən gəlmir? Füzulidən yaz ki, sən də adın Füzuli ilə bərabər tarixdə yaşasın.

Bu söhbətdən mən ayıldım, "Füzuli poetikası" kitabı belə yarandı. Sonra məşhur filosof Heydər Hüseynovun məsləhəti və təhriki

ilə bu kitab mənim namizədlik dissertasiyam oldu.

Böyük şairlə bir balaca mükəllimə də onun poeziya aşığı olduğunu, seir sənətinə vurğunluğunu öyrənmək baxımından xeyli maraqlıdır: – "Cavid əfəndi, siz həm mənşəm, həm də mənsur pyeslər yazırsınız, hansını daha çox sevirsiniz? Şeiri, yoxsa nəsrini?"

– Əgər müsahibim mənə şeirilə cavab verə bilsəydi, mən söhbəti də şeirlə edərdim".

Mir Cəlal müəllim Cəlil Məmmədquluzadənin adı ilə bağlı olan "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinə yüksək qiymət verir, Mirzə Cəlilin adını, bəlkə də, bütün dünya ədəbiyyatında ən uca tutduğu Lev Tolstoyla yanaşı çəkirdi. Azərbaycan klassiklərindən Nizamini, Füzulini, Mirzə Cəlili və Hüseyn Cavidə epoxal sənətkarlar, məktəb başçıları kimi ümumi bir sıraya qoyurdu. İyirminci əsr realist ədəblərimizdən biri haqqında dedi: "Haqverdiyev yerişən Azərbaycan" sözlərində sənətkarın dərin xəlqiliyinə, böyük ədəbi sima olduğuna aydın və qəti bir baxış olduğu görünməkdədir. Mir Cəlal müəllim, həmçinin alim dostu professor Hadi Əliyevin bir zaman böyük xəlq şairi Mirzə Ələkbər Sabirin dilindən eşitdiyi bu hikmətli sözləri də yaddan çıxarmırdı:

"Yedin, dadındı,

Geydin, canındı.

Verdin, adındı,

Yığdın, yadındı".

Ədib Mirzə Cəlil ədəbi irsini və ümumən Molla Nəsrəddin realist ədəbi məktəbini gənclik illərində Səməd Vurğuna və Mehdi Hüseynə sevdirdiyini də təvəzökarlıqla qeyd edər.

M.S.Ordubadinin hazırcavablığı, incə yumor, maraqlı atmacalan heç diildən düşməzdi. Yəni də qısa və yığcam yazmağın məziyyətindən söhbət düşəndə "Gizli Bakı" romanını vaxtla ixtisar və redaktə etdiyindən, Ordubadinin bu işdən razı qaldığından maraqlı söhbət açardı. Ordubadidən çəkdiyi misalların bir qismini bu sətirlərin müəllifi bir vaxt ədəbiyyatşünas Kam-

ran Məmmədova vermiş və o da bunları "Azərbaycan yazıçılarının həyatından daşıqlar" toplusunda çap etdirmişdir.

Azərbaycan sovet ədəbiyyatının klassiklərindən Səməd Vurğun və Mehdi Hüseynlə dostluğu, şəxsi söhbətləri və yaradıcılıq əlaqələri ədəbin istinad və ixtisar mənbələrindən idi. Elə gün olmazdı ki, bu iki qiymətli dostunu, qələm yoldaşını yada salmasın, onların hər hansı bir yaxşı işini, bir tutarlı fikrini, bir əsərini, ya da bir misrasını, cümləsini, sözünü-söhbətini nümunə götürməsin. Səməd Vurğunun hələ ilk gənclikdən odlu-aloğlu qəlbə, fitri şairlik istedadına malik olduğunu deyər və bu adamın daxilində ictimai bir yanğı olduğunu məntiqi vurğu altına alardı. "Azərbaycanı şeirə gətirən Səməd Vurğun oldu" fikrini öz dostunun ünvanına fərəhlə deyər: "Səməd əlli yaşında dünyada tanınan şair oldu, bir zaman onu bəyənməyən, seirlərinə dodaq büzüb, eh, nədir ki, mən ondan yaxşısını yazacağam, deyən lovgalar ələ yerində sayı-saya qaldılar".

Mir Cəlal müəllim mənaqi cəhətdən saf, təmiz bir insan idi. Tamah hissindən uzaq, az-çoxa qane olan, gözü-könlü tox, təmiz bir ziyalı idi. Özü də həmişə deyər: "Səməd Vurğun məni bir dost kimi sevdi, tərtdən sonra zarafat eləyər: "Mir Cəlal, sən bir böyük eyibin var, sən şlikom poryadoqnu adam-sən".

Ədibi bir alim, ədəbiyyatşünas kimi başqalarından fərqləndirən mühüm cəhət bu idi ki, tarixi şəxsiyyətlərə və ədəbi hadisələrə bir cümlə ilə, kiçik bir ştrixlə aydın və bitkin xarakteristikə verməyi yaxşı bacarıır. Bir neçə sözlə onun yaddan çıxmayan portretini çəkə bilirdi. Qiymətləndirmək istədiyi adamın ən sosiyyavi keyfiyyətlərini üzə çıxarmağı, onu obrazlı şəkildə qabartmağı bacarırdı. Məsələn, bu sözləri heç yadından çıxır: "Ədəbiyyatşünaslıq fikr söyləməkdir". "Mirzə Cəlil məzlum Şərqi böyük adıdır", "Anamın kitabı" haqiqət kitabıdır", "Haqverdiyev yerişən Azərbaycanıdır", "Bir institutun görə

bilmədiyi işi Firudin bəy Kəçərli görmüşdür", "Azərbaycanı şeirə Səməd Vurğun gətirdi", "Mehdi ədəbiyyatın qeyrətini çəkəndir", "Müfəttiş nakam gəirdir" və s.

Mehdi Hüseynin geniş erudisiyalı, cəsarətli, dönməz iradəli, sabit xarakterli şəxsiyyət, ədib və tənqidçi olduğunu dönə-dönə xatırladan Mir Cəlal müəllim belə bir epizod da danışdı: "Bir dəfə professor Cəfər Xəndan kafedrada Mehdi Hüseynə Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında xüsusi kurs vermişdi. Müəhazirələri həvəslə oxuyan tənqidçi günlərin birində dərindən çox əsəbi halda çıxdı. Kafedrada öyrəndik ki, bir tələbə auditoriyada ona belə bir sual verib:

– Müəllim, axı, bu Mirzə Cəlildən nə qədər danışmaq olar?

– Nə qədər ki sən başa düşməmişən, danışmaq olar. – deyər Mehdi Hüseyn ona kəskin cavab vermişdi".

Mir Cəlal müəllim bu ibratlı misali Cəlil Məmmədquluzadənin bir mütəfəkkir-ədiib kimi böyüklüyünü anlamayan və yaxud anlamıq istəməyən bəzi elm adamlarına gətirərdi. "Mirzə Cəlil haqqında nə qədər dissertasiya yazmaq olar?" – deyənlərə özü belə cavab verirdi: "Cəlil Məmmədquluzadə haqqında biz hələ indi-indi yazmağa başlayırıq. Onun yaradıcılığında nə qədər yazılsa, yenə azdır". Mir Cəlal müəllim bu böyük realistin ədəbi irsinə iyirtdən artıq elmi məqalə və "Cəlil Məmmədquluzadə realizmi haqqında" adlı qiymətli bir kitab həsr etmişdi. Ədibin yaradıcılığı üzərində elmi işini həyatının son günlərinə qədər həvəslə davam etdirirdi. Mirzə Cəlildən nə vaxt söhbət düşsəydi: "XX əsrdə Yaxın Şərqdə heç bir xalqın belə böyük adamı olmayıb", – deyər və bu böyük həqiqəti dərk etməyənləri dünyadan xəbərsiz saydı. Odur ki, Mirzə Cəlil yaradıcılığında dissertasiya mövzuları verməkdə səxavətini əsirgəməirdi. "Cəlil Məmmədquluzadə filosof yazıçıdır" fikrinə qarşı çıxıb "onun sistemi yoxdur" söyləyənlərə Mir Cəlal müəllim isteh-

za ilə deyirdi: "Bəs sizin fəlsəfi sisteminiz varmı ki, diplomunuza "filosof" yazdırırsınız?"

Ədəbiyyatdan canlı həyat qədər zövq alan, şeir və sənətdən danışmaqdan əsla doyma bilməyən, bədii əsərlərin, klassik irsin nəşri və ardıcıl təbliğini bir an belə unutmayan həssas, tələbkar, qayğıkeş bir vətəndaş olan Mir Cəlal gənc ədəbiyyatşünaslara ədəbiyyatımızın və dilimizin qeyrətini çəkməyi həmişə tövsiyə edirdi.

Bədii yaradıcılıqda istedadın gücünə üstünlük verən ədib hər yazıçını bəyənməzdi. Füzuli, Mirzə Cəlil, Sabir, Lev Tolstoy, Çexov onun üçün sənətkarlıq meyarı idi. "Biz Mirzə Cəlilin "Poçt qutusu"ndan çıxmışıq" fikri məşhurdur. Yazıçılar siyahısında adamların çoxluğu, əsl qələm sahiblərinin, yaxşı yazarların azlığı onu çox narahat edirdi. Ona görədir ki, tez-tez deyirdi: "Qardaş, küçədə kimi görürsən, qoltuğunda papka deyir yazıçıyam, heç oxucuyam deyən yoxdur".

Həm görkəmli bir ədib kimi çıxış və söhbətlərində, həm də ədəbiyyatşünas-alim kimi qiymətli monoqrafiyalarında, məqalələrində tarixi və ədəbi şəxsiyyətlərə düzgün, obyektiv qiymət verən, ağı qaradan, yaxşını pisdən, güclünü zəifdən seçməyi bacaran Mir Cəlil başqa-larından da bunu tələb edirdi. "Gövhəri qundan ayırmağı bacarmaq lazımdır, arxivlərin əsiri olmaq yaramaz", – deyirdi. Yaradıcılığını başa vurmuş hər hansı bir qələm sahibi haqqında mübaligəli fikrə, məqalə və kitabçaya rast gələndə bunu ümumən ədəbiyyat və elm üçün zərərli hal kimi pisləyirdi. Yazılı bir cavaba imkan tapa bilməyəndə, həmkarlarına, cavan ədəbiyyatçılara öz fikrini şifahi olaraq maraqlı bir ədəbi manerə ilə çatdırmaq fərsətini əldən buraxmazdı: "Vallah, bu vəfat eləyən bəzi yazıçılar nə qədər tərifləyirlər, adam lap peşman olur ki, niyə mən indiyəcən sağ qalmışam".

Gənc ədəbi qüvvələrə qayğı bəsləmək, onların yazılarını çap etdirmək, yaradıcılıq dərnəklərində onları dinləmək, ilk şeir və hekayələrini bir ustad kimi qiymətləndirmək, saf-çürük eləmək, sənətin çətin, şərəfli və doğ-

ru yollarını göstərmək Mir Cəlal müəllimin gündəlik işlərində idi.

Söhbət ölümündən düşəndə, Mir Cəlal müəllim həm özünün, həm də yan-yörəsində olanların fikrini yumorla, gülüslə işıqlandırır, sərni bir mehə dönüb qəm-qüssə buludlarını dağıdırdı. Əgər qış fəslə, küləkli hava olsaydı: "Qardaş, belə havada heç ölmək lazım deyil", – yumorla və vəziyyəti yüngülləşdirər, ayrı vaxtlarda isə çox zaman deyirdi: "Əzrayıla üçdən-beşdən verib yola salaydılar da..."

Mir Cəlal müəllim həyatının, elmi-pedaqoji fəaliyyətinin, bədii yaradıcılığının əsas hissəsini, ən gözəl və məhsuldar çağlarını Azərbaycan Dövlət Universitetində, filologiya fakültəsinin tələbələri arasında, Azərbaycan ədəbiyyat tarixi kafedrasında keçirmişdir. Tam on səkkiz il bu kafedranın müdiri olmuşdur. O, filoloqlara, şərqşünaslara, jurnalistlərə, kitabxanachılara ədəbiyyatşünaslığın əsaslarından, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən müəhazirələr oxumuş, gənc elmi qüvvələrin yetişməsində uzun illər böyük əmək sərf etmişdir. Universitetin birinci kurs tələbələrinə dərs deməyi (o özü "birinci sinif" deyirdi), onlarla tez-tez şəkil çəkdirməyi çox sevirdi. Ancaq təkliddə heç birini tanımaz, adlarını yadda saxlaya bilməzdi. Odur ki, dərs otağında bir tələbənin adını dönə-dönə soruşması, harada gərsə, birinci kurs tələbəsinə "diplomçusan?" sualını verməsi uşaqların özünə qərribə gələr və şən bir gülüşə səbəb olardı.

Azərbaycan Dövlət Universitetini Mir Cəlal müəllim öz doğma evində, ocağında artıq sevirdi. Yeri gəldikcə deyirdi ki, universitet biza təhsil verib, ev verib, ailə verib, elmi dərəcə verib, iş verib, ad-sana çatdırıb, indi də uşaqlarımızı, nəvələrimizi qoynuna alıb, ona görə də bizim üçün ən müqəddəs yerdirdi. Dövlət Universiteti abirli yerdirdi, onun qeyrətini biz çəkməsək, kim çəkəcək? Hər yerindən duran yaradıcılığında diplom işi, dissertasiya mövzusu verib universiteti hörmətdən salmayıb. Özünüzi həmişə, hər yerdə Dövlət Universitetinə layiq adam kimi apandı.

Elmdə heç sərəştəsi olmayan, bir təsadüf üzündən elm yoluna gəlib düşən, içi-bəş, təkəbbürlü adamlara, əyilə-əyilə qalxıb ucalmıq istəyənlərə, bütün uşaqlarını, qohum-qarabasını "alimlik kürsüsünə" qaldırmaq niyyətində olanlara qarşı da adamın yeddi qatından keçən kəskin sözləri vardı. Ancaq bu sözlər şəkərə qatılmış acı dərman kimi, şirin, dadlı-duzlu gülüslə ifadə olunardı. Özünü hoddan artıq darta. elmi yığıncaqlarda yekə-yekə danışan bir adam haqqında, necə deyərlər, yağlı bir sual verərdi: "Bu kimin kəmbəstəsidir?" Ya da belələrinin xarakterini ümumiləşdirib bir qalibə salardı: "İndiki cavanlar deyir elə hər şey məndən başlanırmı. Yaxud: "Qardaş, uşaq anadan olanda, şohadət naməsinə yazsınlar "kandidat nauk", vassalam, onsuz da gec-tez həmin müdafiə edəcək". Bu sözlər Mir Cəlal müəllimin elmə yersiz axına qarşı etirazının ifadəsi idi.

Bir dəfə aspirantlar uzunsov bir otaqda namizədlik minimumunu verməyə gəlmişdilər. Onlardan bir çolimsizi əlləri doğunda, ikiqat olub Mir Cəlal müəllimə tərəf irəli cumanda o:

– Filankəs, sən də minimum verirsən?

– Xeyr, professor.

– Onda düz gəl də, niyə əyilə-əyilə gəlirsən?

Mir Cəlal müəllim həyatda da, elmdə də, ədəbiyyatda da düzlüyün, əyilməzliyin, halal zəhmətlə ucalmıqın tərəfdarı və təbliğatçısı idi. Sözü hədəfə tərəf bir snayper sərəstəli ilə tuşlamağı, hədəfi, necə deyərlər, lap gözündən vurmağı vardı. Yazanda və danışanda bir kəlmə artıq söz işlətməzdi. Tələbə və aspirantlardan da anlaşılıqlı yazı, aydın danışığı sözləri tələb edərdi. Anlaşılmaz terminlərlə yüklənməyi, üslubca ağır, qoliz bir yazı gördümü, "səfsəfədir, at o yana", deyər və vərəqi bükərdi.

"İclas qurusu" əsərinin müəllifi həyatda, həqiqətən, iclas yolu ilə iş görməyi xoşlamaz, quru rəsmiyyətçilikdən qaçar, konkret, canlı iş üslubunu hər şeydən üstün tutardı. Bəzi iclasların çoxluğunu birbaş, müstəqim yolla pisləməsə də, iş yerinə yaxınlaşanda, birlikdə

vol getdiyi adama mütləq təklifi bu olardı: "Gedək iclasa qonaq ol".

İctimai tədbirlərdə, müdafiə şuralarında yerli-yersiz tez-tez çıxış edənləri görməyə gözü olmazdı. Mövzu və mətləbdən asılı olmayaraq bütün müdafiələrdə çıxış üçün söz istəyən, kürsüyə sinə gərib danışan bir nətiqin darsini bir dəfə yamanca verdi. İclas zalından çıxandan onun əlini sıxıb razı halda dedi:

- Təbrik edirəm.

- Niyə?

- Çox sağ ol, bu gün çıxış etmədin.

İclas qurusu çox pərt oldu, bu söhbətdən sonra uzun illər müdafiələrdə çıxış etmədi.

Mir Cəlal müəllim kafedrada öz müdiriyyəti heç vaxt hiss elətdirməzdi. Hamı ilə son dərəcə mülayim rəftar edərdi, uşaqla uşaq, böyüklə böyük idi. Bir dissertasiyanı, ya kitabı müzakirə üçün oxutmaq lazım gələndə, məsləhət bildiyi adama işarə ilə "əлиндən öpür" deyirdi. Yaxud heç görməzdin ki, işə yuban, ya da uzun zaman işdə gözə görünməyən bir adamı danlasın, işdən-gücdən aralı dolanmağın səbəbini soruşsun. Belə hallarda çox sərrast və təmkinli bir sualı vardı: "Harada işləyirsən?" Bütün mətləblə yumorda yığılmış bu sadə sual altında durulub aydınlaşardı.

O, çox duzlu adam idi və duzsuz adamlardan da heç xoşu gəlməz, belələrini "müqəvva" adlandırardı. Duzluluq, yumor hissəsinə malik olmaq da bununla bağlı olan müdriklilik onun fətrətində, təbiətində, canında və qanında idi.

Mir Cəlal müəllimi bir an da olsun rahat buraxmayan kitab çapı məsələsi idi. Təzəcə çapdan çıxmış bir kitabını görəndə uşaq kimi sevinirdi. Cavan yazıçı və alimləri də kitab yaratmaqdan, nəşriyyat işinə həvəsəndirməkdən zövq alardı. "Mühazirələr dörd divar arasında o yana getmir, qalan kitab olacaq, gərək hər kəsin qulaqdan tutulması bir işi olsun. O da ki, kitabdır". "Azərbaycan sovet ədəbiyyatı", "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" kimi ali məktəb dərslərinin yaranması və çapında böyük

təşəbbüsü və zəhməti olan Mir Cəlal müəllim nəşriyyatla əlaqəsini heç vaxt kəsməzdi. Dərslərlərin çap vəziyyətini soruşmadığı bir gün olmazdı. 1978-ci ildə, vəfatına birçün qalmış yenə də kafedrada adəti üzrə kitabların çapından söhbət saldı: Sənin o kitabın nə oldu, qardaş ("XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı"na bir qayda olaraq sənin kitabın deyirdi)?

- Deyəsən, 1981-ci ilin nəşriyyat planına düşəcək, Mir Cəlal müəllim.

Bir anlıq fikirdən sonra, məyus halda: "Man onu görmərəm", - dedi və bu, bir nisgil olub ürəyimizdə qaldı. Elə bil onun ürəyinə nəşə dammışdı...

Uşaqılıq illərini keçirdiyi Gəncə, ilk dəfə müəllimlik elədiyi Gədəbəy - söhbətinin, sözününün mayası, dilinin əzbəri idi.

Ömrünün ahul çağlarında belə heç kəsə əziyyət vermək istəməz, gözlüksüz oxuyub-yazar, can ağrısından şikayətlənməzdi. Sonra öyrəndik ki, xəstəliyini heç evdə də dilinə gətirməyib, kimsəni narahat etmək istəməyib. Beləliklə, o, davamlı, dözümlü, giley-güzarı, təmənnaş, əylənməz bir insan ömrü sürdü. Ölümün qarşısında belə təmkinini itirmədi. "Diriyən ölmək kimə lazımdır, qardaş, bir dəfə öləcəyik də, ta sızıldamaq nə üçündür?" - sözlərini onun dilindən çox eşitməmişdik.

Vəfatından birçün gün əvvəl kafedrada bizimlə yenə də dərslərlərin, monoqrafiyaların çapından, bədii əsərlərinin çoxicldiyindən inamla, ümidlə, şirin-şirin söhbət edən bu əvəzsiz ədəbimizin, unudulmaz müəllimimizin, yenilməz həyat eşqi ilə yazıb-yaratmaqda olan müdrik insanın aramızdan vaxtsız gedəcəyinə inanmaq çətin idi. İnanı bilmirdim ki, "Dirilən adam"ı yazan ədib ölə bilər. "Bir gəncin manifesti", "Füzuli poetikası" və başqa onlarla kitabların, "Həyat hekayələri"nin müəllifi birdəfəlik köçə bilər. Elə bil ki, sinəsi sözlə, dodağı gülüşlə dolu olan bu nəcib insan həyata həmişəlik göz yummadı. Elə bil ki, bir göy göyərçinə dönüb harayasa uçub getdi və nə zamansa qayıdıb bizimlə yanmıç qalmış söhbətini davam etdirəcəkdə.

ÜRƏYİNƏ ÜRƏK ÇATMAZDI

Unudulmaz müəllimim, böyük yazıçı və pedaqoq
Mir Cəlali xatırlayarkən...

İlərdən qəlbimdə acılı-şirinli xatirələr oyanır. Doğma, tarıx insanları yada düşür. Onlar haqqında yazmaq, söz açmaq keçir ürəyimdən. Yaddaşım vərəq-vərəq olur. Əlim qələmə uzanır...

...Əlli beşinci il. Qaynar nəfəsi, qayğılı, intizarlı avqust öz yerini arzular dolu sentyabra təzəcə vermişdi. O günəşli günün rəngləri, sevinc və həyəcanları qəlbimə yazılıb, həmişəlik qəlbimdə qalıb.

Tələbəliyimiz başlayırdı. Necə xoş xəyallarla, şirin, qanadlı arzularla açmışdıq o səhəri! Dəhlizlər qaynayıb-daşırı. Birinci kurs tələbələri - Azərbaycanın müxtəlif yerlərindən gəlmiş oğlanlar, qızlar hələ bir-birlərinə o qədər də isinişməmişdilər.

Dəstə-dəstə dayanıb dərslərin başlanmasını gözləyirdik.

Bu da ilk zəng, ilk mühazirə! Səs-küylə auditoriyaya dolmuşduq. Gözümüz qapıda idi. İntizammız çox çəkmədi. Orta boylu, gülrüz, xoşsəfət bir adam içəri daxil oldu. Necə deyərlər, üzündən nur tükülürdü. Əyində hava rəngli yüngül yay kostyumu var idi. Çoxdan dən düşmüş saçları seyrəlməmişdi. Gözümüzü ondan ayırmırdıq...

Asta addımlarla irəlidi, partaların qabağında qoyulmuş stolon arxasına keçdi və uzun, mülayim baxışlarla auditoriyamı süzürək:

- Xoş gördük, əziz tələbələr! - dedi.

Biz onu dərslər kitablarından, əsərlərindən tanıyırdıq. Və cədvəldən onu da bildirdik ki, bizə ilk mühazirəni kim oxuyacaq. Ona görə

də hamımız bir ağızdan, qürur və sevinclə cavab verdik:

- Salam, Mir Cəlal müəllim!

- Uşaqlar, mən sizə "Ədəbiyyatşünaslığa giriş" fənnindən mühazirə oxuyacağam.

Sözünə əzə ara verib, sakit bir axarla mühazirəyə başladı:

- Yaxşı bilirsiniz ki, ədəbiyyat söz sənətidir. Həyatın güzgüsüdür. Qış sessiyasınca bizim əsas söhbətimiz bu barədə olacaq.

O, aram-aram danışır, hərdən pəncərə qarşısında dayanıb dalğın-dalğın həsarə baxır, auditoriyada olduğunu, mühazirə oxuduğunu belə unudurdu...

Qoşa saatın yansıması başa vurduq. Tənəffüs boyu söhbətimizin mübtədəsi də, xəbəri də Mir Cəlal müəllim oldu. İçiməzə bir qürur hissi çırpırdı: "Görün biza necə bir insan dəyir!"

Mən o vaxtdan Mir Cəlal müəllimin hekayələrini, "Bir gəncin manifesti" və "Dirilən adam" romanlarını oxumuşdum. Adı sevdikim yazıçıların ilk cərgəsində idi. "Bir gəncin manifesti" sarsıtırmışdı məni, əsərin qəhrəmanı Mərdanın "Bahar, mənim mələq quzum, körpə qardaşım!" - deyə qopardığı o doli haray, ürək yandıran o göynəklilik monoloq göz yaşlarına qarışmış qəlbimə axmışdı...

Çox sonralar bu barədə Mir Cəlal müəllimə danışanda, kövrələrk:

- O dərdi, o faciəni yazanda mən özüm də ağlamışam, - dedi. - Bu əsərin qəlbimdə ayrıca yeri var.

– Onun ədəbiyyatımızda da yeri ayındır, – dedim.

Tarıfdan həmişə uzaq qaçan, təvazokarlığı hər şeydən uca tutan Mir Cəlal müəllim cavabı döndərdi:

– Bunu zaman göstərir, gələcək göstərir. ...Tənaffüsdən sonra tələbələrle tanışlığa başladı. O, cərgələrin arasında ayaq saxlayır, bir-bir adımızı, soyadımızı soruşur, xoş sözlər deyirdi. Mənə çatanda əlini çiynimə qoyub məhrəbanlıqla:

– Bas sənin adın nə oldu? – dedi.

– Nahid.

– Bizdə çox seyrək rast gəlmək olar bu ada, – dedi. – Türklərdə, ərəblərdə daha geniş yayılıb. Ərəblərin Nahid adında məşhur bir şairləri də var.

Azca irəli yeriyib təzadən soruşdu:

– Bas rayonun hansı oldu?

– Gədəbəy.

– Özündənsən? – diqqətlə süzdü məni.

– Yox, Şinixdanam.

– Yaşın ki, Əli Rəsulovu tanıyarsan?

– Doğmaca əmioğluyuc.

– Çox gözəl! – Çöhrəsində bir işıq dalğası gəzdi. – Əli müəllim əvəzsiz ziyalıdır. O, Böyük Qaramurad kəndində məktəb müdiri idi. Hər dəfə rayon mərkəzində görüşürdük. O vaxt Gədəbəydə bank yox idi. Müəllimlərin aylıq məvacibini Şəmkir bankından alırdıq. Minik çətin tapılırdı. Bəzən bu qədər yolu atla, araba ilə gedib-gəlirdik. Başımızca hər dəfə qərribə-qərribə işləyirdik. Bu əhvalatları danışmaqla qurtarmaz.

Əli müəllimlə sözümləşmə-söhbətimiz tuturdu. O, Qazax Seminarıyasını, mən isə Gəncə Pedaqoji Texnikumunu bitirmişdim. Əli müəllim Osman Sarıvəlli ilə bir yerdə oxumuşdu. Onunla bağlı məzali söhbətlər danışdı. Hər dəfə Səməd Vurğunla, Mehdi Hüseynlə dostluğundan söz açırdı. Geniş mətəllisi var idi Əli müəllimin. Şeir də yazırdı. – Sözüünə ara verib soruşdu: – İndi nə işində çalışır?

– Gədəbəy Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədridir.

– Xeyli vaxt onu görmədim, yalan olmasın, on il.

– Müharibə illərində Zəngilanda Rayon Partiya Komitəsinin katibi işləyib.

– Hə, belə de. Bir ara tez-tez görüşürdük. Əllinci illərə qədər bir-birimizi görmədik. Ötən il burda – Bakıda görüşdük. Elə bil dünyanı verdilər mənə. – Bir-iki addım aralanıb, geri qayıldı. – Görəndə, məndən salam deyərsən Əli müəllimə.

– Mütləq! – sevinclə bildirdim.

Nəyi isə xətrliyəmiş kimi gözlərini azca qıyıb:

– Heç soruşmursan, Gədəbəy hara, mən hara? – Tezəcə də sözüünə əlavə elədi. – Mən o torpağa çox bağlıyam. Gədəbəyin suyu, havası kimi insanları da səfdir. Gəncədə Pedaqoji Texnikumu bitirəndən sonra, 20-ci illərin axırlarında orada müəllim işləmişəm, – dedi. – Gədəbəyin özündə, həm də Söyüdlü kəndində, Mirzə Teymurla bir yerdə. İndi onun iki oğlu – Qoşqarla Şamil bizim universitetdə dərs deyir.

Arxa cərgədə oturan tələbələrdən kimsə həmin illərin təzəssürü əsasında yazılmış “Təzə toyun nazəkət qaydaları” hekayəsini yada saldı. Mir Cəlal müəllim, deyəsən, bir az kövrələn kimi oldu...

Xatirələr onu ötən günlərə qaytarmışdı. Gənclik çağlarından, müəllimlik illərindən, ilk hekayələrini necə qələmə almağundan maraqlı epizodlar danışdı. Fikrini belə tamamladı:

– Dağ adamları düz olur, halal olur. Mərd-mərdənə camaatı var Gədəbəyin. Orada çox hörmət-izzət görmüşəm. Ömrüm boyu o yerləri, o insanları unutmaram.

Beləcə, Mir Cəlal müəllimlə “həmyerli” olduq. ülfət bağladıq, dostlaşıb-doğmalaşdıq.

Yaradıcılığı ilə daha yaxından tanış olandan sonra gördüm ki, Gədəbəy camaatından gördüyü hörmət və ehtirama öz əsərlərində ürək gənşliyi ilə yer verib, hekayələrində dönə-dönə bizim yerlərin adını çəkib, onun saf insanlarından, gözəl təbiətindən məhəbbətlə söz açıb.

O, müəllim adını uca tutan, bu ada şərəf, şöhrət gətirən yazıçı-pedaqoq idi. Fəxrlə deyə bilərik ki, Abbas Səhhət, Firudin bəy Köçəri, Üzeyir Hacıbəyli, Cəmo Cəbrayılbəyli, Abdulla Şaiq kimi maarifçilərin, nurlu xalq ziyalıların ənənələrini ləyaqətlə yaşadan, zənginləşdirən bir insan, bir vətəndaş idi Mir Cəlal müəllim!

Biz ondan təkcə “Ədəbiyyatşünaslığa giriş”i deyil, sənət sirlərini, həm də insanlıq və ömür-gün fəlsəfəsini öyrənirdik.

...Dərs deyənin zaman Mirzə Cəlilin “söz ən böyük yadigarıdır” deyim dilindən düşürdü. Özü isə bu fikrə söykək olaraq deyirdi: “Söz ölməzdir, əbədidir. Zaman dağları belə uçurub aparır. Sözsə isə onun gücü çatır. Bunun ən yaxşı nümunəsi ulu sənətkarlarımızın, klassiklərimizin əsərləridir. Bir baxın, Nizami Gəncəvi “Xəmsə”si, Füzuli “Divan”ı, Səbir isə “Hophopnamə”si ilə ölməzlik qazanıb, üzvlərini tutublar gələcək əsrlərə, gələcək nəsillərə.

Mir Cəlal müəllim böyük Hüseyn Caviddən həmişə yana-yana danışırdı. Hər dəfə ölməz sənətkarla bağlı hadisələri, aralarında olan söhbətləri yada salanda kövrəlirdi. Bir dəfə tələbələrdən biri soruşdu:

– Mir Cəlal müəllim, Cavid necə adam idi?

– Peyğəmbər kimi insan idi.

Bu sözləri eşinlə Mir Cəlal müəllimin özünə də şamil etmək olardı. Heç kəsə işi yox idi. Tələbələri onu sevirdilər. Bu da səbəbsiz deyildi. O, gənclərimizə həm ədəbiyyatı, sənəti, həm də həyatı öyrədir. Yaşımız fərqli olsa da, söz-söhbətimiz yaxşı tuturdu.

– Onda içərişəhərdə yaşayırdıq, – deyər Mir Cəlal müəllim sözüünə davam etdi. – Tez-tez biza gəlirdi. Çay içir, oxuduqlarımızdan, yazdıqlarımızdan danışır, fikirlərini bölüşürdük.

Bir dəfə gözləmədiyim halda soruşdu:

– Komsomol, nə yazırsan?

– Elmi iş, yəni dissertasiya.

– Mövzun nədir?

– Azərbaycan qadın yazıçılarının yaradıcılığı.

Bir az fikrə getdi. Sonra üzünü mənə tutub dedi:

– Komsomol, heç kağıza, mürəkkəbə heyfən gəlmir? Sənə bir məsləhətəm var.

– Buyurun, Cavid əfəndi, – dedim. – Mən Sizi özümə ağısaqqal bilirəm. Məsləhətinizə də həmişə ehtiyacım var.

– Əgər belədirsə, onda sən bu mövzunu burax getsin. Üzünü Füzuliyə çevir. Füzulidən yaz, qoy sənənin adın tarixdə Füzuli ilə bərabər yaşasın.

Ustadın bu sözləri məni çox düşündürdü. Gördüm ki, Cavid əfəndi düz deyir, mənə ağıllı məsləhət verir. O kişiyyə min-min rəhmət diləyirəm ki, məni yuxudan ayıldı. Ürəkə işə girişdim, gecəni-gündüzə qatıb “Füzuli poetikası” kitabını yazdım. Başqa bir xeyirxahın, böyük filosofumuz unudulmaz Heydər Hüseynovun məsləhəti, həm də köməyi ilə bu kitab namizodluq dissertasiyam oldu.

Cavid əfəndi ilə bir yerdə olmaq, ondan öyrənmək mənim üçün nə qədər xoş idi.

Söhbətlərimizin birində heç özüm də bilmədən ona belə bir sual verdik:

– Cavid əfəndi, siz həm nəzmlə, həm də nəsrə pyeslər yazırsınız.

– Necə bəyəm?

– Mənimçün maraqlıdır. Bunun hansını daha çox sevirsiniz? Şeiri, yoxsa nostrı?

– Əgər sənə şeirlə cavab verə bilsəydim, mən söhbəti elə şeirlə davam etdirərdim.

– Mənə hər şey aydın oldu, Cavid əfəndi, – dedim.

...Gözüümüzi aqıb-yumunca qış sessiyası gəlib çatdı. Gecəni gündüzə qatıb oxuyur, öyrənir, zaçot və imtahanlara hazırlaşırıq. Deyirlər, tələbəliyin ən çətin dövrü birinci kursdur. Bu çətinliyi dəf etsən, yəni imtahan və zaçotları uğurla verib gələcək illərə möhkəm təməl yarada bilsən, daha sənə zaval yoxdur.

Yolu necə tutmusansa, eləcə də gedəcəksən. Vay o gündən ki, yolun başlanğıcında kəsirin olsun, adın düşəcək qara siyahıya.

Mən universitetə qəbul vaxtı yeddi imtahanın hamısından "dörd" və "beş" qiymətlər alıb yüksək bal ilə tələbələr cərgəsinə qoşulmuşdum. Təqəüd də alırdım. Bunu da deyim ki, o vaxtlar bir "kafi"si (üçü) olana təqəüd verilmirdi.

Evdən heç bir köməyim yox idi. Qardaşım da ali məktəbi bitirib, bir neçə ay dərs deyəndən sonra aşğar getmişdi. O zaman birinci kurs tələbələrini yataqxanada yer almaşı da müşkül idi. Texnikumda oxuyan iki yaxın tanışım "Kömürçü meydanı"ndan azca yuxarıda adama beş manat verib kirayənişin qalırdı. Bir sözlə, maddi sıxıntı içində çırpınırdım. Təqəüddən düşsəydim, illərdən bəri arzularımda yaşatdığım sevimli universiteti buraxıb tələbəliyə "əlvida" deməkdən başqa qıxış yolu görmürdüm.

Zaçotların hamısını verdim. Qarşıda iki fəndən imtahanımı var idi – "Ədəbiyyatşünaslığa giriş" və "Məntiq". Qorxum yox idi. İkisinə də yaxşı hazırlaşmışdım. Yaxın dostlarımdan bir neçəsi ilə yığışib, bir-birimizlə dəfələrlə sual-cavab eləmişdik. Dostların mənə ürək-dirək verib, "sənin qorxun yoxdur, ölüsü "dörd"ün var" – demişdilər.

Mən yenə də arxayınlaşmır, konspektləri, kitabları, əlavə dərs vəsaitlərini əlimdən yerə qoymurdum.

Mir Cəlal müəllimin imtahanına şövqlə, necə deyərlik, ilhamla gəlmişdik. Çünki qrupumuz onu həm ürəkdən sevir, həm də ona inanırdı. O da bizim hər birimizə öz doğması, övladı kimi baxırdı. İmtahandan hamımız "dörd", "beş" aldıq.

Mir Cəlal müəllim zaçot kitabçama "əla" yazandan sonra üzümə baxıb:

– Bundan sonra neçə imtahanın qalıb? – deyər soruşdu.

– Bircə dənəsi qalıb, – dedim.

– Hansı fəndədi?

– Məntiqdən.

Gözlərini azca qıyıb fikrə getdi. Sonra da:

– Hazırlığın necədi? – soruşdu.

– Gücüm çatan qədər oxumuşam. Az qala бүtүн kitabı əzbərləmişəm.

– Məntiq elə fəndir ki, haradasa bir az əzbərciliyi sevir. – Baxışlarını pəncərəyə sarı döndərdi. – İmtahan neçə gündən sonradır?

– Hələ bir həftə var.

– Nə qədər imkanın var oxu, – dedi. – Çəliş əlaçılığa düşsən. Hər halda, ehtiyatı əldən vermə. Bunu ona görə deyirəm ki, sənin o məntiq müəllimin özü bir məntiqsiz adamdır. Kəsib-kusubun qənimidir. Hər semestrdə neçə tələbəni gözüyəşli qoyur...

Mir Cəlal müəllimin bu söhbəti mənə silkələyən kimi oldu. Aradan iki-üç gün keçdi. Sonuncu seminarımız idi. Əlibala müəllim şişman portfelini yellədə-yellədə içəri girib, auditoriya ilə ağızcu salamlaşdı:

– Uşaqlar, – dedi, – bilirsiniz ki, imtahanınızın vaxtı gəlib çatıb. Belə götürəndə, imtahanınız da keçinmək olar. Çünki mən öz dəftərimdə hamınızın qiymətini yazmışam. Bilirəm kimin qabında nə var. Diqqətlə qulaq asın. İndi qiymətləri oxuyacağam.

Başladı aramla siyahını oxumağa. Mənim də adım "üç" yazdıqlarının sırasında çəkildi. Elə bil başıma qaynar qazan əndərdilər. Dünya gözümə qaraldı...

Tələbələrin səsi auditoriyayı başına götürmüşdü. Sual verən kim, narazılığını bildirən kim: "Müəllim, mən bir dərs də buraxmamışam, seminarlarda da həmişə cavab vermişəm. Necə olur mənə "üç" verirsiz?" filankəsə "beş"?", "Müəllim bu insafsızlıqdır, məcburam dekana, rektora şikayət edim".

Bu "şikayət" sözü onu cin atına mindirdi. O, əsəbi halda qapıya yönəldi: "Kimə şikayət edirsiniz edin. Heç kəsın qiymətini düzəltməyəcəyəm! Allahınıza şükür eləyin, yoxsa o "üç"ləri də "iki" eləyərim".

Qapını çırpıb, tələsik özünü kafedraya saldı. Biz onun arxasınca baxa-baxa qaldıq...

İmtahan günü çatdı. Bilet çəkib, stolun arxasına keçdim. Suallara baxanda sevindim, ürəyim atlandı. Növbəm çatanda gəlib onunla üzbəüz oturdum.

– Cavab verməsən də olar, – deyər, ayrı-ayrı mənə baxdı.

– Nə üçün, müəllim?

– Onsuz da qiymətin yazmışam. Biliyin "üç"dən aşağıdır ki, yuxarı deyil.

– Müəllim, xahiş edirəm, icazə verin dekanı çağırım, onun yanında cavab vermək istəyirəm.

Elə bil od vurdular ona. Rəngi boğuldu:

– Mənim imtahanıma, yazdığım qiymətə heç kəs qulp qoya bilməz! Anladın?

– Axı, müəllim, mən sizin dərsinizi yaxşı-yaxşı öyrənmişəm.

– Bu elə-bələ predmet deyil. Lenin kimi adam ondan "dörd" alıb. – Qəzəblə üzümə baxdı. – Bir bunun vidinə-fasonuna bax! A bala, baxıram sənə, görkəmindən çobanlıq yağır. Qayıt kəndinə, get, qoyun-quzunu otar. Universitet sənin kimi kəndçi-kündçü yeri deyil. Onsuz da sən buranı bitirib diplom ala bilməyəcəksən.

Çox çənə-boğazdan sonra:

– Yaxşı, suallara cavab ver, görüm, – dedi.

Bir az sevinən kimi oldum. Ürəyimdə düşünürdüm: "Bəlkə, insafa gəldi". Başladım suallara cavab verməyə.

– Bala, – dedi, – əslində sənə şişirdilmiş qiymət vermişəm.

– Müəllim, qadan alım, əlavə suallar da verin. "Üç"üm olsa, mənə təqəüd verməyəcəklər.

– Mən sözümü geri götürən adam deyiləm.

Deyirəm: "üç", qurtardı getdi, vəssalam!

Gördüm çənə döyməyin, yalvarışın xeyri yoxdur. Qəhar məni boğurdu. Zaçot kitabçamı götürüb, göz yaşları içində qapıdan çıxdım. Bark sarsılmışdım.

Dekanlığın qabağından keçəndə Mir Cəlal müəllim qarşıma çıxdı. Həyəcədən salam da verə bilmədim. O məni qabaqladı:

– Nahid, sənə nə olub?

– Mir Cəlal müəllim, deyəsən universiteti buraxmalı olacağam.

– Qardaş, niyə? Nə olub ki?

– Əlibala müəllim "üç" verdi. Təqəüd ala bilməsəm...

– Ay kömfürsat! – Qəzəbini boğa bilmədi. – Bu, nə müəllimliyə, nə də insanlığa sığır. Yıxıları qaldırılar, itələməzlər axı. Sən nə biləsən ki, bu tələbə nə zülmə qəbul olub? Onun gələcəyinin üstündən niyə qara xətt çəkirsən? Ürəyin daşdı bəyəm?

Mir Cəlal müəllim məhvəridən çıxmışdı. Bir az aram olub, özünə gələndə:

– Yaxşı, düziünü de, təzədən imtahan verməli olsan, yaxşı qiymət ala bilərsən? – deyər soruşdu.

Qatıytdı:

– Alaram, – dedim.

– Onda vaxt itirmə, get rektorun qəbuluna. Əhvalət yerli-yataqlı danış ona. Yusif müəllim elə adamdır ki, heç vadə haqqı nahaqqa verməz.

O zaman rektorumuz akademik Yusif Məmmədəliyev idi. Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin!

Tərəddüd içində qəbul otağının qapısından içəri girdim. Rektorun köməkçisi Qəmərxanım stolun arxasından diqqətlə üzümə baxaraq:

– Ay bala, nə olub sənə, özündə-sözündə deyilsən? – dedi.

– Qəmərxanım, sən Allah, mümkünsə, mənə rektorun yanına buraxın.

– Oğlum, iclasa tələsir.

– Nə olar, bircə daqiqə...

Elə bu an qapı açıldı. Yusif Məmmədəliyev makintof paltosunun belini bağlaya-bağlaya yanımdan keçib getmək istərəkən Qəmərxanım:

– Yusif müəllim, – dedi, – bu oğlanın siza sözü var. Mümkünsə...

O, "iclasa gecikirəm", – dedi. Birdən nə düşündü, geri qanırılıb üzünü mənə tutdu:

– Oğlum, nə sözün varsa, de.

Elə orada, ayaq üstə başıma gələnləri danışdım. Rektorun rəngi dəyişdi. Görünür,

geyimim-kecimim, tarimar baxışlarım onu təsirləndirmişdi. Üzünü Qamar xanıma tutdu:
- Tez filologiya fakültəsinin dekanını çağır bura.

Dekanlıq iki otaq o yana idi. Professor Muxtar Hüseynzadə qışın qanadında gəldi. Rektor ona tapşırıq verdi:

- Professor Makovelskinin rəhbərliyi ilə komissiya yaradı, qoyun bu uşaq özünü bir də sınasın. Əlibala Samədovdan başqa tələbələrə də şikayəti var. Onları da araşdırın.

Rektorun otağından çox sevincək çıxdım. Uşaqlar məni dövrəyə aldılar: "Necə oldu? Rektor nə dedi?"

Görüş necə olubsa, eləcə də danışdım. Tələbə yoldaşlarımdan biri qınaqla "bu şikayətin sənə ziyanı da dəyə bilər", - deyə sanki xəbərdarlıq etdi. Mən isə belə cavab verdim:

- Qaradan o yana rəng yoxdur!

Öyrəndim ki, Makovelski ağır xəstədir. Onun yerinə başqa qruplarda dərs deyən Saleh Hacıyevi təyin etdilər. Bəxtimdən Saleh Hacıyev də Bakıda deyildi. Deyilənə görə, Şəki tərəfə ova getmişdi.

Mən hər gün səhər dekanlığa gəlir, imtahanın nə vaxt olacağını gözləyirdim. Düz bir həftə gəldim-gətdim, bir şey çıxmadı. Pulum da qurtardı. Axır ki, dekan müavini Rəhim Sultanov mənə dedi:

- Sabah saat onda hökmən burada ol.

İmtahan günü bərk həyəcan keçirirdim: "görəsən, necə olacaq?" Filologiya fakültəsinin dekanlığında xeyli adam yığılmışdı. Aralarında mənə dərs deyənləri də var idi, deməyənləri də. Ancaq hamısını tanıyırdım. Professor Əli Sultanlı, Mir Cəlal Paşayev, Həmid Arslı, Muxtar Hüseynzadə...

Nəhayət, məni içəri çağırırdılar. Bilet çəkdim. Suallar o qədər də çətin deyildi. İlk dilənən Cəfər Xəndan oldu:

- Bala, çox çətin deyil ki sualların?

- Xeyr, - dedim, - professor. Üçünü də bilirəm. İstəyirsiniz cavab verim.

Mir Cəlal müəllim söhbətə qoşuldu:

- Qardaş, burada sənəin tələyin həll olunur, - dedi. - Fikrini topla, sualların cavabını ətrafı yaz, sonra danışarsan.

Komissiya üzvləri öz aralarında danışır, gülür, şirin-şirin söhbət edirdilər. Sıxla-sıxıla üzümli onlara tutub:

- İstəyirəm suallara cavab verəm, - dedim.

Mir Cəlal müəllim doğma bir səslə:

- Nəhid, ya Allah, başla görək, - dedi.

Onun sözləri elə bil məni göylərə qaldırdı. Bütün qorxunu, həyəcanı unuttum. Üç sualın üçünü də cavablandırdım. Saleh müəllim əlavə suallar da verdi. Gözaltı Mir Cəlal müəllimə baxdım. Onun baxışları gülürdü...

Mənə dedilər: "Çıx katibənin yanında gözlə. Bir azdan noticəni bilərsən".

Ürəyim əsirdi: "görəsən, qiymətimi qaldıracaqlarmı?"

Qapı azca aralı idi. İçəridən gələn səslər aydınca eşidilirdi. Xeyli mübahisə oldu. Əlibala müəllim yənə də dediklərini təkrarlayırdı: "Onun qiyməti "üç"dən yuxarı deyil".

Professor Əli Sultanlının oxvarkı səsi eşidildi:

- Necə yəni "üç"dən yuxarı deyil?! Tələbə əməlli-başlı cavab verdi. Daha ondan nə istəyirsən, ay Əlibala müəllim?

Mir Cəlal müəllimin səsi ucaldı:

- Bilmirəm bu oxuyan tələbələrin qabağına niyə daş dığırırlar. Biz bununla onların inamını qırırdıq. Hamımız görürük ki, bu uşağın oxumaqdan başqa fikri yoxdur. Biz belə tələbələrin qolundan tutub qaldırma-lyıq. Mənim təklifim budur ki, ona "dörd" verək, gedib təqaüdünü alsın, oxusun. Əlibala müəllimdən də xahişimiz bu olsun ki, bundan sonra tələbələri boş yerə incitməsin. Özünü də əsəbinə qorusun, onların da.

Həmi Mir Cəlal müəllimin təklifinə tərəfdar çıxdı. Bir azdan məni içəri çağırın, komissiyamın qərarını bildirdilər: "Dörd".

Komissiya üzvləri ikibir, üçbir çıxıb getdilər. Mir Cəlal müəllim axıra qalmışdı. Gözlədim, o da çıxdı. Yaxınlaşıb:

- Mir Cəlal müəllim, təşəkkürümü bildirirəm, - dedim. - Bu yaxşılıqı ömrüm boyu unutmayacağam.

- Nə yaxşılıq, - dedi, - qardaş, sən öz halal qiymətini aldın. Çalış həyatda həmişə öz halal haqqını müdafiə etməyi bacarasan. İndi sən də rahat oldun, mən də...

O, gözü-könlü tox, nəcib, tavazökar bir insan kimi seçilir, sevilirdi. Sözü əsl mənasında ləyaqət timsalı idi. Adı çəkiləndə adamın ürəyi işıqlanırdı. O, başını aşağı salıb həyatın gündəlik axarında öz işini görür: universitetdə dərs deyir, aspirantlarına elmi rəhbərlik edir, bədii və elmi əsərlərini yazır, halal qazancı ilə balalarını böyüdüdü. O, başından fərqli olaraq övladlarını öz sahəsi üzrə deyil, başqa-başqa ixtisaslara, daha çox da dəqiq elm sahələrinə yönəldirdi. Deyirdi: "İstəyirəm mənim balalarım elə ixtisaslara pilyənlənsinlər ki, heç bir ağzıgöyçək deməsin ki, Mir Cəlalın filan oğlu, yaxud filan qızı atasının kölgəsində bu mənsəbə çatıb. Bir ailədə bir yazıçı, ədəbiyyatçı olar".

Övladları da onun bu arzusunı ləyaqətlə yerinə yetirdilər. İndi oğullarından ikisi - Arif və Hafiz fizika sahəsində görkəmli alim kimi tanınır. Qızı Elmira musiqiçidir. O biri qızı Ədibə xanım isə ədəbiyyatçıdır.

Qəribə xasiyyəti var idi. Ekrandan, efirdən həmişə uzaq qaçdı. Radio və televiziya da işlədiyim uzun illər ərzində bircə dəfə də olsun mənəndən - keçmiş tələbəməndən nəyisə xahiş elədiyə yadıma gəlmir. Ekranı, efiri döyənək eləyən yazıçıları xoşlamırdı. Hərdən deyirdi: "Yazıcının, şairin ömrü yazı stolunun arxasında keçməlidir. Oxucular onları kitablara görə sevməlidirlər. Ekran, efir yazıçıların yox, aktyorların, müğənnilərin, siyasətçilərin meydanı olmalıdır".

50-ci illərin ortalarında Azərbaycan Gənc Tamaşaçılar Teatrında böyük uğurla tamaşaya qoyulan "Bir gəncin manifesti" ələmə səs sal-

mışdı. Baş rolun - Mərdan rolunun ifaçısı Lütfi Məmmədabəyov bu tamaşa ilə şöhrət zirvəsinə ucaldı. Kim bilir, bu əsərə neçə dəfə baxmışdım! Hər dəfə də zaldan göz yaşları içində çıxırdım.

Azərbaycan televiziyası yenidən fəaliyyətə başlamışdı. O zaman radio ilə əməkdaşlıq eləyirdim. Lütfi Məmmədabəyov tez-tez Radio və Televiziya Komitəsinə gəlib gedirdi. Sən demə, "Bir gəncin manifesti"nin televiziya versiyası hazırlanmış. O zaman hələ video haqqında təəssüvür belə yox idi. Bütün verilişlər efirə birbaşa verildi. Nəhayət, məşqlər sona çatdı. Ədəbiyyatımızın incilərindən sayılan, yüz minlərlə oxucunun qəlbinə fəth edən "Bir gəncin manifesti" qarlı bir qış axşamında Bakı tamaşaçılarını əfsunladı. Həmin günün səhəri idarə və müəssisələrdə, ali məktəblərdə bu tamaşadan, onun ürəklərdə oyatdığı xoş duyğulardan danışırıdılar.

Mir Cəlal müəllim mənim radio ilə əməkdaşlığımı bildirdi. Tamaşa efirə gedəndən bir neçə gün sonra dekanlığın qabağında rastlaşdıq. Dərslərimi soruşdu. Hər şeyin qaydasında olduğunu söylədim və özümə borc bildim ki, sevimli müəllimimi təbrik edim.

- Mir Cəlal müəllim, - dedim, - "Bir gəncin manifesti" ürəkləri yerindən oynatdı. Letuçkada tamaşanı çox təriflədilər. Sədrimiz yaradıcı heyətə döna-döna təşəkkürünü bildirdi.

- A qardaş, - dedi Mir Cəlal müəllim, - bu televiziya nə böyük möcüzə imiş. Mən də tamaşaya çox heyranlıqla baxdım. Adamın üstə Allah var, tamaşa, bəlkə də, romanın özündən daha güclü təsir bağışladı mənə. Yaman rıqqətləndim. Sağ olsun orada çalışanlar da. Zəhmət çəkib tamaşanı hazırlayanlar da.

Aradan illər keçdi. Mən artıq televiziyanın ədəbi-dram verilişləri redaksiyasında baş redaktor işləyirdim. Populyar bir verilişimiz var idi: "Hekayə axşamı". Bu verilişdə Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindən seçmələr verildi. Hekayələr, əsasən, səhnələşdirilirdi. Kiçik hekayələrə məşhur akt-

yorların ifasında bədii qiraət formasında verilir-di. Hərdən Mir Cəlal müəllimə zəng eləyib:

- Mir Cəlal müəllim, - deyirdim, - niyə biza hekayə vermirsiniz?

Çox vaxt cavabı belə olurdu:

- Təzə hekayəm olsa, matbuatda çıxar, sən də oxuyarsan. Yoxdur, deməli, qələmi dincə qoymuşam. Yaxşısı budur mənim kitablarımı götürür və ya, də rejissorlardan birinə tapşır bu işi. Qov onlar seçsinslər. Elə bilirsən mənim hekayələrimin hamısını oxuyublar?! Televiziyanın qüdrəti çox böyük imiş. Birco gecənin içində adamı məşhurlaşdırırdı.

...O. həyat adamı idi, mövzularını da həyatdan alırdı. Kiçik formalara - novella janrına üstünlük verirdi. Elə buna görə də daha çox hekayə ustası kimi tanınmış şöhrətlənmişdi.

Satirik-yumoristik səpkidə yazılmış "Kəmərtəvələr ailəsi" və "İclas qurusu" hekayələrini bir dəfə oxusan, cazibəsindən ömürlük çıxa bilməzsən. Ədəbiyyatımızın klassik nümunələri sayılan bu iki hekayə C.Məmmədov qələmindən və Ə.Haqverdiyev kimi ustadların qələmindən çıxan əsərlərlə bir sırada, bir zirvədə dayanır. Bunu demək xoşdur ki, bu iki hekayə Amerikada da nəşr olunub və hüsnərağatla qarşılanıb.

- Bir gün unudulmaz gülüş ustası, respublikanın əməkdar artisti Eldəniz Zeynalov yanıma gəlmişdi. Aramızda çox səmimiyyət var idi. O, özünəməxsus ədəli ilə:

- Qədəş, - dedi, - Mir Cəlal müəllimdən sənə bir qucaq salam gətirmişəm.

- Göndərən də sağ olsun, götürən də, - dedim, təzə də qayıtdım ki, - Ay Eldəniz, sən hara, Mir Cəlal müəllim hara?!

Dodaqlarından heç vaxt gülüş əskik olmayan Eldəniz söz altında qalmadı:

- Qədəş, inciyərəm səndən ha... Necə yəni Mir Cəlal müəllim hara, sən hara. Sənətkar sənətkarı tanıyardı. Mən onun pərəstişkarıyam. Görüşlərdə hekayələrini tez-tez oxuyuram, o da mənim tamaşalarımə həvəslə baxır, həmişə də təbrik eləyir məni. - Mətləb üstünə gəldi: - Çoxdandır Mir Cəlal müəllimin iki hekayəsini

hazırlamışam. Əvvəlcə istəyirdim "Hekayə axşamı"nda getsin. Sonra fikirləşdim ki, ayrıca veriliş olsa, yaxşıdır. İndi yanına gəlmişəm ki, plana salasan bu veriliş. Başlıq da belə olsa, yaxşıdır: "Bədii qiraət: Mir Cəlal - "İclas qurusu", "Kəmərtəvələr ailəsi". Söyləyir respublikanın əməkdar artisti Eldəniz Zeynalov".

Soruşdum:

- Tam hazırsan?

- Qədəş canı, su kimi əzbər bilirəm. İstəyirsən, söyləyim ikisini də.

Verilişə plana saldıq. İnsafla desək, Eldəniz Zeynalov çox ürəkdan hazırlamışdı bu hekayələri. Veriliş tamaşaçıların da, Mir Cəlal müəllimin də ürəyincə oldu. O, zəng eləyib təşəkkürünü bildirdi. Sözarası dedi:

- Bu hekayələri mən çoxdan, gənlik illərində yazmışam. Ancaq görürəm ki, bu gün də aktualdır. Onları səhnələşdirib bir neçə aktyorun ifasında versəydiniz, bəlkə, təsiri daha da böyük olardı.

- Mir Cəlal müəllim, sağlıq olsun, - dedim, - burada çətin heç nə yoxdur. Bir az üstündən keçsin. Bünyad Məmmədov adında yaxşı bir rejissorumuz var. "Hekayə axşamı"nı o hazırlayır. Ona tapşırıram bu işi.

Aradan xeyli vaxt keçdi. Biz "İclas qurusu" hekayəsinə bir də müraciət elədik. Bünyad hekayə əsasında çox gözəl, emosional bir tamaşa hazırlamışdı. Baş rolu böyük sənətkarımız Həmət Xanuzadə oynayırdı. Ürəklə demək olar ki, o, dahiyənə bir bürokrat obrazı yaratmışdı. Təəssüf, mən təəssüf ki, Mir Cəlal müəllim bu tamaşanı görə bilmədi. O, əbədiyyətə qovuşmuşdu...

O, gördüklərini, duyduqlarını, yaşadıklarını qələmə alırdı. Çoxumuza adi görünən hadisələrə elə bir mənə, poetik çalar və cazibə verirdi ki, adam heyran qalırdı. Tez-tez təkrar edirdi: "Bədii həqiqət həyatdan uca durmalıdır. Sənət insanı öz cazibəsinə almalı, ucalara qaldırmalıdır".

Bir dəfə dərs zamanı dramatik bir əhvalat danışdı. Qısa məzmunu belədir:

- Biz, bir dəstə adam söhbət edə-edə "Kommunist" (indiki "İstiqlaliyyət") küçəsi

ilə üzuaşağı gedirdik. Akademiyanın yanına çatanda "Azərmaş" tərəfdən zəng çala-çala tramvay çıxdı. Bizim bərabərimizə çatanda bir uşağı qəfil altına aldı. Bu, o qədər gözlənilməz oldu ki, izdihamlı küçə birdən, bir göz qırpmında dondu. Əsəblər tarıma çəkildi. Hamı gözələrini yumdu. Bu dəhşətə ürəkmi dözərdi?

Bir də gördük ki, uşaq tramvayın arxa tərəfindən çıxaraq heç nəyi vəcına almıdan qaça-qaça gedir. Gözlərdə sevinc yaşı parladi. Ürəklərdən bir nida qopdu:

- Allah, sənə şükür!

O boya küçə elə bil bayram sevincinə büründü. Ürəkləri ürəklərə qoşan bu sevinc insan həmrəyliyiinin himni idi!

Mir Cəlal müəllim hadisəni o qədər təsirli danışdı ki!..

Qeyri-ixtiyari olaraq dedim:

- Nə acab indiyə kimi onu yazmamısınız?

- İndi birdən, gözləmədiyim halda yadıma düşdü bu əhvalat. - Fikiri-fikiri üzümə baxdı. - Bəlkə də sənin sözümdə bir həqiqət var. Əgər bu əhvalat ürəyimə qapısını bir də dövsə, həkmən yazacağam.

Çox keçmədi ki, zərif çıxayə bənəzəyən "Lirika" hekayəsi oxucuların qəlbini titrətdi.

...Universitetin kursunda oxuyanda radionun xarici ölkələrə verilişlər hazırlayan redaksiyasında müxbir işləyirdim. Elm və mədəniyyət xadimlərimizdən ibarət böyük bir nümayəndə heyəti Fransaya getmişdi. Həmin tərkibdə bizim müəllimlərdən professor Cəfər Xəndan və yazıçı Mir Cəlal da var idi. Onların ikisi də köhnə "İnturist" in böyründə - "Alimlər evi"ndə yaşayırdı. Baş redaktorumuz Muxtar Hacıyev tapşırırdı ki, səfər iştirakçıları ilə görüşüb veriliş hazırlayım. Əvvəlcə Cəfər müəllimlə görüşdüm. Sonra isə Mir Cəlal müəllimlə gətdim. Qapını özü açdı:

- Ya Allah, həmişə sən gələsən! - Məni gülürlə qarşılayıb iş otağına apardı, dərslərini, iş-gücümü maraqlandı:

- Əyani oxumaqla işləmək çətin deyil ki?

- Çalışıb birtərəf çatdırıram.

- Tələblikdə pul qazanmağın da öz əlaməti var, - dedi. - Heç kəsədən asılacağı olmur. Sərbəstlik - sultanlıqdır.

İş otağı öz sahibinin zövqündən xəbər verirdi. Rəflərdə dünya klassiklərinin əsərləri cərgələnmişdi. Stolun üstündə "papağı" göy rəngə çalan gecə lampası, yazı təvazimatı və bir qalaq ağ kağız var idi.

Mir Cəlal müəllim baxışları ilə rəflərdəki kitabları "sığallayır", onlardan şövqlə danışır. Qulağım onda olsa da, fikirləşirdim: "Vaxt gələcək, stolun üstündəki bu kağız qalaqları əriyib gedəcək, onun səhifələrindən yeni əsərlər boylanacaq".

- Yazmaq, yaratmaq çox böyük sevincdir, xoşbəxtlikdir! - Yazıçılıq ağır işdir. Çox adam onun şöhrət tərəfini görür, zəhmət tərəfini isə yox. Yazmaq - qaya çapmaqdan da çətindir. Yazıçı öz ömrünü gələ-gələ əsərlərinə verir. Bəzən taleyini də girov qoyur. Əbəs yerə deyil ki, Tolstoy kimi bir söz nəhəngi yazıçı ömrünü qal əməyinə bənzədir. Ancaq bununla belə, yazıçılıq böyük şəərəfdir. Xəli sevgisini qazandıqda onun xoşbəxtliyi ölçəlməz olur.

...Söhbət nə qədər xoş, cəlbədicə olsa da, mən elə bil iynə üstündə oturmşudum. Material vaxtında efiro çatdırırdım idim. Ehtiyatla maqnitofonu stolun üstünə qoyub qapağını qaldırdım. Bununla "başlayaq" demək istəyirdim. Mir Cəlal müəllim fikrimi göydə aldı. Ancaq yenə təminatını pozmadan:

- Hara tələsirsən, qaça-qaça deyil ki? - dedi. - Xeyli vaxtdır görüşürük. Veriliş öz yerində. Sənə Fransada gördüklərimi danışmaq istəyirəm. Səfərimiz çox maraqlı, yaddan çıxmaız bir səfər idi.

- Buyurun, buyurun! - əlimi maqnitofonun düyməsindən çəkdim.

O, ilk dəfə idi ki, varicdə olurdu. Fransa kimi ölkəni gəzib-dolaşmaq böyük xoşbəxtlik sayılırdı. Bu həm də adama möcüzə kimi gəlirdi. Mir Cəlal müəllim səfərdən çox zəngin təəssüratla qayıtmışdı. Parisdən, Sena çayından, şəhəri dövrələyən Bulon meşələrindən, Eyfel

qülləsindən, Zəfər Tağından, Luvr muzeyindən necə vəcd və heyranlıqla danışırdı!

Mən nəfəs çəkmədən əziz müəllimimi dinləyə-dinləyə xəyalən onun gəzdüyü, gördüyü yerlərdən keçirdim...

Sözünə ara verib:

– Bunları danışmaqla qurtaran deyil, – dedi. – Parisi təsvir etmək üçün görək adamda Viktor Hüqo qüdrəti ola. – Fikrinə nə gəldisə, dayanıb üzümə baxdı. Sonra: – Yüz eşitməkdənsə, bir dəfə görmək yaxşıdır, – dedi. – Sağlıq olsun, vaxt gələrsən, sən də gedib görərsən o yerləri.

Baxışları kitab rəflərində gəzdi:

– Amerika yazıçısı Ernest Heminqveyin gözəl bir povesti var, Parisə həsr edilib. Hələ bizim dilə tərcümə olunmayıb. Ruscası belədir: "Præzdnik, kotoryy vseqda s toboy".

Mən diqqət kəsilmişdim. Mir Cəlal müəllim şovqla danışırdı:

– Heminqveyin gəncliyi Parisdə keçib. O, burada çox coşğun bir həyat yaşayıb. Paris onu sevib, o da Parisi. Heminqvey deyir ki, Paris bir bayramdır. Parisi bir dəfə görənlər, Sena sahil-lərindən bir dəfə keçənlər onu ömrü boyu unutmazlar. Hara getsələr, harada olsalar da, bu bayram, bu ilahi xətirə daim ürəklərində çırpınacaq.

Aradan çox illər keçəndən sonra Parisi görmək, bir vaxtlar əziz müəllimimin keçdiyi yerlərdən keçmək, füsunkar, təkrarsız Sena gözəlliklərini seyr etmək, Eyfel qülləsinə qalxıb oradan Parisə – dünyanın bu gözəllik sərgisinə göz-könül dolusu tamaşa etmək mənə də qismət oldu.

Onun çox sevdiyi, həmişə əsərlərindən misal gətirdiyi böyük Viktor Hüqonun adını daşıyan prospektin qurtaracağında dayanıb gur işıqlar içindən əzəmətlə göylərə boylanan Zəfər Tağına heyran-heyran baxarkən əziz müəllimimin bu şəhər haqqında danışdıqları bir-bir xəyalımda göyərirdi...

...Başımı qaldıranda gördüm ki, artıq axşam düşüb. İş vaxtının qurtarmasına az qalırdı. Bilirdim ki, Muxtar müəllim məni danla-

yacaq. Ancaq gecikməyimə o qədər də təəssüf etmirdim. Burada – əziz müəllimimin iş otağında mənalı, yaddançıxmaz neçə saat vaxt keçirmişdim.

Mir Cəlal müəllim əlini çiynimə qoyub:

– Buracan dediklərim, danışdıqlarım sənin özündən ötrü idi, – dedi. – İstədim Fransa haqqında, Paris haqqında az da olsa, səndə təsəvvür yaradıım. – Dodaqlarında öteri bir təbəssüm gəzdi: – Ağılımız kəsəndən bizə kapitalizmi söyməyi öyrədiblər. Ancaq gəl gör kapitalizm Fransanı hansı yüksəkliyə qaldırıb, hansı əlçatmaz mədəniyyət zirvəsinə ucaldıb.

Yenə də yazıçı xəyalı onu öz sakit təbiətindən, təmkinindən ayırırmışdı. O, çox ehtiyatlı, hər şeyi ölçüb-biçən, dediyinə, yazdığına son dərəcə məsuliyyətlə yanaşan bir insan idi. Bəlkə də, indi, Fransa haqqında belə məftunluqla danışdığına görə ürəyinin dərinliyində özünü qınayırdı.

Səhv etməmişdim. O, stolun siyirməsini çəkib iki-üç vərəq yazılı kağız çıxararaq:

– Hə, indi maqnitofonu işə sal, – dedi, – indiyəcən danışdıqlarım qalsın burada, bu kağızdakılar isə sizin xarici ölkə dinləyiciləri üçündür. Qoy qulaq asıb feyziyab olsunlar.

Bu sözləri deyərək gülə-gülə əlini çiynimə qoydu:

– Hə, belə-belə işlər, mənim əziz tələbəm!

...Axşamçağı idi. Şəhərə çıxmışdım. Nizami muzeyinin yanından keçəndə irəlindən – dəniz tərəfdən güclü toz burulğanı qalxdı. Birdən qarşısında Mir Cəlal müəllimi gördüm. O, bir əli ilə yaşarmış gözlərini silə-silə o biri əlini irəli uzatdı:

– Nahid, qardaş, qoluma gir, – dedi, – küləyin ikimizə bir yerdə gücü çatmaz. – Azca getmişdik ki, burulğan son gücünü göstərdi. Yenə ətraf toz dumanı içində görünməz oldu. Mir Cəlal müəllim yumura keçdi:

– Bu, kiminsə dalınca düşüb. Bizim nə günahımız var?

– Bəzən qurunun oduna yaş da yanır.

Ayaq saxladı:

– Gör, xalq fikrini deyəndə necə dəqiq deyir!

Xeyli dinməzəcə getdik. Yenə söhbətə körpü saldı:

– Mən bura Gəncədən təzə gələndə Bakı tamam başqa bir şəhər idi. Toz-torpaq əlindən göz açmaq olmurdu. İndi Bakı tanınmaz olub. Mən özüm də bilmədən söhbəti döndərdim:

– Təzə nə yazırsınız?

Elə bil bu sözə bənd imiş kimi odlandı:

– Adami yazmağa qoyurlar ki?

– Kim?

– "Kommunist" qəzetini oxumamısan?

– Yəqin Abbas Zamanovun məqaləsini deyirsiniz, hə?

O dayandı, gözləmədiyim əsəbi bir səslə:

– Bas hansı məqalə olacaq? – dedi. – Səncə düz yazıb?

Mən dinmədim. Ona görə ki, Abbas Zamanov da mənim sevimli müəllimim olmuşdu. İndi də aramızda xoş münasibət var idi.

Səsi ovxarlı qılınca döndü:

– Bir filoloq kimi, jurnalist kimi səndən soruşuram, düz yazıb?

– Yox, – dedim, – düz yazmayıb! "Yolumuz hayanadır?" Sabirə layiq romandır. Bu, tək mənim fikrim deyil, ədəbi ictimaiyyətin fikridir.

– Bəs niyə səsinə çıxardan yoxdur?

– Bəlkə, ehtiyat edirlər, xətir-hörmət gözləyirlər?

– Bir alim kimi Abbas Zamanova mənim də böyük hörmətim var. – Sözüünün arxasını ləngitdi. – Ancaq hər şeyin – tərifin də, tənqidin də həddi-hüddudu olmalıdır. Tənqidin borcu fikir demək, istiqamət verməkdir. Daha başkasənlik yox!

Mir Cəlal müəllimi ömrümdə belə əsəbi görməmişdim!

Həmi onun həlim xasiyyətinə, xoş davranışına, hədsiz mülayimliyinə qibtə edirdi.

Öz-özünə danışmış kimi:

– Başına dönüm Mehdi Hüseynin, oğuldu, oğul! – dedi.

– Neyləyib ki, Mehdi Hüseyn?

– Neyləyəcək, həqiqəti ortaya qoydu, qanad verdi, yaşatdı məni!

Yeraltı keçidi adlayıb genişliyə – dəniz sahilinə çıxdı. Deyəsən, əsəbini bir az keçmişdi.

– Bir axşam götürüb Mehdiyə zəng elədim, – deyə söhbətə təzədən körpü saldı. – İlk sözü bu oldu: "Məqaləni oxumuşam, romanı çatdır mənə".

Səhəri gün əsəri ona göndərdim. Fikirləşdim ki, böyüməsə, demək, Abbas Zamanov haqlıdır, roman alınmayıb.

Mehdinin telefon zəngi məni nigarançılıqdan qurtardı:

– Romanı oxudum. Bəri başdan səni təbrik edirəm! Hazırlaş, iki gündən sonra Yazıçılar İttifaqında müzakirədir. Məruzəçi də özüm olacağam.

Mehdiyə çox inanırdım. Elə bil üstümdən ağır dağ götürüldü. Onun xoş sözləri mənim üçün ən böyük mükafat idi. – Hə, nə başını ağrıdım, – deyə sözüünə davam elədi. – Mehdi elə bir ton verdi ki, duran-oturan onun dediklərini təsdiqlədi. Həmin gün mənim üçün bir bayrama çevrildi. Çünki haqq-ədalət öz yerini tutmuşdu.

Nəçə ay idi ki, əsəblikdən, ruh düşkünlüyündən əlimə qələm ala bilmirdim. Mehdi Hüseynin bu kişiliyi məni yenidən yazı masası arxasına qaytardı.

...Mir Cəlal müəllimin altmış illiyi olanda mən radionun Ədəbiyyat redaksiyasının müdiri işləyirdim. Yubiley münasibətilə böyük bir veriliş hazırladım.

Qələm dostları, tələbələri, oxucuları hörmətli sənətkarımızın yaradıcılığı, pedaqoqluğu, insanlığı barədə ürəkdən gələn dürlü-dürlü sözlər, fikirlər dedilər. Veriliş efirə gedəndən sonra Mir Cəlal müəllim zəng edib təşəkkürünü bildirdi və yənə də yumurandan qalmayaraq:

– Qardaş, çox sağ ol! – dedi. – Ancaq qorxuram bəzi ağzıgöycüklər desinlər ki, tələbəsi

müəlliminə üzgörmək edib... Öz aramızdır, tərifin dozası bir az artıq oldu.

– Yox. Mir Cəlal müəllim, biz olanı demişik. Siz bizim böyük sənətkarımızsınız!

Səsi dəyişdi:

– Bu olmadı. Böyük sənətkarlar Nizamidir, Füzulidir. Sabirdir, bizimkimilər isə – sadəcə yazardır, söz fəhləsidir.

Mir Cəlal müəllim ailəcanlı bir adam idi. Tez-tez deyirdi: “Ailə qoşa ürəyin mahnisidir. Bu ürəklər axıracan da qoşa oxmalıdır. Yoxsa əsl səadətədən danışmaq olmaz”.

Uşaqlarına ürəyincə adlar seçmişdi: Arif, Elmira, Ədibə, Aqıl, Hafiz... Onlardan həmişə fəvri danışardı. Övladlarına ibratəmiz hekayələr həsr etmişdi. İndi onların adları sənət əsərlərində yaşayır, ata arzularını sabaha, gələcəyə aparır.

...Yay günlərinin birində şair İlyas Tapdıqla dəniz sahilində ona rast gəldik. Xeyli söhbətləşdik, dolandıq, gəzdik. Birdən hardansa ağılıma gəldi:

– Mir Cəlal müəllim, Sizi Yazıçılar İttifaqı tərəflərdə heç görmürəm, – dedim. – Yoxsa o tərəfdən küsmüsünü?

– Ağılım kəsəndən həmişə söz-söhbətdən uzaq qaçmışam, – dedi. – Özün də yaxşı bilirən ki... – sözünün arxasını qısdı və dərinə köks ötürdü. – qabaqlar ora Səməd Vurğunun, Mehdi Hüseynin üzünə gəldirdim. Yaxşı dostları itirmişəm, təklənmişəm.

Qarıba xasiyyəti var idi. Ən qəmli hadisələrdən danışanda belə, hansısa bir məqamda söhbəti döndərər, ona məzə qatırdı. İndi də belə oldu:

– Soruşursan ki, niyə görünmürəm o tərəflərdə? – Dodaqları təbəssümləndi: – Sırrı var bunun, deyim, ikinci də eşidin: son vaxtlar Əzrayıl yaman dadanıb Yazıçılar İttifaqına. Mənim də nə işim var gözə görünüm? Canımdan bezməmişəm ki?

İlyas Tapdıq söhbətə qarışdı:

– Mir Cəlal müəllim, Əzrayılla bağlı bir latifə var, İsi Məlikzadə düzüb-qoşub, eşitmişiniz onu?

– Yox.

İlyas Tapdıq dedi:

– Bunu İsmayıl Sıxı qiyamət danışır. Mənim yadımda ordan-burdan qalıb.

– Nə qalıb, danış.

– Bir gün Əzrayıl gəlib çıxır Mirzə İbrahimovun kabinetinə. Deyir, norma var, yaşlı yazıçılardan beş nəfəri aparmalıyam. Mirzə İbrahimovun rəngi avazıyır. Zəngi basib kəməkçisini – Kübra xanımı çağırır:

– Tez ol, prezidiumu yığ!

Çox keçmir ki, rəyasət heyətinin üzvləri – qocaman sənətkarlar sədrin kabinetində cəm olurlar. Mirzə müəllim onları məsələdən agah edir. Elə bil hamının üstünə soyuq su çilənir. Əzrayılın iti baxışları bir-bir görkəmli qələm sahiblərinin üzündə gəzir. Birdən Mirzə müəllimin yadına nəşə düşür, sevincək bildirir:

– Əzrayıl yoldaş məsələyə çox humanistcəsinə yanaşır. Deyir ki, yaşlı yazıçılar öz əvəzlərinə cavan həmkarlarından namizədlər də verə bilərlər.

Kabinet birdən-birə hərəkətə gəlir. Baxışların ifadəsi dəyişir. Pıçılqlar, məşvərtlər başlayır. Məmməd Rahim fürsəti fəvri vermədən cəld yerindən sıçrayıb Əzrayılla təşəkkürünü yetirir, sonra da:

– Mən öz əvəzimə Tofiq Bayramı təklif edirəm! – deyir. – Mənə xeyli borcu da var. Buradakılar hamı gözəl bilir ki, “dədə” deyir Tofiq Bayram mənə. Ata-oğul kimiyik.

Əzrayıl könülsüz-könülsüz razılaşır:

– Yaxşı, nə deyirəm..

Məmməd Rahim çox sevincək olur. Elə bu an Əli Vəliyev yerindən dikilir:

– Əkrəm Əylisli! İlk kitabına – “Gilas ağacı”na mən resenziya yazmışam. Tərifləyib göylərə qaldırmışam onu. Borclu borclunun sağlığını istər. İndi zəhmət çəkib əvəzini qaytarırsın.

Əzrayıl uzun baxışlarla altından yuxarı Əli Vəliyevi süzür. Sonra Mirzə müəllimə san dönür:

– Yox, keçməz.

– Niyə? – Əli Vəliyev incik halda deyir. – Niyə keçmir? Əkrəm Əylisli çox istedadlı yazıçıdır. Hərçənd ki...

Əzrayıl gözlərini Əli Vəliyevdən ayırmadan: – Burada boy məsələsi də nəzərə alınır, – deyir. – Heç olmasa arada bir az uyğunluq, simmetriya olmalıdır.

Əli Vəliyev alnını ovuşdurur:

– Üstəlik də İsi Məlikzadə!

Əzrayıl bic-bic güldür:

– Yaxşı, Əli Qara oğlu, yaşını, xeyirxahlığını nəzərə alıb arzunu yerinə yetirərik.

Əli Vəliyev əlini əlinə vurur:

– Ay can, ay can!

Söhbətin bu yerində İlyas Tapdıq dilini süzdü. Mir Cəlal müəllim dedi:

– Bas sonra?

– Sonrasını mən danışım, – deyər Mir Cəlal müəllimin qoluna girdim:

– Lətifənin bu hissəsi İlyas Tapdıqın özü ilə bağlıdır. Ona görə də qaçır, danışmaq istəmir.

– Onda ən maraqlı yeri qabaqdadır ki! – Mir Cəlal müəllim ürəkdən güldü.

Mən başladım ki, Əli Vəliyevdən sonra Süleyman Rüstəm ayağa qalxır. Hamının baxışları ona dikilir. Fikirləşirlər ki, görəsən, öz yerinə o, kimi namizad göstərəcək?

Süleyman Rüstəm deyir:

– Bizim gözəl bir şairimiz var – İlyas Tapdıq... Əzrayıl ona aman vermir, sözünü yarımçıq kəsir:

– Keçməz, keçməz!

Süleyman Rüstəm bərk dilxor olur:

– Nə olub onu? İlyas Tapdıq Azərbaycanın görkəmli şairlərindən biridir. Həm də naşirdir.

– İlyas Tapdıq bir gözünüzdün önünə gətirir! – Əzrayıl əsəbi halda deyir: – O, bizim öz kadrimizdir. Onun canını çoxdan almışıq.

Mir Cəlal müəllim ilk dəfə görmüş kimi dönüb zənlə İlyas Tapdığa baxdı və gözləri yaşarıncaya qədər güldü. Özünə gələndə:

– Adamın üstündə Allah var, İsi Məlikzadə yaxşı düzəldib bunu, – dedi.

Sonra yenə özünü saxlaya bilmədi, güldü, güldü...

...Arxivdəki sarmal olmuş köhnə qovluqları səliqəyə salırdım. Gözüm hər iki tərəfdən dəfnə yarpağı ilə haşiyələnmiş, tünd göy rəng içindən boylanan, iri ağ şriftlərlə “50” yazılmış “Dəvətnamə”də ilişib qaldı. Fikrim yüz verə getdi: “Görəsən, bu nə dəvətnamədir? Haradan düşüb bu qovluğa?”

Beynimdə işarən bu suallar elə-bələ deyildi. Mənim bu yaşacan iştirak etdiyim yubileylərin, təntənələrin, müxtəlif məclislərin sayı-hesabı olmayıb. İndi gəl yadına sal görüm bu, hansı vaxtın, bu, hansı tədbirin dəvətnaməsidir?

Tezəcə onu açıb baxdım. Gözlərim sətirlərdə gəzdi. Elə bil qəlbimə bir işıq seli axdı. Sol tərəfdə unudulmaz müəllimim, böyük ədibimiz Mir Cəlalın şəkli verilmiş, sağ tərəfdə isə bu sətirlər sıralanmışdı:

“Hörmətli yoldaş Hacıyev N.

Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqının Rəyasət Heyəti və S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universiteti Sizi, yazıçı MİR CƏLAL PAŞAYEVİN anadan olmasının 50 ilyinə həsr olunmuş YUBİLEY GECƏSİNƏ dəvət edirlər.

Gecənin proqramı:

I. Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqının sədri Mehdi Hüseyn yoldaşın giriş sözü.

Mir Cəlalın həyat və yaradıcılığı – mürəzaçə Cəfər Xəndan yoldaşdır.

Təbriklər.

II Bədii hissə.

Gecə 1958-ci il may ayının 9-da, axşam saat 8-də Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının binasında (“Kommunist” küçəsi, 10) olacaqdır.

Yubiley komissiyası.

...“Dəvətnamə”yə baxdım, baxdım. Xəyal məni qanadlarına almış, qəlbim xatirələrlə yelkən açmışdı...

O vaxtdan az qala yarım əsr keçirdi. Onda mən tələbə idim, universitetin üçüncü kursunda oxuyurdum. Bu dövətməni bizə qrup komсомol təşkilatçısı Firəngiz Qədirli paylaşdı demişdi: "Uşaqlar, çalışın hamınız iştrak edin. Mir Cəlal müəllim bizim qrupu çox istəyir. Bilirəm zaldə gözü bir-bir bizi axtaraçaq. Elə olmasın ki, kimsə gözüna dəyməsin, yoxsa inciyər bizdən".

Bahar ətirli ilqi bir may axşamı idi. Bakının gözü sayılan "Kommunist" küçəsilə (indiki "İstiqlaliyyət") dəstə-dəstə adamlar Akademiyənin binasına tərəf axışdırdılar. Əllərdə nə qədər gül-çiçək var idi!

Universitetin filologiya fakültəsinin tələbələri bu möhtəşəm tədbirə hamıdan qabaq gəlmişdilər. Bizim qrup orta cərgələrdə yer tutmuşdu. İntizarla gəconin başlanmasını gözləyirdik. Dağıqlar ötdükə boş yerlər dolur, azəmətli zal dənin kimi dalğalanırdı.

Nəhayət, Mir Cəlal müəllim qabaqda, arxasınca da bir dəstə yazıçı, şair, alim səhnədə göründü. Zal ayağa qalxdı. Gur alışırlar qədim İsmailiyə binasının monolit divarlarını titrədir. açıq pəncərələrdən axıb yaz axşamının sakitliyinə qarışırdı. Yubilyarın həmişə görməyə adət etdiyimiz sakit, gülümsər baxışlarında bir utancaqliq, həyacan ifadəsi apaydın oxunurdu. Alqış səsləri qalxdı-əndi. Axır ki, zal aram oldu.

Mir Cəlalin əqidə və məslək dostu, Yazıçılar İttifaqının sədri, xalq yazıçısı Mehdi Hüseyn cəld addımlarla tribunaya yaxınlaşdı. O, bir anlıq cərgələrə göz gəzdirib, sözüna belə başladı: "Mən burada söz-sənət adamlarını, görkəmli alimləri, ziyalıları, Mir Cəlal müəllimin tələbələrini və oxucularını görürəm. Zala baxdıqca, qəlbin sevinir, qürur duyğusu keçirir və hər birinizə "sağ olun, var olun!" deyirəm.

Mənim böyük dostum, ustad yazıçımız Mir Cəlal əsl xəlqi sənətkardır. Ona görə də qədərbilən xalqımız onu – öz ləyaqətli oğlunu belə ürəkdən sevir, bağrına basıb əzizləyir".

Mehdi Hüseyn həmişə dərin hörmət, ehtiram bəslədiyi, şəxsiyyətinə, yaradıcılığına

yüksək qiymət verdiyi, çətin vaxtlarda sinəsini irəli verib qoruduğu, müdafiə etdiyi qələm dostunun ayrı-ayrı əsərlərindən məhəbbətlə söz açdı. Onu Azərbaycanın ən çox oxunan, sevilən, geniş oxucu auditoriyası qazanan sənətkarlarından biri kimi səciyyələndirdi.

Sonra məruzəçi, professor Cəfər Xəndan öz müəllim yoldaşı, qonşusu Mir Cəlali ustad yazıçı, böyük alim və mahir pedaqoq kimi dəyərləndirdi. Sözüna belə yekun vurdu: "Mir Cəlalin sənət cazibəsi böyükdür. O, ölməz sələfləri Mirzə Cəlil və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin ən layiqli davamçısı olmaqla, müasirləri arasında hekayə ustası kimi şöhrət qazanmışdır. Mir Cəlal şəxsiyyət kimi də, insan kimi də sadəliyin və müdriqliyin təmsalidir.

İstər Mehdi Hüseynin, istərsə də Cəfər Xəndanın dedikləri hamının ürəyindən xəbər verir. Ona görə də zaldakılar onları nəfəs çəkmədən dinləyir, yeri gəldikcə hərarətlə alqışlayırdılar.

Səhnədə Azərbaycan xalq şairi Süleyman Rüstəm göründü. O, gənclik xatirələrini yada saldı, Səməd Vurğun ilə Mir Cəlal dostluğundan danışdı və yubiley münasibətilə qələmə aldığı şeirini oxudu. Sonda:

Sadə ürəklərdə yandırılıb çıraq,
Qazanın əllərin məhəbbətini.
Yaşa yüz il daha, unutmə ancaq
Molla Nəsrəddinin vəsiyyətini

– deyib, həmişə böyük rəğbət bəslədiyi, əsərlərini, yaradıcılığını təqdir etdiyi əziz dostu Mir Cəlali alqış sədələri altında hərarətlə bağrına basdı. Bu, böyük ədibi necə də təsirləndirmişdi!

Mir Cəlal Azərbaycan Dövlət Universitetində dərs dediyi uzun illər ərzində minlərlə gəncə ustad dərsi vermiş, sənət aləminin sirlərini öyrətmişdi. Bu gənclərdən biri də istedadlı şairimiz Hüseyn Hüseynzadə (Hüseyn Arif) idi. O da öz ustadının yubiley təntənəsinə təbrik şeirilə gəlmişdi. Şeirin bəzi bəndləri indi də xatirəmdədir:

Mən bağban olsaydım, əziz sənətkar,
Sənə öz bağından gül gətirərdim.
Loğman yaransaydım, şirin ömrünə
Nəçə şirin-şirin il gətirərdim.

Hər kəsə bəllidir elmin, sənətin,
Bu əziz günündə kim sevinməyir?!
O mənə dərs deyən müəllimlərin
Çoxu bu gün sənə müəllim deyir.

Qüdrətim çatsaydı, gətirib bu dəm
Sənə bəxş edərdim bir göy çəmənini.
Nəyləyim, hədiyyəm kiçik şeirdir,
Əziz müəllimim, bağışla məni.

Təbriklər, gül dəstələri bir-birini əvəz edirdi... Yubilyarın özüna söz verildi. O, tribunaya qalxdı. Səsində bir titrəyiş vardı. Mən onu heç vaxt belə həyəcanlı görməmişdim. Mir Cəlal müəllim üzünü salondakılara tutub:

– Əziz yoldaşlar, – dedi, – burada çıxış ələyən yazıçı dostlarıma da, sizə də ürəkdən təşəkkürlərimi yetirirəm. Sağ olun ki, məni sayıb yubileyimə gəlmisiniz. Açıqlım deyim, tərif bir az çox oldu. Məni utandırdınız. Çalışacağam ki, deyilənlərə layiq olum – həm yazıçı, həm də pedaqoq kimi. Mən burada özüna həmişə ustad saydığım böyük Mirzə Cəlilin bu sözlərini yada salmaq istəyirəm. O deyirdi: "Qələmin müqəddəs vəzifəsi xalqın xoşbəxtliyi yolunda xidmət etməkdir. Bu ola görə hər bir qələm sahibinin amalı".

Mənim də amalım həmişə xalqa xidmət olub. Hələ çox borcluyam xalqıma. Ömrümün qalan illərini də onun xoşbəxtliyi yolunda əsirgəməyəcəyəm. Bir daha hamınıza minnətdarlığımı bildirirəm.

Həmin ehtişamlı may axşamı Bakının bir vaxtlar əlçatmaz sandığımız ədəbi mühiti, mədəni həyatı ilə yenidən tanış olmağa başlayan tələbələrin yaddaşında silinməz izlər qoydu. İndinin özüna belə köhnə dostlar – o uzaq illərin tələbələri bir yerə yığışanda Bakıya gəldiyimiz ilk illəri, bizim üçün həmişə çevrilən o möhtəşəm gəcəni kövrək duyğularla anır, bir şəxsiyyət kimi yetişməyimizdə canını, qanını qoyan müəllimlərimizi hörmət və ehtiramla yad edir. Bu sırada Mir Cəlal müəllimin ayrıca yeri, istək mərtəbəsi var.

O öz adını hər birimizin qəlbinə nurlu hərfilərlə nəqş edib. Unudulmaz müəllimimizin, gözəl sənətkarımızın işıqlı obrazı xəyallarımızdan gələcək illərə boylanır. Fikrimizdə isə hamımızın eyni vurğu ilə dilə gətirdiyimiz sözlər qanadlanır: "Ürəyina ürək çatmazdı, bir işiq idi Mir Cəlal müəllim!"

Xalqımız öz sənətkar, alim eçlunun xatirəsinə əziz tutur.

Böyük ədibin yaradıcılığı orta və ali məktəblərdə geniş tədris olunur, əsərləri təkrar-təkrar nəşr edilib gələnlə nasillərə çatdırılır.

Bakı – ürəkdən, candan sevdidiyi doğma paytaxtımız qələm dostları Səməd Vurğun və Mehdi Hüseynlə birgə ona da qələbində yer verib. İndi Bakının ən gözəl küçələrindən biri ölməz yazıçının adını daşıyır və qismət belə gətirib ki, mən bu küçənin sakinini olmuşam. Hər dəfə evlərin divarlarına vurulmuş "Mir Cəlal küçəsi" lövhəsini görəndə qanadlanır. Qəlbindən bir səs qopur: "Salam, Mir Cəlal müəllim! Salam, ustad!".

MİR CƏLAL MƏKTƏBİ

Yazıqlar arasında adını tez-tez eşitdiyim Mir Cəlal müəllim 1956-cı ildə Bakı Dövlət Universitetinə daxil olarkən məndən həm qəbul imtahanı götürdü, həm də elə həmin il “Ədəbiyyatşünaslığa giriş” kursundan məna dars deməli oldu. Bu başdan xatırladım ki, Mir Cəlal müəllimin özünəməxsus dərskəçmə üsulu vardı. O, ənənəvi tədris üsulunun tələblərinə çox hallarda riayət etməzdi. İki qoşa saata bir mövzunu uzun-uzadı danışmaq əvəzinə 40-45 dəqiqəyə mövzunun mahiyyətini yığcam və aydın şəkildə açar və çox təbii şəkildə müəllim-tələbə rəsmiyyətiylə yanaşı, ədəbiyyatın həyatla bağlılığından danışar, klassiklərimizdən maraqlı misallar gətirərdi. Gətirdiyi misalların əksəriyyəti Mirzə Cəlil və Ə.Haqqverdiyevdən olardı. O, Mirzə Cəlili yeni realist ədəbi məktəbin banisi, Ə.Haqqverdiyevi isə yəriyən Azərbaycan adlandırdı.

Mir Cəlal müəllim dars keçən vaxtı əlində iri bir açar sinif boyu aram-aram o baş-bu başa gəzənər, tələbələrəndən birini yazı taxtasına çıxarar, özü də arxa cərgədə dayanıb əlini biriminin çiyinə qoyar, qabağa çıxardığı tələbənin təqəüd alıb-almamasını, valideynini soruşar, tələbə danışdıqca fikr verər, danışığına görə hansı rəyondan olduğu ilə də maraqlanardı. Hətta o rəyondan hansı ziyalı və ya yazıçı, şair yetişdiyini də soruşardı.

O, bir müəllim kimi heç vaxt özünü rəsmi aparmazdı, çox tezliklə tələbələrə qaynayıb-qa-

rişar, bəzən yüngülcə zarafat da edərdi. Onda Mirzə Cəlil yumoru güclü idi. Gözlərində və dodaqlarında bir təbəssüm oynar, boğazını azca qabağa uzadar, sonra yumşaq, bir az satirik, bir az da gülməli bir əhvalat danışardı. Bütün bunları ədəbiyyat üçün səciyyəvi olan tiplərlə əlaqələndirərdi. Evdə işləmək üçün hərəməzə bir hekayə tapşırar, təhlili haqqında yığcam və aydın izahat verərdi. Deyərdi:

– Hekayənin məzmununu yox, yazıçının mövzuseçmə qabiliyyətini, onu necə işləmə bacarığını və bir də tipikləşdirmə və ümumiləşdirmə məharətini öyrənin, əsərdə bunlar yoxdursa və ya zəifdirsə, demək, o əsərdən danışmağa dəyməz.

Bir dəfə bizə mövzu paylananda xahiş elədim ki, icazə verin sizin hekayələrdən birini təhlil eləyim.

– Hansını? – deyə soruşdu.

Onun mülayimliyindən istifadə edib dedim:

– Sizin “Mətişkə” adlı gülməli bir hekayəniz var. (Bu hekayəni mən onun 30-cu illərdə latın əlifbası ilə çixan kitabından oxumuşdum. Sonrakı kitablarına daxil eləməmişdi).

Mənim, bəlkə də, qəfildən “Mətişkə” hekayəsini xatırlatmağımdan əvvəlcə bir az tutuldu, ciddiləşdi, sonra xeyli güldü və dedi: – Həyatımızda belə tiplər indi də var...

Mir Cəlal müəllim sadə hekayələrdə sadə adamların dili ilə gizli mətləblərə toxunur, açılmamış sirləri açrdı. Onda Mirzə Cəlilə xas olan “adi əhvalatlarda böyük həqiqətləri” açmaq

məharəti vardı. Ömrünün və fəaliyyətinin çox hissəsini Azərbaycan Dövlət Universitetinə bağlayan Mir Cəlal müəllim gözəl pedaqoq, tərbiyəçi və təşkilatçı olmaqla yanaşı, həm də sanbalı dərslilər müəllifi idi: “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları” (prof. Pənah Xəlilovla birlikdə), “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” (prof. Firdun Hüseynovla birlikdə) dərslilərini yazıb iki dəfə təkrar nəşr etdirdi. XX əsr ədəbi məktəblərinin sistemli təsnifi, tədqiqi və öyrənilməsi Mir Cəlal müəllimə məxsusdur. O, Füzulidən də yazanda, S.Vurğundan da yazanda böyük ədəbiyyatdan bəhs etdiyini unutmazdı. Hər ikisinə yüksək əməllə yanaşardı. Onun “Klassiklər və məsərlər” əsəri də belə yaranmışdı.

Mir Cəlal müəllimin yazısı kimi söhbəti də yığcam, tutarlı olardı, atalar sözüna bənzər ifadələri həmişə yadda qalar və çox vaxt müəllimlərin dilindən düşməzdi. Adamlarla qısa ünsiyyətdə olmaqla onların xasiyyətini tez öyrənər, hətta bir-iki atmaca ilə fikrini ifadə edərdi. Müəllimlər arasında ən çox hörmət bəslədiyi (əlbəttə, hamıya hörmət və ehtiramla yanaşırdı) və övladı qədər sevdiyi özünün yetirməsi professor Firdun Hüseynov idi. Firdun müəllim səfəsinə keyfiyyətləri ilə mənəvi paklıq mücəssəməsi idi. Mir Cəlal müəllim kafedra ilə bağlı nə iş olsa, Firdun müəllimlə məsləhətləşər, onun fikrini öyrənərdi. Mən Firdun müəllimlə düz 30 il dostluq, yoldaşlıq və qonşuluq etmişəm. Elə gün olmazdı ki, Firdun müəllim Mir Cəlal müəllimdən söhbət salmasın. Mir Cəlal müəllim bizi həmişə bir yerdə görər və gülümsəyib soruşardı:

– Qardaşında?

Firdun müəllim də gülümsəyər və başının işarəsi ilə təsdiqlərdi. Firdun müəllim laborant vəzifəsində az maaşla işləyəndə maddi ehtiyacını qətiyyənlə hiss etdirməzdi. Mir Cəlal müəllim onun Yasamalda yaşadığını biləndə deyərdi:

– Firdun! Sən ya evi universitetin yaxınlığına dayışıdır, ya da bir məşin al.

Halbuki Firdun müəllimin aldığı maaş heç onun yeməyinə çatmırdı. Bilmirdik, Mir Cəlal

müəllim zarafat eləyir, yoxsa həqiqətən ciddi deyir. Mir Cəlal müəllim iclaslarda, müxtəlif yığıncaqlarda az danışar, amma sanballı, tutarlı və müdrik danışardı. Bəzən yuxarı idarələrin, nazirliklərin süründürməçiliyindən söhbət düşəndə, giley-güzar olanda Mir Cəlal müəllim əlində ya açar, ya da qələm ciddi bir görkəm alıb kəskin şəkildə deyərdi:

– Qardaş! Hökumət var, dövlət var, onlara demək lazımdır ki, bu idarələrə ağıllı, işbilən, işbacaran adam qoysunlar. Təhsil Nazirliyində görək təhsilli, alim adamlar aylaşsın, – bu vaxt üzünü Firdun müəllimə tutub:

– Firdun, sən get, Xəlid getsin, Cəlal getsin, biriniz o nazirin yerində aylaşsın, bu elm ocaqlarına rəhbərlik edin...

Müəllimlər yaxşı bilirdilər ki, nazirliklərə adamları necə təyin edirlər. Odur ki, Mir Cəlal müəllimin sözlərini zarafata salırdılar. Firdun müəllim isə gülmə-gülmə: – Ay Mir Cəlal müəllim, bizi ora qoyan kimdir.

Əlbəttə, bu yazıçı Mir Cəlalin arzuları idi.

Mir Cəlal müəllim, bir qayda olaraq, işdən çıxanda yanında bir-iki müəllim bulvara düşər, doniz havasında xeyli gəzər, yorğunluq çıxandan sonra bəzən müəllimləri də evinə aparar, öz doğmaları kimi onlarla nahar edər və sonra yola salardı.

Mir Cəlal müəllim qabiliyyətli, zəhmətkeş cavanları görəndə, yolda rastlaşanda dayanıb kəfini soruşar, sonra da onlara ürək-dirək verərdi. Onun hörmət etdiyi gənclərdən biri də Teymur Əhmədov idi. Ömrünün çox hissəsini Nəriman Nərimanovun həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsinə sərf edən Teymur Əhmədovu görəndə Mir Cəlal müəllim ayaq saxlayıb əlini onun çiyinə qoyar, hal-əhval tutar, yandıqlarla göstərib deyərdi:

– Bunu tanıyırsan, Azərbaycanın ən qeyrətli oğullarındandır. Nəriman Nərimanov bu kişi millətə qaytardı. Ona hamı borcludur. Sonra da:

– Teymur, oğul, gəl universitetə, sonin yerin universitetdir, – deyərdi – Teymur da:

– Sağlıq olsun, gələm, – deyib vəd verər, amma gəlməzdi.

Mir Cəlal müəllim savadlı, qabılıyyətli gəncləri görəndə:

– Bala, sən, onsuz da, elm adamısan, gətir elmi işini “yeridək”, niyə yubanırsan? (Zarafatla söylədiyi “yeridək” sözü “dissertasiyanın müdafiəsini təşkil edək” demək idi).

Mir Cəlal müəllim işıqlı adam idi. Həmişə cavanlarla oturub-durar, yeri gələndə ziyafətlərdə onlarla əyləşib bir az içər, az-az, şirin-şirin danışmağı da sevərdi. Yeməkdən söhbət düşəndə deyərdi: – Həmişə hansı nemət yetişdisə, novbar ələyin, ən gözəl nemət meyvədir. Tutun vaxtında tut yeyin, əncir vaxtında – əncir. Bunlar insanın sağlamlığıdır.

Biz, Mir Cəlal müəllimin yetirmələri 20-30 il onun əhatəsində olmuşuq. Bizə ədəbiyyatşünaslığın əsaslarından dars deyib, sonralar da özümüzün onun yetirmələri kimi yanında olmuşuq, həm müəllimimiz kimi, həm də özümüz sonralar müəllim kimi Mir Cəlal müəllimi hər gün görüb, onunla həmsöhbət olub ondan məsləhətlər almışıq.

Mir Cəlal müəllim ədəbiyyat aləmində həyat həqiqətlərini əks etdirən gözəl hekayələr, povestlər və romanlar müəllifi, ədəbi-nəzəri fikir yönündə ədəbiyyatşünaslığın əsasları kursunu yaradan nəzəriyyəçi kimi dərslük müəllifi, klassiklərimiz və müasirlərimiz haqqında onlarla monoqrafiyanın, yüzlərlə məqalənin müəllifi və nəhayət 52 il (1926-1978) pedaqoji sahədə fəaliyyət göstərmiş müəllim kimi ədəbi fikir və maarifçilik tarixində silinməz iz qoymuşdur.

Mir Cəlal müəllimin bu istiqamətdə fəaliyyəti haqqında monoqrafiyalar yazılmış, məqalələr çap olunmuş, dəyərli fikirlər söylənmişdir və yenə də yazılacaqdır.

Bu qənaətimə birçün onu əlavə edim ki, orta əsr filosoflarının bəri ədəbi simaları üç qismə bölürdü: daha çox araşdırmalarla məşğul olanları qarışqaya, ədəbi əsərlərdə ilk növbədə nöqsan axtaranları torquran hörümçəyə, əsərin mahiyyətini, məğzini seçib dəyərləndirənləri

arı kimi şirə çəkənlərə bənzədirdi. Mir Cəlal müəllim bax bu üçüncüdə idi. Ona arxivlərdə əlləşirdi, nə də kimsənin əsərində qüsur axtarırdı. O, an kimi əsərin cəhdini, məğzini, nə dərəcədə cəmiyyət üçün dəyərli və məqbul olduğunu ortaya qoyardı.

Bizim bu kiçik yazımızda məqsədimiz ədəbin əhatəsində olduğumuz illərdə ondan eşitdiyimiz yaddaşımızda qalan bəzi kəlamları, zərəfatları, hətta eyhamları ayrı-ayrı klassiklərimiz haqqında dediyi çox tutarlı fikirləri oxucularla bölüşməkdir.

Bu xatirələrimizin bəziləri çap olunmayıb, yaddaşlarımızda yaşayır. Ola bilsin başqalarının yaddaşında bir qədər fərqli olsun, bu da təbiiidir. Mənim və müəllim yoldaşlarımla da, xüsusilə prof. Fəridun Hüseynovdan eşitdiklərimi oxucularla bölüşmək istəyirəm.

Öncə deyim ki, klassik ədəbiyyatımızı mükəmməl bilən Mir Cəlal müəllim Nizami, Nəsimi, Füzuli, Axundov, Mirzə Cəlil, Sabir, Haqverdiyev, Cavid, Cabbarlı, S. Vurğun və H. Mehdiyan söz düşəndə onlardan ürək dolusu danışardı. Bəzən iki-üç sözlə yaradıcılıqlarını elə dəyərləndirərdi ki, o sözlər indi də yaddaşlarda yaşayır.

Mir Cəlal müəllim hələ 1940-cı illərdə dahi Nizamının hekayələrini həm dilimizə çevirir, həm də onların motivləri əsasında yeniyetmələri düşündürən hekayələr yazırdı. Nizamiyə heyranəti gizlətmirdi. Cəmiyyət üçün, xalq üçün, həm də bütün dövrlər üçün nə lazımdırsa Gəncəli Nizami deyib.

Onun M. Füzuli haqqında yazdığı monoqrafiyanı Füzuli xəzinəsinin açarı adlandırdılar. Ən çox sevdiyi Mirzə Cəlildən söz düşəndə deyərdi: Mirzə Cəlil böyük münəqqid idi, biz yazı-pozunu ondan öyrənmişik. Ə.Haqverdiyev haqqında deyərdi: “Əbdürrəhim bəy yerişən Azərbaycanlıdır”. Düşündəndə bu, zahirən adi, amma qeyri-adi cümlədə çox dəyərli bir ümumiləşmə mövcuddur.

Haqverdiyev “Xortdanın Cəhənnəm məktubları”nda, “Maralları” da yaratdığı tiplərin

vasiyyətlərini ətraflı öyrənmək üçün onların yaşadığı kəndə, şəhərə gedir, kimliyini ətraflı öyrənir. “Hətta Cəhənnəmə səfər” edir, o tiplərin cəhənnəmdə necə əzab çəkdiklərini görür, onları danışırdı. O fırladaqçı tiplər öz günahlarını ağılaya-ağılaya boyunlarına götürürülər. Beləliklə, Haqverdiyev o zamankı bütün Azərbaycanı gözə-gözə xalqın içərisinə dərəcəli haşarat və tüfeylləri yerində öyrənib işfə edirdi. Məhz buna görə də Mir Cəlal müəllim Əbdürrəhim bəyi yerişən Azərbaycan adlandırdı.

Mir Cəlal müəllimin böyük hörmət göstərdiyi və hətta haqqında “Yolumuz hayandır?” adlı dəyərli romanı yazdığı M.Ə.Sabir idi. Millətdən söhbət düşəndə deyərdi: “Qardaş, bu millətə bu gün də Sabir lazımdır...”

Milətdən söhbət düşəndə Mir Cəlal müəllim ciddi bir görkəm alar, başı ilə təsdiqləyər-təsdiqləyər deyərdi: Cavid əfəndi böyük sənətkar olmaqla bərabər böyük şəxsiyyət idi... Xeyli fikirləşib xatirə də danışırdı. Qonşu idik, bəzən axşamlar əlində balaca əsa biza gələr və deyərdi: “Komsomol, yığışıl düşək bulvara, bir az gazək... Bir dəfə də gələndə gördü ki, yazıram: “Komsomol, nə yazırsan?” Dedim: gənc sərlərin ilk kitabları haqqında bir şey yazmaq istəyirəm. Cavid əfəndi dedi: “Komsomol, Füzulidən yaz. Onda yaşayarsan”. Cavidin məsləhəti ilə mən Füzuli sənətkarlığını yazmağa girişdim. Nəriman Nərimanov 1930-cu illərdə siyasət və ədəbiyyat aləmindən tamam yığışdırılmışdı. Mir Cəlal müəllim həmin illərdə cəsərlə N. Nərimanovun yaradıcılığı haqqında geniş və dəyərli iki məqalə yazdı.

Mir Cəlal müəllim XX yüzillikdə Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığını mükəmməl öyrəndikdən sonra “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” monoqrafiyasını və dərslük yazdı. XX əsr ədəbi irsimiz Mir Cəlal müəllimin adı ilə bağlıdır.

Mir Cəlal müəllim “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları” dərsliyinin üzərində işləyəndə arabir kafedrada qeyri-rəsmi söhbətlər edir, müəllimlər klassiklərin bəzi nəzəri fikirlərinə münasibətlərini bildirirdi. Belə söhbətlərin birində müəllimlərdən biri realizm, romantizm, sentimentalizm və s. bir-bir sayıb, onların hər birinin yaranıb yayılma tarixinə nəzər salmağı tövsiyə edirdi. Söhbət xeyli çəkdi, albəttə, dəyərlı fikirlər də səsləndi... Adətən, belə söhbətləri Mir Cəlal müəllim yekunlaşdırırdı. O, gülümsəyib dedi: “Bu dedikləriniz çox yaxşı, amma bu izmlər ki var bunlar cühd alimlərinin uydurmalarıdır, qardaş, gedin ədəbiyyat tariximizi oxuyun”. Hamı gülüşüb dağılışdı.

Mir Cəlal müəllim sovet dövrü yazıçılarından Səməd Vurğun və Mehdi Hüseynlə xüsusi dostluq edir, onların yaradıcılığında hörmət və ehtiramla yanaşırdı. Səməd Vurğundan söz düşəndə deyirdi: “Səməd Vurğun əlində qələm alanda kağız korlamırdı”. Bu adı cümlədə böyük həqiqət vardı. Doğrudan da, Vurğunun əlyazmaları ilə tanış olanda görürsən ki, bir səhifəlik şeirdə və ya poemanın bir səhifəsində bir, və da iki sözü daha münasib sözlə dəyişdirib saadlarla bəziləri kimi misra üstündə əlləşməyib.

Mir Cəlal müəllim hətta Səməd Vurğun haqqında “Yeni şeirin manifesti” adlı monoqrafiyanı da yazdı və “Komsomol poeması”nı xüsusi dəyərləndirdi.

Mir Cəlal müəllim vaxtilə Vurğunla Gəncədə tanış olmuş, Gəncə ədəbi mühitində fəaliyyət göstərmişlər. Söhbət düşəndə Vurğunun həm səxavətindən, həm də fitri istedadından ürək-dolusu danışardı.

İki söhbəti indi də yadımdadır: “1954-cü ildə Moskvada SSRİ Yazıçıların II qurultayına toplaşmışdıq. Mehmanxanada qalırdıq. Səhər qalxıb yuyunmağa hazırlaşırıdım. Sabit Rəhman qabağıma çıxdı, görüşdük üzümə baxıb dedi: “Mir Cəlal, sənə nə olub, ağzın belə ayılıb. Sabit Rəhman zarafatından qalmadı. Dedim: “zarafatından əl çəkmirsen”. Dedi: “zarafat ələmirəm, o güzgü, o da sən, get bax”.

Güzgüyə yaxınlaşdım, doğrudan da, ağzım əməlli-başlı ayılmışdı. Nümayəndəmizin

başçısı Səməd Vurğuna xəbər verdilər, yanıma gəldi. vəziyyətimə görə dedi: Mir Cəlal, gəl səni bu saat Kremlin xastoxanasına düzəldim, yaxşı-yaxşı müalicə olun. Səməd Vurğun o illərdə çox tanınmışdı, İttifaqda böyük hörməti vardı. Dedim: Səməd, mənə xəstəxana lazım deyil, mənə elə bu gün qatarla Bakıya yola sal". Elə həmin gün Vurğun mənə Bakıya yola saldı. Bakının kəndlərində qohumlardan yaşlı qadınlar vardı, türkaçarəni yaxşı bilirdilər. Birini yanıma gətirdilər, üzümə baxıb dedi: bir ay ancaq qatıq ye. On gün çörəksiz yeyərsən, sonra azca çörək də doğrayarsan. Başqa heç nə yemə. Kənddən iki-üç gündən bir səmirdə qatıq gətirdilər, bir ay qatıq yedim. Bir həftədən sonra ağzım da düzəldi, səhhətim də yaxşı oldu, o vaxtdan 20 il keçir, toziyq bilmirəm nə olan şeydir. Qardaş, xalq təbəətə belədir".

Mir Cəlal müəllim Səməd Vurğunun səxavətindən söz düşəndə deyərdi: Səməd Vurğun cibinin düşməni idi, görüşlərdə, məclislərdə birinci Səməd əlini cibinə salardı. Yadımdadır, bir axtarıstı mənə zəng vurub dedi: Ay Mir Cəlal, saat 8-də İnturistdə ol, görək nə var, nə vox. Səməd İnturistə dəvət elədi, demək qonaqlıqdı, gərək cibi dolu gedəsən. Birdən dedi: Mir Cəlal get hesabı kəs.

Evdə olandan cibimə qoyub getdim İnturistə. 7-8 nəfər vardı. Mehdi Hüseyn, Süleyman Rəhimov, Cəfər Xəndan, Süleyman Rüstəm, Mirzə İbrahimov, Osman Sarıvəlli, nə bilim daha kim. Oturub yeyib-içməyə, söz-söhbətə başladıq. Söhbət, əlbəttə, ədəbiyyat aləmindən gedirdi. Səməd dünya ədəbiyyatını, tarixi, incəsənəti həmişə öyrənir, öyrəndiklərini də belə məclislərdə söyləyərdi. Söhbət saat birə çəkdi. Gözəlyərdik görə bu qədər yemək-içməyin hesabını kim verəcək. Süleyman Rəhimov dönüb qulağıma dedi: Evdə bir şey qalmadı, olan-qalanı cibimə qoymuşam".

Həmmiz Səmədin son sözlünü, haqq-hesabı kimin ödəyəcəyini düşünürdük. Birdən Səməd dedi: Narahat olmayın, hesab ödənilib, qalxın gedək. Yaxşı əhvali-ruhiyyə ilə İnturist-

dən çıxdıq, maşınlara oturub Azneftin qabağında filarmoniyaya doğru qalxdıq.

Filarmoniyayı xeyli keçmişdik qabaqda Səmədin maşını dayandı. Səməd maşından düşdü, biz də düşdük. Burada bir nəfər gəzəti əynində brezent plaş, əlində köhnə bir tüfəng dayanmışdı. Səməd gəzətcidən soruşur: qardaş, burda nəyi qoruyursan? Gəzətcisi: Bilmirəm, qoyublar gözləyirik.

- Burdan nə qədər maaş alırsan?
- 300 manat verirlər.
- Neçə uşağın var?
- Səkkiz nəfərlik.
- Bə necə çatdırırsan bu az maaşın?
- Gündüz də bir yerdə işləyirəm, birtəhər dolanırıq.

- Çıxart görüm bu plaşın mənə olarmı?
- deyib Səməd plaşın düymələrini açdı. Kişi bizim nəşə zabitalı-vəzifəli adam olduğumuzu düşünüb şübhəli-şübhəli brezent plaş çıxarıb Səmədə verdi. Səməd plaşı yerə sərüb, üzünü bizə tutub dedi: Kimin cibində nə varsa, çıxarıb bura töksün, bir manat saxlasanız, rüsvay eləyəcəm. Kimin cibində nə varda sə qəpiyəcən çıxarıb verdik Səmədə.

Səməd heç saymadı da pulları, tökdü plaşın üstünə, bir tiğ pul yığılmışdı. Səməd əlini kişinin çiyinə qoyub dedi: qardaş, yığırsız bu pulları, apar hələlik uşaqları dolandır. Allah kərimdir. Maşınlara oturduk. Kişi hələ də arxamızca bizə baxırdı. Səxavətdə Səmədin əvəzi yoxuydu.

Bir dəfə qatarla Moskvadan Bakıya gəlirdik. Vaqonda səirələr qafiyə yaşayı keçirirdilər. Mənim adım gələndə xeyli hamqafiyə saydılar. söz qurtardı. Birdən qatar fit verdi. Bələdçinin səsi gəldi: Stansiya Sanqaçal. Səməd tez qışqırdı: Ay Mir Cəlal, Mir Cəlal! Stansiya Sanqaçal. - deyib qafiyə yaşısını uddu.

İstər Bakıda olsun, istər İttifaqda, istərsə xarici məmləkətlərdə, Səməd hər məclisdə özünü ötkəm, sayılıb seçilən, sözü tutulan adam idi: harada olur-olsun özünə nüfuz qazana bilmirdi.

Mir Cəlal Mehdi Hüseyni tələbkar və məhsuldar yazıçı və ciddi şəxsiyyət adlandırdı.

Mir Cəlal müəllim 45 ilə yaxın universitetdə müəllim işləmiş, 17 il rəhbərlik etdiyi kafedranın müəllimlərinin hörmət və ehtiramını qazanmış, özü də onlara hörmət və qayğı ilə yanaşırdı. Tələbələrini təzə kitabını, mətbuatda bir yazısını görəndə sevinər, təbrik edərdi və deyərdi: qardaş, belə gənclər ədəbiyyatımızın sabahıdır, onlara qayğı göstərmək lazımdır.

Pənah Xəlilov, Fəridun Hüseynov, Xəlil Əlimirzəyev, Təhsin Mütəllibov, İnavət Bəkdəşi, Cəlal Abdullayev, Abdulla Abbasov Mir Cəlal müəllimin qayğısı ilə doktor-professor oldular.

Kafedranın dosenti predmetini mükəmməl bilən və onu pedaqoji prinsipləri əsasında yüksək səviyyədə tədris edən Yolçu Pirişev haqqında deyərdi: "Yolçu müəllimdə müəllim şəxsiyyəti var". Mir Cəlal müəllim imtahanlarda uşaq kəsən müəllimlərdən xoş gəlməzdi. Deyərdi: "Qardaş, uşaq 10-11 il orta məktəbdə oxuyub, qəbul imtahanı verib universitetə girib, yəni bir üç də bilmir, onda, görünür, siz yaxşı dərs keçməmişiniz.

O özü də uşaq kəsməzdi. Bilməyəndə də yola verər, uşağın ailə vəziyyətini soruşar, dolanması ilə maraqlanardı. Mir Cəlal müəllim heç vaxt uşaq tapşırmazdı. Amma ona xahişə gələndə valideynləri də boş yola salmazdı. Valideynin dolanmasını, ailə vəziyyətini soruşub öyrənər, sonra müəllimlərdən birini çağırıb deyərdi: Fəridun, Xəlil, ya da Təhsin bu valideynlə söhbət elə, onun uşağının vəziyyətini öyrən, yola verin. Müəllimlər Mir Cəlal müəllimin xasiyyətini yaxşı bilirdilər və valideyni razı yola salırdılar.

Prof. Fəridun Hüseynov Mir Cəlal müəllimin yanında çox olurdu. Mir Cəlal müəllim onun xətrini çox istəyir, kafedranın bəzi işlərini ona tapşırırdı. Mir Cəlal müəllim dünyasını dəyişdikdən sonra kafedranın rəhbərliyinə Fəridun müəllim seçildi.

O, həmişə Mir Cəlal müəllimdən maraqlı söhbətlər edərdi, bəziləri lentə də alınmışdır. Onlardan bir gülməli xatirə deməliyəm. Gənclərin birində bir nəfər gəlib Mir Cəlal müəllimi görmək istədiyini bildirir. Müəllimlər Mir Cəlal müəllimin otağını (o illərdə universitet indiki İqtisadiyyat Universitetinin binasında olurdu) göstərib deyirlər: odur, otaqda o başda oturan Mir Cəlal müəllimdir. Həmin adam icazə alıb içəri keçir. Mir Cəlal müəllim həmişə olduğu kimi güman edir ki, yəqin valideyindir, uşaq tapşırmağa gəlib... Hə, buyurun, uşağınız oxuyur? Adam əlləri döşündə bir az da qabağa əyilib çox utancaq vəziyyətdə deyir: Mir Cəlal müəllim! Mən uşaq tapşırmağa gəlməmişəm, uşaq diləməyə gəlmişəm. Mir Cəlal müəllim qaşlarını çatıb təəcüblə: Mən Sizi başa düşmədim, mən Sizə uşaq verməliyəm? Bir az aydın danışın görüm mətləbiniz nədir? Adam xocalat çəka-çəka boynunu büküb deyir: - Mir Cəlal müəllim mənim beş qızım var, ancaq oğlum yoxdur. Sizdən oğul istəyirəm. - Mən başa düşə bilmirəm, mən sizə necə oğul verə bilərəm? Sizi mənim yanına kim göndərib? Adam: Mir Cəlal müəllim təsadüfən bir məclisdə Sizin yaxın dostunuzla görüşdüm. O, sizin çox köklü imam nəslindən olduğunuzu, həmişə dilayininiz qəbul olduğunuzu dedi. Dedi ki, Mir Cəlalin duası çox kəsərlidir. Siz onun yanına gedin, o istərsə, Sizin oğlunuza olar. Bax bu niyyətdə Sizin hüzurunuza gəlmişəm. Mənə əlac edin, Mir Cəlal müəllim!

Kişini göndərən əlimlərimizdən biri imiş, onun Mir Cəlal müəllimlə bəzən zarafatları olmuş. Bu adamı da o göndərib. Mir Cəlal müəllim dostunun zarafatını başa düşüb üstünü vurmur. Kişinin də qəlbini sındırmaq istəmir. Bir az kişinin yazıq görkəmini seyr edib ciddi görkəm alıb deyir: Kişi, ... yatan da başına papaq qoy yat, ... inşallah oğlun da olar... bəli, nağıllarda olduğu kimi.

Həmin kişi bir ildən sonra yenə də Mir Cəlal müəllimin qəbuluna gəlir. icazə alıb içəri girir və Mir Cəlal müəllimin əlini sıxıb oturur.

Amma indi yazıq-yazıq yox, kişi kimi oturub Mir Cəlal müəllimin nurani çöhrəsinə deyünca tamaşa edir. Mir Cəlal müəllim təəccüblə kişinin üzünə baxıb soruşur: Hə, buyurun görək mətləbiniz nədir? Bizdə uşağınız yoxdur? Kişi çox qürurla: ay qurban olduğum imanı övladı! Uşağım oxuyacaq, deyərsən, məni tanımadınız?

ANİ. Mən bir il bundan əvvəl Sizin yanınıza gəlib beş qıza bir qardaş dilədim... deyərsən, unutmusunuz. Mir Cəlal müəllim keçən il dostunun elədiyi zarafatı yadına salıb soruşdu: bəs nə oldu, oğlunuz oldu? Kişi qürurla: Qurbanın olum səyid, Sizin duamızla oğlum oldu. Gəlmişəm Sizin əlinizi öpüm, minnətdarlığımı bildirim.

Mir Cəlal müəllim əvvəlcə təəccüb elədi. Sonra da kişini təbrik elədi. Xoşbəxt olsun... Bəs adını nə qoydunuz? Kişi: adını Cəlal qoyduq. İstədik Mir Cəlal qoyaq, cəsarət eləmədik. Mir Cəlal müəllim: sizi təbrik edirəm, xoşbəxt olsun, böyüyüb bizim də tələbəmiz olsun.

Kişi Mir Cəlal müəllimin əllərini öpüb: Sizə nə eləyim ki, ürəyinizcə olsun, mən də rahat olum. Mir Cəlal müəllim: Kişi, elə Siz də rahat oldunuz, mən də... Kişi sevinə-sevinə, Mir Cəlal müəllimin qarşısında əylə-əylə daldalı qapıya doğru addımlayıb getdi...

Bir müəllim kimi çox sadə və təbii davranan Mir Cəlal müəllim rəsmi və qeyri-rəsmi söhbətlərdə bəzən çox cəsarətli və hətta hökm-lü danışdı. Gedib rektorun qarşısında məsələ qaldırırdı: – Qardaş, bu kafedranın laborantları səhərdən axşama kimi işləyirlər, kafedranın ağır yükü onların üzərinə düşür, onların məşinini artırmaq lazımdır. Rektorlar akad. Şofaət Mehdiyev, akad. Faiq Bağırzadə Mir Cəlal müəllimin sözünü ciddi qəbul edərək yerə salmazdılar.

Qeyd edim ki, 1950-1960-cı illərdə ölkədə bir "mülayim" iqlim yaranmışdı. Uzun illər diktatura rejimindən xilas olan cəmiyyət indi də azadlıq pərdəsi altında yeni bir bürokratik mənəviyyətdə əzilirdi. Get-gedə mə-

mur soyuqqanlılığı və laqeydlik, insanların idarələrin qapı arxasında günlərlə saxlanması, "get, sabah gəl"lər bezdirir, yuxarı təbəqələrə qarşı dedi-qodular baş alıb gedirdi. Bu narazılıqlar ali məktəblərdə daha çox hiss olunurdu.

Xruşov-Brejnev rejimləri yerli məmurların əl-qolunu açmışdı. İstər yuxarı, istərsə aşağıda oturan məmurlar öhdəsinə düşən ən adi bir işi də vaxtında yerinə yetirmirdilər. İdarə və məmur laqeydliyindən, bəzən ziyalı təbəqəsi boş vaxtlarını bu süründürməçilikdən danışırdılar. Belə söhbətlərin birində Mir Cəlal müəllim üzünü müəllimlərə tutub dedi: qardaş bu nazirlər işləmirlər, oturub şəxsi işləri ilə məşğul olurlar. Biriniz gedin oturun orda, işi qaydaya salın. Müəllimlər güldülər və dedilər: Ay Mir Cəlal müəllim, bizi o nazirliyin qapısına buraxırlar ki, gedib sözumü deyək, Siz hələ vəzifədən danışırsınız. Bilmək olmurdu Mir Cəlal müəllim sözü həqiqətəmi deyir, yoxsa zarafat edir.

Mir Cəlal müəllimin maraqlı atmacaları bizi hamı təəccübləndirir, ham da deyünca güldürürdü. Ayda 105 manat maaş alan Firdun müəllim hətta kirədə qalırdı. Mir Cəlal müəllim onu kafedradə görməyəndə deyirdi: "Firdun, sən ya universitetin yaxınlığından bir ev al, ya da məşın al. Uzağa gedib-gəlmək sənə çətindir". Ədibin bu sözü gülüşməyə səbəb olurdu. Firdun deyirdi: "Mir Cəlal müəllim! Siz lap cənnətdən danışırsınız. Ev almaq, ya məşın almaq bizim heç xəyalımıza da gəlməz..."

Firdun müəllimlə mən 7-ci mikrorayonda olduğumuzdan universitetə birlikdə gedib gəlirdik. Mir Cəlal müəllim bizi bəzən birlikdə görəndə deyirdi: Firdun, Qara sənın qardaşındır?

Firdun müəllim gülüb deyirdi: Mir Cəlal müəllim, elə qardaş kimi yiyik...

Bir gün Mir Cəlal müəllim, Firdun müəllim, Camal (Əhmədov) müəllim və mən "Neftçilər" prospekti ilə Azneftə doğru gedirdik. 27 nömrəli aptekin qabağında kitab satılırdı. Mir

Cəlal müəllim dayanıb kitabları gözdən keçirdi. Kitablarn arasında mənim tərtib elədiyim 2 cildlik "Azərbaycan uşaq antologiyası" kitabları da vardı. Mir Cəlal müəllim kitabı götürüb vərəqlədi, mündəricatına baxdı. Kitabda Mir Cəlal müəllimin hekayələri də vardı, dönüb bizə tərəf dedi: "Gənclik" nəşriyyatı yaxşı kitablar buraxır. Titul səhifəsinə baxanda mənim adıma görəndə dedi: – Bu kitabları sən tərtib eləmişən? Bəs bizə niyə verməmişən. Sən çox yaxşı iş görmüşsən – sonra dönüb Firduna dedi: Firdun, sənın qardaşın çox xeyirxah iş görüb. Camal müəllim əlavə elədi: Mir Cəlal müəllim, belə 2 cildlik antologiya ilk dəfə çıxır, görək Qara müəllim antologiyanı yusun. Gördüm Mir Cəlal müəllim əlini cibinə salır ki, kitabı alsın.

Əlbəttə, kitabı alıb Mir Cəlal müəllimə verdim və bir balaca da qeyd elədik. Mir Cəlal müəllim mənə məsləhət gördü ki, mən uşaq ədəbiyyatı dərsləyi yazım. Mən ilk dəfə bütün dövrləri əhatə edən ali məktəb tələbələri üçün "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" dərsləyini yazdım.

Mir Cəlal müəllim bir gün mənə yanına çağırırdı, gülümsəyib dedi: "Bu müəllimlər sənə niyə aşıq Qara deyirlər?"

– Mən namizədlik dissertasiya işimi aşıq yaradıcılığından yazmışam. Ona görə zarafat eləyirlər.

– Aşığın vətəni haradır?

Dedim: Aşığın vətəni Gəncəbasardı.

– Aşıq Kərəm də gənclidir.

– Bilirsən ki, Gəncədə Ozanlar məhəlləsi də olub.

– Bəli, müəllim. "Əsli-Kərəm" dastanında Gəncənin adı tez-tez xatırlanır. "Xarabat" məhəlləsi də xatırlanır.

– Çox yaxşı, bunları bilirsən, – qabağında-kı qalın qovluğu göstərib, – bizim müharibə qəhrəmanımız var, Mürsəl Məcidov, o da aşıq sənətindən yazıb.

– Müəllim, o işi oxumuşam.

– Gələn həftə müzakirə eləyərək, əsas sözü mütaxəssis kimi sən deyəcəksən.

Müharibədə iki ayaqlarını itirmiş müharibə qəhrəmanı Mürsəl Məcidovun "Şirvanlı Mirzə Bilalın yaradıcılığı" dissertasiya işi müzakirə olundu. Mir Cəlal müəllim sözü mənə verdi. Mən 40 dəqiqəyə qədər işin məziyyətlərini danışdım. Diqqətlə qulaq asan Mir Cəlal müəllim dedi: Bu danışıqların işin içində var?

– Əlbəttə, müəllim, mən iş haqqında danışıram.

– Onda, işi müdafiəyə buraxırıq, sənə də opponent təklif edirik.

Sonra üzünü Mürsəl müəllimə tutub dedi: Mürsəl müəllim, təbrik edirəm, gedin müdafiə edin. Beləcə, Mir Cəlal müəllim hər şeyi yoluna qoyurdu.

50 illik müəllimlik dövründə Mir Cəlal müəllim əbadiyaşar bir məktəb yaratdı. Bu məktəbin yetirmələri respublikamızda və xaricdə onun ənənəsini davam etdirirlər.

Mir Cəlal məktəbinin yetirmələri onun adını yaddaşlarında və qələmlərində əbadi yaşadaçaq, onun mənəvi sənətindən həmişə qidalanacaqlar.

ELÇİN

SADƏLİK VƏ MÜDRİKLİK

İlk dəfə Mir Cəlal müəllimi nə vaxt görmüşəm? – bu suala heç cür cavab verə bilmirəm, çünki uşaqlıq çağlarımdan tutmuş yeniyetməlik, ilk gənclik dövrünəncə evdə də, cürbəcür məclislərdə, ədəbi toplantılarda da mən Mir Cəlal müəllimi çox görmüşəm.

İlyas Əfəndiyevlə Mir Cəlal müəllim arasında qarşılıqlı hörmətə söykənən mehriban bir münasibət var idi və mən elə o gözəl uşaqlıq illərində dəfələrlə bunun şahidi olmuşam ki, onlar hansı bir səmimiyyətlə görüşür, bir-biri ilə hal-əhval tuturdular. İlk baxışda müxtəlif xarakterli adamlar idi: Mir Cəlal müəllim daha artıq dərəcədə sakit, təmkinli, İlyas Əfəndiyev isə daha artıq dərəcədə emosional, bəzən hətta impulsiv.

Ancaq yaqın arada zahirən görünəndən qat-qat artıq daxili (görünməyən!) hiss-həyəcan, əqdə və amal yaxınlığı var idi və bu mənada, elə bilirəm ki, İlyas Əfəndiyevin hələ 1958-ci ildə Mir Cəlal müəllimin 50 illiyi münasibətlə yazdığı məqalədəki bu sözlər əlamətdardır: “Mir Cəlal bütün qəlbi ilə xalqa bağlı yazıçıdır. Onun əsərlərində xalqımızın nəcib ruhu duyulmaqdadır... Mir Cəlal ilk növbədə kiçik və çox adi görünən bir hadisədən böyük ictimai nəticələr çıxarmağı bacaran sonotkarlardandır. O, həyatın dərin qatlarına nüfuz edə bilmək iqtidarına malikdir. O, heç bir zaman gurultu, tantəna uydurmur (“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 26 aprel 1958)”.

Xalqa belə bir bağlılıq, xalqın ruhunu ifadə etmək istəyi (və bacarığı!) insanlar arasındakı dediyim həmin daxili yaxınlıqda az rol oynamır.

Mən yazdım ki, Mir Cəlal müəllimi ilk dəfə nə zaman gördüyüm yadıma gəlmir, amma onu bir müəllim, bir professor kimi kəşf etdiyim gün dəqiq yadımdadır və heç zaman da yadımdan çıxmıyacaq: 1 sentyabr 1960-cı il.

Artıq üniyeməz, səşəctməz bir uzaqlıqda qalmış o 1 sentyabr günü – Bakı Dövlət Universiteti filologiya fakültəsinin (məşhur Nizami, 49) birinci kursunda mənim ilk dərslərim – Mir Cəlal müəllim bizim auditoriyaya daxil oldu, ədəbiyyat nəzəriyyəsinəndən dərslər deməyə başladı və mən yaxşı tanıdığım, əsərlərini oxuduğum bu məhrəm adamı bir müəllim, professor kimi məhz kəşf etdim.

Mən Mir Cəlal müəllimin müasirləri və mənim yaxından tanıdığım Həmid Araslı, Məmməd Cəfər, Məmməd Arif kimi böyük qələm sahibləri haqqında yazdığım yazılarda, yadıma gəlir, bir ifadə işlətmişəm: sadəliyin müdrikliyi və o ifadə Mir Cəlal müəllim üçün də, mənə, çox səciyyəvidir, çünki onun mühazirələri də, bədii və elmi əsərləri də sadəliyin arxasında dayanən müdrikliyin ifadəsi idi. O, təbiəti etibarilə necə sadə idisə, danışığı da, elmi və bədii təhkiyəsi də eləcə sadə idi və əsas məsələ burasındadır ki, onun həm şəxsiyyətində, həm də yaradıcılığında o sadəlik qətiyyənlə primitivlik yox, müdrikliyin nəticəsi idi.

Bəzən Mir Cəlal müəllim obrazlı danışanda da onun bənəzətmələri sadə, dəqiq və aydın olurdu, ifadə etmək istədiyi fikri, mülhizəni

görmüdü edirdi. Yadıma gəlir, bir dəfə – onda mən artıq aspirant idim – onun rəhbərlik etdiyi kafedrada söhbət edirdik və söz indiki kimi, elə o zaman da hər tərəfi bürümüş “ədəbi məkatuluradan” düşdü, mən bir gənclik ehtirası ilə istedadsız, amma rəsmi ideologiyanın təqdir və təbliğ etdiyi bu yazılara qarşı qızgın bir monoloq söyləyəndə, Mir Cəlal müəllim qolumdan tutub, ancaq ona məxsus olan bir təbəssümlə:

– Qardaş, – dedi (“qardaş” onun çox xoşladığı söz idi), – qızıl da, xəzəl də eyni rəngdədi. Qızıl ağır olduğu üçün, dibə çökür, hər tərəfi sapsarı xəzəl basır. – Sonra da həmişəki kimi astandan gülə-gülə: – Sən bu camaatdan nə istəyirsən?! – dedi.

Yeri düşmüşkən, deyim ki, Mir Cəlal müəllimin rəhbərlik etdiyi (əslində ağsaqqallıq etdiyi, marağı ilə yaşadığı) həmin kafedra Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası adlanır, amma elə o vaxt da, aradan keçən bu qədər illərdən sonra (o, 1978-ci il sentyabrın 28-də, 70 yaşında vəfat etdi), bu gün də o kafedra “Mir Cəlal müəllimin kafedrası” kimi tanınır və yaqın Mir Cəlal müəllimin ruhu bundan şad olur. Vaxtilə onun tələbələri, aspirantları olmuş cavanlar bu gün orada professor oldu və yaqın Mir Cəlal müəllimin ruhu buna görə də şad olur ki, onun nəvəsi Nərgiz Paşayeva da artıq neçə vaxtdır ki, o kafedranın professorudur.

...Mən universiteti bitirdikdən sonra Elmi Şuranın qərarı ilə aspiranturaya saxlandı, amma universitetin yox, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasına daxil oldum, elmi rəhbərim isə Mir Cəlal müəllim oldu və o üç ildə ki, mən “Azərbaycan bədii nərsi ədəbi təhqiddə (1945-1965)” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını işlədim, Mir Cəlal müəllimi daha artıq hiss etdim, onun şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərini, xasiyyətinin çalarlarını daha yaxından gördüm.

İki cəhəti xüsusi qeyd etmək istəyirəm.

Mir Cəlal müəllim klassik ədəbiyyatımızın tədqiqatçısı idi: bir tərəfdən Füzuli (“Füzü-

linin poetik xüsusiyyətləri”, sonradan daha da təkmilləşdirdiyi “Füzuli sənətkarlığı” monoqrafiyası), o biri tərəfdən də XX əsrin başlanğıcındakı ədəbiyyatımız, ilk növbədə Mirza Cəlil, Sabir, Ə.Haqverdiyev, Nəriman Nərimanov, Məhəmməd Hədi və b. (“XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” dərsləri, “Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)”, “Cəlil Məmmədquluzadənin realizmi haqqında” kimi monoqrafiyaları, bir çox məqalələri), yəni dediyim odur ki, quru elmi təbirə görə, Mir Cəlal müəllimin “ixtisaslaşması” klassik ədəbiyyata aid idi, mən isə tamamilə müasir mövzunu işləyirdim, həm də bu müasirlik mənim üçün yalnız tarixi dövr göstəricisi deyildi, bəlkə, daha artıq dərəcədə estetik bir kateqoriya idi və aradan keçən bu qədər ildən sonra tam səmimiyyətlə deyirəm ki, Mir Cəlal müəllim ayrı-ayrı mərhələlərə yox, böyük ədəbiyyatla məşğul olduğu üçün, eyni zamanda çox güclü fəhmində görə sənətdə müasirliyi müasir ədəbiyyat üzrə “ixtisaslaşmış” bir çox ədəbiyyatşünas və təhqidçilərdən daha artıq duyur və qiymətləndirməyi bacarırdı.

İkinci cəhət isə Mir Cəlal müəllimin – bu mülayim və qaşığıkeş insanın – şəxsiyyətindəki cəsarət idi. Mən elmi işimlə bağlı yazdığım məqalələrdə o dövrün çox gərkəmli (və toxunulmaz!), məşhur simalarının ədəbiyyata vulqar-sosioloji münasibətlərinə görə koskin təhqid edirdim və yazdıqlarımı oxumaq üçün ilk növbədə Mir Cəlal müəllimə verirdim, bəzən də onun “Alimlər Evi”ndəki mənzilinə gedib özüm o məqalələri ona oxuyurdum, məhz onun tövsiyəsi ilə o yazılar universitetin “Elmi əsərlər”ində çap olunurdu. O mülayim insan isə ağrınayan başımı ağrıtmıyaqdan qətiyyənlə çəkinmirdi, çünki onun üçün ədəbiyyatın marağı zamanın siyasi-inzibati hürküsndən, “ədəbiyyat generallarının” tonəsindən, bəzi təhqidçilərin “intiqam almaq” (yəni onun əsərlərini şəxsi-qərəzliklə təhqid etmək) kin-küdurətindən çox üstün idi və bunu açıq şəkildə göstərməyə onun cəsarəti çatırdı.

Mir Cəlal müəllimin istəklilə tələbələrindən biri, rəhmətlik professor Fəridun Hüseynovun vaxtilə mənə danışdığı bir söhbət yadıma düşür. Fəridun aspirant olduğu vaxtlar – əllinci illərin ortalarında – bir axşam Mir Cəlal müəllimlə dənizkənarı bulvarda gəzəndə, bərdən Kirovun proyektor işığında işıldayan və o zaman həmişəlik (əbədi!) görünən heykəlini göstərər soruşur:

– Mir Cəlal müəllim, sizcə o heykəlin yerində kimin heykəlini qoymaq olardı?

Rəhmətlik Fəridun deyirdi ki, heç özüm də bilmədim, bu sualı necə verdim, bu sözlər ağımdan necə çıxdı. Deyirdi bu qəfil sualı verdim və o saat da bütün bədənimə bir həyəcan bürüdü.

Əlbəttə, Fəridunun həyəcanını başa düşmək çətin məsələ deyil, söhbət QQB-nin, hakimiyyət sovet rəsmi-inzibati ideologiyasının fərdiyyət elədiyi bir dövrdən gedir, Sergey Mironoviç Kirov da həmin ideologiyanın mütləq qəhrəmanlıq vəzifəsini daşıyan mif, onun Bakını ən görümlü bir yerində ucaldılmış heykəli isə Sovet hakimiyyətinin, Stalin quruluşunun – sistemin rəmzlərindən biri idi.

Bəs, Mir Cəlal müəllimin – təkrar edirəm, bu mülayim və təmkinli adamın o qorxulu suala reaksiyası necə olur?

Mir Cəlal müəllim Fəridunun qolundan tutub bir an dayanır və Kirovun heykəlinə baxa-baxa:

– Qardaş, – deyir, – kim o heykəli oradan yıxa bilsə, onun da heykəlini orda qoymaq lazımdır!

Qardaşın qardaşa etibar etmədiyi, divanın da qulağı olduğu bir zamanədə Mir Cəlal müəllimin cavanı bir aspiranta verdiyi bu cavab, əlbəttə, daxili cəsarətdən, eyni zamanda, onun zamanəyə daxili münasibətindən xəbər verir. Və bu da təsadüfi deyildi ki, bir çoxlarının sosializm realizmi ədəbi metoduna qulluq edib, estetikani, nəzəriyyəni saxta və vulqar sosioloji hökmlərə qurban verərək konyukturadan eninə-uzununa bəhrələndiyi bir

vaxtda, dəhşətli 37-ci il qasırğası zamanında, əhli-qələmin bir-birinə siyasi-sosioloji ittihamlar verdiyi bir dövrdə Mir Cəlal müəllim Füzulini təhlil edirdi, Mirzə Cəlilini tədqiqi ilə məşğul olurdu, əsrin əvvəllərində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ədəbi məktəbləri araşdırırdı.

Keçən il – 60 ildən sonra “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” kitabı yenidən nəşr edildi və ədəbi ictimaiyyət bu nəşri yüksək qiymətləndirdi, onun ədəbi-elmi aktuallığına diqqət yetirdi, amma bu günün ədəbi ictimaiyyəti (və oxucusu!), məlum məsələdir, 60 il bundan əvvəl, Stalin dövrünün ədəbi ictimaiyyəti deyil. Bəxaq, görə, o zamanın çoxmu elmi əsərlərini alın açıqlığı ilə bu günün oxucularına təqdim etmək olar?

Bir faktı da qeyd etmək istəyirəm: mən 20-ci illərdən üzü bu tərəfdə Azərbaycanda mətbuatını nömrə-nömrə vərəqləmişəm və bir çox müasirlərimdən fərqli olaraq Mir Cəlal müəllimin hansısa “xalq düşməni” olan bir yazıçıyı (yəni Cavid, Cavadi, Çəmənəziminli, Müşfiqi, Mümtəzi, Kantemir, Seyid Hüseyni, Əli Nazimi, Bəkir Çobanzadəni, Hənəfi Zeynallını, sonralar Heydər Hüseynovu və b.) “ifşa” edən, ədəbiyyatda, elmdə “ziyanvericilik” axtaran bircə yazısına da rast gəlməmişəm.

Bu günün oxucusu hesab edə bilər ki (və əslində, düz də edərlər), hərəgah insan bir başqasına böhtan atdırsa, qara yaxmırsa, burada nə sücaət var? Amma 37-ci il kontekstində, o ab-havadə bu sualın cavabı elə də sadə deyil...

... Mənim ən unudulmaz uşaqlıq xatirələrimdən biri “Bir gəncin manifesti” romanının motivləri əsasında Gənc Tamaşaçılar Teatrındaki tamaşada Baharın – bu Azərbaycan Qavroşunun – taleyini görə keçirdiyim hiss-həyəcanla bağlıdır. Mən o tamaşaya dəfələrlə baxmışdım və Bahar mənim üçün o qədər doğma bir məxluqa çevrilmişdi, bu bədii surətin mahiyyətindəki kədərli lirika onun emosional təsir gücünü o qədər artırmışdı ki, elə bil onun o acı taleyi əsər qəhrəmanının yox, bizim – mən də daxil olmaqla, Bakının Mirzə

Fətəli küçəsindəki məhəllə uşaqlarının hamısının yaşadığı bir taleidir.

Söz belə gətirdi ki, mən Mir Cəlal müəllim haqqında bir alim, müəllim kimi danışsam, amma Mir Cəlal müəllim, eyni zamanda, XX əsr Azərbaycan nəsrinin yükünü çiyənlərində daşıyan görkəmli yazıçılarımızdan biridir. O, ədəbiyyatşünas-alim kimi Mirzə Cəlili, Haqq-verdiyəyi öyrəndiyi və öyrətdiyi kimi, bir yazıçı kimi də onları bədii-estetik ənənələrini davam və inkişaf etdirirdi. Mir Cəlal müəllimin hekayələrində həmin ənənələrin duzunu hiss etmək, elə bilirəm ki, çətin bir iş deyil.

Ümumiyyətlə, Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının və şəxsiyyətinin tədqiq və təbliğində Mir Cəlal müəllimin müstəsna rolu var və bu işə o, hələ 30-cu illərdən başlamışdı, bununla da bizim – 60-cı illər ədəbi nəslinin Mirzə Cəlilə xüsusi münasibəti üçün münbit zəmin yaratmışdı. Onun üçün Mirzə Cəlil, bəlkə də, ən böyük yazıçı idi və kim ki, Mirzə Cəlili başa düşürdü, qiymətləndirməyi bacarırdı, sevirdi, o adam da Mir Cəlal müəllim üçün gözəl bir insan idi.

“Dirilən adam”, “Bir gəncin manifesti”, “Açıq kitab”, “Yaşlıların”, “Təza şəhər”, xüsusən Sabirin həyatından bəhs edən “Yolumuz həyanadır?” romanları bu janrın ədəbiyyatımızın milli faktoruna çevrilməsində, nəsrimizin, ədəbi-bədii dilimizin formalaşmasında və inkişafı işində ciddi rol oynamışdır.

Əlbəttə, bu əsərləri yarandıqları dövrün mürəkkəb və ziddiyyətli kontekstindən çıxarmaq olmaz, amma baxın, 1935-ci ildə yazılmış “Dirilən adam” romanı 70 ildən sonra Akademik Milli Dram Teatrında səhnələşdirilmişdir və burada xarakterlər, insan taleləri, təsvir olunan hadisələr, situasiyalar öz bədii kəşərini və aktuallığını nə qədər saxlamışdır.

Mir Cəlal müəllimin xasiyyəti elə idi ki, ona razılıq bildirmək, təşəkkür etmək müm-

kün deyildi, o saat sən qolundan tutub: “ – Qardaş, başqa şey danış...” – deyirdi və buna görə də mən Mir Cəlal müəllim haqqında ki bu kiçik yazını bir satırla yekunlaşdırmaq istəyirəm, bununla, bəlkə də, təvəzökarlıqdan konara çıxıram, amma elə bilirəm ki, aradan ötən illərin sayı mənə belə bir səlahiyyət verir.

1969-cu ildə Mir Cəlal müəllim mənim ilk böyük elmi işim – namizədlik dissertasiyamdan (“Tənqid və nəsr” monoqrafiyası) bəhs edərək yazırdı: “Elçin hələ universitetdə təhsil alarkən, mənim tələbəm olmuş, geniş dünyagörüşü, istedadı, fəallığı ilə diqqətimi cəlb etmişdir. Sonralar aspiranturada oxuyarkən onun bu keyfiyyətləri daha da inkişaf etmiş və o, yaxşı bir müasir ədəbiyyatşünas-mütəxəssis kimi yetişmişdir... Təsədüfi deyil ki, onun bədii ədəbiyyatın bir sıra digər məsələlərinə aid məqalələri də professional səviyyəsi ilə diqqəti cəlb edir. Ümumiyyətlə, deməliyəm ki, Elçinin əsəri müəllimin tədqiqat bacarığını, elmi işdəki məharətini göstərməklə həmin dövrün tənqid aləminə ayıq bir nəzarət baxımından qiymətli və əhəmiyyətlidir. Güman edirəm ki, cavab alim bu əsəri Elmi Şuramızda ləyaqətli qiymətini alacaq və çap olunarsa, oxucularımıza, ədəbiyyat maraqlılarına əhəmiyyətli bir vəsait olacaq (Elçin. Tənqid və nəsr, Bakı, 1999, səh. 212).”

25-26 yaşlı cavab bir oğlan haqqında deyilmiş və bu gün mənim üçün çox əziz olan və sözlərə, yazı bildiyim o ilk böyük elmi işə, ən başcası isə, bu sözlərin arxasında dayanmış və uzun-uzun illər keçdiyinə baxmayaraq mənim üçün qətiyyətlə saralıb-solmamış o xeyirxahlığa, qayğıkeşliyə, köməyə görə, o istiqanlığa görə düz 36 ildən sonra, bu yazının verdiyi fürsətdən də istifadə edib, ona ürəyimin dərinindən gələn: “ – Allah sizə qəni-qəni rəhmət etsin, Mir Cəlal müəllim!” – deyirəm.

MİR CƏLAL MÜƏLLİM

Bu gün Mir Cəlal müəllim haqqında kifayət qədər çox danışılır, çox yazılır; əsərləri yenidən nəşr edilir, tamaşaya qoyulur, təntənəli yubileyləri keçirilir... Doğrudur, onun dünyaya, əgər belə demək mümkünsə, mənən-ruhən yenidən qayıtmasında cəmiyyətdə yüksək mövqə tutmuş mənəvi övladlarının, tamamilə təbii olaraq müəyyən rolu vardır; ancaq onun yaradıcılığına, şəxsiyyətinə yaxından bələd olanlar, xüsusilə bilavasitə tələbələri yaxşı bilirlər ki, bu cür yenidən qayıtmaya Mir Cəlal müəllimin özünün haqqı daha çoxdur. Bir də ona görə ki, bu gün böyük ədəbiyyat adamının xatirəsini hörmətlə ananların, demək olar ki, hamısının yetişməsində Mir Cəlal müəllimin az və ya çox dərəcədə təsiri, xidmətləri olmuşdur. Odur ki, sözün geniş mənasında övladlarının bu mötəbər insanı öz təsəvvürlərində həmişə canlı tutması ən azından xələflərin sələflərə minnətdarlıq borcudur. Ümumiyyətlə isə Mir Cəlal müəllim kimi böyük təbiətləri nə qədər çox xatırlasaq (və öyrənib mənimsəsək), mənən-ruhən o qədər zəngin olarıq.

O özü də belə olmuşdu... Yaşayıb-yaratdığı müəkkəb tarixi şəraitdə özünəməxsus mütəfəkkir təkmini ilə mümkün qədər siyasi-ideoloji intriqalardan yüksəkdə dayanmış, klassikləri yorulmadan öyrənib mənimsəmiş, öz tərcümeyi-halına – həyat hekayəsinə çevirmişdi. Təsadüfi deyildi ki, biz tələbələri Mir Cəlal müəllimin şəxsiyyətində Füzulidən,

Vaqifdən, Mirzə Cəlildən, Sabirdən, Hüseyn Caviddən, Səməd Vurğundan nə isə görürdük... Və bu elə bir qeyri-adi hisslə müşayiət olunurdu ki, şəxsən mənim emosional yaddaşında indiyə qədər kifayət qədər canlıdır.

1978-ci ildə vəfatından bir neçə ay əvvəl Azərbaycan (indiki Bakı) Dövlət Universitetinin böyük akt zalında Mir Cəlal müəllimin yetmiş illik yubileyi keçirilirdi. Elm, ədəbiyyat və incəsənət adamları ilə dolu olan zalda universitet filologiya fakültəsinin tələbələri daha çox idi. Və biz buraya sonralar yaranmış "ənənə"dən fərqli olaraq özümüz, özü də böyük məmnuniyyətlə gəlmişdik. Məclisi rektor Faiq Bağırzadə açıb, haqiqətən, mənalı-məzmunlu bir giriş sözü söylədi. Sonra çıxış edənlər yubileyin alimlik, yazıçılıq, müəllimlik məharətindən, şəxsiyyətindən danışırdılar... Mir Cəlal müəllim onun haqqında deyilənlərə səbirlə, təmkinlə, məmnunluqla qulaq asırdı. Çöhrəsində özünəməxsus bir təbəssüm vardı. Və hərdən mənə elə gəlirdi ki, o, deyilənləri eşidir, ancaq mahiyyətinə o qədər də varmur... Sən demə, elə deyilmiş...

Söz alıb tribunaya çıxan dağ gövdəli Süleyman Rəhimov zalı silkələyən gur səsiylə:

– Sən bu günə qədər neçə hekayə yazmış olarsan? – deyə soruşanda Mir Cəlal müəllim dərhal yerindən cavab verdi:

– Min olar...

Süleyman Rəhimov nə deyəcəyini qərarlaşdırmış kimi fikrə daldı. Və zalı gurultulu alqışlar bürüdü.

Məclisin sonunda Mir Cəlal müəllim böyük səmimiyyətlə həmya təşəkkür elədi. Sonra isə heç vaxt unutmayacağım bir söz dedi. Dedi ki, mən səhərdən bu təntənəni görürəm, ürəyim açılır. Amma təəssüflə düşünürəm ki, bu cür təntənəli yubileyləri 20-ci, 30-cu, 40-cü illərdə bizim çox böyük ədiblərimiz görmədilər...

Və Mir Cəlalın səmimiyyətlə söylənmiş bu sözlərindən sonra zala qəmgin bir sükut çökdü. Öz tərcümeyi-halını, artıq qeyd edilməyi kimi, özündən əvvəlki ədiblərin tərcümeyi-halından heç zaman ayırmamış bir milli mütəfəkkirin, ziyalının sözləri idi bu sözlər... Dəyişməz ideya-mənəvi mövqeyi idi ki, ən xoş, təntənəli günündə də onu tərk etməmişdi.

... "Elm də, sənət də məfkurədi"... Bu cür onun öz beyninin, təfəkkürünün məhsulu olan, məşhur "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" dərslində əksini tapmış və artıq Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının model-stereotiplərinə çevrilmiş mülahizələri Mir Cəlal müəllimin (müəllifin!) öz dilindən səsləndikcə sanki mühazirə dinləməyirdin, haradansa qaibdən gələn müdrik fikirlər dinləyirdin. Elə fikirlər ki, hansısa ruhi qüvvə ilə əbədi olaraq yaddaşımıza həkk olunurdu.

...Ağır, təmkinli addımlarla partaların arası ilə gəzə-gəzə gedib lap sonuncu partada aylaşmış tələbənin qolundan tutanda tələbə hörmətlə ayağa qalxdı. Səkil səsə soruşdu:

– Sənin adın nədi?

Tələbə adını deyəndən sonra qolunu buraxmadan özü ilə düz yazı taxtasının qabağına gətirib orada ona belə bir sual verdi:

– Müsbət qəhrəman nədi?

Tələbə tərəddüdlə ora-bura baxdı, çətin vəziyyətdən çıxmaq üçün nə edəcəyini bilmədi. Və birdən nə üçünsə küt-küt gülməyə başladı... Mir Cəlal müəllim onu yazı taxtasının qarşısında (və təbii ki, qeyri-müəyyən vəziyyətdə) qoyub yenidən ağır-ağır tələbənin əyləşdiyi yerə qayıtdı. Onun parta yoldaşına yaxınlaşb əstadən soruşdu:

– Sənin yoldaşın əvəmdir?..

...Mir Cəlal müəllim, sözün geniş (və böyük) mənasında gülməyi də, güldürməyi də bacarırdı. Deyirdi ki, həyatda olduğu kimi, ədəbiyyatda da, Mirzə Fətəli demişkən, iki cür gülüş var: biri sevincdəndi, o biri qəmdən, kədərdən... Və burada söhbət boş hırıltıdan getmir...

O, kamil yazıçı, böyük ədəbiyyatşünas olaraq çox yaxşı bilirdi ki, özünü yazıçı sayan bəzi qələm adamları ədəbiyyat sənət hadisəsi olan gülüşü yox, boş hırıltı gətirirlər. Mir Cəlal müəllim həm elmdə, həm də sənətdə, onun sözləri ilə desək, ümumən məfkurədə təmtərağın, dəbdəbənin, bələğətin düşməni idi. Nə deyirdisə, açıq-aydın xalq dilində deyirdi. Və başqalarından, birinci növbədə tələbələrindən də bunu tələb edirdi. Onun məşhur ifadəsi, elə bilirəm ki, tələbələrinin hamısının yadındadır: "adam dilində de!..."

Ən çox ədəbiyyatın həssaslığından, bədii təsir gücündən danışırdı. Onun qəti mövqeyi (inamı) ondan ibarət idi ki, bədii əsərin keyfiyyətini insan hissələrinə nə dərəcədə təsir göstərməsi müəyyən edir. Və tez-tez, buna misal olaraq, bir bayatını deyirdi:

Əzizim, hər aylar,

Hər ulduzlar, hər aylar.

Başım cəllad əlində.

Dilim səni haraylar.

Və sonra təbəssümlə əlavə edərdi ki, gürürsünüz xalq nə təhər gözəl deyib: başım cəllad əlindədi, yaşamağa heç bir ümidim yoxdu, ancaq ürəyim sənin yanında, dilim səni haraylayır...

Mühazirələrinin birində biza belə bir əhvalat da danışdı...

Mühazirə illərində İsrail Məmmədov Sovet İttifaqı qəhrəmanı adına layiq görüləndə hökumət bir neçə yazıçını, o cümlədən Səməd Vurğunu onun vətəninə göndərir ki, İsrail Məmmədovun qəhrəmanlığı və ümumən, fa-

şizm üzərində qələbənin labüdlüyü barədə söhbətlər aparınırlar. Gedənlər qəhrəmanın anası ilə də görüşüb, ona oğlunun böyük şücaətindən, mərdliyindən, Azərbaycan xalqına şöhrət qazandırmasından danışirlar. Bütün bunları həyəcanla, göz yaşları içində dinləyən ana bu məşhur insanların sözünü kəsmək istəmir. ancaq imkan tapan kimi titrək səslə qorxa-qorxa soruşur:

- Bə İsrəfilin özü hamı?..

Mir Cəlal müəllim aydınlaşdırırdı ki, hər bir insana onun dünyagörüşündən, həyatından, taleyindən irəli gələn təsir etmə imkanları var. Yazdığı bunları bilməlidir, hiss etməlidir. Zahirən mühüm görünən elə məsələlər var ki, mətləbdən kənarı... Və sonra məşhur (onun özünün məşhurlaşdırdığı) fikri sitat gətirirdi: "Bir qəlbin tarixi bir xalqın tarixi qədər qədimdi, zəngindi"...

Mir Cəlal müəllimin unudulmaz bir xüsusiyyəti də tələbələrə xüsusi hörmətlə (hətta ehtiramla) yanaşması idi. Böyük bir şəxsiyyətin bu cür münasibəti elm-yaradıcılıq yoluna yenidən çıxmış hər bir gənci həvəsləndirir, yüksəldirdi...

Bizə məruzə etmək üçün mövzular vermiş, hərəyə də öz aramızdan "opponent" təyin eləmişdi. Əvvəl məruzəni diqqətlə dinləyir, sonra özü heç bir münasibət bildirmədən "opponent"ə söz verirdi. Elə bir maraqlı vəziyyət yaradırdı ki, hər kəs özünü əsl müdafiə iclasında hiss edir, bu və ya digər yazıçı, yaxud əsər haqqında müxtəlif mövqələr, mülahizələr, nə qədər sadələşsə də, ortaya qoyulurdu. Əsas o idi ki, həmin mövqe və ya mülahizələrdə böyük bir səmimiyyət vardı. Və Mir Cəlal müəllimin "cızmaqaralar"ımıza "əsər" deməyi bizi daha da ruhlandırır. Məsələn, məruzəçiyə müraciətən "sənin əsərində filan məsələ ümumən düzgün qoyulub", yaxud "sənin əsərində mətləb yerindədi" və s. deyərək onda gördüyü işə elə bir həvəs, maraqlı, məhəbbət yaradırdı ki, tribunadan düşən məruzəçi olındakı "cızmaqaralar"ın əsl

əsər olduğuna inanaraq auditoriyanın qibtəli baxışları altında şəstlə öz yerinə qayıdırdı.

Mir Cəlal müəllimdən yadigar qalmış çoxlu aforizmlər içərisində biri də bu idi ki, "məruzəçi də düz deyir, opponent də"...

Bir əsərdən xoşu gəlməyəndə uzun-uzadı təhlil vermirdi, sadəcə, "yazıçı kağız korlayıb" deməklə kifayətlənirdi. Yaxud çox sevdiyi Səməd Vurğun haqqında danışanda şairin istedadını qiymətləndirmək üçün belə bir məşhur ifadəsini işlədirdi: "Səməd Vurğun əlinə qələm alandan kağız korlamayıb".

Həmişə mənə maraqlı gələn, ancaq səbəbini bilmədiyim bir məsələni Mir Cəlal müəllimdən öyrəndim... O, məsləhət görürdü ki, əsər yazanda vərəqin bir üzünə yazın ki, sonra mətnin üzərində işləyəndə əlavələr və ya düzəlişlər etməyə yer olsun. Onun nəzərində adi sayılıb bir tərəfə atılacaq, demək olar ki, heç bir mətləb yox idi.

Hər hansı müəllim imtahanda tələbəni çox sıxışdıranda Mir Cəlal müəllim növbəti məşhur aforizmini işlədirdi: "Özünün iyirmi-otuz ilə öyrəndiyini tələbədən yarım ildə öyrənməsini tələb edir".

...Onun xeyirxahlığı da yaradıcılığı, müəllimliyi qədər məhsuldar, tükənməz idi. Kimsə yeni yazdığı əsərə rəy almaq üçün Mir Cəlal müəllimə müraciət edəndə müəllifi heç zaman geri qaytarmaz və ya get-gələ salmazdı. Yalnız biri digərinin davamı olan iki sual verərdi: "Burda hökumətin əleyhinə bir şey yoxdu ki?.. Xalqı söyməmişən ki?..". Həmin sualların haradan qaynaqlandığını Mir Cəlal müəllimin tərcümeyi-halına, tarixin hansı kəşməkəşlərindən keçib gəldiyinə az-çox bələd olanlar, təbii ki, yaxşı bilirdilər. O, ən mürəkkəb illərdə də xalqına sdaqətlə, səmimiyyətlə xidmət etməyi bacarmışdı. Lakin bütün Azərbaycan sovet ziyalıları kimi, o da 30-cu illərin qorxunc (və amansız) təhlükəsini öz damarlarında 70-ci illərə - ömrünün sonuna qədər bu və ya digər dərəcədə daşımışdı. Oğlu, görkəmli alim Hafiz Paşayev 80-ci illərin sonla-

rında "Ədəbiyyat qəzeti" nə verdiyi müsahibədə xatırlayırdı ki, mən ABŞ-dən elmi ezamiyyətdən qayıdanda gördüklərim barədə evdə heyranlıqla danışmışdım. Atam ABŞ-ın SSRİ-dən daha çox inkişaf etmiş ölkə olduğuna inanmaq istəmirdi. Danışdıqlarıma qulaq asandan (və inanandan) sonra mənə dedi ki, bu söhbətləri hər yerdə eləmə...

Mir Cəlal müəllimin bütün əsərləri gözdə, oçerklərindən monoqrafiyalara, hekayələrindən romanlarına qədər hər bir əsərində həyat var, işıq var, dərin təfəkkür var, mənalı-məzmunlu, təsirli dil-təhkiyə var... Ancaq onlardan üçü, mənim fikrimcə, daha monumentaldır. Birincisi, "Füzulinin poetikası" və ya "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" monoqrafiyasıdır; ikincisi, "Bir gəncin manifesti" povesti, yaxud romanıdır; üçüncüsü isə "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" dərslidir. Yazdığı ki, Azərbaycanda az-çox tanınmış elə bir ədəbiyyat adamı yoxdur ki, həmin əsərlərin təsirini öz üzərində (yaradıcılığında) hiss etməmiş olsun. Və bu əsərlər meydana çıxdıq-

ları ilk illərdən klassikaya çevrilmiş, ümumən milli ictimai fikrin inkişafına, formalaşmasına təsir göstərmiş, heç zaman tərəvətini itirməmişdir.

Sabir, Mirzə Cəlil, Üzeyir Hacıbəyli, Səməd Vurğun... kimi Mir Cəlal da ana dilinin ustası - mühəndisi idi. Artıq qeyd etdik ki, onun əsərlərindən, eləcə də danışığından xalqın dilinə keçmiş elə ifadələr var ki, hər biri bütöv bir əsər gücündədir. Məsələn, "itə ataram, yada satmam" ifadə-aforizmini yazıçının özü icad etməmişdi, lakin bu xalq məsələni elə bir mükəmməl ideoloji-estetik kontekstdə, elə məharətlə işlətməmişdi, ona elə mənə-məzmun vermişdi ki, müəllifin məhz Mir Cəlal müəllim olduğunda israr etmək üçün hər cür əsaslar vardır.

Bu gün bizim üçün - Mir Cəlal müəllimin bilavasitə tələbələri üçün çox xoşdur ki, Bakı Dövlət Universitetində uzun illər rəhbərlik etdiyi kafedra onun adını daşıyır. Və həmin kafedraya Mir Cəlal müəllimin tələbəsi (və nəvəsi) görkəmli ədəbiyyatşünas, professor Nərgiz Paşayeva rəhbərlik edir.

Yusif Seyidov

MİR CƏLAL MÜƏLLİM

1952-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirdik. Bu münasibətlə vinetka düzəldirdik. Vinetkada 32 nəfər müəllimimizin. 152 tələbə yoldaşımızın şəkilləri həkk olunmuşdu. O vaxtlar bizim 22 yaşımız var idi.

Ağlıma gəlməzdi ki, bir zamanlar xatirə yazmaq üçün bu vinetkaya müraciət edəcəyəm. İkinci dəfədir ki, bu məqsədlə o şəkilləri bir-bir gözəndən keçirirəm.

Birinci dəfə ən yaxın tələbə yoldaşım, dostum, sırdaşım, sonradan bir sıra məsul vəzifələrdə çalışan, bütün varlığı ilə vətənə, xalqına səmimiyyətlə xidmət edən Vəli Məmmədov haqqında, indi isə müəllimim Mir Cəlal Paşayev haqqında xatirə yazmaq üçün həmin tarixi sənədə baxıram. Baxıram və ürəyimdən nələr keçdiyini Allah bilir. 32 nəfər müəllimin hamısı öz dünyasını dəyişmişdir. Mir Cəlal müəllim də onların içində.

Mir Cəlal Paşayev çox müxtəlif istiqamətlərdə vətənimizə, xalqımıza xidmət göstərmişdir.

O, yazıçı idi. Şirin, duzlu hekayələr, povestlər, romanlar müəllifi idi.

O, alim idi. Görkəmli nəzəriyyəçi alim idi. Tədqiqat sahələri müxtəlif və rəngarəng idi: klassik ədəbiyyat, böyük Füzuli, XX əsrin ədəbi məktəbləri, Mirzə Cəlil, Sabir, müasir ədəbiyyat, Cavid, Vurğun və s. Nəzəri ümumiləşdirmələr, yaradıcılığın daxili mənası və mahiyyəti,

sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin açılışı onun elmi tədqiqatlarının məzmununu təşkil edir.

Mir Cəlal müəllim idi. Orta məktəb müəllimliyindən ali məktəb professorluğuna və kafedra müdiriyyəinə qədər məzmunlu pedaqoji yol keçmişdir.

Tarixdə bu üç yaradıcılıq və peşə sahəsini birləşdirən və hər üçündə uğur qazanan adam azdır. Mir Cəlalın bədii yaradıcılığı haqqında çox yazılıbdır; əsərləri elmi tədqiqat mövzusu olubdur, haqqında dissertasiya yazılıbdır. Elmi yaradıcılığı da az-çox öyrənilibdir. Mir Cəlal mənim düşüncələrimdə və hafizəmdə daha çox müəllim kimi qalmışdır. Mir Cəlal müəllim.

Müəllimlik, el arası deyimlə ifadə etsək, onun boyuna biçilmişdir. Mir Cəlal təkcə auditoriyaya girib dərslər aparması ilə deyil, bütün varlığı ilə müəllim idi, oturuşu-duruşu ilə, gəlişi-gedişi ilə, danışığı-gülüşü ilə, bütün hərəkətləri ilə müəllim idi. Yazıçılığında da müəllim idi, alimliyində də müəllim idi. Onun bədii əsərlərini diqqətlə oxuyan hər kəs deyə bilər ki, burada müəllim əli işləyibdir, burada müəllim nəfəsi var, elmi əsərlərini oxuyan da deyər ki, burada müəllim düşüncəsi, müəllim kəlamı, müəllim təlimi var.

Bütün bunlarla bərabər, Mir Cəlal praktik olaraq da müəllim idi, dərslər deyirdi.

Düz əlli il əvvəl – 1947-ci il sentyabrın ilk günündə Mir Cəlal müəllim bizim auditoriyaya girdi və ədəbiyyatşünaslığa giriş fənnindən

dərslər başladı. O zaman biz 17-18 yaşlı uşaqlar idik. Bizim üçün səmələr qədər uca, təmiz, aydın olan universitet həyatı başlanırdı. Necə də şən və xoşbəxt idik. Necə sevinirdik. Qarşımızda böyük və uğurlu yol görürdük.

Bəli, ilk dərslər, təmkinli addımlarla içəri girən universitet müəllimi. Bu gənc, sonralar bildiyimizə görə, o zaman 39 yaşın içində olan, dərslərimizdən adını bildiyimiz, yaradıcılığı ilə az-çox tanış olduğumuz, özünü görmədiyimiz, vaxtilə bizə əlçatmaz bir varlıq kimi görünən Mir Cəlal idi.

İlk dərslərimizə keçmiş "Kommunist", indiki "İstiqalətiyyət" küçəsindəki tarixi universitet binasının həyətdə çıxan yolunun üstündəki 107 nömrəli auditoriyada başladım. 150 nəfər idik. Mir Cəlal müəllim dərslərini xeyli hissəsini tələbələrə tanışlığa həsr etdi, adlarımızı soruşdu. Sonralar universitetdə müəllim olarkən başa düşdüm ki, bu da bir pedaqoji takt imiş. Auditoriyaya ələ almaq, auditoriyanın tərkibini müəyyənləşdirmək üçün bu da müəllimlik manerası imiş.

Tələbəlikdən (1947-ci ildən) başlamış 31 il (1978-ci ilə qədər) universitet divarları arasında bu görkəmli şəxsiyyətlə bir yerdə oldum və bu adamı olduğu kimi tanıya bildim. Onunla bir neçə dəfə universitetdə qəbul imtahanlarında bir komissiyada olmuşam. Yazıçı şifahi imtahanda uşağ ağzını açan kimi ilk cümləsindən onun səviyyəsini müəyyənləşdirə bilirdi. Yazını axıra qədər yoxlamazdı. Biz axıra qədər oxumalı idik və bunu edirdik, nəticə Mir Cəlal müəllimin sözünü təsdiq edirdi, şifahi imtahanlarda da elə. Savadı abituriyent görəndə, sevincinin həddi-hüdudu olmurdu, lap birinci

imtahanda "Səni qəbul etdik, yaxşı oxu", – deyirdi.

Universitetdə filologiya üzrə, xüsusən Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə elmin və təhsilin təşkilində və inkişafında, bu sahədə kadrların yetişdirilməsində Mir Cəlalın böyük rolu olmuşdur. Sonradan başqa ali məktəblərdə, eləcə də BDU-da elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərən bir çox alimlərin – elmlər namizədləri, dosentlərin, elmlər doktorları, professorların bir qismi Mir Cəlalın aspirantları və dissertantları olmuşlar.

Mir Cəlal qaribə və maraqlı adam idi. İnsanlara, iş yoldaşlarına, ümumən onunla az və ya çox dərəcədə əlaqədar olan adamlara aydın, açıq münasibəti var idi. Adamlara şəxsi keyfiyyətinə, savadına, intizamına, tapşırılan işi yerinə yetirmək qabiliyyətinə görə münasibət bəsləyirdi; müsbət və ya mənfə. Orta mövqə yox idi. Xoşuna gəlməyən adamların adlarını deməzdi. Kişiyə "o qadın", arvadı "o arvad" deyərdi. Münasibətini də gizlətməzdi, ya birbaşa, ya da dolayısı ilə bildirirdi. Bir dəfə onun xoşuna gəlməyən bir müəllim-yazıçı ona kitab halında çıxmış romanını təqdim etmək istəyir. Mir Cəlal müəllim kitabı gördüyü halda, sual verir: – Məqalədir?

Bu həmin əsəri yerə vurmaq idi. Əvvəldən bilirdi ki, həmin əsər bir şeyə dəyməz.

Çox həssas idi. Adamın adı hərəkətdən onun psixologiyasını, həmin andakı məqsədini hiss edə bilirdi. Mir Cəlal müəllim işıqlı bir şəxsiyyət, bizim nəslin gözəl müəllimi kimi yadda qalmışdır; onu minnətdarlıqla xatırlayırıq.

Nəriman Həsənzadə

MİR CƏLALIN "ŞAH ƏSƏRİ" VƏ
"BAŞ QƏHRƏMANI"

1961-ci ildə Moskvada Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirib Bakıya qayıtmışdım. İlk rəsmi çıxan böyük yazığımız, "Bir gəncin manifesti"nin müəllifi oldu.

- Nə axtarırsan? - ata kimi soruşdu.
- İş axtarıram. Mir Cəlal müəllim. - Oğul kimi cavab verdim.
- İş axtarma, adam axtar. Adam - mən. Tam təmənnaş bir cavab verdi.
- Gəl universitetə, aspiranturaya. Getdim.

Mir Cəlal mənim üçün tarixi bir simadır. Universitetdə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri idi. Mənim yazıçı dostum idi. O, mənim çətin və mürəkkəb həyatımın başlanğıcında qolumdan tutub kafedrasına apardı. Aspiranturada elmi rəhbərim oldu. Onun oğlu Arif müəllim məni Milli Aviasiya Akademiyasına gətirib, Humanitar fənlər kafedrasına rəhbərliyi mənə tapşırırdı. O vaxtdan mənim tərcümeyi-halımın ikinci mərhələsi başladı. Onun şəxsində - Mir Cəlalın sağlığını hiss etdim.

Mir Cəlal XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcıları sayılan görkəmli söz ustalarındandı. O, həm də dərin mütaliəsi və Şərqi mənbələrinə yaxından bələd olmasıyla seçilən Azərbaycan elminin qüdrətli, yaradıcı simalarından olub. Mirzə Cəlil yazı üslubu onu oxucularına kiçik hekayələr ustası kimi sevdirdi.

Elmi-pedaqoji fəaliyyət, bədii tərcümə, ədəbi tənqid, ədəbiyyatşünaslıq sahələrində is-

tedadını cəsarətlə sınayan Mir Cəlal mütəfəkkir sənətkarlara xas olan çoxşaxəli yaradıcılıq yolu keçmiş, millətinə, vətəninə xidmət etmişdir.

Bir yazıçı kimi L.Tolstoyu, M.Qorkini, V.Hüqonu çox sevirdi. Səməd Vurğun - kağız kormazdı, - deyirdi. Cavidə, Müşfiqə pərəstəş edirdi. Dostu Mehdi Hüseyni "ciddi yazıçı" adlandırır. Xoşu gəlməyən cizmə-qaraçılar da var idi. Ağ tutu çox sevirdi, ona "vətənpərvər" meyvədeydi. Çayın gözəlliyi sayırdı. Uşaqlarını və tələbələrini tərifiyləndə - insanda insanı oyadırdı. Arif müəllim deyir: "...Atam həmişə bizi tərifiyləyirdi. Boynumuza qoyardı ki, tərifiyləyi kimi olaq. Biz də buna əməl edirdik. Bu, pedaqoji tərbiyə yolu idi".

Adiliyə yox, təbiiyyə qiyət verirdi. Lev Tolstoyun öz həyatında ayaqyalın və uzun bir köynəkdə çəkdiyi iri şəkli evində, qarşı divarda həmişə gözünün qabağında idi.

Mir Cəlalin zəkası, ürəyi, ailəsi bir harmoniya təşkil edirdi. Sadə yaşayırdı, alicənab idi. Asta addımlarla şax yeriyirdi. Çox danışmazdı. Amma dediyi söz yadda qalardı. Çox danışandan da xoşu gəlməzdi.

Mir Cəlal Təbrizdən bir az aralı Əndəbil kəndində doğulmuşdu. Sonra ailəsilə birlikdə Azərbaycanın o tayından-bu tayına köç eləyəndə güzən qədim Aran şəhərlərinin anası Gəncə şəhərinə düşüb. Orada da məskən salıb. Təbrizli balaca Mir Cəlal böyüyüb boya-baş a çatıb. Şeyrlər yazıb. Gənclik yaşlarına dolduqca qədim Atabəylər yurdu

onun pak ürəyinə Tanrı vergisi verib, Nizami Gəncəvinin ruhu onun ruhu ilə qovuşub. Qələm-dəftər götürüb ulu babası Nizaminin yolunu davam etdirib.

Mir Cəlal Gəncə ədəbi mühitini yaradanlardan biri olur. Onun səsi eşidilir, nəfəsi ürəkləri qızdırır. Gəncəlilər nəsil-nəsil şeiri, sənəti sevib, onun yaradıcılarına yüksək qiymət veriblər. İndi də belədir. Qəhrəmanlıq və poeziya Gəncəbasar beşiyində pərvəriş tapmışdır. Atabəylər şairi Şeyx Nizami Gəncədə yazıb-yaratmış, onun əsərlərinin ovsunu Atabəylər imperiyasının hökmdarı Qızıl Arslan Naxçıvan paytaxtından Gəncəyə - Şəki deyilən yerdə görüşə çəkib gətirmişdi. Yazıçı Mir Cəlal ikinci dəfə burada - Gəncədə doğuldu, Gəncəbasarın Gədəbəy bölgəsində ilk dəfə dərslər verdi.

Hazırda Gədəbəy orta məktəbi də, onun qabağında keçən küçə də Mir Cəlalin adındadır. O təntənəli mərasimə Sizinlə birlikdə mən də iştirak edirdim. Xatirələr çözlənirdi.

Şəmkirdə icra hakimiyyətinin başçısı, dostumuz Aslan Aslanov yubiley zamanı gözəl bir iş görmüşdü: Əziz Əliyev küçəsi ilə Mir Cəlal küçəsinin birləşdirib geniş bir prospekt yaratmışdı.

Yeni tariximiz torpağa yazılırdı.

Bu yerlərdə II Yekaterinanın generalı Sisiyanov gəncəli Cavad xanı qətlə yetirəndən sonra gözünü qan tutmuşdu və oradan birbaşa Bakının üstünə qoşun yeritdi. Lakin qeyrətli Bakı xanı Hüseynqulu xan Cavad xanın qisasını aldı və Qala qapılarının qabağında generalın başını kəsdirdi. Qız qalası buna şahid oldu.

Bələ bir rəvayət də var imiş ki, Sisiyanov Gəncəni tutandan sonra gəncəlilərdən ehtiyat etdiyi üçün Şah Abbas məscidinin hücrələrinin birində gecələyirmiş. Hər gecəyansı o hücrələrin üstündə bir it ulayı. General əmr edir ki, Gəncədəki bütün itləri qırınsınlar. Lakin gecəyansı orada yenə it ulayı.

Deyənlərə görə, general Bakıya qoşun yeridəndə çox mayus imiş.

Bəlkə də, mənəvi ağırların, acıların ümumi yekunuydu ki, "Bir gəncin manifesti" kimi milli roman Mir Cəlal qələmilə yaradıldı və ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil oldu. Bununla belə, bir çox qiymətli əsərlər müəllifi, elmi tədqiqatçı, professor Mir Cəlal Azərbaycan Akademiyasının müxbir üzvlüyünə rəva görülmədi. Xalqın yazıçısına "Xalq yazıçısı" fəxri adını verməyi də "unudular".

Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda oxuduğum illərdə (1957-1961) tələbələr arasında maraqlı və bir az da ağırlı söhbət gəzirdi.

Deyirdilər sağlığında hansı yazıçı adı və şöhrətsiz yaşayıb, ölon kimi klassik olduğunu başa düşüblər. "Qrenadam, Qrenadam, Qrenadam mənim" məşhur əsərinin müəllifi şair Mixail Svetlovu nəzərdə tuturdular. Bizə institutda dərslər deyirdi. Qəribəlikləri və orijinal, cəlbədiçi söhbətləri, yadda qalan atmacaları var idi.

Mir Cəlalla ədəbi tələləri oxşayırdı. Nizami Gəncəvi yazırdı ki, "...Dünyanın ən ağır cinayəti odur ki, səadət hünər (talant) yox, tale boxş edir. Daş-qaş tanıyan itigöz sərtafın müqayisə üçün yarım arpaşı da yoxdur.

Lakin pambığı kətdandan seçə bilməyən, asımanı risməndən (ipdən) ayıra bilməyənlərin anbarları kətan və ipək ilə doludur. qızilları sandıqlarla, xəzləri isə xaıvalarladır".

(filoloji tərcümə professor Rüstəm Əliyevindir)

Görünür, dünyanın əzəli-əbədi qanunu belədir.

Xoşbəxtlikdən Mir Cəlalin Püstə xanım kimi könül sirdaşı var idi. Onu tək qoymurdu. Dövlətdən də qoruyurdu, dövlətlədən də, paxıllardan da, onu istəməyənlərdən də. Püstə xanımın açdığı süfrələrdə çörək kəsən tələbələr, aspirantlar bu ailənin səxavətinə, mənəvi paklığına bələddirlər.

Otu üçüncü ildə Püstə xanımla nikah kəsdirməyə gədəndə Müşfiq onlara qoşulub, qələm dostuna xeyir-dua vermişdi. Şairin

sasını Allah eşitdi, özü nakam getsə də, nəfəsi yazıçı dostunun ailəsini haqsız balalardan himf etdi. Cavid Əfəndi onları teatra tamaşalara dövt edəndə (ailələri yaxın olublar), həmişə dramaturq lojasını onlara vermiş.

Piştə xanım deyirdi ki, bayırda bir məşin "siqnalı" eşidəndə, yol çantasını götürüb verərdim ki, Allah amanatında. Cavidin dalaşınca getməliydi. Sarsıntılarda, streslərdə yaşıyırdıq.

Gənədə 53-cü ildə Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra Bakıya gəlmək, anamı da özümə götürmək istəyirdim. Atamı bir yaşında itirmişdim.

Məni Balaxanı axşam məktəbinə göndərdilər. Bakıda kirayə bir ev tutub axşam dərslərinə gedirdim. Tələbələrimin 60-70, bəzələrinin bir az da artıq yaşı var idi. Vaxtilə Ələkbər Sabirin dərslərini şəğırdlərə indi mən dərslər deyirdim. 1953-cü il idi. O kişilər Sabir haqqında qiymətli xatirələr danışdılar.

Mən sonralar Sabirlə Mir Cəlalin mənavi qohumluğunu gördüm: insanpərvərliyini, millətpərvərliyini, ürəklərinin doğmalığını!

Məni asqərliyə apardılar. Atam yaşında olan tələbələrimlə öpüşüb ayrıldım. Onlardan birinə – Saat Nəzərova Ələkbər Sabirlə bağlı lirik poema da həsr elədim.

Əsgərlikdə ikən anam rəhmətə getdi. Daha dünyada mənim heç kəsım qalmadı. Qeyd etdiyim kimi, Yazıçılar İttifaqının zəmanətli Moskva Ali Ədəbiyyat Kurslarına oxumağa getdim. Oranı bitirdikdən sonra M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutuna daxil oldum və ikinci ali təhsil aldım.

Mir Cəlal özünəxas böyüklük eləyib mənim haqqında bir neçə məqalə yazdı.

"Nəriman" poemam, S.Vurğunun "Komsomol" poeması, M.Müşfiqin "Mingəçevir" poemaları barədə böyük bir məqaləylə mətbuatda çıxış etdi. "Könüm şeir istəyir" kitabıma ön söz yazdı.

Onun vaxtilə müdriksinə və bir az da zərərətəyənə dediyi bir söz mənim də həyatımın

dönüş nöqtəsi oldu: "İş axtarma, adam axtar. Adam – mən!" Tamam təmənnəsiz deyirdi.

– Mən onda "Yerə ənəməm də, səmə şəiriyəm" – deyə böyük şairimiz kimi göylərdə, mələklərin qanadında uçurdum. Dövrün, zamanın belə dəyişəcəyini təsəvvür etmirdim. Mir Cəlal peyğəmbər kimi mənim rastıma çıxdı, qabağıma düşdü, yol göstərdi və dedi ki, ardınca gəl. Uzun, ağırlı yol keçdim.

Mir Cəlal məni səmələrdən yerə endirdi. Sabahımı (səmələrdə bu günümü) düşünən insan bir növ məni ayıldı.

Sokrat gəndiyi romantik fikirlərdən ayılmağa, realığa, özünüdərkə çağırırdı. Hisslə yox, ağılla yaşamağı üstün tuturdu. Bəlkə də, buna görə Siseron deyirdi ki, Sokrat fəlsəfəni "göydan yerə endirdi". Fəlsəfənin özünü insan çevirdi. Fəlsəfənin İnsanı tədqiq etmək fikrinin Şorqə aid olduğunu yazanlar isə Sokratı "...Qərb mədəniyyətində Şərq müdrikiyinin səsi" adlandırdılar. Tam səmimiyyətlə demək olar ki, Mir Cəlal Şərq mədəniyyətində Azərbaycan müdrikiyinin səsiydi. Şərq fəlsəfi-ədəbi cərəyanlarını gözəl bilən "Füzuli sənətkarlığı", "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kimi dərin məzmunlu elmi tədqiqatları dediyimə misal ola bilər.

Mir Cəlalin ən sonuncu dərslərindəyi tələbələrindən biri – indi görkəmli türkoqol alim, AMEA-nın müxbir üzvü, millət vəkili, Atatürk Elmi Mərkəzinin direktoru, professor Nizami Cəfərov böyük ədəbiət çoxşaxəli yaradıcılığına yüksək qiymət verərək, onun hələ uzun müddət yaddaşlarda qalacağını söyləmişdir.

Mən Nizami Cəfərovun elmi təkəkkürünə həmişə inanmışam.

Mir Cəlali itirdim, yerində üç qardaş – "Üç Mir Cəlal" tapdım.

Mir Cəlalin iri portreti mənim iş otağımda qarşı divardan asılı durur. Ruhu evimdə yaşayır. Gözləri tövsiyə edir ki, YAXŞILIĞI UNUTMA.

Özü sağlığında elədiyə yaxşıqları deməzdi. Bu da onun insanı tərbiyə üsullarından biriydi.

Mir Cəlalin oğlu Arif Milli Aviasiya Akademiyasına azərbaycanlılıq gətirdi. Yeni tipli rektor, yeni məzmunlu rəhbər obrazı gətirdi. Bura əvvəllər Texniki Mərkəz sayılırdı. Dərslər rus dilində keçirilirdi. Ali təhsilli müəllimlər az idi, demək olar ki, yox idi. Tədris ocağı sayılan bir köhnə bina və üstü şiferli yastı otaqlar əsgər kazarmalarını xatırladırdı. İndi onların yerində dörd-beş mərtəbəli yeni üslubda tikilmiş, pəncərələri günəşə boylanan tədris binaları, yeni tələbə yataqxanası, mehmanxana, böyük kitabxana və mədəniyyət ocağı, meydançalar və xiyabanlar boyu "Akademiya şəhərciyi" nə atır yayan qızılqul kolları, yeni elmi laboratoriyalar, qədim Eldar şamları, fəvvarələr, tomiz, içməli su qaynaqları... Bina qəsəbəsinin Mərdəkana gədən magistrat yolunun sağ sahilindədir.

Bu elm ocağında yeni kafedralar, dekanlıqlar, tədqiqat institutu yaradıldı. Humanitar fənlər kafedrasını açmaqla Aviasiya Akademiyasının elmi-tərbiyəvi fikrin istiqaməti milli-mənavi dəyərlərə yönəldildi. Burada kulturologiya – mədəniyyət haqqında elm, Azərbaycan dilinin qrammatikası, Azərbaycan tarixi və yaşı, Amerika, Asiya, Afrika tarixləri, fəlsəfə, sosiologiya, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq iqtisadiyyat fəni tədris olunur.

Arif Paşayev 1996-cı ildən "Azərbaycan Hava Yolları" Dövlət Konserni Milli Aviasiya Akademiyasının rektorudur.

O, 1957-ci ildə Odessa Elektrotexnika Rabitə İnstitutunu "Radiofizika" ixtisası üzrə bitirmişdir. 1960-1964-cü illərdə "Yüksək və ifrat yüksək tezliklərdə yarımkeçiricilərin parametrlərini ölçmək üçün kontaktsız üsul və cihazların işlənməsi" mövzusunda namizədlik dissertasiyası, 1978-ci ildə isə "Yarımkeçiricilərin tədqiqində qeyri-dağıdıcı üsulların fiziki əsasları, inkişaf prinsipləri və tətbiqi perspektivləri" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Fizika-riyaziyyat elmləri doktorudur.

AMEA-nın həqiqi üzvüdür. Dünyanın bir neçə Elmlər Akademiyasının, ekspertiza ko-

missiyalarının üzvü, Azərbaycan Dövlət Mükafatı laureatı və xarici akademiyaların laureatıdır, qızıl medallarla təltif olunmuşdur. Sakit okean sularında üzən Rusiya gəmilərində və başqa texniki tədqiqat institutlarında onun kəşflərindən istifadə edilir, elmi-nəzəri fikirləri ilə hesablaşılır.

Deyərlər Makedoniyalı İsgəndər Homerin "İliada"sını özüyü gəzdirir, vuruşlardan sonra bədii əsəri oxuyub dincəlib, mənavi sakitlik tapırdı. İsgəndər özü isə bu görkəmli əsərdən Axillin qəhrəmanlıq səhnələrini, döyüş üsullarını, qələbə çalmaq elmini öyrəndiyini deyirdi. Döyüşdə sanki istirahət edir, bədii əsəri oxuduqda isə daxili hərbi təlim keçirmiş. Plutarx bunu xüsusilə nəzərə çatdırır.

Mir Cəlal da riyaziyyatı gözəl bilirdi. Yazıçı Ədibə xanım etiraf edir ki, rus yazıçılarını göndərdiyi məktubları Mir Cəlal redaktə edəndən sonra Moskva yola salmış.

Nizami Cəfərov danışır ki, Mir Cəlal müəllim onun axırncı dərslərindəyi tələbələrindən olub. Böyük ədəbi bən sərbətinə o belə xatırlayır: Bir dəfə bizə hissiyyətdən, həyəcədən, ümumiyyətlə, insani duyğulardan danışdı. Mühəribənin ən ağır günlərində, 1942-ci ilin əvvəllərində İsrəfil Məmmədov Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldəndən sonra bir həftəlik əvlərinə buraxılırlar. Bakıda onunla dövlət rəhbərləri görüşlər keçirir. Bir gün qabaq isə Mir Cəlali və Səməd Vurğunun Qasım İsmayılova, qəhrəmanın doğulduğu yerlərə göndərilər ki, onun gəlişi barədə xoş xəbər aparsınlar. Adamlarla, ailəsilə görüşsünlər.

Mir Cəlal müəllim xatırlayırdı ki, İsrəfilin göstərdiyi hünərdən, qəhrəmanlıqdan, onun anasına o qədər danışdıq, o qədər dedik ki, bizə axıracan qulaq asandan sonra arvad birco kəlmə dedi: İsrəfil hanı!

Nizami danışdırdı ki, Mir Cəlal müəllim insandakı belə mənavi dəyərləri qiymətləndirir və öz heyvətini gizlədə bilmirdi. Bizə səmimiyyə, təbiiyyə öyrədir və beləliklə, gözümüzə

öz təkrarsız müəllim, yazıçı, nəhayət, əsl insan obrazını yaratmış olurdu.

Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Hafiz Paşayev Vəşinqtonda atası Mir Cəlalın hekayələr kitabını ingilis dilində nəşr etdirdi. Bir həftəyə bütün tiraj satılıb qurtardı. Hafiz Amerika qitəsində Azərbaycan diplomatiyasını təmsil edirsə, Mir Cəlal da uzaq qitədə Azərbaycan ədəbiyyatını təmsil etdi.

Mir Cəlal işığı çox sevirdi. Evə gələn kimi bütün çılqırağı yandırardı.

Danışığı, elmi-ədəbi təfəkkürü aydın odunu üçün evdə də, dünyada da sanki aydınlıq istəyirdi.

O, namuslu, pak ailə yaratmışdı.

Mir Cəlal "Sizin şah əsəriniz hansıdır?" sualına: "Həyatımda yaratdığım ən böyük əsər ailəmdir", - cavabını təsadüfi verməmişdi.

Onun övladı Arif müəllim də "Şah əsər" in – baş qəhrəmanı, hamının qayğıkeşidir.

O, müqəddəs Mir Möhsün Ağarın yaşadığı İçərişəhərdə doğulmuşdur. Ailənin ayağı sayılı ilk övlətdi.

MƏNALI ÖMRÜN MANİFESTİ

Adəbiyyata və sənətə həvəs göstərən, qəlbini ona bağlayan, ilk qələm təcrübələri ilə ənanəvi bədii sözə yenilik gətirmək yanğısı ilə ürəyi döyünən ədəbi gəncliyə çox şeyi bəyəndirmək olmur. Universitetin gur auditoriyalarında gedən canlı diskussiyalarda, fikir döyüşündə çox zaman təcrübəli müəllimlər belə duruş gətirə bilmir, ya tələbə ilə dialoqdan qaçır, ya da bürokratik mövqə tutaraq, "mən dərsmi deyirəm, bu mənim borcumdur, istər razı qalın, istərsə yox" – hikkəsi ilə mühazirələrini oxuyur, tələbkarlıqla konspekt tutdururdu.

O zamanlar, yəni 70-ci illərin əvvəlində Sov. İKP tarixinə, marksizm fəlsəfəsinə və siyasi iqtisada dair cansız mühazirələrdən birtəhər canını qurtaran tələbələr digər dərslərdə nisbətən sərbəst düşüncəyə meydan verməyə çalışırdılar.

Mənim də təhsil aldığım jurnalistika fakültəsində hər şeylə barışmayan tələbələr zümrəsi var idi və bəzən bu "tələbə zümrəsi" tanınmış müəllimin hər hansı şablon, basmaqalib fikrinə don geydirib məzhəkə çıxarırdı.

Yalnız bir ağsaqqal müəllimimiz cəsarətlə dərslər otağına girər və ürəyini tələbələrə arxayınlıqla boşaldardı. Bu qocamanın dərslərində fikir döyüşünə, çılğınlığa ehtiyac qalmazdı, ona görə ki, o özü döyüşkən fikirlərdən, ədəbiyyatın ziddiyyətli məqamlarından həvəslə danışar, çox zaman da 30-40-cı illərin gərgin ədəbi mübahisələrindən xarakterik nümunələr gəti-

rərdi. Bədii mübaligədən, müqayisədən, satirik gülüşdən, onun növlərindən elə ustalıqla danışardı, elə misallar gətirərdi ki, hər şey sadəliklə yaddaşa köçürülürdü.

Döydü yağış məni, döydü qar məni,
Minsəm, bir qarışqa aparar məni.

Bədii kiçiltməni izah edərkən Osman Sarıvəllidən gətirdiyi bu misal sonra xalq ədəbiyyatının zəngin materialları arasında izah edərdi. Onun ədəbi müqayisə, məntiqi vurğu barədə söhbətləri, gətirdiyi maraqlı misallar bu gün də hamımızın yadındadır, bir də bir ağsaqqalın, müdrik qocanın hər kəsə, hamıya, xüsusilə qələm işlədən gənclərə dediyi sözlər, verdiyi məsləhətlər...

Bu nurani qocanın aram-aram piliəkənləri qalxıb, zahirən ətrafdakı heç nəyə əhəmiyyət vermədən, dərslər otağına daxil olub ötürü hamını süzərək "harada qalmışdıq?" deməsi, bəzən də qəsdən tələbələri susanda bir həftə əvvəlki mətləbi cümləsi ilə təkrar yada salıb davam etməsi bizi heyrətə salardı.

Jurnal yoxlayıb vaxt itirməzdi. Lakin dərslər deyə-deyə neçə nəfərin dərslər gəlmədiyini öyrənərdi. Gecikənlərin, dərslər gəlməyənlərin üzünə qarşı heç nə deməzdi. Ancaq kimin nə üçün dərslər gəlmədiyini də bilərdi. Çünki tələbələrle dostluq edərdi, onlar üçün danıxardı.

O zamanlar əyani söhbətə oxuyan tələbələrə işləməsinə icazə verilmirdi. Lakin gizli də

olsa, ailə vəziyyəti ağır olan tələbələrin bəziləri gecələr fabriklə zavodlarda işləyirdilər. Belə tələbələr bəzən birinci dərəcə gecikirdilər. Birinci dərəcə həmişə gecikən bir tələbə yoldaşımızı tənbəl edirdik. "Ya dərəcə gəl, ya heç gəlmə, kişidən ayıbdır, düz on daqiqə qalmış qapını döyürsən". Onun da deməyə sözü olardı: "Heç gəlməsəm, olmaz, hörmətsizlik sayırlar, gəlməyə bilmərəm". Beləliklə, hər dərsin sonuna yaxın qapı döyülür, o da içəri girirdi.

- Gəl oğlum, gəl, keç otur...

Bir dəfə də olsun "olmaz" demədi, "niyə gecikmişəm?" söyləmədi. İmtahanları verib qurtarılan sonra bizimlə daha da dostlaşdı. Yalnız o zaman mənəndən soruşdu: "O harda işləyir, ailə vəziyyəti çoxmu ağırdır?"

Bəli, o belə kişi idi. Hamımızın sevimli müəllimi professor Mir Cəlal, sadəcə bizim Mir Cəlal müəllim...

O vaxtlar jurnalistika fakültəsi indiki "İstiqlaliyyət" küçəsində yerləşirdi. Bəzi dərslərimiz isə universitetin yuxarı, təzə binasında keçirilirdi. Dərslərdən çıxıb avtobus dayanacağına gedəndə Mir Cəlal müəllimlə rastlaşardıq. Təkiyə dəvət etsək də, minməzdi. Avtobusla getməyi xoşlardı. Bir dəfə bu barədə özü maraqlı əhvalat danışdı:

- Hər dəfə dayanacaqda mənimlə rastlaşan tələbələr təkisi saxlayıb dəvət edirdilər. Bəzən imtina etməyə belə imkan vermirdilər. Bir dəfə düşüncə bir yold tapdım ki, təkiyə minməyim. Uşaqlar təkisi saxlayanda dedim ki, mən minmirəm. Onlar inadkarlıq göstərəndə dedim: arxada oturma bilmirəm, qabaqda da gözümə gün düşür. Tələbələr güldühdülər: "Ay müəllim, bu gün ki hava buludludur". Həyəcədən hava-yə fikir verməmişəm. Tələbələr verdilər təkisi pulunu. O vaxtdan daha qəti qərara gəlmişəm, təkiyə minmirəm."

Tələbə yoldaşlarım Mir Cəlal müəllimlə xatirə şəklində çəkəndə, "tarixə düşmək" istə-

yirdilər. Əvvəl-əvvəl o razı olmurdu. "Bir şərtlə, - deyirdi, - şəkil pulunu mən verəcəyəm. Ona da biz razı olmurduq. Axır ki, üç-dörd tələbə onu dilə tutduq, sabaha razılaşdıq. İş elə gətirdi ki, sabahı gün mən xəstələndim, lakin dostlarım onunla şəkil çəkdirdilər. Məni görəndə özünəməxsus, şirin təbəssümlə: "Sən tarixə düşmədin" - deyirdi.

Bu söhbətdən yeddi-səkkiz il keçmişdi. Mən Azərbaçırda redaktor işləyirdim. İkinci mərtəbənin pilləkənlərində müəllimimlə rastlaşdım. Hal-əhval tutduq. İşimlə maraqlandı. Ayrılanda qolumdan tutub mənə uğurlar dilədi və dedi: "Aferin, arxayınam səndən, belə getsə, tarixə düşəcəksən".

Məni heyrat bürüdü. Adətən, yaş keçdikcə yaddaş zəifləyir, deyirlər. Mir Cəlal müəllim isə yola saldıqı yüzlərlə tələbənin içində adı bir zarafatımızı unutmamışdı.

Bir dəfə bədii obraz və tipikləşdirmə məsələlərindən danışanda mən ona dedim ki, Bahar obrazı sizin tipikləşdirilmiş obrazınızdır, Bahar siz olmasaydınız, onu bu cür təsvir edə bilməzdiniz. O, yenə də gülümsəyərək: - Əlbəttə, - dedi, - hər bir tipik bədii obrazda yazıçının özü var. Bu baxımdan Bahar elə mənim özüməm."

Bəli, mən onun çoxsaylı əsərlərini, bədii və elmi araşdırmalarını oxuduqca, onun manifestini görürəm. Hörmətli müəllimlərim və dostlarım, professorlar Teymur Əhmədovun, Qara Namazovun, Vaqif Vəliyevin, mərhum Firdun Hüseynovun xatirələri mənim ürəyimdəki müəllim heykəlini, sadəcə insan obrazını daha da nurlandırır. Bu nurlu obraz - Mir Cəlal müəllimdir. Dodağından təbəssüm düşməyən hörmətli Mir Cəlal müəllim. Onun yazdıqları və bizə dedikləri isə mənalı bir ömrün manifestidir.

"HƏQİQƏTİ DEYƏNLƏRİN AQBƏTİ"

Mənə həmişə elə gəlirdi ki, Mir Cəlal müəllim 1937-ci ilin ağır burulğanlarından nisbətən kənarda qalan ziyalılarımızdandır. Sakit təbiətli, hamiyə alından gələn yaxşılığı əsirgəməyən bu insan heç bir qorxu, iztirab keçirmədən öz bədii-elmi yaradıcılığı ilə məşğul olmuş, xüsusən istedad və zəhmət hesabına gələn indiki mərtəbəyə çatmışdır. Ancaq baş verən dramatik bir hadisədən sonra başa düşdüm ki, səhv etmişəm, düşüncələrim tam deyil. Mir Cəlal müəllim özünün şəxsi həyatı haqqında danışmağı xoşlamırdı. Buna görə də mən və iş yoldaşlarım onu daha çox zahiri cəhətdən gördüyü işlərə və əməllərinə görə təniyirdik. Bu böyük şəxsiyyətin fərdi dünyasından, vaxtilə yaşadığı ağır qayğı və sarsıntılardan isə çox az xəbərimiz vardı.

Dediyim hadisə baş verəndə bizim fakültə hələ də keçmiş "Kommunist" küçəsindəki köhnə binada fəaliyyət göstərirdi. Bir gün işdən sonra Mir Cəlal müəllim mənə dedi ki, fakültə elmi xurasının iclasında gələn il üçün diplom mövzularının müzakirəsi keçirilir. Gedək, görək nə deyirlər. Getdik. Yığınaqda bizim kafedranın təqdim etdiyi siyahı müzakirə olunanda "Ə.Haqverdiyevin kiçik pyesləri" mövzusunda Azərbaycan sovet ədəbiyyatı kafedrasının o vaxtkı müdiri etiraz etdi və dedi ki, bu mövzu düzgün seçilməyib. Mir Cəlal müəllim yerdən soruşanda niyə? Onun iddiası bu oldu ki, Ə.Haqverdiyev kiçik pyeslərini

sovet dövründə yazıb. Ona görə də diplom işi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasından yox, bizim kafedradan getməlidir. Bunun müqabilində Mir Cəlal müəllimin cavabı çox yığcam oldu: "Bu sənin fikrindir, mən isə ayrı cür düşünürəm. İntiqad istəyirsinizsə, get başqa yerdə axtar".

Bunu eşidən həmin kafedra müdiri tribuna qalxıb daha inadla öz dediklərini sübut etməyə çalışdı və əsas sözü də ondan ibarət oldu ki, son vaxtlar bəzi kafedra müdirləri diplom mövzuları seçərkən diqqətsizliyə yol verir, dövrləri bir-birinə qarışdırırlar. Elmi faktı, elmi prinsipləri gözləmirlər. Beləliklə, nəinki ayrı-ayrı sənətkarlarımızın yaradıcılığı təhrif olunur, həm də onların haqqında tələbələrımızdə yanlış fikir formalaşır. Bu cür zərərli, qeyri-elmi meyillərə vaxtında son qoymaq lazımdır və s...

O, xeyli danışdıqdan sonra özünə arxayın bir vəziyyətdə gələn yerində oturdu. Bu vaxt Mir Cəlal müəllim mənə işarə elədi ki, durum çıxış eləyim. İcazə alıb tribunaya gəldim və çox sakit, təmkinlə danışımağa başladım:

- Hörmətli elmi şura üzvləri! Bayaqqan burada Ə.Haqverdiyevin kiçik pyesləri haqqında deyilən mülahizələrlə qətiyyənlə razılaşmaq olmaz. Ədəbiyyat tarixində yazıçının yeri, mövqeyi illərə görə deyil, onların mənsub olduqları ədəbi metoda, üsluba, məktəbə, ümumi yaradıcılıq prinsiplərinə əsaslanaraq müəyyən edilir, bölünür. Ə.Haqverdiyev XX

əsrin əvvəllərində formalaşan Cəlil Məmmədquluzadə. Mirzə Ələkbər Sabir ədəbi məktəbinin yaradıcılarından biri olub və ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olmuş şah əsərlərini də bu dövrə yazıb. Mirzə Cəlilin əsərlərini də bu dövrədə yazıb. Mirzə Cəlilin sözlərlə desək, o, məşhur "Molla Nəsrəddin" jurnalının "ağsaqqal məsləhətçilərindən biri", böyük tənqidçi realist idi. Ə.Haqqverdiyev indiyədək yazılmış dərsliklərdə də məhz bu dövrün görkəmli sənətkarı kimi öyrənilir, tədris olunur. O, həm də təkcə sovet dövründə deyil, ondan əvvəl də kiçik pyeslər yazıb. Ancaq bu əsərlərdə mövzular müəyyən dərəcədə dəyişsə də, onların arasında üslub və yazı manerasına görə əsaslı bir fərq yoxdur. Ümumiyyətlə, Ə.Haqqverdiyev bütün ömrü boyu öz yaradıcılıq metoduna, tənqidi realizm prinsiplərinə sadıq qalmış və bu cəhətdən o, heç vaxt sovet yazıçısı olmamışdır. Doğrudur, o, yeni quruluşun ideoloji platformasını qəbul etməmişdi və ona bir ziyalı kimi xidmət edirdi. Lakin məlumdur ki, ideologiya ilə ədəbi metod bədii üslubu tamam ayrı-ayrı anlayışlardır. Ona görə də ideoloji mövqedən çıxış edərək Ə.Haqqverdiyevi zorla sovet ədəbinə qeyirməyin heç bir elmi əsası yoxdur.

Digər tərəfdən, elementar etika var. Hörmətli, elmi-nəzəri cəhətdən hazırlıqlı, ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafında təkcə universitetdə yox, ondan kənarında da böyük xidmətləri olan, həmişə öndə gedən, mötəbər tarixi ənənələrə malik, burada oturanların əksəriyyətinin ilk məktəbi olmuş bir kafedranın hazırladığı mövzulara belə qərəzli münasibət, qarışqanı böyüdüblül etmək heç kimə, xüsusilə ağsaqqal müəllimlərə yaraşan iş deyil.

Söhbət bura çatanda yerdən mənə söz axtırdılar:

– Çox tez başlamısən. Sənin hələ bizə əxlaq dərsi oxuyan vaxtın deyil. Etikadan danışan belə yuxarıdan getməz. Qurtar, düş aşağı, get işinlə-gücünlə məşğul ol.

– Mən heç kimə əxlaq dərsi oxumaq iddiasında deyiləm. Düz danışmaq nə vaxtdan

ədəbsizlik olub. Haqiqətə qulaq asmaq və ondan nəticə çıxarmaq böyükü-küçüklü hamımızın borcudur. İndi özünü bilin, nə qərar istəyəsiniz, qəbul edin. Mən sözümlü dedim...

Bu sözləri deyib tribundan düşdüm, gəlib yerimdə oturdum. Bundan sonra ara daha da qızıxdı. Dekan və başqaları çıxış edib məni, ilk növbədə "Ə.Haqqverdiyev sovet yazıçısı deyil!" sözlərinə görə ittiham etdilər. Hətta mənə ideoloji cəhətdən savadsız, zərərlı məfkurə sahibi kimi damğa vurdular, az qala xalq düşməni çıxartdılar. Bir neçə dəfə yerdən replika ilə cavab versəm də, bir nəticəsi olmadı. Nədənsə Mir Cəlil müəllim susurdu, deyilənlərə heç bir münasibət bildirmirdi. Beləliklə, mən tamamilə tək qaldım. Nəhayət, məsələni səsə qoydular və əksəriyyətin rəyi ilə mövzunu bizdən alıb Azərbaycan sovet ədəbiyyatı kafedrasına verdilər.

Bunu görəndə Mir Cəlil müəllim qoluma toxunub alçaqdan dedi ki, dur gedək. Daha burada bizlik bir iş qalmayıb. Sakitcə otaqdan çıxdıq. Pilla-kənlərdə qoluna girəndə gördüm ki, onun bədəni xəfifcə titrəyir, üzünün rəngi qaçıb, dəridən nəfəs alır, güclə yeriyir. İstədim maşın tutam, razılıq vermədi. Əlilə işarə elədi ki, piyada gedək. Bakı Sovetinin qabağında keçib "Pioner" bağına endik. Filarmoniyanın arxasına çatanda o, kənar skamyalardan birində oturdu və mənə də yanında aylaşmaya dəvət etdi.

– Gəl bir az oturaq, özümə gəlhim. Belə vəziyyətdə evə getmək istəmirəm, – dedi və nəfəsini dərdikdən sonra ağır-ağır söhbətə başladı:

– Bayağ məndən soruşursan ki, niyə o çıxışlara cavab vermədim. Niyə onları yerində tuturdum. Görmədin necə tozanaq qopardılar? Sənin xəbərin olmadı. O hay-küy başlananda boynumun damarları vurmağa başladı. Özümü çox pis hiss elədim, hələ də özümə gəlməmişəm. Qorxdum ki, o namərdlərin qabağında infarkt keçirəm. Gileylənməyə haqqın var. Gərəkdir sənə tək qoymayaydım. Ancaq

inan, onlarla ağır-ağıza versəydim, mənə ayaq üstə öldürərdilər. (Əslində Mir Cəlil müəllim haqlı idi. Sonralar Mehdi Hüseyni iş vaxtı kabinetində ayaq üstə öldürmədilərmi?)

Sən yaxşı çıxış elədin, dediklərin də yüz faiz düz idi. Amma gərəkdir sonradan onlarla mübahisə etməyəydin.

Xüsusilə "Ə.Haqqverdiyev sovet yazıçısı olmamışdır" sözlərini deməyəydin. Gördün, bu sözləri məndən ayırıb ona necə siyasi rəng verdilər? Yaxşı ki, 37-ci il arxada qalıb. Yoxsa sənə çıxışın qurtaran kimi aparardılar. O qoca qurdurlara ehtiyatlı olmaq lazımdı. Onların burmından hələ 37-nin qoxusu getməyib. Bu adamlar gələcəkdə imkan düşən kimi sənə pislik edəcəklər. Sən həmişə düzlük axtarırsan, düşündüyünü açıq deyirsən. Qorxuram bu, gələcəkdə sənə baha başa gələ. Özünü gözəl. Çıxışının sonunda deyirsən ki, haqiqətə qulaq asmaq hamının borcudur. Elə 37-də haqiqətə deyənlərin hamısını bir-bir tutub məhv etmədilərmi? Yaxşı ki, siz cavanlar lənətə gəlməmiş illəri görməmişiniz.

İndi ki söhbət düşüb, gəl sənə o vaxtkı əzablı, qara günlərlə bağlı bir əhvalat danışım. Cavid əfəndi tutulan axşam mən Püstə xanım, Abdulla Şaiq də öz yoldaşı ilə onlara qonaq getmişdik. Bir çox şirin söhbətlərdən sonra Cavid əfəndi dedi ki, ölkədə yaman bəd küləklər əsir. Deyəsən, bu bəd külək mənə də burulğana sahib özü ilə aparacaq. Biz təskinlik verdik ki, narahat olmasın, ona toxunmazlar. Çünki Cavid əfəndi başını aşağı salıb öz işi ilə məşğul olan, ağayana, son dərəcə sakit təbiətli bir insan idi. O, ədəbi mühitdə baş verən siyasi intriqalardan mümkün qədər uzaqda dayanır, hətta haqqında tez-tez yazılan ədalətsiz, böhtanla dolu, bədxah məqalələrə belə əhəmiyyət vermirdi. Onun ölkədə, ictimaiyyət arasında çox böyük hörməti vardı. Küçəyə çıxanda gənclər onu yaxından görmək üçün uzun müddət arxasında düşərdilər. Əsərləri mürəkkəbi qurumamış səhnəyə qoyular və əsl ədəbi hadisəyə çevirilirdi. Xalqın sevimlisi olan belə nəhəng

bir sənətkar həbs eləmək ağlabatan bir iş deyildi. Bu, ilk növbədə dövlətin öz nüfuzuna ağır zərbə olardı.

Təxminən on iki tamamda Cavid əfəndi ilə xudahafizləşib evimizə qayıtdıq. Yarım saat keçməmiş zəng eləyib mənə bildirdilər ki, bəs onu çəkişlər tutub aparıblar. Heç demə, bizim getməyimizi gözləyirlərmiş. Səhərə kimi yata bilmədim. Ürəyim səksəkədən üzülürdü. Fikirləşirdim ki, indicə gəlib mənə də aparacaq. Qorxudan üç gün evdən çıxmıdım. Hər dəfə evimizin arxasındakı küçədə maşın dayananda Püstə xanıma deyirdim ki, gəldilər, yol çəntəmi hazırla. Ölümdən qorxmurdum. Məni qorxudan və dəhşətdə salan o idi ki, tutulan kimi kürəyimə xalq düşməni, vətən xaini damğası vuracaqdılar. Övladlarını, qohum-əqrəbalarını bütün vətəndaşlıq imtiyazlarından məhrum edəcəkdilər. Axı mən namusla çalışıb ev-əşik, ailə qurmuşdum, vətənimə, xalqıma sədaqətə xidmət edirdim. Mövcud rejimlə də heç bir işim yox idi. Əksinə, ona inanırdım, layiqincə xidmət edirdim. Onda mənim günahım, təqsirim nə idi? Suala cavab tapa bilmirdim. Günahsız böhtana düşmək, qurban getmək ölümdən qat-qat ağır faciədir. Əslində mən qorxudan, sarsıdan da idi.

Xalid, qardaş, bax bizim nəslin cəsarətini, kişiliyini o vaxt aldılar. Nə qədər açıq, sərbəst düşüncə ilə vətənə, vətənimə, xalqımıza ləkələdilər, təzyiqli və şantaj məruz qoydular. Tutulan tutuldu, ölən öldü, Sibirə göndərilən ölkədən sürgün olundu. Qalanını isə daxilən şikəst elədilər, mənavi repressiya altına saldılar, əzmini, iradəsini öldürdülər, qorxaq, gözükölgəli vəziyyətə saldılar, milli mənafeyyətdə, düşüncə tərzində qadağa qoydular, sərbəst danışan dillərə qıfıl vurdular.

Yeri gəlmişkən, gəl sənə o dövrdə şahid olduğum bir hadisəni də danışım. S.Vurğunun "Vaqif" pyesi 37-də repressiyanın tüğyan etdiyi vaxtda Dram teatrında tamaşaya qoyuldu. Tamaşa çox böyük ədəbi-ictimai hadisəyə çevrildi. Görünməmiş əks-sədaya səbəb oldu.

Adamlar bilet almaq üçün saatlarla kassaların qabağında növbəyə dururdular. Hamı tamaşaya həvəyə can atırdı. Bu böyük müvəffəqiyyətdən narahat olan bəzi bədxahlar şəhərdə sayıa yaydılar ki, S.Vurğun Qacar obrazını yaradarkən M.C.Bağirovu və Stalinə. Vaqifi yaradarkən özünü nəzərdə tutub. Cəmiyyətimiz, ictimai quruluşumuz üçün xarakterik olmayan "Şair və hökmdar" problemini səhnəyə gətirib. Bu aqıq-aşkar mövcud quruluşu, onun rəhbərlərinə meydan oxumaqdı. Kimliyindən, dövründən asılı olmayaraq hər bir hökmdarın, dövlət başçısının gəldi-gəddər, şairin, sənətkarın onlardan qat-qat yüksəkdə dayandığını və əbədi yaşamaq haqqına malik olduğunu göstərməkdir.

Deyərdilər, artıq S.Vurğunun kitabı bağlanıb. Adı bir sözə, cümləyə rəmzi mənə verərək adamları dolaşdırın, həbsxanaya salın çəkistlər, xüsusilə respublikanın ağası M.C.Bağirov bu işə görə onu heç vaxt bağışlamaz. Bu sözləri eşidən şair çox böyük əzab çəkirdi. S.Vurğunla yasin olmuşuq. Onun mənə böyük hörməti vardı. Biz ailəvi dost, sirdaş idik. Buna görə də onun o vaxt nə düşündüyünü, hansı hisslər keçirdiyini mən yaxşı bilirdim. Təxminən on gündən sonra M.C.Bağirov səss-küyü ictimaiyyəti yerindən oynatmış tamaşağa basmaq üçün teatra gəldi. Hamıdan, o cümlədən üzə çıxmaqdan çəkinərək səhnə arxasında, aktyorlardan birinin qrim otağında oturmuş S.Vurğun tamaşadan sonra nə baş verəcəyini böyük intizarla gözləyirdi. Tez-tez gurultulu alqışlarla qarşılanan tamaşa çox yüksək səviyyədə keçdi.

Sonda M.C.Bağirov səhnəyə enib aktyorları, xüsusilə baş rollarda olduqca müvəffəqiyyətlə çıxış edən Ə.Ələkbərovu, S.Ruhulları təbrik edəndə tamaşanın baş rejissoru A.İsgəndərovdan soruşur ki, bəs əsərin müəllifi qarabala şair haradadı? Tez S.Vurğunu səhnəyə gətirirlər. M.C.Bağirov hamının gözü qabağında əlini şairin kürəyinə qoyub deyir: "Aifirin, əsər də, tamaşa da xoşuma gəldi. Səni

təbrik edirəm. Get, gələcəkdə bundan da yaxşı əsərlər yaz". Bu sözlər zaldə yenidən gurultulu alqışlarla qarşılandı. Beləliklə, S.Vurğun yeddi başlı əjdahanın ağzından qurtardı və heç olmasa müəyyən müddət azad nəfəs aldı.

S.Vurğun bütün dövrlərdə az-az yetişən, nadir poetik istedad, dərin fəlsəfi təfəkkür sahibi idi. Bu iki keyfiyyət onun yaradıcılığında üzvi vəhdət təşkil edir, biri digərini tamamlayır. Bu cəhətdən o, poeziyamızın tarixində Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Sabir, Cavid kimi nəhəng klassiklərimizlə bir sırada dayanır. Belə bir xoşbəxtlik hər şairə, sənətkarə nəşib olmur. S.Vurğun sağlığında Azərbaycan şairini bütün dünyada yayan canlı tribuna olmuşdur. O, sözün əsl mənasında vətəninin, elinin, üstündə boya-başa çatdığı torpağın vurğunu idi. İndiyədək ədəbiyyatımız tarixində onun böyük ustalıqla vətənimizin poetik xəritəsini çəkən, canlı, əlvan, rəngarəng boyalarla bəzədilmiş ölməz sənət tablousunu xatırladan "Azərbaycan" şeiri səviyyəsində ikinci bir şeir yazılmayıb və bəlkə, gələcəkdə də yazılmayacaq. Adamların "Azərbaycan vətənimdir" sözlərini deməkdən çəkdiyini bir vaxtda "El bilir ki, sən mənimdən, yurdum, yuvam, məskənimdən" hökmünü ancaq S.Vurğun kimi böyük vətənpərvər, mərd, mübariz bir şəxsiyyət verə bilərdi.

S.Vurğun heç vaxt kağız kormamayıb. Onun şeirləri qələmindən çıxan kimi dərhal bütün ölkəyə yayılırdı, dillərdə əzbərə çevrilirdi. Bu da poeziya aləminə arxa qapıdan gəlməsi, həmişə yerində sayan, şairin dırnaqarası sənət dostlarını qıcıqlandırın, paxılığa səbəb olurdu. Onlar iddia edirdilər ki, S.Vurğun nüfuzundan istifadə edərək bütün səhələri əlinə alıb. Özündən başqa heç kimə irəli getməyə, istedadlarını göstərməyə imkan vermir.

Məhz belə cılız adamların hərəkəti üzündən S.Vurğunun başı bütün ömrü boyu qalmaqaldı. Hətta şöhrətinin zirvəsində olan belə bədxahlar ondan əl çəkmirdilər. Həm özü, həm ailəsi haqqında müxtəlif şəyələr yayır, şər və böhtanla məşğul olurdular.

S.Vurğun istedadının, ədəbi-ictimai fəaliyyətinin ən parlaq bir dövründə dünyadan getdi. Onun ölən vaxtı deyildi. Əlli yaş nədir ki? S.Vurğun ölmədi, onu öldürdülər! Tarixən böyük, dahi şəxsiyyətlərin günü həmişə qara olub. Onları qoruyublar, vaxtında başa düşməyiblər. Xaqanını şahlar, xaqanlar qarşısında aylimədiyinə, qürurunu, ləyaqətini qoruduğuna görə zindanlara atıblar, vətənidən didərgin salıblar. Nəsimini məsləki üstündə dara çəkiblər, diri-diri dərisini soyublar. Füzulini zamanəsindən şikayətləndiyi üçün qüssağa, kədəre qərq ediblər. Ömrünü vətəninin və bütün Şərq xalqının intibahına həsr etmiş böyük mütəfəkkir Mirzə Fətəlinin cənəzəsini üç gün yerdə qoydular, ruhunu təhqi etdilər. Mirzə Cəlil, Sabir, Nəriman, Müşfiq, Cavid öz acılarıyla ölmədilər. Onları öldürdülər! Biz çox qəribə millətlik. Bu gün iftixarımız olan dahi şəxsiyyətləri, sənət korifeylərini sağlığında qiymətləndirə bilmirik. Hətta fitnəyə, böhtana qurban veririk. Öləndən sonra onlara heykəl qoyub qarşılarında baş əyirik.

Bu söhbətdən sonra mən Mir Cəlil müəllimi yenidən kəşf etdim, daha yaxşı tanıdım. Ona olan hörmətim, məhəbbətim qat-qat artdı və mən başa düşdüm ki, zahirən bildirməyə də, onun sinəsi altında çox böyük, özündən də ağır dərdlər, qayğılar yatır.

Mir Cəlil müəllim vətən və millət qarşısında böyük xidmətləri olan elm və incəsənət xadimlərinə, gərkəmli ziyalılarımıza sağlığında qiymət verməməyimizdən, hətta çox vaxt onlara qarşı laqeyd, qərəzli münasibət bəsləməyimizdən gəyilənərkən tamamilə haqlı idi. Vaxtilə onun özü də belə acınacaqlı bir aqibət yaşamışdı. Tanınmış, filoloji elmlər sahəsində xüsusi məktəb yaratmış bir alimin sağlığında akademiya üzv seçilməməsinə buna bariz nümunə saymaq olar. Mir Cəlil müəllim həmişə başını aşağı salıb öz işlə məşğul olan, yazıb yaradan, dedi-qodudan, intriqalardan uzaq, yaltaq, araqanşırıan, simasız adamlara üz verməyən, yüksək məniyyətlə, alicanab

bir insan idi. Bu ali keyfiyyətlərinə görə onun yüzlərlə, minlərlə pərəstişkarı olduğu kimi, paxılıq edən, onu istəməyənlər də vardı və bu cür xəbis, özündən müstəbəh adamlar imkan düşdüncə ona yersiz hücumlar da edirdilər. Belə hücumlar xeyirxah, nəci, həssas, kövrək ürəkli bir insan olan Mir Cəlil müəllimə çox pis təsir edirdi, onun ömrünə ağır zərbə vururdu. Yaxşı yadımdadı, 1969-cu ildə universitet partiyası təşkilatlarının geniş tərkibdə plenumu keçirildi. Plenumda bir neçə ay əvvəl Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə birinci katib seçilmiş Heydər Əliyev də iştirak edirdi. Yığıncaq maraqlı həddindən artıq çox olduğu üçün böyük akt zalı ağzına kimi adamlarla dolu idi. Mən rəhmətlik Fəridun və İlayət müəllimlə birlikdə zalda, lap qabaqda, üçüncü cərgədə oturmışdım. Mir Cəlil müəllim isə yuxarıda, rovasət heyətində universitetin tanınmış, ağsaqqal müəllimləri ilə yanaşı, arxa cərgədə əyləşmişdi. Yığıncağı o vaxtki partkom-mumuz professor Fəhəd Zeynalov açdı. Onun söylədiyi yığcam giriş sözündən və mürəzədən sonra çıxışlar başlandı. Əvvəl hər şey öz qaydasında gedirdi. Natiqlər universitetin son vaxtlar qazandığı ümumi nailiyyətlərdən, elm və təhsilə bağlı problemlərdən danışıq, qayğı və təkliflərini bildirirdilər. Heydər Əliyev də əlini çənəsinə qoyub deyilənlərə çox diqqətlə qulaq asırdı. Sona yaxın yığıncaq sakit axarından kənara çıxaraq əvvəlki istiqamətini dəyişdi və salonda əməli-başlı gərginlik, narahatlıq yaratdı.

Gərginlik o vaxtki tanınmış şərqşünas alimlərdən birinin çıxışı ilə başlandı. (Mən bu və bundan sonra gələn natiqlər çoxdan avırat dünyasına qovuşduğuna görə onların adlarını çəkmək, ruhlarını incitmək istəmiyəm. Həm də mətləb adda yox, işin məzmununda. Mahiyyətdəndir.) Əslində universitetin qayğı və problemlərinə əz aid olan bu çıxış daha çox şəxsi-qərəzlik motivləri əsasında qurulmuşdu.

Heydər Əliyevin yığıncaqda iştirakından sui-istifadə edən natiq əvvəlcə o dövrdə

MK-da ideologiya üzrə katib işləyən Cəfər Cəfərovu hədəf götürdü. Onun tərcümeyi-halını, şəxsiyyətini, elmi-ictimai fəaliyyətini təhqirəməz ifadələrlə saf-çürük etməyə başladı. Əsas iddiaları da bu oldu ki, C. Cəfərov bir alim, tədqiqatçı kimi nihilistdir. Klassiklərimizin, müasir ədəbiyyatımızın yaradıcılığına yuxarıdan baxır, onları bəyənmir, indiyədək qazandığımız ədəbi nailiyyətləri inkar edir, ədəbiyyatımızdan bozbaş iyi gəlir – deyir. Mühərribə vaxtı Krim cəhəsinə iştirak edən bu adam Yazıçılar İttifaqı rəhbərliyinə dönə-dönə məktublar yazıb xahiş edir, yalvarır, forjə qoparırdı ki, amandı məni bu cəhəndəndən xilas edin. Ölkəmizi və dünyanı fəşizmədən xilas etmək üçün apardığımız müqəddəs Vətən müharibəsini cəhəndəndən adlandıran bir adam ideologiya üzrə heç vaxt bizə rəhbərlik edə bilməz. Ona vaxtında öz yerini göstərmək lazımdır.

Daha sonra o, xalq şairi Rəsul Rzaya qarşı xüsusi ittihamlarla çıxış etməyə başladı və iddia etdi ki, şair son vaxtlar əsas yaradıcılıq prinsiplərini olan sosialist realizm metodundan uzaqlaşmış, sovet ideologiyasından kənara çıxaraq müccərad, anlaşılmaz şeirlər yazır. Onun “Rənglər” adı altında gedən silsilə şeirləri buna nümunədir. On pisi isə odur ki, Rəsul Rza “Lenin” poemasını Türkiyədə çap etdirərək siyasi sərbətsizlik göstərmiş, böyük rus xalqına həsr olunmuş ithaf hissəsini ixtisara salmışdır. Xarıcada çap olunmaq, şöhrət qazanmaq xatirinə əqidəsini, məsləkini dəyişən adama nə ad vermək olar və s.

Bundan sonra fakültətimizdə işləyən, elm və tədris sahəsində olduqca aşağı səviyyədə dayansa da, ictimai işlərdə özünü çox fəal göstərən, həmişə ötkəm çıxışları ilə adamların gözüne kül üfürən, onları qorxudan xain müəllimlərdən biri tribunaya qalxdı. O, bir qədər ümumi məsələlərdən, nizam-intizamdan, təlim-tərbiyə və tədrisdə kommunist əxlaqından danışdıqdan sonra gözlənilmədən çıxışının istiqamətini dəyişərək jurnalistika fakültəsinin dosentini, Mir Cəlal müəllimin ya-

xın dostu, tanınmış publisist-yazıçı Nurəddin Babayevin üstünə düşdü. Əsassız olaraq, onun şəxsi işlərinə, ailə həyatına, müəllimlik və yaradıcılıq fəaliyyətinə adına yaraşmayan, kobud bir formada müdaxilə etməyə başladı. Onu ayyaş, qadın düşkünü adlandırdı və axırda qəti hökm verdi ki, belə adamlar bizim müqəddəs elm və tədris ocağı olan universitetdə işləyə bilməz...

Nəhayət, axırda mətbuatda tez-tez kəskin tənqidi məqalələrlə çıxış edən, hamının, o cümlədən mənim də hörmət etdiyim, özümü də dost, həmkar saydığımız cavan alimlərdən birinə söz verildi. O, elə ilk dəqiqələrdən xüsusən pafosla, bəlağətli düzlükdən, ədalətdən, elm adamının ləyaqətindən, alimlik, müəllimlik borcundan, xüsusilə kadr məsələlərindən, bu sahədə universitetdə olan ciddi ayıntılardan, nöqsanlardan danışmağa başladı və gözlənilmədən sözü fırladaraq buna Mir Cəlal müəllimin başçılıq etdiyi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasını nümunə göstərdi.

Bundan sonra o, özünə nəzarət itirdi, nə dediyini fikirləşmədən ağzına gələni danışmağa başladı və tamam böhtana keçdi. İlk tənqidi iddiası bu oldu ki, Mir Cəlal müəllim yaşlaşıb, tez-tez xəstələnir, vaxtlı-vaxtıdan işə gələ bilmir. Ona görə də kafedrada tədrisin və elmi işlərin səviyyəsi aşağı düşüb. Rəhbərlik etdiyi kafedra ədəbiyyatımızın, klassik irsimizin bütün dövrlərini əhatə etdiyi halda Mir Cəlal müəllim elə bil Cəlil Məmmədquluzadədən başqa yazıçı, ədəb tanımır. Aspirantlara verdiyi namizədlik və doktorluq dissertasiyası mövzularının, demək olar ki, doxsan faizə ancaq C. Məmmədquluzadə yaradıcılığına aiddir. Bu da öz növbəsində, istər-istəməz fikir və mövzu təkrarına səbəb olur və həmin dissertasiyaların elmi-nəzəri səviyyəsini aşağı salır, bütünlükdə geniş məzmunlu ədəbiyyat tariximizin sistemli öyrənilməsinə mane olur. Elə bu səbəbdən də şanlı tarixi olan bir kafedraya “Danabaş kəndinin məktəbi” adını verirlər.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında kadr məsələsi də xoşa gələn vəziyyətdə deyil. Mir Cəlal müəllim burada heç bir elmi, pedaqoji prinsip gözləmədən istədiyi kimi hərəkət edir. Bir sözlə, kafedranı öz şəxsi mülkiyyətinə çevirib. Son illərdə kafedranı qohumlarının, dost və tanışlarının övladlarını yığıb, ancaq onları aspirant, müəllim götürüb. Bir nəfər də olsun kənar adamı kafedraya yaxın qoymayıb. Təsədüfi deyil ki, bu gün Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasında işləyən müəllimlərin əksəriyyətinə Mir Cəlalin uşaqları deyirlər. Bəli, doğrudan da, vaxtilə nəhəng korifeylərin dərslər dediyi bu kafedra indi uşaq-muşaq yığılmağına çevrilib. Belə olmaz. Universitet rəhbərliyi yaranmış bu qeyri-normal vəziyyətə vaxtında son qoymalıdır...

Daha dözə bilmədim, əsəbi vəziyyətdə ayağa qalxıb sədrdən çıxış üçün söz istədim. O isə dedi ki, artıq çıxışlar kəsilir. İyirmi dəqiqəlik fasilə alın olunur. Fasilədən sonra yoldaş Heydər Əliyev çıxış edəcək. Elə bir vəziyyətə gəlmişdim ki, artıq nə etdiyimi fikirləşməmişdim. Ona görə də təklifimi daha qətiyyətlə təkrar etdim və əgər söz verilməsə, partiya biletimi aparıb onların qabağına qoyub gedəcəyimi bildirdim. Doğrudan da, partibiletimi cibimdən çıxardım və Leninin, Stalinin şəkilləri üstündə həkk olunmuş cildəndə ayırmağa başladım. Bu vaxt bayaqdan yaranmış gərgin vəziyyəti diqqətlə izləyən H. Əliyev iclası aparıb Fərhad Zeynalovun qulağına nəşə dedi. Bundan sonra o, dərhal ayağa qalxdı, sıradan çıxmağa hazırlaşdığını görüb əlilə mənə oturmaq işarəsi verdi və bir qədər əvvəl dediyi sözləri təkrar etdi: “Yoldaşlar, fasilə qurtaranda bir nəfərə də söz verilməz, ondan sonra yoldaş H. Əliyev çıxış edəcək”. Bunu eşidəndə salondan yüngül bir uğultu keçdi. Hamı başa düşdü ki, mənə çıxış üçün söz verilməz.

Fasiləyə çıxan kimi foyədə yaxın müəllim yoldaşlarıma başıma toplaşdı. Yerbəyerdən mənə ürək-dirək, müxtəlif məsləhətlər ver-

məyə başladılar: “Arxayın ol, sənə söz verəcəklər. Çıxış edəndə həyəcanlanma, özünü itirmə, səbrlə, təmkinlə danış, mətləbdən kənara çıxma, fikirlərini ümumi sözlərlə deyil, faktlarla əsaslandır. Kafedramıza, Mir Cəlal müəllimə böhtan atan o namərdə layiqincə cavab ver. Ünvanımıza deyilənlər cavabsız qalsın, böyük biabırçılıq olar, onda biz batdıq. Qorxma, cəsarətlə çıxış et, mane olsalar, biz yerbəyerdən qalxıb səni müdafiə edəcəyik”. Bu axırını sözlər əməlli-başlı inadımı artırdı və mən artıq daxilən çıxış etməyə hazır idim.

Doğrudan da, fasilədən sonra birinci mənə söz verdilər. Tribunaya tərəf gedəndə həyəcanlı idim. İlk dəfə idi ki, belə məsul və geniş bir auditoriya qarşısında çıxış etməliydim. Bunun çox ciddi, məsuliyyətli bir iş olduğunu yaxşı başa düşürdüm. Ancaq özümə əmin idim ki, əsas çətinlik çıxış başlanma qədər olacaq, sonra hər şey öz yoluna düşəcək. Elə belə də oldu. Tribunaya qalxanda bir balaca nəfəsimi dərib aramla sözbə başladım:

– Hörmətli qonaqlar, hörmətli plenum iştirakçıları! Bu gün burada, bu tribunadan üzvlü olduğum Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası, onun rəhbəri Mir Cəlal müəllim və başqa elm-incəsənət xadimləri haqqında indiki mötəbər məclisimizin səviyyəsinə yaraşmayan, etikadən, elementar ədəb normalarından uzaq, hamımızda böyük təəssüf və təəccüb doğuran sözlər, ifadələr səsləndi. Heç bir real əsas olmayan yalan, saxta, bəzən, hətta böhtan və iftira səviyyəsinə qalxan bu çıxışlara cavab verilməsəydi, həm rəhbərlik, həm də bütün elmi ictimaiyyət arasında böyük çəşqinlik yaranardı. Ona görə də təkidlə söz istədim və mənə burada çıxış etmək imkanı yaratdıqları üçün rəyaset heyətinə, sədrliyə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Hörmətli məclis iştirakçıları, Azərbaycan Dövlət Universiteti təkcə ölkəmizdə deyil, onun hüdüdlərindən kənarda da tanınmış, indiyədək yüzlərlə alim, maarif, incəsənət işçisi, siyasi xadim yetişdirmiş, bütünlükdə ictimai-

mai fikrimizin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan, son dərəcə nüfuzlu, mötəbər elm və təhsil ocağıdır. Təsədüfi deyil ki, onu haqlı olaraq bu gün respublikamızda fəaliyyət göstərən bütün ali məktəblərin flaqmanı adlandırırlar. Bu müqəddəs təhsil ocağında adlı-sanlı, böyük şöhrət, nüfuz sahibi olan tanınmış alimlər, ziyalılar çalışmış və bu gün də çalışmaqdadır. Burada həmişə nəsil-dən-nəslə keçən pozulmaz ənənələr, sağlam elmi-pedaqoji mühit, yüksək mədəni-əxlaqi keyfiyyətlərə əsaslanan insani münasibətlər, rəftar və davranış normaları, qarşılıqlı etimad, etika, böyük-küçyə hörmət, qayğıkeşlik bərqərar olmuşdur. Universitetdə, bütünlikdə cəmiyyətimizdə bu gün elm, təhsil, mədəniyyətlə bağlı işıqlı, mütləqqi nə varsa, buna görə hamıdan əvvəl burada oturan qocaman, ağısaqqal alimlərimizə, müəllimlərimizə borclu və bunun üçün biz cavan nəsil onlara minnətdarıq, qarşılarında baş ayirik (Bu sözləri zəldə alışıqlarla qarşıladılar).

Belə ürək-dən minnətlər olduğumuz və hamımızın sevilməli olan qocaman müəllimlərimizdən biri də bədii əsərləri nəinki ittifaq miqyasında, hətta xarici ölkələrdə çap olunan, maraqlı oxunan görkəmli ədib, böyük alim, tənqidçi, ədəbiyyat nəzəriyyəçisi, tanınmış, mötəbər maarif xadimi Mir Cəlal Paşayevdir.

Buradan çıxış edən həmkarım iddia etdi ki, guya Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının elmi səviyyəsi aşağı düşüb. Onun rəhbəri Mir Cəlal müəllim Cəlil Məmmədquluzadədən başqa yazıçı, ədib tanımır. Emosiyalara qapılaraq deyilmiş bu hökm başdan-ayağa yalan və iftiradır. Mir Cəlal müəllim Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının yaradıcılarından və ən kamil tədqiqatçılarından biridir. Onun elmi marağ dairəsi olduqca geniş və əhatəlidir. Təsədüfi deyil ki, o, Nizami, Füzuli, M.F.Axundov, Mirzə Cəlil, Sabir, Ə.Haqverdiyev, N.Norimanov, Hadi, Cavid, S.Vurğun kimi böyük klassiklərimiz haqqında yazılmış ən yaxşı, elmi-nəzəri cəhətdən

yüksək səviyyədə işlənmiş məqalə və kitabların müəllifidir.

Mir Cəlal müəllimin Füzuli haqqında yazdığı məqalələr, xüsusilə "Füzulinin poetikası" adlı məşhur monoqrafiyası bütünlükdə füzulüşünəşq elminin zirvəsidir və bu gün də zirvəsi olaraq qalır. Mir Cəlal müəllim ağır zəhmətin, dərin elmi axtarışların məhsulu olan "Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi məktəblər" adlı monumental bir əsər yazıb ortaya qoymuşdur. İlk dəfə olaraq çox geniş bir dövrü əhatə edən bu kitabda XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yaranmış ədəbi məktəblər elmi-nəzəri cəhətdən qruplaşdırılır, onların tarixi təsnifatı verilir. Tənqidi realizm, romantizm kimi ədəbi cərəyanların metod, üslub, yaradıcılıq xüsusiyyətləri, bədii-estetik prinsipləri müəyyənləşdirilir. Bu cərəyanlara daxil olan yazıçı və şairlərin hər biri haqqında mükəmməl elmi qiymətlər yənaşı, bütünlükdə bu dövr ədəbiyyatının, xüsusilə satirik "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin xalqımızın intibahında, milli özünüdərkində və milli məniyyətin formalaşmasında, demokratik ideyalara yiyələnməsində, vətən, millət, ana dili anlayışlarının milli şüurumuzun əsas, aparıcı komponentinə çevrilməsində gördüyü böyük tarixi xidmətlər dəqiq elmi faktlar əsasında araşdırılır, təhlil süzgecindən keçirilir. Mir Cəlal müəllim ədəbi-tənqidlə də yaxından məşğul olmuşdur. O, müasir ədəbi prosesa istiqamət verən çoxlu qiymətli məqalələrin müəllifi və Azərbaycanda ədəbiyyat nəzəriyyəsinin yaradıcılarından biridir. Filoloji elmimizin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan və bu sahədə xüsusi məktəb yaratmış belə nəhəng bir alimin rəhbərlik etdiyi kafedranı elmi səviyyəsi ziklədi ittiham etmək üçün gərək insan həm həqiqət hissini, həm də vicdanını təmiz itirmiş olsun. Yoxsa o, belə məsul bir tribundan bu boyda yalan danışmağa cəsarət etməzdi.

Həmkarımız daha sonra iddia edir ki, Mir Cəlal müəllim başqa yazıçılara etinasız yanaşdığı üçün kafedra üzvlərinə ancaq

C.Məmmədquluzadə yaradıcılığından namizədlik və doktorluq mövzulan verir. Bəli, Mir Cəlal müəllim Mirzə Cəlilin şəxsiyyətinə və ədəbi irsinə həmişə böyük hörmətlə, rəğbətlə yanaşır. Çünki C.Məmmədquluzadə yaradıcılığı ədəbi-ictimai fikir tariximizdə yeni bir dövr, yeni bir epoxadır. Yeni realist ədəbiyyatımızın, nəşrə başladığı ilk günlərdən sədəsə Yaxın Şərqlə, müsəlman dünyasına yayılan məşhur "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin banisidir. Böyük və nəhəng yazıçılar nəslə – M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, Ə.Nəzmi, M.S.Orudubadi, Ə.Qəmküsar, M.Ə.Möcüz və başqaları məhz bu ədəbi məktəbin yetişdirmələridir.

Necə olur ki, belə korifey bir yazıçının yaradıcılığına dair beş-altı dissertasiya yazmaq qəbahət sayılır. Bəs onda niyə ruslar Puşkin haqqında mindən yuxarı namizədlik və doktorluq dissertasiyası yazıb? Milli ədəbiyyatımızın tarixində parlaq bir səhifə açmış C.Məmmədquluzadə də buna tamamilə layiq sənətkardır. Onun haqqında nəinki beş-on, hətta yüzlərlə dissertasiya yazılmalıdır və yazılacaq da. Digər tərəfdən, kafedra üzvlərinin hamısını deyil, ancaq iki nəfərə Mirzə Cəlildən doktorluq dissertasiyası verilib. Bunlardan biri mənəm, digəri hamının yaxşı tanıdığı gənc, istedadlı alim Firdun Hüseynovdur. Həm də bu mövzulan bizə Mir Cəlal müəllim verməyib, biz özümüzə ondan xahiş etmişik. O da razılış və bizə məsləhətçi olmağa söz verib. Buna görə biz hər ikimiz ona minnətdarıq.

Bəli burasındadır ki, C.Məmmədquluzadəyə və onun böyük təəssübkeşi Mir Cəlal müəllimə hücum edən həmkarımız özü ixtisasca jurnalistdir. O, "Molla Nəsrəddin" jurnalı ənənələri əsasında təhsil alıb və Mirzə Cəlil də bu sahədə onun ustadı sayılır. Bu adam həm də indi bəyənmədiyi Mir Cəlal müəllimin tələbəsi olub, ondan jurnalistikanın və ədəbiyyatın nəzəri əsaslarını, sirlərini öyrənib. Həmkarımız burada da böyük əxlaqi qəbahətə yol verib, günah işlədib. O unu-

dub ki, ustasına və müəlliminə kəc baxanın gözələrinə mil düşür.

Həmkarımız Mir Cəlal müəllimin rəhbərlik etdiyi kafedraya ancaq öz qohumlarını və ona yaxın olan adamların övladlarını aspirant, müəllim götürdüyünü deyəndə lap ağıni çıxardı. Mir Cəlal müəllim yüksək milli, bəşəri dəyərlərlə yaşayan, qohumbazlıqdan, dostbazlıqdan, yerliçilikdən tamamilə uzaq bir şəxsiyyətdir. Onun üçün müəllim götürdüyü adamın kimliyi, haralı olması deyil, elmi səviyyəsi, əxlaqi məziyyətləri əsas meyar, ölçü vasitəsidir. O, bütün həyatı boyu bunu öz təmənnəsiz işlə, əməliyə sübut etmişdir.

Bunun danılmaz həqiqət olduğunu görmək üçün onun son beş-altı ildə kafedraya götürdüyü müəllimlərin kimliyini və haralı olduqlarını nəzərdən keçirmək kifayətdir. Firdun Hüseynov – Naxçıvanın Şahbuz rayonundan, İnaşat Behtaşi – Naxçıvan şəhərindən, məşhur Behtaşilər nəslindən, Cəlil Abdullayev – Borçalı mahalından, Xəlil Əlimirzayev – Qəbələ rayonundan (keçmiş Qutçaşen), Təhsin Mütləlimov – Bakı şəhərindən, Abdulla Abbasov – Quba rayonundan və s. Mir Cəlal müəllim bu adamların çoxunun haralı olduğunu belə bilmir, atalarının işə nə tanır, nə də üzvlərini görüb. Ayıbdır! Adamın insafı, mürtəvi olar. Yalan danışanda, o, heç olmasa bir az haqiqətə oxşasın, onun əndazəsi, hüdu- du olsun.

Bizə Mir Cəlalin "uşaqları" sözünü isə qohumluğa görə deyil, ona yaxın və gənc olduğumuza görə deyirlər. Biz bundan incimirik, əksinə, sevindirir, fəxr edirik. Mir Cəlal müəllim kimi işıqlı bir ziyalının, müdrik bir insanın "uşağı" olmaq hər birimiz üçün şərəfdir. Çünki onun atəyinin tozu bəzi adamların ürəyindən qat-qat təmiz və safdır.

Mənə verilmiş imkandan istifadə edərkən burada səslənən bəzi çıxışlara da öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Çox təəssüf ki, bu çıxışlar bugünkü məclisimizə qanlı-qadala 37-ci illərin ab-havasını gətirdi. Görünür

yox, həm də oğlum hesab edirəm. Çox, çox sağ ol! İndiyədək nə yaxşılığım, nə zəhmətim keçibsə, hamısını sənə halal edirəm. Doğrudan, sən bu gün özümü ağ elodin...

Sən sözləri deyəndə Mir Cəlal müəllimin səsi titrədi. Hiss olunurdu ki, o, bərk həyəcan keçirir. Mən də özümü itirmişdim. Həmişə belə anlarda soyuqqanlı olmağı bacaran F.Hüseynov söhbətə qoşuldu: – Mir Cəlal müəllim, narahət olma, ürəyini buz kimi saxla. Nə qədər biz sağdıq, heç kim sənə yaxın dura bilməz. Lazım gələndə hamının cavabını ikiqat verəcəyik.

Ötrafımızdakı müəllim yoldaşlar yərbəyərən Firdunun dediklərini təsdiq etdilər.

– Bilirəm... bilirəm. – deyər Mir Cəlal müəllim müəssis bir halda cavab verdi. – Çox sağ olun. Hamınızı bağrına basıb öpürəm. SİZSİZ bir günüm olmasın...

Bunu gören Vahid Qəhrəmanov onun qoluna girərək dedi:

– Gedək, Mir Cəlal, gedək. Bu gün sən çox yorulmuşsan. Ürak sözlərini uşaqlara sabah da, birisi gün də kafedrada oturub rahatlıqla deyərsən. Sənin ki belə yetirmələrin var, xoşbəxt insansən. Buna nail olmaq hər adamın hünəri deyil.

Biz onları universitetin qapısına qədər ötürəndən sonra dağılıdığımız.

Mir Cəlal müəllim haqqında xatirə və söhbətlər tükənməz bir mövzudur. Əvvəllərdə dediyim kimi, onu hərtərəfli əhatə etmək çətin və müşkül bir məsələdir. Buna baxmayaraq, mən sevimli, unudulmaz müəllimim qarşısındakı mənəvi borcumu imkan daxilində yerinə yetirməyə, ona olan tükənməz hörmətimi, məhəbbətimi yığcam şəkildə ifadə etməyə çalışmışam. Buna nə dərəcədə nail olduğumu isə hörmətli oxucular müəyyən edəcəklər.

Yazdığım ya yaxsa bilmədiyim xatirələrə nöqtə qoymamışdan əvvəl son olaraq bir neçə söz də demək istəyirəm. Hamımız ürək ağrı-

sı ilə deyirik ki, Mir Cəlal müəllim aramızdan tez getdi. Getdimi? Yox. Mir Cəlal müəllim cismən bizdən ayrılısa da, mənən həmişə onu sevənlərin yanında olub, ölməz ruhu daim bizim üstündə fırlanıb, yaxşı işlərimizi görəndə sevinib, pis əməllərimizi görəndə kədarlanıb. O, xalqına böyük, parlaq ədəbi-elmi irs, biza, tələbələrinə vətəna, millətə, elmə, mədəniyyətə layəqətlə xidmət nümunəsi, balalarına, övladlarına var-dövlət, cah-cəlal olmasa da, ondan qat-qat qiymətli tərbiyə ocağı, nümunəvi ailə məktəbi, yüksək əxlaq, insanlıq, təmiz mənafeyyət, daxili saflıq, əsl ziyalı mədəniyyəti qoyub gedib. Mir Cəlal müəllim kimi şəxsiyyətlər ölmür. Onlar sağlıqlarında qazandığı hörməti qoruyub saxlamaq, əbədi yaşamaq hüququna malikdirlər.

Fikirlərimi daha yaxşı təməmləməyə üçün burada böyük ədəbimiz, xalq yazıçısı, Mir Cəlal müəllimin yaxın dostu, hamkanı Süleyman Rəhimovun öz qələm yoldaşı haqqında dediyi, son dərəcə səmimi, ibratamiz sözləri yada salmaq yerinə düşərdi: “Mənim təsəvvürümdə gecə-gündüz dayanmadan qələm işlədən Mir Cəlal ölməzdir. Yetkinliklə, dolğunluqla qələm işlədən, özündən sonraya cild-cild ölməz əsərlər qoyan ədəb də biryolluq ölürmü, unudularmı? Yox! Ölməz, unudulmaz, onun bu dünya üzündə əbədləşən yeri vardır, onun əbədləşən surəti öz əsərlərində yaradılmışdır. Məncə, gözəl insan, gözəl aila başçısı Mir Cəlal öz əsərlərində, elmi tədqiqatlarında yaşayacaqdır. Məncə, Mir Cəlalın pak surəti gəcələri ayla işıqlanacaq, gündüzləri günəşlə şölələncəkdir”.

Əziz Müəllimim! Mən heç vaxt sənin yoxluğuna inanmamışam və bu gün də inanmıram. Sən həmişə mənim qəlbimdə, varlığımda yaşamısan və əbədi yaşayacaqsan. Müqəddəs ruhun qarşısında baş əyir, sənə Tanrıdan qəni-qəni rəhmət diləyirəm. Məzarın nurla, işıqla dolu olsun! Amin...

HƏMİŞƏYAŞAR USTAD

Mir Cəlal Paşayev bu günün yaşlı nəslindən olan biz nənki ədəbiyyatımızın, elmimizin sükaçılarından, həm də cəmiyyət üçün minlərlə, yüzlərlə kadr yetişdirmiş əziz, heç zaman unudulmayan müəllimlərimizdən biri kimi daim dərin minnətdarlıq hissi ilə xatırlayırdı. Onun xalq qarşısında xidmətləri çox böyükdür və hələ sağlığında yüksək qiymətləndirilmişdir. Mir Cəlal Paşayev nəsrimizin, ədəbiyyatşünaslıq elminin elə böyük simalarından biridir ki, əsərləri onu əbədi yaşadacaqdır.

İkinci Dünya müharibəsinin qələbə ilə qurtardığı 1945-ci ildə universitetə daxil olmuşduq. Müxtəlif fənlər üzrə müəllimlərimiz Heydər Hüseynov, Həmid Araslı, Məmməd Cəfər, Mikayıl Rəfil, Mir Cəlal, Cəfər Xəndan, Məmməd Arif, Feyzulla Qasımsadə, Həsən Şahgəldiyev, Hidayət Əfəndiyev, Muxtar Hüseynzadə, Əli Sultanlı, Zülfəli İbrahimov və başqa görkəmli alimlər idi.

Mir Cəlal müəllim 1928-ci ildən ədəbi fəaliyyətə başlamışdı. 1934-cü ildən Azərbaycan Yazıqlar Birliyinin üzvü idi. “Bir gəncin manifesti”, “Dirilən adam”, “Gözün aydın” və onlarla başqa kitabları, очерkləri, hekayələri, novellaları ilə respublika yazıqları sırasında ön mövqələrə çıxıb, xalq arasında məşhurlaşmışdı. Xüsusilə “Bir gəncin manifesti” 40-70-ci illərdə gənclərin stölistü kitabına çevrilmişdi. Bu səbəbdən idi ki, həmin kitab, demək olar, hər il böyük tirajla nəşr edilirdi. Mən bu romanı

hələ 1940-cı ildə oxumuşdum. Böyük Vətən müharibəsi illərində onun “Vətən”, “İlyas”, “İsrafil”, “Şərbət”, “Vətən yarıları” adlı hekayələr, povestlər kitabları əl-əl gəzirdi. Mir Cəlalın əlovlı publisistikası döyüş meydanlarında vətən oğullarını, arxa cəbhədə xalqı düşmən üzərində qələbəyə ruhlandırır.

Müharibədən sonrakı illərdə Mir Cəlal ən çox yazıb-yaradan yazıq-almıbdən idi. Biz universitetdə oxuduğumuz 1945-1950-ci illərdə onun “Həyat hekayələri”, “İki rəssam”, “Yeni kəndin adamları”, “İlk vəsiqə” və s. kitabları nəşr edilmişdi. Bir sıra mühüm həyati problemlər ilk inikasını məhz onun hekayələrində, publisistikasında tapırdı. Bu əsərlərdə insan xarakterləri açılır, çətinlikləri aradan qaldırmaq, vətəni, torpağı, əməyi sevmək, xalq mənafeğini hər şeydən üstün tutmaq kimi keyfiyyətlər təbliğ olunurdu. “Söyüd kölgəsi”, “Təza şəhər”, “Yaşdırlar mən”, “Yuxu və külək”, “Yolumuz həyanadır?”, “Güləbsəyən qız”, “Kərpickəsən”, “Şəfaqdan qalxanlar”, “Silah qardaşları”, “Əsgər oğlu”, “Aqıl”, “Neyir və şər”, “Dağlar dila gəldi”, “Yaşdırlar mən”, “Ləyaqət” və s. kitabları müharibədən sonrakı dövrdə uşaqları, gənclərin tərbiyəsində, xarakterlərinin formalaşmasında, həyat proseslərinə fəal cəlb olunmasında mühüm rol oynamışdır.

Mir Cəlalın 1948-ci ildə yazdığı “İftixar” hekayəsində müəllim iyrimi il əvvəl əlifba öyrətdiyi şagirdlərin cəmiyyətdə daha qabaqçıl mövqeyə tutması arzusunun belə ifadə etmişdi: “Mən inanıram ki, sizin ictimai xidmətiniz məndən

USTAD HAQQINDA XATİRƏLƏRİM...

çox-çox olacaqdır. Bizdə həmişə belə olur: tələbə müəllimi, şagird ustanı, övlad atasını ötür". İftixarla deyə bilərəm ki, Mir Cəlal müəllimin tələbələri onun ümidlərini doğrultdular; elmdə, ədəbiyyatda, mətbuatda, ictimai-siyasi həyatın müxtəlif sahələrində ön mövqelərdə oldular. Mir Cəlal müəllimin yüksək pedaqoji məharətini xüsusi qeyd etmək istəyirdim. Bu, onun həm pedaqoji təhsilindən, həm də çoxillik müəllimlik təcrübəsindən irəli gəlirdi. Bizə Azərbaycan ədəbiyyat tarixindən mühazirələr oxuyurdu. O zaman ali məktəb dərsliləri yox idi. Mühazirələri yazmaq lazım gəlirdi. Bunu nəzərə alaraq o, mövzunu aramla, dərslük üslubunda danışar, geniş şərhlə tələbənin problemləri haşiyələr çıxarmaqla açıqlayar, hər bir tələbənin mövzunu qavramasına, mahiyyətini dərk etməsinə xüsusi diqqət yetirər, əlavə ədəbiyyat oxumağı təpşirirdi. Nəzəri mühazirələr üzrə seminar məşğələlərinə özü də gəlirdi. Füzulü poetikasının, Axundov dramaturgiyasının, Sabir satirasının xüsusiyyətləri haqqında seminarların necə qaynar, canlı keçdiyi bu gün də yadımdadır. Tələbələrin 12 nəfərinin jurnalüstikə şəbəsinə olduğunu nəzərə alaraq mühazirələrində mətbuatımızın tarixini də işıqlandırır, ədəbiyyatla mətbuatın bağlı olduğunu həmişə qeyd edirdi. Seminarlara hazırlaşarkən M.F.Axundov və C.Məmmədquluzadə haqqında topladığım materiallar sonralar onların jurnalüstikəmizin tarixindəki mövqeləri haqqında yazdığım irihəcmli elmi məqalələrdə kanma gəlirdi. Aspiranturada oxuyarkən əsas fənn kimi Azərbaycan mətbuat tarixindən minimum imtahanı verəndə Mir Cəlal müəllim də iştirak edirdi.

Mir Cəlal müəllim "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edəndə mən universitetdə ikinci kursda oxuyurdum. Müdafiə universitetin akt zalında gedirdi. Səməd Vurğun və başqa görkəmli yazıçılar da gəlmişdilər. O zaman dissertasiya müdafiəsi açıq, qızgın müzakirə, mübahisə şəraitində keçirdi. Bu müdafiə altı saatdan çox çəkdi. Ən çox tənqid edən Əkbər Ağayev oldu. O, əsərin hər bölməsinə nə isə

bir irad tutur və tez-tez "buradan belə çıxır" ifadəsini işlədirdi. Nəhayət, Səməd Vurğun da çıxış etdi. O, Ə.Ağayevə cavab olaraq bu sözləri dedi: "Qardaş, çıxardarsan çıxar da". S.Vurğun bildirdi ki, əsəri oxuyub və elmi şüaranın üzvü olsaydı, ona yekdilliklə səs verərdi. Əsər, həqiqətən, böyük qiymət alıb, elmi şüra üzvləri tərəfindən təsdiq edildi.

1948-ci ildə professor adına layiq görülən Mir Cəlal müəllim universitetdə Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasına 1960-cı ildən başçılıq edirdi. O, Azərbaycan nəsrinin sanballı əsərlərini yaratmaqla yanaşı böyük elmi-tədqiqat işi görür, ədəbiyyatşünaslığın elminə böyük töhfələr verirdi. Onun seçilmiş əsərləri dəfələrlə iki, dörd, altı cildə buraxılmışdır. "Füzulünün poetik xüsusiyyətləri", "İnsanlıq fəlsəfəsi", "C.Məmmədquluzadənin realizmi", "Gülüş bədi silah kimi", "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı", "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları", "Klassiklər və müasirlər", "Dahi söz ustadı" dərslük və monoqrafiyaları, mətbuatda çox sayda dərc olunmuş ədəbi-tənqidi məqalələri Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına böyük kömək göstərmişdir.

Mir Cəlal müəllimin ömrünün müəyyən hissəsi mətbuatda keçmişdir, həmişə qəzet və jurnal redaksiyaları ilə sıx bağlı olmuşdur. Mən "Azərbaycan gəncləri" və "Kommunist" qəzetlərində işləyərkən tez-tez bu redaksiyalara gələrdi və həmişə xatırladardı ki, o, vaxtilə "Kommunist" qəzetində şöbə müdiri, "Gənc işçi" qəzetində məsul katib işləmişdir. 1954-cü ildə "Kənd həyatından yazılan əsərlər haqqında bəzi qeydlər" adlı məqalənin "Ədəbiyyat qəzeti"ndə və "Azərbaycan jurnalistikasının banisi" adlı məqalənin isə "Azərbaycan" jurnalında dərc olunması üçün rəy verməsini də heç vaxt unutmaram.

Mir Cəlal müəllim xeyrixah, öz köməyini heç kəsədən əsirgəməyən, öz gözəl insani keyfiyyətləri ilə qəlbləri rıqqətə gətirən böyük bir şəxsiyyət idi. Öz əsərləri və nəcib əməlləri ilə həmişəyaşar bir ustad kimi gələcək nəsillərə də örnək olacaqdır.

Dedim şeir yazım ona,
Sonra gördüm yox,
Doğrusu, yamanca zor
bir işdir bu!

Zeynal Xəlil

Mən Mir Cəlalı əvvəllər bir ədib, yazıçı, tənqidçi kimi, bir az sonra bir müəllim, ustad kimi, daha sonralar isə dost, sırdaş və insan kimi tanıdım və bu tanışlığı iki yerə bölmək olar: qiymətli tanışlıq, bir də əməkdaş tanışlıq. Bu iki mərhələnin hər birinin özünəməxsus gözəllikləri, orijinallıqları, təkrarsızlıqları vardır.

Orta məktəbdə oxuyan vaxtlar onu yalnız kitablardan, əsərlərdən tanıyırdım və onun barəsində tamam ayrı fikirdə idim. Yəni hələ həyatın bərk-boşunu görməmiş bir şəxs kimi mən özüm xəyalımda bir Mir Cəlal obrazı yaratmışdım. Bu obrazı bir rəssamın yaratdığı portret-xalçaya bənzətərk, onun ipi, ilmələri, toxumaları, onların rəng çalarları sanki bir xəyal, fantaziya, qeyri-maddi bir məfhumdan – anlamdan yaranmışdı. Bu portret olduqca zərif, süslənmiş, əzizlənmiş, hər ilməsinə zər-ziba toxunmuş, kəpənək qanadındakı zərifliyi və əlvan rəngləri xatırladan, bəlkə də, əllə toxunulmaz, idrakla qavranılmaz, gözə görünməz, ən ulyi, ən gözəl, ən qüdsi bir zirvə kimi təsəvvür olunurdu. Yadımdadır, orta məktəbin dərsliklərində bütün yazıçılar kimi Mir Cəlal müəllimin də şəklini verirdilər və

məşhur "Bir gəncin manifesti"ndən bir parça çap olunurdu.

Mən həmin parçanı oxuyandan sonra və əsəri bütövlükdə əldə etməkdən ötrü birbaşa kitabxanaya müraciət etmişdim.

"Düş aşağı deyirəm!" (osor ilk variantlarında belə başlanırdı – C.A.) ifadəsi ilə başlayan bu gözəl əsər məni ahənərbə kimi özünə elə cəlb etmişdi ki, bir neçə gün yalnız onu mütləq etməklə məşğul olmuşdum. Əsərdə məni ən çox cəlb edən obraz balaca Bahar olmuşdu. Hətta indi, yaşımın bu vaxtında da Baharla müəllimin taleyi arasında, ədibin orta məktəbdən duyğularında həkk olunmuş portreti arasında nə isə bir oxşarlıq, yaxınlıq hiss edirəm. Qəti fikirdəyəm ki, Bahar surətinin təmsalında minlərlə Baharlarla yanaşı Mir Cəlal, bəlkə də, daha çox özünü ifadə etmişdir. Bahar ədibin ilk poetik yavrusu, gözünün ilkin odu, ilkin ovu idi. Əsər boyu Baharın adı çəkilən sətirələr şeir misralarını xatırladır, melodiya kimi səslənir. Bu obrazla bağlı səhifələrin hamısında istisnasız olaraq nəsr şeiriyyəyə çevrilir. Görünür, elə buna görə də sonralar sevimli müəllimin yarıdıcılığı barədə məqalələr yazanda da, həmin hissələr məni heç vaxt tərk etməmişdi.

Mən ədibin əsərləri haqqında mühakimə yürüdərək, onun şəxsiyyəti ilə bu əsərlər arasında bir doğmaliq, yaxınlıq da duyuram. Onun üzündə həmişə xoş bir təbəssüm, nə isə qeyri-adi bir nur, şəfqət örtüyü var idi. Bu

xüsusiyəti mən hələ o zamanlar, yəni 27-28 il bundan əvvəl, onun mühazirələrini dinlədiyim ilk günlərdən müşahidə etmişdim. Duzlu, şirin və monal, sağlam bir gülüşlə, günəş hərəkəti ilə dolu əsərlərini sevä-sevä oxuduğum, özümün uşağ təsəvvürümdə istədiyim şəkildə canlandırdığım sevimli ədibin indi üzünü görür, səsinə eşidirdim. Sıralar arasında yavaş-yavaş yeriyərək hərdən bir dayanırdım deyən deyən dediyi "ədəbiyyat ədəb təzadlı hisslər, duyğular keçirirdim.

Yadımdadır, bir dəfə universitetdə "Azərbaycan romanının yaradıcılıq problemləri" mövzusunda keçirdiyimiz müzakirədə gənclərdən biri hissə qapılıraq ötkəncəsinə kənd mövzusunda yazılmış bütün romanların üstündən asanlıqla xətt çəkdi. O zaman müzakirəyə yekun vuran Mir Cəlal bir xalq məsələni həmin gənçə lap yerində xatırladı: "Mənbəyə bir qəpik xərci çıxmayan elə zənn edər ki, göbələkdir, yerdən baş qaldırır".

Mir Cəlal həmişə müstəsnaıqdan, təmtəraq və uydurmadan saqınaraq mümkün olduqca təbii, adi hadisələri qələmə alır ki, bu da onun əsərlərinin həyatla yaxından səsleşməsinə təmin edən bir amil kimi üzə çıxır. Ədib özü bir dəfə belə bir maraqlı əhvalat danışdı: "Müharibənin ağır günlərində respublikamızın kəndlərindən bir nəfər qoca kişi yanıma gələrək mənə dedi ki, son mənim oğlumun yaxşı tanıyırsan. Çox təvəqqe edirəm, onun indi harada olduğunu, nə etdiyini öz dilinlə mənə danışasan. Mən çox and-aman elədim ki, əmi, sizin oğlunuzu mən haradan tanıya bilərəm, mən birdən-ikidən sizi, yaxud oğlunuzu görmüşəmmi? Onda qoca qoltuq cibindən qat kəmiş, oxunmaqdan sürtülmüş, bəzi yerlərinin yazısı getmiş bir qəzet çıxaraq dedi: "Budur, burada yazıbsan ki!" Mən işin nə yerdə olduğunu anlayaraq qocaya ürək-dirək verib yola saldım. Doğrudan da, həmin qəzetdə mənim cəbhə həyatından bəhs edən bir hekayəm dərc olunmuşdu. Orada

təsvir olunmuş gənç döyüşçünü qoca öz oğlu bilməmişdi".

Mənim Mir Cəlal müəllimlə tanışlığımın bütün mövcudluğu ərzində belə qərara gəldim ki, istedadlı adamlar heç zaman paxıl olmur, dargöz olmur, əksinə, onlar adamların hamısını istedadlı hesab edirlər. Yadımdadır, bizim tanıdığımız adamların ən zəif, bilik, düşüncə etibarlı ən miyanəsi barədə belə Mir Cəlal müəllimin fikri belə idi: "Qardaş, mən sənin qələminə bələdəm, dissertasiya işini niyə tamamlamırsan?" Xüsusilə, namizədlik dissertasiyalanna Mir Cəlal müəllimin özünün ayrıca münasibəti var idi. Elə ki, gördüdü biz düşmüşük dissertantın üstünə, bunu düzəlt, bunu belə et, bunu elə et və s., dərhal işə qarşar və deyərdi: "Ə, nə düşmüşüz bu yazığın üstünə! Namizədlik elmin ilk addımıdır, əyər-əskiklərin olması təbiidir. Doktorluq başqa. Onda nə qədər istəyirsiniz, qılınıcnızı siyirərsiniz".

Mir Cəlal müəllim elmi ümumiləşdirməni çox sevərdi; başqalarının aylarla, bəzən hətta illərlə gələ bilmədiyi elmi nəticəni bir söhbət əsnasında müvafiq bir məqamda, elə asanlıqla, elə inam və məntiqlə ifadə edərdi ki, biz, onun həmkarları, keçmiş tələbələri, onun müdrəkliyinə heyran qalardıq.

Onu təəccübləndirmək mümkün deyildi. Bir də gördüdü ki, bir münasibətlə dərindən-qabıqdan çıxan, özünün "elm-ürfan əhli" olduğunu sübuta çalısan bir gənç haqqında bircə kəlmə ilə elə bir həqiqəti ifadə edirdi ki, həmin şəxs çətin ki, bir də tələbbürə, lovğalığa qapılınsın. Mir Cəlal müəllim öz tələbələrinə və ümumiyyətlə, həmkarlarına bir tənqidçi, ədəbiyyatşünas kimi bir məramı yorulmadan təbliğ edirdi: "Yazıçı nədən yazıb, nəyi yazıb, yox, necə yazıb problemini ön plana çəkmək lazımdır". Hətta Mir Cəlal müəllim bu fikirdə idi ki, heç də bütün şair, nəsir və dramaturqların hamısının ədəbi irsi sənətkarlıq dissertasiyasının mövzusu ola bilməz.

"Qardaş, hər hansı yazıçı sosioloji, ideoloji, məzmun aktuallığı, problematika mü-

sirliyi nöqtəyi-nəzərindən nə qədər məqbul sayılsa da, poetika, sənətkarlıq baxımından qüsurlu görünə bilər. Elə şəxsiyyətlərin sənətkarlığından doktorluq yazmaq lazımdır ki, onun bədii irsi kimi sənətkarlıq sirləri də əzəmətli olsun, ədəbi məktəb səviyyəsinə qalxması olsun. Məs., Nizami, Füzuli, C.Məmməd-quluzadə, M.Ə.Sabir və i.a. Çünki onların poetikasını öyrənməyin özü hər hansı bir mərhələnin sənətkarlığı, onun dövründə yaşamaş onlarla yazıcının da sənətkarlığını öyrənmək deməkdir".

Mir Cəlal müəllim filoloji təhlildə konkretliyi çox sevirdi. Bədii materialla təsbit olunmayan, söylənilən mülahizələrin illüstrasiyasını lazımcına verməyən tənqid haqqında onun fikri həmişə mənfii idi. Bu, ondan irəli gəlirdi ki, ədib o zamankı tənqidəki difiramları çox görmüşdü, qarazlı tənqidləri çox eşimşdi. Belə hallarda o çox əsəbilik keçirər və deyərdi ki, gedək

dərsimizi deyək, qardaş, bu cəfəngiyati o yana at! Mir Cəlal müəllim qalızliyi, elmi hoqqabazlığı, "dəridir, ona görə də çətin qavranılır" deyənləri əsla sevməzdi və deyərdi: "Qardaş, bunu adam dilində de, görüm, nə deyirənsən".

Bir dəfə nə münasibətlə Mir Cəlal müəllim dedi ki, "qardaş, bizim bəzi yazıçılar Səmədin sağlığında deyirdilər ki, guya onların şöhrətlərinə Vurğunun istədatı, nüfuzu mane olur. Guya o olmasa, çoxlu bayraqdarlar çıxıb Azərbaycan şeirinin bayrağını yüksəklərə qaldırarlardı. Bəs nə oldu? Səməd düz neçə illərdir dünyasını dəyişib, bəs bu müddətdə necə oldu ki, bir yazıçı meydana gəlib, o yerdə qalmış bayrağı qaldırmadı? Qardaş, bunların hamısı boş söhbətlərdir. Səməddən sonra neinki bir nəfər, hətta bütün yazıçıların hamısı da yığılsa, Səmədin poeziya bayrağını qaldıra bilməzlər, çünki Səmədi. Mirzə Cəlil demiş, zamana özü yaratmışdı".

Təhsin Mütəllibov

XATİRƏ YADİGARLARI

Göndük xatirələri getdikcə daha kövrək və nisgilli olur. Bu anmalarda əziz müəllimlərimizin xüsusi yeri vardır. Unudulmaz tələbək illərini xatırlayanda müdrik, nurlu müəllimlərimizin, bizim üçün bir növ doğmalaşmış simaları hafizəmizdə canlanır, bizi bir də o nağıllı illərə aparır...

Müəllim sandan bizim nəslin bəxti gətirmişdi. Əllinci illərdə universitetdə (o vaxt respublikada birco universitet vardı) elə ustad alim-pedaqoqlar pleyadası çalışırdı ki, onların əksəriyyəti dedikləri elmi kursların, fənlərin bilavasitə yaradıcıları idi. Mir Cəlal müəllim də bu kəhkeşanın ən parlaq ulduzlarından idi.

Mir Cəlal müəllim hər şeydən əvvəl çox orijinal və güdrətli bir pedaqoq idi. O, təbiəti, davranışı və əməlləri ilə tələbələrə iyrətli, təsirli örnək idi. Aspirant olanda da, müəllim kimi bir yerdə işləyəndə də hər bir fikrimizi, hərəkətimizi yerində "redaktə" etməyi unutmazdı. Höyətə, yaradıcılığa böyük amallarla, müqəddəs ideyalarla baxardı və tələbələrə də bunu təlqin edirdi.

Görkəmli sənətkarlarda çox zaman böyük şəxsiyyətlə böyük istedadın vəhdəti, qovuşuğu özünü göstərir. Onların hər bir əsərində fərdi təbiətin təzahürü qəbəri nəzərə çarpır. Mir Cəlal müəllimin zahiri görkəmində də, danışığında da, elmi və bədii əsərində də sadəlik və səmimiyyət çox güclü idi.

Vəzifə, şöhrət üçün şəxsiyyətini xırdalaynarlardan zəhləsi gedərdi. Bir dəfə keçmiş

Marksizm-Leninizm İnstitutunun qarşısından keçirdik. Vaxtilə Mərkəzi Komitədə yüksək vəzifədə olmuş bir nəfər oradan çıxdı və salam verdi. Mir Cəlal müəllim üzünü yana çevirib, onun salamını almadı. Soruşdum: "Mir Cəlal müəllim, sizdən çıxmayan iş, nə əcəb belə?" cavab verdi ki, qardaş, vaxtilə bu adam "yuxarılarda" olanda elə gəzirdi ki, elə bil şiş udub, salamı da minnətmən alardı. İndi işdən çıxardılar, quzuya döndü. Yadına gəlirni, kafedramızın kitabı çıxanda bu adam nə qədər əngəl törətdi. Heç elə bil məni tanıyırdı. İndi də o, salam verir, mən almıram.

Danılmaz həqiqətdir ki, bizim alimlərin, yazıçıların və ümumən ziyalıların taleyi çox vaxt vəzifə məmurlarının onlara şəxsi münasibətindən asılı olmuşdur. Mir Cəlal kimi böyük sənətkar xalq yazıçısı adına layiq görülmədi. Mir Cəlal kimi ustad alim akademiyanın heç müxbir üzvü də ola bilmədi.

Əslində cəmiyyətimizi tanıyandan həmişə ziyalını nəzarət altında, töhmət və danlaqda görmüşdüm. Sürgünlər də, təqiblər də, qərar və qətnamələr də hamıdan çox ziyalının payına düşübür. Ən möhnətkeş, əzabkeş və ehtiyac-la yaşayan da həmişə o olmuşdur. Ağillı ziyalının ayıq şüuru, məntiqli, kəsarlı sözü həmişə vahimə, təlaş doğurmuş, onu mümkün qədər cəmiyyət işlərindən təcrid etmək ənənəsi yaranmışdır. Xüsusi işbazlıq bacarığı olan kommersantlar və vəzifəpərəst çinovniklər təbəqəsi isə həmişə cəmiyyəti xımrı-xımrı sökərək,

zəhmətə qatlaşmadan ortada yeyib, kənarında gəzmiş, cəmiyyətin əsl səfasını görmüşlər. Bir dəfə Mir Cəlal müəllim filarmoniya ilə üzvbüz uca binanı göstərüb vaxtilə Mərkəzi Komitənin orada yerləşdiyini, gecələr görkəmli ziyalıların oraya çağırılmasını və sonra həbs olunmasını danışdı. Dedi ki, hər səhər şəhərdə yeni adamların dünən "gətməsi" barədə xısın-xısın söhbətlər danışıldı və hər kəs özünün bugünkü aqibətini böyük səksəkə ilə gözlərdi... Mir Cəlal müəllim fikirlərini birco cümlə ilə belə yekunlaşdırdı: "Otuz yeddini görəndən qoçaqlıq, kişilik gözləmək çətindir". Əlbəttə, burada hiddətdən, kadardən yaranan bir mübaliğə də vardı. Hər halda, o vaxtların vahiməsi sonrakı illərdə də ağır təzyiqini mükəmməl göstərdi.

Tələbək illərində müəllimlərimizdə də, bizdə də elmə, təhsilə möhkəm bağlılıq, böyük həvəs və hörmət var idi. Müəllimlərimiz o vaxtlar şəhərdə ən nüfuzlu adamlardan sayılırdı. Mənəvi ucalıq, obyektivlik, elmin, təhsilin əsl fanatik təəssübkeşliyi onlar üçün səciyyəvi idi. Biz aspiranturada saxlayanda nə haralı olduqumuzla maraqlanırdılar, nə də valideynlərimizin maddi vəziyyətilə. Ən başlıcası isə cəmiyyətin özündə elmə, alimə qiymət və hörmət var idi!

Mir Cəlal müəllim aspirantlarına və kafedranın gənc müəllimlərinə xüsusi qayğı göstərərdi. Hər bir dərdinə, fikrinə şərik olardı. İndi hər dəfə Mir Cəlal müəllimin evlərinin qarşısından yolum düşəndə evyanlarına böyük həsrətlə boylanıram. Axi, çoxumuzun, necə deyərlər, ömrünün bir parçası o evdə qalmışdır. Tez-tez gedərdik onlara... Hər dəfə də bizi böyük mehribanlıqla qarşılardılar. Bütün ailə üzvləri ilə qaynayıb-qarışmışdıq. Biz bu evə doğma ocaq kimi baxırdıq. Nə vaxt getsəydik, evin ən ləziz nemətləri stola düzülərdi, bir ailə kimi böyük mehribanlıqla oturub dərdləşərdik, məsləhətləşərdik. Duzlu-məzəli söhbətlər də az olmurdu... Məqalələrimiz və dissertasiyalarımız barədə Mir Cəlal müəllimdən məsləhət alardıq, ədəbiyyata və mədəniyyətə aid söhbətlərimiz, mübahisələrimiz olardı. Bir

Mir Cəlal

sözə, Mir Cəlal müəllim bizim elmi-pedaqoji yetkinləşməyimizə böyük diqqətlə, qayğı ilə yanaşardı. Təsədufi deyildir ki, bu gün universitetdə məhz Mir Cəlal məktəbini təmsil edən müəllimlər çoxdur və onlar unudulmaz ustadlarının ənənələrini davam etdirirlər.

Mir Cəlal müəllim bilirdi ki, mənzil problemi gənc müəllimlərin ən böyük nigarancılığıdır və tez-tez bu məsələ ilə maraqlanırdı. Bir gün Mir Cəlal müəllimlə gətdim. O, gəniş, gözəl evyanlarında aylaşib durubla Nargin adasına tərəf baxırdı. Görüşdük, salamladıq, Mir Cəlal müəllimin ilk sözü bu oldu ki, "Təhsin, nə oldu, ev aldın, ya yox? Bax, nə deyirəm, mikrorayon-zad istəmə, ev alırsan əmöllü-başlı yerdə, mərkəzdə olsun. Belə bir evyanı da olsa, lap yaxşı olar".

Dedim ki, ay Mir Cəlal müəllim, heç mikrorayonda da ev verən yoxdur. Sonra zarafatla keçərək əlavə etdim: "Mənə belə bir evyan versəydilər, elə bəs elərdi, heç evini istəmirəm. Mir Cəlal müəllim güldü: "Heç bilirsən bu evyanı alınca nə qədər dava-dalaş görmüşəm, əsəbilik keçirmişəm? Bir də Təhsin, düzdür, istər alim olsun, istərsə də yazıçı, rahat ev lazımdır, yaxşıdır. Ancaq mən ən yaxşı əsərlərimi içərişəhərdə bir kiçik mənziləndə, orada yazmışam. Yəni əsər yazmaq üçün ev məsələsi əsas səbəb ola bilməz. Danışma, sənə də gec-tez ev verəcəklər".

Bu söhbətdən bir neçə gün sonra Bakı Sovetinin qarşısından keçirdik. Mir Cəlal müəllim ayaq saxladı: "Sən heç bura girmisən?" Dedim: "Nəyə görə?" Mir Cəlal müəllim təəccübləndi: "Necə nəyə görə? A kişi, evi elə burada verirlər də. Axi buradakılar nə bilsin ki, sonin evini yoxdur. Gir içəri, aç sədrin qapısını, denən ki, qardaş, mən elə bu qonşuluqdakı universitetdə müəlliməm, özümün də evim yoxdur. Gör sənə üçcə günə yaxşı bir mənzil verirlər, ya yox". Dedim: "Mir Cəlal müəllim, məni sədrin yanına buraxan kimdir? Camaat günlərlə sübhən bu qapını kəsir, içəri düşənlərin də çoxu elə əliboş qayıdır. Məndə o səbir nə gəzirdi, gəlmiş, nəvəbələrdə nəhaq vəziyyət. Universitetdə ev

növəsi gözləyirəm, nə vaxt verərlər, alaram". Mir Cəlal müəllim başını yellədi: "Hə, sonda ki bu üz var, elə növbəni gözlə".

Məsələ ondadır ki, Mir Cəlal müəllimdə keçmişdə ziyalıya, müəllimə olan böyük ehtiram təsəvvürü qalmışdı. Onun fikrincə universitet müəlliminə hər barədə xüsusi qayğı və ehtiram olmalı idi, mənzilin də ən yaxşısı ona verilməliydi.

Əslində Mir Cəlal müəllim davranışı ilə, hərəkətləri ilə bizi müəllim kimi tərbiyələndirirdi. Təzəcə müəllimliyə başlamışdım. Bir dəfə Mir Cəlal müəllimlə universitetin bufetində nahar edəsi olduq. Yeməkləri alan kimi mən dərhal əlimi cibimə atdım. Mir Cəlal müəllim mənə çəpəli bir nəzər yetirib sakitcə, amma qətiyyətlə dedi: "Təhsin, yadında saxla, mən olan verə də bir də əlini cibinə salma". Özü yeməyimizin pulunu verdi. Bəlkə də, bu kiçik detallardır, amma çox ibromatızdır və mənalıdır, əhəmiyyətlidir.

Mir Cəlal müəllim tələbələrə də çox qayğıkeş idi. Təqəüdlərinə qiymətdi, kasıb uşaq görəndə vəziyyətini soruşardı, halına qalardı. İmtahan vaxtı da demək olardı ki, yalnız "yaxşı" və "əla" qiymətlər yazardı. O, bir neçə dəfə gileylənmişdi ki, imtahan qiymətləri ilə təqəüdləri əlaqələndirilməsi düzgün deyildir. Deyirdi, axı mən "kafi" ya "qeyri-kafi" yazsam, uşaqların təqəüdlərini kəsəcəklər. Mənim də əlim gəlmiş ki, onlara bəis olum, ona görə də bir az yüksək qiymət yazıram.

Aspirantlıqda da, müəllim olanda da Mir Cəlal müəllimin imtahanlarında assistent, demək olar ki, həmişə mən olardım. İmtahani da bir az gec, saat 10-da başlayardı. Bir gün adəti üzrə saat 10 üçün gəldim, gördüm Mir Cəlal müəllim artıq imtahani başlayıb və bir neçə tələbəni də yola salıbdır. İmtahan vərəqəsinə göz gəzdirdim, gördüm orada "kafi" də var, "qeyri-kafi" də. Soruşdum: "Mir Cəlal müəllim, axı siz uşaqlara həmişə yuxarı qiymət verərdiniz, bu gün xeyir ola?" Mir Cəlal müəllim bir az da əsəbi halda dedi: "Düz deyirsən, həmişə güzəşt eləmişəm, qıymamışam. Amma srağagün dahlizdən ke-

çirdim, görürəm bu qrupun uşaqlarından biri o birinə deyir ki, ay avam, Mir Cəlal müəllim yaxşı müəllimdir, onsuz da hamıya "yaxşı" və "əla" yazacaq, sən get sonrakı imtahana hazırlaş, onu oxu, hansı müəllim xatakdir, ondan qorxmaq lazımdır. Qardaş, görünür, bunlar hamısı mənim hörmətimə düz başa düşmüş. Yaxşı deyiblər ki, qılınc müsəlmanıyıq. İndi mən də bilməyəndə yuxarı qiymət yazmıram. Qoy o biri qruplar da, gələnlilər də getsinlər mənim fənnimi yaxşı öyrənsinlər". Amma bir az keçdi, Mir Cəlal müəllimin hirsli soyudu, yerdə qalanlara yenə də yüksək qiymətlər yazdı. İmtahanın sonunda qiymətlər vərəqəsinə baxaraq dedi: "Amma hirsli vaxtına düşdü, bu binovalara, deyəsən, nəhaq aşağı qiymət yazdım. Kəsirlərə deyərsən ki, göndəriş alıb təzadən gəlsinlər".

Mir Cəlal müəllimin pədaqoji fəaliyyətində, heç şübhəsiz, onun yazıçılıq təcürbəsini də təsiri böyük idi. Axı o, müasir ədəbiyyatımızın özül daşlarını qoyan, onun magistral istiqamətini müəyyənləşdirən və professional cəhətdən bu gün də gözəl örnək olan sənətkarlar nəslinin qüdrətli nümayəndəsidir. Öz zamanlarının – yaxın tariximizin səsinə, nəfəsinə, taleyinə, tarixinə sənət dilində məharətlə yadigarlaşdırın bu sənətkarlar nəslinin xidməti çox böyükdür.

Mir Cəlalin "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab", "Yaşdırlarım", "Yolumuz hayandır?" kimi povest və romanları həm mövzuda, həm də forma-üslub etibarilə çox rəngarəng və zəngin olan hekayə yaradıcılığı ədəbiyyatımızın ölməz yadigarlarıdır.

Mir Cəlal müəllimin bir əlim kimi özünə məxsus daqiqə təhlil-tədqiq üslubu var idi. Aydın və dərin təkəkkür-mühakimə tərzli, lakonik və sərrast ifadə üslubu, yeni, orijinal nəticələr, proqnozlar vermək məharəti onun elmi fəaliyyətində çox səciyyəvi idi. "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri", "Füzuli sənətkarlığı", "C.Məmmədquluzadənin realizmi haqqında", "Gülüş bədii silah kimi", "Klassiklər və müasirlər" kitabları, ədəbiyyat tarixi kitabla-

rındakı hissələri filologiyamızın klassik nümunələrindəndir. Mir Cəlal müəllimin elmi xidmətlərindən bəhs edərkən bir neçə nəslə təmsil edən alimlərin, müəllimlərin yetkinləşməsi yolundakı böyük zəhmətini də unutmamaq olmaz. Qırx beş ilə yaxın bir müddətdə universitetdə gənc filoloqların yetişməsinə böyük əmək sərf etmiş, onlarla elmlər namizədi və doktoru hazırlamış Mir Cəlal müəllimin pədaqoji xidmətləri böyükdür.

Mir Cəlal müəllim adi söhbətdə də, yazıda da son dərəcə lakonik və daqiq idi. Bir dəfə Ə Haqverdiyevin xalq həyatını, adət-ənənələrini, milli psixologiyasını gözəl bilməsindən söhbət düşmüşdü. Mir Cəlal müəllim söhbəti birçə tutarlı cümlə ilə yekunlaşdırdı: "Haqverdiyev bir növ canlı Azərbaycandır, yeriyən Azərbaycandır". O, fikrin aydın və sadə ifadə tərzini elmdə və bədii yaradıcılıqda vacib sayırdı. Xüsusilə gənclərin üslub əlləməliyindən əsəbiləşirdi: "Qardaş, bunlar belə hoqqabazlıq, görəsən, haradan öyrənilər? Əsərdə gərək fikir aydın və daqiq olsun. Bunların fikirləri elə dolaşıqdır ki, qələmə alanda da çətinlik çəkilir. Mirzə Cəlil kimi o zaman xalqa yaxın olan ədəb tapmaq çətinidir, amma onun qədər asan, sadə, təbii yazan da yox idi. Bəs bu cavanlar niyə ədəbiyyatımızı, mədəniyyətimizi pis öyrənirlər, görüb-götürmürlər? Bəzi cavan alimlərin də əsərini oxuyanda, ya da özünə qulaq asanda, görürsən, sözübdən bu çıxır ki, elə hər şey mənəndə başlayır. A bala, bəs sənəndə əvvəl yazıb-poanlar harada qaldı?"

Mir Cəlal müəllim bədii təhkiyədə, bəlkə də, C.Məmmədquluzadə ənənələrinin ən gərəkli təmsilçisi idi. Uzunçuluqdan, yersiz təfsilatdan zəhləsi gedərdi. Yenicə çap olunmuş, bədii cəhətdən zəif olan qalın bir romanı vərəqləyirdi. Özünəməxsus kinayəli bir yumorla dedi: "Məndə ixtiyar ola, belə müəllifi qabaqcadan çağırıb alacağı qonoran soruşaram, pulunu artıqlamasıyla verərəm və deyərəm ki, qardaş, camaata yazığın gəlsin, bunu çap elətdirmə, ya da yarıbayarı ixtisar elə. Axı

belə uzunçuluqla, zorla ədəbiyyat yaranmaz. O pul ki, bəzən istedadsız adamlara tökülür, söyüd ağacına xərclənsəydi, indi bar vermişdi".

Mir Cəlal müəllim çox ailəcanlı idi, qohumcanlı idi. Övladları ilə haqlı olaraq fəxr edərdi. Bir dəfə Nizami muzeyinin yanında o vaxt şəhərdə təza peyda olmuş "QAZ-24" maşınına diqqətlə baxıb dedi: "Yaxşı maşındı bu "Volqa"lar. Mən də maşınımı dəyişib bunun qarşısında alacağam. Axı mənim dörd oğlum dördü də əla maşın sürür". Dedim: "Mir Cəlal müəllim, sizin ki, üç oğlunuz var. Dedi: "Yox, qardaş, mənə uşaqlarımın sayını öyrədirəsən? Dörd oğlum var, dördü də yaxşı maşın sürür. Dedim: "Vallah, Mir Cəlal müəllim, sizin üç oğlunuz var".

Dedi: "Gəl sayaq. Bax, biri Arif, biri Hafiz, biri Aqil..." Burada Mir Cəlal müəllim dayanıb, fikirləşməyə başladı. Dedim: "Gördünüz, oğlunuz üçdür". Dedi: "Yox, qardaş, dördüdür, dayan, bu saat onu da deyəcəyəm. Birdən əlavə etdi: "Hə, tapdım, Cümşüdd yadından çıxmışdı". Dedim: "Mir Cəlal müəllim, axı Cümşüdd sizin bacanağınızdır". Dedi: "Təfəvütü yoxdur, elə əvvəldən mən onu da özümə oğul bilməmişəm. Deyirəm axı, dörd oğlum var, sən də deyirsən ki, yox üçdür".

Bütün bunlar təbii ki, Mir Cəlal müəllimin təbiətinin özünəməxsusluğundan irəli gəlirdi. Mir Cəlal müəllim adi davranışında da, elmi və bədii yaradıcılığında da təkrarsız və orijinal idi.

Uzun illər Mir Cəlal müəllim universitet ədəbiyyatçılarının ən böyük xeyirxahı, ən yaxın məsləhətçisi olmuşdu. İndi onun tələbələri öz tələbələrinə yer gəldikdə unudulmaz müəllimləri haqqında xatirələr danışır, onun həyat və yaradıcılıq yolunu ibrətli bir nümunə kimi gənc nəslin yaddaşına tapşırırlar... Ümid etmək olar ki, bu xatirələrə Mir Cəlal müəllimin nurlu siması, pak, bütöv şəxsiyyəti və vətəndaşlıq əməlləri barədə zəngin, unudulmaz təsəvvür yaradacaq, onu hələ neçə nəslin qiymətli müəlliminə, məsləhətçisinə çevirəcək, ürəklərdə, hafizələrdə yaşadacaqdır...

BÖYÜK NASİR, QÜDRƏTLİ ALİM, GÖZƏL İNSAN

Son dərəcə qayğıkeş, işıqlı insan olan Mir Cəlal müəllimi yaxından görmək, dinləmək arzusu mənə hələ orta məktəbdə ikon baş qaldırılmışdı. Tale elə gətirdi ki, mən 1950-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin əyani filologiya fakültəsinə qəbul olundum. Düz iyirmi səkkiz il (böyük ustadın vəfatına – 1978-ci ilə qədər), demək olar ki, hər gün, Mir Cəlal müəllimi yaxından gördüm, səsinə eşitdim, duzlu, məzali söz-söhbətinin canlı şahidi oldum.

Mir Cəlal müəllim bizi “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları” fənnindən dərslər deyirdi. 50-ci illərin gəncləri, xüsusilə filoloq tələbələr yaxşı xatırlayırlar ki, Mir Cəlal müəllim o dövrün alim ziyalılarından, ali məktəb müəllimlərindən, eləcə də Azərbaycan yazıçılarından bir çox cəhətlərinə görə fərqlənirdi. Sürətli, iti danışığı, hərəkətləri yox idi. Sakit, aramla, səbir və təmkinlə danışardı. Mühazirələrini də sadə, aydın bir üslubda qurardı. İbarəli cümlələrdən, terminçilikdən xoşu gəlməzdi. Həmişə deyərdi ki, “fikir, təfəkkür aydın, sadə olduğu kimi, yazı da, danışığı da, mühakimə də sadə, aydın və təsirli olmalıdır”. Güclü məntiqi, zəngin təcrübəsi, dərin yaddaşı, iti müşahidəçiliyi vardı. Savadlı, təşkilatçı tələbələri, ziyalıları çox sevirdi. Elmə, sənətə, eləcə də gəncliyə olan böyük qayğıdan, dərin hörmət və məhəbbətdən irəliləyən güclü prinsipliliyi, ardıcıl tələbkarlığı vardı. Hamı onu çox sevdiyi, hörmət etdiyi üçün mühazirələrinə böyük

həvəslə gəlirdi. Sadə, təmkinli olduğu qədər də dərin, tələbkar bir insan idi. İncə, zərif yumoru ilə hamını heyran edirdi. Bəzən əsəbi halları, gərgin anları olsa da, narahatçılığını çox zaman bürünməzdi. İnsanı həmişə yaxşı tərəfdən görməyə çalışardı. Son dərəcə ədalətli, pak olduğu üçün hamını özü kimi görmək istəyirdi. Maraqlı və məzmunlu kafedra iclasları aparmağı vardı. Əvvəla, kafedra üzvlərini bir-bir dindirər, vəziyyətləri, güzəranları ilə maraqlanar, sonra yekun sözünü deyərdi. Bir dəfə aziz dostumuz, unudulmaz Firidun Hüseynovdan soruşdu: “Firidun, harada yaşayırsan, evin haradadır?” Firidun müəllim dedi: “Mir Cəlal müəllim, 7-ci mikrorayonda yaşayıram, bu evi də çox çətinliklə almışam”. Mir Cəlal müəllim özünəməxsus bir tərzdə: “Qardaş, çox uzağa gedib çıxmısan. Get mənim adımdan, kimdi o mənzil verən, ona də ki, sənə universitetin yaxınlığında, bu aralarda ev versin”. Günlərin bir günü Mir Cəlal müəllimi qəbul imtahanlarına saxladılar. Bir abituriyentin cavabından Mir Cəlal müəllimin xoşu gələr. İmtahan gedişi zamanı hal-əhval tutduqdan sonra abituriyentə deyər ki, sağ ol, yaxşı danışdın, səni filfaka qəbul elədim. Hamı yaxşı bildirdi ki, ali məktəblərə Mir Cəlal müəllimin dediyi kimi qəbul etmirdilər. Amma Mir Cəlal müəllim bir şeydə haqlı idi. O, filfaka ədəbiyyatçı tələbə qəbul edirdi. Aspirant və dissertantlara həmişə sözü o olardı ki, “qardaş, gecikmə, yaz gətir, yeridək getsin”.

Mir Cəlal müəllim gənclərin arasında olmağı çox sevirdi. Xoşbəxtlikdən də kafedra üzvlərinin çoxu gənclər idi. Hamıya mövzu vermişdi. Əksəriyyətinin də elmi rəhbəri özü olardı. Kafedra müdiri olduğu müddətdə Mir Cəlal müəllim, demək olar ki, bütün XX əsri tədqiqatə cəlb etdi. Əyani aspiranturada oxuyurdum. Bir gün Mir Cəlal müəllimə dedim:

– Aspirantlığımın ikinci ayı tamam olur. Hələ də mövzumu yoxdur. “Qardaş, çox gecikmişəm”. Sonra Firidun müəllimə müraciət etdi: “Niyə bu vaxtaca mövzu verməmişəm?”. Dedim ki, axı mövzu kafedrada, sonra isə fakültədə təsdiq olunmalıdır. Mir Cəlal müəllim dedi: “Yaz, “Kommunist” qəzetində ədəbiyyat”. Firidun müəllim mənə və mən Firidun müəllimə baxdım. Mir Cəlal müəllim hiss etmişdi. Kafedradan çıxıb onu evə yola salırdı. Yolda Mir Cəlal müəllim söhbətə başladı: “Qardaş, çoxları bilmir. 20-ci illərdə “Kommunist” qəzetində “Xalq ədəbiyyatı həyatdan doğar” adlı səhifə olub. Təxminən 25 nömrəyə qədər, müxtəlif adlarla “Kommunist”in içərisində çıxıb. Bu səhifələr “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti nəşrə başlayandan sonra yığışdırıldı. 20-ci illərdə bu səhifələrdə güclü ədəbiyyat olub. İndiyə qədər onlar tədqiq olunmayıb. Zəhmətli işdir, çox çətinidir, amma səbir, həvəs və maraqlıdır. Əlavə etdi: “Sən bacarırsan”. Dedim ki, Mir Cəlal müəllim, bəs elmi rəhbər?! “Get mənim adımdan də, qoy Məmməd Cəfər müəllim elmi rəhbər olsun, həm o dövrü yaxşı bilir, həm də...” ardını demədi. Mövzunu işlədikcə, Mir Cəlal müəllimin nə qədər böyük vətəndaş, ziyalı, böyük alim olduğunun bir daha şahidi oldum. Mir Cəlal müəllimin bütün söz-söhbəti elmlə, ədəbiyyatla bağlı olardı. İstər kafedrada, istər kafedradan kənar, söhbət həmişə ədəbiyyat və sənətdən düşərdi. Elə ki bahar vaxtı gələrdi, Mir Cəlal müəllim deyərdi: “Hənu İnayyət, o yaxşı təşkilatçıdır. İndi tut kampaniyası vaxtdır. Yığış getmək lazımdır”. Əncir, üzüm kampaniyaları təşkil edərdi, amma ədəbiyyata, gənclərə qayğı əsas

mövzulardı. Mir Cəlal müəllimin məqsədi ətrafında olan gənclərdə ədəbiyyata, elmə, tədrisə güclü maraq yaratmaq, onları həvəsləndirmək idi. Kafedra üzvləri artıq bildirdilər ki, Mir Cəlal müəllimin nədən xoşu gəlir və nəyi qəbul etmir. Tənbəl, özünü işə verməyən, aradan çıxmağa çalışan adamları arası yox idi. Belə adamları nəzərdə tutub özü tanıdığı halda yarıcdı, yarızarafat deyirdi: “Bunu tanıyırsan?!” Onun sözləri bizim üçün zərbi-məsələ çevrilmişdi. Xoşu gəlməyən, elmdə, savadda o qədər də əli gətirməyən bəzi adamları nəzərdə tutub deyirdi: “Qardaş, Əzrayıl işə qarışmasa, işimiz çətin olacaq”. Bəzən də sözünü kimə isə müraciət formasında deyirdi: “A Firidun, bunun başına bir ağıl qoy”.

Mir Cəlal müəllim poeziyanı, xüsusilə klassik şeiri çox sevirdi. Təsədüfi deyil ki, “Füzulinin sənətkarlığı” kitabı bütün türk dil xalqların stolüstü kitabıdır. Amma təsadüfi hallarda əzbərdən şeir deyərdi. Elə beytlər, elə şah misralar işlədərdi ki, uzun müddət onun təsirindən qurtarmaq olmazdı.

Filologiya fakültəsi ADU-nun keçmiş binasında yerləşirdi. Kafedradan çıxıb mən, Firidun və Mir Cəlal müəllim üzüaşağı: bulvar tərəfə gedirdik. Həmin günlər idi ki, bir qrup adamlara fəvri adlar verilmiş, Elmlər Akademiyasına üzv seçilmişdi. Bunların arasında təsadüfi adamlar da var idi. Mir Cəlal müəllimin narazılığı məhz təsadüfi adamları idi. Hamı da bildirdi ki, o adamlar olsa-olsa Mir Cəlal müəllimin şagirdi ola bilərlər. Mir Cəlal müəllim təmkinini pozmadan əlləri ilə bizim qollarımızdan tutub dedi: “Qardaş, elə adam var ki, hökumət ona hər şeyi verib, elə kim adam da var ki, hökumətdən heç nə ala bilmir”. Bunun ardınca aramla, özünəməxsus bir tərzdə bir beyt şeir dedi: “Yaza-yaza dərdimi ələmdə kağız qalmadı. Anı naəlac qalıb divara yazdım dərdimi”. Kafedra iclasından çıxıb Firidun müəllim, mən və Mir Cəlal müəllim keçmiş “Pioner” bağı ilə üzüaşağı Azneftə tərəf gedirdik. Söhbət yenə mövzudan, tədqiqatdan düşdü. Mir Cəlal müəllim: “Füzuli-

nin sənətkarlığı" kitabı mənə Cavid Əfəndidən bir növ yadigarıdır". Mir Cəlal müəllimin bu söhbəti mənə cəsarət verdi. Firsət idi, dedim ki, Mir Cəlal müəllim, mən də doktorluq mövzusu götürmək istəyirəm. Mir Cəlal müəllim: "Mövzu Üzeyir bəy. İndiyə kimi bu böyük şəxsiyyət yazıcı kimi işlənməyib". Əlavə etdi ki, böyük bəstəkar, jurnalist, dramaturq, alim olmaqdan başqa Üzeyir bəy ayrıca bir mədəniyyətdir. Növbəti həftə "Üzeyir Hacıbəyov yazıcı kimi" mövzusunı təsdiq etdirdim. Mir Cəlal müəllim elmi məsləhətçim oldu. Bu gündən başlayaraq Mir Cəlal müəllimdən tez-tez məsləhətlər alırdım. Bir dəfə Mir Cəlal müəllimdən soruşdum: "Mir Cəlal müəllim! Üzeyir bəyin Müsavat partiyası ilə, Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə və şəxsən M.Ə.Rəsulzadə ilə güclü əlaqələri olub. "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru işləyib, Müsavatın himniyi yazıb və s. Necə oldu ki, Üzeyir bəy 37-ci ildə repressiyanın qurbanı olmadı?". Mir Cəlal müəllim bir an fikrə getdi və dedi: "O illər çox ağır, dəhşətli illər idi. Moskvada keçiriləcək Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti dekadasına hazırlıq gedirdi, adamlar müəyyənölşür, siyahılar tutulurdu. Tutulan siyahılar Azərbaycandan başqa Moskvada da təsdiq olunurdu. O siyahılarda Üzeyir bəyin adı yox idi. Onun adı başqa siyahıda idi. Ona "qara siyahı" deyirdilər. Nə isə, siyahılar Moskvaya göndərilir və İ.V.Stalinə təqdim olunur. Stalin siyahını oxuyandan sonra soruşur: "A qde "Arşın mal alan?" Bu sözəndən sonra Üzeyir bəyin adı o siyahıdan bu siyahıya salınır və dekadanın hörmətli nümayəndəsi kimi Moskvaya göndərilir. Üzeyir bəyi Stalinin bir-cə sözü, "A qde "Arşın mal alan?" xilas etdi". Mən yenə soruşdum: "Mir Cəlal müəllim, Stalin Üzeyir bəyi tanıyırdımı?" Mir Cəlal müəllim özünəməxsus bir tərzə dedi: "Onu şəxsən tanıyıb, tanımadığını deyə bilmərəm, amma onu bilirəm ki, 1915-ci ildə Stalin "Arşın mal alan"a Tiflisdə gürcü dilində baxmışdı".

Mir Cəlal müəllim işlək, zəhmətkeş adamları tənbəl, əlindən işləməyən, lakin özünü gözə

soxan adamları tez ayıra bilirdi. "Qardaş, bir işi batırmaq istəyirsənsə, ver filankəsə". Və yaxud o zaman elm, sənət adamları əvəzinə çox vaxt tamam təsadüfi, hay-küçü adamları yuxarıların əli ilə xarici ölkələrə ezamiyyətə göndərilirdi. Belələrinin işi, peşəsi vaxtilə Azərbaycandan gedib qayıda bilməyən, orada vəfat edən adamların ruhunu yad etmək üçün vətəndən torpaq aparıb qəbirlərinin üstünə səpmək idi. Mir Cəlal müəllim belə hərəkatlərə laqeyd qala bilmirdi. Özünün incə, mənalı yumuru, kinayəli gülüşü ilə deyirdi: "Qardaş, belə getsə, bunlar məmləkətdə torpaq qoymayacaq".

Kafedra iclasından sonra əksər vaxtlarda Mir Cəlal müəllimi biz – mən, Firidun müəllim yola salardıq. Bəzən də bizə İnanət müəllim qoşulardı. Mir Cəlal müəllim köhnə "İnturist"-in yanında olurdu. Evə çatana qədər bir saatdan da artıq vaxt keçərdi. Bulvarda oturub söhbət etdiyimiz vaxtlarımız çox olardı. Bulvarda əkilmiş ağaclar bir-bir göstərər, adlarını deyər, əhəmiyyətlərini danışırdı. Yekun sözü bu olardı: "Təbiəti öyrənin, təbiət dəryədir, böyük elmdir, təbiət insanı kamilləşdirir". Qeybətdən, dalca danışmaqdan xoşu gəlməzdi. Belə adamlar haqqında deyərdi: "Bunlara çox üz göstərməyin".

Mir Cəlal müəllim özünün təhsil illərindən danışanda, oxucularından aldığı məktublardan söhbət salanda elə mətləblərə, elə məqamlara toxunurdu ki, onlar bizi daha ciddi olmağa ruhlandırır. Çox vaxt bizi evlərinə aparırdı. Püştə xanım bizi ana mehribanlığı ilə qarşılayırdı. Oğlanları ilə ata, dost kimi davranırdı. Gözəl, səmimi, özünə layiq bir ailəsi var. Bizim, Mir Cəlal müəllimin bütün tələbələrini onun işiqlı xatirəsini unutmamağa haqqımız yoxdur. Böyük bir filoloq alim nəslinin yetişməsində onun misilsiz xidmətləri olub. Mir Cəlal müəllim böyük yazıcı, böyük alim, gözəl insan kimi Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti üçün çox böyük işlər görmüş, XX əsr ədəbiyyatşünaslığının məktəbini yaratmışdır. Allah ona rəhmət eləsin, qəbri nurla dolsun.

UNUDULMAZ ŞƏXSİYYƏT, BÖYÜK ALİM VƏ GÖRKƏMLİ PEDAQQQ

Həyatda elə şəxsiyyətlər – sənətkarlar, alimlər və siyasi xadimlər var ki, onları təqdim etdikdə fəxri adlarını və rütbələrini sadalamağa ehtiyac duyulmur. Belə unudulmaz şəxsiyyətlərdən biri də görkəmli yazıcı, pedaqoq, alim kimi xalqımızın qəlbində həmişə yaşayan Mir Cəlal Paşayevdir. Onun ədəbi, elmi, pedaqoji və çoxcəhətli ictimai-siyasi fəaliyyəti haqqında çoxlu yazılar dərc edilib, məqalə və kitablar buraxılıb, çox geniş sözlər deyilib. Mir Cəlal müəllimin hər şeydən əvvəl bir şəxsiyyət kimi hörmət və şöhrət qazanmasında onun mənavi saflığı və paklığı birinci yerdə durur. Belə ki, kim həyatda nəcib məqsəd və namusluluğu hər şeydən əziz tutursa, o şəxs özünün bütün fəaliyyətində də həmişə vicdanlı, ədalətli və düzgün mövqə tutur, öz əqidəsinə olan inamını heç bir şeyə satmır, andan imtina etmir. Biz 30-cu illərdə hələ məktəbli ikən bu böyük sənətkarın hekayələrini sevä-sevä oxuyur, onun yaradıcılığına çox maraq göstərirdik. Mən 50 ildən artıq ki, neft sənayesi sahəsində elmi və istehsalat fəaliyyətilə yanaşı olaraq ictimai-siyasi iş də aparıram. 1940-cı ildən başlayaraq mən Mir Cəlal müəllimlə görüşər və məsləhətləşərdim. Mir Cəlalın realist, dərin məzmunlu, düzlu hekayələrini hələ orta məktəbdə ikən sevä-sevä oxuyardıq. Onun əsərlərinin 2 cildliyində (1-ci cild 1986-cı ildə, 2-ci cild isə 1987-ci ildə çıxmışdır) çap edilmiş "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab"

və başqa roman və hekayələri həyatımızın çox mürəkkəb, ziddiyyətli, həm yaxşı, həm də ağır anlarını düzgün və olduğu kimi, yüksək bədii səviyyədə əks etdirən sənət nümunələridir.

Mir Cəlalın gənc nəslin tərbiyəsində çox böyük rolu və xidməti olmuşdur. Məhz buna görə də ona Azərbaycan Gənclər Təşkilatının ən yüksək mükafatı verilmişdir. O, həm də görkəmli alim, prinsipial tənqidçi və geniş dünyagörüşü olan publisist idi. Heç təsadüfi deyildir ki, filologiya elmləri doktoru, professor Mir Cəlal Paşayev ölkəmizin ən görkəmli alimləri sırasında "Əməkdar elm xadimi" fəxri adı verilmişdir.

Görkəmli yazıcı, qayğıkeş müəllim Mir Cəlal Paşayev həm də böyük beynəlmilətçi idi. O, əsl, haqiqi xalqlar dostluğunun yorulmaz qarşısı idi, xalqların qardeşcasına ünsiyyətində olmasını böyük xoşbəxtlik kimi qiymətləndirirdi. Mən bunları heç də təsadüfi olaraq demirəm. Çünki indi biz Mir Cəlal kimi şəxsiyyətlərin aramızda olmadığını çox böyük təəssüf edirik. Mənüm elmi, istehsalat, ictimai-siyasi fəaliyyətimdə və həyatda prinsipial olmağım onun çox xoşuna gələrdi və bunu yüksək qiymətləndirərdi. Çünki Mir Cəlal müəllim də, mən də yaltaqlara, rüşvətlərə, oğrulara, finlaqçılara, saxtakarlara və bu kimilərə nifrət edirdik, həm də layəqətli şəxsləri qiymətləndirməyi bacarırdıq. Onunla söhbətlərimiz, görüşlərimiz, məsləhətləşmələrimiz çox qiymətli, şirin, ürəkdan və unudulmaz olardı.

Mir Cəlal müəllimin övladları da öz sevimli və namuslu valideynlərinin başlarını həmişə uca edirlər. Bircə faktı göstərəcəyəm. Tanınmış alim, elmlər doktoru, professor Hafiz Mir Cəlal oğlu Paşayev Azərbaycan Respublikasını ABŞ kimi böyük bir dövlətdə layəqətlə təmsil edir, doğma Azərbaycanı, onun elmini, mədəniyyətini bütün bəşəriyyətə tanıtdır.

rır. Məncə, bu, kifayətdir. Yaxşı deyiblər, ot kökü üstə bitər. Həmişə Mir Cəlal müəllimin yaşamış olduğu möhtəşəm binanın qarşısından keçərkən ondakı mərmərdən olan xatirə lövhəsinə nəzər salır və bir daha əmin oluram ki, onun kimi böyük şəxsiyyətlər əbədiyyətə qovuşur və daim qəlblərdə yaşayırlar.

ƏZİZ MÜƏLLİMİM

Mir Cəlal müəllimin əsərləri ilə orta məktəbdən tanış olsam da, hələ onun üzünü görməmişdim. Əsərlərini sevsəvə oxuyurdıq. Xüsusən "Bir gəncin manifesti" əsəri bizim dilimizdən düşmürdü. Bu əsərin bütün başqa məziyyətləri ilə bərabər ilk baxışda o qədər də əhəmiyyət kəsb etməyən belə bir dialoqu qeyri-iradi ağızından çıxardı:

– Düş sənə deyirəm.

– Karsan?

– Sənin tutundur?

– Düş deyirəm, düş o budaqdan!

– Ehsan ağacıdır.

– Düş aşağı, uzun danışma, ağzın yekə olar.

Ağaməcid bunu deyib altdan yuxarı, Bahara sən elə tünd və açıqlı baxdı ki, az qaldı uşağın bağı yarılınsın...

Əsərin bu cümlələri uşaq əhvali-ruhiyyəsinə nə qədər yaxın, nə qədər doğmadır. Biz onu təkrar edəndə əylənirdik. Çünki burada uşaq dəcailliyi də var, uşaq şıltaqlığı da. Bir qədər də böyük-küçük münasibəti, ağa-nökər iddiası. Nə vaxtsa xeyirxah bir adamın basdırdığı bu tut ağacı əslində, Baharın dediyi kimi, ehsan ağacıdır. Kim yesə, onundur. Başqasının quzularını otaran Bahar da anasının qoyduğu çörəyi tutla yavanlıq edir və ləzzətlə yeyirdi.

Bu kiçik dialoqdan sonra şəxsi hadisələr başlayır və Baharın həyatı, keçdiyi yol bir kino lentə kimi gözlərimiz önündən gəlib keçir.

Mir Cəlal

Şamil Qurbanov

Mənim üçün Mir Cəlal müəllimi görmək çox çəkmədi. 1955-ci ildə mən Gürcüstanın Fəxrətli kəndindəki onbirillik orta məktəbi bitirib Bakıya gəlmişəm və sənədlərimi Azərbaycan Dövlət Universitetinin Jurnalistika şöbəsinə verib qəbul olundum. Sənədlərimə idim.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dərslərimi Mir Cəlal müəllim deyəcəkdi. Onda "potok" idi. Ədəbiyyatçılarla jurnalistlər bir yerdə 100 nəfərə qədərlik. Hamımız bir yerdə bütün mühazirələrə qulaq asırdıq.

Mir Cəlal müəllimin vaxtında filologiya fakültəsinin elitası – Əli Sultanlı, Cəfər Xəndan, Feyzulla Qasımzadə, Həmid Araslı, Muxtar Hüseynzadə, Ələvsət Abdullayev, Səlim Cəfərov kimi müəllimlər dərs deyirdi. Onların ünvan-səsi respublikadan çox-uşaqlara yayılmışdı. Onların içərisində Mir Cəlal xüsusilə seçilirdi.

O, müəllim kimi də, yazıçı kimi də çox məşhurlu idi. Mir Cəlal müəllim ortaboşlu, ləng tərpanən, lakin son dərəcə ayıq, həssas bir adam idi. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə bircə semestr keçdik. O, mövzunu izah etdikdən, hər şeyi yerli-yataqlı aydınlaşdırdıqdan sonra dayanar və uşaqların yorulmaması üçün adi misallara keçər və dərsin necə gəlib-keçdiyini hiss etməzdik.

Mir Cəlal müəllim qayğıkeş adam idi. Tələbənin qayğısına qalardı. Özü də uşaq kimi sadə idi. Hələ onun predmetindən bircə nəfər tələbə də kəsilməmişdi. Bu çox böyük hadisə

idi. O, cavan müəllimlərə belə bir nəsihət verdiyini mən özüm eşitmişəm: "Müəllimin bir qulağı eşitməməli, bir gözü də görməməlidir". Bəli, o həm görün və eşidən, həm də "görməyən" və "eşitməyən" müəllim idi.

O, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasına rəhbərlik edəndə mən artıq universiteti bitirmişdim. Bir neçə ay mətbuatda işləyəndən sonra jurnalistika kafedrasının müdiri dosent Həsən Şahgəldiyevin təklifi ilə həmin kafedraya baş laborant vəzifəsinə gəldim. Kafedralar ayrı olsa da, Mir Cəlal müəllimlə daha çox təmasda olurdu. 1962-ci ildə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası üzrə aspirant yeri açılarda mən sənədlərimi ora verdim və qəbul olundum. Mənim elmi rəhbərim professor Pənah Xəlilov, kafedra müdiri Mir Cəlal müəllim idi. O, tədqiq etdiyim mövzu ilə maraqlanırdı. Onu ən çox maraqlandıran məsələlərdən biri də gənc kadrların vaxtında müdafiə edib elmdə öz yerini tutmaları idi. Filologiya fakültəsində belə müəllimlərdən biri professor Muxtar Hüseynzadə idi. Biri dildən, biri ədəbiyyatdan. Bunlar elə bil bir-biri ilə bəhsə girmişdilər. Bunların kafedrasında müdafiə etmiş çox az adam qaldı.

Mir Cəlal müəllim özü "XX əsr Azərbaycan ədəbi məktəblər" mövzusu üzrə doktorluq dissertasiyası müdafiə edib azərbaycanlılardan ilk elmlər doktorlarından biri idi. Məni də bu sahəyə çəkdi və "Zaqafqaziya rus mətbuatında Azərbaycan ədəbiyyatı" mövzusunda dissertasiya yazmağı tapşırırdı. İlk baxışda bu mövzu mənə çox geniş, çətin, ucu-bucağı görünməyən bir dəryanı xatırlatdı. Bir müddət gedib arxivlərdə işlədim, sonra gəlib yalvardım ki, "Ay Mir Cəlal müəllim, siz Allah, bu mövzunu məndən alın, indiyə qədər heç kəs heç nə yazmayıb, material var, yox, məlum deyil..."

Mir Cəlal müəllim bir az gülümsündü, məni yanında oturtdu, dedi:

– Qardaş, mənim doktorluq işim də belə idi. Sən gəl bu mövzunu işlə, əgər peşman

olsan, məndən inciyərsən. Əlinə nə keçir yaz, götür, lap dissertasiya ilə bağlı olmasın, götür qoy bir tərəfə, vaxt gələrsən istifadə elərsən o materialları. Bizim o vaxt rusca yazarlarımız da çox olub. Vətənin ədəbiyyatını, mədəniyyətini, folklorunu yaymaq istəyənlər az olmamışdır. Bunları yığmaq lazımdır".

Bir az ciddiləşdi və son sözü bu oldu: "Get işlə."

İndi o vaxtdan çox keçib. Mən həmişə ona rəhmət oxuyuram. Nə yaxşı o həmin vaxtı məni belə istiqamətləndirdi. 22 kitabım çixib, əksəriyyəti o dövrün rus və Azərbaycan mətbuatında fəaliyyət göstərənlər haqqındadır. Mənim qədər bunların haqqında heç kəs yazmamışdır. Bunlar: Hüseyn Minasazov, Rəhimbəy Məlikov, Səmədbəy Ağamalioğlu, Həzradəbəy Qəbulov-Şirvanski, Sona xanım Axundova, Ceyhun Hacıbəyli, Ömər Faiq Nəmanzadə, Şeyx Cəmaləddin Əfqani, Məmməd Əmin Rəsulzadə və onlarla belə adamlar. Əlibəy Hüseynzadə, Əhmədbəy Ağayev kimi az-çox yazılanlar da bu qəbildəndir. Beləliklə, Mir Cəlal müəllim mənə 1917-ci ilə qədər bütün dövrü mətbuatı ələk-vələk elətdirdi.

Mən 1965-ci ildə müdafiə edib yenə mətbuatı qayıtdım. Hər dəfə Mir Cəlal müəllimlə rastlaşanda özünəməxsus şəkildə deyirdi: "Qardaş, sən mətbuatda onsuz da yaxşı işləmişən, amma sənənin yerin auditoriyadır. O məsələləri uşaqlara danışmalısən. Qayıt, gəl universitetə". Amma universitetdə hələ yer yox idi.

1968-ci ildə gəldim universitetə. Amma onun kafedrasına yox, Azərbaycan dili kafedrasına, yer bu idi. Üç il dil dərsi dedim. Bəzən açıq, bəzən gizli rixşənd edənlər vardı. Amma mən Azərbaycan dili dərslərini həvəslə deyirdim. Həm də özüm öyrənirdim. Arabir Mir Cəlal müəllimi görəndə o əlini çiynimə qoyur və deyirdi: "Qardaş, danıxma."

1971-ci ildə rus ədəbiyyatından yer açıldı. Bu da onun kafedrası deyildi, amma o,

dedi: "Yaxşı predmetdi, onun yaxşılığını sonra bilərsən". Mən getdim. O vaxtdan rus ədəbiyyatından mühazirə oxuyuram.

1973-cü ildə professor Pənah Xəlilovun rəhbərliyi ilə SSRİ xalqları ədəbiyyatı kafedrası açıldı. Mən öz ştatımla bura keçdim. İndiyə qədər rus ədəbiyyatından mühazirə oxuyuram, peşman deyiləm. 1989-cu ildə yaş senzi meydana çıxdığı üçün Pənah müəllim yerini mənə verdi. İndi türk və şərq slavyan xalqları ədəbiyyatı kafedrasının müdiriyəm. Elmə

gəlişim çətin olsa da, öz yerimi tapdım. Mən 1974-cü ildə "Açılmamış səhifələr" adlı bir kitabımı sevincək Mir Cəlal müəllimə verdim. Orada tamam yeni, haqsız yərə unudulmuş adamlar var idi. Mir Cəlal müəllim də sevindi və dedi: "İndi bu şəkildə davam elətdir axtarışlarını".

Bundan sonra doktorluq dissertasiyamı yazıb müdafiə elədim. Həmişə Mir Cəlal müəllimə rəhmət oxuyuram. Allah ona rəhmət eləsin, qəbri nurla dolsun.

Şamil Salmanov

UNUDULMAZ MÜƏLLİMİM MİR CƏLAL

Ötən illər haqqında düşünəndə qeyri-ixtiyari olaraq insanları, şəxsiyyətləri xatırlayırsan, xüsusilə o insanları ki, sənin, yaxud sənin mənsub olduğun nəslin həyatında, özünüdərkində böyük, əvəzsiz rol oynamışdır. Sən bu insanları, şəxsiyyətləri düşünür, xatırlayırsan, istəyirsen ki, yaddaşın işığında bir daha zamanı dərk edəsən. Mən bu hiss ilə də böyük yazıçı, alim, ziyalı, şəxsiyyət, həmçinin müəllimlərimdən biri Mir Cəlal haqqında bu sətirləri, qeydləri yazarkən istər-istəməz universitetə daxil olduğum, təhsil aldığım illəri xatırlayıram; o illərə qayıdaraq onları sanki bir daha yenidən xatırlayıram, yenidən oxuyuram. Mən Mir Cəlal müəllimi elə bu dövrdə, universitetə daxil olduğum 1953-cü ildə görmüşəm. Bu vaxta qədər isə onun əsərlərini oxumuşdum, dərslikdən tanıyırdım. Xüsusilə mənə o vaxt Mir Cəlalın cəbhə hekayələri, bir də, şübhəsiz, "Bir gəncin manifesti" romanı çox güclü təsir bağışlamışdı. Sonralar onun başqa romanlarını da oxudum. Və bu romanlardan biri – "Dirilən adam" romanı mənə çox xoş gəldi. Ümumiyyətlə, deməliyəm ki, Mir Cəlalın romanları müasir Azərbaycan ədəbiyyatında, XX əsr milli nəsrində bu janrın – roman sənətinin ən gözəl və özünəməxsus nümunələrindəndir. Onun romanlarında tariximizin mühüm və ciddi mərhələləri əks olunmuşdur. Başlıcası isə onun romanlarında bu tarix mücərrəd yox, canlı insan obrazlarında, canlı insan karakter-

lərində və taleələrində təcəssümünü tapmışdır. Və onu da etiraf etməliyik ki, bu romanlar hələ də ləviqincə tədqiq olunmayıb, qiymətini tapmayıblar. Lakin Mir Cəlal müəllimin yaradıcılığından deyil, onun bir şəxsiyyət, bir ziyalı, bir müəllim kimi bəzi cəhətlərindən danışmaq istəyirəm.

Əllinci illərdə filologiya fakültəsi universitetin ən güclü fakültələrindən biri idi, çünki burada mühazirə oxuyan müəllimlər, professorlar Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının və filologiyasının ən görkəmli nümayəndələri, milli filoloji fikri, ədəbiyyatşünaslığı yaradan şəxsiyyətlər idilər. Onların sırasında Məmməd Arif, Həmid Araslı, Feyzulla Qasımsadə, Məmməd Cəfər, Cəfər Cəfərov, Məmməd Hüseyn Təhməsi, Cəfər Xəndan, Hidayət Əfəndiyev, Məmmədəğa Şirəliyev, Muxtar Hüseynzadə, Hədi Mirzəzadə kimi alimlər vardı. Onlar sadəcə müəllim deyil, elmdə, mədəniyyətdə şəxsiyyətlər idilər; onlar hansısa hazır kursu, dərsləri tədris etmirdilər, onlar bu kursu, bu dərsləri özləri yaradır və öyrədirdilər. Belə mötəbər müəllimlərdən biri də, şübhəsiz, professor Mir Cəlal Paşayev idi.

Mir Cəlal müəllim bizim qrupda "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" fənnindən mühazirə oxuyurdu. Sonralar Mir Cəlal müəllim bu fənn üzrə dərslik – "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" kitabını (professor Pənah Xəlilovlə birlikdə) yazmış və çap etdirmişdir. Ancaq bizə bu fəndən mühazirələr oxuduğu vaxt hələ

belə bir dərslik yox idi. Bu isə fənni mənimsəməkdə müəyyən çətinliklər törədirdi. Bunu başa düşən Mir Cəlal müəllim mövzuları konkret izah edir, ədəbiyyat elminin anlayışları, problemləri barədə ətraflı bilik və məlumat vermək yolu ilə gedirdi. Deyə bilərəm ki, o, məlum həqiqətləri, müddəaları sadəcə təkrar etmirdi, mühazirələri quru, sxematik planda qurmurdu. Bu məsələlərə yazıçı kimi, sənətkar kimi yanaşırdı, sənətkarlıq vərdişlərindən, şəxsi qənaətlərindən çıxış edirdi ki, bu da onun mühazirələrini maraqlı və canlı edirdi. Mir Cəlal müəllim mühazirələrində əyani, bəzən gözlənilməz sübutlar, dəlillər gətirirdi və bu yol ilə ədəbiyyatın spesifikasını bizə izah edir, aydınlaşdırırdı. Sənət əsərinin təhlili prinsiplərini bizə aşılayırdı. Məsələn, bir dəfə sənətin, obrazlı təfəkkürün gücündən, hətta həyatda eynəyi olanı belə gözəlləşdirmək, gözələ çevirmək imkanından danışırdı. Bu mövzuda söhbət zamanı gözü qabaq sırada oturmaş tələbə qızın yaxasındakı bəzək əşyasına sataşdı. O, dodaqlarında təbəssüm bərdən qızın yaxasındakı sürünən heyvan obrazına diqqəti cəlb edib soruşdu: "Əgər bu heyvan dirilsə, sən nə edərsən, qorxarsanmı?" Bu sualı gözləməyən qız dərhal dedi: "Yox müəllim taxmaram. Mən ondan qorxaram". Elə bu cavabı gözləyən Mir Cəlal müəllim: – "Bax, sənətin gücü də, sənətkarlığın səhri də bundadır", – dedi. Mir Cəlal müəllim bu cür misallarla, müşahidələrlə ədəbiyyatşünaslığın, sənətşünaslığın, estetikanın çox mürəkkəb, çətin məsələlərini sadəcə şəkildə izah etmiş olurdu. Mir Cəlal müəllimin mühazirələrində belə məqamlar çox olurdu və bu onun tədris etdiyi fənnin mənimsənilməsində mühüm rol oynayırdı. Bizim ədəbiyyat, sənət duyğumuzu zənginləşdirirdi.

Mir Cəlal müəllimin oxuduğu mühazirələr onun bir alim kimi xüsusi, müstəqil tədqiqatlarının, düşüncələrinin yekunu idi. Bu da təsadüfi sayılmamalıdır. Mir Cəlal müəllim hər şeydən əvvəl mədəniyyət xadimi idi, ziyalı

Mir Cəlal

idi, yazıçı idi. Bu onun mühazirələrində çox aydın duyulurdu, hiss olunurdu. Mir Cəlalın XX əsr ədəbiyyatında yeri və mövqeyi müstəsna və özünəməxsusdur. O, yeni, milli romanın növbəti görkəmli bir nümayəndəsidir, həm də onun yaradıcılarından, banilərindən biri hesab olunur. Onun milli nəsrin hadisələrindən sayılan romanları, hekayələri bütöv bir nəslin şüuruna, mədəniyyətinə daxil olmuşdur. Lakin Mir Cəlal müəllim haqqında çox yazılsa da, deməliyəm ki, onun nəsrini hələ dəyərincə qiymətləndirilməmişdir. Mir Cəlal müəllim yazıçı olmaqla bərabər, eyni zamanda, geniş maraqlı dairəsinə malik ədəbiyyatşünası idi. Onun indi də dəyərini, tarixi və ədəbi əhəmiyyətini itirməyən əsərləri, tədqiqatları, məqalələri vardır. Mir Cəlal müəllimin ədəbiyyatşünaslıq tədqiqatlarının elmi, nəzəri dəyərini təsəvvür etmək üçün onun 1940-cı ildə çapdan çıxmış "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" əsərini qeyd etmək kifayətdir. Sonradan bu əsərin "Füzuli sənətkarlığı" adı ilə təkmilləşdirilmiş, yeni fəsilərlə təmin edilmiş daha geniş və əhatəli nəşri çıxmışdır. Füzuli irsinin, Füzuli sənətinin öyrənilməsi təcrübəsinin uğurlarını danmadan mən bu əsəri indi də ədəbiyyatşünaslığın nədir hadisələrindən biri sayıram. İndi Füzuli haqqında çox yazılır, dahi şairin obraz və fəlsəfi aləmi, poeziyasının mündəricəsi hətta bəzən mistikləşdirilir, bircəyönümlü təhlil olunur, Füzuli lirikasının başçı mahiyyəti və miqyası birtərəfli göstərilir. Mir Cəlalın tədqiqatında isə Füzuli lirikası, hər şeydən əvvəl, böyük insan məhəbbətinin və həsrətinin təkrarsız ifadəsi olaraq mənalıdır. Füzuli poetikasının tədqiqindən sonra o, ikinci mühüm tədqiqatını yazır və əsərində XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında realizmlə yanaşı romantizmin də aparıcı bir ədəbi məktəb olmasının ilk dəfə yüksək elmi səviyyədə sübut edir. Bu, o illərin ədəbiyyatşünaslığı üçün əsl bir yenilik, əsl bir elmi cəsarət idi.

Mir Cəlal müəllim bir insan kimi çox sakit, işıqlı, müdrik simaya malik idi. Onun

üzündə, gözlərinin dərinliyində daim işıqlı, munis, nurlu bir təbəssüm olardı. O, sözün geniş və haqiqi mənasında ziyalı idi, şəxsiyyət idi və xarakterinin bu cəhətləri ilə tələbələrə təsir edirdi, onlarda nəci b sifətlər formalaşdırırdı. O illərdə onun "Yolumuz həyanadır?" romanı çıxmışdı. Nədənə roman kəskin tənqidlə qarşılandı. Mir Cəlal müəllim bir dəfə də olsun auditoriyada bu barədə danışmadı, münasibətini bildirmədi. Söz yox ki, müəllifin əsəri onun üçün son dərəcə azizdir, hər bir fikir və qiymət onu düşündürməyə, daxilən narahat etməyə bilməz. Bu, təbiidir. Mir Cəlal müəllim də tonqıda tamamilə laqəy dəyildi. Ancaq o, bu barədə qətiyyətlə danışmırdı.

Mənim mənsub olduğum ədəbi nəslin universitet illəri cəmiyyətdə, bütün ölkədə yeni hadisələrin, proseslərin baş verdiyi, cəmiyyətdə demokratik əhvali-ruhiyyənin yaranmağa başladığı dövrlərə təsadüf edir. Belə ki, məhz bu illərdə Azərbaycan dili dövlət dili elan edildi, İ.V.Stalinin şəxsiyyəti və fəaliyyəti tənqid edilməyə başlandı, repressiya qurbanları olmuş yazıçılar, mədəniyyət xadimləri, tarixi şəxsiyyətlər bəraət qazandı. Və bütün bunlar bizə, bizim şüurumuza, hisslərimizə güvətlili təsir edirdi. Qorubədir ki, bütün bu hadisələr universiteti bitirməyimizə azacıq qalmış baş verdi. O vaxt biz, demək olar ki, ədəbiyyatda bütün dövrləri keçmişdik, lakin bizə H.Cavid, Y.Vəzir, S.Hüseyn, M.Müşfiq barədə qətiyyətlə məlumat verilməmişdi, müəllimlər oxunmamışdı. Universitetin son kursunda artıq bu yazıçılara bəraət verilmişdi. Buna görə bizim üçün əlavə mühazirələr, məruzələr təşkil edildi. Bu məruzələr, mühazirələr bizim üçün maraqlı idi. Yadımdadır ki, ədəbiyyat kafedrasında prof. C.Xəndanın H.Cavid haqqında mühazirəsini biz necə maraqla, həvəslə dinlədik. Kafedra diplom mövzularına repressiya olunmuş yazıçılar barədə mövzular salmışdı. Mən gözəl şairimiz M.Müşfiq haqqında diplom işi yazmalı oldum. Diplom işinin mövzusu "M.Müşfiqin lirikası"

idi. Elmi rəhbərim Mir Cəlal müəllim təyin edirdi. Diplom işini yazmaq üçün o illərin mətbuatını vərəqlədim, ədəbi prosesi izlədim və sayısız məqalələr içərisində mən Mir Cəlal müəllimin də 30-cu illərdə çıxmış məqalələrini, təbii ki, oxuyurdum. Bu məqalələr mənə maraqlı və təzə göründü. Ədəbi proses barədə, dövrün ədəbi mübarizələri barədə fikrimi dərinləşdirdi. Mən diplom işimi yazdım, elmi rəhbərimə verdim və o, bir gün məni rəy üçün mənzilinə dəvət etdi. Tələbə dostum, gözəl şeirlər müəllifi şair Ağacavad Əlizadə ilə birlikdə Mir Cəlal müəllimin dəniz sahilindəki mənzilinə gətdik. Bizi Mir Cəlal müəllimin həyat yoldaşı qarşıladı, müəllimimizin istirahət etdiyini, yatdığını bildirdi və bizi evə dəvət etdi. Biz böyük, işıqlı bir zala daxil olduq və Mir Cəlal müəllimi bir qədər gözlədik. Birdən qarşı tərəfdən qapı açıldı. Mir Cəlal müəllim əynində uzun iş xalası çıxdı, bizə yanaşdı, salamladı və dərhal söhbətə başladı. Yadımdadır, Ağacavad Mir Cəlal müəllimi iş xalətində görəndə, mənə yavaşca dedi ki, Mir Cəlal müəllim lap qraf Tolstoya oxşayırdı. Doğrudan belə idi. Mir Cəlal müəllim bizə ədəbiyyatdan, 30-cu illərdən, "Gənc işçi" də çalışmasından. Müşfiqi də bu redaksiyada görməsindən danışdı. Bu söhbətlər maraqlı idi. Dövrü, onun adamlarını canlandırır. Bəraətə qədər də həbs olunmuş yazıçılarımızın adı bizə bəlli idi. Ancaq bu yazıçıların əsərlərini tapmaq, oxumaq mümkün deyildi, hətta qorxulu və təhlükəli idi. Buna görə də o illəri yaşamış, o illərin şahidi olmuş yazıçıların söhbətləri, xatirələri bizi riqətə gətirirdi. Məsələn, mən yazıçı Mehdi Hüseynin şair Mikayıl Müşfiqin ikicildiyinə yazdığı ön sözü bir neçə dəfə böyük bir həyəcanla oxumuşdum. Nə isə, Mir Cəlal müəllim diplom işinə keçdi, işi bəyəndiyini dedi, əla qiymətlə onu müdafiəyə buraxdığını söylədi. Diplom işi haqqında rəy də yazmışdı və orada bu sözlər var idi: "Diplomantın təhlilində Müşfiq ən humanist, vətənpərvər, mübariz, şeir texnikası son dərəcə

kamil olan alovlu, istedadlı bir şair kimi canlanır. Əsərin yaxşı cəhətlərindən biri budur ki, burada şairə səmimi bir məhəbbət vardır. Əsər yalnız elmi mühakimə ilə yox, həm də dərin bir hiss ilə yazılmışdır. Aydın görünür ki, Şamil Müşfiqin şeirlərini həyəcanlı oxuya bilmir. Orada gənciyin döyünən qəlbini görüb duya bilər. Buna görə də diplom işi maraqla oxunur. Ancaq bir sıra səhifələrdə yazının bədiiyyətinə olan meyil həddini aşır, müəllifin hökmlərini də bir qədər dumanlandırmış olur. Bəzi xırda ifadə, söz səhvlərini nəzərə almasaq, bu əsəri "əla" qiymətlə müdafiəyə buraxa, tələbə işləri müsabiqəsinə də təqdim edə bilərik.

*Elmi rəhbər: filoloji elmlər doktoru,
professor Mir Cəlal Paşayev
4 may 1958-ci il".*

Unudulmaz müəllimin diplom işim barədə bu rəyindən indi qırx il keçir. Mən indi

də bu rəyi əlimə aldığım günləri yaxşı xatırlayıram. Ağacavadla şəhərə çıxdıq. Dənizə baxdıq. Sanki hər şey qeyri-adi idi. Sevincimizin həddi-hüdudu yox idi. Biz hələ də Mir Cəlal müəllimlə görüşün qeyri-adi təsiri altında idik. Mən, demək olar ki, ən yeni dövr ədəbiyyatımızın müxtəlif mərhələlərindən, problemlərindən yazmışam. Lakin nədənsə diplom işimdən sonra yazdığım naməzlilik işim də, hətta doktorluq dissertasiyam da 20-30-cu illər ədəbiyyatına, ədəbi prosesinə həsr olunmuşdur. Və bu barədə düşünəndə mən istər-istəməz fəaliyyətimin bu istiqamətdə inkişaf etməsində Mir Cəlal müəllimin rolunu xatırlayıram. Məhz o, ilk dəfə bu dövrü, bu dövrün ədəbiyyatını, şəxsiyyətlərini mənim üçün açmışdı, bu xeyirxah əməllə mənim yolumu, bəlkə də, təyin etmişdi. Və mən indi buna görə müəllimin xatirəsi qarşısında baş əyirəm...

Camal Əhmədov

UNUDULMAZ MÜƏLLİM

Yaşadıklarım kimi mən də Mir Cəlal müəllimlə qıvabı tanış olmuşam. Məktəbdə oxuduğum illərdə dərslər kitablarında xoşgörkəmli, müdrik baxışlı bir yazıçının şəkli ilə ünsiyyət bağlamış, onun əsərləri ilə tərbiyə olunmuşam. Ədibin hekayələri, eləcə də "Bir gəncin manifesti" romanının Baharın faciəsinə həsr olunmuş səhifələrindən, "İtə ataram, yada satmaram" əsərindən aldığım xoş təəssürətdən indi də ayrılı bilmirəm. Mir Cəlal müəllimlə şəxsi tanışlığım, yaxınlığım, sonralar işə dostluğum universitet illərindən başlayır... 1945-ci ildə filologiya fakültəsinə qəbul olunmuşam. Sentyabr ayının 1-də "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" fənlərindən dərslər deyən Mir Cəlal müəllim aramla, özünəməxsus gülümsəmə sifəti ilə universitetin 107 nömrəli auditoriyasına daxil oldu. Qabağa keçdi, öz yerini tutdu. Amma bir qədər vaxtda addımlarla tələbələrə daha da yaxınlaşdı... Sınıf nümayəndəsi idim. Birinci cərgədə oturmuşdum. Tələbələrin siyahısı olan jurnalı əlimdə tutmuşdum... Gözlənilmədən Mir Cəlal müəllim sağ əlini sol çiyənimin üstünə qoyub mühazirəyə başladı. Sonralar da müşahidə etdiyim kimi, mühazirəsini ən çox xoşladığı, bir növ əzbərlədiyiyi belə bir cümlə ilə başladı: "Elmin də, sənətin də mündəricatı birdir. Elm sübut edir, sənət isə təsvir və tərənnüm edir..."

İllər keçir, hörmətli müəllimim birinci kursdan sonra biza dərslər deməyə də, biz tələbələr həmişə onun xoş rəftarını, mül-

ayim təbiətini, bizə olan qayğısını hiss edirik. Bu psixoloji vəziyyət, təbii olaraq ali məktəb müəllimlərinin tələbələrə münasibətlərində də özünü göstərirdi. Ali məktəbdə orta məktəbdən gəlmiş, Azərbaycan maarifinin ağırlarını yəşənmiş, Gədəbəydə, Gəncəbasarda dərslər dediyi illəri, onlarla bağlı xatirələri, təcrübələri pedaqoji fəaliyyətində həmişə nəzərə almış Mir Cəlal müəllim də tələbə kollektivi ilə qayna-yıb-qanmış, ona bilik verməklə yanaşı, həm də atalıq qayğısı göstərmiş, çətinə düşənə əl uzatmış, özü ehtiyac çarəsində yaşasa da, imkanı olmayana bəzən cibindəki son manatı da vermişdir. Beləliklə, Mir Cəlal müəllimi ziyalılardan, yazıçılardan daha çox müəllim deyə çağırırdılar. Yadımdadır, Səməd Vurğun, M.Hüseyn, R.Rza, S.Rüstəm necə ağzadolusuz, iftixar və qürurla onu ucadan "Mir Cəlal müəllim" deyə çağırırdılar.

Mir Cəlal müəllimi bizə, tələbələrə sevdiren başqa keyfiyyətlər də olmuşdur. Bu nəci bəşarət yaradıcılığın müxtəlif sahələri ilə məşğul olmuşdur. Mir Cəlal – yazıçı, Mir Cəlal – ədəbiyyatşünas, Mir Cəlal – müəllim. Bu üç sahə Mir Cəlal müəllimin şəxsinə özvi bir vəhdət təşkil edirdi. Onun Füzuli haqqındakı tədqiqatı, XX əsr klassikləri ilə bağlı araşdırmaları, ədəbiyyatşünaslığın əsaslarına həsr olunmuş əsəri indi öz elmi əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Yaxşı yadımdadır. Mir Cəlal müəllim XX əsr Azərbaycan ədəbi məktəbləri mövzusunda doktorluq əsəri müdafiə edirdi.

O, dissertasiyanın əlyazmasını universitetin kitabxanasına vermişdi. Tələbələr, aspirantlar, müəllimlər bu əsəri oxumaq üçün növbəyə durmuşdular. İrihəcmli əsəri bir neçə dəfə mən də oxumalı oldum. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində mühazirələri bizə hörmətli müəllim, professor Cəfər Xəndan oxuyurdu. İmtahan zamanı mənə düşən suallardan biri "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə bağlı idi. Mən bu sualın cavabını hələ ona qədər mətbuatda çap olunmamış, ancaq Mir Cəlal müəllimin doktorluq dissertasiyasından, demək olar ki, əzbərlədiyim (tələbəlikdə belə hallar çox olur) məlumatla verdim. Cavab verərkən belə bir cümlə işlətdim (cümlə Mir Cəlal müəllimin idi): Şərhin iki müdrik mənası var. Biri Molla Nəsrəddin, biri də Molla Xəsrəddin. Bunları deyəndə, professor Cəfər Xəndan soruşdu: "Bunu hardan oxumusan?" Dedim ki, Mir Cəlal müəllimin doktorluq dissertasiyasından. Professor gülümsədi. Cavabım onu qane etmişdi. O, bir qədər də məni sorğu-suala tutdu, cavablarımı əla qiymətləndirdi.

Sən demə Mir Cəlal müəllimin əsl insan, xeyirxah, qayğıkeş müəllim, nəci bəşarət başçısı, səmimi bir yoldaş olduğunu bilmək üçün tələbəlik illərinin müşahidələri əsla kifayət deyilmiş. Onunla işləmək, daim ünsiyyətdə olmaq lazım imiş. Belə bir xoşbəxtlik mənə bir qədər sonralar nəsib oldu. Universiteti bitirdim. Mir Cəlal müəllimin zamanotı ilə Xalq Təhsil Nazirliyinin Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunun aspiranturasına qəbul olundum. Namizədlik dissertasiyası müdafiə edib on ildən artıq həmin institutun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı metodikası şöbəsində elmi işçi vəzifəsində çalışdım. Mir Cəlal müəllimin təşəbbüsü ilə müsabiqə yolu ilə universitetə müəllim təyinatı oldum, onun rəhbərlik etdiyi Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasında onunla birlikdə uzun illər işləməli oldum. Sən demə Mir Cəlal müəllimi mən hələ yaxşı tanımamışam. İlk gündən bu gözəl insanın xeyirxahlığı ilə qarşılaşdım. Mən

universitetə işə qəbul olunduqda gördüm ki, onun ətrafındakılar, demək olar ki, hamısı onun öz yetirmələridir. Onların yalnız iki nəfəri – Bəxtiyar Vahabzadə və Pənah Xəlilov doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdilər. Qalanları hələ elmlər namizədi idilər. Mən isə hələ Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda çalışdığım illərdən "Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi tarixi" mövzusunda doktorluq dissertasiyası üzərində işləyirdim. Başqa sözlə, mən doğma universitetimə alibox qayıtmamışdım. Dissertasiyam hazır idi. Onu müzakirə etmək qalardı. Günlərin birində fikrimi kafedra müdiri Mir Cəlal müəllimə bildirdim. Doğrudur, bəzilər mənə mənə bəhrəkətim tələskənlik kimi qarşıladı, hətta bir nəfər ağız da büzdü. Mir Cəlal müəllim mənə fikrimi rəğbətə qarşıladı. "Yaxşı iş görmüsən, Camal, gətir, müzakirə edək", – dedi. Əsərim müzakirə olundu, müdafiəyə buraxıldı. Uğurla müdafiə etdim. Mən bir növ yol açdım. F.Hüseynov, T.Mütəllibov, X.Əlimirzəyev, V.Vəliyev, İ.Boktaş, C.Abdullayev, A.Abbasov da Mir Cəlal müəllimin qayğısı ilə doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etdilər. Mir Cəlal müəllim qollu-budaqlı bir palıd ağacı kimi bundan sonra daha əzəmətli və məşğur görünməyə başladı. Mir Cəlal müəllim tələbələrini əsərlərini oxuyar və özünəməxsus sənət tərzində deyirdi: "Qardaş, dağ əsər yazmışsan, nədən çəkinirsen. Ədəbiyyatşünaslığın bütün problemlərini birdən həll etmək olmaz axı. Qalan problemləri də tədricən, sonra həll etmək lazım gəlir". Mir Cəlal müəllim dissertasiya müdafiəsi ilə öz işini bitirmiş hesab edən tədqiqatçılara "ölü alim" adlandırırdı, özü, demək olar ki, ömrünün son gününə qədər daim stol arxasında oturub işlədi.

Mir Cəlal müəllim qayğıkeş, dosta sənədaş, etibarlı bir adam idi. O, kimsəsizlərə arxa durar, kömək əlini uzadardı. Yaxşı yadımdadır. O, yazıçı Mehdi Hüseynin vaxtsız ölümünü tez-tez kədər hissi ilə xatırlar və deyirdi ki, Mehdi istedadlı yazıçıdır, heyif

ki, aramızdan tez getdi. O, görkəmli tənqidçi olardı. indikindən də böyük nüfuz sahibi olardı. Təəssüf ki, sonralar o, romana, dramaturgiyaya bağlandı. Tənqidçi fəaliyyəti ikinci plana keçdi. Bu da yadımdadır ki, Mehdi Hüseynin oğlu Əli bizim fakültədə oxuyurdu, Mir Cəlal müəllimin gözü onun üstündə idi. Bir dəfə Mir Cəlal müəllim məni çağıraraq dedi ki, get Əlini tap, mənim yanıma gətir. Gəldim, Əlini auditoriyadan tapıb onun yanına gətirdim. Sakit təbiətli, utancaq bir gənc olan Əli gəlib Mir Cəlal müəllimin qarşısında başaşağı dayanırdı. Mir Cəlal müəllim özünəməxsus tövrlə (o, adətən, ilk həmsöhbəti ilə belə rəftar edərdi) əvvəlcə Əlini başdan-ayağa bir neçə dəqiqə süzdü. Bir qədər fikirləşib qəmgin görkəm aldı və dilləndi:

- Əli, necəsən?
- Sağ olun, Mir Cəlal müəllim.
- Nə oxuyursan?

- Nəylə məşğulsan?

Əli təhəssülə geriləyirdi. Suallarına cavab ala bilməyən Mir Cəlal müəllim, bir qədər fikirləşdikdən sonra dilləndi:

- Əli, get atanı oxu. Mehdiyin yaradıcılığını oxusan, sənə bəsidir. Orada ədəbiyyatşünaslıq da var, ədəbi tənqid də. Bədii yaradıcılığın ədəbi növləri də var, ədəbi janrları da. Mehdi bir dərəcəyə gətirib. Get atanı oxu, bala...

Mir Cəlal müəllim zahirən çox sadə, sanki ətrafında baş verənlərə laqeyd baxan bir adam kimi görünəndə, daxilinə belə deyildi. Onda güclü satirik bir qələm, bürokratiya, süründürməçiliyə, dövlət aparatından öz məqsədi, şöhrəti üçün istifadə edən təsadüfi rəhbərlərə, iclas qurularına, rüsvətçülərə amansız qəzəb və nifrət var idi. Mir Cəlal müəllimin satirik qələmi güclü idi. Onun satirik hekayələri yalnız yaradıcılığında deyil, ədəbiyyatımızda da mühüm hadisə olmuşdur. Bir dəfə Bakı Sovetinin qabağından keçirdik, gecə idi. Mir Cəlal müəllim ayaq saxladı. Bakı Soveti sadrinin

kabinetinin işığı yanmışdı. Mir Cəlal müəllim dilləndi: uşaqlar, görürsünüzmü, gecələr də işləyirlər? Görəsən, işi elə təşkil etmək olmaz mı ki, gecəyə iş qalmasın? Etmək olar. Ancaq mənim də bu idarəyə bir neçə dəfə işim düşüb. Bürokratiya, süründürməçilik bu idarədə çoxdur. Bununla belə o, Bakı Sovetinin sadrları olmuş Ağamirzə Əhmədov və Əliş Ləmbəranlıni həmişə ağız dolusu təriflərdi və deyərdi ki, Bakının ehtiyacları çoxdur. Ona bu cür rəhbərlər həmişə lazımdır. Mir Cəlal müəllim vəzifə başına ləyaqətli adamları seçməyi, xalqın taleyini namuslu, təmiz, işgüzar kadrılara tapşırmağı qızğın müdafiə edirdi. Bir dəfə universitetin prorektoru vəzifəsinə mərhum professor Firidun Hüseynovun qoymaq məsələsi qalxmışdı. Firidun təkidlə buna etiraz edirdi. Yadımdadır, Mir Cəlal müəllim onu çağıraraq dedi: "Qardaş, universitet müqəddəs yerdə. Xalqın fəxridir. Hər yoldan ötən, Firidun, ona başçı ola bilməz... Sən niyə etiraz edirsən..."

Mir Cəlal müəllim çox səmimi bir adam idi. Buna görə də o, ünsiyyətdə olduğu adamlarda bu keyfiyyəti görmək istəyir və onu yüksək qiymətləndirirdi. Səmimiyyət hissi olmayanlara qarşı Mir Cəlal müəllim ömrünün axırına qədər barışmaz olmuşdur. Mir Cəlal müəllim fakültəmizin müəllimlərindən bir nəfərə nədənsə bir qədər soyuq münasibətdə idi. Bu bizi çox düşündürür və narahat edirdi. Günlərin birində bunun səbəbini Mir Cəlal müəllimləndən soruşduq. O dedi ki, mən həm də ədəbi tənqidlə məşğulam. Əsərlərim haqqında çoxlu məqalələr yazılmışdır. Bir "tənqidçi" günlərin bir günündə mənim "Yolumuz həyanadır?" romanı haqqında birtərəfli, bir qədər də qarəzli məqalə yazmış və "Kommunist" qəzetində çap etdirmişdir. Bu təbii bir haldır. Amma mənə təsir edən budur ki, o, məqalənin korrekturasını gecə mətbəədə oxuyub, çap üçün qol çəkib, məqalə çıxmamış gecə ilə bizə qonaq gəlmiş və bu hərəkətləri bizdən, ailəməzdən gizlətməmiş, zahirən özünü mənə, ailəməzə yaxın göstərmiş, əslində qeyri-səmimi

bir iş tutmuşdur. Beləsindən nə səmimiyyət gözləyəsən...

Mir Cəlal müəllim gözütöx, könlütöx bir adam idi. O, oturuşu, duruşu ilə bizim hamımıza bir nümunə idi. Yemək, içmək mədəniyyəti var idi. Arabir "İnturist" restoranına gedərdik. Mir Cəlal müəllim bu restoranı xoşlardı. Amma başqasının hesabına, müftə yeyib-içməyi xoşlamazdı. Bu xasiyyəti bizə də aşılardı. Deyərdi ki, qardaş, dünyanı qabaqcıl xalqları restoranlarda yeyib-içər, istirahət edərlər. Bu mədəniyyəti öyrənmək lazımdır... Bir dəfə məni Baksovetə çağıraraq dedilər ki, Mir Cəlal müəllim, sizin ki geniş mənziliniz var, bir daha kooperativə yazılmağa nə ehtiyac? Mən onlara cavab verdim ki, bəziləri qazandıqlarını restoranlarda boğazına töküüb pozzun həyat keçirir. Mən isə restorana da gedirəm - ədəblə, ərkanla, həm də boğazımdan kasib gələcək ailə üçün - oğlum üçün ev tikdirirəm. Mənim balalarım, - dedi Mir Cəlal müəllim, - restorana da gedin, səyahətə də, amma öz hesabınıza, başqasının hesabına yox. Yeyin-için, ancaq qaydasında, əndazədən kənarında yox. Bu, mədəniyyət əlamətidir. Müəllimim bizə belə nəsihətlər verər, özü də nümunə göstərirdi.

Ailə cəmiyyətin sütunu, mənəviyyətin güzgüsüdür. Bu güzgüdə hərə özünü necə varsa görür. Mir Cəlal müəllim bu mənada xoşbəxt, nümunə olacaq bir ailə başçısı idi. O, beş uşaq - üç oğul, iki qız atasıdır. İki oğlu fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professorudur.

Başqa ailələr kimi onun da çətinlikləri olmuşdur. Bunlar ailə başçısını əsla ruhdan salmır, ata-ana əlbir olub balalarını böyüdüür və ərəşəyə çıxarırdılar. Mir Cəlal müəllim ailə tərbiyyəsində, balalarının böyüməsində, yazıb-yaratmasında, özünün dediyi kimi, Püsta

xanıma minnətdar idi və biza deyərdi ki, arvadlarınızın qədrini bilin, onlara kömək edin. Qadınların əməyi, zəhməti böyükdür. Qadınsız evin işi aşmaz. Mir Cəlal müəllim Püsta xanımı çox istəyirdi. Mir Cəlal müəllimlə tez-tez gedərdik. Çox zaman da qapını Püsta xanım açardı. Mən onu həmişə gülürəm görürdüm.

Ancaq nə gizlədim, Mir Cəlal müəllimin ailəsində olan bir hadisə məni uzun müddət narahat edirdi. Dəfələrlə istəmişəm soruşsam, amma nədənsə soruşa bilməmişəm. Elə bilməmişəm ki, Mir Cəlal müəllimin üç qızı var. Axı Rəna bizdən bir kurs yuxarı oxuyardı. Hamı onu Mir Cəlal müəllimin qızı bilirdi. Mir Cəlal müəllim də belə deyərdi. Sən demə belə deyilmiş. Rəna qohumu imiş, amma onu Mir Cəlal müəllim öz balalarından seçmirdi. Rəna Cümşüdlə ailə qurduqdan sonra da, o və Cümşüdü bu ailənin ən yaxın adamları idilər.

Onlar indi də Mir Cəlal müəllimin balaları ilə qaynaq-qarışmışlar. Çoxları indi də Rənanı Mir Cəlal müəllimin qızı, Cümşüdü isə oğlu bilirlər. Etiraf edirəm ki, Mir Cəlal müəllimin vəfatından sonra onlara az-az gedirəm. Bu, mənim ən böyük günahımdır. Bəlkə də, Mir Cəlal müəllim yoxdur deyə bu belədir. Amma yolum tez-tez Mir Cəlal müəllimin qapısından keçir... Bir anlıq ayaq saxlayıb yuxarı boylanıram... Püsta xanım yavaş-yavaş, ayılı-ayılı geniş balkonda gəzişir. Arabir nə iş görür. Görünür, nəvələrin qayğısıdır. Mənzilinin geniş və ürəkəcan zalında Mir Cəlal müəllimin ən çox xoşladığı on iki şamlıq çilçirəğin şöləsi əvvəlki tək, ətrafa şölə saçır. Hər şey öz yerindədir, balalarının şöhrət uzaqlardan gəlir. Bu, Mir Cəlal müəllimin əməyinin bəhrəsidir... Hər şey öz yerindədir... Təkcə Mir Cəlal müəllim yoxdur. Onun yoxluğu görünür...

Vaqif Vəliyev

XEYİRXAHIMIZ, MÜƏLLİMİMİZ MİR CƏLAL

1949-cu ilin sentyabr ayında Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin I kursuna daxil olanda, mən altı il sovet ordusu sırasında xidmətdən yenidən qayıtmışdım... Mən yaşda olan qrup yoldaşlarımla on nəfər ancaq olardı, qalan tələbələr isə orta məktəbi həmin ildə bitirən cavanlardan ibarət idi. Üstəlik, mən orduda kommunist partiyasına daxil olduğumdan seçilən tələbələrdən idim, ümumiyyətlə, mənə kimi "xüsusi hörmətə" layiq olanlar çox az idi. Hələ əsgər şinəlim aynımda idi, əsgər köynəyim, uzunboğaz əsgər ayaqqabısı da ayağımdan çıxmamışdı. Bəri başdan deyim ki, onları dəyişməyə də imkanım yox idi, çünki yalnız təqaüdlə dolanırdım. Xoşbəxtlikdən (mən bu vəziyyəti özüm üçün səadət, xoşbəxtlik hesab edirdim) mənim tələbə yoldaşlarımla mənə kimi yalnız təqaüdə möhtac idilər. Onlardan mənim bir üstünlüyüm də var idi. Mən partiya üzvü idim. O zamanlar gənc tələbə üçün bu, böyük şərəf idi. Filologiya fakültəsində oxuyan bütün I kurs tələbələrini, o cümlədən mənə də başqa müəllimlərdən daha çox yazıçılar maraqlandırır. Xüsusilə Mir Cəlal müəllim ilk gündən tələbələrin ən çox hörmət etdiyi, sevdiyi müəllimlərdən biri idi. Həmin illərdə Mir Cəlal müəllim həm universitetdə, həm də Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda işləyirdi. Lakin vaxtın çoxu universitetdə keçirdi.

Mir Cəlal müəllim yaradıcılığa başladığı illərdən söhbət açanda özünəməxsus sadəliklə

deyərdi ki, mən də yaradıcılığa şeirlə başlamışam, cavanların çoxu ilk dövrlərdə şeirə daha çox maraq göstərirlər, mən də o cür olmuşam. Bir də cavanlığım Gədəbəyin gözəl qoynunda keçdiyindən, həm hekayələrimə, həm də şeir yazmağıma əsas səbəb olub.

Mir Cəlal müəllim öz tələbələri, ümumiyyətlə, gənclərlə mehriban dostluq edərdi, bəzən həmkarları bu ünsiyyəti xoşlamırdı. Mir Cəlal müəllim uzun illər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri işləyib. Respublikada görkəmli filoloqlar nəslinin yetişməsində əsas səbəbkarlardan biri Mir Cəlal Paşayev olmuşdur. Geniş oxucu kütləsi Mir Cəlalı, əsasən, görkəmli yazıçı kimi tanıyır, onun elm sahəsində gördüyü işlərdən bir o qədər də xəbərdar deyildi. Xüsusilə 1955-60-cı illərdən başlayaraq universitetin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası gənc ədəbiyyatşünaslar nəslinin yetişməsində elmi mərkəzə çevrilmişdi. Mir Cəlal Paşayev həm də gənclərin psixologiyasını gözəl duyurdu. Onları ruhlandırmaq, yaradıcı əməyə alışdırmaq qabiliyyətinə malik idi.

Bütün ədəbiyyatşünaslar ordusuna məlumdur ki, yeni yaradıcılığa başlayan gənclərə iki cür münasibət olur; biri xeyirxah, biri də mənəvi cəhətdən öldürücü zərbə, gənc tədqiqatçını özünə inamdan məhrum etmək, birdəfəlik onun qol-qanadını sındırmaq. Mir Cəlal Paşayev xeyirxah, gəncləri yaradıcılığa ruhlandıran böyük şəxsiyyət idi. Həmin

illərdə Azərbaycan xalqının başına gələn bəzi hadisələrdən yana-yana danışırdı. Bu böyük insan ürəkəğrısı ilə söyləyərdi ki, mədəni ölkədə tez-tez əlifba dəyişilməz, əlifbanın tez-tez dəyişməsi düşmənlərin dəyirmanına su tökmək kimi bir şeydir. Bir baxın tariximizin keçən illərinə, bizim Nizami, Nəsimi, Füzuli kimi nəhənglərə: onların əsərləri gənclərin üzünə bağlıdır. Mir Cəlal müəllim Azərbaycanda əlifba dəyişikliklərinə dözə bilmirdi, son illərdə baş verən əlifba dəyişikliyi bir yana, böyük alim üstüörtülü surətdə ərəb əlifbasının dəyişdirilməsini də "səhv" hesab edirdi, "mədəni millət" keçən əsrlərin qarancılığında qalmış ədəbiyyatını üzə çıxarmaq haqqında düşünülməlidir, biz isə 40 il ərzində 4-5 dəfə əlifba dəyişmişik. Biz tələbə vaxtı özbək dilində yazılan Nəvai əsərini, özbəklər isə bizim Füzulini öz əlifbalarında oxuyurdular. İndi isə nə biz, nə də özbəklər bu iki nəhəngi oxuya bilmirik, hər ikimiz başqa millət olmuşuq. Əgər biz köhnə əlifbanın üzərində xırda dəyişiklik aparmaqla onu yaşatsaydıq, keçən əsrlərdə yaranan abidələrimizdən məhrum olmazdıq. Bizim hökumət başçılarımla qonşu olduğumuz respublikalardan öyrənməyi özlərinə "əskiklik" saydılar, özlərini "gələcəyə marksizm dünyagörüşü" ilə baxan "uzaqgörən kommunist" hesab etdilər, axırda milləti bu kökə saldılar. Mir Cəlal müəllim əlifba məsələsində M.F.Axundovun gördüyü əməlləri bəyənmirdi; latın əlifbası məsələsi həmin illərdə "inqilab" adlansa da, Şərq dünyasından bizim ayrılmağımızı heç bir zaman inqilab hesab etmirdi. Mir Cəlal müəllim sevdiyi tələbələri həmişə doğru yola çəkmək uğrunda bütün varlığı ilə çalışdı, onlara sözün əsl mənasında öz övladı kimi baxardı.

Rəhbərlik etdiyi kafedrada neçə-neçə gənc ədəbiyyatşünas yetişmiş, onların namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının müdafiəyə buraxılmasına zamanət vermişdir. Hazırda universitetin müasir Azərbaycan ədəbiyyatı, XIX və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan folkloru

ru kafedraları bilavasitə Mir Cəlal müəllimin xeyir-duası ilə yaranmış və onun rəhbərliyi altında neçə-neçə namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə olunmuşdur. Mir Cəlal müəllim Azərbaycanda yetişən görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin həyatı ilə bağlı müntəzəm olaraq öz tələbələrinə söhbət açar, onların həyatından bəzi yazılmayan tarixi faktları göstərirdi. Məna məlum olan bir faktı qeyd etmək istəyirəm. Mən yaşda olan tələbə yoldaşlarımla və dostlarımız yaxşı bilirlər ki, bizim tələpimiz elə gətirmişdir ki, ədəbiyyatımız və tariximiz nəzarətdə olmuş, bir çox görkəmli ədəbiyyat və dilçi alimlərimizin hamısını çətinliklərlə fəaliyyət göstərmələrindən xəbərsiz olmuşuq. Mir Cəlal müəllim yana-yana nəql edirdi ki, görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərimizi həm daxili (yəni "sapı" özümüzdən olan balta" sahibləri), həm də milliyyətcə başqa xalqların bizə düşmən kəsilən nümayəndələri ədəbiyyatımız, tariximizi ləkələməyə çalışmışlar. Əlifbamız, dilimiz, tariximiz qəlibdən-qəlibə salınmış, görkəmli elm və mədəniyyət xadimləri gizli və açıq şəkildə ölümə məhkum edilmişlər. Mir Cəlal müəllim F.Köçərli haqqında yana-yana danışırdı. Sözün əsl mənasında böyük elm və mədəniyyət xadimi Köçərli Azərbaycan xalqının parlaq ulduzlarından biri idi. Onun Gəncədə erməni daşnaklarının əlilə öldürülməsi həmişə məlumdur. Firdin bəy xalqımızda böyük oğlu Nərimanovun yaxın dostu idi. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yaranması, ədəbiyyatşünaslığın elmi əsas üzərində yeni vüsət alması F.Köçərlinin adı ilə bağlıdır. Mir Cəlal müəllim F.Köçərlinin Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının türk şöbəsini çox böyük əzab və əziyyətlə, həm də maddi çətinliklə Azərbaycana köçürməsinə danışırdı. Qori seminariyasının Azərbaycana köçürülmə tarixinin məna məlum olmasını təsdiqləməklə yanaşı, eyni zamanda Mir Cəlal müəllimə ətraflı məlum olmayan bəzi faktları danışdım və kimlərdən məlumat aldığımı da söylədim. Mir Cəlal müəllim məni diqqətlə

Mir Cəlal

dinlədi. özünə xas olmayan halda hirslandı və dedi ki, kaş Qori seminariyasının arxivi elə orada qalaydı, onu Azərbaycana götürüb məhv etməyəydilər. Mən həmin arxivin 1918-ci ildə köçürülmüş Qazaxa götürülməsini qısa şəkildə Mir Cəlal müəllimə danışdım. "...Malum olduğun kimi, F.Köçərli seminariyanın bütün materiallarını, həm də uşaqların tədris etdikləri (türkçə olan ədəbiyyat) arxivi Badisəbə xanımla birlikdə dəmir yolu vasitəsilə Azərbaycana götürür. Məna məlum olan fakta görə, seminariya Azərbaycanın orta hissəsində yerləşdirilməli idi. Bəzi məlumatlara görə, Yevlax ətrafında, dəmir yolundan uzaq olmamaq şərtilə, lakin maddi çətinlik üzündən qatar yalnız Ağstafa stansiyasına qədər gəlir, oradan aparmağa imkan olmur. F.Köçərlinin arxivi Badisəbə xanım Vəkilova (Vəkilova onun qızlıq fəhmliyi idi) qohumları İsrail ağaının bilavasitə iştirakı və maddi köməyiylə (maarifpərvər bu bəy özünün xüsusi mülkündən yer ayırır) seminariyanı Qazax şəhərində yerləşdirir. Həmin seminariyanın direktorları olmuş adamlardan F.Köçərli, Əli bəy Hüseynov (H.Mehdinin atası), Mir Qasım Əfəndiyev, Məcid Tağıyev, Əhməd Qurbanov və b. Qazax seminariyasının ənənəsini saxlayırlar, lakin bu uzun sürmür, seminariyanın sonrakı taleyi acınacaqlı olur, xüsusilə 1937-ci ildə (Mir Qasım Əfəndiyevin dediyinə görə) Daxili İşlər Nazirliyindən üç nəfər (iki rus və bir erməni) seminariyaya gəlir, oranın direktoru Mir Qasım Əfəndiyevə göstəriş verirlər ki, 7 nəfər sağlam, qoldan güclü tələbə gətirsin. Həmin tələbələrə seminariyanın arxasında, Ağstafa çayının üstündə xəndək qazdırırlar, ondan sonra seminariyanın kitabxanasını bütövlükdə oraya daşıyırlar, bütün əlyazmalarını, ərəb əlifbası ilə olan kitabları toplayıb xəndəklərə doldururlar, üstünə neft töküüb yandırırırlar. Mehdiqan Vəkilov mənimlə söhbətində demişdir ki, Səməd Vurğun "Yan-

dırılan kitablar" şeirində, əsasən, Qazax seminariyasında məhv edilən kitabları nəzərdə tutmuşdur. Həmin illərdə seminariyanın direktoru Mir Qasım Əfəndiyev yazmışdır ki, özü üçün saxladığı şərq ornamentləri bəzədilmiş Firdovsinin "Şahnəməsi" və "Min bir gecə" nağılları toplusunu da içərisində nə olub-olmadığına baxmadan yanar alovun üstünə atıblar, hətta bir cinayət işləmiş kimi seminariyanın direktorunu tənzil sözlə hədələmişlər. Bu barədə mən Mir Cəlal müəllimlə söhbət edəndə fikrə getdi, özünəməxsus təbəssümlə dayanıb birdən-birə S.Vurğunun xatırladı: böyük istedad idi, onu da rahat buraxmadılar, yazıb-yaratmağa imkan vermədilər, deyər nə razılığını bildirdi. S.Vurğunun yaradıcılığı haqqında ilk məqalə yazanlardan biri də Mir Cəlal idi. Gənclik illərində Gəncədə işləyərək S.Vurğunla dostlaşmış, onun yaradıcılığını tədqiq edən tutarlı məqalə yazmışdır. Həm də S.Vurğun haqqında yazılan tədqiqat xarakterli toplusların hamısında seçilən əsərlərdən biri də Mir Cəlal müəllimindir. Bu məqalələr arasında "Yeni şeirin manifesti" əsərinin öz sanbalı ilə Vurğunşünaslıqda həmişə qalacağı şübhəsizdir. Öz tələbələrə söhbətdə həmişə S.Vurğundan söhbət edəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi: "S.Vurğun Azərbaycan poeziyasına canlı Azərbaycan gətirib, Azərbaycan bir obraz kimi S.Vurğun poeziyası ilə ələ-qana dolub". Bəli, doğrudan da aylar, illər bir-birini əvəz edir, S.Vurğun demişkən, "...İllər gəlib keçir, ömürdən illər..., illər görməmişik, bu illər kimi". Dünən mən yaşda olan tələbələr, bu gün ağsaçlı qocaya çevrilmişlər, biz yaşlı nəslin nümayəndəsi kimi öz ustadlarımızı, bizə dərs deyən müdrik müəllimlərimizi xatırlayarkən onların sırasında Mir Cəlal müəllim xüsusilə seçilir, indinin özündə də biz ondan öyrənir, onun məsləhətləri, ata nəsihətləri görəyimiz işlərə xeyir-dua verir.

İNSANLIQ DƏRSİ

Həmin illərdə seminariyanın direktoru Mir Qasım Əfəndiyev yazmışdır ki, özü üçün saxladığı şərq ornamentləri bəzədilmiş Firdovsinin "Şahnəməsi" və "Min bir gecə" nağılları toplusunu da içərisində nə olub-olmadığına baxmadan yanar alovun üstünə atıblar, hətta bir cinayət işləmiş kimi seminariyanın direktorunu tənzil sözlə hədələmişlər. Bu barədə mən Mir Cəlal müəllimlə söhbət edəndə fikrə getdi, özünəməxsus təbəssümlə dayanıb birdən-birə S.Vurğunun xatırladı: böyük istedad idi, onu da rahat buraxmadılar, yazıb-yaratmağa imkan vermədilər, deyər nə razılığını bildirdi. S.Vurğunun yaradıcılığı haqqında ilk məqalə yazanlardan biri də Mir Cəlal idi. Gənclik illərində Gəncədə işləyərək S.Vurğunla dostlaşmış, onun yaradıcılığını tədqiq edən tutarlı məqalə yazmışdır. Həm də S.Vurğun haqqında yazılan tədqiqat xarakterli toplusların hamısında seçilən əsərlərdən biri də Mir Cəlal müəllimindir. Bu məqalələr arasında "Yeni şeirin manifesti" əsərinin öz sanbalı ilə Vurğunşünaslıqda həmişə qalacağı şübhəsizdir. Öz tələbələrə söhbətdə həmişə S.Vurğundan söhbət edəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi: "S.Vurğun Azərbaycan poeziyasına canlı Azərbaycan gətirib, Azərbaycan bir obraz kimi S.Vurğun poeziyası ilə ələ-qana dolub". Bəli, doğrudan da aylar, illər bir-birini əvəz edir, S.Vurğun demişkən, "...İllər gəlib keçir, ömürdən illər..., illər görməmişik, bu illər kimi". Dünən mən yaşda olan tələbələr, bu gün ağsaçlı qocaya çevrilmişlər, biz yaşlı nəslin nümayəndəsi kimi öz ustadlarımızı, bizə dərs deyən müdrik müəllimlərimizi xatırlayarkən onların sırasında Mir Cəlal müəllim xüsusilə seçilir, indinin özündə də biz ondan öyrənir, onun məsləhətləri, ata nəsihətləri görəyimiz işlərə xeyir-dua verir.

Həmin illərdə seminariyanın direktoru Mir Qasım Əfəndiyev yazmışdır ki, özü üçün saxladığı şərq ornamentləri bəzədilmiş Firdovsinin "Şahnəməsi" və "Min bir gecə" nağılları toplusunu da içərisində nə olub-olmadığına baxmadan yanar alovun üstünə atıblar, hətta bir cinayət işləmiş kimi seminariyanın direktorunu tənzil sözlə hədələmişlər. Bu barədə mən Mir Cəlal müəllimlə söhbət edəndə fikrə getdi, özünəməxsus təbəssümlə dayanıb birdən-birə S.Vurğunun xatırladı: böyük istedad idi, onu da rahat buraxmadılar, yazıb-yaratmağa imkan vermədilər, deyər nə razılığını bildirdi. S.Vurğunun yaradıcılığı haqqında ilk məqalə yazanlardan biri də Mir Cəlal idi. Gənclik illərində Gəncədə işləyərək S.Vurğunla dostlaşmış, onun yaradıcılığını tədqiq edən tutarlı məqalə yazmışdır. Həm də S.Vurğun haqqında yazılan tədqiqat xarakterli toplusların hamısında seçilən əsərlərdən biri də Mir Cəlal müəllimindir. Bu məqalələr arasında "Yeni şeirin manifesti" əsərinin öz sanbalı ilə Vurğunşünaslıqda həmişə qalacağı şübhəsizdir. Öz tələbələrə söhbətdə həmişə S.Vurğundan söhbət edəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi: "S.Vurğun Azərbaycan poeziyasına canlı Azərbaycan gətirib, Azərbaycan bir obraz kimi S.Vurğun poeziyası ilə ələ-qana dolub". Bəli, doğrudan da aylar, illər bir-birini əvəz edir, S.Vurğun demişkən, "...İllər gəlib keçir, ömürdən illər..., illər görməmişik, bu illər kimi". Dünən mən yaşda olan tələbələr, bu gün ağsaçlı qocaya çevrilmişlər, biz yaşlı nəslin nümayəndəsi kimi öz ustadlarımızı, bizə dərs deyən müdrik müəllimlərimizi xatırlayarkən onların sırasında Mir Cəlal müəllim xüsusilə seçilir, indinin özündə də biz ondan öyrənir, onun məsləhətləri, ata nəsihətləri görəyimiz işlərə xeyir-dua verir.

Həmin illərdə seminariyanın direktoru Mir Qasım Əfəndiyev yazmışdır ki, özü üçün saxladığı şərq ornamentləri bəzədilmiş Firdovsinin "Şahnəməsi" və "Min bir gecə" nağılları toplusunu da içərisində nə olub-olmadığına baxmadan yanar alovun üstünə atıblar, hətta bir cinayət işləmiş kimi seminariyanın direktorunu tənzil sözlə hədələmişlər. Bu barədə mən Mir Cəlal müəllimlə söhbət edəndə fikrə getdi, özünəməxsus təbəssümlə dayanıb birdən-birə S.Vurğunun xatırladı: böyük istedad idi, onu da rahat buraxmadılar, yazıb-yaratmağa imkan vermədilər, deyər nə razılığını bildirdi. S.Vurğunun yaradıcılığı haqqında ilk məqalə yazanlardan biri də Mir Cəlal idi. Gənclik illərində Gəncədə işləyərək S.Vurğunla dostlaşmış, onun yaradıcılığını tədqiq edən tutarlı məqalə yazmışdır. Həm də S.Vurğun haqqında yazılan tədqiqat xarakterli toplusların hamısında seçilən əsərlərdən biri də Mir Cəlal müəllimindir. Bu məqalələr arasında "Yeni şeirin manifesti" əsərinin öz sanbalı ilə Vurğunşünaslıqda həmişə qalacağı şübhəsizdir. Öz tələbələrə söhbətdə həmişə S.Vurğundan söhbət edəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi: "S.Vurğun Azərbaycan poeziyasına canlı Azərbaycan gətirib, Azərbaycan bir obraz kimi S.Vurğun poeziyası ilə ələ-qana dolub". Bəli, doğrudan da aylar, illər bir-birini əvəz edir, S.Vurğun demişkən, "...İllər gəlib keçir, ömürdən illər..., illər görməmişik, bu illər kimi". Dünən mən yaşda olan tələbələr, bu gün ağsaçlı qocaya çevrilmişlər, biz yaşlı nəslin nümayəndəsi kimi öz ustadlarımızı, bizə dərs deyən müdrik müəllimlərimizi xatırlayarkən onların sırasında Mir Cəlal müəllim xüsusilə seçilir, indinin özündə də biz ondan öyrənir, onun məsləhətləri, ata nəsihətləri görəyimiz işlərə xeyir-dua verir.

Həmin illərdə seminariyanın direktoru Mir Qasım Əfəndiyev yazmışdır ki, özü üçün saxladığı şərq ornamentləri bəzədilmiş Firdovsinin "Şahnəməsi" və "Min bir gecə" nağılları toplusunu da içərisində nə olub-olmadığına baxmadan yanar alovun üstünə atıblar, hətta bir cinayət işləmiş kimi seminariyanın direktorunu tənzil sözlə hədələmişlər. Bu barədə mən Mir Cəlal müəllimlə söhbət edəndə fikrə getdi, özünəməxsus təbəssümlə dayanıb birdən-birə S.Vurğunun xatırladı: böyük istedad idi, onu da rahat buraxmadılar, yazıb-yaratmağa imkan vermədilər, deyər nə razılığını bildirdi. S.Vurğunun yaradıcılığı haqqında ilk məqalə yazanlardan biri də Mir Cəlal idi. Gənclik illərində Gəncədə işləyərək S.Vurğunla dostlaşmış, onun yaradıcılığını tədqiq edən tutarlı məqalə yazmışdır. Həm də S.Vurğun haqqında yazılan tədqiqat xarakterli toplusların hamısında seçilən əsərlərdən biri də Mir Cəlal müəllimindir. Bu məqalələr arasında "Yeni şeirin manifesti" əsərinin öz sanbalı ilə Vurğunşünaslıqda həmişə qalacağı şübhəsizdir. Öz tələbələrə söhbətdə həmişə S.Vurğundan söhbət edəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi: "S.Vurğun Azərbaycan poeziyasına canlı Azərbaycan gətirib, Azərbaycan bir obraz kimi S.Vurğun poeziyası ilə ələ-qana dolub". Bəli, doğrudan da aylar, illər bir-birini əvəz edir, S.Vurğun demişkən, "...İllər gəlib keçir, ömürdən illər..., illər görməmişik, bu illər kimi". Dünən mən yaşda olan tələbələr, bu gün ağsaçlı qocaya çevrilmişlər, biz yaşlı nəslin nümayəndəsi kimi öz ustadlarımızı, bizə dərs deyən müdrik müəllimlərimizi xatırlayarkən onların sırasında Mir Cəlal müəllim xüsusilə seçilir, indinin özündə də biz ondan öyrənir, onun məsləhətləri, ata nəsihətləri görəyimiz işlərə xeyir-dua verir.

Həmin illərdə seminariyanın direktoru Mir Qasım Əfəndiyev yazmışdır ki, özü üçün saxladığı şərq ornamentləri bəzədilmiş Firdovsinin "Şahnəməsi" və "Min bir gecə" nağılları toplusunu da içərisində nə olub-olmadığına baxmadan yanar alovun üstünə atıblar, hətta bir cinayət işləmiş kimi seminariyanın direktorunu tənzil sözlə hədələmişlər. Bu barədə mən Mir Cəlal müəllimlə söhbət edəndə fikrə getdi, özünəməxsus təbəssümlə dayanıb birdən-birə S.Vurğunun xatırladı: böyük istedad idi, onu da rahat buraxmadılar, yazıb-yaratmağa imkan vermədilər, deyər nə razılığını bildirdi. S.Vurğunun yaradıcılığı haqqında ilk məqalə yazanlardan biri də Mir Cəlal idi. Gənclik illərində Gəncədə işləyərək S.Vurğunla dostlaşmış, onun yaradıcılığını tədqiq edən tutarlı məqalə yazmışdır. Həm də S.Vurğun haqqında yazılan tədqiqat xarakterli toplusların hamısında seçilən əsərlərdən biri də Mir Cəlal müəllimindir. Bu məqalələr arasında "Yeni şeirin manifesti" əsərinin öz sanbalı ilə Vurğunşünaslıqda həmişə qalacağı şübhəsizdir. Öz tələbələrə söhbətdə həmişə S.Vurğundan söhbət edəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi: "S.Vurğun Azərbaycan poeziyasına canlı Azərbaycan gətirib, Azərbaycan bir obraz kimi S.Vurğun poeziyası ilə ələ-qana dolub". Bəli, doğrudan da aylar, illər bir-birini əvəz edir, S.Vurğun demişkən, "...İllər gəlib keçir, ömürdən illər..., illər görməmişik, bu illər kimi". Dünən mən yaşda olan tələbələr, bu gün ağsaçlı qocaya çevrilmişlər, biz yaşlı nəslin nümayəndəsi kimi öz ustadlarımızı, bizə dərs deyən müdrik müəllimlərimizi xatırlayarkən onların sırasında Mir Cəlal müəllim xüsusilə seçilir, indinin özündə də biz ondan öyrənir, onun məsləhətləri, ata nəsihətləri görəyimiz işlərə xeyir-dua verir.

Həmin illərdə seminariyanın direktoru Mir Qasım Əfəndiyev yazmışdır ki, özü üçün saxladığı şərq ornamentləri bəzədilmiş Firdovsinin "Şahnəməsi" və "Min bir gecə" nağılları toplusunu da içərisində nə olub-olmadığına baxmadan yanar alovun üstünə atıblar, hətta bir cinayət işləmiş kimi seminariyanın direktorunu tənzil sözlə hədələmişlər. Bu barədə mən Mir Cəlal müəllimlə söhbət edəndə fikrə getdi, özünəməxsus təbəssümlə dayanıb birdən-birə S.Vurğunun xatırladı: böyük istedad idi, onu da rahat buraxmadılar, yazıb-yaratmağa imkan vermədilər, deyər nə razılığını bildirdi. S.Vurğunun yaradıcılığı haqqında ilk məqalə yazanlardan biri də Mir Cəlal idi. Gənclik illərində Gəncədə işləyərək S.Vurğunla dostlaşmış, onun yaradıcılığını tədqiq edən tutarlı məqalə yazmışdır. Həm də S.Vurğun haqqında yazılan tədqiqat xarakterli toplusların hamısında seçilən əsərlərdən biri də Mir Cəlal müəllimindir. Bu məqalələr arasında "Yeni şeirin manifesti" əsərinin öz sanbalı ilə Vurğunşünaslıqda həmişə qalacağı şübhəsizdir. Öz tələbələrə söhbətdə həmişə S.Vurğundan söhbət edəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi: "S.Vurğun Azərbaycan poeziyasına canlı Azərbaycan gətirib, Azərbaycan bir obraz kimi S.Vurğun poeziyası ilə ələ-qana dolub". Bəli, doğrudan da aylar, illər bir-birini əvəz edir, S.Vurğun demişkən, "...İllər gəlib keçir, ömürdən illər..., illər görməmişik, bu illər kimi". Dünən mən yaşda olan tələbələr, bu gün ağsaçlı qocaya çevrilmişlər, biz yaşlı nəslin nümayəndəsi kimi öz ustadlarımızı, bizə dərs deyən müdrik müəllimlərimizi xatırlayarkən onların sırasında Mir Cəlal müəllim xüsusilə seçilir, indinin özündə də biz ondan öyrənir, onun məsləhətləri, ata nəsihətləri görəyimiz işlərə xeyir-dua verir.

Həmin illərdə seminariyanın direktoru Mir Qasım Əfəndiyev yazmışdır ki, özü üçün saxladığı şərq ornamentləri bəzədilmiş Firdovsinin "Şahnəməsi" və "Min bir gecə" nağılları toplusunu da içərisində nə olub-olmadığına baxmadan yanar alovun üstünə atıblar, hətta bir cinayət işləmiş kimi seminariyanın direktorunu tənzil sözlə hədələmişlər. Bu barədə mən Mir Cəlal müəllimlə söhbət edəndə fikrə getdi, özünəməxsus təbəssümlə dayanıb birdən-birə S.Vurğunun xatırladı: böyük istedad idi, onu da rahat buraxmadılar, yazıb-yaratmağa imkan vermədilər, deyər nə razılığını bildirdi. S.Vurğunun yaradıcılığı haqqında ilk məqalə yazanlardan biri də Mir Cəlal idi. Gənclik illərində Gəncədə işləyərək S.Vurğunla dostlaşmış, onun yaradıcılığını tədqiq edən tutarlı məqalə yazmışdır. Həm də S.Vurğun haqqında yazılan tədqiqat xarakterli toplusların hamısında seçilən əsərlərdən biri də Mir Cəlal müəllimindir. Bu məqalələr arasında "Yeni şeirin manifesti" əsərinin öz sanbalı ilə Vurğunşünaslıqda həmişə qalacağı şübhəsizdir. Öz tələbələrə söhbətdə həmişə S.Vurğundan söhbət edəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi: "S.Vurğun Azərbaycan poeziyasına canlı Azərbaycan gətirib, Azərbaycan bir obraz kimi S.Vurğun poeziyası ilə ələ-qana dolub". Bəli, doğrudan da aylar, illər bir-birini əvəz edir, S.Vurğun demişkən, "...İllər gəlib keçir, ömürdən illər..., illər görməmişik, bu illər kimi". Dünən mən yaşda olan tələbələr, bu gün ağsaçlı qocaya çevrilmişlər, biz yaşlı nəslin nümayəndəsi kimi öz ustadlarımızı, bizə dərs deyən müdrik müəllimlərimizi xatırlayarkən onların sırasında Mir Cəlal müəllim xüsusilə seçilir, indinin özündə də biz ondan öyrənir, onun məsləhətləri, ata nəsihətləri görəyimiz işlərə xeyir-dua verir.

Həmin illərdə seminariyanın direktoru Mir Qasım Əfəndiyev yazmışdır ki, özü üçün saxladığı şərq ornamentləri bəzədilmiş Firdovsinin "Şahnəməsi" və "Min bir gecə" nağılları toplusunu da içərisində nə olub-olmadığına baxmadan yanar alovun üstünə atıblar, hətta bir cinayət işləmiş kimi seminariyanın direktorunu tənzil sözlə hədələmişlər. Bu barədə mən Mir Cəlal müəllimlə söhbət edəndə fikrə getdi, özünəməxsus təbəssümlə dayanıb birdən-birə S.Vurğunun xatırladı: böyük istedad idi, onu da rahat buraxmadılar, yazıb-yaratmağa imkan vermədilər, deyər nə razılığını bildirdi. S.Vurğunun yaradıcılığı haqqında ilk məqalə yazanlardan biri də Mir Cəlal idi. Gənclik illərində Gəncədə işləyərək S.Vurğunla dostlaşmış, onun yaradıcılığını tədqiq edən tutarlı məqalə yazmışdır. Həm də S.Vurğun haqqında yazılan tədqiqat xarakterli toplusların hamısında seçilən əsərlərdən biri də Mir Cəlal müəllimindir. Bu məqalələr arasında "Yeni şeirin manifesti" əsərinin öz sanbalı ilə Vurğunşünaslıqda həmişə qalacağı şübhəsizdir. Öz tələbələrə söhbətdə həmişə S.Vurğundan söhbət edəndə Mir Cəlal müəllim deyirdi: "S.Vurğun Azərbaycan poeziyasına canlı Azərbaycan gətirib, Azərbaycan bir obraz kimi S.Vurğun poeziyası ilə ələ-qana dolub". Bəli, doğrudan da aylar, illər bir-birini əvəz edir, S.Vurğun demişkən, "...İllər gəlib keçir, ömürdən illər..., illər görməmişik, bu illər kimi". Dünən mən yaşda olan tələbələr, bu gün ağsaçlı qocaya çevrilmişlər, biz yaşlı nəslin nümayəndəsi kimi öz ustadlarımızı, bizə dərs deyən müdrik müəllimlərimizi xatırlayarkən onların sırasında Mir Cəlal müəllim xüsusilə seçilir, indinin özündə də biz ondan öyrənir, onun məsləhətləri, ata nəsihətləri görəyimiz işlərə xeyir-dua verir.

əşidib-öyrənmək başqa şeydir. Qəribədir ki, sayca çox olduğumuzu baxmayaraq Mir Cəlal müəllim qısa müddətdə hər birimizi tanıyaraq bilik və qabiliyyətimizə bələd ola bilmişdi. Bir dəfə üzünü auditoriyaya tutub incikliklə:

– Mən görürəm ki, hamınız qabiliyyətli, bilikli uşaqlarsınız. Ədəbiyyatçı olmaq istəyinizi başa düşürəm. Texnika əsində yaşayırsınız. Xalqa fiziklər, riyaziyyatçılar, kimyaçılar lazımdır. Mühəndislərə böyük ehtiyac var.

Bu sözlər dərslər ili ərzində Mir Cəlal müəllimin ünvanımıza söylədiyi vəqə qınaq idi. Hətta imtahan vaxtı belə kimisə danlamasını, məzəmmət etməsini xatırlamıram. Düzdür, təhsilə barmaqarası münasibət bəsləyən tələbə də xatırlamıram. Hamı var qüvvəsilə oxuyurdu. Əlbəttə, birinin zehni daha yaxşı inkişaf etmiş, yaddaşı möhkəm olur, o biri geco-gündüz çalışsa da, materialı lazımınca mənimsəyə bilmirdi. Mir Cəlal müəllim zəiflərin də xətrinə dəymir və ürəkləndirmək üçün "Kitabçanı ver, qiymət yazım. Bilirəm ki, çalışmışam" – deyirdi.

İmtahanda kitabçanı götürüb soruşmadan əla yazdı. "Soruşun, müəllim" deyə nəzakətlə dilləndim.

– Yaxşı, – deyə gülümsədi. – Deyə bilərsən avtomobil nə vaxt, kimin tərəfindən kəşf edilib? Duruxdum, xatırlamırdım. – İngiltərədə buxar maşınının ixtira edildiyini bilirəm, – dedim – Ancaq avtomobil...

– Çox adamdan soruşmuşam, heç kəs bilmir, – deyə məni sakitləşdirdi. – Roman yazıram, orada lazım olub.

O vaxt Mir Cəlal "Yolumuz hayanadır?" romanı üzərində işləyirdi. Bəlkə, bu sual Mirzə

Ələkbər Sabirin "Əcnəbilər göydə balonlarda gəzir, biz hələ avtomobil minməyiriz" misrası ilə əlaqədar yaranmışdı. Lakin suala cavab verməsəm də, avtomobilin kaşfi ilə maraqlandım. Öyrəndim ki, buxar mühərriki ilə işləyən ilk avtomobili fransız ixtiraçısı N.Ə.Kunyo 1764-cü ildə düzəltdirmişdir.

Müəllimim haqqında təəssüratımı yazarkən bizdən xeyli sonra onun tələbəsi olmuş yoldaşımız gəlib çıxdı. Onun şahidi olduğu bir epizodu da qeydlərimə əlavə etməyi özümə borc bilirəm. Bu epizod Mir Cəlal müəllim üçün çox səciyyəvidir. Bir dəfə rektor, partiya və həmkarlar ittifaqı komitələrinin rəhbərləri, dekan qəflətən Mir Cəlal müəllimin imtahanına girir, arxada aylaşırlar.

– Bilet çəkib oturmuşuq. Universitet rəhbərliyinin gəlişi bizi həyəcanlandırtıb. Mir Cəlal müəllim heç nə olmayıbmiş kimi arxasını "çağırılmamış qonaqlara" çevirib pəncərədən bayırı seyr edir. Beş dəqiqə keçir, on dəqiqə keçir, 20 dəqiqə keçir... "üzüzlü qonaqlar" da gözləyir, biz də. Nəhayət, Mir Cəlal müəllim pəncərədən aralandı, gəlib sakitcə imtahan masasının arxasında aylaşdı, məni çağırdı və soruşdu:

– Sən seminarla cavab vermisən, eləmi?

Başımı tərpətdim. Kitabçanı alıb əla qiymət yazdı. Beş tələbə həmin suala başlarını tərpətməklə qiymət alıb bayıra çıxdılar. Nəzərətlər isə suları süzülə-süzülə çıxıb getdilər.

Mir Cəlal müəllim mülayim xasiyyətli olduğu qədər də, məğrur və prinsipli idi. Öz nümunəsi ilə bizə gözəl insani sifətlər aşılamışdı. Bu isə insanlıq darsidir.

ƏZİZ BİR İNSANI XATIRLAYIRAM

Mir Cəlal özünün ədəbi-bədii, elmi-tədqiqi əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığında görkəmli yer tutan yazıçı-alimdir.

Mir Cəlal "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Təzə şəhər", "Açıq kitab", "Yaşıldırım", "Yolumuz hayanadır?" roman və povestlərinin müəllifi, həm də Mirzə Cəlil, Ə.Haqverdiyev satirik, yumoristik ənənələrini özünəməxsus ustahqla davam etdirən hekayə ustası kimi şöhrət qazanmışdır.

Elmi ictimaiyyət Mir Cəlal müəllimi Füzuli, Mirzə Cəlil, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, Səməd Vurğun və b. sənətkarlar haqqında dəyərli elmi əsərləri müəllifi kimi də tanıyır.

Mir Cəlalin bir çox istedadlı gənc qələm sahiblərinin ədəbiyyata, elmə gəlməsində bir müəllim, ustad kimi böyük xidmətləri vardır. O, qayğıkeş müəllim, sadə və mehriban insan kimi xalq arasında dərin hörmət qazanmış görkəmli bir ədib idi.

Burada hörmətli ustadın şəxsiyyətindən, ədəbi gəncliyə xeyirxah münasibətindən söhbət açmaq istəyirəm.

Pəncərəmdə gülümsəyən ilıq payız günəşi könlümdə havaya çıxmaq həvəsi oyadır. Həyatə enirəm... Uşaqlar qaçır, oynayırlar, şənələnirlər. Nəvələrim – Aygül və Günay da qoşulurlar onlara.

Hərdən üzübüz eyvanlardan kimsə uşaqları səsləyir...

Burada bir zamanlar sərin yay axşamlarında, ilıq payız havasında Mir Cəlal müəllim nəvələrinin əlindən tutub gəzərdi. Qoşqar müəllim dostlarının arasında dağ kimi görünərdi. Şəfaət müəllim fikir-xəyal aləmində ağır-ağır gəzirdi...

İllərin qatarında qanadlarıyla eyvanlara siqal çəkən o yaşıl fəvvarə qovaqlar kimi adamların da sırası seyrəldi bu həyatda... Bir yaşıl xatirəyə çevrildi onlar da. Suyu sozalan fəvvarələr kimi görünməz oldu o yaşıl ağaclar, o yaxşı adamlar...

Xəyalım yol salır o illərə, o günlərə, o sərin yay axşamlarına...

...1954-cü ilin payızı idi. İnstitutun üçüncü kursunda oxuyurdum. Tələbəlik qavğılarında göz aç bilmirdim. Arada kiçik bir imkan tapanda Yazıçılar İttifaqına gedirdim. Şeir üzrə məsləhətçi sair Nəbi Xəzriyə təzə şeirlərimi oxuyub məsləhət alırdım. Bir gün də həvəslə pillələri qalxıb Nəbi müəllimin yanına gələndə o, mənə xoş bir xəbər verdi:

– "Uşaqgəncəsr" in baş redaktoru Hamid Qasımzadə səni axtarır. "Kəndimizin çobanı" poemanı nəşriyyatın planına daxil ediblər. Özünü çatdır ora, gör nə sözlər var?

Bu xoş xəbər üçün Nəbi müəllimə təşəkkür edib nəşriyyata yollandım. Hamid Qasımzadə öz kabinetində Mir Cəlal müəllimlə söhbət edirdi. Qapı açıq idi. Məni görüb içəri çağırdı.

Yerindən qalxıb mənimlə çox səmimi əl tutdu və Mir Cəlal müəllimə sən döndüdü:

– Cavan şairdir, – dedi, – “Pioner” jurnalında bu günlərdə poemasını oxumuşam. Uşaqlar üçün şəkili kitab kimi biz də çap etmək istəyirik.

Mir Cəlal müəllim də mənə əl uzatdı. Onunla da bir az çəkinə-çəkinə əl tutdum. Mənim kimi adi bir tələbəyə bütün oxucuların sevdiiyi “Bir gəncin manifesti” əsərinin müəllifi ilə görüşmək, onun səsinə eşitmək nə qədər sevindirici idi!

Mir Cəlal müəllim Hamid Qasımzadənin təşəbbüsünü bəyəndi:

– Bu nəşriyyat əsərlərinə uşaqların, gənclərin nəşriyyatıdır, – dedi. – Cavan yazıçı və şairlərin ilk kitabları burada çap edilir. Onların arasında gələcəyinə ümid bəslədiyimiz çoxdur. Ancaq qayğıya da böyük ehtiyaclar var. Bu cavan oğlana mənim tərəfimdən nə kömək lazımdırsa, hazırım!..

Hamid müəllim dedi:

– Əsəri artıq plana salınıb. Məşinədə yazdırıb bir üzünü redaktaya, bir üzünü isə rəssama vermişik. Yaxın günlərdə “redsovet”də baxılacaq, müəllifin iştirakı vacibdir. Yaxşı ki, öz əyağı ilə gəlib çıxıb.

Hamid Qasımzadə redaksiya şurasının nəzərdə tutulan gününü, saatını kağıza yazıb mənə verdi.

Bu xoş münasibətə və qayğıya görə, hətta onlara necə təşəkkür etməyi belə bilmədim. Sadəcə olaraq “dekandan icazə alıb gələm”, – dedim.

...Bir neçə gündən sonra Hamid müəllimin dediyi vaxtda onun yanına gəldim. “Redsovet”in üzvləri nəşriyyatın direktoru Əhəd Bağırzadənin otağına toplaşmışdılar. Qapı açıq idi. Mir Cəlal müəllim də orada idi. Görüb ürəkləndim. Rəsul Rza, Mir Cəlal müəllim və Qılman Musayev divanın üstə əyləşmişdilər. Şairlərdən Osman Sarıvəlli, Mehdi Seyidzadə, Mikayıl Rzaquluzadə, Əyyub Abbasov, alim Mirəli Axundov da müzakirəyə gələnər ara-

sındaydılar. Hamid Qasımzadə başıyla mənə işarə etdi, içəri keçdim.

Qapıya yaxın bir stulda əyləşdim. Əhəd Bağırzadə məni redaksiya sovetinin üzvlərinə təqdim edib: “Cavan müəllifimiz İlyas Tapdıqovdur”, – dedi. Həm də bir neçə kəlmə ilə sovetin nə məqsədlə çağırılması barədə məlumat verdi. Sonra nəşriyyatın şöbə müdiri yazıçı Əyyub Abbasov poemanın əlyazmasını mənə verib: “Özün oxu, redsovetin üzvləri də tanış olsunlar”, – dedi.

Mən adlı-sanlı, böyük sənətkarların qarşısında yazını oxumağa çox çətinlik çəkib tez-tez boğazımı antlayırdım... Məni imtahan verən tələbə kimi həyəcandan tər basdı. Bunu gören Əyyub Abbasov:

– Sən bir az nəfəsini də, indi mən oxuyum!

Elə bil üstümdən dağ götürüldü. Əyyub müəllim poemadan xeyli oxudu. Yeni səhifəyə keçəndə Mir Cəlal müəllim yarızarafat, yarıciddi belə bir təklif verdi:

– Əyyub, mənə elə gəlir ki, sonrasını oxumaya da bilərsən. Dili haqqında axıcılığın biza təsəvvür verdi. Həm də əsər çap edilib, sonra da Osmanın əlindən keçib. Bu bizim üçün kifayət deyilmi? Təklif budur ki, çox vaxt itirmədən şəkillərə baxaq...

Yaşadım olan rəssam Rafiq Mehdiyev də mənimlə yanaşı əyləşmişdi. İri qovluqdan şəkilləri çıxarıb hazır dayanmışdı. Hamı Mir Cəlal müəllimin təklifini bəyəndi. Bir azca Qılman Musayev tərəddüd etdi. O, “Azərbaycın”ın baş redaktoru işləyirdi. Dedi ki:

– İlk kitab ədəbiyyata gələn gənc müəllifin həyat sınağıdır, onun gələcək taleyini müəyyən edir. Onlara tələbkar yanaşmalıyıq.

Bu vaxt Rəsul müəllim böyük bir qayğıkeşliklə Qılman müəllimə dedi:

– Qılman, tələbkarlıq var ki, bu sovet çağırılıb. Həm də gənclərə bir az sərbastlıq vermək, imkan yaratmaq lazımdır. Əsər plana düşüb, redaktədən keçib, bədii tərtibat da hazırdır. Müqavilə bağlayıb bu cavana qonorat da vermək olar.

Mir Cəlal müəllim Rəsul Rzanın qayğıkeşliklə deyilmiş sözlərinə qıvvət verdi:

– Rəsul doğru deyir. Gənclərə daha çox qayğı lazımdır. Çünki onların çoxu tələbədir, təqəüdlə dolanır. Qonorarları vaxtında verilsə, özlərinə yaxşı əyin-baş alarlar. Çoxunun qış paltosu yoxdur.

Əhəd müəllim bütün bu deyilənləri nəzərə alacağına söz verdi və nikbinliklə dedi:

– Təki gənc yazıçılar yaxşı əsərlər yazsınlar. Biz onların qayğılarına qalmağa hazırıq. Xüsusilə də uşaqlar üçün əsərlər yazanların. Çünki uşaq əsərlərinə böyük ehtiyacımız var.

Elə oradaca Əhəd Bağırzadə mənimlə müqavilə bağlamaq üçün baş redaktora göstəriş verdi.

Mən bir neçə gündən sonra qonorarımın yarıdan çoxunu aldım.

Kitabımsa beş-altı aydan sonra çapdan çıxdı. İnstitutun akt zalında Osman Sarıvəllinin, Mir Cəlalin, İsmayıl Şıxlının, Şıxəli Qurbanovun, fəlsəfə elmləri namizədi Həmid Əfəndiyevin, tənqidçi Kamal Qəhrəmanovun, dekanımız Sədi Əfəndiyevin iştirakı ilə geniş müzakirəsi keçirildi. Müəllimlərimin və fakültəmizin tələbələrinin bir çox suallarına cavab verdim... Dərslərdə əsərlərini oxuduğum görkəmli sənətkarların dedikləri xoş sözlər mənə uçmaq üçün qanad, yazmaq üçün həvəs verdi...

Bir il sonra Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Komsomolun Mərkəzi Komitəsi ilə birgə gənc yazıçıların müşavirəsini keçirdi.

Hörmətli sənətkarımız Mir Cəlal orada geniş məruzə etdi. Müşavirə Elmi Bilikləri Yayın Cəmiyyətinin gözləndiyi zamanda (indiki T.Əlyarbayov-3) keçirildi.

Mir Cəlal müəllim böyük qayğı ilə onlarla gənc şair və nasirin əsərlərini təhlil etdi. Onlara Füzuli, Sabir, Mirzə Cəlil, Haqqverdiyev, Vurğun kimi böyük sənətkarların yolunu tutmağı, ədəbi təcrübəsini öyrənməyi tövsiyə etdi.

Bircavanşairçılığında qeyri-təvəzökarlıqla iddia etdi ki, şeirində işlətdiyi “şamın ömrü

yanmağındadır” fikrini Bəxtiyar müəllim məndən götürüb. Cavan şairin belə deməsi tay-tuşların hamısının etirazına səbəb oldu. Zalda gülülmə başladı.

Bu ara Mir Cəlal müəllim mülayim bir tərzdə dedi:

– Ay oğul, bu fikir Füzulinin də şeirində var və hamıya məlumdur. Bəxtiyar bu fikri inkişaf etdirib, gözəl bir şeir yazıb. Həm də bu iqtibasdır. Bəlkə, sən Füzulini oxusaydın, deyərdin Füzuli məndən oğurlayıb.

Cavan yazıçılar Mir Cəlal müəllimi heyrtlə alqışladılar.

Sonra Komsomolun Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Nazim Hacıyev öz çıxışında bu sözləri təkrar etdi və gəncləri təvəzökarlığa, öz müəllim və ustalarına ehtiramlı olmağa çağırdı.

Həmin müşavirədə yazıçı Sabir Əhmədovun “Arabacı” hekayəsi, şair Əli Kərimin “Poçtalyon”, “İki sevgi”, Famil Mehdiyin “Ana” şeirləri dəfələrlə tərifləndi. Və mənim “Atamın son məktubu” şeirim uğurlu yazılar sırasında qeyd edildi.

Mir Cəlal müəllim Əli Kərimin “Poçtalyon” şeirində:

“Gəl təbəssümü, ana “sağ ol”u
Onun dövlətidir, onun varıdır”,
“Yükü el salamı, el məhəbbəti
Bir yüngüllük duyur ağırlığından”

– misralarını misal götürüb onun dərsliyə düşsək bir şeir olduğunu xüsusilə nəzərə çatdırdı.

Ustad sənətkarın məruzəsi bizi nədən və necə yazmağa ruhlandırdı. Vətəndaşlıq hissi, xəlqilik və təbəllik – onun biza ən böyük tövsiyəsi idi. Çıxışçıların xahişi ilə Mir Cəlal müəllimin həmin məruzəsi “Azərbaycan” jurnalında çap edildi.

...Mən institutu bitirdikdən sonra bir il yarım Radiokomitədə ştatdankənar müxbir kimi çalışdım. 1957-ci ilin dekabrından yazı-

çı Əyyub Abbasovun vəfatından sonra onun yerinə – "Uşaqgəncəşir"ə şeir üzrə redaktor vəzifəsinə götürüldüm. Redaktə etdiyim ilk kitab yazıçı Gülhüseyn Hüseynoğlunun "Poçlunun gənc çobanı" oldu. Şairənə dildə yazılmış bu kitaba, demək olar ki, bir dəfə oxumaqla qol çəkdim. Bundan sonra Abdulla Şaiqin "Şeirlər və hekayələr", Nəbi Xəzrinin "Vətən və qərbət", Həsən Seyidbəylinin "İlk tanışlıq", İsgəndər Coşğunun "Gamidə söhbət" kitabları da mənim üçün əziyyətsiz oldu. Redaktəyə götürdüyüm növbəti kitab İsmayıl Soltanın məktəblilər üçün yazdığı şeirlər idi. Əlyazmasını bir neçə kərə oxudum. Ənənəvi şəkildə yazılmış, emosiyadan məhrum nəsihətçilik idi.

Odur ki, müəlliflə aramda mübahisə yaranı. Redaksiya sovetinin üzvləri toplaşdı və məsələni müzakirə etməli oldu.

Mir Cəlal müəllim İsmayıl Soltana müraciətə dedi:

– İlyas cavan olsa da, dedikləri haqiqətdir. İsmayıl, incimək lazım deyil. O, redaktor olmaqdan başqa həm də bugünkü gəncliyin zövqünü təmsil edir. Mən də bu fikirdəyəm ki, indən sonra uşaqlar üçün yazılan bütün əsərlərə tələbkar yanaşılıns. Maraqsız, həyat nəfəsindən məhrum olan kitablar uşaqların zövqünü korlamaqdan, onun kitaba olan marağını öldürməkdən başqa bir şey deyil. Gəlin bu cavan oğlanın sözünü qəribəliyə salmayaq!

Eyni fikirləri Osman Sarıvalı da söylədi. "Mənə də deyiblər, uşaqlar üçün şeirlərini götür çap edək; hiss edirəm ki, bu asan deyil. Uşaqlar üçün yazan müəlliflər görək uşaq dünyasına, onun psixologiyasına, maraqlarına yaxından bələd olsun. Mən elə bilirdim ki, İlyas, uşaq əsərlərində bu keyfiyyətləri axtarır".

Redaksiya sovetinin bütün üzvləri nəticədə nəşriyyatın fikrini təsdiq etdi. İ.Soltan əlyazmasını geri götürdü.

Az sonra bir neçə əlyazmasını da beləcə redsovetdə təhlil edib geri qayıtdım. Üstündən bir müddət keçəndən sonra İ.Soltan hayıf

almağ məqsədilə mənim 1959-cu ildə çap edilmiş oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmış "Gözlər" kitabımı tənqid etdi. Lakin hər kəs bu tənqidin qarəzlə yazıldığını bilirdi.

Bir neçə gündən sonra Mir Cəlal müəllim nəşriyyata gəldi. Redaktorlar otağında hamıyla mehribanca görüşüb, bən təxəssüd rühdən düşməydim üçün mənimlə xüsusi danışdı.

– İlyas, mən sənə, doğrusu, son vaxtlar almanaxda çap edilən şeirlərini oxuyub bəyənmişdim. "Ədəbiyyat" qəzetində çap edilmiş tənqidi görəndən sonra kitabını tələbələrə tapdırıb oxudum; tənqid qarəzlidir. Qarəz oxucu gözündən yayına bilməz. Həm də indi savadsız adam yoxdur. Bu tənqidin sənə keyri bu oldu ki, kitabını tələbələrə diplom işi verməyi məsləhət bildim.

Mir Cəlal müəllim öz gənclik illərində başına gələn maraqlı əhvalatlardan, İçərişəhərdə kiçik bir manzili olmasından, Gədəbəyin Söyüdü kəndində müəllim işləməsindən və o kənddə maarifi quranlardan biri Mirzə Teymurla dostluğundan bizə səmimiyyətlə söhbət etdi. Sonra da mənə "təzə kitabını hazırlayan-da gətir ona müqəddimə yazım" – dedi.

Mən "Gözlər"dən sonra iki kitab da çap etdirdim, lakin Mir Cəlal müəllimi müqəddimə üçün narahət etmədim. Düşünürdüm ki, birdən şeirlərim xoşuna gəlməz, utanaram.

1966-cı ildə çap üçün hazırladığım "Bir eşqin şimşəyi" kitabının redaktoru, sevimli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə idi. Bəxtiyar müəllim kitabın çapa verilməsinə imza almışdı. Dedim Mir Cəlal müəllim müqəddimə yazmaq istəyir. Bəxtiyar müəllim əlyazmasını onun evinə aparmağımı məsləhət bildi. Belə də etdim. Əlyazmasını verib qapıdan qayıtmaq istədim. Mir Cəlal müəllim məni evə dəvət edib dedi: "Gəl otur, şeirlərini özün oxu". Sonra da oğlu Hafiz və Aqili, qızı Ədibəni də qu-laq asmağa çağırırdı. Mən şeirləri oxuyanda gördüm həyat yoldaşı Püsta xanım da çay gətirib məni dinləyir. Beş-altı şeir oxudum. Mir Cəlal müəllim əvvəlcə övladlarının fikrini soruşdu.

Hafiz hamının adından müsbət fikir söylədi. Püsta xanım da onların fikrini bəyəndi. Mənim xoş sözlərdən məmnunluğumu hiss edib Mir Cəlal müəllim dedi: – Hələ Arif burda olsaydı, o da maraqlı fikir söyləyərdi, riyaziyyatçıdır, ancaq ədəbiyyatı çox sevir...

Sonra Mir Cəlal müəllim özü də şeirlərin məziyyətlərindən danışdı bəzi misraların yanında üstəgəl işarəsi qoydu. Bir neçə gündən sonra gördüm həmin parçalardan müqəddimə və misallar gətirib. İlk gətirdiyi parça bu idi:

Nəzər sal Gədəbəyin
O bəmbəyaz qarına,
Buludlar qalay çəkib
Sanki mis dağlarına.

O, müqəddiməsində "Kənd qışından lövhələr" adlı şeirimdən götürdüyü misraları tərifləyib İ.Soltanın tənqid etdiyi gözlər mövzusunda xüsusi əhəmiyyət vermişdi. Onu bu sayaq təhlil edirdi:

"Gözlər – ədəbiyyatda, xüsusilə şeirdə çox işlənmiş, çox yaradıcıları məşğul etmiş bir mövzudur. İlyas burada da salman çıxırlardan ayrı, yeni bir yolla getmişdir. Şair vurulduğu gözlərə heyran olub qalmır, onların məhdud aləmindən uzaqlaşaraq oxucunu düşündürən maraqlı mətləbləri şeirə gətirir:

Sıyrılmış qılınc kimi
Zəhmli gözlər də var.
Yaz günü tək müləyim –
Rəhmli gözlər də var...

Göz var günəşdən odlu,
Göz də var kirpiyindən
Lülə-lülə asılan
Şimal buzu görmüşəm...

Hər şeyi görə-görə
Kor olan gözlər də var!..
Öz yuvasından çıxıb
Başqasına göz olan
Gözlər də görmüşəm mən...

Göründüyü kimi, məhəbbət mövzusunda yazılan şeir bədii ümumiləşdirmə cəhətdən çox-çox geniş mətləblər əhatə edərək sifət realist və etik məzmun kəsb edir, oxucusunu düşünməyə çağırır".

Mir Cəlal müəllimin müqəddiməsi "Bir eşqin şimşəyi" adlı kitabımda Azəməşdə 1966-cı ildə çap edildi. Bu müqəddimə məni haqsız, qarəzli tənqid edənlərə tutarlı cavab oldu.

Mən uzun illər nəşriyyatda müxtəlif vəzifələrdə çalışdım. 70-ci illərdə baş redaktor işlədim. Mir Cəlal müəllim redaksiya sovetinin üzvü kimi yənə də tez-tez "Gənclik" nəşriyyatına gəlir, mübahisəli əsərlərin müzakirəsində iştirak edir, gənc qələm sahiblərinə dəyərli məsləhətlər verir.

Bir gün nəşriyyatımızın direktoru Əzizə Əhmədova (Türkanlı) ilə Mir Cəlal müəllimə Nizami Gəncəvinin mənzum rəvayətlərindən uşaqlar üçün rəngli şəkillərlə çap ediləcək nağıl-hekayələrə ehtiyac olduğunu söylədik.

Mir Cəlal müəllim bu təklifi məmnuniyyətlə qəbul etdi. "Kərpickoson kişinin dastanı" və başqa mənzum rəvayətlər əsasında yığcam və məzmunlu hekayə-nağıllar yazdı. Bunlar gözəl rəngli şəkillərlə balaca oxuculara çatdırıldı, təkrar-təkrar çap edildi. Uşaqların ən sevimli kitablarına çevrildi.

O özü də balaları, nəvələri çox sevirdi. Həyətdə nəvəsi Leylanın əlindən tutub onu danışdırı-danışdırı gəzirdi. Mən uşaqlarımı bağçadan, məktəbdən gətirəndə eyni binədə yaşadığımızdan tez-tez rastlaşırdıq. Bir dəfə evlərinin qabağındakı qəzet köşkünün yanına salamaşdıq. O, əl uzadıb uşaqlara da gördü.

– Bu qəşəng qızın adı nədir?
– Şəbnəm!
– Bəs bunun adı?
– Gültəm!

– Güzəl adlardır. Şəbnəm adını ilk dəfədir eşidirəm...

Dedim: – Mir Cəlal müəllim, bunlara mətirkə alanda "bela adlar "adlar siyahısında" yoxdur" deyə yazmışdılar. Bu adları zor-bela ilə yazdırdım.

Mir Cəlal müəllim ürəkdan güldü və uşaqların danışdığı, dərhal onların ürəyinə yol tapdı...

Mir Cəlal müəllimi yaz mövsümündə, əsasən, Bakıda görmək olardı. Yaşadığı evin yaxınlığındakı "Çinar" kafesində axşamın şirin havasında oturub yaxın sənət dostları ilə dondurma yeyərdi. Mən də hərdən çinar altında onun şirin söhbətlərinə qoşulurdum. O, dönə-dönə Səməd Vurğunla Gəncədə ilk görüşündən, Gəncə ədəbi mühitindən danışardı. Muasir şairlərdən Bəxtiyar Vahabzadəni, Nəriman Həsənzadəni çox tərifləyirdi. Hərdən də fəxrli deyərdi: "Bəxtiyarı, Nurəddini, Firidunu elmə mən havaslandırdım..."

Azərbaycan torpağını dərin məhəbbətlə seven bu böyük ədiblə bir dəfə gair Nəriman Həsənzadə, müğənni Yaşar Səfərov, mən, müğənni Kifayət Gəncəli Neftçalaya maraqlı tədbirə getdik. Özü də ekspress avtobusda. Mir Cəlal müəllimin maşınla getmək imkanı yoldadı. Lakin dəstədən ayrılmayıb bizimlə yol vardaşı olmağı üstün tutdu. Avtobusda hər birimiz növbə ilə Mir Cəlal müəllimin yanında aylaşib onun söhbətini eşitmək istəyirdik...

Bir axşamçağı Azərbaycan televiziyaşının ədəbi-dram verilişlərinin baş redaktoru, qələm dostum Nəhid Hacıadə ilə dəniz havası almağa çıxmışdıq.

Mir Cəlal müəllim gənc alim dostu Firidun Hüseynovla sahilə gəzişirdi. Hiss etdik ki, Firidun harasa tələsir, ancaq Mir Cəlal müəllimi tək buraxmaq istəmir. Öyrəndik ki, "Maarif" nəşriyyatında birgə müəllifi olduqları "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" dərsliyinin korrekturasını nəşriyyata çatdırmalıdır. Firidun sağollaşıb getdi.

Mir Cəlal müəllim bizimlə söhbətə zarafatla başladı:

– Dəniz havası gözəldir. İttifaqa (Yazıçılar İttifaqı) gedib-gəlinisizmi? Oranın havası necədir?

Nəhid dedi ki, mən, demək olar ki, yazıçılar televiziya da görürəm. İttifaqın yolunu tanımıram.

Mən isə dedim:

– Bu günlərdə nəşriyyat planını müzakirə etmək üçün İttifaqa getmişdim. Qanı qara qayıtdım. Hərə közü öz qabağına çəkirdi. Heç kəs başqasının əsərini plana salmağı təklif etmədi. Prezidium üzvlərinin hamısının əsərləri plana əlavə edildi, əvəzində cavanlar kənarda qaldılar.

Mir Cəlal müəllim güldü:

– Məni necə? Plandan çıxartmadılar ki?!

Dedim:

– Mir Cəlal müəllim, həmin planda sizin əsəriniz yoxdur. Nizamidən iqtibaslarınız var, özü də həcmi çox kiçikdir. Görünür, gözlərinə dəyməyib.

Mir Cəlal müəllim yenə güldü:

– Orada deyirlər maraqlı bir lətifə söylənir. Siz eşitməmişiniz ki?!

– İsi Məlikzadənin düzəltmə lətifə – deyib, biz də güldük.

Nəhid başladı:

– Əhvalat belədir. Bir gün Əzrayılın yolu Yazıçılar İttifaqına düşür. Görkəmli yazıçılarının canını qorxu alır. Biri deyir, əlimdə yanmış əsərim var. Biri deyir, təzə pyesim tamaşaya hazırlanır. Biri deyir, hələ vəzifəmin güllünü dərməmişəm.

Nə isə, Əzrayıl canablarından möhlət istəyirlər.

Əzrayıl deyir:

– Bütün bunları görürəm. Planımda beş-altı nəfər ən məşhur yazıçının canını almaq var. Bu şərtlə sizə möhlət verirəm ki, hərəniz öz yerinizə istedadlı bir cavan yazıçı verin, onların canını alım.

Görkəmli yazıçılar bu təklifdən sevinirlər. Əli Vəliyev öz yerinə haqqında məqalə yazıb

əsərini təriflədiyi Əkrəm Əylislini, Məmməd Rahim ona "Rahim dədə" deyən Tofiq Bayramı, Süleyman Rüstəm isə...

Nəhid güldü, növbəti namizədi demək istəmədi.

Mir Cəlal müəllim: – Hə, Süleyman Rüstəm öz yerinə Əzrayıla kimi təklif edib?

Mən dedim:

– Məni, İlyas Tapdıqı...

Mir Cəlal müəllim:

– Bu necə olur? Sən mənim həm qonşusan, həm də dostum. Bəs onda mənim namizədim kim olar? – deyib gül-gül əlini çiyinə qoydu.

Mən də gül-gül:

– Mir Cəlal müəllim, sizin namizədiniz hazırdır, Əlibala Hacıadə Ordubadidən sonra əsərləri ən çox oxunan yazıçıdır. Siz onun həm müəllimi, həm də ustadısınız. İttifaqa üzv keçməyinizə zamanətə də sizdən alıb. O öz canını sizin yolunuzda əsirgəməz, – dedim.

Nəhid yenə zarafatından qalmayıb:

– Əslində Mir Cəlal müəllimə namizəd lazım deyil. Onsuz da Yazıçılar İttifaqına heç getmir. Əzrayılın işi ittiqaqdakılardadır, – dedi.

– Məzən olsun İsi! Qardaş, görün onun özü kimin namizədidir?!

Nəhid:

– Özü heç kəsin. İlyas Tapdıq kimi o da Əzrayılın öz adamıdır...

Bu yerdə söhbət dəyişdi:

– İlyası mən İsmayıl Soltanın şeir kitabının müzakirəsindən tanıyıram. Görünür, elə o vaxt da Əzrayıla arxalanmış!..

Qonşu olduğumdan, nəşriyyatda, televiziya işlədiyimdən, universitetə tez-tez gedib-gəldiyimdən Mir Cəlal müəllimlə çox görüşlərim olub. Sözümlə, söhbətini, zarafatını dönə-dönə eşitmişəm. Bunu çox yaxşı xatırlayıram ki, yay axşamlarında adətən evlərinin bulvara baxan eyvanında aylaşib durub

dənizi seyr edirdi. Mən işdən qayıdanda bəzən ya oğlu Arif, ya Hafiz mənə çağırırdılar: "Atam deyir, İlyas bir yuxarı qalxın". Mən yuxarı qalxıb Mir Cəlal müəllimlə çay içib xeyli söhbət edirdim. O, heç zaman heç kimin qarşısında danışmazdı, ancaq kiminsə haqqında ürəkdan xoş sözlər deyərdi. Bir gün onun "Səviyyə" adlı hekayəsini bərk təriflədim. Dedi: "Qardaş, o hekayəni başa düşmək özü də əsl səviyyədən xəbər verir və qürurla dedi: "Doğru deyirsən, indi bizim ən böyük dərdimiz o hekayədəki dərdirdir – səviyyə dərdi!.."

Mir Cəlal müəllimlə bağlı xatirələrim deməklə, yazmaqla qurtarmaz. O, rəhmətə getdikdən sonra mən uzun zaman özümə gələ bilmirdim.

Bir gün oğlu Hafizlə həyətdə görüşəndə Mir Cəlal müəllimi xatırlayıb onun xeyirxahlığından, gözəl ata və nikbin bir insan olmasından xeyli söhbət etdik. Hafiz atasının son dəqiqələrini xatırlayıb dedi:

– Atam vəfatından bir saat əvvəl də zarafat etdi... O, iki dəfə infarkt keçirmişdi. Bir axşam ürəyi bərk sıxıldı. Tez həkim çağırıldı. Ayaq üstə qalmışdım. Atam azca gülümsünüb dedi: – Bu dəfə yaman gəliblər, deyəsən, mənə aparacaqlar...

Bu ara həkim gəldi. Atama iynə vurub dedi: – Elə bir şey yoxdur. tezliklə vəziyyətiniz yaxşılaşacaq.

Həkim özü də aylaşib atamın vəziyyətinin yaxşılaşmasını gözlədi. Bir qədər vaxt keçdi, ancaq atamın əhvalı dəyişmədi.

Birdən atam dedi:

– Həkim, oğlum, bəlkə, sən gözləməsən yaxşıdır. Mənimki Allaha qaldı, sənə xocalət vermək istəmirəm.

Atam yenə də nikbinliklə gülümsündü. Həkim onun əhvalını yaxşılaşdırmağa doğru getdiyini güman edib: "Heç bir şey olmaz, tezliklə vəziyyətiniz yaxşılaşacaq" – dedi və çıxıb getdi.

Yarım saatdan sonra atam bizimlə əbədi vıdaləşdi...

Tofiq Mütəllibov

SEVİMLİ YAZIÇI, MEHRİBAN İNSAN

Mir Cəlalın adı çəkiləndə gözlərimizin önündə mehriban çöhrəli, sakit təbiətli, sadələşə-sadələşə müdrikləşən bir insan canlanır. "Bir gəncin manifesti" kimi məşhur əsərin müəllifinin həyat, yaradıcılıq manifesti qarşımızda vərəq-vərəq açılır... Xəyalımızda onunla olan unudulmaz görüşlər canlanır...

1949-cu il... S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinə yenidən qəbul olunmuşdum. Bir neçə gün idi ki, dərslər başlanmışdı. Cədvəldən bildirdik ki, əsərlərini sevə-sevə oxuduğumuz Mir Cəlal bizə ədəbiyyatşünaslığın əsaslarından dərslər deyəcək.

Gözlədiyimiz gün gəlib çatdı. Mir Cəlal müəllim sinifə giren kimi təbassümlə, mehribanlıqla bizə nəzər yetirdi. Sonra bizi bir-bir ayağa qaldırıb ad və fəmiliamızı, hansı rayonlardan gəldiyimizi soruşdu.

Bərdə rayonundan gəlmiş bir oğlan Mir Cəlal müəllimin nəzərini daha çox cəlb etdi, ona müxtəlif suallar verdi, diqqətlə üst-başına baxdı.

Həmin gündən bir aydan artıq vaxt keçdi. Bir gün Mir Cəlal müəllim dərslərdən sonra məni yanına çağıraraq soruşdu:

– O oğlanın ad gününə nə vaxtdır?

Bu gözlənilməz sual mənə qəribə gəldi. O, daha sonra əlavə etdi:

– Bu, mənə mütləq lazımdır. Sabaha kimi öyrən.

Mir Cəlal müəllimin arzusuna əməl etdim. Bu hadisədən bir həftə keçdi. Bir gün Mir Cəlal müəllim məni yanına çağırıb dedi:

– O oğlanın yaşadığı yeri tanıyırsan?

– O, yataqxanada qalır, – dedim.

– Lap yaxşı. Onda axşam saat 7-də məni universitetin qarşısında gözlə.

Mir Cəlal müəllim dedi ki vaxtdan 10 dəqiqə tez gəlmişdi. Qoltuğunda böyük bir bağlama vardı. Məni görən kimi: – Gedək, – dedi.

O zaman universitetin yataqxanası Kollodznaya küçəsində yerləşirdi. Biz yataqxanaya çatıb ikinci mərtəbəyə qalxdıq. Tələbə oğlan bizi görən kimi təəccübləndi. Mir Cəlal müəllim qoltuğundakı bağlamamı ona verib:

– Səni təbrik edirəm, – dedi.

O özünü itirmişdi. Bunu hiss edən Mir Cəlal müəllim dedi:

– Bizi otağına dəvət etmək istəmirsən?

O bu sözdən ürəklənərək bizi qaldığı otağa dəvət etdi. Mir Cəlal müəllim otaqda hər şeyi diqqətlə nəzərdən keçirdi. Sonra bağlamamı açıb təzə aldığı göy rəngli kostyumu ona verdi:

– Bilmirəm əyninə olacaq, ya yox. Maşallah, boyun elə ucadır ki...

Biz yataqxanadan çıxıb gələndə Mir Cəlal müəllim sevinirdi.

– İndi rahat nəfəs ala bilərəm, – dedi.

Bilmirəm fikir verməmiş, ya yox. Onun pencəyi çox köhnədir. Sağ qolunda balaca yamaq var. Onu görəndə öz tələbəliyim yadıma düşür.

Günlər ötüşdü. Nəhayət, imtahan vaxtı gəlib çatdı. Hamımız ciddi hazırlaşmışdıq. Mir Cəlal müəllim bizi sinif otağına dəvət etdi.

Onu da deyim ki, biz Mir Cəlal müəllimdən yalnız ədəbiyyatşünaslığın əsaslarını deyil, həm də mehribanlıq, qayğıkeşlik, sadəlik dərsini öyrənirdik...

1953-cü ildə V.I.Lenin adına şəhər kitabxanasında ədəbiyyat dərnəyinə rəhbərlik edirdim. Aprel ayının əvvəlləri idi. Biz Mir Cəlal müəllimi görüşməyə dəvət etmişdik. Görüşdə dərnək üzvləri də öz şəir və hekayələrini oxudular. Mir Cəlal müəllim onları maraqla dinlədi. Bəzilərinin şeirlərini alıb qovluğa qoydu. Görüşdən sonra bir gəzə-gəzə Xəzərin sahilinə gəldik. Onu da beyz edim ki, Mir Cəlal müəllim dənizi çox sevirdi, həmişə deyirdi:

– Xəzərin qədrini bilin. Bu dənizdə olan yodun, bromun tərkibi Qara dənizdəkindən çoxdur. Brom isə əsl əsəb dərmanıdır.

Biz sahilə də gəzərək Mehdi Hüseynlə qarşılaşdıq.

– Yallah, hardan belə? – deyərək Mehdi Hüseyn soruşdu.

– Lenin kitabxanasından. Görüşdən gəlirəm. Mehdi, bilirsən orada necə istedadlı cavanlar var? Bəzilərinin şeirlərini götürmüşəm. Yanına gətirəcəyəm. Kömək etməlisən.

Mir Cəlal daha sonra Mehdi Hüseynlə gənclərə qayğıdan danışdı. Dedi ki, onların sabahı üçün biz məsuliyyət daşıyıraq. Ağsaqqallıq məsuliyyəti.

Biz keyli müddət sahilə gəzdik. Mehdi Hüseyn ayrılıb evə getmək istəyəndə Mir Cəlal dedi:

– Qərribə bir şey yadıma düşdü. Gəncədə işləyəndə mərkəzi mətbuata hekayələr göndərirdim. Çəpətmirdilər. 1931-32-ci illərdə "Kommunist" qəzetinin əməkdaşı oldum. Arxivə araşdırıb Gəncədən göndərdiyim hekayələri bir-bir tapdım və çap etdirdim.

Daha sonra əlavə etdi:

– Bunu danışmaqda məqsədim odur ki, biz respublikamızın müxtəlif şəhər və rayon-

larında yaşayıb-yaradan gənclərə qayğı ilə yanaşmalıyıq.

Mir Cəlal kitabxanada dərnək üzvlərindən aldığı şeirləri qovğulunda saxlamadı. Onların bir neçəsini mətbuatda çap etdirdi. Yazıqlar İttifaqının Natavan adına klubunda keçirilən ədəbi gecədə həmin gənclərin yazılarından söz açdı.

1971-ci ilin may ayı... Şair dostumuz Söhrab Tahirin anası Nəsimə uzun illərdən bəri üzünü görmədiyi oğlunu görmək üçün İrandan Bakıya gəlmişdi. Mir Cəlal müəllimlə görüşəndə o dedi:

– Mütləq onun görüşünə getməliyik. Bu fədakar qadını görmək, onun əllərini sıxmaq istəyirəm. Əgərmişəm ki, o, Bakıya gəlmək üçün illərlə çalışıb, böyük fədakarlıq göstərib.

Vaxt təyin etdik. Nəriman Həsənzadə, Hikmət Ziya və mən Mir Cəlal müəllimin "Neftçilər" prospektindəki evinə getdik. Qapını onun həyat yoldaşı Püstə xanım açdı. Mir Cəlal xəstələnmişdi. Yataqda idi. Püstə xanım dedi:

– Dünən də qızdırması olub.

– Eybə yoxdur. – deyərək Mir Cəlal cəld geyinib ayağa qalxdı. – Mən hazır. Biz Söhrab Tahirgilə gəldik. Onun anası və həyat yoldaşı evdə yox idi. Qohumlarıgilə getmişdilər. Söhrab çəşib qalmışdı.

– Mir Cəlal müəllim ilk dəfədir ki, bizə gəlir. Hazır xərəyimiz də yoxdur. Amma döyülmüş ətimiz var.

– Dərd çəkmə, – deyərək Hikmət Ziya ona ürək-dirək verdi. – Əti bura gətir. Elə kotlet bişirərəm ki, dadı damağınızdan getməz.

Masa arxasında söhbətə başladılar. Bərdən Mir Cəlal dedi:

– Balam, bəs Hikmət Ziya hanı?

Söhrab gülümsədi:

– O, ciddi işlə məşğuldur.

Bir azdan Nəsimə ana və Söhrabın həyat yoldaşı gəldilər. Süfrə salındı. Nəsimə ana çəşib qalmışdı.

– Balam, Söhrab sən xörək də bişirə bilirsən?

Mir Cəlal

– Mən yox, ay ana, şair dostum bişirib, – deyə Söhrab gülümsədi.

Mir Cəlal Nəсібə anayla xeyli söhbət etdi. Dedi ki, mən sənə kimi öz övladı yolunda ölümə belə hazır olan analara baş ayırım.

Biz Söhrabgildən çıxıb evə gələndə Mir Cəlal yol boyu Nəсібə anadan danışırdı. Deyirdi:

– Üzünün, allərinin qırışları elə bil Nəсібə ananın ömür yollarıdır. Qismət olsa, mən bir əsərimdə onun surətini yaradacağam.

Bu hadisədən üç aya yaxın vaxt keçdi. Bir gün Mir Cəlal müəllimlə Azərmaşın binasında rastlaşdıq. Qanı bərk qara idi.

– Bilirsən, – dedi. – Nəсібə ana vəfat edib. Elə bil ölümünün yaxınlaşdığını hiss etmişdi. Gəlib oğlunu görüb rahat öldü. Ana məhəbbəti hər məhəbbətdən güclüdür.

Bir gün Mir Cəlal müəllimi Azneft meydanında gördüm. Gülümsəyirdi. Dedi:

– Bilirsən niyə gülürəm?

– Yox, – dedim.

– Televizorum xarab olmuşdu. Bir həftə idi ki, işləmirdi. Bu gün səhər usta çağırıdım. Nə qədər çalışdısa, düzəldə bilmədi. Özünü pərt etməyərək dedi:

– Bundan televizor çıxmayacaq. Yaxşısı budur ki, təzəsini alasınız.

O getdikdən sonra mən bərk əsəbiləşdim. Əlimi qəzəblə televizorun üstünə çırpdım. Birdən möcüzə baş verdi. Televizor işləməyə başladı.

Mir Cəlal bu hadisədən bir neçə gün sonra "Televizor" adlı bir hekayə yazdı. Həmin hekayəni "Azərbaycan gəncləri" qəzetində dərc etdirdi.

O, həmişə deyirdi:

– Mən ömrümdə özümdən mövzu fikirləşmirəm. Başıma gələnləri yazıram.

1978-ci il, 20 aprel... Mir Cəlal müəllimin yubileyi ilə əlaqədar onlara getmişdim, fotomüxbir də aparmışdım. Çox şad görünürdü. Yazı masasının üstündə çoxlu təbrik teleqramı vardı. Altı gündən sonra, yəni aprelin 26-da 70 yaşını tamam olurdur.

Xeyli söhbət etdik. Fotomüxbirdən xahiş etdim ki, qəzet üçün şəklini çəksin. Mir Cəlal müəllim həyat yoldaşından soruşdu:

– Harada dayansam yaxşıdır?

Püstə xanım otağı nəzərdən keçirdi.

– Bax, burada, – deyə kitab rəfini göstərdi.

Fotomüxbir onun şəklini çəkdi. Mir Cəlal mənə müraciətlə:

– Gəl birlikdə şəkil çəkdirək. Dünyanın işini bilmək olmaz.

Biz birlikdə şəkil çəkdirdik. Bu şəkil onun son yadigarı oldu.

1978-ci il sentyabr ayının 10-da zəng edib Mir Cəlalın xahiş etdim ki, əməkdaşı olduğum "Azərbaycan gəncləri" qəzeti üçün gənc yazıçıların əsərlərində sənətkarlıq məsələləri mövzusunda bir məqalə yazsın. O, razılıq vermişdi.

Şərtləşdiyimiz vaxtda, sentyabrın 28-də evlərinə zəng vurdum. Mir Cəlal müəllimi telefona çağırmağı xahiş etdim.

Mir Cəlal vəfat etmişdi.

Elə bil onunla, o sevimli yazıçı, mehriban və qayğıkeş insanla bağlı xatirələrimin mirvarisi qınıldı.

III FƏSİL

Əbədi yaşar ümumxalq sergisi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "YUNESKO-nun 2008-2009-cu illərdə görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin qeyd edilməsi proqramına Azərbaycanla bağlı daxil olmuş yubileylərin keçirilməsi haqqında" 31 yanvar 2008-ci il sərəncamına əsasən respublikamızda görkəmli yazıçı, tanınmış ədəbiyyatşünas alim və ictimai xadim Mir Cəlal Paşayevin anadan olmasının 100 illik yubileyi münasibətilə təntənəli tədbirlər keçirilmişdir.

Mayın 5-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin təşkilatçılığı ilə böyük yazıçı, görkəmli alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş elmi sessiya keçirilmişdir.

Mir Cəlalin övladları – Milli Aviasiya Akademiyasının rektoru, akademik Arif Paşayev, Azərbaycan xarici işlər nazirinin müavini, Diplomatik Akademiyanın rektoru, professor Hafiz Paşayev, nəvəsi – Bakı Dövlət Universitetinin beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, professor Nərgiz Paşayeva və tədbir iştirakçıları əvvəlcə binanın foyesində unudulmaz sənətkarımızın həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş kitab və fotosərgi ilə tanış olmuşlar.

Tədbirdə görkəmli ədibin həyat və yaradıcılığından ətraflı söz açılmışdır.

Hafiz Paşayev atasının xatirəsinə göstərilən diqqət və ehtirama görə dövlətimizin başçısı İlham Əliyevə minnətdarlığını bildirmiş, tədbirin təşkilatçılığına və iştirakçılarına təşəkkür etmişdir.

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində görkəmli alim, nasir, böyük müəllim Mir Cəlal Paşayevin anadan olmasının 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbir

Bu böyük insanın Fəxr Xiyabandakı məzarını ziyarətdən sonra ADPU-nun akt zalında davam etdirilən məclisi giriş sözü ilə Pedaqoji Universitetin rektoru, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Yusif Məmmədov açdı. Böyük pedaqoq, alim, yazıçı olan Mir Cəlal müəllimin xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad edildikdən sonra rektor Y.Məmmədov dedi: "Mir Cəlal Paşayev bir yazıçı kimi nəinki Azərbaycanda, bütün dünyada tanınır. YUNESKO-nun yazıçı-alimin 100 illik yubileyinin keçirilməsi ilə əlaqədar qəbul etdiyi qərar da M.C.Paşayevə, onun əsərlərinə verilən qiymətin göstəricisidir".

Sonra M.C.Paşayevi tədqiqatçı-alim kimi təqdim edən rektor Y.Məmmədov bu böyük ədəbiyyatşünasın M.Füzuli, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, C.Məmmədquluzadə yaradıcılığının və çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçısı, filologiya elmləri doktoru, professor olduğunu diqqətə çatdırdı. Onun bir alim olaraq çap etdirdiyi əsərlərin bu gün də aktual, alimlərin, gənc tədqiqatçıların, tələbə və magistrantların stolüstü kitabı olduğunu, onun mühazirələrini dinləmiş, rəhbərliyi altında dissertasiyalar müdafiə etmiş mütəxəssislərin özlərinin artıq bu gün respublikamızda görkəmli alim, yazıçı və müəllim kimi fəaliyyət göstərdiklərini nəzərə çatdırdı. "Ölkəmizdə ondan dərs almış çox insan çalışır... Şəxsən mənəm

özümün müəyyən bir dünyagörüşü qazanmadığımda, həyatı, insanlar arasında münasibətləri öyrənməyimdə, nəyin düz, nəyin əyri olduğunu başa düşməyimdə, şübhəsiz ki, onun qələmə aldığı əsərlərin rolu çox olmuşdur. Tələbələrimizə də Mir Cəlal müəllimin yaradıcılığını öyrənməyi tövsiyə edirəm... Azərbaycan ədəbiyyatında ən böyük hekayə ustalarından biri kimi tanınan Mir Cəlal müəllimin bu sahədə öz dəst-xətti var idi. Onun "Kəmtərovlar ailəsi", "İclas qurusu", "Anket Anketov" və s. hekayələrində ilk növbədə böyük səmimiyyət, məqsəd, fikir aydınlığı var. Onun əsərləri hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlayır".

Yusif Məmmədov çıxışının sonunda dedi: "Millətimiz belə insanlarla, onların əsərləri, düşüncələri, həyat tərzləri ilə formalaşır". Sonra Y.Məmmədov professor Teymur Əhmədovun çap etdirdiyi Mir Cəlal müəllim haqqında xatirələr toplusunu oxuduğunu söylədi və tələbələrə də bu kitabı oxumağı tövsiyə etdi: "Bu xatirələr toplusunu oxuyandan sonra başa düşdüm ki, bəli, genetik varislik, doğrudan da, həyatda öz təzahürünü tapır. Bildim ki, bu ailədən Azərbaycanın görkəmli alimləri olan Arif, Hafiz, Ədibə və Elmira xanım kimi övladların çıxması həm də eyni zamanda, təbiidir, qanunauyğundur, bir genetik varislikdir".

Aprelin 25-də Bakı Dövlət Universitetində böyük ədib və alim, görkəmli pedaqoq, ictimai xadim, professor Mir Cəlal Paşayevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş ikigünlük elmi konfrans öz işinə başlamışdır.

Konfransda 100-dən artıq məruzə dinlənilmişdir.

Sonra professor Mir Cəlal Paşayevin həyat və fəaliyyətindən bəhs edən "Üç zirvənin fatehi" sənədli filmi nümayiş etdirilmişdir.

Rusiya Federasiyası Xarici İşlər Nazirliyinin xüsusi tapşırıqlar üzrə səfiri Yevgeni Sidorov M.C.Paşayevin 100 illik yubileyinin YUNESKO-nun təşəbbüsü ilə keçirilməsi münasibətilə Azərbaycan xalqını təbrik etmişdir.

Böyük yazıçı və alim Mir Cəlal Paşayevin oğlu, akademik Arif Paşayev yubileyin keçirilməsi ilə bağlı verilən müvafiq sərəncama görə dövlətimizin başçısına və YUNESKO-nun rəhbərliyinə minnətdarlığını, atasının xatirəsinə göstərilən diqqət və ehtirama görə tədbirin təşkilatçılarna və iştirakçılara təşəkkürünü bildirmişdir.

Tədbirdə Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyeva iştirak etmişdir.

BDU-da görkəmli yazıçı Mir Cəlal Paşayevin 100 illiyinə həsr olunmuş elmi konfrans. 2008-ci il.

Azərbaycan Dillər Universitetinin akt zalında yazıçı, alim və pedaqoq Mir Cəlalə həsr olunmuş yubiley tədbiri.

Ədibin ailəsi adından oğlu Hafiz Paşayev çıxış edərək atası haqqında unudulmaz xoş xatirələrini məmnun bir təbəssümlə dilə gətirdi: Mir Cəlalın məşhur bir hekayəsi var: "İclas qurusu". Vaxtınızı çox almayacağam ki, sizlər də tədbirdə əyləşməkdən iclas qurusuna dönəsiniz. Atamın xatirəsinə, 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirləri həyata keçirənlərin hər birinə təşəkkürümü bildirirəm. Bu həftə sanki Mir Cəlal həftəsidir. O, sadə və son dərəcə xeyirxah insan idi. Sizin universitet sovetlər vaxtında Xarici Dillər İnstitutu adlanırdı. İnstitutun rektoru Zemfira Verdiyeva doktorluq dissertasiyasını yazmış, müdafiə də eləmişdi, ancaq kiminləsə prinsipi düşmüşdü və onun müdafiəsini təsdiq etmədilər. Atam narahat olmuşdu, öz-özünə təəccüblə deyirdi: "Qəribə insanlardı ki, savadlı, cavan, işgüzar Azərbaycan qadınıdı, nə istəyirlər ondan, işini təsdiq vermirlər". O, işə qarşdı və müsbət həllinə nail oldu. Həmin hadisəni unutmuşdum. Zemfira xanım ABŞ-da yadıma saldı. Mir Cəlal universitetin imtahan komissiyasının sədri olanda kənddən gəlmiş bir oğlanın cavabı çox xoşuna gəlir və "əla" yazaraq deyir ki, get bala sən qəbul olundun. Sadəlövh kənd oğlanı da o biri imtahanlara girmədən gedir evlərinə. Qəbul

Rektor, millət vəkili Səməd Seyidov yubiley tədbirini açarkən

imtahanları başa çatandan sonra adını siyahıda görməyən oğlan gəlib Mir Cəlalı tapır. Mir Cəlal məsələni anlayır. Oğlanı götürüb gəlir rektor Mehdi Əliyevin yanına ki, bəs bu oğlanı imtahan eləmək lazımdır, günahkar mənəm, ona demişəm ki, get, qəbul olundun, o da anlamayıb. Bilirsiniz ki, o vaxtlar "əla" qiymət çətinliklə yazılırdı, o ki qaldı təzədən komissiya təşkil edib imtahan götürəsən. Nə isə, Mir Cəlal böyüklük göstərərək həmin oğlanın da universitetə qəbul edilməsinə nail olur.

Atam qürurlu adam idi, heç kimə əyilmədi, mərd-mərdanə yaşadı ömrü boyunca. Bakı Soveti binasının yanında keçəndə deyib ki, nə yaxşı ki, mənim buralara işim düşməyib. Anam deyərdi ki, sən də müraciət elə, ad versinlər, orden-medalla təltif eləsinlər. Cavabı sadə və konkret olardı:

"Məni tanıyan tanıyır, əlavə heç nəyə ehtiyacım yoxdur". Müasir gənclər bəzən oriyentir tapmırlar özlərinə, onlara deyərdim ki, millətin tarixini tarix kitablarından daha çox bədii əsərlərdən öyrənmək olar. "Açıq kitab"ı oxusanız, bu tipli ədəbiyyatı mütləiə etsəniz, Mir Cəlalın xatirəsinə ən böyük töhfə vermiş olacaqsınız. Bu kitablardan görəcəksiniz ki, Azərbaycanın müstəqilliyinə doğru gedən yol 20 il öncə deyil, elə 30-cu illərdən başlanır.

Hafiz Paşayevin çıxışından

Bakı Dövlət Universitetində

Soldan: rektor Abel Məhərrəmov, Nərgiz Paşayeva, akademik Arif Paşayev, Aqil Hacıyev Bakı Dövlət Universitetində.

Bakı Dövlət Universitetində yubiley tədbiri

Aprelin 26-da Bakı Dövlət Universitetində Azərbaycan ədəbiyyatının və elminin inkişafında böyük xidmətləri olan görkəmli yazıçı, alim və pedaqoq, professor Mir Cəlal Paşayevin vaxtilə rəhbərlik etdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kafedrasının önündə bələyefinin açılışı olmuşdur.

Mərasimə BDU-nun rektoru, Milli Məclisin deputatı, akademik Abel Məhərrəmov Mir Cəlal Paşayevin geniş elmi və pedaqoji fəaliyyətindən, zəngin ədəbi irsinin əhəmiyyətindən, şəxsiyyətinin böyüklüyündən danışıbmışdır.

O, 40 ildən çox Bakı Dövlət Universitetində çalışmış, 1961-1978-ci illərdə bu ali məktəbin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kafedrasına rəhbərlik etmiş professor Mir Cəlal Paşayevin Azərbaycan ədəbiyyatına və elminə, təhsilinə dəyərli töhfələr verdiyini, alimin şərəfli ömür yolunun nəsilərə layiqli nüsxə olduğunu vurğulamışdır.

Sonra iştirakçılar kafedranın iş otaqları ilə tanış olmuşlar.

Tədbirdə M.C.Paşayevin oğulları – akademik Arif Paşayev və professor Hafiz Paşayev, nəvəsi, BDU-nun beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, professor Nərgiz Paşayeva iştirak etmişlər.

Şəmkirdə Mir Cəlal adına küçənin açılışı zamanı.

Müharibə Mir Cəlalin "qəlbində alovlu qəzəb" oyatmışdı. O, müharibə dəhşətlərini gözüylə görün yazıçılarımdandı. Əlinə silah götürüb bilavasitə vuruşmasa da, gedib aylarla müharibə cəbhəsində qalmış, azərbaycanlı döyüşçülər qarşısında bir sıra dəyərli mühazirələr oxumuşdur.

O, özü də bu barədə demişdir: "Müharibə dövründə bir dənə də olsun roman yazmamışam. Buna baxmayaraq, müharibə mövzusu üzrə arxa cəbhəyə aid 45-ə kimi hekayə və oçerklər yazmışam. Məncə, "Şərbət" və "Anaların üsyanı" yaxşı hekayələrim sırasına daxil edilə bilər".

*Nəriman Həsənzadə,
Xalq şairi*

N.Həsənzadə Kürdəmir rayonunda Mir Cəlalin yubiley gecəsində çıxış edir. 2008-ci il.

Universitet mənim gənliyim, tərcümeyi-halımı bir hissəsidir. Mən orada böyük yazıçı, böyük alim Mir Cəlal Paşayevi gördüm, ömürlük sevdim, o, mənim mənəvi atam oldu. Mir Cəlalin özü mənim üçün ayrıca bir universitet idi. Onun kafedrası ayrıca "Yazıçılar İttifaqı" idi.

Mir Cəlalin bir neçə nəsil ədəbi gənliyin yetişməsində böyük xidməti olmuşdur. Nüfuzlu bir yazıçı kimi gənc qələm dostlarının əsərlərinin çapına da köməklik göstərirdi. İndiki yaşlı yazıçılar bilir ki, bizim gənclik illərimizdə əsər çap etdirmək müşkül məsələydi.

Qəzet, jurnal redaksiyasına gələn gənc şairə, yaxud yazıçıya deyirdilər: "Gərək sən Yazıçılar İttifaqının üzvü olasan ki, əsərini çap edəək". O gənc gediirdi Yazıçılar İttifaqına. Orada da deyirdilər: "Gərək sən əsərlərin mətbuatda çap olunsun ki, ittifaqa üzv götürək".

Belə bir paradoks içində qalan gənc istedadlara Mir Cəlal atalığıdır, redaksiyalara zəng vurur, onların üzə çıxmasına çalışırdı.

*Nəriman Həsənzadə,
Xalq şairi*

Orta məktəbdə Mir Cəlalin yubiley tədbiri.

Gəncə, Mir Cəlalin yubiley tədbiri.

Mir Cəlalin yubiley tədbirlərinin iştirakçıları. Gəncə, Nizami Məqbərəsinin önündə. Aprel, 2008-ci il.

Nərgiz Paşayeva "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kitabının təqdimatında çıxış edərkən.

Mir Cəlalın yüksək professionalığa malik alim qələminin məhsulu olan "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" monoqrafiyası XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, mədəniyyəti, elmi, ictimai həyatı haqqında ən sanballı elmi əsərdir. Bu kitab o dövrün ədəbiyyatının tək faktoloji icmal yox, həm də bədii-estetik, ideya-estetik ictimai prinsiplərinin və ideallarının sistemli şəkildə elmi-nəzəri təhlili kimi çox qiymətli dir.

Mir Cəlal Firudin bəy Köçərlidən sonra Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini yazanlardan biri, professional Azərbaycan ədəbiyyatı nəzəriyyəsinin ilk yaradıcısıdır. O, ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsaslarının və mühüm mərhələlərinin elmi izahını və təsnifatını verən ilk ədəbiyyatşünas alimdir.

*Nərgiz Paşayeva,
filologiya elmləri doktoru, professor*

Görkəmli yazıçı, alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kitabının təqdimat mərasimi.

... İndi illər keçib, onilliklər bir-birini əvəz edib, epoxalar bir-birini əvəz edib, dünya tamamilə dəyişib, Sovet İttifaqı dağılıb gedib, bu gün müstəqil Azərbaycanın vətəndaşları artıq tamamilə başqa bir psixologiya ilə yaşayırlar. Və altmış-yetmiş il bundan qabaq yazılmış bu əsər bu gün alın açıqlığı ilə müstəqil Azərbaycan oxucusuna təqdim olunur. Bu, hər adama qismət olan xoşbəxtlik deyil. Bu, çox böyük bir məsələdir. Yəni bu onu göstərir ki, Mir Cəlal müəllim öz qələmiylə ideologiyaya xidmət etməyib, Mir Cəlal müəllim öz qələmiylə ədəbiyyata xidmət edib, ədəbiyyatşünaslığa xidmət edib. Mən belə hesab ediyirəm ki, bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının praktik bir nümunəsidir; Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının praktikasıdır; bu kitab "Azərbaycanda ədəbi məktəblər" kitabıdır, amma əslində bu XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixidir, necə ki, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixini akademik Feyzulla Qasımsızadə yazmışdı, necə ki, XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini akademik Həmid Araslı yazmışdı və s. Bu da əslində XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tarixidir.

Kitabın yazıldığı dövrdən artıq altmış il keçmişdir. Lakin buna baxmayaraq, bu gün də bu kitab ədəbiyyatşünaslıq elmində dəyişilməz bir kannon çəvrilmiş və bu kitabın bugünkü uğuruna əsas səbəb elmi dəqiqliyi, dürüstlüyü və əsl alim qələminin məhsulu olmasıdır.

*Elçin,
Xalq yazıçısı, professor*

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında
Mir Cəlalın yubiley tədbiri.*

*Mir Cəlal Paşayevin 100 illik yubileyində.
Polis Akademiyası.*

Bakı şəhəri, Mir Cəlal küçəsi.

...Xalqımız öz sənətkar, alim oğlunun xatirəsini əziz tutur. Onun yaradıcılığı orta və ali məktəblərdə geniş tədris olunur, əsərləri təkrar-təkrar nəşr edilib gələn nəsillərə çatdırılır.

Bakı – ürəkdən, candan sevdiyi doğma paytaxtımız qələm dostları Səməd Vurğun və Mehdi Hüseynlə birgə ona da qəlbində yer ayırıb. İndi Bakının küçələrindən biri ölməz yazıçının adını daşıyır.

Biz – o uzaq illərin tələbələri hərdən görüşüb, bir yerə yığışanda istər-istəməz müəllimlərimizdən söz salır, hörmət və ehtiramla onları xatırlayırıq. Bu sırada Mir Cəlal müəllimin ayrıca yeri, istək mərtəbəsi var. O öz adını bizim hər birimizin qəlbinə nurlu həftələri nəqş edib. Unudulmaz müəllimimizin, gözəl sənətkarımızın işıqlı obrazını xeyallarımızdan gələcək illərə boylanır. Fikrimizdə isə hamımızın eyni vurğu ilə dilə gətirdiyimiz sözlər qanadlanır: "Ürəyinə ürək çatmazdı, bir işıq idi Mir Cəlal müəllim!"

*Nahid Hacızadə,
yazıçı*

Sənadi film

Təbriz yaxınlığındakı Əndəbil kəndindən Gəncəyə
gedən yol. Xudafərin körpüsü.

*Mir Cəlalin ev muzeyinin açılışı zamanı Gəncəyə
gələn nümayəndələr. 2008-ci il.*

*Arif Paşayev, Rəna xanım, Elmira xanım, Ədibə
xanım, Nəzrin xanım və başqaları. Gəncədə yubiley
tədbirləri zamanı. 2008-ci il.*

Yubiley tədbirləri. Gəncə. Aprel, 2008-ci il.

Mir Cəlalın 100 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaq. Gəncə. Aprel, 2008-ci il.

Azərbaycanın ədəbiyyat, mədəniyyət və elm tarixində silinməz iz qoymuş böyük yazıçı, alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayev 1908-ci ilin 26 aprelində Cənubi Azərbaycanın Əndəbil vilayətində doğulsa da, uşaqlıq və gənclik illəri Gəncə şəhəri ilə bağlı olmuşdur. O, ibtidai təhsilini burada almış və 1924-1928-ci illərdə Gəncə Darülmüəllimində oxumuşdur. 1929-1930-cu illərdə isə 1 saylı Gəncə şəhər məktəbində direktor vəzifəsində çalışmışdır. Görkəmli ədəbimiz həyatının böyük bir hissəsini, daha dəqiq isə 25 ilini Gəncədə yaşamış, ədəbi yaradıcılığında ilk addımları da burada artmışdır. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin 2008-ci il 31 yanvar tarixində imzaladığı sərəncama uyğun olaraq həmin ilin aprel ayında Gəncədə Mir Cəlal Paşayevin 100 illik yubileyi keçirildi. Bu yubiley tədbiri böyük ədəbi hadisəyə çevrildi. Bir neçə gün ərzində keçirilən silsilə tədbirlər gənclilərin görkəmli yazıçı, alim və pedaqoq Mir Cəlalə böyük ehtiram və məhəbbətini nümayiş etdirdi. Həmin günlərdə Gəncə şəhərinə çoxlu qonaqlar gəlmişdi. Onların arasında Mir Cəlal Paşayevin ailə üzvləri, ölkəmizdən və xaricdən gəlmiş tanınmış elm, mədəniyyət və incəsənət xadimləri də var idi. Onlar Gəncədə Mir Cəlal Paşayevin xatirəsi ilə bağlı yerləri gəzmiş və onun ev muzeyində olmuşlar.

Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş elmi-praktik konfransda Mir Cəlalın həyatı, fəaliyyəti, mədəni və ədəbi irsi ətrafında çıxışlar böyük maraqla qarşılandı. Tədbirlər ədəbi gecə və möhtəşəm konsertlə yekunlaşdı.

Eldar Əzizov,

Gəncə icra hakimiyyətinin başçısı. 2008-ci il.

Nərgiz Paşayeva, Arif Paşayev və Eldar Əzizov

*Akademik Arif Paşayev və Xalq yazıçısı Anar.
Gəncə, 2008-ci il.*

*Arif Paşayev, Ədibə xanım, Nərgiz xanım yubiley
tədbirlərində. Gəncə, 2008-ci il.*

*Aybəniz Vəkilova, Ədibə xanım, Elmira xanım və
Arif Paşayev yubiley tədbirlərində. Gəncə.*

*Mir Cəlalin ev muzeyinin açılışında.
Gəncə, aprel, 2008-ci il.*

Mir Cəlal Paşayevin Gəncədəki ev muzeyi fəhərin qədim, sakit və həy-küydən uzaq bir məhəlləsində – Bayan küçəsində yerləşir. Qırmızı kərpicdən tikilmiş birmərtəbəli yaraşlıq muzey binası qarşısında sərv ağacları ucalır. Mir Cəlal gənlik dövründə Bayan küçəsində yaşayıb. Muzey görkəmli ədəbin 100 illik yubileyi ərəfəsində tikilib istifadəyə verilmişdir.

*Mir Cəlalin ev muzeyinin açılışında.
Gəncə, aprel 2008-ci il.*

Akademik Arif Paşayev və Nərgiz Paşayeva
Gəncədə ev muzeyinin qarşısında.

Nərgiz xanım Paşayeva

Mən İradə xanımın müşayiəti və bələdçiliyi ilə muzeydə nümayiş olunan, həmçinin fondə qorunan qiymətli eksponatlarla tanış oldum. Muzey iki hissədən ibarətdir. Birində Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığını, taleyinin müəyyən məqamlarını işıqlandıran şəkillər və digər eksponatlar, həmçinin büstü qoyulub. Sərgi salonunun girişində Mir Cəlal müəllimin portreti toxunmuş xalça qoyulub. Xalçaya vurulan ilmlər o qədər mükəmməldir ki, içəri girəndə adama elə gəlir Mir Cəlal müəllim – portret səni qarşılamaq üçün irəli yeriir.

Muzeyin digər hissəsi isə ədəbi-bədii tədbirlərin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulub.

İradə xanım muzeylə bağlı o qədər həvəslə, o qədər ürəkdən danışdı ki, mən onun sözünü kəsmədən diqqətlə qulaq asırdım.

Cümşüd İsgəndər,
yazıçı

"Bir zamanlar əsərlərini oxuyub sevinmişəm. Onun qəhrəmanlarına bənzəmək arzusunda olmuşam. Sonra tələbəlik illərində onun qarşısında oturmuşam. Ədəbiyyatın sirlərini, yazı qayda-qanunlarını ondan öyrənmişəm. Mənim şeirlərimi oxuyub mətbuatda çap olunmasına qayğı göstərmiş. Bu gün isə dahi müəlliminin müqəddəs ev muzeyində onu yenidən xatırladım. Allah onun ruhunu şad etsin. Biz bütün yazarlar bugünkü nailiyyətlərimiz üçün dahi Mir Cəlal müəllimə borcluuyuq. O, əsl şəxsiyyət idi".

Cümşüd İsgəndər,
yazıçı

Gədəbəy rayonundakı 1 sayılı orta məktəbdə Azərbaycanın görkəmli realist yazıçısı Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılıq yolunu əks etdirən muzey yaradılıb. Muzeyi maraqlı və məzmunlu edən odur ki, 1930-1931-ci illərdə Mir Cəlal Paşayev Gədəbəy rayonunda pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olub. O vaxtlar respublikamızın çox ucqar dağ rayonlarından hesab olunan Gədəbəy qəsəbə yeddiillik məktəbində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərini tədris edib. Gənclərin elmə cəlb olunmasında böyük xidmətlər göstərmiş. Müəllim və şagirdlərlə, yerli ağsaqqallarla, ziyalılarla xoş ünsiyyət yaradıb... Bütün bunlar, eləcə də böyük yazıçının ömrünün mənalı anları muzeydə sərgilənən fotolarda əksini tapıb.

Rauf Vəliyev,
"Azərbaycan", 26 oktyabr 2005-ci il.

Milli qəhrəman İ.Əliyev adına 1 saylı məktəbdə
Mir Jalal Muzeyi. Məktəbin direktoru Sevdə xanım
Musayeva muzeyin əməkdaşı Aybəniz Əliyevə ilə.

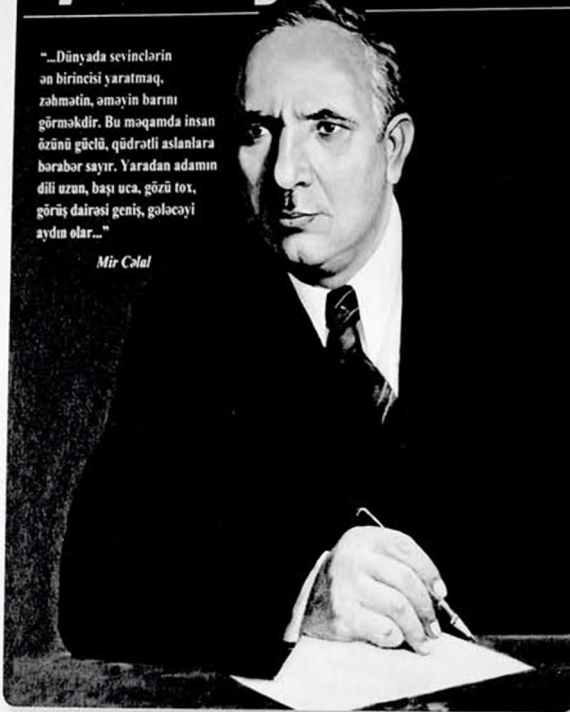

Şəxsiyyət

Publisistik,
ictimai-külfət jurnalı
№ 1
Sentyabr 2009

"...Dünyada sevinclərin ən birincisi yaratmaq, zəhmət, əməyin barını görməkdir. Bu məqamda insan özünü güclü, qüdrətli aslanlara bərabər sayır. Yaradan adamın dili uzun, başı uca, gözü tox, görünüş dairəsi geniş, gələcəyi aydın olar..."

Mir Cəlal

"Şəxsiyyət" adlı jurnalın işıq üzü görməsi üçün əlimizdən gələni etməmişik. Məramımız, məqsədimiz çox aydındır. Birinci nömrəmizi mərhum Mir Cəlal müəllimdən başlamağımız səbəbsiz deyil. Belə ki, bizlərin şəxsiyyətə çevrilməsində özü böyük şəxsiyyət olan Mir Cəlal müəllimin xidmətlərinin kiçik bir bəhrəsidir bu jurnal. Dahi müəllimimizin ruhu şad olsun.

Cümşüd İsgəndər,
baş redaktor

Mir Cəlal

YAZIÇI

"OĞUZ ELİ" QƏZETİNİN AYRICA BURAXILIŞI

1937-1940
№3-4/71

MİR CƏLAL PAŞAYEV

Bu onun karakteri... Yaradıcılığına gəlincə, burada məsələ saxalənir: elmi və bədii yaradıcılıq! O, bədii yaradıcılığında nə qədər realist və yumorist idisə, elmi yaradıcılığında bir o qədər romantikani və lirikani qiymətləndirməyi bacarırdı. Adətən, Mirza Cəlil və Sabir vurğunları Füzuli, Cavid və Səməd Vurğun romantikasını və lirikasını lazımı səviyyədə dəyərləndirməyi bacarmırlar. Çox qarıbadır ki, Mir Cəlil ədəbiyyatımızın hər iki qolunun nümayəndələri haqqında çox gözəl tədqiqat əsərlərinin müəllifidir. O, Füzuli lirikasını və romantikasını sevdii və qiymətləndirdiyi qədər də Sabir və Mirza Cəlil satirasını da eyni sevgi və qayğı ilə qiymətləndirirdi. Ona görə ki, o, bir yazıçı kimi realist satirik olduğu qədər də romantik lirik idi. O, bir tərəfdən "Anket Anketov", "İclas qurusu", "Ay İsmayil, başa sal" kimi satirik, o biri tərəfdən "Soyud kolgəsi", "Qaymaq", "Goylar adamı" kimi lirik, fəlsəfi hekayələri, "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab" kimi iri həcmli əsərləri ilə ədəbiyyatımızın iki qanadını yaradıcılığında birləşdirməyi bacarırdı.

... Mir Cəlal müəllim əmək fəaliyyətinə hələ cavan yaşlarından filoloji fakültədə başlamışdı. Ömrünün sonuna qədər də həmin fakültədə çalışdı. Bu müddət ərzində yüzlərlə tələbə, onlarla elmlər namizədi və doktoru yetişdirdi. Və neçə-neçə dilçi, ədəbiyyatçı alimləri, neçə-neçə yazıçı-şairlə çiyin-çiyinə çalışdı. Təkcə mən yox, bu gün onu şəxsən tanıyan adamlar içərisindən bir nəfər belə onun dilindən, yaxud onun əməllindən inciyən adam tapıla bilərmi? Mən inanmıram.

Bununla bərabər onu da deyim ki, xoş rəftarı mülayimliliyi ilə yanaşı, tutduğu vəzifəyə namusla xidmət edən bu adam işdə çox tələkər və qanunparast idi.

Onun necibliliyinə aid bir misal çəkmək istəyirəm: nə qədər ki, biz onun tələbəsidik, o biza addımızla müraciət edərdi. Onunla eyni kafedrada müəllim olandan sonra o, keçmiş tələbələrə təkcə adı ilə deyil, "filan müəllim" deyə müraciət edərdi.

Sovet totalitar rejiminin ən qəddar dövründə (1937-40) Mir Cəlalin yazdığı satirik hekayələr adamlara qan udduran rejimin çox böyük ustalıqla ifşasından ibarətdir. Bugün bu hekayələri oxuduğumuz zaman bunların məhz o dövrdə yazdığına təəccüblənməyə bilmərsən. Mir Cəlil yaradıcılığının ən ustun cəhətlərindən biri də onun təmiz, şaqqraq və bultur dili idi. Onun dili, xalq danışığı tarzına uyğun, son dərəcə canlı, ləbib itadlarla zəngin və bədii dildir. Buna görə də o, istər elmi, istərsə də bədii əsərlərə ilk növbədə dilin təmizliyi, qusursuzluğu, ən ümdəsi isə xalqılığı baxımından yanaşır, bu vəzifə şərtləri hamıdan tələb edirdi.

Bəxtiyar Vahabzadə

Bədii ədəbiyyatda müasirliyin bir əsas şərti var: oxucu onda öz gözlədiklərini tapır və özünü maraqlandıran suallara cavab ala bilər. Bu mənada Mir Cəlalin əsərlərini dərinlən təhlil edib yaradıcılığını heç nəyə güzəştə getməyən zamanın işığına tutanda bir daha aydın görürük ki, zaman onun xeyrinə işləyir.

*Məti Osmanoğlu,
ədəbiyyatşünas, yazıçı*

IV
FƏSİL

*Mir Cəlala bəy
edilmiş poetik
nümunələr*

Süleyman Rüstəm

NASİR
DOSTUMA

(Mir Cəlala ithaf olunur)

Gəldin şair kimi bizim bu əsrə,
Gözəllərdən dedin, eldən danışdın.
Vəfasız! Nəhayət, bənd olub nəsrə
Şair cəbhəsindən astaca qaçdın.

Bizdən qaçdın da, uzaq olmadın,
Hər sözün, hər cümlən bir saz kimidir.
Yenə aramızda şairdir adın,
Çünki nəsrin elə şeir kimidir.

Bizim zamanədə əlli yaş nədir,
Açıl, gül günəşli bir səhər kimi.
Hələ nə vaxtıdır, yaxşı düşün bir
İndi dil açarsan körpələr kimi.

Sözlərin şişşirin, duzlu, məzəli,
Ürəkdən güldürür oxuyanları.
Böyük məhəbbətlə çəkir irəli
Əmək cəbhəsində can qoyanları.

Sadə ürəklərdə yandırıb çıraq,
Qazandıın ellərin məhəbbətini.
Yaşa yüz il daha, unutma ancaq
Molla Nəsrəddinin vəsiyyətini.

10 may 1958-ci il.

Hüseyn Arif

MÜƏLLİMƏ -
SƏNƏTKARA(Yazığı Mir Cəlal Paşayevin anadan
olmasının 50 illiyi münasibətilə)

"Əlli il uşaqlıq, əlli il gənclik,
Yüz əllidə orta yaşa dolaydım".
Doğrudan, nə gözəl deyilib bu söz
Onu əzəl deyən kaş mən olaydım.

Mən bağban olsaydım, əziz sənətkar,
Sənə öz bağımın gül gətirərdim.
Loğman yaransaydım, şirin ömrünə
Neçə şirin-şirin il gətirərdim.

Hər kəsə bəllidir elmin, sənətin,
Bu əziz günündə kim sevinməyir?!
O mənə dərs deyən müəllimlərin
Çoxu bu gün sənə müəllim deyir.

Yaşar məhəbbətin neçə ürəkdə
Var olsun hörməti unutmayan kəs!
Kim açıb üzünə öz qarısını
Hörmətlə əlini sıxmaq istəməz?!

Hər çiçək dəstəsi bir xoş arzudur,
Hər gülüş qoluna bir yeni qüvvət.
Düşüb nəğmələrə gəzsin elləri
Bu alqış, bu istək, bu səmimiyyət.

Qüdrətim çatsaydı, gətirib bu dəm
Sənə bəxş edərdim bir göy çəmani.
Neyləyim, hədiyyəm kiçik şeirdir,
Əziz müəllimim, bağışla məni.

10 may 1958-ci il.

İlyas Tapdıq

ƏZİZ BİR İNSANI
XATIRLAYIRAM

Elə ki, evimdən çıxıram səhər,
Elə ki, evimə dönürəm axşam,
Ürəyi qayğılı, üzü gülümsər
Əziz bir insanı xatırlayıram.

Hamunun sevimli müəllimiydi,
Tələbə kəsməkdən zövq almazdı o.
Mülayim, mehriban... pələ kimiydi,
Bəlkə, zalım olsa, sayılmazdı o.

Xatirə dünyası cavan qalmışdı,
Qoymazdı dərxişin yol yoldaşını.
Biza hərərətlə yolda danışdı
Vurğunun Gəncədə ilk çıxışını.

Sevmirdi üzünə şöhrət çəkəni,
Məsləksiz, qayəsiz insandan gəndi.
Onunçün sənətin qeyrət çəkəni
Ədəbi vicdanı Mehdi Hüseyni.

Yaxın dostlarıydı tələbələr,
Neçə gənc alimə qanad verirdi;
Vətəndaş şairi, üsyankar şeiri,
Mübariz adamı tərifiyyərdi.

Nurəddin, Bəxtiyar, Firidun, Əlyar,
Abdulla, Nəriman, İnyayət, Təhsin,
Dindirən, haqqında xatirəsi var,
Yorulmaz, günlərlə danışırsın, desin.

Mir Cəlal

Hələ Famil Mehdi, dostum Xalid də...
Şeirdi, çox adlar misraya sığmır.
Tofiq Hacıyevlə Cəlal barədə
Dediği xoş sözlər yadımdan çıxmır.

Sevirdi insanın o, sadəsini,
Özü həm sadəydi, həm də səmimi.
Şair Ziyatayın evlənməsini
Söyləmişdi şirin hekayə kimi.

Qalmazdı heç zaman zarafatından,
Deyirdi, gözümə az-az dəyirsən?
Yoxsa, qonum-qonuşu çıxıb yadımdan,
Həyatda-bacada görünməyirsən?!

Evinin yanında salam verəni
Dəvət eləyirdi hörmətlə evə;
Bəzən çox maraqlı bir xatirəni
Eşitdim dilindən beş-altı dəfə...

Mənim də artırır illər yaşımı,
Dostun xatirəsi ürəkdə qalır.
Alim-yazıçımı, nəci b qonuşunu,
Sadə müəllimi unutmaq olmur...

Elə ki, evimdən çıxıram səhər,
Elə ki, evimə dönürəm axşam.
Ürəyi qayğılı, üzü gülümsər
Əziz bir insanı xatırlayıram.

15 dekabr 1998-ci il.

Taleh Həmid

BİZİM MİR CƏLAL MÜƏLLİM

Neçə yaz yaşayıb, payız görmüşəm,
Hər fəsil sazını bir kökdə çalıb.
Kövrək yaddaşımın vərəqlərində
Bir insan, bir ustad nağılı qalıb.
İndi də köksümə qayıdır hərdən,
Gənclik, köç etməyən sevgim, təsəllim!
Qanadlı quş idik biz tələbələr
Hər dərəcə gələndə Mir Cəlal müəllim!
Sadə danışardı, sadə geyərdi,
Keçib aylaşdı öz yerimizdə.
Hamıya sakitcə "salam!" – deyərdi.
"Harada qaldıq?", – sorardı
"Keçən dərəcədə biz?".
Dediyimiz o yerdən
Başlanardı dərəcəmiz.
Dil şirin, ləhcə şirin,
Təbəsümlü üzündən
Ehtiram yayılandı.
Hörmətlə yad olunub,
Hörmətlə sayıldı
Bizim Mir Cəlal müəllim!
Deyərdi Füzulidən, deyərdi Nəsimidən,
Cəlil, Sabir dilinin hər vaxt əzbəri idi.
O, müəllim adının şöhrəti, şanı,
O, insan adının gövhəri idi...
Xatirə danışardı bizə dərəcə sonunda,
"Tki" sözü yoxuydu, onun leksikonunda.
Ürək kövrək, qəlb kövrək,
Min illərdən gələrdi çox vaxt sözü, söhbəti.
Əsirinə hopardı ürəyinin şərbəti.

Bir də gördün ötürüb o, köksünü dərindən,
Hekayət danışardı badam çiçəklərindən.
Mənə sonra dedilər ata-baba məskəni,
Cənub kəndi Əndəbil
Badamlıq bağlarının
Xonçasıdır elə bil.
Yaz vaxtı çiçəklərin ətrinə o bəlanir.
Orda qızıl şəfəqlər badamların içindən
Keçib yerə əlanir.
Allaha da yaxındır kövrək adam sevgisi.
İndi bildim nə imiş demə badam sevgisi...
Əlləri yadımdadır – tut ağacı budağı,
Gözləri yadımdadır – günəşin nur ortağı.
Peyğəmbər vəsiyyəti dilinin ucundaydı,
O, bizə elm öyrətdi, elmi müqəddəs saydı.
İmtahana gəlməşdik qəlbimizdə həyəcan,
Qorxurduq yamanca biz axı necə olsa da,
İmtahandı, imtahan.
Gülməsədi astadan, bir nur axdı üzündən,
"Kitabçanı ver, Taleh, beş yazıram sənə mən".
Dedi: "Şair ömrü, gah sevgi, gah bələdir,
Biletini danışma, şeirlərin əladır".
Təbiətində həlimlik, doğmalığı adət idi,
O yeriyan yaxşılıq, gəzən sədaqət idi...
İllər onun gözündə, durulan yaş olardı,
Sevdiyi insanlara müraciət forması
"Oğul", "Qardaş" olardı!
Dərdin, sərin olanda,
Bizim Mir Cəlal müəllim,
Bir dost, yoldaş olardı.
İllər dolanıb keçir, yaxşılıqlar yaşayır,
Müəlliminin adını bu gün oğlum daşıyır!

Davud Ordubadı

MİR CƏLAL

Həmişə sinifdə üzün güldürdü,
İşıqlı çöhrəndən nur süzülürdü,
Bizə məhəbbətin Arazdı, Kürdü,
Kamal dəryasıydın fitrətən, kamal,
Müəllim Mir Cəlal, ədib Mir Cəlal!

Qaçmadın heç zaman şöhrət dalınca,
Süni ad dalınca, hörmət dalınca,
Tutdun insanlığı ucadan uca,
Nə mənsəb axtardın, nə boş cah-cəlal,
Müqəddəs Mir Cəlal, təmiz Mir Cəlal!

Yazanda "Bir gəncin manifesti"ni,
Coşdu haqsızlığa qəlbinin kini,
Sənin şərbət içdi əlindən mini,
Çünki süd əmmişdin halaldan halal,
Ay Füzuli ruhlı, alim Mir Cəlal!

O böyük dahiyyə salıb mehrini,
Ağdın dağ sənətin elmi sehrini,
Qatb gül ətrinə çiçək ətrini,
Bal daddı əsərin ağızlarda, bal,
Ay şeirə-sənətə vurğun Mir Cəlal!

Yerişin gözümün qabağındadır,
Gülüşün dostların dodağındadır,
Çox ürək adının sorağındadır,
Səndəki əqida, səndəki amal
Dillər əzbəridir, dillər, Mir Cəlal!

29 dekabr 1997-ci il.

Mir Cəlal

Valeh Mirzə

QAF UCALIĞI

Nəmli gözlərimdə surəti canlı,
Qaməti bənzayir uca bir dağa.
Nəsildən-nəslə çatan şöhrəti
Yüksəldir ədibi Qaf ucalığı.

Qalxanın haqq idi, qələmin qılınc,
Düzə - düz, ayriyyə - ayri demisən.
O ağır illərin çox acısını
Müşfiqlə bərabər sən də yemisən.

Azadlıq eşqinə, vətən eşqinə
İlhamı coşanda aşıb-daşardı.
Öyüd-nəsihəti düşdükcə yada,
Kövrəldim, heyrətdən gözüm yaşardı.

Naqisə, nankora əcəb gülmüsən,
Hədəflər qarşında iktiqat qalıb
Bu xalqa, millətə zulm eləyənlər.
Satıran önündə çəşib, mat qalıb.

Sevib-sevilənin tükənməz ömrü,
Ümmandı, dəryadı... sonu bilinməz.
Ustadın, yüz il yox, min il də ötsə,
Eşqi ürəklərdən heç vaxt silinməz.

Mən də şagirdiyəm, qələm ahliyəm,
Ürəksiz heç zaman yazan deyiləm.
Zirvə sorağında pənahım olub,
O salan cığırda azan deyiləm.

Nəmli gözlərimdə surəti canlı,
Qaməti bənzayir uca bir dağa.
Nəsildən-nəslə çatan şöhrəti
Yüksəldir ədibi Qaf ucalığı.

ULDUZ TƏK YANANLARA ULDUZ ÖMRÜ YARAŞIR

Mir Cəlal Paşayevin əziz xatirəsinə

O, qala hördü sözdən,
Qüdrətə bax qələmədə! –
Yaratdığı xəzinə
Bir nemətdir elimdə.

Nur dolu kəlamları
Yolumuzda çilçıraq,
O, sənət dəryasında
İlhamdan verdi soraq.

Söz mülkündən bac alan
Baxışa bax, baxışa!
Hər sətri, fikri - ilmə,
Naxışa bax, naxışa!

Aydın səhərlər açdı
Dühası üzümüza,
Əfsus öz bəndəsini
Tanrı çox gördü bizə.

Ruhu qanıma hopub,
Özü göydə sayırır.
Ulduz tək yanarlara
Ulduz ömrü yaraşır.

ƏDİBƏ İTHAF

Haqq yolunda fəda imiş,
O, mübariz insan olub.
Mir Cəlal kimi comərdlə
Dost olmaq çox asan olub.

Həyan idi kimsəsizə,
Qiymət verərdi düz sözə.
Təzyiqlərə dözə-dözə,
Zirvəyə ucalan olub.

Dərd ələyən fikirlərdən
Saçlarına ələndi dən,
El bilirdi: əzəl gündən
Ev yıxan yox, quran olub.

Kəlamında mənə dərin,
Qənimiydi ancaq şərin.
Düzü ayri görünlərin
Düz gözündən vuran olub.

Sənətdindən bəhrələndim,
Söz mülkündən pöhrələndim.
Yazmağı ondan öyrəndim,
O, köksümdə "vuran" olub.

Eldar Sadıq

İTƏ ATARAM, YADA SATMARAM...

İlahi böyüklüyə, ilahi qüdrətə bax,
Kimsənin qarşısında o əymədi özünü.
Bir qarın çörək üçün yadlara əl açmadı,
Qeyratına sığındı, göyə tutdu üzünü.
Vətəndaşlıq hissini öyrətdi nəsillərə,
Sübut etdi el nədir, vətən nədir, xalq nədir,
Əl boyda xalçasını bir qarın çörək üçün
Yad qəlblə, yad baxışlı ingilisə vermədi.
Evdə çörək gözələyən övladını unutdu,
Dözdü hər bir ağrıya, dözdü hər bir zillətə.
Azərbaycan anası bax elə bununla da
Varlığını göstərdi dünyada hər millətə.
Böyük Azərbaycanı sıxıb basdı bağrına,
Bu ana Mir Cəlalin doğma anası idi.
Qürurla ingilisin baxıb düz sifətinə
Bunu itə ataram, sənə satmaram, dedi.
Bu ana Tomrislərin süd əmmişdi döşündən,
Bu ana Mir Cəlala süd vermişdi döşündən.
"Bir gəncin manifesti" onun həyatı idi,
Özü yaxşı bildirdi danışır kimdən, nədən,
Adi kənd məktəbində müəllim işləyəndə,
Gədəbəy dağlarından almışdı dağ vüqarı.
Bu dağlar arxasında dağ ürəkli oğlanın,
Sinəsinin altına sığmadı arzuları.
Silahı qələm oldu, ov dünyası ağ kağız.
O, insan dünyasında hər sirri nişan aldı.
Mir Cəlal Paşayevin böyük sənət dünyası,
Beyinlərdən süzülüb ürəklərə yayıldı.
"Kərpickəsən" kişinin özü oldu həyatda
Öz halal zəhmətinə hər vaxt güvəndiyindən,
Taleyinə həmişə güldü ana həyat da.

Damarında, qanında axdı vətən qüdrəti.
Heç özü də bilmədən gördü ürəklərdədi.
Xalıda hər ilməni Vətənin izi bildi.
Bunu itə ataram yada satmaram, dedi.
Peyğəmbərlik etmədi, peyğəmbərdir – dedilər,
İnsanlığın ən ali kürsüsündə dayandı.
Onun tələbələri, aspirantlar, müəllimlər,
Mir Cəlal Paşayevə ocaq kimi inandı.
Bu peyğəmbər əsilli insan söz dünyasında
Hər kəsi olduğu tək göstərən güzgü oldu.
Mir Cəlal Paşayevin adı, sadə qələmi
Düşmənlərin bağrına vurulan sünqü oldu.
Təpədən-dırmağacan işıq idi bu insan,
Onun sakit yerışı, sakit deyimi vardı,
Heç kimdən seçilməyən, heç kəsə bənzəməyən.
Tamam adıdan-adi, sadə geyimi vardı.
Ayağının altında əzilməzdi qarışqa,
Sinəsinin altında var idi məğrur ürək.
Mir Cəlal Paşayevi yaradan Allahımız
Sanki dərs almaq üçün bizə vermişdi örnək.
Bu insanlıq elminin kəşf olmamış güzgüsü
Bircə ölçim xalçanı vətənin özü bildi.
Əymədi qürurunu, düz düşmənin üzünə
Bunu itə ataram, yada satmaram, dedi.
Bunu itə ataram, yada satmaram, dedi.

Əmirxan Xəlilov

MİR CƏLAL
MÜƏLLİM

Əzəmətli insan, nəcib müəllim,
Xoşsifət, mehriban, gülümsər üzü,
Astagəl yerişli, həlimdən həlim,
Qəlba məlhəm idi hər şirin sözü
Ciddi baxışları, asta addımı,
Üz-üzə gələndə gülümsəməsi,
Sözü-söhbətiylə hər bir adamı
"Yerindən oynadı" heyran etməsi.
Dahi Füzulidən gələndə söhbət,
"Şəbi-hicran", "Heyrət, ey büt..." mənalıardı.
Üzündə, gözündə məhəbbət, ülfət,
Əsl şair kimi alovlanardı.
Elə ki, söz düşdü Mirzə Cəlildən,
Üzündən, gözündən nur ələndi.
Saxta nəzakətdən, saxta "bəli"dən
Qaşları çatılar, düyünlənərdi.
Deyərdi: vaxt, zaman şimşəkdir, oxdur,
Siz uzaq düşməyin söz duyğusundan,
Deyərdi: "Şinəl"dən çıxanlar çoxdur,
Biz isə çıxmışıq "Poçt qutusu"ndan
Hər dəfə dərində olduğumuz gün,
Şeir-qəzəl idi cah-cəlahımız.
Diqqət kəsilərdik, nə səs-səmir, ün,
Dürr-gövhər saçardı: Mir Cəlahımız...

Xəlil Yusifi

NUR HEYKƏLİ

Hər zaman qarşımda bir nur heykəli sima durur,
Bir böyük insanlıq eşqi, bir dərin məna durur.
Gah olur dostlarla birgə, gah olur tənha durur,
Mir Cəlal dünyası adlı bir təmiz dünya durur.

Mir Cəlal idrakı kamil, qəlbi pak insan idi,
Həmdəmi, həmdərdi haqq dini idi, iman idi.
Dövr onun rəyincə rəftar etməyən dövran idi,
Haqqa çox göstərdi xidmət ta necə imkan idi.

Hər nədən bəhs edərsə, haqqın sözündən dönmədi,
Qızmadı nadan sözündən, arif idi, dinmədi,
Gerçəyi gerçək dedi, tufan görüb diksinmədi,
Qaldı haqq ərsində hürküb bir dəm ordan enmədi.

Rütbə, mənəb güdmədi, bunlar onunçün yad idi,
Nəsrinin bağında hər yan gül-çiçək, abad idi,
Söz dedi bəzən Füzuli seyrinə, ustad idi,
Gah Nizami şeirinə gəzdirdi göz, Fərhad idi.

Dərs izah eylərdi o, təmkin ilə, aram ilə,
Mətləbi söylərdi hər dəm şövq ilə, ilham ilə.
Boş yerə sərf etməzdə vaxtını hər xam ilə,
Kim tapar dünyada o insanı axtar şam ilə.

Bir zaman axtardı o, nurlar saçan məktəbləri,
Söz, sənət dünyasını, üslubları, məzhəbləri,
Açdı, qoydu ortaya gizlin qalan mətləbləri,
Etdi təhlil hər nə var sözlərdəki son dəbləri.

Sən ki ömrü etdin həyatda könlü tox, məmnun, halal,
Mir adı, seyid adı haqdan sənə olsun halal!
Gəzmədin ömrün boyu heç bir zaman sərvət, cəlal,
Rəhmət olsun tanrıdan hər dəm sənə, ey Mir Cəlal!

10 may 1958-ci il.

Hüseyn Kürdoğlu

USTAD
XATİRƏSİ

Dağ çapanlar çox olub, qalmayıb ancaq nişanı,
Onların təkcə biri eşq ilə Fərhad olmuş.

Qələmi tişəyə döndərdi Məhəmməd babamız,
Bəxtiyarq ki, Füzuli bizə əcdad olmuş.

Hər kim açmışsa Füzuli sözünün tilsimini,
Övladından daha artıq ona övlad olmuş.

O qələm sərrafı ki, içdi Füzuli qəmini,
Göydən enmiş vətənə, ruhu bu gün şad olmuş.

Adını qəlbimizə yazmadıq hər dərs deyənin,
Neçə adlar yadımdızdan çıxaraq yad olmuş.

Hər müəllim ululuq zirvəsinə yüksəlmiş,
Vətənin Mir Cəlahı bizlərə ustad olmuş.

Yenə yad eyləmiş öz mürşüdünü Kürdoğlu,
Ustadın xatirəsi şerinə bir dad olmuş.

Mir Cəlal

Ənvər Əhməd

Azərbaycanın görkəmli xalq yazıçısı,
böyük elm xadimi, ali dəyərli insan,
sevimli müəllimin professor
Mir Cəlal Paşayevin aziz xatirəsinə

Tanrıdan bütövlük haqqı ətədi,
O taya boylandı hey aram-aram.
Sonanın diliylə qürurla dedi,
Mən ita ataram, yada satmaram.

Çəkərdi fikrini məğrur millətin,
Onun ağrısına yanar, dözərdi.
O piri-nur idi, məramı mətin,
Dünyası boydaydı vətənin dərdi!

Gözü Araz-Araz dolardı hərdən,
Savalan qüdrətli uca kişiydi.
Təbrizin dərdini ömrə yük edən,
Dünyanın özündən qoca kişiydi.

Ondakı sadəlik, əzəmət, vüqar,
Bir ömrün ən çaşrağ sənət səsi.
O ölməz, əbədi, müdrik, sənətkar,
Ən ali insanlıq təntənəsidir.

Bilməzdi bir acı sözün dadını.
Baldan yoğrulmuşdu kəlməsi, sözü.
Şərəflə çəkərdi insan adını,
Gün tək parlaq idi, çöhrəsi, üzü!

O şair, o alim, o dahi insan,
Ömür rübabının səni simiydi.
Çalxamb, durular, kükrərdi hər an,
Həyat dəryasında dalğa kimiydi!...

Hər kəsin dərdinə, sərinə yarar,
Bu onun mənev: ehtiyacıdı.
İnsanlıq, sədaqət, vəfa, etibar.
Mir Cəlal ömrünün qızıl taciyyədi!

Ən təmiz, ən ülvli söz seçdi, dedi: -
Bu dünya fanidir, bizi aldadır.
O sənət cəlahı - Mir Cəlal idi,
Ruhu yaradandan dərğahındadır!

4 sentyabr, 1978-ci il Bakı

Almaz Səmədova

Hörmətli alim və ədibimiz
Mir Cəlal Paşayevin
aziz xatirəsinə həsr olunur

Bu gün dillər əzbəri olub müqəddəs adın
Xalqımın unudulmaz, əziz, böyük övladı.
Qəlblərə, yaddaşlara iftixar hissi dolub,
Şərəfli həyat yolun gənclərə örnək olub.

İnsanpərvər, qayğıkeş, alicənab insandın,
Bunları dərk eləmək çox sadədir, asandır.
Diqqətlə nəzər salsaq nəslinə, irsinə
Görürük ki, nə qədər onlar bənzəyir sənə.

Üzündən nur yağdı, təmiz qəlb, açıq alın
Xeyirxahlıq, mərhəmət olub sənənin amalın.
Yazdın, yaratdın, elmdə daim irəlilə getdiniz,
Yenə də sadəliyin hamını heyran etdi.

İstedadlı, imkansız bir tələbə görəndə,
Doğma ata qayğısı baş qaldırırdı sənə,
Ona dayaqlı olurdun, arxasında dururdun,
Onun gələcəyini əllərinlə qururdun.

Səadət bəxş etməsən insanlara nə qədər,
Etdiyin yaxşılıqlar getməyib, nahaq, hədəf
İndi yetirmələrin artıq yaşa dolublar,
Sənənin adına layiq bir şəxsiyyət olublar.

Olmusan xalqımızın bu gün hörmət məbədi,
Hamımızın qəlbində yer tutmusan əbədi.
Vətən, torpaq, azadlıq olubdur sözün, andın
Mənalı həyatınla əbədiyyət qazandı.

23.04.2008

Nəriman Həsənzadə

BU ADƏT...

(Müəllimim Mir Cəlalın 60 illiyinə)

Deyərlər,
Kamala yetdikcə insan
Şirin acı olur, acılar şirin.
Niyə könlün gözü doyur dünyadan,
Niyə gözün könlü ac qalır görən?

Günə bir ümid var, aya, ilə bir...
Bəlkə, buna görə əzizdir həyat.
Əvvəl
Arzularla qızın qəlbini,
Sonra xatirələr üşüdür, heyhat!
Dərk edə bilmədim hələ bir şeyi,
bilmədim
dünyanın bu sirri nədir?
Bədəm bərk olanda, qan olur beyin.
beyin bərkidikcə,
bədəm kövrəlir.
Bu gün tələbələr sənədən danışır.
Atasən,
Sevirlər bir ata kimi.
Fikrin sinif-sinif gözəlib, dolaşır
ayağın bir pillə qalxana kimi.
Bu adət
çoxuna gəlməsin asan,
böyüdüün sadələr cərgəsində sən,
Oturub tərini soyutmamışan
Təriflər, təltiflər kölgəsində sən,
Sənənin öz səsinə eşitdi aləm
Manifest söyləyən gəncin səsinə.
Dünyaya mən bir də baxmaq istərəm,
Sənənin gözlərinin pəncərəsindən.

18 may 1968-ci il.

Mir Cəlal

NƏRİMAN OLUR...

...Atam – ata deyənəcn köçdü dünyadan,
Mir Cəlalə rast gətirdi Tanrım sonradan.
Mənə Püstə xanımı da verdi Yaradan, –
biri atam, biri anam əvəzi oldu,
taleyimin bu, ən böyük töhfəsi oldu...

Hər papağın altıda, oğlum, bir oğul yatır,
qullar elə bilirlər ki, orda qul yatır.
İstedadın köməyinə istedad çatır, –
dahlərin fəryadına insan lal olur,
o insan ki, İnsan olur – Mir Cəlal olur.

Bir komsomol mükafatı, bir adi medal, –
bir-iki gün yaxasından asdı Mir Cəlal.
O da halal, o biri də min dəfə halal!
Tək "Manifest" yazmamışdı böyük sənətkar, –
Arif kimi, Hafiz kimi... manifesti var!

Anan mənə oğul dedi, – ekrandan, Arif,
ad günümü sən keçirdin o zaman, Arif,
Sən itirdin, mən itirdim onu can, Arif,
O qadının gözlərindən qeyrət oxudum,
Mir Cəlalın bəxş etdiyi evdə olurdum.

Siz həyatda nə itdiniz, nə itirdiniz,
Ey Mir Cəlal! – Mir Cəllal qoyub getdiniz.
Cild-cild cah-cəllallar qoyub getdiniz.
Məndən ötrü bir kəlam da şərəf-şan olur, –
"O şair ki, şair olur – Nəriman olur".

SƏFİRƏ MƏKTUB

"Ya şahid görək, ya intiqam almaq görək"
Füzuli
"...Keçən günlərin ədəbi məclisləri üçün çox
dərindir..."

Hafiz Paşayev
21 fevral 1995-ci il. Vaşinqton. Məktubdan

Mən qədim bir məmləkətin şairiyəm,
kirpiylə od götürən bir millətin şairiyəm.
Təbriz orda, Şuşa burda, –
"Döz bağı daş olan könlüm" – yaşa burda?!
Mən bir vətən, iki torpaq şairiyəm.
Xalq adından danışsam mən axı xalq şairiyəm.
Bir də millət vəkiliyəm, mən bir millət sahibiyəm.
Bir də bir el ağsaqqalı, bir də bu dərd sahibiyəm.

Amerika qitəsində Azərbaycan səfəratəti! –
biz tarixə qanla yazdıq bu tarixi həqiqəti.
Salam yeni əsrimizin sabahına:
Azərbaycan torpağında Azərbaycan bayrağına.
O rəmzidir nəsil-nəsil şəhid olan bir millətin,
Xiyabani, Pişəvəri, Məmməd Əmin.
Bu əbədi ünvanlara, bu adlara salam deyək.
Yılmazlara, Cavidlərə, Cavadlara salam deyək,
Aradılar, axtardılar bu yolları,
Azərbaycan oğulları.

Var başqa bir Azərbaycan – Azərbaycan içindədir.
O can bu can içindədir,
Hər iki can bir həyəcan içindədir.
"Ermənistan" dediyimiz bir diyardan qovulanlar,
imtiyazdan qovulanlar, ixtiyardan qovulanlar!
Torpaq dərdi, vətən dərdi.
Eh, dərdimiz nə qədərdir!

Müstəbqi seçmək olmur məhkəmədə müttahından,
vətənsizi vətəndaşdan... vətən deyir, hamı vətən.
Günahkarın sən də, mən də, hələ o da, o biri də,
günahkardı ştatların Bakıdakı səfiri də.

Biz istiqlal savaşına qalxan zaman,
humanitar vaxdım üçün qabqamışdıq, sənə qurban.
Bir Azadlıq Meydanına sığışmışdı bütün şəhər,
iki dəmir çalxanır: biri Bakı, biri Xəzər.
Müstəqillik, suverenlik istəyirdik,
Şah oğlu Şah İsmayıl tək biz ərənlik istəyirdik.
Mənəm deyən oğullardan onda "mənlilik" istəyirdik.
Bir də qisas istəyirdik əsirlərin əvəzinə,
pis nəfəslər toxunmuşdu qızların gül nəfəsinə.
Biz də xalqlar sırasında ya yetişək bir xalq olaq,
ya əzizlik nəsil-nəsil, ayaq altında tərpaq olaq.

Daxmalardan eyvanlara köçmüşdülər hələ dünən,
eyvanlardan çadırlara köçdü sonra el yenidən.
Bu, namusa, bu, qeyrətə, bu, şəərəfə sığa bilməz,
Bir el elə sığa bilər, bir ev evə sığa bilməz.
Toyxanalar yasa döndü,
Kəlbəcərin "İstisu"yu buza döndü.
Şamil Əsgər, sənin tarix muzeyini daşdılar,
Qubadlının güneyini, quzeyini daşdılar.
Cəbrayılın kəhrizinə zəhər qatdı xain əli,
Zəngilanda yonca yandı, ot saraldı el köçəli.
Füzulinin üzümünü yığdırdılar bizim qadın əsirlərə,
Qisas qaldı qiyamətə, əsrlərə!
Qızıl palıd bircə nüsxə, Laçındaydı... o gədələr
baltalayıb, mişarlayıb kəpəyini ələdilər.
Hələ Ağdam... özü boyda bir ölkəydi,
təhlükənin qabağında zahmlı bir təhlükəydi.
Bayquş qondu budaqlara, bağlar indi viranədir,
Ağzın - "Sona bülbüllər" in yuvasıydı, uçdu, Qədir!

Xocalıda həyat yandı, bəca yandı,
uşaq yandı, qoca yandı,

sac üstündə çörək yandı, sac qarışıq ocaq yandı.
Yerdə oda düşən quşlar, uçan kimi göyə, yandı,
bir ağbircək "yandı"m deyə-deyə yandı.
Xatın burda yalan oldu, inanmayın desələr ki,
Xocalıdan qalan oldu.
Erməninin neçə illik məramıydı,
Xocalının soyqırımı Şamaxının davamıydı.
Ermənistan çəkdi bundan yaxasını,
Moskvaya söykəmişdi arxasını.

Rus tankları qovur hələ, qınır hələ çəçenləri,
bir məsləkə səcdə qılıb, bir haqqə and içənləri.
Dəmir yolu, quru yolu, hava yolu, dəniz yolu,
kəsilibdi sağı-solu.
Gizlədib öz ayıbını,
"Böyük qardaş" bizdən alır çəçenlərin hayırını.
Çadır soyuq, hava bulud, millət acdı, bazar baha.
Dərman baha, təbib baha, daş bahadı, məzar baha.
Görkəmini dəyişibdi indi şəhər, -
köhnə geyən ziyalıdı, təzə geyən alverçilər.
Uşaqları şimikdirir bəzi qoçaq:
maşınların şüşəsini silirlər ki, pul yığacaq.
Zamanın bu ləkəsini sellər-sular yuya bilməz,
bunu dollar havasına oynayanlar duya bilməz.

Mir Cəlalin bir xatirə gecəsiydi,
Heç bilmirəm onda ayın neçəsiydi...
Necə gizli göz yaşıydı o gecəyə dəvət olan,
ürəyini boğaldırdı "gözdan xəlvtə" gözü dolan.
Vaşinqton səfirinin atasıydı! -
bu səs, Hafiz, Azərbaycan torpağının sədasıydı.

Bosniyada qonaq oldum xeyli qabaq,
burdan dəvət olunmuşdum mən də o vaxt.
Onda dünya şairləri səs-səsəydi, əl-ələydi.
Bu da ömrün yollarında ömrə zinat mərhələydi.
Sarayevoda bir müsəlman şəhəriydi, möcüzəydi.
Ekranlarda gördüm yenə, tanklar ilə üz-üzəydi.

Mir Cəlal

MİRCƏLALLAŞ

Əlli ildi zəng vururam, -
bir telefon nömrəsi var.
Danışanın nəfəsində
Mir Cəlalin nəfəsi var.

Xəzər mavi pərdəsiydi,
pəncərədə tül yerinə.
Xeyirxahlıq əkilərdi,
dibçəklərə gül yerinə.

Püsta xanım gözəl-göyçək,
səhərlərin yaz mehiydi.
"Gülbəsləyən qız" deyərdir,
Mir Cəlalin təşbehidiyi.

Bir səs daim pıçıldadı, -
get, halallaş, dedi mənə.
Mir Cəlalla hor görüşüm
Mircəlallaş dedi mənə.

Desəydilər, ay Mir Cəlal,
ya xı iş var filan yerdə.
Deyəsiydi, adamı gözmə,
Həsən zədə olan yerdə.

Baş nazirın referenti!-
bu da "Tanrı töhfəsiydi".
Nərimandan yaxşısını
mən görmürəm, - deyəsiydi.

Bir laborant yeri də var, -
sorusmamış kafedranı;
deyəsidiyi, iş axtarı,
tapın bizim Nərimanı...

İnsan nədir? - adi bəşər,
dünya nədir? - xeyir və şər.
Gördüm insan dahiləşər,
haqqı tapar haqq yanında.

De, hardadı yerin-yurdun, Mahmud Dərviş?!
Harda gedib yuva qurdun, Mahmud Dərviş?!
Fələstinin qarçısıydın, mən duyurdum o tufanı,
Ərəbistan səhrasının qum qarışıq burulğanı.
Tufan olur, vulkan olur kürsülərdə şeiri, Mahmud! -
şairlərə verildə nazirlərin yeri, Mahmud.
Bu dünyanın Qarabağı, Bosniyası, Fələstini,
adı "qonşu" dövlətlərin başa düşüb bu qəsdini.

Danış orda, var səsinlə, unutma bu ərzi-halı,
Ruhu səndə qərar tutub ədib atan Mir Cəlalin.
Danış, Hafiz, hələ burda anan Püsta,
hər gün səngə qulaq asır ürəyində, namaz üstə.
Vaşinqton hara - bura... yerlər-göylər,
Kolumbun od gəmisindən, bəlkə də, lap "Şatı" a qədər.
Bizə düşmən etmişdilər "dostlarımız" Ştatları,
Hindulardan gəlmədilər, qohum çıxır əcdadları...

Mən bilirəm, sən xalxdığın o kürsülər bir səngərdi,
qoy görsünlər orda səfir, burda millət səfərbərdi.
Ərazimiz toxunulmaz, başdaşları toxunulmaz,
gözü yolda qalanların göz yaşları toxunulmaz.
Şəhidlərin oğulları sabah qalxıb soruşacaq, -
hanı itən o qəbirlər, hanı vətən, hanı torpaq?!
Himnimizin bircə sətiri yanılarsa, bağışlanmaz.
əsgər andı səngərlərdə danılarsa, bağışlanmaz.
Yüz il sonra doğma atan, doğma anan bağışlanmaz,
işğal olan bir torpaqda bağışlanan bağışlanmaz.
Döyüldükcə bərkıyibdi Azərbaycan dəmir kimi.
səfirlərin sırasında seçil, Hafiz, səfir kimi.
Adın gəlsin müjdə verən bir səs kimi, soruq kimi,
sən bayrağın keşişində, mən də şeirin, bayraq kimi.

5 mart 1995-ci il.

Ağıllı baş, isti nəfəs,
bir yaxşı dost kim istəməz?!
Desələr tələmə,
tələs, –
bir bağ da sal bağ yanında.

Nəriman, sözlərin haqdı,
İmam nəslı bir Ocaqdı.
Deyirsən Mir Cəlal dağdı,
dağ ol sən də dağ yanında.

10.06.2009

MƏZARIN NURA QƏRQ OLSUN

Ziyarətə gəldim, Ustad,
məzarın nura qərq olsun.
Torpaqda yox, ürəkdəsən,
Gərək ustada fərq olsun.

Adın qonub dodağıma,
Səsin gəlir qulağıma.
Özün də çıx qabağıma,
Bir az addımın bərk olsun.

Sən dedikcə vətən, vətən, –
Vətənsizlər dandı dünən.
Yada salan, qiymət verən
Allah sənə kömək olsun.

1998-ci il

AY PÜSTƏ XANIM

Yenə süfrənizdə çörək kəsirəm,
süfrəniz halaldı, ay Püstə xanım.
Getdi Güzəl anan, gözəl Mir Cəlal,
yadigar sən qaldın, ay Püstə xanım.

Dünyaya gec gəlib, tez yaşa doldum,
indi Mir Cəlalla mən yaşid oldum.
Səni şad görəndə, mən də şad oldum,
illər sehirliymiş, ay Püstə xanım.
Bu dünya sirlıymiş, ay Püstə xanım.

Xınalı saçların başında ağdı,
yerişin-duruşun yenə qıvrıraqdı.
Ziyarət etməsəm səni, günahdı,
Sən pirsən, ocaqsan, ay Püstə xanım,
daim yanacaqsan, ay Püstə xanım.

Durur oğlanların başıyın üstə,
daha yaş gəlməyir yaşıyın üstə,
Bir ləkə görmədim qaşyın üstə,
xilqətdən boyalı, ay Püstə xanım,
gəlində həyalım, ay Püstə xanım.

Ay aya söykəndi, il-ilə döndü,
Xəzər sahilində sahilə döndü.
Arifə, Hafizə, Aqilə döndü
Mir Cəlal müəllim, ay Püstə xanım,
mənim də təsəllim, ay Püstə xanım.

Bakı, 1999-cu il

QIZDAN- GƏLİNDƏN HƏYALI

Dünən bir yuxu görmüşəm,
oyaq idi Püstə xanım.
Əlində şam gəzdirdirdi,
çırağ idi Püstə xanım.

Gecə Bilgəhə¹ gəlmişdi,
demədi nəyə gəlmişdi.
Evi görməyə gəlmişdi,
qonaq idi Püstə xanım.

Kürəyində isti şalı,
soruşurdu Mir Cəlalı.
Qızdan-gəlindən həyalı,
çox pak idi Püstə xanım.

Saçlarımda həna gördüm,
oğul deyən ana gördüm.
Gəldi lap yaxına – gördüm,
uzaq idi Püstə xanım.

Yüyürdüm ki, qucaqlayım,
o ağlasın, mən ağlayım.
Getməsin daha, – saxlayım,
torpaqıydı Püstə xanım.

17 noyabr 2004-cü il

QIZIL

Bir yazıqı, bir alim,
bir dost, bir ər, bir ata,
yaşayırdı dünyada.

Nəfəsində hərərat,
gülüşündə təvəvat,
ürəyində mərhəmət,
sədəydi torpaq kimi,
ülviydi uşaq kimi,
əsl istedad idi.

Mirzə Cəlilə şagird,
o bizə Ustad idi.

Müşfiq deyib durardı,
Cəfər Xəndan deyərdi.

Səməd Vurğundan ötrü,
ya da Mehdi-dən ötrü
ürəyi titrəyirdi.

Başqa adlar çəkərdik,
əşitməzdi guya o,
deyərdi: "Nə var, nə yox?"

Söhbətin arasında
dəyişərdi söhbət:
Onun böyüklüyüydü
özünə sədəqəti.

Elə bilirdilər ki,
soyuqdu, –
etinasız.

Harda kiməsə haqlı,
harda kiməsə haqsız.

Yox, belə deyilmədi.
Haqsızlıq gördüyündən,
haqsız ola bilmədi.

Köçdü xatirələrə,
çevrildi keyfiyyətə.

¹ Bağ evlərinə işarədir (tartıbcı)

"Əbədiyyət!" – deyirdik,
kөçdü əbədiyyətə.
Qovuşdu sadəliyə,
torpağa, həqiqətə.
Nəmətiydi, bir azdan
çevriləcək sərəvətə.
Çıxacaq külçələrlə
torpaqdan o, təzədən,
varın bol olsun, Vətən.
Deyəcəklər qızıldı,
mirvaridi,
ya ləldi,
o ləldən də gözəldi!
Taniyan olmayacaq, –
Mir Cəlal idi,
BİR VAXT.

Sentyabr, 1978-ci il

BİRCƏ SƏN YOX İDİN, AY EV YİYƏSİ!

Səni axtarırdım sinəmdə ilham,
yerin naxışıydın, göyün töhfəsi.
Yenə görüşmüşdük evdə bir axşam,
bircə sən yox idin, ay ev yiyəsi!

Arif danışırdı, Hafiz deyirdi,
evdəydi, Elmira, Ədibə, Aqil.
Hərdən Püstə xanım gileyləndirdi,
Nəriman heç yemir, özgə ha deyil.

Necə də istiydi ana nəfəsi,
özü ilahiydi, ətri bir ovsun.
Mir Cəlal kişinin halal süfrəsi
hamıya çatırdı, –
yüz yeyən olsun.

Arif deyirdi:
(Oğlu)

VAAK-a¹ göndərmişdi sənədlərini
cavab bu gün gələr, ya sabah gələr.
Axırda doktorluq vəsiqəsini
qapının ağzında tapdıq bir səhər.

Elmira deyirdi:
(Qızı)

Müdir seçmişdilər bir dəfə məni,
özüm işlədiyim məktəbə məni.

¹ Moskvanın Ümumittifaq Attestasiya Komissiyası
nazarda tutulur (müəllif)

Dedilər talayb əvvəlki rəhbər,
işləsən adına ləkə gətirər.
Mir Cəlal nazirdən xahiş elədi,
qızımı o işdən çıxardın, – dedi.

Ədibə deyirdi:
(Qızı)

Bir don geyinmişdim dizdən yuxarı
yənə yadımdadı o baxışları.
Mir Cəlal dedi ki, Ədibə,
yaqın parça çatmayıbdı –
gərək deyəydin.

Hafiz deyirdi:
(Oğlu)

Gedin, bağa gedin, – daim deyərdi,
biza qanun idi onun hər sözü.
Bağımız vardı, – tərifləyərdi,
amma bir dəfə də getməzdə özü.

Aqil deyirdi:
(Oğlu)

Bir yüzlük vermişdi bulku almağa
pulu xırdalayın yoxuydu düzü.
Keçirdim bufetə yan baxa-baxa,
dərsdə ac qalardım cibimdə yüzlük.

Püstə xanım deyirdi:
(Həyat yoldaşı)

Aqil gecikəndə bərk hirsələnirdi,
Qoy gəlsin...
bilmirəm ona nə olmuş?
Gələndə, qabağa məni verərdi,
Gecələr hardadı? – get özün soruş.

Mir Cəlal

Cümşüd deyirdi:
(Bacanağı)

Bir köynək almışdım, baxdı arada,
qırmızı zolaqlar tutmuşdu yaqın.
Dedi ki, a Cümşüd, bunu alanda
bir adam yoxuydu yanında sənin?

Tofiq deyirdi:
(Kürəkəni)

Pencəyim köhnəydi, geyirdim yənə,
beş il geyinməzdə heç kim pencəyi.
Elə yaraşır ki, dedi O, mənə,
beş il də sonradan geydim pencəyi.

Nəriman deyirdi:
(Tələbəsi və gənc qələm dostu)

Püstə xanım inciyirdi,
– Nəriman yemir,
elə bil ki, yaddı ona bizim ev-eşik.
Mən susurdum, gördürdüm ki, Mir Cəlal demir, –
biz indicə aşağıda yeyib gəlmişik.

1998-ci il

Biz səni xatırladıq,
beləcə, gülə-gülə,
içimizdə ağladığ,
o gecə, gülə-gülə.
Arif,

Hafiz,

Ədibə,

Elmira,

Aqil və

mən.

Bir də –
"Gülbaslayan qız" –
"Manifesti" ilk dəfə
makinada köçürən.
Çoxuna görünmədi

Sənin o böyüklüyün.
Gərək böyük olasan
böyüyü görmək üçün.
Vəzifəcə demirəm,
insafca, heç olmasa.
Adlarını çəkərdim... –
deyərdim...
gec olmasa.

1998-ci il

Kəsdiyim çərəyi, içdiyim suyu,
açdığım qapını mən unutmadım.
Yaşadım bu eşqlə bir ömür boyu,
eşqin "əzabını" mən unutmadım.

Vurğundan, Müşfiqdən,
məndən yazardın,
Atam tək – evimə ayaq basardın.
Sən haqqın səsinə qulaq asardın,
haqqın hesabını mən unutmadım.

Bu dünya deyirlər bir əfsanədir,
bir dəfə soruşdum: yaşamaq nədir?
Dedin ki, əslində mübarizədir,
Sənin cavabını mən unutmadım.

2009-cu il

MÜNDƏRİCAT

I FƏSİL. ƏDƏBİ-NƏZƏRİ DÜŞÜNCƏLƏR

Məmməd Arif	
Yazıcı və alim	7
İlyas Əfəndiyev	
İstedadlı nasir	9
Nərgiz Paşayeva	
Yazıcı və Zaman	11
Anar	
Böyük ömür yolu və kiçik bir hekayə haqqında qeydlər	16
Məsud Vəliyev	
"Bir gəncin manifesti"	19
Əhəd Hüseynov	
Sadəlik və səmimilik	26
İsa Hüseynov	
Sizi nə üçün sevirilər?	38
Yəhya Seyidov	
Mir Cəlal	40
Qulu Xəlilov	
Görkəmli sənətkar	46
Qara Namazov	
Mir Cəlal və uşaq ədəbiyyatı	57
Buludxan Xəlilov	
Mir Cəlal: söz sənətinin zəruri çərti	61
Yaqub İsmayılov	
Mir Cəlalin müharibə dövrü hekayələri	68
Cəlal Abdullayev	
Ədibin mənəvi dünyası	78
Şirindil Alışanlı	
Görkəmli ədəbiyyat nəzəriyyəçisi	85

Keyrulla Məmmədov	
Ədəbiyyatşünaslıq abidəsi.....	92
Cahangir Məmmədov	
Sevdiyimiz, tanıdığımız Mir Cəlal.....	100
İlham Rəhimli	
Mir Cəlal və teatr.....	105
Azad Nəbiyev	
"Həyrət ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni...".....	110
Təyyar Salamoğlu (Cavadov)	
Mir Cəlalin bədii nəsrində zamanın obrazı və sənətkarın humanist ideali.....	116
Himalay Qasımov	
Ustad sənətkar, qüdrətli ədəbiyyatşünas, böyük pedaqoq.....	126
Aqil Hacıyev	
Poeziyadan nəsrə (Mir Cəlal nəsrinin poetik əsasları).....	133
Əmirxan Xəlilov	
Sada və müdrik insan.....	140
Rəhilə Gülgün	
Kiçik hekayənin böyük ustası.....	142
Allahverdi Eminov	
Mir Cəlal dilinin poetikası.....	149
II FƏSİL. MÜASİRLƏRİN XATİRƏLƏRİNDƏ	
Mirvarid Dilbazi	
Müasirlərim haqqında xatirə.....	161
Qılman İlkin	
Mir Cəlali xatirlərkən... ..	163
Bəxtiyar Vahabzadə	
Mənim müəllimim.....	166
Teymur Əhmədov	
Əbədiyaşar şəxsiyyət.....	169
Hafiz Paşayev	
Atam haqqında xatirələrim... ..	173

Ədibə xanım Paşayeva	
Atam müdrik insan idi.....	176
Pənah Xəlilov	
Nəcib insan, qayğıkeş müəllim, tanınmış ədib və alim.....	180
Ağamusa Axundov	
Mir Cəlal haqqında düşüncələr.....	182
Firidun Hüseynov	
İşıqlı adam.....	187
Nahid Hacızadə	
Ürəyinə ürək çatmazdı.....	193
Qara Namazov	
Mir Cəlal məktəbi.....	208
Elçin	
Sadəlik və müdriklik.....	216
Nizami Cəfərov	
Mir Cəlal müəllim.....	220
Yusif Seyidov	
Mir Cəlal müəllim.....	224
Nəriman Həsənzadə	
Mir Cəlalin "Şah əsəri" və "Baş qəhrəmanı".....	226
İsmayıl Vəliyev	
Mənalı ömrün manifesti.....	231
Xalid Əlimirzəyev	
"Həqiqəti dəyənlərin aqibəti".....	233
Rəşid Mahmudov	
Həmişəyaşar ustad.....	245
Cəlal Abdullayev	
Ustad haqqında xatirələrim... ..	247
Təhsin Mütəllibov	
Xatirə yadigarları.....	250
Abdulla Abbasov	
Böyük nasir, qüdrətli alim, gözəl insan.....	254

Çingiz Tahirov Unudulmaz şəxsiyyət, böyük alim və görkəmli pedaqoq	257
Samil Qurbanov Əziz müəllimim.....	259
Samil Salmanov Unudulmaz müəllimim Mir Cəlal.....	262
Camal Əhmədov Unudulmaz müəllim	266
Vaqif Vəliyev Xeyrəxahımız, müəllimimiz Mir Cəlal.....	270
Əşraf Hacıyev İnsanlıq dərəsi	273
İlyas Tapdıq Əziz bir insanı xatırlayıram	275
Tofiq Mütəllibov Sevimli yazıçı, mehriban insan.....	282
III FƏSİL. ƏBƏDİYAŞAR ÜMUMXALQ SEVGİSİ	285
IV FƏSİL. MİR CƏLALA HƏSR EDİLMİŞ POETİK NÜMUNƏLƏR	
Süleyman Rüstəm Nasir dostuma.....	326
Hüseyn Arif Muəllimə - sənətkara.....	326
İlyas Tapdıq Əziz bir insanı xatırlayıram	327
Taleh Həmid Bizim Mir Cəlal müəllim.....	328
Davud Ordubadlı Mir Cəlal	329
Valeh Mirza Qaf ucalığı	329

Ulduz tək yananlara ulduz ömrü yaşayır.....	330
Ədibə ithaf	330
Eldar Sadıq İtə ataram, yada satmaram... ..	331
Əmirxan Xəlilov Mir Cəlal müəllim.....	332
Xəlil Yusifli Nur heykəli	332
Hüseyn Kürdoğlu Ustad xatirəsi.....	333
Əhməd Ənvər.....	333
Almaz Səmədova	334
Nəriman Həsənzadə Bu adət... ..	334
Nəriman olur... ..	335
Səfirə məktub.....	335
Mircəlallaş	337
Məzənn nura qərq olsun	338
Ay Püstə xanım	336
Qızdan-gəlindən həyalı	339
Qızıl	339
Bircə sən yox idin, ay ev yiyəsi!.....	340

Teymur Əkbər oğlu Əhmədov

Mir Cəlal

**HƏYATI, MÜHİTİ,
ƏDƏBİ, ELMİ və
PEDAĞOJİ FƏALİYYƏTİ**

**I
CİLD**

Naşriyyat redaktor: Loğman MƏMMƏDOV
Texniki redaktor: Elnur ƏHMƏDOV
Bədii redaktor: Fəxrli VƏLİYEV
Səhifələyici: Sədaqət KƏRİMOVA

Yığılmağa verimişdir: 01.10.2013
Çapa imzalanmışdır: 30.05.2014
Nəşn ölçüsü: 70x100 1/8
Fiziki çap vərəqi: 43,5
Sifariş: 033/14. Sayı: 500 ədəd.

NURLAR

— NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ —

Bakı, Az1122, Zərdabi pr. 78 / Tel: 4977021
Faks: 4971295 / E-poçtu: office@nurpnnt.com